

કંકાવટી

નન-ધુઆરી
૧૯૭૬

KANKAVATI

કવિતા

અનિત ઠાકોર / મગળ ગઢોડ / ગન્દેશ શાહ
ઇન્દુ ગોખ્યામી / ચોદુના એમિયાઈ / મહેશ જોશી

નમ્મમમ્

જ્યોતીન્દ હ ફવે

વાર્તા

મહેશ પારેખ

પત્રચર્યા

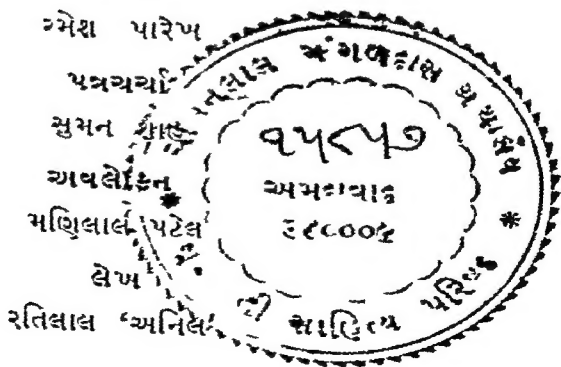
સુમન શાહ

આવલોકિન

મણિલાલ પટેલ

લેખ

રતિલાલ અનિલ

આંખની તપાસ / ચેહુદા એમિયાઈ

જરા પાછળ જાઓ, તમારી ડાબી આંખ બંધ કરો.
હજુ ?

હજુ રાજ પાછળ જાઓ આગળ દીવાલ આવી ગઈ
શુ દેખાય છે ?

અ ધારામાં કંઈ વરતાય છે ?

મને એક મળતું ગીત યાદ આવે છે જે આમ વહેતું ..

હવે ? હવે તમે શુ જુઓ છો ?

હજુ થ ? આ બધો વખત,

કૃપા કરીને મને મૂકીને ન જાઓ કૃપા કરો

તમે તો છોડી જતા નથી

હું થ

એક આંખ બંધ કરો, મોટા અવાજે બોલો

હું સાંભળી શકતો નથી હું ઘણું દૂર નીકળી ગયો હું

કશુ વરતાય છે ? શુ જુઓ છો ?

એક બિન્ન આંખ બંધ કરો

હા

બીજી બિન્ન આંખ બંધ કરો, હા, હ

હું હવે જોઈ શકું છું

અસ બીજુ કંઈ નહીં

ક્રાપતી

ન-યુઆસ

૧૯૭૯

સાહિત્યસર્જન

અને વિચારોનું

અર્વાલક્ષી માસિક

વર્ષ ૨૦ : અંક ૨૩૮ : મૂલ્ય : દોઢ રૂપિયા

દર માસની ૫ દરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે

વાર્ષિક લવાજમ

દશમા રૂપિયા ૧૨, બે વર્ષના રૂા ૨૩, વિદેશ શિલિંગ ૩૦
(દરિયાઈ ટપાલથી), પાંચ પાઉન્ડ (હવાઈ ટપાલથી), મેગેઝીન
અંગ્રેજી અને બાણીતા અચ્ચિકેતાઓને ત્યાં લવાજમ ભરી શકાય
અંકે કાઈ પણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય જે લવાજમ અને વ્યવસ્થા
અંગેના તમામ પત્રવ્યવહાર રતિલાલ 'અનિલ', ૩, આનંદનગર,
સગરામપરા, સૂરત-૩૬૫ ૦૦૨ સરનામે કરવો

'ક્રાપતી' રૂપિયા, વર્ષો, ગદ્યખંડ, નિબંધિકા, વિવેચન આદિ
સાહિત્યિક ધોગણની રૂપિયા રૂપિયા છે, રૂપિયા સાથે સરનામા-
દિગ્દિગ્દિવાળુ રૂપિયા અવધ્ય ખીડવુ રૂપિયા રતિલાલ 'અનિલ',
૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સૂરત-૩૬૫ ૦૦૦ સરનામે મોકલવી

ત્રી-મુદ્રક-પ્રકાશક

રતિલાલ મૂળ્ય દદાર 'અનિલ'

પ્રકાશનસ્થળ : ૩, આનંદનગર, સગરામપરા, સૂરત-૩૬૫ ૦૦૨

મુદ્રણસ્થાન : અમલવી મુદ્રણાલય, બાવાસીદી, ગોપીપુરા, સૂરત-૩૬૫ ૦૦૩.

આપણે ગામે છોડીને ચાલી નીકળ્યા
 ગામેની તે તરફ આપણે પહોંચ્યા ગામેમા
 આપણે રસ્તાઓ ફગાવીને ચાલ્યા
 રસ્તાઓની તે તરફ આપણામાથી જ ફૂટ્યા રસ્તાઓ
 આપણે ટેકરીઓ પડખે મૂકીને ચાલ્યા
 ટેકરીઓની તે તરફ આપણને આતર્યા ટેકરીઓએ
 આપણે ઘરો વાસીને ચાવી ફંગોળીને નીકળી પડ્યા
 ઘરોની તે તરફ આપણી સામે ખુલ્યા કેવળ ઘરો
 આપણે માણસોને—સ બંધોને છોડીને લાગ્યા
 માણસો અને સ બંધોની તે તરફ
 વાટ જોઈને ઊભા હતા માણસો—સ બંધો
 આપણે ગયા આ તરફથી તે તરફ
 તો
 તે તરફ તો બધું જ તે—તુ તે
 આજે
 તુ ચાલી નીકળી છે મારી તે તરફ
 આજે
 હું ચ ચાલી નીકળ્યો છું તારી તે તરફ
 આજે આ ગોળમટોળ પૃથ્વીને
 આપણા ફિક્કા અગૂઠા ઝૂંકેલી પાપણોની સાક્ષીએ
 ખોતરશે
 અથવા
 હળવી ઠેસે ગળડાવી મુકશે
 આપણા સૌરમ ડળમાથી ..

અઠા □ અશઠા □ ત્રણ કાવ્યો □ મ ગળ રાઠોડ

૧

હે
મિત્ર
હોડી
બનાવીને
આપણે
જેટલી વાર
તરી ગયા છીએ
આ સમુદ્ર
એટલી વાર
તરી ગયા છીએ
ફૂળી ગયો છે
અપવાદ !

૨

પેલી
કાગળની
હોડી
કાઠની
બની ગઈ
ત્યા સુધી
આપણે
ભૂલી ગયા'તા સમુદ્ર
થાકથી
ઠળી પડેલા
આપણે
જાગીને જોયો

ફરી નવેસરથી
એનો એ જ સમુદ્ર
લડકામાં
ચળકતા
દપણના આઘાતથી
આખો અવી ગયા અધાર
આખો મીચીને
* ઊડે ઊતરી ગયા કચાક
ત્યાથી.

ખાછા ફરતા
ક્યારે ઢળતો પહોર થયો
ક્યારે

ઊતર્યા અધાર
કઈ જ ખખખ ન રહી
આપણી પ્રતીક્ષામાં આમ
આ હોડીએ સદીઓ સહી !

૩

એ

વિચારે છે

તે

હાલકડોલક થાય છે

આ હોડીમાં

પણ,

હર ક્ષણે

હાલકડોલક થતી

આ હોડી તો તરે છે ।

ચાલો,
પૂછી નેઈએ કોઈક બાવાને -

□ ગાગળ ખુમાણને.

તા ૯-૧

પ્રણ ગઝલ □ ગજેન્દ્ર શુકન

કેટલા હઠીલા છે જીવલેણ રોગો પણ,
કામમા ન આવે કે સત્યના પ્રયોગો પણ

કોન પર ચડે કોઈ, 'રામ' કહી ઢળે કોઈ,
એની એ જ છે દુનિયા, એના એ જ લોકો પણ

આપણા જ હાથે, જે ગોળી જેમ વાગ્યો'તો,
યાદ ક્યા રહ્યો છે કે આખને એ ઝાકો પણ

મનપમદ કરવાનું, મત્ય સત્ય રમવાનું,
નામ એનું રટવાનું કોક રહેજ રોકો પણ

લાકડીને ટેકે જે લાગણીને હકારે,
પૂતળે પૂરાયો છે આજ તો એ કોમો પણ

જેમને ન જોયાનો વમવમો રહ્યો કાયમ,
યાદનો છે અવસર આ, છે સ્મરણનો મોકો પણ

પ્રાર્થનાની પોથીમા કા ગઝલ ન ગુજરાતી ?
ઓરતો એ રહેવાનો ને રહેશે ધોખો પણ.

○

દારથી ધડેલીને સાચના એ સાકીને,
 જૂઠં જૂઠં ખડેલાવે, ખડેકવાનું ખાકીને
 કેટલીય મૌસમ કેક વાર આવે જે,
 ખોળવો હવે કયા કયા એ ખલકના ખાકીને ?
 કાળની મહેફિલમા કાણ કદી અનેકાતી,
 ભૂસવી છે નામુમકિન એક ખાદખાકીને
 આપણા નસીબે તો દોર સાવ ખાલીખમ,
 ઊભવાનું આવ્યું છે જૂઠં સામે તાકીને
 લીતને અઢેલીને કે ગઝલ શુ ગણગણવું,
 શુ કરી શકે કોઈ મયકદાથી થાકીને ?

○

અધકાર અદરનો કોઈ કયા સુધી ખાળે ?
 એક જણ તે પ્રજાળીને કેટલુંક અજવાળે ?
 કાંદોય કેવો, જ્યાં મજિલે પહોચ્યા કે-
 ભોમિયાને ભૂલી સૌ જાતને જ સલાળે ।
 કોંક શાપ એવો કે આ બધું એમ જ,
 નીર નેવના મોલે વાળતલ ભલે વાળે ।
 કેમ કોઈની પૂજા પહોચતી નથી પૂરી,
 કેમ ફૂલ કરમાતા અધવચે જ અધગાળે ।
 રાજઘાટ પર જઈને કે દિવસ ગઝલ ગાશુ,
 કે દિવસ સમર્પીશુ શબ્દ પુણ્યની પાળે ।

એન ઠાણે □ ઈન્દુ ગેસ્વામી

પાથરણું પથરાતું જાય . .

અડવા રે હાથનું પાથરણું પથરાતું જાય

જોગાનુજોગ જેવી નોધારી જનમાં

આપણી મીઠાશ તો કે આવજો

ક કુની ચપટીને ઓતરાદી કૂંડીને

રામને દરબાર તો કે આવજો

ભોંયભરી આખોમા ધૂળ જેવું નાખીને છોણું કોઈ છતરાતું જાય

કયા ઓલવાતા જણ, કયા ઓલવાતા પણ

ને કયા લમણામા કાળી ઊઠખેસ

કાદવિયા સૂરજને કેમ કરી કહેવું .

આ માડ્યો છે કઈ જાતનો વેશ

ઊઠઊઠ આકાશ જેવું પડતું પાતાળ હવે

પગલું મટીને થશે ચીલો

છાતીની પોલ જોઈ ધગધગતા શ્વાસનો

ઊતરી ન જાય કયાક ખીલો

અળખિયું પોત આમ પેટછૂટા પડદામા ન દવાતું ન દવાતું ન

નોકરિયાતનુ માનસ

જયોતીન્દ્ર હ. દવે

અભ્યાસ પૂર્ણ થયા પછી અથવા અભ્યાસ પૂર્ણ થતા પહેલાં પોતે જ પૂરો વર્ષ જગે એની સલાહના કોઈ પણ પછી નરુણ પુરુષને અભ્યાસમાં પ્રવેશ કરના માટે એ વસ્તુની જરૂર પડે તે નોડરીની ને દોડગીની 'પેદા કરો છુ દૂટવા તુને મનમ' એમ વિદ્યાર્થીએ જુદું જે કારણ કે એ નમીનદાર હતા ગણવી હતા એટલે એમને નોડરીની જરૂર નહોતી બાકી માટા લાગના લોકોનો નમાર એકની મનમ વડે બાકી શકતા નથી સનમને સતોષવા માટે માન પ્રગુણ પૂરતા નથી સાહિત્યની મનમને રતલ મળે મળે એટલે કદાચ આવી ગહે પાડુ અભ્યાસની મનમને તો રતલ હિપનાત બીજા વાણી વણી વસ્તુ મેળવવા માટે પેનાની જરૂર પડે છે અને પેના પેદા કરવા માટે નોડરીની માની જરૂર પડે છે

ત્રીઓએ નોડરી કરવી જેટલે કે નહીં એ આજે ચર્ચાનો વિષય નહોતો નથી, છતાં કદાચ આતર કદાચ એ ન્યાય ચર્ચા આતર ચર્ચાના સિદ્ધાંતને અનુસરેને જેટલાક સમય પૂર્વે એક ચર્ચાસભા યોજવામાં આવી હતી તેમાં ઘોઘાઘ બાઈઓ અને વણી બહેનોએ ભાગ લીધો હતો એ વણી બહેનોમાંની વણી બહેનો નોડરી કરતી હતી એમણે ત્રીઓના સમાન અધિકારનો મુદ્દો આગળ કરી છુડપના જેટલો જ ત્રીઓને પણ નોડરી કરવાનો હક છે એમ ભારપૂર્વક જાણાવ્યું હતું

નોડરી કરવી એ હઠતા ભાગમટો કરવા જેવું જિંએવું એ બહેનોને ના પરથી લાગ્યું હોતે તે સમજવું મુશ્કેલ છે જે કેટલીક વસ્તુ કરવી પડે છે માટે જ આપણે કરીએ છીએ તેમાં નોડરીનું સ્થાન બહુ અગ્રપદ મંદી શકાય એમ છે નોડરી કરવાથી પેના મળે જે, એ ન મળતા હોત

અથવા ખીછ ડોઈ રીતે પેસા મળે એમ હોત તો એ હકનો ભોગવટો કરવા ડોઈ તૈયાર યાત ખરુ ?

નોકરી કરવાથી થાક લાગે છે. નોકરી કરનાર ને કરાવનાર બંને, એવો સર્વસામાન્ય અનુભવ છે પણ શરીરના એ થાકને ઉતારવા માટે સાધનો મળી રહે છે, અને જ્યાં એ સાધનો જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં મળી નથી શકતા, ત્યાં નોકરી કરનારનું શરીર એવા થાકથી ટેવાઈ જાય છે જેમ ગેમની સામે શરીર પોતે પોતાની અદર એનોય પ્રતિરોધ કરવાની શક્તિ-એન્ડીમોડીઝ-પેદા કરી લે છે તેમ થાકની સામે યવાની અથવા થાકને ગળી જવાની શક્તિ પણ એ ઉત્પન્ન કરે છે.

શરીરના આ થાકનું તો જાણે મમન્યા પણ નોકરી કરનારાઓના મનની જે સ્થિતિ થાય છે અને ધીરે ધીરે એના આખા માનસમાં જે પરિવર્તન થાય છે તેનો ખ્યાલ જાણે ધણે ભાગે એને આવતો જ નથી અને કદાચ આવે છે તો તે એટલો મોટો આવે છે કે પછી એ કરવા ધારે તોયે એને માટે કોઈ ઉપાય રહ્યો હોતો નથી.

જતાવગે જે જાતના વાતાવરણમાં અથવા પ્રદેશમાં રહે છે તે પ્રકારના એના શરીરના રૂપરંગ થઈ જાય છે, માણસના વિષયમાં છેક એમ યત્ન નથી જગતમાં રહેનારના શરીર જાતજાતના, જુદા જુદા ગંગાજાળા બની જતા નથી, કોલસાનો વેપાર કરનાર બધા કાળા ને ચૂનાની ભટ્ટો ચલાવનાર બધા સફેદ થઈ જતા નથી જેવો જેનો ધધો કે નોકરી તેનું તેનું શરીર, એવું કોઈ મૂત્ર આપણે સ્થાપી શકીએ એમ નથી પરંતુ નોકરીધધા અનુસાર માણસના મનની સ્થિતિમાં પરિવર્તન થઈ જાય છે એમ કહીએ તો તેમાં બહુ અનિશ્ચયોક્તિ જેવું નથી.

અમારા એક મુરખમી વર્ષો સુધી શાળામાં શિક્ષકની નોકરી કરીને નિવૃત્ત થયેના તે અમારે ત્યાં અવારનવાર મળવા આવતા ધનુ ખરુ એમનું આગમન સાજના સમયે થાય. તે વેળા મારી હિમર ધણી નાની

જાળાએથી આવી રમવા જવા માટે હું તૈયારી કરતો હોઉં' મને જતો
 નોઈ એ ખૂમ માટે 'એઈ' કયા ચાલ્યો? આમ આવ અમ્મ વાળીને
 ખેમ સારી સામે' માટે એમની સામે ખેમવુ પડતુ વાત કડતા કડતા એ
 મને કઈ પૂછે ને હું જવાબ આપવા જાઉં એટલે તત્ત મને યોત્તો
 અટકાવીને કહે, 'જિભો ચા।' હું જિભો યાઉં એટલે કહે, હવે જવાબ
 આપ નેઉ' માગ જવામ યોટો પડે તો 'તે યોટો જવામ આપ્યો માટે
 હું જાઉં ત્યાં નુવી માગે સામે જ જિભો રહે' એમ કહી મને શિક્ષા
 પણ ફટકારે

મકારાખંડના એક હુપ્રસિદ્ધ હાસ્યકારે એ જાળાના શિક્ષકે આગળ
 માપવું કહ્યું એમનું માપણ ખૂમ જ રમ્યું - ૧ વાક્ય વાક્યે નર્મ
 ને મર્મ એમા ઊભરાતા હતા પણ એક પણ શિક્ષકે મિત
 મગ્નુ થ કહ્યું નહીં અને એ હાસ્યકારને પોતે કાઈના મગ્નુની સમામા
 પ્રત્યત્ન કરતા તો નીતે એમો મદદ થયો બાનગ પૂડુ થયા પછી
 એમણે શિક્ષકવર્ગ સાથે ચકાપાન કરતા કહ્યું 'મારું બાનુ છેડ આટનું
 નિષ્ફળ જશે એન મે ધાયું' નહોતું નમને કાઈને મિતકુન મગ્નુ નહીં.
 તમને બંધાને કઠારો આપ્યો તે માટે ખરેખર મદદ દિનગીર છું.' એક
 શિક્ષક એમને જવાબ આપ્યો, 'ના, ના એવું કઈ નથી અમને તો
 તમારું હાપવું ખૂમ જ મગ્નુ.' 'મને તો એવું કઈ નાગ્યું નથી તમને
 હમારવા માટે વાવ તેટલા પ્રયત્ન કર્યા, પણ હમાના તો બાજુએ રહ્યું તમે તો
 જિનટા વવાટે ને વધારે ગભીર થતા મના જાણે હું કઈ વવાટે પડતુ કહી
 નાખતો હોઉં ને મને માગીને મહાર કાઢી મકવાની ઈચ્છાને પગાઉ દગારી
 રાખરી પડતી હોય એમ તમે હોહ દામાને બેસી જ્યાં ના એ તેઈને
 મને ખરખર બહુ જ નવાઈ લાગી' પેના શિક્ષકે જવાબ આપ્યો, 'તમને
 એમ લાગે એ મરાખર છે, પણ અમારો તો દમ નીડળી જતો' તો હમવું
 એટલું બહુ આવતું' કે વાત ન પૂઝે પણ હમાના દગારીને હોહ
 બીડીને અમાટે બેસી રહેવું પડ્યું' 'એમ?' પેના વ્વાખાનાએ આવર્ત

પામીને પૂછ્યું 'તો તમને હસતા ગુ થતું'તું ? ગન મૂકીને મો ઉવાડીને
હસતા તમને ગેકતુ કોણ હતું ? અમારા હેડમાસ્તર' શિક્ષકે જવાબ
દીધો 'હેડમાસ્તર' વ્યાખ્યાતાએ નવાઈ પામીને પૂછ્યું, હેડમાસ્તર તો
કયું કહેતા નહોતા એ પણ તમારી પેઠે ગભીર ને મ્હાન વદને હોઠ ખીડી
મારી સામે જોતા મ ગા મ ગા ખેડા'તા. શિક્ષકે ખુલાસો કર્યો, અમને
એમણે પહેલેથી ચેનણી આપેલી કે, જો જો આ વ્યાખ્યાતા સમર્થ
હાસ્યકાર છે એમના વ્ય જ્ઞાનો ભાગળતા કોઈક હમીને હગવો વાળ છે
પણ આપણે હસીએ તો આપણી આગર શી ? વર્ગમા આપણે છોડરાઓને
'ડોન્ટ લાફ, ડોન્ટ દા.' કહીને ધનકાવીએ અને આપણે પોતે ખડખડ કરીને
હસવા લાગીએ તો કેવા બૂડા લાગીએ એનો વિચાર કરજો 'હેડમાસ્તર
અમને આવી એતવરી પહેલેથી જ આપી મૂકેલી એટલે ગમે તેટલું હસવું
આવતું'તું પણ અમે હોઠ દબાવીને મૂગા જ રહ્યા.'

છોડરાઓને હસતા અટકાવી અટકાવીને એ શિક્ષકોનું માનસ એવું
ઘડાઈ ગયેલું કે હસવું તોઈએ એવા પ્રસંગે પણ એમને પરાણે હસવું
ગેકવું પડ્યું

સામાન્ય રીતે નીચી પાયગીએથી જોયા પદ પર પહોચનાર સામાન્ય
કારકુનમાયી અત્રિકારીની જગાએ આવનાર માણસનું માનસ એવું ઘડાઈ
ગયું હોય છે કે પોતાના ઉપરીઓને એ આરાધ્ય ને હાથ નીચેનાઓને મજ
કરવા યોગ્ય ગણતો યઈ જાય છે પ્રસંગે અપ્રસંગે એ પોતાના ઉપરી અધિકાર
પાસે જઈને રાવ ખાય છે અરે ! આ ઓફિસ કેમ ચાલે છે તે હું જ જાણું છું
બધા હાડકાના હરામખોર છે કાઈને કામ કરવું ગમતું નથી એમને ઘેર જીવ
આવતી ન હોય, સૂવા માટે સારી જગા મળતી ન હોય તે માટે જ
જાણે આ ઓફિસ આપણે ખોલી ન હોય તેમ અહીં આનીને મારા ખેટા
બધા ઘેરવા, જ લાગી જાય છે સાહેબ, તમને તો ખ્યાલ પણ નહીં
આવે. તમે તે સાહેબ, કામમાથી જોયા જ આવતા નથી. બધા કામ
પતાવીને ખરું પૂછો તો અધૂરું મૂકીને ઘેર જીપડી જાય છે, ત્યાં પછી
પણ તમે તો સાહેબ, ક્લાક બે કલાક ઓફિસમા જ કામ કરતા દેખાવ

જો હ એ ગજ નેહિ છુ કારણ કે હુ પણ હ મેગ ટાર્દમ થઈ ગયા
 પછી કનાક બે કલાક કામ કરતો જ હોઉં છુ પણ માહેય આપણે તો
 કામ કરવાનું નાનપણથી જ શીખેલા એટલે આપણને કોઈ કામચોંદ હોઈ
 જ ની ગીતે ગદ્દ તે મમળતુ નથી. મારી તો સાહેબ વાત જ જવા દો,
 વસડમોગ કાવો એ માર માટે ગમત વાત છે નાનપણથી જ અમને કામ,
 કામ ને કામમા મગ્યા રહેવાની તાલીમ મળેલી અને અહીં આવ્યા પછી
 પણ માહેય તમારા જ હાથ નીચે અમે વડાયા છીએ ને ! પણ હવે જમાનો
 જુદો આવતો જાય છે એાછુ કામ ને વધાર પગાર એ જ અમ
 મધાની માગણી મની ગઈ છે હા, સાહેબ, કીક વાદ આવ્યુ હવે
 આપણે મટાક માટે ઈન્કીમેન્ટ પગારવધાગનો વિચાર રચવાનો
 છે હુ તો મારા સ્ટાફ માટે કંઈ રેડમેન્ડ બનામણ કરી શકુ એમ
 લાગતુ નથી અને મારા વિષે તો સાહેબ, આપને કીક લાગે તેમ કરતો
 હુ ક્યા આ કામ પૈસા માટે કરુ છુ છુ ? નોકરી કરી તો બગાબર
 કરી ઉપરી અધિકારી તગ્મથી બઢતી મળે કે ન મળે પણ કપેદા તો
 ન જ મળે, આપણા કામથી એ રાજ થાય એટલે અમ ગયા નાહ્યા, એ
 મિવાય ખીન્ને કરો વિચાર હુ કરતો જ નથી '

દોઈક પેઢીમા શુમાસ્તાગીરી કરના હિમાગના ચોપડાઓમા આખો
 વખત માનુ ખોસી રાખી જુદી જુદી ગકમોના સરનાળા બાબબાકી કરતા મુનીમે
 ઘેર પણ ટૂંકા પગારમાથી મોટો ખર્ચ ચનાવવાનો જેમ તેમ ચયતન કરતા મોડી
 ગતે હિસાબ લખવા બેસે છે, ત્યારે જુદી જુદી ગકમોના ટાટિયા મેળવવા
 પ્રયાનમા આખ મેળની શક્તા નથી એક નયા પૈમાનો હિસાબ મળતો
 નથી તો એ હેરાન હેરાન વઈ જાય છે અને 'હિમાગ ન મળે તે કેમ
 ચાલે !' એમ મનમા કુગિયાદ કરતા બિધ ન મળે તેથી ચવાની લેતા
 હોય છે એમને ખબર હોય છે કે એમના હિમાગના ટાટિયા કદી મળે
 એમ છે જ નહિ કાગણ કે એનો એક પગ ખર્ચનો લાગે ન ખીન્ને
 આવડતો ટૂંકા હોય છે પણ ટાટિયા મેળવવા માટે એમનુ માનસ એવુ
 ઘડાઈ ગયુ હોય છે કે પોતાના ઘરમા પણ એ ગૃહસ્થ તરીકે નહીં પણ

પણ શુમાસ્તા તરીકે જ જીવન ગાળે છે.

આ પરથી મને એડ હિસાબનીશ-એકાઉન્ટન્ટની વાત યાદ આવે છે એકાઉન્ટન્ટ તયા કેશિયન્ટુ એ કામ કરતો એક વાર ડોઈને જેમા આપેતા તેની ગમીદ લેવાની ગીી ગઈ હતી અને એ ગકમ એને પોતાના પગાગમાથી બન્ને આપરી પડી હતી તે પરથી એ ડોઈને પણ પેસા આપતા પહેલા એની પાસંથી પહેલ્ય-રમીદ-ગખાવી લેતા લગન થયા પછી પોતાની પત્નીને પિયગ મુકવા માટે એને એડ વાર જવાનો પ્રમગ આવ્યો સપત્નીક એ પોતાને સામઝે પહોચ્યો ઘગમા એમના સમગ એડના હતા બીજા સૌ કામસર મદાર ગયા હતા સસરાએ એમને આનકાર આપી કહ્યું 'એમેને ! તમારી માનુ બહાર ગયા છે લમણા આવી પહોચને' 'માગથી બેસાય એમ નથી જરૂરનુ કામ છે જલદી જવુ પડે એમ છે' એમણે જિભા જિભા કહ્યું 'કીક ત્યાં આવજો' સમગએ કહ્યું બે ચાર મિનિટ થઈ, પણ એ માઈ ત્યા જિભા જ ગયા મ-રાએ જગ આશ્ચર્યથી આખો જિયી કરી પૂછ્યુ, 'તમને મોકુ નથી વનુ ?', મોકુ ? અરે મોકુ તો થઈ જ ગયુ છે, પણ . ' પણ ચુ ' એમને વાકચ પૂરુ કરતા અચકાતા જોઈ સસરાએ પ્રશ્ન કર્યો. પણ તમે રમીદ આપો ત્યારે જાઉં ને ? 'ગસીદ ? રમીદ શેની ?' સસરાએ ખૂબ નવાઈ પામી પૂછ્યુ કેમ ? આ તમારી છોડરીની,' પત્ની તરફ અશુભિ નિર્દેશ કરી એમણે કહ્યું 'એટલે ?' સસરાને કઈ સમજ ન પડી હોય એ રીતે ગૂચવાઈને જ્યાં સામુ જોઈ પૂછ્યુ. 'એટલે એમ કે આપની પુત્રી આપને મળી ગઈ તેની મને પહોચ લખી આપો એટલે જાઉં' જમાઈએ ખુલાસો કર્યા 'ઓતારીની ! સ્ટેમ્પપેપર પર આપુ કે એમ ને એમ ચાલજે ' સમરાએ પ્રશ્ન કર્યો થોડી નાર વિચારમા પડીને જિભા રહ્યા વીસ રૂ પગ ઉપરની રકમ હોય તો સ્ટેમ્પની જરૂર પડે એથી ઓછો રકમ હોય તો સ્ટેમ્પ મારવાનો ન હોય હવે પત્નીની કિમત શી કરવી ? પગી ગૂચવણુ દૂર થતા એ હસી પડ્યા અને કઈ નહી, કઈ નહીં ચાનરો' કહીને નમન્કાર કરી રજા લઈને ચાલી નીકળ્યા

શકથતાને પદરવ

હવે ગોડીરો

નિલાસ 'અનિલ'

કેમને નથી ગમત આવી તે ખોટો કાઈ છેવટી દેગનના વપડા ખરીદી
ગમે આધુનિક રીતમાત્રા અનુકરણ કરી ગમે આગલી પેઢી વિશે ટોળ-
ટીખળ કરી શકે ઉપહાસ કેકડી સુધી પહોંચી ગમે લીલારૂપ બનવા
માનીંગ ચેખાઓ યોગે, એવી પ્રદક્ષિનતા અનુભવે, અનુભવ વગરના
અભિપ્રાયો આપવાનો અનુભવ કેળવતા બંધ, પણ હવામા તર છે એમ
નહી, પણ હવા જ માગમા તર છે એવો આભાસ આપતા આધુનિક વેશ,
પરિવેશ, ભાષા અને રીતમાનિયા આધુનિક છે નહીં યાદ અપાવે એમ
ગમ્ય તે કદ્ય તે ગમ્ય તે બોલ્યા એને પ્રમાણ માનો, ન માનો તો,
તમે ? તમને ગણે છે જ કોણ ? એવા કંઠર મિળજો

'આધુનિક' શું ? એકરો નિર્વાન ? બેઠી નથી એટલે ? બેઠર
જતી ભાષા ? અને બેઠરાપણાનું અનુકરણ અને વ્યસન તે આધુનિકતા

જેને તમે બાપડું નથી તેના અભાવ વિશે તમે શું કહેશો ? છુટે
ટપ્પન બેસુ તપ્પડું, અને એવા જીવનની નિર્વ્યંડતા વિશે કંઈ નહીં
નિર્વ્યંક લાગ્યું એ છોડી જ દીધું, અને એ નિર્વ્યંડને વર્ણવવા માટે
તોગણ, ચાકળા, કકુના થાપા, મોર, પોપટ, શુભમહેર, વાનવંદ, પીગુ
ચક્ર, બારી ધુમ્મસ, ગતી, સૂગળ, કોઈ વપમાયી બેઠી વગર, ઉદા-
સીનતા, સેવી, સિદ્ધ, જોડણી, જીવર, હિન્દો, ખાટ-આપ
અરબમ કે હાલા શબ્દસરબમની એમને જરૂર પડતી નથી મેદીલા
હાથ અને લીલા ઘોર પીડી અને અવસર, ધમ્મોળા-આટખાટલો
અમળાળ વઈએ ત્યારે વિરહ ગવાય ? હસ હામાનેડી, પદર મળિંગ-
નેડી, તડીંગ તડીંગ બોલતા નરધા-તળના, એક તળંગ અને માનની

ચલમ હોય ત્યારે ભજન થાય એવા જૂનવાણી ભજનિયા કરતા આજને
આધુનિક કહેવડાવવા મથતો ગીતકાર જુદો ખરો ?

એક ગદ્યાળ વિચારને બે પક્તિમા પાથરી દીધો એટલે જોર થઈ
ગયો ? પક્તિએ પક્તિએ જુદા કલ્પન મૂક્યા એટલે એ અલ્પમેળ દ્રાગ
જ વિચિત્રતા સૂચવાઈ ગઈ ?

જે અસાવ અને નિરર્થકતા ગાયા કે ગાઈ નાખ્યાં તે પોતીકા
સ્વાનુભવમાથી આવ્યા હતા ? તે એમા પોતીકા રણકો કેમ ન આવ્યો ?
મીરાના ભજન અને કબીરના ભજનો પરમ અનુભૂતિથી ફેટલાક તો
સભર છે, પણ બનેના લય, લહેકા, મીઠાશ અને કડકાઈ, રજુઆત,
અભિવ્યક્તિ, લાપા અને અનકારો જુદા છે—આવુ કશું પોતીકા કેટલી
રચનામા જોવા મળે છે ?

ચાળા પાડવાનું કામ તો બાળક પણ કરી શકે છે. લાપા અને વર્તનના
ચાળા એ તો બાળકની સિદ્ધિ છે. સવારીની નિરર્થકતા સૂચવવા માટે
ગધેડા પર ખેસવાની શી જરૂર છે ? દર વર્ષે દશેરાએ હાથી પર ચવારીએ
નીકળી ચૂકેલા કોઈ માણ રાજવીને જુઓ એટલે એ સમજાઈ જશે
અને જેણે ઘોડેચવારીની નિરર્થકતા સૂચવતી હશે તેણે પ્રથમ તો ઘોડેચવારીની
પારગતતા મેળવવાની રહેશે, તેણે તે બતાવવા માટે ગધેડા પર નહીં ખેસવું
પડે. છતાં મૂઢ લોકોને પણ ઘોડેચવારીની નિરર્થકતા સૂચવવા ગધેડા પર
ખેસવું પડે ત્યારે ઘોડેચવારીનો અનુભવ જ એને કામ લાગશે !

અસાવ એ કઈ આયાતી લાવ નથી, નિરર્થકતા તો રાજને
બાળક જીવમા ઘેરાય ત્યારે સોનાના ધુધરાને પણ ફેકી દે છે એમા પણ
જોઈ શકાય !

અને નિર્બ્રાન્ત થનારો તો પ્રજ્ઞાવાન, મેઘવાન હોય ! પાચ પાચ
હજાર વર્ષોથી ચાલી આવતી અનેકાનેક પરપરાઓ અને વિશ્વ આખામાથી
આવતા અનેક દેશીય-ક્ષેત્રીય જ્ઞાનના પ્રવાહો જોયા-તાગ્યા વિના નિર્બ્રાન્ત

બગાસા બાવન ઈંચિના

રમેશ પાણેખ

સ્મશાનમાં અ સૌ ડાળીગૌરીની ચિતા અગતી હતી ત્યારે
છગુભાઈને એક નાજુક બગાસુ આપ્યું

બગાસુ આપ્યું એટલે દરરાત્રી જેમ બગાસુ ખાઈ નાખતા
'આયો ત્યાર સુપ્તએ' અમ ટેવવશાત્ બોતુબોતુ ચાલ ગયેના પોતાના હોઠને
છગુભાઈએ અણીને નખતે ઝાતી લીધા આ ચાર નમ્મતુ આખેઆખુ
વાઠન છગુભાઈ ગટક દઈને ગળી ગયા પોતાની આતો આવધાતી માટે
છગુભાઈએ પોતાની જાતને ગાયાળી આપી ને જતા જઈ દર આ મમાણુ
ક, મમાણુ, તાગ બાપતુ ઘર નથી એવો દરદર ય દીધો

તેમણે આમપામ ત્રેયુ ને પરિચિતિનો તાગ કાપ્યો ડાનુએ
મહેકિય માણતા હોય તેવા રગસા હતા બેનણ જણા બીડીએનો વિનિ-
મય કરતા, અજગાનતા અને ફરના બેડા હતા થોડા પાંચટ લાગતા
ડાનુએતુ એક મૂમખુ મૂચુમૂચુ, પોતાનો ચહેરો ચહેરો નહી ને અગીમો
હોય, તેમા સ્મશાનતુ પ્રતિબિંબ ધાગણુ ધ્યુ હોય તેની મુખમુદ્રા લઈ
બેઠા હતા થોડક જણા જગા છેટે લીમડાની ડાયામા અદ્ગત ડાળીગૌરી
અગે ધીમેધીમે નિરુત્સાહી સ્વગ વાતો કરી ત્યાં હતા ને પાછા મૂગા
થઈ જતા હતા

જગુભાઈની આખ આ ડાનુએના ટોળાપાથી ગિધુને શોધી રહી
હતી ચાલો ત્યારે મૂઈએ એ વણુબોનાચન રામ્દોનો અણુમાગ ગિધુને
આતી ગયો નથીને એની છગુભાઈ તપાસ કરવા માગતા હતા

ગિધુ, છગુભાઈના મતે, શકરો છે, શકર એને નાઈ પણ ખમગ
પડે, ખાસ કરીને છગુભાઈના બાગામા એટલે કે 'ઝાપુ' ઠપાઈ ગયું

ગિધુ ચિતામા લાકડા સકોગી રહ્યો હતો એની પાને જીભેના બીજા
ડાનુએ આથે વાકડાની ગોઠવણુ વિગે કોઈ ગભીર મમનત કરી રહ્યો

હતો. ઘણુંખું તો, હવે પા અર્ધો કલાક લાગશે એવું પૂર્વાર કરવા એ મથતો હોય એમ લાગ્યું

બનતા સુધી તો ગિધુનું ધ્યાન છે નહીં, જીગ્સાઈએ મનોમન માન્યું એમણે ફરીવાર ગિધુનું નિશાન લીધું ને જીલેટની જેમ ઘડઘડઘડ નજર છોડી, સાથે સાથે આ ગિધુડો ..એમ મમડી લીધું જેની પાડળ જીગ્સાઈની માનીતી ચાગ્યાર ગાળો પણ જોડાઈ ગઈ.

બગાનું અનાયાસ જ આવેલું. જીગ્સાઈની રજમાન કસૂર નહોતી આવેજ, બગાનું આવવાનો ટાઈમ હોય ત્યારે બગાનું તો આવે જ ને ? જીગ્સાઈ એને કઈ તાણીને લાગ્યા નહોતા. અને રોજની ટેવને લીધે 'ચાલો ત્યારે સૂઈએ' એવું બોલઈ જવું ય કુદરતી જ હતું આ વાત જીગ્સાઈના મનમા સમસમતી હતી 'અને આ કંદર ગિધુડો ખરું કાગળ થોડો જાણે છે ' એમ તમને થયું મનોમન ગિધુને કહ્યું. 'ગિધુ રહેવા દે, હલકટ ખોટી વાતુ ડરીને પાપના પોટવા બાધ મા ' અને આ વખતે ગિધુની પીડને જોતી જીગ્સાઈની નજર અણીદાર ખજર જેની બની ગઈ

જીગ્સાઈની નજરનો મૂઠ માર વાગ્યો એટલે કે ચિતાનો તાપ લાગતો હશે એટલે (કોને ખબર પણ) ગિધુ જીગ્સાઈની નજરના અને ચિતાના તાપના ક્રોડસમાધી ખસી ગયો

અ. સૌ. કાશીગૌરીને જે મમયે અગ્નિદાહ દેવાયો એ જ જીગ્સાઈનો નિત્ય સૂવાનો ટાઈમ આજે સ્મશાનમા હાજર રહેવું પડ્યું તે કારણે સૂવાની મજા ગઈ આદત મુજબ આખ તો લારેભારે બની જ, પણ ડઈ સ્મશાનમા મૃત્યે ખરું ? જીગ્સાઈ જિઘતા તાબે ન થયા ન સૂતા પણ બગાનું આવે એમા જીગ્સાઈ શું કરે ?

એમા હું શું કરું બોલ એવી નજરે જીગ્સાઈ ગિધુની પીડને ખોતરવા લાગ્યા

ગિધુ લોખંડનો સાણસો ત્રધ ચિતાના નહીં સળગેતા લાકડા બરો

ખેતણુ ડોલ હડેડાની દઉં પણ મન મારીને મૂગામૂ ગા ગિરુની ગોલમાનને
લેઈ રહ્યા

લીમડા નીચે ખેડેના કાનુઓના ટોળામાથી ભડીને એક જણુ છગુમાઈ
તરફ આવતા હતા

આવ્યો છગુમાઈએ તેની માને ભેટુ, અતઃમજનો નાનો ભાઈ
ચ પકે હતો ખલે દુવાય ગોઠવતા ચ પકે ખોખાગ ખાઈ પછી ખોલવાનુ
મૂળનુ ન હોય અવના ગોઠવતો હોય તેમ હોડ ચાવતો ભલો રહ્યો,
એકાએક આવડી ગયુ હોય તેમ ઝટઝટ ખોટયો હરે અડધી કનાકથી
વવા વા નહીં તાગે

છગુમાઈ તેની સામે તાકી રહ્યા આખમા ખાની લિખને કાગણે
ચ પડતો ચહેગ એમને કહોળો કહોળો લાગ્યો આન પાત્રીસ પૂરા થઈ
ઝનોમયુ ખેડુ એમ છગુમાઈએ અનુમાન લગાવુ છગુમાઈને એકાદને
તાકી રહેના લેઈ ચ પકે ગમરાઈ ગયો કોઈક અગમ્ય અપરાધને નડાવતો
હોય તેમ તેણે માનુ હવાચુ પછી સત્ત સામગતા કદી જેવો ખિસિ
ચાણી આખ થઈ ભલો

છગુમાઈ ચ પડના ખલા પરથી પાછળ દેખાની ચિતાને ભેટા રહ્યા
પિડુએ પણ લીમચુ ચિતામા ગોડની દીધુ હતુ ગહેજ ભેજવાણુ હને
તેની તતડી તનડીને ધૂધવાણુ હતુ ગિધુ અને તેના મફ્તનીશો બે હાથમા
દુવાન પહોળો પકડી તેની આપટ મારીને ધૂધવાતા લીમચાને હવા
નાખતા હતા

ચ પકે ઓચિતાનો ખોટયો ‘જાહુ થઈ, નહીં ક કાશીખેન આમ
માવ ઓચિતાના ’ ને ચૂપ થઈ ગયો

છગુમાઈને એક બગાનુ આવ્યુ જે તેમણે ચ પકની આડતા લઈ
ગિધુ લેઈ ન જાય તેવી તકદારી સાથે ખાધુ છગુમાઈ બગાનુ ખાઈ
લીલા પછી કચુક ખોલરો જેવી આતુર આખે ચ પકે ભલો હતો

બગાનુ ખાધા પછી છગુમાઈ આખો ચોળવા વાન્યા ચ પડને થયુ

તો જ ટક્કર લઈ શકાય એમ જગુભાઈને લાગ્યું.

તેમણે ગિધુની સામે જોયું. ગિધુ લોખંડતો સાલુમેા જમીન પર ઊભડક પગે ચિનાની બાજુમા ખેડો હતો. ચિનાનો તાપ ધીમે પડી હતો. બળવાની વાસ એકધારો આવી રહી હતી. ચૂલા નીચે દેવતાનો થયો હતો. બે પાચ મોટા લાકડા દીવીની જેમ મળતા હતા.

ગજબ છે હાણીનો કપ ચા ય મગે નહી જગુભાઈએ ચારેબાજુ બાખ ધુમાવી થોડે દૂર નાખ અને દોલસાના ઢગલા પર બે ફતન ઊઘતા હતા જગુભાઈને ગિનાગ આવ્યો કે પોતે આ ફતરુ હોત તો જેવી મજ હોત એ સાથે જ થોડીવાર પહેલા આવેલા બગાસાનું ગમરણ થયું.

જગુભાઈએ કાકાનડિયાળમા જોયું ને નિસાસો નાખ્યો સૂવાનો ટાઈમ તો ક્યારનો વીતી ગયો હવે ચા પીવાનો ટાઈમ પણ જાય છે આ વિચારની પ્રકટ અભિવ્યક્તિ ઉપે ઉપર ઉપરી બે પુખ્ત બગાસા આવ્યા.

ટાઈમ માટે જગુભાઈ એટના તો ચોક્કસ કે મેકડે ચ આમ તેમ થાય તે ન પાલવે ધડિયાળીનો પધો અને પોતે ૪૦ વરસના અનુભવી કારીગર, વડિયાળમા જરી ય ગોલમાલ ન ચાલે.

હવે આવે આ ક્યારે બળી રહેશે એવી પૃચ્છાલરી આખે જગુભાઈએ સળગતી ચિતા તરફ જોયું ગિધુ સક્રિય બની ચૂક્યો હતો તે અને બીજા બે જણા ખૂશુમા પડેલા લાકડાના અનામત ઢગલામાથી એક મોટું ઢીમચું ઉપાડીને ચિતામા નાખવા મથામણ કરી રહ્યા હતા.

જગુભાઈએ જોતાવેત નિરાશ થઈ ગયા આ ઢીમચું વળી બીજા અડધી કલાક ખાઈ જવાનું એમ મનોમન અફજ કાઢ્યો અદાજને તળિયે વળગેલું બગાનું ય બહાર આવ્યું જગુભાઈએ એ બગાસાને ગળામા થોસાની, જો તારો બાપ આવ્યું, બગાસું એવી મતલબથી ગિધુ સામે તેજબદાર દૃષ્ટિપાત કર્યો, ગિધુડા હવે ઢીમચા નાખ મા. તારી મા ક્યારની બળી ગઈ છે, ઝાફર એમ એ ધિક્કારથી મનોમન બોલ્યા.

જગુભાઈને ઝાઝ ચડી ગઈ બોપરીમા કે લાવ આ ચિતા પર પાણીની

કે આખો ચોળી લીધા પછી જગુભાઈ કથુક ખોલશે પણ જગુભાઈએ ચ પકને ખીજવારે ચ થાપ આપી અને ગિસા થઈ ઘોતિયાની પાટલી સરખી કરી

ચ પક હજુ ચ ગિલો છે તે જોઈ જગુભાઈએ પ્રશ્નમૂચક દષ્ટિએ તેની સામે જોયું. ચ પક જગુભાઈની મુઢાવી હેમતાઈ ગયો તેણે નૂનનૂન એવું અમ્પપટ ગણગણી જગુભાઈના ખસા પર હાથ મૂકી સ્કેડા ખલો દાખ્યા પછી નીચું જોઈ લીમડાની જાયા નીચે ખેઠેલા કાનુટાળા તરફ ચાલતો થયો

આ તરફ જગુભાઈ ગિધુની નવી હરકતને ખુન્નસમરી નજરે જોઈ રહ્યા ગિધુ લાકડાના ઢગલામાયી એક વજનદાર ઢીમયુ જાયકવાની કોશિશ કરી રહ્યો હતો જગુભાઈ ગિધુનો ઈરાદો કળી ગયા. ગિધુના મદદનીશો હાથ હલાવી ના પાડતા હતા પણ ગિધુ ઢીમયુ જાયકીને ચિતામા નાખના કૃતનિશ્ચયી હતો તેમ જણાયું

ઘોડીના, તારી મા, કાશલી તો ક્યાગની બળી ગઈ, હવે કોના માટે આ ભડદા પેટાવવા છે ? તારી કઈ બેનને સુવાડવી છે એમા ? જગુભાઈ મનોમન ભડકો થઈ ગયા ને ત્રિધુને બખ્ખે કટકા ગાળા ભાડવા લાગ્યા

ગાળો ભાડતા ભાડતા લા દઈને સાતમુ બગાસુ જાનુ નહો 'જતરાયુ સંલોપ, પ્રલબ જગુભાઈએ કોઈની સાડીબાર વિના ખાધું

સ્મશાનમા છૂટાછૂટા કાણુઓના ટોળા પોતાના કાર્યકલાપમા ગમ-ખાણુ હતા બગાસાનો ટકાર સાલણીને તેઓ થલી ગયા અને જગુભાઈની સામે જોવા લાગ્યા

ગિધુએ એક મોઢું ઢીમયુ ઉપાડ્યું હતું તે પણ થલી ગયો જગુભાઈએ જોયું કે ગિધુ તેમની તરફ ટગર ટગર તાકી રહ્યો છે. ગિધુના મો પર રહસ્યમય લાવો હતા 'આ ગિધુડો.' જગુભાઈને થયું 'આ ગિધુડો હયાત છે ત્યા સુધી હું પેટછૂડું બગાસુ ખાઈ શકીશ નહીં'

આવી ધૂધવાયેલ છગુભાઈને મારે પોતાનો શુસ્સો વ્યકત કરવાનો એક જ રસ્તા હાથમગો હતો, ગાળ છગુભાઈએ તમામ ગાળ ગિધુને મનોમન દીધી એમને ગિધુનું કામજા કાઢી નાખવાનો વિચાર પણ આવ્યો, અને માથે માથે એડ બગાસુ

હલો તો ક્યો મગાસાએ પણ છગુભાઈએ કુનેટ વાપરીને મો બોલ્યું નહીં

હવે હદ થાય છે એક કડકદાર ચાનો કપે થ મળી નય એવું છગુભાઈ બબડયા એમની નાભિમાથી ચા ચા ના ઝીણાઝીણા ને તીણા તીણા અર્તનાદ ઊઠવા લાગ્યા હતા જ્યારે જ્યાં છગુભાઈની નાભિમાથી આવા અર્તનાદ ઊઠેલા ત્યાર ત્યાર એમનાથી ચા પીધા વિના ગ્હી મઠાસુ નહોતું

અત્યા સુધી ખેમી રહેલા છગુભાઈ ઊઠ્યા ને આજમ મગ્ડી અચાનક હળવા ધક્કા સાથે ચાલવા લાગ્યા, અદરથી પેના નાભિમગ્ડે પકડેલ્યા હેય તેમ

લીમડાની છાયા નીચે ખેઠેલા ડાહ્યો તરફ એમના પગ વળ્યા ન પડ ઊગીને સામે આવ્યો એમના મોઢા પર વેગાઈ પડતા આવડાર હતો તેણે ઉત્કટ બની પૂછ્યું કેમ છગુભાઈ કઈ કામકાજ ચ પકના મો પડ હવે તો છગુભાઈ, ટથુક બોલશે તેવો આર્તલાવ હતો

છગુભાઈએ બળતી ચિતા મામે મો ફરચુ ગિધુ એક નવું ઢીમચુ ચિતામા નાખવા બિચકી ગ્હો હતો છગુભાઈને લાગ્યું કે આ ગિધુ અનતકાળ સુધી આમ જ ચિતામા નવા નવા ઢીમચા નાખ્યા કરશે, ચિતા સળગતી જ ગ્હેરો, પોતાનો અવતાર સ્મશાનમા જ પૂરે વગે, અહી જ પોતાની ચિતા ખડકારો ને ગિધુ નવા નવા ઢીમચા એમા નાખતો રહેશે ખાતે કદી ખેર જઈ શકવાના નથી ચાનો કપે થ પામવાના નથી

છગુભાઈ વથરી ઊઠ્યા આ ભયાનક પરિસ્થિતિમાથી દેવળ ચ પક

જ્યુલાઈન લાગ્યું ચ પકે ડયા પારકો છે. ચા પીવાની ઈચ્છા એની પાસે વ્યક્ત કરી શકાય

છજુલાઈ હમણા કથુક ખોલશે એવી ભાવાના આખે ચ પકે ઊભા હતો. છજુલાઈ ખોલ્યા 'ભાઈ ચ પકે '

આકાશવાણી થઈ હોય અને એ સાલગીને પોતે ધન્ય થઈ ગયે હોય તેવા પુલકિત બની ચ પકે હોઝારો દીધો હા, કાકા

'હજી ધણીવાર થશે આને ' ચિતા તરફ સંકેત કરી છજુભાઈ ખોલ્યા 'ભે થોડી ચાનો બદોબસ્ત '

વચ્ચે જ ચ પકે ઊછળ્યો 'શુ વાન કરો, કાકા તમારે આવો વિવેક કરવાનો હોય કાઈ ? અહીં કોઈ ચા પીવા થોડું જ આવ્યું છે ?' તેણે ચિતા તરફ આગળી ચીંધી 'આ ખોપરીનો ભાગ બળી બન્ય બન્ય એટલે માનો ને કે અડધીકે ડાઝાક વગે હવે તો ' એમ ખોડી એકાએક ચૂપ થઈ ગયો.

ચ પકે વળી પાછો છજુભાઈ હમણા કથુક ખોલશેની ભાવસમાધિમા ગરકાવ થઈ ગયો

છજુલાઈ ગિધુને જોતા હતા એ લોખંડનો સાણસો લઈને ઢીમચુ સરખુ ગોઠવતો હતો, તેના મદદનીશો દૂરથી આ બાજુ નહી પેલી બાજુ એમ ખોલતા કોઈક વ્યૂહ રચતા હતા

છજુલાઈને થયું કે ગિધુના સાણસામા ઢીમચુ નહી, પોતાનું ગજુ છે. એમણે ગળા પર હાથ ફેરવ્યો તે સમાણ માળામાથી કબૂતર ઊડે તેમ એકે બગાસુ, જળપરદસ્ત બગાસુ બહાર નીકળવા ગયું પણ છજુભાઈએ એન મોકે ગળામા સાયલેન્સર ચડાવી દીધું

બગાસાની સાથે જ, એકાએક, છજુલાઈમા, બાકીનો અર્ધો કડાક ચહા પીધા વગર પસાર કરી નાખવાની ખુમારી પ્રકટી છજુલાઈની તોફાને ચડેલી તમામ ઈન્દ્રિયોને આ ખુમારીએ લાલ ડોળો બતાવ્યો અને ચૂપ.

છજુલાઈએ આર્ધવાન આપતી નજરે ગિધુ સામે જોયું. આખની

નિધિએ ગિધુ માટે આટલું લખાણ તાત શાહીથી લખ્યું ગિધુ, ગિધુ, તું
હોમયા નાખ્યે જ આ છયુ, ટપ્પાભાઈનો દોડગો છે, ટપ્પાભાઈને એમ
કંઈ મહાત નહીં થાય

ગિધુ જલે આ આર્હનાનથી કનાઈ ગયો હોય તેમ ચૂપચાપ જિભે
ચો હતો

ચપ્પ, છયુભાઈ હમણાં ડથુડ જોનાને ની ખાતમમાવિમા જ દૂયતો
દૂયતો લીમડા નીચે જેડેના ડાલુઓ તરફ ચાલ્યો ગયો

છયુભાઈને થયું ચેહ બળી ગહેજે અર્ધા કનાઈમા ચીને કહીન કે
બઈ હ તો ધે જઈ નહાઈશ અને નીકળી પડીશ. ધે જઈ ગમ
મસાયો ન ખારી કડકદાન સ્થાના કમન ચપ માગીશ ખોપરીમા

છયુભાઈના નાકમા કાની ખુમો પ્રવેની હોય તેમ મનમા આનદ
નરસુવચુ થઈ ગયો હતો પણ તત્કાલ એ આનદ એક ઝાટકે ધ્રુજ
નાટો થઈ ગયો

છયુભાઈને વિચાર આવ્યો ધે જઈશ પણ આ કોણ બનાવી
આપવાનું હે ?

છયુભાઈના આનદ ગાયબ થાય એ સ્નામાવિડ હતું છયુભાઈને
કડકદાન મચાના આ આમ તો છયુભાઈના ધર્મપત્ની અ નૌ કાશીગૌરી
બનાવી આપતા પણ આજ તો એ

છયુભાઈ અ સો કાશીગૌરીની કંડુકંડુ થયે જતી ચિતા તરફ
તેઈ રહ્યા

ચારી વાગ પછી છયુભાઈએ જિનો, એકાદ વામ જેવડા નિમાનો
નાખ્યા માત્ર હનાયુ અને જાપડ્યા ખેગ, ધે આ નહીં
મજે હોટવમા જઈ પી લેશુ નામભરેમે હિન્દુ હોટલમા

એવામા છયુભાઈને એક મોટું લોભગ જગાલુ આવ્યું ને છયુભાઈ
ધારે છેડેથી પહોળા પહોળા થઈ ગયા

□

પત્રચર્યા / 'ક્રિટિસિઝમ ઈન ફ્રેન્ડશિપ' ને આ બધું

સુમન શાહ

તત્રી શ્રી, 'કકાવટી', 'કકાવટી' ઓકટો. અને નવે-ડિસે ના અઠામા અજિત ઠાકોર અને જયન્ત કોઠારીની પત્રચર્યાઓ જોઈ બંનેની ચર્યાઓમા કશો એવો ચર્યાપાત્ર મુદ્દો નથી, કે મારે એમા ઊડા ઊતરવું પડે. પરંતુ 'ક્રિટિસિઝમ ઈન ફ્રેન્ડશિપ' એ ઉચ્ચારણ મૂળે મારું છે એટલે અજિત ઠાકોરને સમજોધી એક પત્ર મોકલું છું, જેને પત્રચર્યા માટે આપ 'કકાવટી'મા પ્રગટ પણ કરી શકો. 'ક્રિટિસિઝમ ઈન ફ્રેન્ડશિપ'ના મારે મન ત્યારે અને આજે જે અર્થ નિશ્ચિત થયેલો છે તે આટલો જ. કે દોસ્તીદાવે નહિ, પણ દોસ્તી હોય તોપણ વિવેચન થઈ શકે, હોઈ શકે. આ દોસ્તી કૃતિ સાથેની હોય કે કર્તા સાથેની હોય, તે તો જે તે વિવેચકના સદ્ભામા આગવી તપાસનો વિષય બની આવે એવી વાત છે પણ આવી ભૂમિકાએ જે લખાયું તે ચર્યાવું ઘટે, લખાયું તે દોસ્તી જ છે કે વિવેચન છે તેની આકરો પરીક્ષા થવી ઘટે ક્રિટિસિઝમ ઈન ફ્રેન્ડશિપ'થી સાહિત્યપદાર્થ પ્રત્યેની પ્રીતિ, મિત્રોમા એવી પ્રીતિ અર્થે ઉજવાતી મળાતી મહેફિલોનો-આનન્દ વગેરે ભાવો પણ મને અભિપ્રેત છે મારા લખાણોના હું વિવેચનસંગ્રહો તૈયાર કરતો નથી, ને એ 'ઊહાપોહ' મને હાલ હાથવચ્ચ નથી, એટલે નથી કહી શકતો કે આ ભાવોને એ વખતે પણ મેં ત્યાં અભિવ્યક્ત કર્યા છે કે કેમ. સૌ વાતની એક વાત છે જે કઈ લખાય, મિત્ર માટે કે દુસ્મન માટે, વિવેચનક્ષેત્રે વિવેચનપદાર્થ લેખે સર્વથા ચર્યાપાત્ર છે, એણે અન્ય અભ્યાસીઓ સામે માત્ર વિવેચન-લેખે જ ઊભવાતું છે, કશાંયે પશ્ચાદ્દનો આશરો લેવાનો નથી માત્ર 'ક્રિટિસિઝમ ઈન ફ્રેન્ડશિપ'વાળા કે તેવા કશા વિલક્ષણ ઉચ્ચારણ વિનાના તમામ લખાણો અજિતસાઈઓ.

માટે કે જ્યન્તભાઈઓ માટે હમેશાને માટે ખુદના છે, પેલી કળી પાર્થભૂતા સદર્શા એને કાઈ અવલોકે-વિલોકે એવું મેં કદી કદાપ્ત પણ નથી-ખનકે એવી પાર્થભૂ પર થયેલી મારી સ્તુતિ-નિન્દાઓને મેં ગૌણુ લેખ્યા છે મને તત્ત્વચર્યાની જ રોધ છે, એની ભૂમિકાએ વિવેચક તરીકે નષ્ટભ્રષ્ટ થવાની મારી પૂરી તૈયારી છે ગણો તો મારી એડ આ નમ્રમા નમ્ર સમજ જે, ગણો તો ઉગ્રમા ઉગ્ર પડદા છે હવે પછીનું લખાણ અજિત ઠાકોરને લખાયેલો અગત-નહોર પત્ર છે અને એ પણ 'કલાવટી'ના વાચકો વિવેચકો માટે માર પક્ષેથી ખુલ્લો છે પ્રિય અજિતભાઈ ઠાકોર,

કદી આપણે મળ્યા નોઈએ એવું સ્મરણ મને તો નથી અને છતાં લાગે છે કે તમારી માથે કેન્ડગિપ અવસ્થા હોઈ ગકે આ પત્રને એવું નિમિત્ત ગણો તમને હું જ્યન્ત કાદારીની માફક પંચવાદ તો નથી આપી નકતો, કેમકે તમે 'વાચના' પિરોના કે 'અમના' પિંગેના મારા લખાણની કળી સાહિત્યિક ચર્યામા નથી પડ્યા, ને તેથી મને તમારા તરફથી માનુ યુ વિવેચન નથી મળ્યું, એનો નજ છે કીક એ તમારો આગય પણ નથી પણ તમારી ચર્યામા તમે માગ 'ફિટિસિઝમ ઈન કેન્ડગિપ'ને કેન્દ્રમા રાખી જે ભગતિ અને ચીવટ દાખવ્યા છે તેની આમણે ત્યાં કીકકીક અછત હોવાથી મને એ લખાણ વાળું ગમી ગયું નિરાસાની એકાદ કાર એવે ટાણે ખરી પડતી હોય છે અને મન તમારી માથે વગર મળ્યે જ કેન્ડગિપમા પડી જતું હોય છે એટલે કે તમારું બીજું લખાણ કયાક આવે તો તરત જ વાચી જનાવું ગમે ને એવું બહુ

તમે ન્યારે વાત છેડી જ છે અને જ્યન્ત કાદારીએ ચર્યા લખારી જ છે અને 'અનિવ'ભાઈએ ખુશીથી પ્રગટ કરી જ છે તો ખીજા દેટવીક વાતો મારે વિશે જ કરુ, જે આપણી મમત્ર વિવેચનાત્મક પરિસ્થિતિનો એડ દ્યોતક અથ પણ બની રહેને.

હા, આપણે ત્યાંની વિવેચનાત્મક પરિસ્થિતિને વિશે હું લાગમગ

નિરાશા અનુભવું છું. એ પરિસ્થિતિમાથી હું ય યાકાત નથી જ છતાં
 પૂરો પ્રયત્નશીલ રહું છું, ને મથું છું. આપણે ત્યાના કહેવાતા 'સર્જકો'
 મારું 'વિવેચક છે' એવું ઓળખાણુ આપે છે ત્યારે ત્રિગેવ નથી કરતો
 છતાં વિવેચનના 'મારા' આદર્શને હું હજીલગી આખી શક્યો નથી એવું
 મને હમેશા લાગે છે. એક એ વાત એવે ટાણે મરોબર ઊપસી રહે છે
 અને ખીજી તે પેલા ઓળખ આપનાર મિત્ર કે મુગ્ધમીને વિશે ઊપસી
 રહે છે "આ 'વિવેચક' છે" એવું જોતની વખતે એઓત્રી પોતાને જાતે
 જ સર્જક ગણીને, એવું આત્મસ્થાપિત સમર્થિત ગૃહીત સ્વીકારીને
 જે પ્રકારની ગર્ભિત આત્મપ્રશસ્તિનો આનંદ લૂટના હોય છે તેવું
 પરિણામ મારી ઓળખાણુની વટનાની પણ, મહો પરનું એડ એવું હાસ્ય બની-
 ને સ્થિર રહી જાય છે, જેની તમામ કોરે ૨૦, ૨૦ ને ૨૦ હોય છે વિવેચકો.
 આપણે ત્યા પ્રશસ્તિ સારું ઉપયોગ થતો રહ્યો છે પહેલેથી એવો ઉપયોગ
 અનેક વિવેચકસાહેબોએ જાતે કરીને થયા દીધો છે તો ખીજી તરફથી
 આપણા સર્જકને વિવેચકની કદી સર્જનપ્રવૃત્તિમા ઉપયોગી વટક લેખેની
 મહત્તા સમજાઈ જ નથી. એ તો એના વાચકો અને એની આછીપાનળી
 (કેમકે અમિતાલ બચ્ચન કે એકસપિથરના કોઈ નટની હોય તેવી નહિ)
 લોકપ્રિયતાને આધારે ટકી રહેતો હોય છે, ને એવા પેતરા એની સર્જના-
 ત્મક પ્રવૃત્તિનો જ એક ભાગ હોય છે મર્જન સ્વાયત્ત છે એ વાત તો
 હું ય જાણું છું, પણ તે તત્વાર્થમા સાચું છે, આદર્શ સર્જનને વિશે સાચું
 છે. આપણે ત્યા એવા ઉત્તમ સર્જકો પાક્યા નથી કે જેઓ વિવેચનન
 વ્યર્થ લેખી શકે, વિવેચકો શું સમજે-જાણે એમ ઢહી શકે. દુનિયાના
 સાહિત્યકારોની કલાત્મકતાને ધોરણે કોટિઓ નક્કી કરવામા
 આવે, તો ગુજગતી સાહિત્યકારોની પક્તિ-કોટિ દસમી પહેલા તો કદી
 આવી શકે નહિ એવું હું આશરે છતાં સત્યની મિત્રકુલ નજીકનું
 કહું છું એમ તને પણ સ્વીકારશે. આ વાત ઉમાશંકર જોશીથી માડીને
 સુરેશ જોષી સુધીના આપણા તમામ સર્જકોને લાગુ પડે છે—પછી એ

કાઈ ગુહીર ઔઘરો હોય, કાઈ ગિવકુમાર જોધી હોય કે ભલેને કાઈ
 લાસશર હાલ હોય આપણા સર્જકો જ્યારે જ્યારે જેટલે જેટલે
 અરો પોતાના વિવેચકો બન્યા છે, બની શકાય એવું જ્યારે જ્યારે પ્રમાણી
 શક્યા છે, સાગ ત્યારે એમને વિચેતન-પ્રવૃત્તિનો સહિમા મમજાવ્યો જ છે
 બાકી આટલા સખત ભેદની રીતે, કનાને વરેના લોકો કડી વાત જ નથી
 કરતા, દુનિયામનમા મને પ્રવૃત્તિઓ અવિચ્છિન્ન ભાને વાણીપ્રયોગ અને
 મનુષ્યચિત્તની મગ્નધૂમિકાની મૂલ્યક છે એવું મમજના કશાને નગપ્ત્ય
 કે ગોણુ લેખરો નહિ બાકી, પુરુષાર્થપૂર્ણ કાગડિત્તને પડેના એક વિવે-
 ચકના મનમાનમા આજે તમે બધું ગૌરવપૂર્ણ જોયો, ને બીજે દિવસે
 'વિવેચકોની જમાત' જેવી ગાળ આપીને આમના દિવસની તમાના ચિત્તમા
 પડેથી પોડળતાને ખુલ્લી કરી દો આ વિસર્ગતિઓમા જે પ્રિયિયાગી
 વૃત્તિઓ હોકાય છે તેનો મને ગજ છે અખપડ, અગિન્ન એવો
 અહિત્યપુરુષ આપણે ત્યા કોઈ છે ? માત્ર ધ્યાન દોરજો, આનન્દ થશે

આપણા આવા સર્જક પાસે તમારા જેવા કોઈ આત્મવિદ્યામ ક
 ગૌરવનો અભાવ જુએ તો તે ખોટું નથી, પણ હું એને એમ ગણતો
 નથી. એટલા માટે, કે એ પોતાની કૃતિ વિગે લખવા પાતાના મિત્રને
 કહે છે, કે અન્યને કહે છે, ત્યારે એની પાસે ઓગામા ઓટ્ટુ પણ નહોતું
 સગીન જે હોય છે તે તો પેનો આત્મવિદ્યામ જ અને વિવેચકપદ-
 વાણુઓની તો આપણે ત્યા ખટ જ ક્યા છે ? એટલે કૃતિ પ્રગટતાની
 માથે જ લખાણો વિવેચનને નાને પ્રગટ થવા વાગી જાય છે મનો જાહેર
 હોય તો તો તમાના જેવાને ખચરેય પડે, પણ મદદ કાઈ વડીનના ચગળ
 મેવતા હોઈએ ને એમના પુસ્તકની શાહીયે ન મદદઈ હોય ને અવલોકન
 ઝપાઈ જાય તો એ અવલોકન ઠગનાગ વિવેચક પણ મારી દૃષ્ટિએ તો
 'કિંદિનિઝમ ઈન કેન્ડશીપ'ના વર્ગનો જ છે, કંઈ એટલો જ કે વડીન
 બધું સાથેતી મેત્રીને આપણે જાણુના હોતા નથી, જાણી શકતા પેતા
 નથી એટલે વિવેચનને અદરથી અક્ષમ લેખતા આપણા સર્જક આવા

કોઈ પાસેથી લખાવી લે કે આવો કોઈ સામે ચાલીને લખી આપે એવું તો બનવાનું જ. આપણે સદર્શ જ એટલે હીન છે એ વાસ્તવિકતા સ્વીકારવી પડે તારતમ્ય તો ત્રીજાએ કરવાનું છે, વિવેચનનું વિવેચન કરવાનું છે

શુબરાતમા વિવેચનનું વિવેચન એક જ વાર થયું છે, સુરેશ જોષી દ્વારા ત્યારબાદ વાચ્યાર્થમાં એવું બોલાયા કરે છે, કહેવાયા કરે છે ખરું, પણ વાસ્તવમાં તેમ થયું નથી ચર્ચાચર્ચાથી કે ઝીણી બુદ્ધિવાળા અવલોકનોથી વિવેચનનું વિવેચન ન થાય, તે માટે તો ખૂબ ખૂબ શક્તિ જોઈએ-સાહિત્યકર્તાને વિશેની આગવી ક્ષિત્તિઓ અને સાહિત્યવિવેચનને માટેની નુચ્ચવચ્ચિત મેથડ જોઈએ સાહિત્યવિવેચનનો આપણી પાસે નોંધપાત્ર આવે નામ દેવા સમર્થ એક સળગમૂત્ર સિદ્ધાન્ત અથવા પણ નથી, ત્યાં એવી મોટી વાતોને વિશે માથાકૂટ માડવાનો કયો અર્થ નથી સાહિત્યિક મૈત્રી અને સાહિત્યમૈત્રી વચ્ચે વિવેક કરવાનો સમય હમેશા નાકેલો હોય છે, એના ચોંધકાયા જેવાતા નવી-કહીને માત્ર બતાવી આપવાનો હોય છે એ વિવેક એવો વિવેક કરવાની દિશામાં પ્રવૃત્ત થયું તે એક વાત છે, અને એને વિરોધો સમય પાડી ગયો છે એમ બોલવું તે ખીજી વાત છે ઉક્ત સદર્શો વચ્ચે સર્જક જેનું તેનું સર્જન તો કરી લાવે છે, વિવેચક ગાડુધેલુ યા વિવેચન તો કરે છે-એટલે અરો બનેલા વસ્તુની નિષ્ણાને ગણતરીમાં લેવાની કે નહિ? આપણે ત્યાં પત્રચર્ચાઓમાં કે પરિમવાદોમાં મોટી મોટી આશા અપેક્ષા સેવનાગઓનો એક વર્ગ એવો છે, જે લોકો એ સિવાયનું કશુંય કરતા નથી સાહિત્યક્ષેત્રે તો જ્યાં જ્યાં ખોટાખામી અમાવઅઠત વરતાય ત્યાં ત્યાં કામે લાગે જનું એ જ નોંધપાત્ર નિષ્ણ છે એટલે અજિતમાઈ, તમારી પત્રચર્ચા એવી અપેક્ષા તો જગવે જ છે, કે ‘ક્રિટિસિઝમ ઈન ડેન્ડશિપ’નો નારો કેવી રીતે ‘હાસ્યાસ્પદ’ બની રહ્યો તે તમે, તે વિવેચકૃતિઓ અને તેને વિવેચનોના સદર્શોમાં કહો, અથવા તો તમારા કોઈ ડેન્ડ કહે, એમાં દર્શાવી શકાય, કે એ ઉચ્ચારણના

પ્રવર્તદ તરીકેની મારી નિષ્ઠા કેવી રીતે જૂકી છે અથવા તો પછી નિષ્ઠા-
નો અભાવ જ છે એમા ક કેમ મને તમાગ એના કોઈ લખાણમા ખૂબ
જ રસ પડે જ્યન કાદારી પણ 'ક્રિટિસિઝમ ઈન ક્રેન્ડિપ' વિશે એકાદ
વેબ કાલી દાદ તો મને ખબર પડે, કે એ નામે શી બળતી વસ્તુ
ચાલી, એ નામે હુ યુ ખાટી ગયો ને માગ સિતો યુ ખાટી ગયા
માહિત્યક્ષેત્ર આવા વિવેચનો એમને ને અમમનુના' જીભી કગનાગ માગના
હોય તો એની વસ્તુલક્ષી ટીકા કરીને જ અમનુના જીભી ઢરી ગયાય ને ?
ખીન્ને ડયા માર્ગ ? ગુણીગ, ગવેચ્યામ કે કોઈને પશુ વિગે ત્યા ત્યા
આનુ વતુ હોય ત્યા ત્યા ખીજગોએ અક્રિય વઈ વખનુ પટ નહિ ?
"ક્રિટિસિઝમ ઈન ક્રેન્ડિપ"થી બચનુ મૌને માટે નામદાયક છે" એવુ
કાવકુ, કાલુ વિવાન પ્રકારનુ મહેનુ છે, એનુ વિવેચન ડગાનુ તો ખાટી
જ રહે છે મને આવા વિધાનોની પાછળ ગ્રહેલી રિવેચકબુદ્ધિ વિશે
નાગીચ મહેમ નથી, ને હુ ય વિવેચનની દરિદ્રતાને જ પ્રમાણવા કરુ હુ
પ્રદ એટલો જ છે કે એનુ લાગે કે તરતજ હમે ચડી જવાનુ છે એની
પ્રમાણિકતાથી મચી પડવાનુ છે, ખચીને ખેસો ગહેવાનુ નથી

માહિત્યજગતની તમામ જવાબદારી માથે વઈને કનુ, એના
વિવેચનની બધી બાજુની જવાબદારી માત્ર પાતાન માથે જ છે એમ
માનનુ એ કીડ નથી આપણે ત્યા વણા એમ ને એમ જ વગડા વઈ ગયા
છે હુ તો વડોદરા સ્કૂલ (એમ જે ડહેવાન છે)મા બીજો ૯, એનુ મને
ગૌરવ છે, ને તેથી સાહિત્યને મહુ મિત્રિયમ ઢન્નર્તને રૂપે નીધુ છે,
વિવેચનને પણ એવા ઢન્નર્તની એક આગરી કાંટિ તરીકે પટાવુ છે
એટલે કે જીવનનો એ ગણગાન નથી, જીવવા માટે હમેશા વાપર્યા કનુએ
એની એ દોનત નથી, એમ મનને હમેશા લાગ્યા રહ્યું છે નિગશાઓ
વચ્ચે આપણી પરિગ્રિયતિમા નુધાગ લાનવાના નીધા પ્યેયવી નહિ, પણ
હુ અધ્યાપકીય કે ધધાદારી વિવેચક નથી ખેએક શુનિવર્મિટીઓમા

ટુકી વાર્તા સ્વરૂપ તરીકે કેળવ્યુંતે દલાલ સાહિત્યકાર તરીકે અભ્યાસમાં હોય તો મારાથી વિદ્યાર્થી-ઉપયોગી કશા સમારેલાકાતરેલા સમ્પાદનનો કરી શકાના નથી, કે નથી હું વાચી શકતો બહાર પડેલું બધું. વાયુ વિચારુ ને અઠવાડિયે અઠવાડિયે બધું ચીતર્યા કરું કે પછી જેના સંગ્રહો થાય, એ પદ્ધતિ જ નથી મારી. હું તો ખૂબ જ telechre છું અને કલાને વિશેના વધુ। Pertechonist attitudesથી આગ્રહ છું હું ચાહી શકું છું, એટલે જ બધા પુસ્તકોને ચાહી શકતો નથી તમે જણાવો છો તેમ હું સમર્થ વિવેચક છું કે કમ તે ખબર નથી, પણ સ્વસ્થ છું એની ખબર છે-ને કે 'સ્વ' પછી રેશ અને 'સ્થ', સ્વ-સ્થ, એમ સમજવાનું છે

કૃતિઓને ચાહું છું એટલે કૃતિઓને ચાહું છું હું એવું ન કહી શકું કે રઘુવીરે મને 'શ્રાવણ ગતે' વિશે લખવા કહેલું જ નહિ કે માગ લેખ માટે બે માસ લગી રાહ જોયેલી નહિ પણ હું કશું એવું કહી શકું જ નહિ કૃતિ મને અપાય કે હું સાનેથી માગીને લઉં, પણ વિવેચન તો મને ગમે રુચે કાવે તો જ કરું આ મારો સિદ્ધાન્ત છે માગ બધા જ સાહિત્યકાર મિત્રો સાથેની મૈત્રીના મૂળમાં એમની કાષ્ટ ને કાઈ રચના છે, રઘુવીર સાથેની મૈત્રીના મૂળમાં એમની સુરેશચાંદના કાવ્યાસ્વાદોની ટીકા અને તેનો મે એમને આપેલો ઉત્તર છે, એટલે કે બે પત્રચર્યાએ ચડેલા પહેલી વાર પ્રત્યક્ષ મળ્યા હતા । રાધેશ્યામ સાથેની મારી મૈત્રી સદ્ગત મડિયાને આભારી છે, જેમણે એમના હાઈકુપ્રકાશના કાવ્યો છાપેલા અને મારો તે વિશેનો આસ્વાદ પ્રગટ કરેલો. તે પૂર્વે 'ક્ષિતિજ'માં કાકાસાહેબના ચિન્તન વિશે પહેલીવાર ઉગ્ર લખનારને રૂપે રાધેશ્યામને ચાહતો હતો પછી અમે પ્રત્યક્ષ તો ઘણા મોડા મળ્યા. કહેવાનું તાત્પર્ય એ કે મૈત્રીના મૂળમાં મિત્રનો કશોક 'શબ્દ' છે, ચા, એવડો ને સુમ્મન નહિ । ભગત નાયકની વાર્તા 'વગડો' વાચીને ખુશ ખુશ થઈ ગયેલો, કદી જોયા પણ નહોતા સરોજ પાટકની 'નાઈટમેર' વિશે

લખ્યું, પણ કદી નેચા ય નહોતા, મળ્યા ત્યારે એ વિરો ડગી વાતે ય ન કરી એ જ ગીતે સુમણી રાય કે હરીન્દ દેવેને હુ ભાગ્યે જ મળ્યો છું, પણ એમની મને ગમી તે કૃતિઓ વિરો લખ્યું જ છે. અજિતભાઈ, શી વાત કરવી ? આજકાલ હુ ફ્રેન્ચ મનીષી ગેત્રા બાર્થના બય કુ પ્રેમમા છું—એકે જમાનામા જેમ હુ અને ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાલા સુમાન મોન્ટાગના પ્રેમમા હતા,—તે એમના પગ વગમી પડુ, પિંકાઈ જેવા એના આડગ મમીક્ષાની મમીક્ષા બાલવા ડતા તો તમે શુ કરો ? એ જ ગીતે મને આજકાલ ડોનાલ્ડ બાર્થેમ કે કિરિપ ગેથ આજના કથાકારો તરીકે ખૂબ જ ગમે છે એમની ગ્યનાઓ વિરો હુ ભયુ'ભયુ' કશુ નખી ઠાઠુ તો તમે શુ કહેશો ? કયો દોષ ? કઈ મૈત્રી કયાં કાને મળ્યા ? ભણ્યા—પિંકાણ્યા ? અને છતાં એમના ગમ્દ સાથેની મૈત્રી ન બધાઈ હોય તો શુ કોડવા વિવેચનના પથાગ પારવાના વારુ ?

તમારા મનમા બગી ચૂકેલો એક પ્રશ્ન આ છે કે આમકિતદોષ ન આવે ? આવે તમે એની ચર્ચા ડગ ને માગ લખાણને સુવાગે બીજો પ્રશ્ન આ છે, કે એકાદ કૃતિના પ્રેમની ભૂમિકાએ જ હુ આ બધાને પછી યે મૂલ્યુ છું ને ? ના, જરાય નહિ, તપાસો અને તપામતા આવડે નો એ પડેલા પ્રેમજન્ય લખાણમાય હુ મારી ભૂમિકાએથી કિટિકલ જ હોઉ છું 'વાચના' વિગેનો મારો એ લેખ પૂરો વિવેચનાત્મક છે 'અમૃતા'ને તો 'કિટિમિઝમ ઈન ફ્રેન્ડશિપ' જેવો ખયાન નહોતો બગ્યો તે પૂર્વે, સ્પષ્ટપણે જ બ્યા ત્યા મર્યાદાવાળી કહી છે તમને ફ્રેન્ડશિપ દેખાય ને કિટિસિઝમ ન દેખાય તો શુ ? માગ ને તમાગ નમીમ. મધેખ્યામ પોતે મારવેલા વિવેચકધર્મ અનુસાર ગમે તેની કૃતિ વિગે વિવેચન ઘડી ડાઢે છે (આ ક્રિયાપદ વિવેચનાત્મક ભાષાના વર્ગનું છે, ખરુ ને ?) ત્યાગ એમને તે માટે કે કિત્તપ્ત મૈલી માટે અનેક વાર ટપારી ચૂક્યો છું ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાલાની ભાષાને પણ અનેક વાર વખોડી વખોડીને સરળ બનાવનાવના મથ્યા છું, એમની ગિટકે જેના રિન્કેની કૃતિઓની ડાન્યાનુવાદ પ્રવૃત્તિના હેતુ વિગે

અગર્યો છુ ત્રિનુ મોહીના 'ચાર કવિઓ' પુસ્તક વિશે કે માગ એક જમાનાના અધ્યાપક અનિરુદ્ધભાઈના મગ દાનો વિશે ટીકાત્મક નિર્દેશવાળી સમીક્ષાઓ કરી છે. અરે, સુરેશ જોગી વિશે પણ કેટલીય લાર નોંધપાત્ર એવા-દેખાય તો-ગિમાર્ડસ કર્યા છે. ચમ્પૂ વ્યાસ, કપડવજમા મારા મહા-કાર્યકર હતા ને મિત્ર છે કાન્નિ પટેલ પણ એવા જ જિગરી દોસ્ત છે, પણ એ બંને બિનસાહિત્યિક સ્વાદની પત્રચર્યાએ કારખમ'મા ચડ્યા હતા ત્યારે મેં એ બંને ઉપગન બધા આધુનિકાને (જન સમેત) વિવેચન બકવાસ બની બેસે તે પહેલાં એ વવાની અપીન કરેતી, કડક ગમ્દોમા, એ જ ભરત નાયકને એમની 'અગાશી' વાર્તા વિશે કડક શબ્દોમા એવી ગ્યનાઓના ત્રેખમી પરિમાણનો ખ્યાલ આપ્યો છે હમણા મેંજ મારા વિદ્યાર્થીઓને 'અમૃતા' ભણાવુ છુ, ગયે વરસે 'આપણો ધડક સગ' ભણાવતો હતો. બંનેના કતાઓ મગ મારી માગે ચા પીએ છે, ને મારી બાજુમા જ બેસે છે. તો કદપી શકો છો કે વર્ગમા હુ શુ કરતો હોઉશ ? ભજામાઈ, વિવેચન જ કૃતિડત્તિ હુ ગમે ને વડીએ છૂટા પાડી શકુ છુ, ને મારી એ શુભળને વિશે મને ગર્વ છે

તો, શુ તમે એમ કહેજો કે આ બધુ હુ જાહેરમા લખતો કેમ નથી ? હુ કહીશ કે હુ એવા કળા રદિયા આપવા મધાયેયો નથી, જે મારુ પ્રકાશિત છે તેની જવાબદારીમાથી કદી છૂટતો નથી, એના જેટલુ જ એ વ સાચુ છે પસદગી થરાની સાથે જ જે તરફેલાઈ જાય છે, તે જ તેનુ વિવેચન નથી શુ ? માગ ઓમિગન-મને વિને મારુ કશુ જાહેર દાયિત્વ રહેતુ નથી, હુ એવો ધધાદારો વિવેચક નથી જ, ને એ સદ્ભેદ થતી ટીકાઓચર્યાઓની મને લવલેશ ચિતાય નથી મિત્રો પણ મારે અગે સમીક્ષાપુદ્ધિને વડેલા છે રઘુવોગ નો અગરનવાગ મને માર્મિક તમતમતુ બોલવાની તકો પૂરી પાડતા હોય છે. ગરજ્યામના મારે વિશેના રમળતા લખાણોમા (અહીં લખાણો નુ નિર્ગમણ તપાસવુ) કેટલીયે જગ્યાઓએ ટીકાત્મક કાકુઓ હોય છે. ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાલા તાજે-

તરમા થયેલી 'એતદ્'માની શ્રીમતી ભાગતી મોહી માથેની મારી ચર્ચામાં એમની માથે પક્ષે રહ્યા તે પાણુ જાણીનું છે, એટલે કે એમને ભામેલા મલ્લને પક્ષે ગળા, મનોને પક્ષે નહિ આગતી મોહી નો વડોદગ્ગ રદ્દલના એક મોઢપાન, અગત અને કનાગસિયા નવ્ય છે એનું મને ગોગ્વ છે જતા મારી માથેની ચર્ચામાંની એમની તોજડાથોને તયા અલ મનનાઓને મે તોત્તિ-ક નૂમિડામે પડમાર્થો ૮ છે એક સમગ્ર ગ્રંથનમા ધાનેટિડમ એમની પામેલી મળેને એ યાદ હોવા જતા એમની મામે પડમા મા ડગી શરમ નથી આગી યુ આ બધા ડિસ્માઓ તે ક્રેન્ડગિપના છે કે ડિટિમિડમના ૮ નોમિનિ જેનો હતો ત્યાર મુગ્ગથી શ્રી મનચુખનાત અવેગ અને જુનાખામ કોઠને વિને પાણુ 'વિવધમાનન'મા વાગ્ય ઉગ્ર મૈત્રીમા નખી ચૂકનો-જે ઉગ્રનાનો આજે ભાગનાર એક છે, પાણુ એમાની ચર્ચાની મારી ખૂમિડા કે મારા નિર્ગલજોને વિને ત્યાગ ૮ ખોટો હતો એમ તો મને ડચાગ ન ગવાનું નહિ-ચિવાન વિવેચનાત ૮ છુદ્ધિથી મને કાઈ ખાટો પાડી ખતાવે આ બધા દૃષ્ટાન્તોમા ચર્ચાઓએ અવધારુ ખૂમિડાએ અને મ કોટોને જન્માઓ છે, આનુષંગિ-નુકશાનો પણ તેને ડાગે વેક્યા છે, જના એનો કાઈ વનનમો નથી

એક ગિરેચક તરકના માગ ડમિટમેન્ડમ હોવા નેઈએ કે નહિ ૮ માગ કશા પ્રતિપાદનો ને લખાણુમાવી મ્પટપણે જન્મે ૮ નહિ તો કેમ ગાયે ૮ ગધેસ્થામને 'વાચના'ના લેખા જેટલા ડછ સમયગાળાને આવરી લે છે તે અદર્ભ મુગ્ગમાઈ પડીના ખીજ એરી જ વનતા નગનના પૂગા ચટ્ટિય માટિલ્ય-વિવેચક' ડચા છે તે માગ પ્રતિપાદન ૭ આખા વેષ દગ્ગ્યાન મે એના આન્યક સમર્થનો પૂગ પાડેના છે મા મુગ્ગમાઈએ સક્રિય ખૂમિડાએ પ્રતલ્લ વિવેચનો કર્યા નથી એનું પાણુ ચર્ચિત છે—ને 'વનતા' કે 'સક્રિયતા' કાઈમા હોવાનો તને ઢનો અર્થ જગો ૮ વળી ગધેસ્થામની એ વનના કે સક્રિયતાને વિનમે ડગા જગિણામનદો નિ ૮ નાત્મક ગિધાનો ડગી જ નથી અનુ જન નામે તે ચર્ચા ડગીન માગ ત્રિપાદનત ખાટું પાડી નકલ

ઝગડ્યો છુ ચિનુ મોદીના 'ચાર કવિઓ' પુસ્તક વિશે કે મારા એક જમાનાના અધ્યાપક અનિરુદ્ધભાઈના સમ દત્તો વિશે ટીકાત્મક નિર્દેશવાળી સમીક્ષાઓ કરી છે અરે, મુગ્ધેશ જોગી વિશે પણ કેટલીય લાર નોંધપાત્ર એવા-દેખાય તો-ગિમાર્ડસ કર્યા છે. ચમ્પૂ વ્યાસ, કપડવજમા માગ મક-કાર્યકર હતા ને મિત્ર છે કાન્નિ પટેલ પણ એવા જ જિગરી દોસ્ત છે. પણ એ બે બે બિનસાહિત્યિક સ્વાદની પત્રચર્યાએ ડ્રાગ્મસ'માં ચડ્યા હતા ત્યારે મેં એ બેને ઉપગત બધા આધુનિકોને (જન સમેત) વિવેચન બકવાસ બની બેસે તે પહેલાં એ વવાની અપીન કંગેલી, કડક શબ્દોમા, એ જ ભરત નાયકને એમની 'અગામી' વાર્તા વિશે કડક શબ્દોમા એવી ગ્યનાઓના ત્રેખમી પરિમાણનો ખ્યાલ આપ્યો છે હમણા રોજ મારા વિદ્યાર્થીઓને 'અમૃતા' લખાવુ છુ, ગયે વરસે 'આપણો ધડીક સગ' લખાવતો હતો. બનેના કર્તાઓ રોજ મારા સાથે ચા પીએ છે, ને મારી બાજુમા જ બેસે કે તો કહી શકો છો કે વર્ગમા હુ શુ કરતો હોયશ ? ભત્રામાઈ, વિવેચન જ કૃત્તિકર્તાને હુ ગપે ને વડીએ છૂટા પાડી શકુ છુ, ને મારી એ ગુજશને વિગે મને ગર્વ છે

તો, શુ તમે એમ કહેવો કે આ બધુ હુ જાહેરમા લખતો કેમ નથી ? હુ કહીશ કે હુ એવા કશા ગદિયા આપવા બધાયેલો નથી, જે મારુ પ્રકાશિત છે તેની જવાબદારીમાથી કદી છૂટતો નથી, એના જેટલુ જ એ વ સાચુ છે પસદગી થવાની સાથે જ જે તરછોડાઈ જાય છે, તે જ તેવુ વિવેચન નથી શુ ? માગ ઓમિશનમને વિગે મારુ કશુ જાહેર દાયિત્વ રહેતુ નથી, હુ એવા ધધાદારો વિવેચક નથી જ ને એ સદર્ભે થતી ટીકાઓચર્યાઓની મને લવલેશ ચિતાય નથી મિત્રો. પણ માટે અગે સમીક્ષાબુદ્ધિને વગેલા છે રઘુવોગ નો અવારનવાર મને માર્મિક તમતમતુ બોલવાની તડે પૂરા પાડતા હોય છે ગમેશ્યામના મારે વિશેના રમળતા લખાણોમા (અહીં લખાણો'નુ વિશેષણ તપાસવુ) કેટલીયે જગ્યાઓએ ટીકાત્મક કાકુઓ હોય છે ચન્ડકાન્ત દોષીવાલા તાજે-

તરમા વચેલી 'એતદ્'માની શ્રીમતી ભાગતી મોઢી માથેની મારી ચર્યામા એમની માથેપક્ષે ગળા તે પછુ ત્રણીતુ છે, એટલે કે એમને ભામેવા મથને પક્ષે ગળા, મગ્ગને પક્ષે નહિ ભાગતી મોઢી તો વડોદરા રકૂલના એક તોધપાત્ર, સજાક્રા અને કાગસિયા નબ્થ છે એનુ મને ગૌરવ છે જતા મારી સાથેની ચર્યામાની એમની તોજડાગોત્ર તથા અહ મન્યતાઓને મે તારિત્વ બૂમિડાએ પડકાર્યા જ છે એક સમગ્ર મૂલ્યમા ઝાનેટિડમ એમની પાસેથી મળેલો એ યાદ હોવા જતા એમની મામે પડગામા મા કશી ગમ નથી આની શુ આ ગધા ડિસ્સાઓ તે ક્રેન્ડશિપના છે કે ડિટિનિઝમના? નમોદિત જેમો હતો ત્યારે મુગ્ધા શ્રી મનમુખનાત્ર ઝવેગ અને શુભાશ્વાસ્ય શ્રોકને વિશે પછુ 'વિશ્વમાનન'મા નવ છત્ર મૈત્રીમા નખી ચૂકેનો-જે છત્રનાનો આજે ભારાભાર ખદ છે, પન્નુ એમાની ચર્ચાની મારી બૂમિડા કે મારા નિર્ગલણોને વિશે ત્યાર હુ ખોટા હતો એમ તો મને ડચાગ - મરાનુ નહિ-સિરાય . વિવેચનાત્વ છુદ્ધિથી મને કાઈ ખોટો પાડી ગતાવે આ ગધા દખ્ખાન્તોમા ચર્ચાઓએ વ્યવહારુ બૂમિડાએ અનેક મડોને જન્માયા છે, આનુપમિ તુડગનો પછુ તેને ડાગણે વેઠ્યા છે, જના એનો કાઈ વમવસો નથી

એક વિવેચક તગીકના માગ ડમિટમેન્ડમ હોવા જોઈએ કે નહિ? મારા કશા પ્રતિપાદનો ત્ને ત્રખાલુભાષી સ્પષ્ટપણે જન્મે જ નહિ તો કેમ બાલે? ગધેશ્યામને 'વાચના'ના લેખા જેટલા ઠઈ સમયગણાને આવગી લે છે તે મદર્ભ નુગ્ગમાઈ પગીના ખીજ એરી જ નતતા વરાવતા પૂરા મક્રિય સાહિત્ય-વિવેચક' ડલ્યા છે તે મારુ પ્રતિપાદન છ, આખા લેખ દગ્ધ્યાન મે એના આવમ્યક સમર્થનો પૂગ પાડેલા છે . મા નુગ્ગેનસાઈએ મક્રિય બૂમિડાએ પ્રત્યક્ષ વિવેચનો કર્યા નથી એવુ પડુ ગર્ભિત છે—ને 'નતતા' કે 'મક્રિયતા' કાઈમા હોવાનો તમે ડેટનો અર્થ ડગો 'વળી ગધેશ્યામની એ વનના ક સક્રિયતાત વિન મે ડગા ગલિયામનહો નિનુ નાત્વ વિધાનો કર્યા જ ના !! અનુ જન નામે તે ચર્ચા ડગોત્ર માગ પ્રતિપાદનને પારુ પાડી ગદ છ

એટલે, સુરેશભાઈ પછીના ‘ઉત્તગાધિકારી’ મે કહ્યા એ તો તમારી શોધ છે એવું કહેવાથી જ કદાચ રાધેશ્યામની આગળની પરીક્ષા કુવાનો માર્ગ રુધાઈ જાય છે અને છતાં મારું પ્રતિપાદન ઉત્તગાધિકારની દ્વિશાખા પણ ખુલ્લું છે, રાધેશ્યામને બદલે કોણ ? એની ચર્ચાઓ ચર્ચકો કરી શકે છે મારા કહેવા માત્રથી જ થોડો રાધેશ્યામને માટેનો આ કોઈ અતિમ નિર્ણય બની જાય છે ? હું મારા વિવાન માટે જવાબદાર રહું, પણ એ વિધાન કશી ઐતિહાસિકતા સરળ શકે નહિ, એ તો ‘વાચના’-માનું એમનું વિવેચન જ સરળ શકવાનું હશે તો સરળ શકશે ‘સામ્પ્રત’ની પાછળ એમણે ‘વાચના’ના મારા વિવેચનાત્મક અગ્રો ત્રેકચા-ચીપકાવ્યા છે એ એટલું તો સ્વયસ્પષ્ટ છે કે એને વિશે મોક્ષવાનું જ શું ? વાચકોના મનમાં જે વત ‘વાચના’ને નિશે સાચી/ખોટી હોય તે વાત ‘સામ્પ્રત’ને વિશે પણ કેવી રીતે સાચી/ખોટી બની જાય ?

વિવેચન આપણા જમાનામાં સુષુકું સુષુકું અભિપ્રાયો અને છાપાના સાહિત્યપાનાઓમાં બહિરખખરની કક્ષાએ ન્યૂન થઈ આવ્યું છે મને કેટલાયે વક્તાઓ યાદ છે, કે જેઓ સેમિ રમા ચોકાવનારા વિધાનો તો કરી ગયા, પણ પછી એમણે લખીને પ્રકાશિત તો કર્યું જ નહિ ! વળી ઇન્ટરવ્યુ અને સવાલજવાબ (જેમાં સિનેસ્ટ્રિ’ના પાના પર, છાપામાં આવે છે તેવા કલ્પિત સવાલો પણ હોઈ શકે) વાળી વિવેચનાત્મક તગાહ-મા પણ અભિપ્રાયોનું ઉચ્ચારણ થાય છે, ‘ઉદ્ગાર’ જેવા સામયિકમાં રઘુવીર જેવા સાહિત્યકારો વિદ્યાર્થીઓ સાથે ‘ગોષ્ઠિ’ કરે ત્યારે પણ ત્યાં આ અભિપ્રાયોનું વાતાવરણ ઊછળતું હોય છે. એમાનું જે કંઈ અસ્વીકાર્ય છે તેની થોડી જ ચર્ચાઓ થાય છે ? પણ અભિપ્રાયોમાં વિવેચકનું કશું સિરિયસ કન્સર્ન નથી, એ ન ખખર પડે તેમ પ્રવૃત્તિને વિમથગામી બનાવે છે, કેટલીક વાર તો અઝાણાની આખે પાટા ય બાધે છે આ દલા તરવાડી છાપ લખાણોની કશી પીઠિકા જ નથી, એને ‘વિવેચન’ શા માટે કહેવું ? આ અંગે પણ રઘુવીર સાથે ઝગડો છું. મારા શોધ નિમન્ધના

નાજેતના પ્રદાનન 'નુરશ નેપીથી સુરેશ જોપી'મા મે ગદ્યરચના, ડાન્સિ
પટત, ટ્રિનુ મોટી, ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાના વગેરે માગ મિગેને જ પ્રકાર
પ્રકાર પડેલાં '૭ અનિતભાષ, તમે એ વાચને અને માગ માટેનો મત
સુધાંગો, સુધાની શક્યો તા મતે આનંદ યો

આ ક્રિયત નવી ક જાચાવનામુ ય નવી, હુ ને ઠઈ કુદુ '૭ તેનુ
માન નેપન્ય છે, માગે ચ્યનાઓ નર્મથા આ મર્મોનો મુક્ત છે અને ને
તમામ પ્રારતી ટીકાઓ માટે ખુદની છે

તમારી પામેથી છેલ્લે એક ન જાણુવા માગીશ કે કયાંક નમે
'કેન્ડશિપ ઈન ક્રિટિસિઝમ' જેવો નવો વિવેચનાત્મક અવાજ જન્માવનાર
લાખુ વિવેચન વખતો કે કેમ ? માગ ઉન્ન અગત પરિવેશ યાદ ગાખગો
અને નિવતા નબી હો તો હુ તમને એ મટ કટવીયે ચામગ્રી મ પકારી
નડીશ કમટે હવે હુ અમફાવામા ગુ હુ આવી મર્મ નગની વાત
ન એક વાર નગતમ પરાશને ઢગ્રી પાનુ એ હુમી પડેના આપણી
વિવેચનાત્મક પરિસ્થિતિની જેને જેને ચિત્ત હોય તેને તેને માટે તમામ
ગકચનાઓ ખુદની જ છે મવાન એ છે કે આપણે શુ અને કમ અને
કેવી રીતે કરના માગીએ 'જીએ તે ગિને અગત બૂમિડાએ રખટ વઈ
જઈએ જીડા ડિનગવાને નગણુ નહાતુ ન્તા તેમ વઈ ગય અને આપણા
ભાવિ-મર્મો નચક મેખુ છુ આથી ય નાખો પન નખી વગુ ખુશ કરો
દા, આવને

૨૨ કિમેશ્વર, ૭૮, અમફાવાદ

ઠીક થાય છે નિલના મધુર નવેદન,

જાણુ નથી કે મમજામા કયો બનાવ ન્હો

-ગતિવાન 'અનિલ'

બે લઘુ અવલોકનો

મણિલાલ હ. પટેલ

અહીં બે કાવ્યસંગ્રહો (ક્રમશઃ 'રમેશ આચાર્ય' અને 'નગર વમે છે'/'સ હરિકૃષ્ણ પાટક) વિશે કટલીક અનિવાર્ય નોંધો કરવાનો ઉપક્રમ છે.

૧. મોતો-ધમેજ કાવ્યોની ઓળખ.

'ક્રમશઃ'માં રમેશ આચાર્યે પોતાના પુત્ર, ટાપુ, આગળિયો રહેઠે કાન અને વૃક્ષ વિશેના ૫૭ જેટલા લઘુકાવ્યો ગ્રંથસ્થ કર્યા છે આ કવિચત્રને 'અશિષ્ટ પ્રયાસ' ગણાવતાં શ્રી મધુ ડોહરીએ આ રચનાઓને 'મોતો-ધમેજ કાવ્યો કહ્યા છે, કવિએ પણ પોતાની રચનાઓને એવું જ નામ આપ્યું છે કાવ્યો મોતો-ધમેજ પ્રકાશના હોવા માત્રની જ મધુભાઈએ આ સંગ્રહને 'વિશિષ્ટ કાવ્યસંગ્રહ' કહ્યો છે. સંગ્રહમાંની જુદા જુદા ગુણની મવી જ રચનાઓ તેના 'વિશિષ્ટ' રચનાઓ કે એવો ફાઈ કાવ્યત્વનો નિગાળો ખ્યાલ મંચાતો નથી. દત્તા રમેશનું કવિકર્મ નતાવતી કેટલીક ધમેજ અને કંચાક વર્નાતુ ભાગકર્મ જેઠ સદાય એમ છે કાવ્યરચના કરતા પૂર્વે 'મોતો-ધમેજ' કૃતિઓ એટલે ગુ-એની અપૂર્ણતા કરીએ 'મોતો-ધમેજ'ની સ્પષ્ટતા કે અપૂર્ણતા કરતા મધુ ડોહરીએ

સદર્શીમાં તો એમ કહેવાનું પ્રાપ્ત થાય છે કે અહીં કવિ એક જ કલ્પન લઈને
 ભિન્ન ભિન્ન રીતે પ્રયોજે છે એમ બનતું નથી એક જ વસ્તુ પદાર્થ
 કે સવેદન-વિચારને લઈને કવિ અહીં ભિન્ન ભિન્ન અર્થોથી કલ્પનો
 ગયો નથી એટલે કે એક જ વિષય ભિન્ન ભિન્ન ઈમેજથી દ્રષ્ટિ-
 કોણથી, સદર્શીથી જોવાનું છે/ નિરૂપાય છે દા ન વૃક્ષ, પુન એટલે એમ
 કહી શકાય કે ‘મોનો-ઈમેજ’ કાવ્યોમાં એક જ વસ્તુ પદાર્થ, વિચાર કે
 સવેદન ભિન્ન ભિન્ન સદર્શીવાળા કલ્પનો વડે જુદી જુદી ગ્યનાઓમાં
 અનેક પરિમાણી અને લાવવલરો અસિમિટિત પામે છે । અહીં પાત્ર જ
 નહીં એથી ઓછી કે વધુ રચનાઓ પણ એક જ ગુરુત્તમ હોય રમેગે
 અહીં ‘પુત્ર’ વિશે પદર અને ‘વૃક્ષ’ વિશે મોગ નહીં રચનાઓ આપી છે
 અરુદ પ્રકારના અવનવા કલ્પનો વર્ણવાય, એક જ વસ્તુને જોવા/પાત્રવાનો
 કલ્પન દેમેરા જુદા જુદા ફેરફાર લેતો રહે, ને એમ વસ્તુ કે વિચાર
 વિવિધ રીતે અગ્રેષ્યણે નિરૂપાય । આવું અગ્રેષ્ય નિરૂપણ ‘મોનો-ઈમેજ’
 કાવ્યના કવિને અભિપ્રેત હોય એવો માગે ખ્યાલ છે મગજ રોડોડની
 પતીલા/હોડી ઈત્યાદિ વિચાર કે વસ્તુને નિરૂપતી અવા નવાર પ્રગટતી
 રહેતી રચનાઓ આ પ્રકારની કવિતાના માયા હિદાયગણો જેવી મને લાગી
 છે મગજે ભાષાની Coldnessને અર્જન-તમકનાનો પાશ લગાડ્યો છે

Myth Fantasy કે ચમત્કૃતિયુક્ત લાવવવાળો ઉદ્દગાર આ
 બધાય આખરે તો કલ્પનના જ રૂપો છે । જેમજે અહીં આ બધા જ
 ઉપકરણો પાસેથી ટાર્ક લીધું છે પણ એનો માર્મિક પરિચય આપવાનો
 મધુમાઈનો પ્રયાસ મને કાચો અને સદિગ્ધ લાગ્યો છે

આ પ્રકારની ગ્યનાઓમાં કવિ વસ્તુ વિચારને એના આત્મગ્યાલ
 જગતસમેત ચાગે દિશેથી શક્ય એટલી બધી રીતે ભાષા વડે તપાસી
 જોવાનું સાહસ કરતો હોય છે ભાઈશ્રી રમેશ આચાર્યે ‘પુત્ર’ અને ‘વૃક્ષ’
 વિશે વખવાનો આવો સકળ પ્રયાસ કર્યોનો ઓછાગનો નુદ અનુભવ

બે લઘુ અવલોકનો

મણિલાલ હ. પટેલ

અહીં બે કાવ્યસંગ્રહો (ક્રમશઃ 'રમેશ આચાર્ય' અને 'નગ' વર્ગે છે/સ હરિકૃષ્ણ પાઠક) વિશે કેટલીક અનિવાર્ય નોંધો કરવાનો ઉપક્રમ છે.

૧. મોનો-ઇમેજ કાવ્યોની ઓળખ

'ક્રમશઃ'મા રમેશ આચાર્યે પોતાના પુત્ર, ટાપુ, આગળિયો ચહેરો, કાન અને વૃક્ષ વિશેના ૫૭ જેટલા લઘુકાવ્યો ગ્રંથગ્થ કર્યા છે આ કવિયત્નને 'બલિષ્ઠ પ્રયાસ' ગણાવતા શ્રી મધુ કોઠારીએ આ રચનાઓને 'મોનો-ઇમેજ કાવ્યો' ઠહ્યા છે, કવિએ પણ પોતાની રચનાઓને એવું જ નામ આપ્યું છે કાવ્યો 'મોનો-ઇમેજ' પ્રકારના હોવા માત્રની જ મધુભાઈએ આ સંગ્રહને 'વિશિષ્ટ કાવ્યસંગ્રહ' ઠહ્યો છે. સંગ્રહમાની જુદા જુદા ગુચ્છની બધી જ રચનાઓ જોતા 'વિશિષ્ટ' રચનાઓ કે એવો કોઈ કાવ્યત્વનો નિગાળો ખ્યાલ બધાતો નથી. હતા રમેશનું કવિકર્મ બતાવતી કેટલીક ઇમેજ અને ક્યાક વર્તાતું ભાષાકર્મ જોઈ શકાય એમ છે કાવ્યચર્યા કરતા પૂર્વે 'મોનો-ઇમેજ' કૃતિઓ એટલે શુ-એની અપ્રજ્ઞતા કરીએ. 'મોનો-ઇમેજ'ની સ્પષ્ટતા કે વ્યાખ્યા કરતા મધુ કોઠારીએ લખ્યું છે કે 'મોનો-ઇમેજ' એટલે એક જ કલ્પન લેવું અને તેને લિન્ન લિન્ન કાવ્ય પ્રકાર-આગરમા ખેડવું. 'મોનો-ઇમેજ'મા ચાર કે પાંચ કાવ્યો હોય છે ક્યાક Myth હોય તો ખીજ કાવ્યમા Fantasy હોય તો ત્રીજ કાવ્યમા ચમત્કૃતિયુક્ત લાવવવાળો ઉદ્દગાર હોય. 'વગેરે 'મોનો-ઇમેજ કાવ્યો વિશે અહીં કેટલીક વધારે ચોખવટ થવી જોઈતી હતી, વધુ સમજણથી વાન થવી જોઈતી હતી રમેશની આ રચનાઓના

મદર્ભમા તો એમ કહેવાનું પ્રાપ્ત થાય છે કે અહીં કવિ એક જ કલ્પન લઈને
 બિન્ન બિન્ન રીતે પ્રયોજે છે એમ બનતું નથી એક જ વસ્તુ પદાર્થ
 કે સંવેદન-વિચારને લઈને કવિ અહીં બિન્ન બિન્ન સદર્ભોથી કલ્પનો
 ગયતો જાય છે એટલે કે એક જ વિષય ભિન્ન ભિન્ન ઈમેજ્ઞમયી દૃષ્ટિ-
 કાણથી, સદર્ભોથી જોવાય છે/ નિરૂપાય છે દા ત વૃક્ષ, પુત્ર એટલે એમ
 અહીં જાન્ય કે 'મોનો-ઈમેજ' કાન્થોમા એક જ વસ્તુ પદાર્થ, વિચાર કે
 સંવેદન બિન્ન બિન્ન સદર્ભોવાળા કલ્પનો વડે જુદી જુદી ગ્યનાઓમા
 અનેક પરિમાણી અને નાનવલરો અભિવ્યક્તિ પામે છે। અહીં પાત્ર જ
 નહીં એવી એછી કે વધુ ગ્યનાઓ પાત્ર એક જ ગુરુમા હોય રમેશે
 અહીં 'દૃષ્ટ' વિગે પદ્મ અને 'દૃષ્ટ' વિગે મોગ નવું ગ્યનાઓ આપી છે
 અરુદ પ્રકારના અવનવા કલ્પનો વર્ણવાય, એક જ વસ્તુને જોના/પાત્રખવાનો
 કલ્પન કેમેગ જુદા જુદા કાલસ લેતો ગહે, ને એમ વસ્તુ કે વિચાર
 વિવિધ રીતે અનુપયોગે નિરૂપાય આપુ અનોપ નિરૂપણ 'મોનો-ઈમેજ
 કાન્થ'ના કવિને અભિપ્રેત હોય એવો માંગે ખ્યાલ છે મગજ ગડોડની
 પતીલા/હોડી ઈત્યાદિ વિચાર કે વસ્તુને નિરૂપતી અના નવાર પ્રગટતી
 ગહેવી ગ્યનાઓ આ પ્રકારની કવિતાના માયા હિદાયગણો જેની મને લાગી
 છે મગજે ભાષાની Coldnessને અર્જનાત્મકતાનો પાત્ર લગાડ્યો છે

Mirth Fantasy કે અમલકૃતિયુક્ત લાનનવાળો ઉદ્દગાર આ
 બધાય આખરે તો કલ્પનના જ રૂપો છે। રમેગ અહીં આ બધા જ
 ઉપકરણો પામેલી કાર્ય લીવું છે પણ એનો માર્મિક પરિચય આપવાનો
 મધુમાર્ધનો પ્રયાસ મને કાચો અને અદિગ્ધ લાગ્યો છે

આ પ્રકારની ગ્યનાઓમા કવિ વસ્તુ વિચારને એના આત્મજ્ઞાણ
 જગતમમેત ચાગે દિગેવી ગઠ્ય એટલી બધી રીતે ભાષા વડે તપાસી
 જોવાનું સાહસ કરતો હોય છે ભાઈશ્રી રમેશ આચાર્યે 'પુત્ર' અને 'વૃક્ષ'
 વિગે લખવાનો આવો મદ્દળ પ્રયાસ કર્યાનો ઓછોગતો મુદ્દ અનુભવ

કરાવ્યો છે ‘પુલ’ વિગેની પ્રથમ રચનામાં પુલ જેમ પહોળા પગ કરી
 ઊભેલો નાયક નીચેથી નદીના પચાઠ થવાની અને પગના સર્જાવાની રાહ
 જુએ છે. એમાં ‘નદીનું પસાર થવું’ અને ‘પાનું ભીંજવું’ નાયકની
 પ્રતીક્ષાના સદર્શમાં આસ્વાદ્ય લાગે છે. એ પછી પૂલ/નદી અને એ
 સાથે સંકળાયેલા અન્ય પદાર્થોના સદર્શો આવ્યા કંઈ છે ને રચનાઓ થયા
 કરે છે. ‘પુલ’ ગુરુની ચોથી, પાંચમી છઠ્ઠી રચનાઓ મને સપાટ ડથનના
 કારણે નવળી લાગી છે એમાં ભાષા વડે કોઈ કલ્પન ગ્યવાનું બન્યું
 નથી આવી ગ્યનાઓમાં ગર્ભિત અર્થ સદર્શ વિનાની શબ્દ્યમત્કૃતિઓ
 કથુ સિદ્ધ ન કરી શકે- ‘ચહેરો’ ગુરુની લલલગ બીજી ૪ રચનાઓ
 મને આવા જ કારણે ગમી નથી.

‘પુલ’ વિષયક જે રચનાઓ કલ્પન અને અર્થયુક્ત ભાવમયુક્તિને
 કારણે કેવી તાજગીવાળી લાગે છે !

નદી પુલને હમેશા

પાણી પાય છે,

ફે પળ ફૂટે કદાચ

(૫-૮)

આ પુલ નદીને

મળવા મૂરે છે,

અને પાચીકે ગમીરમી

દિ’ ખૂટાડે છે (૫-૧૧)

આ સિવાય પણ ‘પુલ’ ગુરુની નવમી, દશમી, અગિયારમી,
 બારમી, પદરમી રચનાઓ પુલની આતગ્યાલ સ્થિતિગત/સમૃદ્ધિ-
 ગત ગતિ કે અવગતિને નિરુપતી હોવાથી, અને ત્યાં ભાષા
 કલ્પનરૂપ પામતી હોવાથી આસ્વાદ્ય બને છે પણ ‘વૃક્ષ’ ગુરુની બીજી
 ગ્યનાઓ વિશે આવું કહી શકાય એમ નથી ‘વૃક્ષ’ વિષયક આગ લની
 ચાર અને અતની ત્રણેય રચનાઓમાં કવિની ભાષા ‘વૃક્ષ’ સદર્શો અર્થ-
 યુક્ત બનીને કથુ ક ચી ધી શકી છે અન્ય ગ્યનાઓની કૃત્રિમતા કહે છે
 ‘કાન’ વિગેની રચનાઓ પણ કવિએ યોજેલી ચાતુરીથી દિશ છે એટલું
 જ ! ‘ચહેરો’માં ભાષા અને શબ્દપ્રાસનો અતિઉપયોગ બધું વણસાડીને
 કૃતકતા લાવે છે વળી આ રચનાઓ સગ્રહની અન્ય રચનાઓ જેવી

‘લધુ’ નથી ! ‘ટાપુ’ વિગેની ચાર રચનાઓ ‘ટાપુ’ના સમગ્રને તો નહિ જ પણ એના કેટલાક વિશેષોમાંથી લાગ્યે જ એકાદ વિશેષને ઇમેજ વડે વર્ણવી શકે છે ! ‘આગળિયો’માં ક,ચ,ઙ-ચનાઓ આગળીના ગુણધર્મ-વૈભવને કલ્પનબદ્ધ કરી શકવામાં સફળ રહી છે એકલદોકલ અપવાદને બાદ કરતા આ સગ્રહમાંની આખેઆખી રચના ‘કાચ’ હોવાથી ગમી જાય એવો અનુભવ થતો નથી કોઈને ઇમેજ સ્પર્શી જાય એવી બની આવે ખસ. મેશમાઈનું માહસ હજી શબ્દના પ્રદેશોમાં આવે જાય અને કશુંક નવું પ્રયોગે એની રાહ જોનારું રહે છે. પણ આ પ્રકારની ચનાઓ આપણે ત્યાં ઘણી ઓછી લખાય છે ત્યારે ‘બોનો-ઈમેજ’ ચનાઓનો આખો સગ્રહ કરવાનો કવિનો ઉત્સાહ માથે જ આવકાર્થ લાગે છે. □
 (‘ક્રમશઃ’ પ્ર ચારુ આચાર્ય, પૃ. ૩૨, કિ ૫૩, સ્ટેશનરોડ, હળવદ)
 ૨. આજે લખાતી કવિતા અને કવિતા !

‘નગર વસે છે’ એ હરિદ્રપ્તુ પાઠક સપદિત ગાંધીનગરના (બૃહસ્પતિ સભાના), એકાદ અપવાદ બાદ કરતા બધા જ નવા સવા કુન ઓગણીંચ કવિઓની રચનાઓનો સગ્રહ છે

‘બૃહસ્પતિ-સભા’ના નવોદિત કવિઓની કાવ્યપ્રવૃત્તિને હરિદ્રપ્તુ પાઠકે ‘કૃતિઓના લાવનદારા એક-ખીજને, અન્યને અને ખુદની જાતને પામવાની મથામણ’ તરીકે ઓળખાવી છે આ ઓળખાણ સાચી હશે તો પણ હજી આ કવિઓએ કવિતા સાથેની પાકી નિઃસ્ખત કેળવવાનું અને કવિતારૂપે જ એના પગિણામો અવતારવાનું બાકી છે. ‘નગર વસે છે’માંની રચનાઓ કોઈ કૃતિ કેટલીક પકિતઓને બાદ કરતા કાવ્યપદાર્થથી ઘણી જ વેગળી, બનકે કાવ્યત્વ સાથે કશી નિઃસ્ખત ધરાવતી ન હોય એવી લાગે છે ‘કૃતી પાખોના પહેલા કકડાટ લેખેય આ રચનાઓનો વધારે ગુણાંક આપી ગયાય એવું પણ ખરું ઓછી વૃત્તિઓના સદર્શમાં બનવાનું કારણ કે ‘કાવ્ય’ ભણી વળત કોઈપણ મુગ્ધ કે દગ્ધ રમિકજનને કવિતાના અને આપણી કાવ્યપરખ

આત્મસાત્ કરીને જ કથુ કે નવુ લખી-સિદ્ધ કરી બતાવવાના સસ્કારો તો હોવા જોઈએ. પ્રતિભા, પ્રજાની વાત આઘી જવા દઈએ તો પણ સવેદનોની સરચાઈ અને અભિવ્યક્તિમા તાજગી તથા નાવીન્ય લાવવા જોઈતી ભાષાગત મૌલિકતા તો હોવી અનિવાર્ય ગણાય. કવિતા એ માત્ર શબ્દ અને સવેદનની-પાયિકા રમવા જોઈતી-સરળ રમન નથી. ડમનસીમે આપણી વચ્ચેના કેટલાક પોતાને નવોદિત કવિ કહેવડાવતા નાગરિકો અવુ માની ખેડા છે. જેમનામા ઉપર કહી એવી સજ્જતા કે સમજણનો નર્થો અભાવ છે સાપ્રત કવિતાની કાચી અને ગેરસમજણોથી ભરેલી કેટલીક વિચિત્ર વિવેચનાએ કવિતાને ગેરમાર્ગે દોર્યાની ફરિયાદ કોઈ કરી શકે. 'અ-કવિતા'ના દગમાચી સાચી કવિતા તો સમયના ગળણે ગળાતી રહેવાની, એટલે ચિતાનુ કારણુ ન હોય. તો પણ આજે કેટલીક મારી કવિતા સ્થિત થાય, એની વિવેચના થાય એ પહેલા જ નવા નવા કવિ નાગરિકો વડે 'અ-કવિતા'જ વિશે સર્જાતી રહે છે. આજે સર્જાતી કવિતામાથી સાચુક્લી કવિતાનુ સપાદન થવુ તો હજી બાકી છે ત્યા આવા તેવા, અમુકતમુક પ્રદેશ કે ઝુપને નામે, સપાદનો થતા રહે છે. આવા સપાદનોમા ગુજરાતી કવિતાની આવતીકાલની ઊજળી એધાણી વર્તાતી હોય તો જુદી વાત હતી. સદ્નસીબ છે કે આવતીકાલની ગુજરાતી કવિતાની સાચી એધાણી આપતી કવિતા ઓછીવતી પણ આપણા પ્રતિષ્ઠિત સામયિકોમા પ્રગટતી/સચવાતી રહે છે.

કવિતાને નામે હમણા હમણા જે લઘુ સામાયિકો કે સપાદનોની પ્રવૃત્તિ ચાલી છે એ ડમનસીમે સાહિત્યિક હોવાને બદલે 'લગતી જ પ્રવૃત્તિ' લાગે છે. બ કે દા જે કવિતાઓ માટે 'કવિતા' શબ્દનો પ્રયોગ કરતા એવાઓની હવે 'ટાળકીઓ' દેખાય છે સદ્નસીમે આવી 'ટાળકીઓ' લુપ્ત થઈ જાય છે ને એમની અક્ષર-પ્રવૃત્તિ દાર જેવી જ નશ્વર બની રહે છે.

બેએક વર્ષ પહેલાં ગોધરાના કવિઓએ ‘ઢંટેરા’ જહાર પાડેલા, હવે એ લોકો Tension પ્રગટ કરે છે ? માખરકાઠામાં ફટનાડ છોડગઓ ‘વર્તુળ’ને નામે ‘કાવ્ય’ શોધવા એટલા મળે છે ! મૌરાણીમાં તો ગહેરે ગહેરે આવા ઉત્સાહીઓ છે, ને એમના ‘વગ્નીવડા’ જેવા સામયિકો પણ છે ! આ બધી પ્રવૃત્તિઓની કલશ્રુતિ હજી તો શૂન્ય જ વર્તાય છે ! કાવ્ય-ગોળીના નામે સમેટનો થાય છે ! કાવ્યગ્રથોના પ્રકાગત ઉદ્વાટનવિધિ જેવી બેઠ્ઠી પ્રવૃત્તિઓ ચલાનાય છે ! કવિ કે કવિઓ પાસે પૈસા લઈને આગવા કે સહિયારા સંગ્રહો તૈયાર કરી આપવામાં આવે છે ગપેતુ નામ જેઈને હરખપટ્ટડા થઈ જનારા મુગ્ધજનો છે ને એમના એવા જ મહાધિપતિઓ છે જેમને કવિતા સાથે સ્નાનસૂતડનો ય સમધ નથી ! સમજણુ તો ક્યાથી હેય ? ભોળા અને થોડીડ શક્તિ ધરાવતા હોય એવા છોડરાઓનું ગોપણ કરી એમની પામેથી માન પામતા અને પોતાને કવિ કે સાહિત્યવિવેચક ડહેવડાવતા ધૂર્ત માણસો પણ આપણે ત્યાં છે ! કોઈ આશાગ્રસ્ત છોકરો જે આવાઓના ‘માર્ગદર્શન’માં આવી જાય તો એની કવિતા બિચારી-‘દૂધપીતી’ જ યઈ જાય ! ‘શુજગતી કવિતાના વસ્ત્ર ખેચાય છે ને વિવેચકો કેમ ચૂપ છે !’-આનું કોઈને કહેવું હોય તો કહી શકે એની સ્થિતિ છે, પણ કવિતા પોતે જ એવી સાધનાનું ક્ષણ છે કે એ આપમેળે જ જાગતી ને પોતાનું મૌલ માન્યવતી રહે છે ! એટલે ચિંતાનું કારણ તો કવિ તરીકે ખર્ચાઈ જતા છોકરાઓ કે એમને ગેરગંતે દોગતા અપશુઓ માટે છે !

વિદ્યાનગરના સાહિત્યવર્તુળ ‘સદ્ભે’ કવિતાના સુપ્રગિયુષ્ઠ આપ્યા છે ! ‘બૃહસ્પતિ-સભા ગાદીનગરના કવિઓએ, બીજે બંધે ઉપગ ડલી છે એવી સ્થિતિ પ્રવર્તમાન છે ત્યારે, સભાળીને અને અબ્બાસચી કામ કરવાનું છે તો જ કહી શકાય કે આવીકાપે તેઓ કયુંક નક્કર કરી શકશે પહેલા ‘રે’ મઠે કવિતાને નવો પથ ચીંધવામાં ને અનુકૂળ વાતાવરણ ધડવામાં મારો ફાળો આપેલો, કવિઓના મઠ પણ મારા હોઈ

એનોય પરિચય કગવેલો. 'હોટલ પોએટસ' નામની એક કવિસરૂથા અમદાવાદમાં છે. ચિનુ મોદી તેના અગ્રણી છે, 'ઓમિસિયમ'માં કેટલીક સારી રચનાઓ પ્રગટ કરતા રહીને અને 'સલવામિ'માં તીક્ષ્ણ વિવેચન-નોંધો કરીને એમણે 'કવિતા'ને માયવવા ભાગે પુરુષાર્થ કર્યો છે. જો કે 'દેહેરો' નામના એમના સપાદનમાં ઘણી નબળી રચનાઓ અથસ્થ થઈ છે. આ સિવાય પણ ઘણા મડળો છે, સપાદનો છે. પણ એક દર જાપ એવી છે કે આવી પ્રવૃત્તિએ કવિતાને હજી કશું નવું રજાવી આપ્યું નથી અને સપાદનો જોતા જણાય છે કે મુગ્ધ લોકો કવિતાના નામે કશુંક 'લખતુ જ' વખી નામ જપાવ્યાનો આનંદ માણે છે.

આવી, પ્રવર્તમાન સ્થિતિ વિશે વિસ્તારથી લખ્યા પછી 'નગર વસે છે' વિશે માગે આજુ લખવાનું રહેતું નથી.

'નગર વસે છે'ના પ્રારંભે ભાનુપ્રસાદ ત્રિવેદીએ પ્રતિભાવ લખ્યો છે. પ્રતિભાવના પહેલા ત્રણે પંચાંક ગુજરાતી કાવ્યવિવેચન પ્રવૃત્તિની નબળાઈની કીક કીક ખખર લે છે. જતા એ આ સપાદન સદર્ભમાં આગ-તુક વાતો લાગવા સંભવ છે ત્રી ત્રિવેદીએ આપેલો પ્રતિભાવ સમભાવી હોવા જતા ઘણી જગાએ તટસ્થતાવાળો છે. દરેક કવિ વિશે અને સંગ્રહમાની એમની રચનાઓને ગુચ્છમાં રહેલીને એ વિશે એમણે સંપૂર્ણ નોંધો કરી છે જાદસ રચનાઓનો પરિચય દરાવતા કનેયાસાલ પડ્યાની અને શંભુપ્રસાદ જોડીની રચનાઓની કેટલીક વિશેષતાઓનો અને કલ્પનોની તાજગી, ભાષાશૈલી ઇત્યાદિનો પરિચય કરાવ્યો છે. શંભુપ્રસાદના કલ્પનો, જોડાવિધાન અને *diaction* આકર્ષક છે. પણ એમની રચના પોતીકા અવાજ વગરની પરપગની વિષય અને રીતિ સદર્ભમાં રૂઢ-પડઘો પાડીને અટકી જાય છે. ગીતરચનાઓમાં ખોડગાતા લયને ભાનુ-ભાઈએ પડડી બતાવેલો જ છે અધાદસ રચનાઓ અને ગીતોમાં ભાષાનો મેદ મને કડ્યો છે સૂક્ષ્મતાનો અભાવ બધે જ છે. પ્રત્યક્ષ કથનની હાજરી

અને ધ્વનિપૂર્ણતાની ગેરહાજરી ખટકે છે । શબ્દાળુતા પણ આવા જ કાણે ખટકવાની ગીતોમાં એ જ નોંકીતોના દુકડાઓ કે અવિતરવર્ણુ ભાવમ્ વેદનો દેખાય છે શબ્દ અને વચનો સવાદ ભાગ્યે જ સંધાય છે. તાજગીપૂર્ણ દરપન અને અર્થમૃદ્ધ ભાષા પણ આ ગ્યનાઓમાં આસ્વાદવા મળતી નથી આ ગદ્ય માટે ઉદાહરણ ગોધવા માટે સમ્રદ્ધતુ કોઈ પણ પૃષ્ઠ બતાવી શકાય ।

ડનયાલાલ, ગમણુ, ગિરોગ, દિલિપ ગણુપ્રસાદ, ભજમણી, રાજે વગેરેમાં ય નખગિખ આરી રચના મળતી નથી પણ એમનામાં કયાક દરપન, સ્વેદન ઝીવતી અર્થયુક્ત ભાષા અદ્દ અલિખ્યક્રિતની દિશામાં અબ્બણે જ ઉપડી જતુ કાલુ કવચિત્ વર્તે છે । ગુજરાતી ગઝલની પ્રયોગ-શીલતા અને મરત્ત હવે તો જાણીતા છે । ‘નગર વમે છે’ માની ગઝલે પ્રાં લિંક દશાની બધી જ મ દિધો સમેત અડી હાજર છે ગિરોગ, ભજમણી, દિલિપ, ‘પકજ’ અને ‘સનિલ’ની ગ્યનાઓમાં કોઈક કોઈક ગે’રમાં કાવ્યનો સ્પર્શ વર્તીઈ આવે છે ગમ દુકા હજી આ નગર વમી રહ્યું છે, છતાં એના નકશા સ્થિત ગાખ્યે નહી પાનવે રિયાઝ અને પગી ફિનીશી ગતી જરૂર છે કવિને માથે બહુ મોટી જવાબદારી હોય છે-શબ્દને વસતો રાખવાની, શબ્દગાર્યા કરવાની । કદ્યો પસદ કરવામાં સપાદક ખાસ્સો પરિશ્રમ કર્યાનુ જલુઈ આવે છે । નવા કવિઓ પ્રતિ ઉદારતા દાખવવા જતા નગણી રચનાઓ તો આપવાની જ !

કવિતાનુ નગર વમે એ તો ચૌતે ગમે, ખુ આગે લખતા દરેક કવિએ પ્રામાણિકપણે આત્મનિરીક્ષણ કરીને પોતાની ભતતે પૂરુ બોઈએ કે હુ નહી લખુ તો ગુજરાતી કવિતાને માનન કચ્ચુ પડ્યો કે લખીગ તો મહન કરવુ પડ્યો કે પોતાના પક્ષે યતી આવી નિર્બ્રાન્તિ પોતાને અને કવિતાને ઉપયોગી જ યતી હોય છે એમાં શકા નથી* ।

(‘નગર વમે છે’ સ પા હરિદ્રપણુ પાદક, આદર્શ પ્રકાશન, અ’વાદ-૧, પૃ-૮૦, દિ ૭-૫૦)

શી રીતે આવી ગઈ ? એ તો ભૂખ્યો બાળક ખાલી હાડલી નોંધને નિર્ભાન્ત થાય એવી મર્યાદિત નિર્ભાન્તિ છે । હું નિર્ભાન્ત થઈ ગયો છું એવી ભ્રાન્તિથી કેટલા બધા આધુનિકો પીડાય છે ।

શકરાચાર્યે ‘બ્રહ્મ સત્ય, જગત્ મિથ્યા’ કહ્યું એ એમની અનુભૂતિ હતી, પણ શકરમતાનુયાયી એમ કહે ત્યારે તે માત્ર પોતાના પથની ‘માન્યતા’ને જ ઉદ્દગાએ છે

આખું ગામ એક નેતાનું ભાષણ સામળવા ભમટે છે, પણ જેણે જમાનો જોયો છે એવો અમરુ ડોસો કહે છે—‘એ વળી શું નવું કહેવાનો છે !’ એ પણ નિર્ભાન્ત છે । એના ઉદ્દગારમાં જ્ઞાન નથી, પણ અનુભવ-જ્ઞાન પામ્યા પછી અભણ માણસ તેના બહુકારીના વિષયો પૂરતો તો નિર્ભાન્ત થઈ શકે છે પણ સાહિત્યકાર, સર્જક અભણ રહીને મર્યાદિત વિષયોમાં ચાચ બોળીને નિર્ભાન્ત થઈ શકતો નથી

છુદ્ધને સ્વર્ગ વિશે પૂછવામાં આવે છે ત્યારે પણ તેઓ સ્વર્ગ રાખદનો આધાર લીધા વિના જ એ કલ્પનાની નિરર્થકતા સૂચવે છે, અને દેહની ક્ષણભંગુરતા, અનિવાર્ય મૃત્યુ વિશે પુત્રપ્રેમમાં ખહાવરી બનેલી પુત્રવિહોણી બનેલી માતાને માત્ર જે ઘરમાં કોઈનું મરણ ન થયું હોય ત્યારથી એક રાઈનો દાણો લાવવા જ કહે છે ।

ન્યારે આપણને મૃત્યુ વિશે બોલવા લખવા માટે કપોઝના ખાનામાં મૃત્યુ ખૂટી જાય એટલી વાર ‘મૃત્યુ’ શબ્દ પ્રયોજવો પડે છે । અને છતાં આધુનિક કહેવાતો લેખક ‘કળાલક્ષી’ સર્જન કરે છે એવું મનાવાય છે ।

રાજકુમાર ગૌતમે પ્રથમ વાર એક ડોસો, એક હાડડી નોંધ ત્યારે આચકો અનુભવ્યો અને શરીર વિશેનો, પોતાના પત્નીના શારીરિક જીવન વિશેનો બોધ થયો । એવો અચકો તો આપણે યે અનુભવતા હોઈશું,

પણુ આપણે તો હયામા, મનમા અગ્રગ રાખીને જીનાએ છાએ । કશાકે
 મોઘ થયા પછી એ પછી તથ્યમોઘ ચાનતી નથી, એ ચાએ તો આપણને
 નિરર્થકતાના મોઘની પોતીકી લાવા અને આગવા વર્ણનની શક્તિ મળે,
 જે કંઈ ચિત્તમોઘ થાય છે, એ પછી આપણી તથ્યમોઘ ક્રેટની ચાએ
 છે ? કેવળ નિશ્ચય મૂકવો કે 'નિર્વ્યક' કહી દેવું એ તો પનાયનવૃત્તિ
 છે, અને એની પનાયનવૃત્તિ ધગરનાગ બીજના બીજ પનાયનો વિશે
 કહેવાને વળી અધીરા થઈ જાય છે ।

જૂની પરિભાષા મોઢી થઈ ગઈ એનો અજ પો જવા દો, આધુનિક
 પરિભાષા કેમ મોઢી થતી નય છે, એની ચિંતા નહીં તો એ વિચાર તો કરો ।
 જૂની પરિભાષાને મોઢી થતા વર્ષો લાગ્યા અને નવી પરિભાષા એકાદ
 દસકામા જ કેમ રણકા શુભાવતી જાય છે ?

ગતાનુગતિઠના એ માત્ર રસ્તે ચાનનાગની જ રેવ નથી, એક ઠડિ
 ચારો વનની જે ક્રેડીએ ગયો તે ક્રેડીએ ગેજ રોજ જનારા કઠિયાગની થ
 રેવ છે । ક્રેડી પચદ ઝવચી એ ગતાનુગતિકતામાથી ઉગરી જવાનું નથી
 આ પર જિંધા લટકીને લાકડું કાપનારો ચારો વ્યાયામપટુ છે, પણ એ
 જૂની કુહાડીથી જૂની રીતે જ લાકડાને વા કરે છે એણે લાકડું કાપવાને
 નાલે સગસમા નોકરી કરવી જોઈએ) અને જે ક્રેડીએ ગેજરોજ અનેક
 માણસો જાય છે તે ક્રેડી રહે છે ખરી ? એ પણ ચીલો બની જાય છે ।
 જેને ખબર ન હોય કે હું ચીલાચાતુ નથી, તો પછી એ નિર્ભ્રાન્ત રોનો ?
 ભ્રાન્તિઓ બદલવાથી નિર્ભ્રાન્ત નવી થવાતું ।

સાહિત્યની જે ક્રેડીએ પગવ સાબળાતો હતો ત્યાં વણજગનો
 મોઢીરો સાબળાને પગવ અને પ્રયાણ શુભાવ્યા કે નુ એવો વિપાદ થયા
 વિના રહેતા નથી

પ્રેત અને મોતી

તોલ્લોય

એક માણસ સાગરમા હોડી હંડાવતો પસાર થતો હતો કિનારા નજીક આવી એણે એક મોતી સાગરમા કે ક્યુ ને ડિનારે આપ્યો અને એક ડોલ લઈને સાગરનું પાણી ઉલેચવા લાગ્યો પૂરા ત્રણ દિવસ સુધી એણે પાણી ઉલેચ્યું

ચોથે દિવસે પાણીમા રહેતું પ્રેત બહાર આવ્યું અને એને પૂછ્યું, 'તું પાણી શા માટે ઉલેચે છે ?'

‘મારું મોતી સાગરમા ખોવાઈ ગયું છે’

‘કયા સુધી પાણી ઉલેચ્યા કરશે ?’

‘જ્યા સુધી સાગર સુકાઈ નહી જાય ત્યા સુધી !’

પ્રેત ડગે ગયું એણે સાગરમા ફેંચકી મારી, અને પેલા માણસ માટે પુષ્કળ મોતી લઈ આવ્યું

બોજ

તોલ્લોય

કેટલાક જવાનોએ દુશ્મનના વિસ્તાર પર હુમલો કર્યો, ત્યાં એક ખેડૂત પોતાના ખેતરમા દોડ્યો અને પોતાના ઘોડા પાસે જઈ નેને પકડવાની કોશિશ કરવા લાગ્યો પણ ઘોડે હાથમા આવતો નહોતો

ખેડૂતે ઘોડાને કહ્યું, ‘તું તો મરખ છે માગ હાથમા નહી આવે તો દુશ્મનના હાથમા જઈ પડશે !’

‘દુશ્મન મને શું કરશે ?’ ઘોડાએ કહ્યું.

‘એ તારા પર બોજ નાખશે, ખીજું શું કરવાનો વળી !’

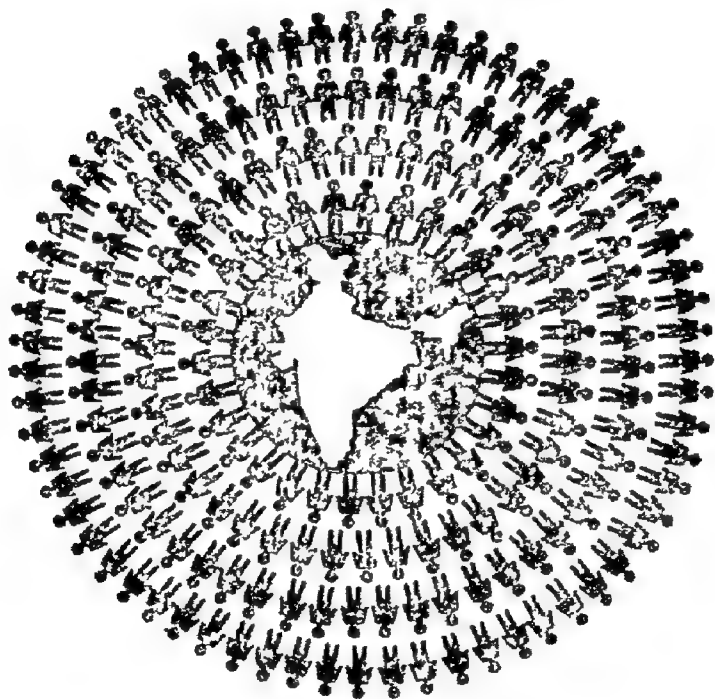
‘તો શું હું તારો બોજ નથી વહેતો ?’ ઘોડાએ કહ્યું, ‘હું કેનો બોજ વહું છું એ જાણવાથી મને શો દેર પડે છે !’

કુરોશા સદ્માર્ગે ચલુસરીએ /
 પરસ્પર વફાદાર રહીએ /
 એવળીભાભા ધાતક બા બનીએ /
 દિસા બા ચાસરીએ /
 બીભાભા દિલિખિલદુલે સમભુએ /
 ચલે સગાડિત બનીએ //

૪૬૦૯૯

આપણો સૌ
 ભારતીય છીએ

દિનિવાની માત વ્યક્તિઓમા
 એક ભાગનીય છે
 વિભિન્ન જાતિઓમા વહેચાયેલ દુખ—
 આપણ એક પ્રભુ
 ભાગનીય હોવાનું આપણને

સાક્ષીઓને હાજર કરવા / ચેલુદા એમિયાઈ

હું છેલ્લે ક્યારે ગયો હોઈશ ?
 સાક્ષીઓને બોલાવવાનો સમય થઈ ગયો છે
 મને છેલ્લે જેમણે રડતો જોયેલો
 તેમાંનાં કેટલાંક તો મરી પરવાર્યાં છે

બહોળે પાણીએ આંખો ધોઈ છું
 કે જેથી

વધુ એક વખત દુનિયાને
 જળજળિયાં અને જાખમોમાંથી
 જોઈ શકું

મારે સાક્ષી તો મોઢવો જ ગ્યો

મોડે મોડે પહેલી જ વખત
 મેં મારા હૃદયમાં સોય ભોંકાતી અનુભવી છે
 હું ડર્યો તો નથી જ;

હું તો

બગલમાં અને બે પગ વચ્ચે
 પહેલા કૂટતા વાળને જોતા દિગોર જેટલો જ
 ગર્વિત છું

કુશવટી

ફાળુઆરી
૧૯૭૬

કવિતા

નિત યૌગ / વિજય શાસ્ત્રી / મહેશ શાહ
ગગની શાહ / ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા
હરીશ આચાર્ય / અજ્ઞેય / વજ્ર માતરી

વાર્તા

ભાગ્તી દલાલ

કેરીન્ડેચર

ગતિલાલ 'અનિલ'

વિવેચન

તડકો □ ૧૦૦ માત્રી

તડકો પીળો, તડકો લીલો, તડકો લાલમ લાલ,
 તડકો પારેવડાં ને તડકો પારધિ કેરી ભળ
 - તડકો વેલ, ને તડકો વગડો, તડકો ધુધરમાળ,
 તડકો ચાદો, તડકો રજની, તડકો કાળ કરાળ
 તડકો આવળ, તડકો બાવળ, તડકો રેશમી શૂળ,
 તડકો ધગધગતા બર્ષોરની પગ ચ પાતી ધૂળ
 તડકો કોક કુવારા જોખનનું છોગાળુ કપ,
 તડકો લીબોળીને છાંયે ઘોળાતુ અમૃત
 તડકો છાસ ને તડકો દોણી, ભતવારીનું ગીત,
 એકલદોકલ પતિહારીનું ધૂમડેમડયુ રિમત
 તડકો કાચી કન્યાના ઉરમાં મળવળતા ભાવ,
 તડકો પ્રેમીજનના હૈયે દ્રઝતા છાના ધાવ
 તડકો ગોરીના કંઠે રુમઝમતા ગીતનો લૂહેકો,
 તડકો ઠમઠમ દેકતા વૃદાવનના મૃગનો કેકો
 તડકો સાંઈની જોળી, તડકો સાધુડાની કેરી,
 તડકો જોગનની કીટીના સપ્ મરેલા જેરી

ક્રંકાવટી

કેશુઆરી,
૧૯૭૯

સાહિત્યસર્જન
અને વિચારોનું
મર્મલક્ષી માસિક

વર્ષ ૨૦ : અંક ૨૩૯ : મૂલ્ય : દોઢ રૂપિયો

દર માસની પદરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે

પ્રાર્થિક લવાજમ

દેશમાં રૂપિયા ૧૨, બે વર્ષના ૩૧ ૨૩, વિદેશ • ગિલિંગ ૩૦
(દરિયાઈ ટપાલથી), પાંચ પાઉન્ડ (હવાઈ ટપાલથી), મેગઝીન
એજન્સીઓ અને જાણીતા અથવિકેતાઓને ત્યાં લવાજમ ભરી શકાય
છે. કોઈ પણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે. લવાજમ અને વ્યવસ્થા
અંગેનો તમામ પત્રવ્યવહાર રતિલાલ 'અનિલ', ૩, આનંદનગર,
સગરામપરા, સુરત-૩૯૫ ૦૦૨ સરનામે જ કરવો.

'ક્રંકાવટી' કવિતા, વાર્તા, ગદ્યખણ્ડ, નિબંધિકા, વિવેચન આદિ
સાહિત્યિક ધોરણની કૃતિ સ્વીકારે છે, કૃતિ સાથે સરનામા-
ટિકિટવાળું કવર અવશ્ય ખીડવું. કૃતિ રતિલાલ 'અનિલ',
૩, આનંદનગર, સગરામપરા, સુરત-૩૯૫ ૦૦૨ સરનામે જ મોકલવી

ત્રી-મુદ્રક-પ્રકાશક

રતિલાલ મૂળચંદ્રાસ 'અનિલ'

પ્રકાશનસ્થળ : ૩, આનંદનગર, સગરામપરા, સુરત-૩૯૫ ૦૦૨

મુદ્રણસ્થાન : શ્રમશ્રી મુદ્રણાલય, ખાવાસીદી, ગોપીપુરા, સુરત-૩૯૫ ૦૦૩.

પ્રતિગમન □

ચૌરસ પૃથ્વીમા મઝા નથી
 શબ્દોનાં થીજી ગયેલા ચોસલાથી
 અહીં ચણાયે છે—
 મૌનનાં પિરામીડો
 અહીં સૂરજ નથી
 અહીં મૃગજળ નથી
 સડક
 થાકીને
 અહીં અટકી ગઈ છે
 અહીં પળી છે
 અહીં કિલ્લો પણ છે
 અહીં છે—એકલતાની ભીડ
 એટલે થાય છે
 હૃદયમા દિમાગ ગોઠવી
 ખની જાઉં ફરીથી
 માણસ

લેસ્ટર (યુ. કે.)

—હરીશ માણેકલાલ આચાર્ય

કોલેટના પ્રેમને

[ફ્રેંચ કવિતા]

જિન ખૌર □ અ. અનુ. એગિસ સોટીરાકોપૌલો સ્કીન્

અનુ વિજય શાસ્ત્રી

પ્રેમ' એ એક જ શબ્દ પૂરતો છે જીવનને પારખવા
જિ હગીનો પર્યાય બનવા

અને આપણી છાતીમા ધબકતા હૃદયને પારખવા

આપણા દૃષ્ટ્યાનુસંધાનો

આપણા મુખો, આપણા કસ્ટનો, આપણાં મોન

આપણા આનંદો

આપણો પ્રેમ

આપણો પ્રેમ જે પુરુષમાલાવિભૂષિત કરે આપણા મસ્તકોને
પુષ્કિની જાય જે ઉપરવટ

ટેકરીઓને કોરી કાઢતી વસ તથીયે વધુ પકવ

સફેદ નળીઓમાની માઠક મદિરાયેથી વધુ માઠક

એ આહી છે

એનો હાય આપણી રજોમા વહે ઉન્મત્તપણે

તાણીજીવ આપણને સ્વપ્નાઓ અને રાત્રિઓનીય પાર

આપણો પ્રેમ

વચ ત એને વિશે જરૂર કશુંક બાજીતી હશે જ

આપણા ચુંબનોના સ્પર્શનો સૌ પ્રથમ ઝીલે છે આ ધરા.

આપણી કાયા પરેથી વાદળો દ્યે હઠાવી નિજ છાયા

સમુદ્ર સૂઘે આપણા ચુંબનોની ગંધ

અને સૂર્યતારાઓ કિત નહીં જાને, તથા ઉજ્જવળ
કેમ કે આપણો પ્રેમ છે આ બ્રહ્માડથી જે બૃહત્

આમ, હું ન્યાણુ તને ધીર, ઉન્મત્ત,
તારી સઘ પ્રકાશ મમ છાયામા લખે તદર્થે અધીર
એક મારા ગણુગણે એક જ શબ્દ
જે સદા રહે ઊછળતો આપણી વચ્ચે

પર્વતો શી સઘન તુ હોવાથી
તવ કેશરાશિમા અરણ્યો-વિસ્તરેલા હોવાથી
તારી આખોમા મારી આખો પુન એક વાર મેળવી હોવાથી
તારા સ્કંધ વાહુકાના સ્થા સ્થા હોવાથી,
તારા આહુઓ બ્રહ્માડને નિજમા સમાવતા હોવાથી
તારા અધરોમા એક તારક ચક્રત બની ચૂક્યો હોવાથી
હું આહું છું તને અને તે કહું છું તને

વૃક્ષની ત્વચાથીયે કેમજ છે આપણા હૃદયની કેતરણી
આપણા માસમા જળવાઈ છે આનંદની મુદ્રાઓ
માનવચિત સીમાઓને વિદીણું કરી દે છે આપણી અશુદ્ધિઓ
અને આપણે વિસ્મરી જઈએ છીએ ખોટું કર્યાનો કેળ
સાપ્રતની સ્મૃતિઓ માગ લોહીથીયે છે વધુ નિકટ
કલાકો બની રહે સંદોહિત

ક્ષણો—જે પ્રત્યેક ક્ષણે દ્રષ્ટિપથમા આણતી રહે
આનંદના બીજાણુઓ

વૈશ્વિક લય જીવનને અર્પતો રહે નવજન્મ
પ્રેમ ન પ્રેમ સિવાય, કશુંયે અહીં સંભવે
પણ આ પ્રેમ-આપણો-આપણો જ

આપણા બાળકોએ તારુ પથપાન ક્યું હોવાથી
 દુર્ભાગ્ય કદીય તારા સ્કંધે ઊતર્યું ન હોવાથી
 તારા ચરણ તળેની ધરતી સદૈવ સ્થિર હોવાથી
 તારા હસ્તે એક શાશ્વત ચુમ્બન ઝીંદ્યુ હોવાથી
 તારા કટિદેશે આનંદ સામ્રાજ્યતો હોવાથી
 તારા ભાલે સૂર્ય વિશ્રાન્તિ કાજ થોભતો હોવાથી
 હું આહું છું તને અને તે કહું છું તને.

વૃક્ષઘટાના દીર્ઘ પટ તરે
 લીલા પોપ્લરની કૂંપળો કૂટી નીકળે
 વમળપુલકિત નદીમધ્યે તોળાઈ રહે આકાશ
 ઘાસના ખીડના ચહેરા પરની રક્તિમા શા પુખ્તો
 આપણી ઇન્દ્રિયોને ઉત્તેજવા જરૂરી છે આપણા પ્રેમ,
 આપણા ચુમ્બનો, આપણી વૃત્તિઓ,
 આપણા આલિંગનો, આપણા રુદનો

આપણી વાસનાઓની એકાકારતા
 અને આપણા આનંદો પર આઘાત કરતા
 હીળકાઓના ધ્વનિઓ

નિદ્રાધીન થયેલા માછીમારોના ગામડાનો મધુર વૈભવ
 ગ્રીષ્મના દિવસોનો રક્તિમ સૂર્યાસ્ત
 ધાન્ય પ્રસવતી ધરા
 આપણી ભૂખને તોળે એવું ધાન,
 -જેના ખીજ આપણે જગતને પ્રતિ-સમર્પીએ.
 સમુદ્રને શાત કરવા જરૂરી છે આપણા પ્રેમ
 આપણા નિઃવાસ, આપણા કમ્પનો, આપણા રુદનો,
 આપણી ઝખનાઓ,

આપણા દેહે તાણું મિલન
અને ગહનમા નિદ્રેપાયેલા ળીજનુ અંકુરન.

નરમ શિયાળો યોગળતા
કઠણુ ધાતુના આસ શી
ચળકતી રહે હિમશિલાઓ
કૂંકાય ઝઝાવાતી વાયરાઓ
ખરકને પીગાળતા
શાતિને ધાર આપવા જરૂરી છે આપણો પ્રેમ.
આપણી આર્દ્રતા, પગલાં, ઘેનભરી નિદ્રા,
આપણુ તેજ,
આપણા શખ્દોતાણુ પ્રહ્લાડ
અને ભવિષ્યને વિદારી નાખતો આપણો અંતિમ શ્વાસ.

પાશવી ઝનૂનથી વહે આપણો પ્રેમ
વીરો અને દેવો શા લોલુપ
પ્રહ્લાડ રચી શકાય એ રીતે કરીએ પ્રેમ
આપણી આખોમા હોય અનતતા
ને રંગોમા ધસમસતી જીવતતા
કોલેટ, આપણી, આર્દ્રતાને આપણે કરીએ ફલવતી
આપણા બાળકોની પ્રતિમાને રહીએ વક્ષાદાર
કઠોર વાડ વચ્ચે થઈને ભરીએ ડગ
સ્વસ્થ અને સત્વ-શીલ હોઈ બને વિશુદ્ધ આપણો પ્રેમ
વૃત્તિઓના વૃક્ષને આચ્છાદી ન શકે કોઈ ધુન્મસ,
ન છાયા, ન પવન
આપણો પ્રેમ જળશે વિશુદ્ધ
અને પાસાદાર રત્ન શો ઝળકતો.

ડોલેટ, આપણા પ્રેમને, આપણા આનંદને
 આપણે ગાવો જ રહ્યો
 આપણા સુખને અગળ ખડક શુ ઊંચે ઉઠાવવું રહ્યું.
 કરો મુખરિત આનંદને
 અને વાવો ધીજ ગભીરતાના પૃથ્વીમા
 -ન્યા રાત્રિઓ પાથરે છે પ્રકાશ અંદરનો
 તુ વસી મમ અતરે
 અને હું
 તુજ દેહની શ્રી મધ્યે
 સ્મૃતિઓની દરિયાઈ શેવાળ ફેલાવે કે દુર્ભાગ્યજાળ
 અગ્નિ પુનઃ પ્રતીપ કરે ધરા સમગ્રને
 માત્ર રહ્યા આપણે, આપણા પ્રેમના બળે,

તારા નયનોમા પ્રહ્લાડે પોતાનો સંકેત મૂક્યો હોવાથી,
 તારા હસ્તમા પ્રત્યેક વસ્તુ આનંદસ્વરૂપ બનતી હોવાથી,
 તારા રક્તમાસમા હું મારી ઇચ્છાઓને રચતો હોવાથી
 હું ચાહું છું તને અને તે કહું છું તને

(For Colett's Love'નો અનુવાદ.)

૧૯ જાન્યુઆરી, ૧૯૭૯

ગઝલ □ મહેશ શાહ

કે અમારું મન મઝાની રીતથી વાળી લીધું,
કોઈને ના એમ લાગે કે અમે ટાળી દીધું

આખા રાખુ બધાં કે ખુલ્લી રહે, બળતી રહે;
મન વહે, આસુ અમે તો જીભ પર ઝાલી લીધું.

લાય મારો હેમનો લબાઈને પાછો વળ્યો,
એમ ઊપડેલું ચરણ મેં આખરે વાળી લીધું.

એક સણકે! યાદનો નીકળે અને સળગી ઊઠું.
તોય તનને રાખનું ચિતન કરી ટાળી દીધું

હું હવે ખાલીપણનો આખરી પર્યાય છું,
હું ઊભો છું ને મને કયા થાય કે આલી દીધું?

આજે □ રજની શાહ

ફૂવામાં કાકરા બેઈ

છળી મરેલો હું

બખોલમાથી

પડઘાય છે ગટુરગૂ-નો

ઘેરો ઘેરો અવાજ

કાઠે જઈ બેસી પડું છું

ને, વર્ષોની

મારી તરસ

આજે ..

મહાત્મા અને બકરી □ ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા

મહાત્મા આગળ અને બકરી પાછળ

મહાત્મા ૬૬ પગલે ચાલ્યા જાય

બકરીના બે પગ વચ્ચે આચળ અટવાય

મહાત્મા સ્થિર ઊભા, ફરતે મેદાન ફરે

બકરી ભમે મેદાન ચરે

મહાત્મા, વાડ આવે, આરપાઠ નીકળી જાય

બકરી બે પગે ઊભી થાય

ડોઢ લખાવે

ને તોય વાડ જોવાય

મહાત્મા મસ્તક અજવાળે ગિરિશૃંગો જડે

બકરી માથુ અફળાવે, શી ગડાઓ નડે

મહાત્મા અશ્વત્થ નીચે ઊભા રહે

ફળ લહે, ફળ ન પાડે

બકરી છાયે સરે ને લીંડીઓ પાડે

મહાત્મા કેડની ઘડિયાળને ચાવી ભરે ને કાને ધરે

બકરીના કાન માખ બણુબણે

તોય નીચા લખડયા કરે

મહાત્માને સુખ દુખ આવે કુછ ન ભાવે

બકરી તણુબણુ ય જુઓ ને પુચ્છ હલાવે

પણ એક દિવસ

એક કાકરો બકરીને ન ચૂક્યો

બકરીએ મોમા મૂક્યો

મહાત્માના ગળામા હે રામ

બકરીના ગળામા કાકરો, બધુય હરામ

હવે

મહાત્મા પાછળ અને બકરી આગળ

ભારતી દલાલ

એ સાને કૃતાર્થને કયા ય જવાનુ નહોતુ ઘણે વખતે આવી અનુદ્રુળ પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ નહિ તો એને કાઈ ને કાઈ લપ વળગેલી જ હોય એ બહાર જય ત્યારે હુ ખેડી ખેડી ઉઘાડી આખે દિવાસ્વાને જોયા કડુ કોઈ વાગ તો વાસ્તવિકતા અને બ્રાન્તિની એવી સેળભેળ થઈ જય કે સત્યાસત્યનો પ્રશ્ન જ જાણે નકામો થઈ પડે. મારાથી કોઈ વાર વાતવાતમા એવુ ખોલાઈ જય જે કૃતાર્થને અસમ્બંધ લાગે. એ સપ્રશ્ન આખે મારી સામે જોઈ રહે. ત્યારે હુ એને કહુ, 'મારે તો તાણો વાસ્તવિકતાનો અને વાણો બ્રાન્તિનો-એમ ચેતનાની લાત રચાતી આવે છે'

એ હસીને પૂછે, 'તો એ લાતમા મારુ સ્થાન કયા ?' હુ પણ ટિખ્ખળ કરવા જવાખ આપુ, 'કોઈ વાર બ્રાન્તિમા, કોઈ વાર વાસ્તવિકતામા'

પછી એ મને ગાલમા ચૂટી ખણીને પૂછે, "આ બ્રાન્તિ કે વાસ્તવિકતા ?"

હુ પ્રસન્ન મુખે કહુ, 'બ્રાન્તિ'

પછી એ એકની આગવી રીતે મને વાસ્તવિકતાની પ્રતીતિ કરાવે એ સાને કૃતાર્થે મને કહ્યુ, 'આજની આજ કેવળ આપણી છે ચાલ ઘણે વખતે જૂઠ્ઠા જઈશુ ?'

મારામાથી નવદશ વર્ષની બાળા ફૂદી પડીને ખોલી ઊઠી, 'હા, ચાલ જૂઠ્ઠા જઈએ'

અને અમે જૂઠ્ઠા ઊપડયા

સમુદ્રનો પવન અડધે રસ્તે અમને સામેથી લેવા આવ્યો હુ તો લટ સરખી કરતા થાકી રસ્તા પર મને દોટ મૂકવાનુ મન થઈ આવ્યુ. આમે ય ગમ્ભીરતા મને ઝાઝી સદતી નથી હુ આગળ થઈ જતી

હતી અને કૃતાર્થ પાછળ રહી જતો હતો. મેં જોયું તો એ સહેજ ગમ્ભીર થઈ ગયેલો લાગતો હતો. મેં એની સાથે થઈ જઈને પૂછ્યું, 'કેમ શું વિચારમાં પડી ગયો.'

એણે કહ્યું, 'ના, ના, વિચાર તો કશો જ નહિ, પણ મને એમ થયું કે ઘરે જ શાન્તિથી બેઠા હોત તો—'

મેં કહ્યું તે હું તો મેજ શાન્તિથી ઘરે, તારા વિનાના એકાન્તમાં, ખેસતી જ હોઉં છું ને ! આજે જરા બહારની હવા તો ખાઈએ.'

એ બોલ્યો, 'તું તો જાણે એવું બોલે છે કે હું તને ઘરમાં પૂરી રાખતો હોઉં.'

મેં હસીને કહ્યું, 'હા, પૂરી જ રાખે છે ને !'

ગમ્ભીરતાનો મને બહુ લય લાગે છે દેઢાઈને હળવા ખતાવવાની કે હમાવવાની જવાબદારી મારે માથે આવી પડે છે તો હું ગમરાઈ જાઉં છું. સામું માણસ વારેવારે મૂંઝવે યઈ જાય તો એને બોલતું કરવા કંઈક ને કંઈક પૂછ્યે જવું, તદખીરો શોધી શોધીને એને હસતું રાખવું—ના, મારાથી તો એ નહિ જ બને.

પણ જૂઠ્ઠા પહેાચ્યા પછી કૃતાર્થ કંઈક ઉત્સાહમાં આવી ગયો. મોટરોના ઝુડમાં થઈને અમે ખીચ પર પહેાચ્યા. ભગતીની હજુ શરૂઆત થઈ હતી. પગ પગે એટલા પાણીની નજીક અમે ચાલતા હતા એક નાનકડા ભટુરિયાનો દડો પાણીમાં જઈ પડ્યો, હું એની રમતની સગિની હોઉં તેમ, ભીજવાની દરકાર કર્યા વિના, એ દડો બહાર લઈ આવી પાણીનું તો એવું છે કે થોડા ભીજઈએ પછી તરબોળ થઈ જવાનું ગમે આથી હું તો મોજની થપાટથી ભીજવાનો આનન્દ લેવા લાગી. આમ કરવા જતા મારી અને કૃતાર્થની વચ્ચે થોડું અન્તર પડી ગયું. મારી બાળક સાથેની રમતને વળી એ 'સન્તાનલાલસા' કે એવું તેવું કશું કહીને વાત લાખી ચલાવે તો ભલે.

થોડી વાર ઊભા રહીને એણે મારી રાહ જોઈ, પછી જાણે હું સાથે આવી જ નથી એ રીતે એણે આગળ ચાલવા માડ્યું. મનમાં

જામેલા ખુશનુમા વાતાવરણને મારે બગાડવું નહોતું થોડી વાગ પછી પાણીમાથી બહાર નીકળી મેં ઝટઝટ ચાલીને કૃતાર્થને પકડી પાડ્યો એ જગ્યાએ થોડાક ખડકો પથરાયેલા હતા. ત્યાં પાણીના અથડાવાનો અવાજ ખડકોના પોલાણુમા ગોરખાઈને બહાર આવતો હતો. એ અવાજે મને એકદમ ઊંચી રાખી દીધી એ અવાજ તો હતો પાણીનો જ, છતાં એમા કશુંક એવું હતું જે ઝટ ઓળખાતું નહોતું, ને તેમ જના એ મને ટેડી ગમતું હતું એમા કોઈ વાર જાણે કોઈ અત્રુગદ્ગદ અવાજે બોલતું હોય એવી બ્રાન્તિ થતી હતી તો કોઈક વાર જાણે કશુંક અશ-
 દારી, અપાર્થિવ બોલી રહ્યું હોય એવો ભાવ થતો હતો.

ત્યાંથી હું જેમતેમ ખસીને આગળ ચાલીને જોયું તો થોડે દૂર કેટલાક પખીઓ પાણીની કિનાર પામે હારખધ બેસી ગયા હતા. કદાચ દરિયાઈ ટિટોડીઓ જ હતી. એ પખીની હાર હું કુતૂહલપૂર્વક જોતી હતી ત્યાં જ કોઈએ પથરો ફેંકીને એ પખીઓને ઊડાડી મૂક્યા ટિટોડીઓ ચિત્કાર કરી ઊડી એ પહેલાં સાલજેલા પેલો ગદ્ગદ અવાજ અને આ ચિત્કાર જાણે એકબીજામા ભળી ગયા હું, કોણ જાણે શાથી, ખિન્ન થઈ ઊડી મેં જોયું તો કૃતાર્થ જ કશા ખુન્નસથી પથરો ફેંકી ગયો હતો. મને ગુસ્સો ચઢ્યો મેં એની પાસે જઈને એનો હાથ પકડી લીધો મારી પકડમા રોપનો સખત દાબ હતો તેથી એ જગા ભોડો પડી ગયો. નાનું બાળક કશુંક ચોરીછપીથી કરતા પકડાઈ જાય અને જેવી આજીવલરી દૃષ્ટિએ આપણી સામે જોઈ ગ્હે તેવી દૃષ્ટિએ એ માનવી સામે જોઈ રહ્યો હું એ જોઈને, વાતાવરણ હળવું મનાવવા, હમી પડી, ચાગ બાજુના લોકોને હું ભૂલી ગઈ મેં એને સાવ મારી પાસે બેસી લીધો. મારા પગની પીડી પર ચોટી ગયેલી ભોની સાડીને એ જોઈ રહ્યો.

હાથમા હાથ ઝાલીને અમે ચાલ્યે જ ગયા ધીમે ધીમે લોકોની ભીડ ઓછી થઈ ગઈ. પછી તો એકલદોકલ કોઈક જ દેખાતું હતું હું આતું એકાન્ત જ અખતી હતી મેં કૃતાર્થને કહ્યું, ‘ચાલ, ચાલી, થોડી વાગ બેસીશું ?’

એણે કહ્યું, ‘હું તને એ જ કહેવા જતો હતો—’

મેં હસી પડીને કહ્યું, ‘પણ તે પહેલ કરી નહિ તુ આટલો ગમ્ભીર કેમ થઈ ગયો છે ?’

એણે હસવાનો પ્રયત્ન કર્યો, તે નેઈને મેં કહ્યું, ‘ના તુ ખોટું હસવાનો પ્રયત્ન કરીશ નહિ’

બાજુમાં જ, લગભગ દરિયાને અડીને, એક મોટો બગલો હતો. એની ટાચની બારીઓ પર આથમતો સૂર્ય એકાએક સળગી ઊઠ્યો એ બગલાના કમ્પાઉન્ડમાંથી કે પછી કોણે બાજુ કયાથી થોડી થોડી વાગે બાજુ કોઈ એક મગ્નુ કણસી રહ્યું હોય એવો અવાજ આવતો હતો એ બગલાની ચાર બાજુ ઊંચી વડી હતી, એના પર અણિયાળા કાચ જડવા હતા બારીના કાચ પર સૂર્યનો પ્રકાશ આમ મળગી ઊઠ્યો ન હોત તો કદાચ મારો એ તરફ નજર ગઈ જ ન હોત

આજુબાજુ નારિયેળી કે તાડ નહોતા, મરુના ઝાડ પણ નહોતા છતાં એકધાગે, વૃક્ષમાંથી ફૂકતા પવન જેવો, અવાજ આનો રહ્યો હતો. એ અવાજને ભૂ મી નાખવા માટે ખૂબ ખૂબ ખોતવું હતું, પણ કોણે બાજુ સાથી મોઢામાંથી અવાજ જ નીકળતો નહોતો

હવે તો સૂર્ય પણ આથમી ગયો હતો. આજા અન્ધકારમાં મેં એ વર તરફ નેચું તો કોઈક સાવ નજીકમાં જ ચાલી રહ્યું હોય એવો અવાજ આવ્યો મેં બેબાકળા મનીને ચારે બાજુ નેચું. કયાય સુધી કોઈ દેખાતું જ નહોતું પાસે ખેઠેલો કૃતાર્થ પણ બાજુ કેટલાય જોજન દુર હોય એવું લાગતું હતું એકાએક હું - બાજુ નિર્જનતાના ઊંડાણમાં સરી પડી હોઉં એના લાનથી ધ્રુજી ઊડી મેં કૃતાર્થનો હાથ પકડી લીધો એણે મારી સામે નેચું તો એની આખો નેઈને હું હળકી જ ગઈ તે બાજુ કૃતાર્થની આખો જ નહોતી. હું તો ચીસ પાડવા જતી હતી ત્યાં એકાએક પાછળના બગલામાંથી કોઈક દોડી રહ્યું હોય એવું

સભળાયું મેં કૃતાર્થને ઢઢોળ્યો હું બિભી થવા ગઈ, પણ માગ ખગમા
કોઈએ બાંહે મીસુ રેડયું હતું

દરિયો તો બાંહે મારી આખ આગળથી અદર્ય જ થઈ ગયો
કૃતાર્થ પણ દરિયાની પીઠ કરીને એ ખગલાને જ બોઈ રહ્યો હતો

મેં પૂછ્યું, ‘તું એકાદશે શું બોઈ રહ્યો છે ?’

એણે કહ્યું, ‘તને ઘુરકવાનો અવાજ નથી સભળાતો ?’

‘મેં કહ્યું, ‘અત્યારે તો તું મારી સામે ઘુરકી રહ્યો હોય એવું
લાગે છે’

‘કશું કે ખોલવાને એના હોઠ ખૂલ્યા પણ એ કશું ખોલ્યો નહિ પણ
એના હોઠ ખુલ્લા રહી ગયા એના દાંતની ઘોળાશ અન્ધારામાં વિલક્ષણ
રાતે ઝબકી બિડી

મેં એને કહ્યું, ‘તું એ તરફ શું બોઈ રહ્યો છે ? તને એ તરફ
કશું દેખાય છે ખરું ?’

એણે કહ્યું, ‘હા, તને દેખાતું નથી ? જો પેલો કાળો પડછાયો
દેખાય છે તે એક માણસ છે. એ કદાચ ખગલાનો માલિક હશે એની
પાછળ પાછળ ફેટલા વરુઓ ચાલી રહ્યા છે । એમની આખો ફેની
અગામી જેવી તગતગે છે ।

મેં આખો ઠેરવીને જોયું મને તો કશું દેખાયું નહિ. આખો સામે
માત્ર વડી જ દેખાતી હતી આથી મેં અચરજ પામીને પૂછ્યું, ‘તને
આ વડીની આરપાર કશું દેખાય છે ? હું તો કશું બોઈ શકતી નથી.’

એ ખોલ્યો, એ માણસના હાથમાં કશું ચમકી રહ્યું છે તેની
આખોમાં વરુની આખો જેવો જ ચમકાગે છે—’

મેં એને અડધેથી અટકાવીને જરા ધમકાવી નાખીને કહ્યું, ‘કૃતાર્થ,
આ તું શું લવી રહ્યો છે । આ સિમેન્ટની દીવાલની આરપાર કોઈ
કશું બોઈ શકે નહિ અને તું —’

પણ એણે તો જાણે મારા બોલવાની કે મારી નોંધ જ લીધી નહિ
એ તો આગળને આગળ બોલત જ ગયો.

‘તેની ઉગમણી પારીની પાછળ એક શ્રી જામી છે, એ ખડખડ
હમી રહી છે પેલો દુધ એની તરફ જાય છે—’

હું ગલરાઈ બીડી ચારે તરફ જોયું તો કોઈ દેખાતું જ નહોતું
ઘડીભર તો લાગ્યું કે હું જાણે કોઈ બીજા જ પ્રદેશમાં આવી ચઢી હતી
કૃતાર્થ તે કૃતાર્થ નહોતો, હું હું નહોતી અન્ધાર વધતો જતો હતો
બગલા પાછળથી અન્દના જિગ્યાનો આસાન દેખાતો હતો હું આખ
માડીને જોઈ ગઈ જાણે કથક સમ્મોહન મારી દૃષ્ટિને સ્થિત કરી દેતું
હતું હું ખૂબ અડળાઈ બીડી મેં કૃતાર્થને કહ્યું, તને અત્યાગે આવું
નાટક મૂકે છે શમારો તને મહેજસગ્યો ખ્યાન નથી ?’

એણે તાગ તરફ જોયું એની આખોમાં પણ સ્ફુલ્લિત ગતો તીખારો
મને દેખાયો એના નસકોરા પહેાળા થઈ ગયા હતા એણે એનો હાથ
માગ તરફ લખાવ્યો કશો લયથી હું દૂર ચરી ગઈ એ એકાએક જામે
થઈ ગયો ડગીડ દહતાથી એણે એનો હાથ લખાવીને મને પડડી લેવાનો
પ્રયત્ન કર્યો હું નગલગ દોડવા લાગી એ પણ લાગા ડગના ભરીને
મારી તરફ આવવા લાગ્યો હું ‘કૃતાર્થ’, કૃતાર્થ’ બોલતી ગઈ અને ધીમે
ધીમે કૃતાર્થનું નામ એક ચીસમાં ફેરવાઈ ગયું ‘કૃતાર્થ’ ગમ્મના ત્રણે
અક્ષરો છૂટા પાડીને ચાગે બાજુ વેરાઈ ગયા.

રેતીમાં ભાગે પ્રયત્ન હું શરાંગની બધી જ શક્તિ એકઠી કરીને
દોડવા લાગી મને મનમાં થયું પણ ખરું કે હું માગ કૃતાર્થથી આટલી
બધી શા માટે લયભીત થઈ ગઈ છું, પણ એવી કશી દલીલને ત્યાગે
મારું ગરીર સ્વીકારવા તૈયાર નહોતું એ તો ત્યાગે બ ખૂંટી જીંદગી
હતું, મને પરમેવો વળી ગયો હતો.

લા રેતીમાં કોઈએ ખાડો કર્યો હતો તેમાં માગ પડ પડ્યો ને હું
પડી ગઈ. બીજી જ ક્ષણે જોઈ હું નો કૃતાર્થ મારી માગ પામે આવી

ગયો હતો એ મારા પર ઝૂકી રહ્યો હતો એના શ્વાસનો સ્પર્શ મને
જળારી મારતો હતો હું ઊભી થવા જતી હતી અને એ મને એના
એક હાથથી દાખી રાખતો હતો. એનો એક હાથ મારા તરફ વળ્યો,
એણે મારુ ગળુ દાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો હું બધું જોર કરીને ઊભી થઈ
ગઈ. ઊભી થઈને દોડવા લાગી મને ખમર નથી કે કઈ શક્તિથી હું
બે માર્ઈલ દોડી ગઈ કૃતાર્થ પાછળ આવે છે કે નહિ તે મેં જોયું
સુદ્ધા નહોતું. પછી શક્તિ ખૂટી જતા ફસડાઈ પડી મેં આખો બધ
કરી દીધી

થોડી વાર રહીને જોયું તો કૃતાર્થ મારી પાસે આવીને ખેડો, એણે
મારે ખભે માયુ નાખી દીધું. એ બોલ્યો, ‘કૃતિકા, ચાલ આપણે અહીંથી
જતા રહીએ’ હું કશું બોલ્યા વિના ઊભી થઈ ગઈ ફરી એ મારો હાથ
આંધીને ચાલવા લાગ્યો. તે રાતે જાણે અમે બંને ફરીથી એક બીજાને
પામ્યા

પછી જાણ્યું કે એ બગલામા કોઈ લજપતરાય નામનો પંજાબી
રહેતો હતો એણે જાત જાતના કૃતરા પાળવાનો ખૂબ શોખ હતો. એ
બગલામા જાતજાતની સ્ત્રીઓ અવારનવાર દેખાતી અદરનું કશું દેખાય
નહિ એ માટે એણે બગલાની ચારે બાજુ મોટી દીવાલો ચણાવી હતી
એ જ બગલામા એણે એક સ્ત્રીને ગળુ દેખાવીને મારી નાખી હતી
કોઈ એ બગલા પાસે ખાસ કરીને જતું નથી. હજી જાણે એ બંનેના
ત્રેતાત્માઓ ત્યાના વાતાવરણમાં ફેલાયેલા છે જે કોઈ ત્યાં જાય તેના
શ્વાસ દ્વારા એ અદર પ્રવેશી જાય છે. અમે એ બગલાથી દૂર જઈને
એના વાતાવરણની બહાર નીકળી ગયા ત્યારે જ ઊગરી ગયા નહિ તો □

સાભાર સ્વીકાર

પંચગવ્ય (લલિતનિબંધસંગ્રહ) લેખક શ્રી પ્રીતમલાલ મઝમુદ્દાર,
પ્રકાશક સાહિત્યસંગમ, બાવાસીદી, ગોપીપુરા, સુરત-૧
મૂલ્ય આઠ રૂપિયા.

યશવંત તમાઈ

‘તિલાસ ‘અનિચ’

૧૯૮૨મા મૂતની મળ જેલ અને માખમતી ચેન્દ્રલ જેલમા
‘ગજકાણુ અને ગજકાણીઓનો એવો વેધક માક્ષાત્કાર થયો કે આવનારી
ખાઝાદી અને લોડગાહીનું મયાનન જેનું હશે એની અવાતજનક આગાહી
મઈ મઈ છંદના ૨૦ વર્ષથી દેશમા જે ગોળમટોળ ચાલી રહ્યું છે એણે
એ પ્રતીતિને સાચી પણ પાડી

જેલમાથી બહાર આવતા જ રુચિએ પ્રવાહ બદલ્યો અને સાહિત્ય
પ્રપે વળ્યો કાઈલાત કાઈલાતન માવ અગમ જેવા તારે ગતા અગત્ય-
નોની મડગીમા પ્રવેશ્યો, ઉત્સાહી છોટકાડપે ભગતી થયા ત્યારે
માહિત્યકારોના પ્રત્યક્ષ સપર્શમા આવવા અને ગઝનકાર મીઠો લોક-
સપર્શમા (ત્યારે) હતો તેના સપર્શમા ઉન્નતત્ત્વ માહિત્યકારો આવે એવી
પેવડી ભૂમિકાએ જે પણ માહિત્યકારના અગમનની જાણ થાય કે
હેત્સાહથી મળીએ અને તેમનો વાર્તાનાપ જોડીએ

એમ તો માખમતી જેલની ત્રણ નળના વોર્ડની ટ્રાટડીમા જ
શ્રી વેણીનાઈ પુરોહિતનો સપર્શ થયેલો, પણ સ્પર્શ વઈ શક્યો નહી.
કાણુ કે એમને જેલમા થે પાન અને ભજિયાનો સથવારે ખીજ કોઈ
પણ સવવાગ કરતા વધાર પ્રિય હતો ! આજે પણ એમના નિકટના
આમીયોમા પાન અને ભજિયાનું સ્થાન પ્રમુખસ્થાને હશે એવી ધમ
ચદા રહે છે

શ્રી યશવંત સુકત અને શ્રી પુષ્કર ચદ્રવાક ગુજરાત યુનિવર્સિટીની
સ્થાપના પહેલાની સંવેતોધણી માટે મૂત આવેલા એટલે એમને
વાર્તાનાપ જોહવા માટે મળ્યા ઉમરેકના જે બ્રાહ્મણોનો મૂતને સુપરિચય-
એક શ્રી વિશુપ્રસાદ ર ત્રિવેદી, ખીજ શ્રી કવિદાસ દુપાળકર જેલ

અને ઉમરેદના ત્રીજા બ્રાહ્મણ શ્રી યશવન્તભાઈનો જે થોડો પગિય પગે,
કારણ કે એ નરતની કોલેજમાં શ્રી. વિ. ૨ ત્રિવેદીના ગુરુપદે ભણેલા

અડી દ્રેમના ચરમા પ્રસન્ન મુખમુદ્રા માથે આઠા બેઠા વાળ,
સ્નેહગ્રસ્મિ જેટલા બીયા પડ વધારે સુડાળ શરીરના શ્રી યશવન્તભાઈ
નજીક હોય તો જીવનમાં સમસ્યાઓ હોય તેની ચિંતા જ ગ્રહ નહી,
કારણ કે યશવન્તભાઈ હોય એટલે સમાધાનો પણ હોય જ. ચિંતા,
ઉદ્વેગ, વ્યાકુળતા એમના સચવારામાં સો જોજન દૂર લાગી જાય. માણસ
સમસ્યાના ઉદ્વેગમાં નહી, પણ સમાધાનોની સરાઈઓમાં રાતવાસો
કરતો કરતો મુખરૂપ અતિથે પહોંચી જાય એવો જીવનપથ યશવન્તભાઈની
હાજરીમાં પ્રશસ્ત યઈ જાય.

વાર્તાલાપમાં પૂર્વપક્ષ અને ઉત્તરપક્ષ ગૂંજ કરીને ઠાવકુ સમાધાન
ગોઠવી દેનારા શ્રી યશવન્તભાઈ શકગાયાર્થ અને મહાનભિશ્રુત અદ્વૈત
રચી જાણે એવા કુશળ વિવાચક જીવનકળાકાર છે. શાસ્ત્રર્થની ખડન-
મહાનની પ્રાચીન પ્રણાનોથી મેધાવાન બ્રાહ્મણ હોઈ, સુપરિચિત હોય જ,
પરંતુ ગાંધીયુગનો પ્રભાવ ગણો કે ગાંધીજીએ યજ્ઞપુરુષ ટિંક મહારાજને
બદલે મોડરેટ શ્રી ગોપાળકૃષ્ણ ગોખલેને પોતાના ગુરુ માન્યા તેનો
પ્રભાવ ગણો—સ્મિતની આપ-લે સિવાય જીવનમાં વળી ખીજે કંયો
મધર્થ છે ? પૂર્વપક્ષેય સ્મિત છે અને ઉત્તરપક્ષેય સ્મિત જ છે એવું
જીવનગણિત (ગોખલેગણિત ?) એમણે ગચી કાઢ્યું હોય એમણે દયા-
નદ સરસ્વતીનું ‘સત્યાર્થપ્રકાશ’ વાચ્યુ હોય પરંતુ છેવટે તો
પ્રભાવિત ન થવાની પોતાની સરસાઈ પર એમણે ગિમત જ કર્યું હોય.

શ્રી યશવન્તભાઈ ગુજરાતી સાહિત્યની રાજધાની અમદાવાદ મધ્ય
પહોંચ્યા પછી શ્રી ઉ. જોશી સંપાદિત ‘અખાના છાપા’ અને એમના
પરનો અભ્યાસલેખ વાચ્યા હશે અને શ્રી. ઉ. જોશીની નજીક
પહોંચ્યા ત્યારે ‘સરસ કામ કર્યું છે, તમે’ એવી ઠાવકી, પ્રશિષ્ટ
પ્રશંસા જે કરી હોય, ઉમાશંકરભાઈને અખાનો ધગધગતો સોનેરો

પ્રવાહ જીવનચર્યામા સ્પર્શ્યો નથી એ જોઈને મ તોપ પણ અનુભવ્યો હો, તે માથે આખા વિશે, તેની 'ત્રોજ નેત્રની પ્રમાદી' વિશે ન જોઈવા-લખવાનું અન્યક્ત, પ્રસન્ન તત પણ લીધું હો, કારણકે એમની યોવન ડાળની પેથી હાવફી પ્રમન્નતા હજી અડગ ધ જળવાઈ રહી છે.

સુખી ભદ્ર ગુજરાતી વર્ગમા આચાર્યશ્રી રજનીગના ટેપ-પ્રવચનો સાસળનાની રીતભાતનો મારો પ્રમાર યથો છે આચાર્ય (તેઓ 'લગવાન' યાથ એમ ઈચ્છીએ) યશવન્તભાઈએ પણ પોતાના વક્તવ્યો ટેપ-રેકર્ડ ઉગાવવાનું તત સુપેરે ગાહ્યું હોત, સુપ્રખ ડર્યો હોત તો એવો જ પ્રવેશ એમને પણ મળતે અને 'ગુજરાતના વાનિઝ વિવેચક'નું પદ તેઓ રમાયા હોત

આમ પણ આચાર્ય યશવન્તભાઈ આચાર્ય રજનીગની જેમ સર્વ વિષયો પર જોડે છે, જોનજેજ (નિવૃત્તિઢાળે તા એની સારી અનુકૂળતા રહેવાની) શ્રી બી ડ હાકોર ઢાઢામાહેમને 'સર્વવિષયવખા' કહ્યા, ત્યાર યશવન્તભાઈના વક્તવ્ય વિષયો મર્યાદિત હતા, પછી તો હાકોર ગયા નહી.

પ્રૌઢશિક્ષણના માર્ગદર્શનમા પડેલા યશવન્તભાઈને નોઈને ઢોઈ એમને 'લોહપ્રિય' માની ખેને પગ્નું વાસ્તવમા તઓ "પડિતપ્રિય" છે । શ્રી વિ ર ત્રિવેદી, શ્રી ગમનાગયણ પાહડ અને શ્રી બી ડ હા ના પ્રિય રહેવાના એમના મનિષ્ઠ સપ્રયત્નો વિશે ગડા ન હોય ગમનાગયણ ભાઈનું મર્મોળ સ્મિત તો યશવન્તભાઈને અડકી ગયું લાગ છે પણ પેથી રસિક ગહનતા ના, ના, યશવન્તભાઈ રસિક છે જ । યુવાપેઢીની મમાર્મા 'લગન' એક સમસ્યા' વિષય પર જોડતા એમને મામજો પગલે-ડાને પણ ઢેટલાક મમાધાન મળી જ રહેને ।

જમદાવાદની, સુખી ભદ્ર લોહીની કલખોમા યશવન્તભાઈના આલ્પ મિનિટના વક્તવ્યો રાખવાની ભદ્ર પર પગ છે ડ નહી તેની મને જાણ નથી, પણ તેમ થયું હોત તો એ કલખોના સભ્યોને કશા જ આહવાન,

ચેલે-જ, પડકારવિહોણા ચિંતનની આભાવાળાં સુખદ શિષ્ટ પ્રમનન વડત્તયો સાલળવાની સારી ટેવ વિકસાવી હોત

શુજરાતની ઠાવકી સમૃદ્ધિને નિરુપકવી ઠાવકો વિવેક બહુ અનુરૂપ આવે છે એટલે છેલ્લા પાત્રીસ વર્ષથી પ્રત્યેક સમસ્યાના તત્કાળ સમાધાન ચીંધતા એમના વડત્તયો અને સુલેખનો ચાત્યા જ કરે છે પરંતુ શાણા હોવાથી કશું ગ્રન્થસ્થ કરતા જ નથી । હવે નિવૃત્ત થયા છે ત્યાં વિદ્યા-થીઓ, પ્રૌઢ વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો, આચાર્યો સાહિત્યકારો, સમાજસુધારકોની સલાઓમા એમની પ્રમનન, સુવાસિતા શિષ્ટ ભાષાને વધારે ગ્થાન હોય-કારણ કે શ્રી યશવન્તભાઈ અમદાવાદ રહે છે

યશવન્તભાઈને સાલળો એટલે શિયાળાની સવારે કુમળો તડકો સેવતા હોઈએ એવું લાગે-ઉનાળે સાલળો તો પણ ! એમના કટોકટી કાળના લખાણો-વક્તવ્યો તાજા કરીએ તો યે ખુરશીમા ખેડા હોઈએ તો ખેડા ગ્હીએ, જિમા થઈ જવાની તો કીક, જિમા થવાની યે જરૂર ન લાગે. આમ જતા કુમારની ભાષામા તેઓ, પ્રેરક, બોધક અને ઉપયોગી રહ્યા છે.

ઈન્દુલાલ યાત્રિક શિયાળાની સવારના તડકા જેવું બોવતા હોય પરંતુ ક્યારે મે મહિનાનો ગ્લનો મધ્યાહન થઈ જાય એ કહેવાય નહી પણ યશવન્તભાઈ બોલે ત્યાં એવા કશા અકસ્માતનો ભય હોય જ નહીં ।

મૂરતની તાજેતરની એક ગોઠસમામા જઈ આવેલા એક ભાઈએ કહેલું : ‘યશવન્તભાઈ શુ મગસ બોલ્યા ।’ અભિનંદનમારખોથી માડીને ગોઠસમામા એમને આમળવાની તક મળતી જ રહે છે કોઈ સાહિત્યકારનું દુઃખદ નિધન થાય અને શ્રી ઉમાશંકરભાઈ અમદાવાદમા ન હોય તો અમદાવાદ ટેડિયોવાળા ગોઠસ દેશ લેવા યશવન્તભાઈ પાસે પહોચી જાય છે સાહિત્યકારનું નિધન તો હવે સ્માશનમા પણ વેકતાને તક આપે છે

યશવન્તભાઈ 'કેટલી કમિટિ-અમિનિમા છે એ આપણી ટૂંકી બુદ્ધિ ન જાણી શકે. પણ, જ્યાં જ્યાં વસે એક ગુજરાતી, ત્યાં ત્યાં સદાકાળ ગુજરાત' એ 'પકિત' આમરે અને કમિટિ સમિતિમા વસેલું ગુજરાત પણ સાલરે જ

સરકારે પ્રોટેક્શન આપનાર ઉપાડ્ય છે જતાં યશવન્તભાઈ પ્રોટેક્શન જેટલા જ ઉચ્ચ શિક્ષણને પણ માર્ગર્શન માટે સુલભ રહેશે. એમના સહજ ચિંતનના વાલ મળતો રહેશે મગકારે પ્રાયમિડ રિજીસ્ટરે કરજિયાત બનાવ્યું છે છતાં પાચથી પદ વર્ષના લાખે બાળ-ડિગ્રેઃ બાળા-કિશોરાઓ અબાણ રહીને મારી, રેડી, હોટલ, વગેરે મજૂરી કરે છે, તેઓ પ્રોટેક્શન ત્યાં એમને શિક્ષણ આપીયું—એવા અદ્ભુત ઔચિત્ય વિગેરે યશવન્તભાઈના સહજ ચિંતન માટે ટીપ્પણ રહે છે

શ્રી ઉમાશંકરભાઈએ સંસ્કૃતિ, ગિત્ય, સાહિત્ય અને કસેટીમા ન મૂકે એવા રાજકાળની વિવિધતામા એકતા માધી છે તે શાશ્વત યશવન્તભાઈમા એમની દ્રષ્ટિએ સહજ ઊતરી આવી છે આથી સર્વ ક્ષેત્રમા દાવકી આગેવાની અને સમયે સમયે ચિંતન પ્રગટ કરવાની અનુકૂળતા સહજ મળી જાય અને જિંદગી વહી જાય કોઈ જ અપ્રમત્ત નથી અને તેઓ તો નિર્મલ પ્રમત્ત છે ।

શ્રી યશવન્તભાઈનો સધર્મ સ્મિતની આપ-લે કરવાથી આગળ વધ્યો હોય તો એવી દ્રષ્ટિ અક્ષવા હજી મૂરત મુધી પહોંચી નથી

ત્રિન્સિપાલનું પદ અનામત રાખીને જ શ્રી યશવન્તભાઈ સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટીના ઉપકુલપતિપદે રહેતા ઉચ્ચ ગેમેન્ટીક સ્વભાવના સૌરાષ્ટ્રને એમના જેવા મીઠા માણસ એ અનુકૂળ આવે ? સૌરાષ્ટ્રના હાલુહાલના તોખારને 'મીઠો' કહેનાર । પરિભાષા જ જુદી ।

સદ્ય ચિંતકને ગાપા—સામયિકોની અનુકૂળતા જોઈએ જ । થોડીક મળી રહે, થોડી જામી કરવી પડે. દાવકી સંસ્કૃતિમા એનો સુખખન્ધ થઈ

શકે. પણ મારા વિચિત્ર મનને (આત્મા તો અધ્યાત્મ ચિન્તન કરીશ તારે ખપ લાગશે !) એક પ્રશ્ન થયા કરે છે . પોતાને મળેલી કેટલાક કૂટ ખરાબાની જમીનને યત્નક્રમે યોગ્ય ખર્ચાવવાની ઉગ્ર નિષ્ઠા આ બ્રાહ્મણમા કેમ ન જાગી ? કદાચ, અનુકૂળ નહીં આવી હોય કાલ્યા દલપતગમના ‘બુદ્ધિ પ્રકાશ’ના પરમ્પરા જળવનારા તત્ત્વી તેઓ જની રહ્યા અને વિદ્રોહના મૂળમા બુદ્ધિ હોય છે એ વાતને આ મેધાવી વિકાસે ખોટી પાડી ! કચાડ ખોલ્યા, કચાક કાઢેને ખે ખોલ લખી આપ્યા, કચાક રજૂઆત માટે મુદ્દા ટપકાવી લીધા હોય ને સૌના મુદ્દણ-પુનઃમુદ્દણનું હાથવશ સાધન હોય તો કીક પડે એ દેખીતું છે

શ્રી ઉમાશંકરભાઈ સામૃતિક, સાસ્કારિક, સાહિત્યક, સામાજિક, રાજકીય વિચારક હોય તો શ્રા યશવન્તભાઈ પણ હોય જ ! તે માટે ‘વિચારપત્ર’ પણ હોય એ સહર્ષ છે પણ નર્પા ‘મહેતાજી’એ શાળાપત્રમા લખ્યું અને ચુજરાતના પ્રથમ વિવેચક થઈ ગયા, પણ યશવન્તભાઈ એવા સૌમ્ય સ્વભાવના છે કે એમને ‘વિચારક’ પદનો મોહ સ્પર્શતો જ નથી નિવૃત્તિવયમા હવે ક્યારેક પોતાનો વિચાર કરીને શ્રી યશવન્તભાઈ “અન્યસ્થ વિવેચક” થાય.

સમગ્ર્યા અને સમાધાનની આવી સૌમ્ય મૂર્તિ મારા વિચિત્ર મનનું, અને ક્યારેક વટોળિયે ચઢવાનો ગેમાય અનુભવવાને તત્પર હૈયા માટે કાયમ સમસ્યા જ રહી છે. આ પૃથ્વી સમથળ નથી ખાડા ન હોય એ સારું જ છે હિમાલય ગિરનાર દૂકડે ન હોય તે નિયતિ માનીએ, પણ જિયા ટેકરા / કુ ગરા યે નહી ? તડતડિયા કાલસા તો ન ગમે, પણ સાગ કાલસામાથી રે ક્યારેક તીખાશની રમઝટ ન જાડે ?

વિવેક—વ્યવહારમા જિ દગી વહી જવી એને વગ્દાન માનનાગએના સમાજમા આપણે જીવીએ છીએ, સુધારક સામે યે આખ ઝીણી કરીને જોવાનો સમાજ અભ્યાસ છે યશવન્તભાઈ સારી પીય પર ફેન્ડલી મેય ગમતા નિવૃત્તિ વય સુધી પહોંચી ગયા એ સિદ્ધિ યશસ્વી તો ખરી જ

પણુ વિચિત્ર માણસનુ મગજ વળી વધારે વિચિત્ર એટલે એની સામે
યશવન્તભાઈ તીખી સમસ્યા જ રહ્યા—સમાજસુધારક, શિક્ષણસુધારક,
કે સાહિત્યસુધારક પણ ન થયા ?

ના, ના, યશવન્તભાઈ કંઈ દીવાનખાને બેસીને પત્તા ગમ્યા નથી,
જતા એવુ કેમ લાગ્યા કરે છે ? આપણે નહીં વિચારક, નહીં ચિંતક
એટલે આવી વિચિત્ર લાગણી થયા કરતી હશે !

‘મુરેશ જોષીથી સુરેશ જોષી’ ગ્રન્થનુ અર્પણ કહે છે કે વિદ્વાન
યશવન્તભાઈ કોઈનામાના વિદ્વાનને જોઈ શકે છે, પણ કોઈનામાના
ગઝલકાગ્ને જોવામા એમને કશીક સુરેશી નડતી હશે એ કોઈ ગઝલ-
મગ્રહ એમને અર્પણ નથી થયો એ પછી કહી શકાય જો કે સા.
પ ના એક મંત્રીમા તેઓ હવે ગઝલકારને જોઈ શકશે, પણ તેઓ કદાચ
આનેટકાગને જોવાનુ વધારે પસંદ કરે એ યથાર્થ હશે □

કથા ૧ અને કરણી

નોંદસ્તોય

એક ભૂખ્યુ વરુ શિકારની શોધમાં ભટકતુ હતુ ગામની એક
ઝૂપડી પાસે એ પહોંચ્યુ ત્યાં એક માને એના નાના પુત્રને કહેતા
સાલળી ‘આમ તુ રડતો રહેશે તો તને વરુને સોપી દઈશ !’

એ સાલળીને ભૂખ્યુ વહુ ખુશ થયુ એની આખોસા ચમક આવી
ગઈ એ ત્યાં જ બેસી ગયુ અને વિચારવા લાગ્યુ ‘છોકરો રડતો જ
રહે તો સારુ !’

છેવટે રાત પડી ગઈ ભારે મનથી વરુ ત્યાં જ બેસી ગયુ છોકરો
રડતો જ રહ્યો એવામા માનો અવાજ સંભળાયો : ‘દીકરા, તુ કેમ
રડ્યા કરે છે ? હુ તને વરુને નહીં સોપુ !’

વરુની આખમા આનુ આવી ગયા. ‘જધા લોકો આવા જ છે,’ એ
બળકયુ, ‘કહેશે કંઈ અને કરશે કંઈ !’ એ ગભરાઈને ત્યાંથી
ભાગી ગયુ □

“ક્રિટિસિઝમ ઈન ફ્રેન્ડશીપ”—આ અધુ

અજિત ઠાકોર

પ્રિય સુમનભાઈ,

માગ પત્રમા ચર્ચાપાત્ર રુદ્ધો ન જોવા છતાં તમે માગ પર કીક કીક વરસીને મને પડકારીને માગ પર જે ઉત્તરદાયિત્વ નાખ્યું છે તે માટે તમારો આભારી છું. માટે તો માત્ર તમારા વિવેચનમા મૈત્રીપક્ષ કયા કેવી રીતે સળળ રહ્યો છે, તેની તમે માગેલી ચર્ચા કરવાની છે એ માટે “ક્રિટિસિઝમ ઈન ફ્રેન્ડશીપ”ના તમે પોતે નમૂનાની દિશામા કેલા-વેલા, “વાચના”ના સુ જોને પત્રરૂપે લખાયેલા તમારા વિવેચનને આધાર બનાવી તેમા કયા કયા, કેવી કેવી રીતે મૈત્રીપક્ષ બળવાન છે તેનું (માત્ર તેનું જ) ‘નબદ્ધર્શન’ કરવા કરાવવા ધારું છું. પ્રતીતિના આધારે હું રજૂ કરીશ, તમે ધારો તો એને ચર્ચાચર્ચા પલ્લુ કહી શકો.

પહેલા તમે ‘વાચના’ની વિરુદ્ધમા કરેલી સ્થાપનાઓ હું તમારા શબ્દોમા જ રજૂ કરીશ કૌંસમા જે તે દીકાનો સદર્શ સમજવા લેખનુ નામ મે મૂક્યું છે.

* ‘વાચના’ ઉ જો થી સુ જો પર્થ ત વપરાતી આવેલી પર પ-રાગત લેખમ કલનની પદ્ધતિએ ગ્રથાયેલો વિવેચનસંગ્રહ છે, ને એવા વિશેનો મારો અણગમો પ્રસિદ્ધ છે.

~ તો પ્રતીકને જોલવાનો શ્રમ શા માટે ? ચિત્તાને ‘અગમનુ રહ-સ્યનુ પ્રતીક’ કહેવા જતા લેખક ગિલ્કે પામે હાગી છૂટયા એ શાનો પુરાવો છે ? નિરંજનમા નિરંજન વડે જ જે ત્રાસ જન્મ્યો ..મનુજ સ્પષ્ટિનો કેવો કડુણ ચિતાર વગેરે તે ગદ્યેચ્ચામ દ્વારા ગિલ્કેમા શા માટે જન્મે ?

(રલ્કે અને નિરંજન ભગત)

૫ પણ રાધેના મનમા પ્રતીક-અર્થનું દ્વૈત ગમે છે તે અર્થગાથમા એ જીવને મળ પડે છે તે, એમની કૃતિવક્ત્રિતાના મદદર્શી મને વિશ્વ લાગ્યું છે, (aesthetic context)ની બહાર કંઈ ભરાય છે તે પેટલાડ લેખો તો એ પ્રદેશમા જ ચાલે-દોડે છે એવું પછી સ્પષ્ટ જણાયું છે (રિલ્કે અને નિરંજન ભગત)

* તો સરખામણી 'What Rodin was to Rilke, Balwantirai was to Niranjana' વાળું 'લાલચ'ભર્યું વિધાન બિન-જરૂરી છે. એટલા માટે કે 'બંનેના મિળનને કારણે રિલ્કે રિલ્કે રહે છે અને નિરંજન નિરંજન જ રહે છે' એવું રાધે પાઠા બાણે જ છે (રિલ્કે અને નિરંજન ભગત)

૬ દરેક નિગદ્ય અને વિવાદને અંતે કશાક તારતમ્ય પર આવવું વટે, તે હેયોપાદેય સુદ્ધિથી નિર્ણયો તે સ્વાગ્સ્યો હાથ કરવા ઘટે. રાધે ચર્ચાની પરિપૂર્ણ ભૂમિમાએ ખીલ્યા પછી આ ખીજ તળકડામા નથી પ્રવેશતા એવી મારી સ્પષ્ટ છાપ છે (કાવ્યમા શબ્દ, નીરંજન નિખિલતાના પ્રદેશમા)

૭ ચર્ચાના પ્રત્યેક ભૂમિભાગ પર પોતાના બેય પગમાથી જેતું જ્યાં મકંવા જેવું તે જ્યાં સુધી મૂકવા જેવું લાગે ત્યાં સુધી લેખક વજન મૂકે છે આ સ્થિતિ અવસ્થા મને પોતાને અકળાવે હું જોઈ શક્યો છું રાધે દ્વૈતવાદી જ નહિ અનેક-મતવાદી વિવેચક છે

૮ ભાષાણીના 'કાવ્યમા શબ્દ'ના અવલોકનમા આ વલણે લેખકની શૈલી અને લેખના આયોજનને પણ ઇજ્જત પહોંચાડી છે, વિવેચક કૃતિ લેખક માટે ચર્ચાનું મેદાન અને ક્યારેક તો નિમિત્ત બની જતા લાગે (કાવ્યમા શબ્દ, નીરંજન નિખિલતાના પ્રદેશમા)

૯ છતાં, વખાણમા કૂદકો લેવાય છે, ભાષા અરસાળ બને છે, મુદાઓ એટલી ખીજમા ભેગવાય, ક્યારે પૂર્ણ થયા શરૂ થયા તે ન જાણે

ને જે રૂપમા બધુ evasive બનવા લાગે તેની 'વાચના'ના લેખકને જરૂરે પરવા ન હોય

(કાન્યમા શબ્દ, નીરન્ત્ર નિખિડતાના પ્રદેશમા)

૨- પણ કવિતામા *casual judgement*ની ચર્ચામા, પર્યાયે પ્રવેશતા 'સ્વરૂપવાદીઓના લાપા-મહિમાના વાદનો કશો છેડો મળ્યો જ નહિ રાધે વિવેચકોના વિવેચક રહ્યા ને, એટલે આવુ થયુ (કાન્યમા શબ્દ)

૩- ને છેલ્લે શીખલીના સપાદનમાનુ અવતરણ ઉતારી ડો. લાયાણીને 'જીવન માટે કલા'ના પુરસ્કર્તા ગણવા કે કેમ એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો પણ એ છે કે આ બધાનો સાર શુ ? શા માટે લેખક હાર્દને વિશદ કરતા નથી ? અથવા આ જ હાર્દ છે એવુ શા માટે કહેતા નથી ?

(કાન્યમા શબ્દ)

૪- રાધેશ્યામ, આ વાચતો હતો ત્યારે મને અશ્રુવાણના ટેટા, રાઈફલ, કાગતૂઓ, લાડી, મોટી બખ્તર, હેલકોટ, પથ્થરમાગથી બચવા માટેની બળી વગેરે વગેરે સામગ્રીથી સજ્જ એવા, ગમખાણગ્રસ્ત મઝક પર ઊતરી પડેલા એસ આર. પી ના ગૈનિક જેવા લાસના હતા ને ખરુ જ હતુ કે સુરેશ જોષી જેવી ક્રાન્તિને જેર કરવાની હતી !

(નીરન્ત્ર નીખિડતાના પ્રદેશમા)

૫- પણ શુ બધા પ્રતિ-વાદ લાલકર હોય ખરા ? 'સૂક્ષ્મ ચર્ચા'ની ખીલી શુ બધી જ વખતે જે કંઈ બધુ ખોતરી આપે તેનાથી બધુ મટે જ ? *dialectical process*ની પોતાની ગુણવત્તાઓ જ સાહિત્ય વિચારમા અતતોગત્વા એક *dead stop* બની જાય ?

(નિરન્ત્ર નીખીડતાના પ્રદેશમા)

૬- સુ જો પહેલાની મૂલ્યકેન્દ્રી વિલાવના, સુ. જોની *unmediated* અનુભૂતિ અવતારની વિલાવના, ને ગદ્યની તદ્દવિષયક મુશ્કેલીઓનો ચિંતાગ ચોથા માણસ માટે—ને જો એ સ્પર્ક હોય તો તો

ખાસ જ લયોને મર્યાદાઓને ત્રુટિનિર્દેશોને ચેતવણીઓ આદિથી લગેલી તર્કવલિથી કશું જ નથી. ને પગિણામે સમાનતા વિશેની મલાનતાઓ તથા ચેતવણીઓ વિશેની ચેતવણીઓ આદિત્યચર્યામા એક નિષ્કળ અનવસ્થા પ્રસંગ ઊભો કરે છે.

~ છતાં એમની કૃતિવલિતા કૃતિના વર્ણનથી અટકે છે, અતિમ પ્રકારના તાગણો કે મહ્યાકનો આપતી નથી.

~ ત્રણેય નિરીક્ષણોમા કનાપ્રયોગને મર્યાદા એની પ્રકૃતિમા જ પામવાનો પ્રશ્ન અને મદ્દળ પુરુષાર્થ કરી છૂટ્યા છે પણ પછી એમનું આ સ્વ-રૂપ 'વાચના'ના ખીજ અવલોકનોમા ભાગ્યે જ ભેદ મળ્યું અને જે ભેદ મળ્યું તેમા તિગડ યતાવનારું એક દૂન ભેદાયું, જેણે મને પેલી ચિંતામા નાખ્યો.

(‘હાર્મોનિકા’નું સ્વરૂપદર્શન, નિર્વિગમ કવિતા, ‘વિસ્મૃત’)

* એમના ચિત્તમા વસ્તુ છે અને આકાર ‘લવાય છે’ એવો વસ્તુ આકારનો દૈતલિપ જાત્રત છે.

~ તર્ક અને રૂપનાના આતત્યવત આયુજ્યમાથી ઊભરતી ત્રીજ પ્રકારની વાસ્તવિકતા પ્રતીત કરાવતા ‘માણુમની વાત’ના સ્વરૂપને એક integrated whole તરીકે માત્ર કવિતા ડલાનાં tool થી જ તપાસવાને પૂરો અવકાશ છે. પરંતુ ગદ્યે તે સ્પષ્ટરૂપના ભેદથી પ્રારભે છે. પોતાને ખબર છે પાછી કે લાલશ કરતી ‘શ્રદ્ધા તે કવિતા કરવામા જ વરતાય છે’ એ શ્રદ્ધાને માણુવા-ભાણુવાને બદલે અથવા કૃતિમાની ‘ઔચિત્યરહિત મુદ્રા’ ઉદ્દેશવાને બદલે, માફ ગીતે આકાર અને વસ્તુના દ્વન્દ્વાત્મક તર્ક પર વિચરતી સમીક્ષક રાધેની દૃષ્ટિ સાચી છે છતાં મને સ્વીકાર્ય નથી.

(નિર્ગાનિતો ખીજનિલેખ)

~ જે ભાગનીય કવિનું ‘આ’ લગણુ હોય તે આપણે વિચેચન દરમ્યાન પણ આવા કોઈ લલણુવળા માધેના માથે ભાગ્ય ચતુર લેખકને ન્યાય ખાન પ્રયોજાતી આવી તત્સમવૃત્તિ કલાની મોઢને ન્યાય

કે ખરી ? પ્રતીક-કલ્પનની 'મદદ મળે' પછી આસ્વાદ્યતા આવે, અને
 વ્યન મીઠુ જ એકદમ રૂપની આસ્વાદ્યતાવાળું હોય એમ માનવાનું ?
 ગંધેની આ તે કેવી દૃષ્ટિ ? કુદરત અને કાવ્યનાયક બેયમા જે કંઈ
 બન્યું વીત્યું તેનું આલેખન 'અણેપણે ધ્યુ' હોવાની પતીજ શે પડી ?
 તે ધારે કે આ બધું વ્યાકરણ ઉચ્ચત્તરના વિષયમા યવાય પણ છે, તો
 મવાન એ છે, કે એનાથી સોનેટ જેવા પરપરાગત કાવ્યપ્રકારમા પેટી
 ગંધેચિત 'કશીક અપૂર્વતા' આવે ખરી ? રાધેની ગોધ આ મમમોટી
 જવાબદારીના પથે નથી એટલું જ મારું કહેવું છે.

(અનહદની મરહદે)

સુમનમાઈ ! 'વાચના'ના લેખકની તમે ચર્ચેલી મર્યાદા તમારા
 રાષ્ટ્રોમા જ રજૂ કરવાના મારા આગ્રહની મર્યાદાઓ છે જ છતાં
 ઓઝામા ઓઝો ભેખમકારક માર્ગ એ જ છે એના પગથી રાધેશ્યામની
 ફેટલીક મર્યાદાઓનું આ પ્રમાણે આકલન કરી શકાય

✽ આ મથ સુયોજિત દૃષ્ટિપૂર્ણ અભ્યાસનું કળ નથી.

- બહુવા છતાં રાધેશ્યામ ચાટુકિતઓ કગતા જ રહે છે

- ગદ્યેશ્યામ ચર્ચાના વિરોધ-વિવાદરૂપ પ્રાયમિત તમકડાથી અટકી
 જાય છે તેમનો વિરોધ-વિવાદ તાગતમ્ય પર આનવા માટે હોતો નથી

✽ ગદ્યેશ્યામ કોઈ પણ નિશ્ચિત સિદ્ધાંતો મનમા રાખીને કૃતિને
 સમીક્ષતા નથી પરિણામે કાવ્યા તેવા ધોગણે કૃતિસમીક્ષામા જોવા મળે
 છે આથી એમના સૌદાનતિક વિવેચન-વિભાવો સદિગ્ધ બન્યા છે.

✽ ફેટલીક વાર તેમનું લખાણ કૂદકા લેતું, લાપા અરસાળ, મુદ્દા-
 ઓનું અવિગદ અધૂરું નિરૂપણરૂઢી evasive બનાવે છે

✽ ગદ્યેશ્યામ ચર્ચાના, કૃતિના કે પોતાના મતવ્યના હાઈને પ્રગટ
 કરતા નથી

✽ સુ તો જેની કાતિને જેર કરવાનું પોતાનું કર્તવ્ય ગણી
 યથેની સમીક્ષામા એમનું Antithesis રૂપ લખાણ તર્કવલિથી વિગેય

લાગતુ નથી. ને તેથી ચર્ચામાં અનવસ્થાદોષ ઊભો થાય છે

~ તેઓ કૃતિના વર્ણુનથી અટકે છે. કશા અતિમ પ્રમાણના તારણો, મૂલ્યાંકનો કે પ્રતિપાદનો મળતા નથી

૧. રાધેશ્યામની વિવેચના રૂપનિર્માણની પ્રક્રિયાની તપાસ તરફ ન જતા ભાવનિરૂપણ આદિ ચીનાચાત્ર વિવેચનાની દિશા તરફ જતી જણાય છે

ઉપરોક્ત બધી જ મર્યાદાઓ તમાગ વિચારોનું નિકટતમ અર્થઘટન છે અને છતાં તેમની વિવેચનના આગ્રહન નિરૂપણ, કૃતિ કે કનાં તરફના વલણ, છોડાણ, આશય, વિવેચન-વિભાવના વિષયક ગંભીર પ્રશ્નો ઊભા કરે છે.

સુમનભાઈ ! 'વાચના'ની વિશેષતાઓની તમે લીધેલી નોંધમાં મન ધણ જુદી જુદી રીતે ચર્ચારૂપક વાગ્યું છે એમાં ક્યાંક ભાત્રાભેદ છે, ક્યાંક સંદિગ્ધતા છે, ક્યાંક દોષનું શુણ્ણરૂપે અર્થઘટન છે, ક્યાંક ભ્રમરૂપે અભ્રમરૂપે દોષોને અવગણ્યા છે, વગેરે વગેરે આ બધાનો મીઠો લાભ વિવેચક રાધેશ્યામને મળત મળતો નથી છે તો પ્રથમ તમે 'વાચના'ની વિશેષતાઓની લીધેલી નોંધ પણ તમારા જ શબ્દોમાં રજૂ કરીશ માથે જ કૌંસમાં મારા પ્રતિભાવો નોંધીશ

~ સુરેશ ભેખીએ છેલ્લા દાયકામાં ગુજરાતી સાહિત્યવિવેચનની પ્રગતિશીનતાને પોતાના આગવા કલાપરિશીલન દ્વારા ભેદ ઓકડાસ સૌકાન્તિક ધગ પૂરી પાડી છે તો રાધેશ્યામે એ પ્રગતિશીનતાને વિવેચનના કૃતિનિષ્ઠ ધગતરૂપે પગ પૂરી ખગદગીવાળા પ્રેમથી પ્રત્યેક કગને તપાસી છે

(ગુજરાતી સાહિત્યવિવેચનની પ્રગતિશીનતાના સુખ જે આગામી એક તમે રાધેશ્યામને ગળ્યા છે, પણ કેટલાક પ્રશ્નોની ચર્ચા કરી નથી પ્રશ્ન એ છે કે, રાધેશ્યામે કૃતિનિષ્ઠ વિવેચન દ્વારા ગુજરાતી સાહિત્ય

વિવેચનની પ્રગતિશીલતાના કયા અપૂર્વ પરિમાણે પ્રગટ કરી આપ્યા છે ? એમા એમણે સુ તે એ પૂર્ણ પાડેલી ગૈદાન્તિક ધગતો વિનિયોગ કર્યો છે ખરો ? ક્યો હોય તો કહેવો ને કહેલો ?' અને સુ તે એ પૂર્ણ પાડેલી સૌધાન્તિક ધગતો શ્રેષ્ઠતમ વિનિયોગ ન કર્યો હોય તો (તમે પણ એ બાબતે દ્વિધામા છો કાણુ રાધેશ્યામના વિવેચનવિભાવોની સખ્ત જરૂર તમે પોતે મેહમૂસ કરી છે.) પૂર્ણ ખગ્ગદારીવાળો પ્રેમ તો મભવે પણ પ્રત્યેક ડગલે તપાસ કરી રીતે થઈ શકે ? હુ કહુ છુ પ્રત્યેક ડગલે તપાસ નથી થઈ એના જેઈએ તેટલા ઉદાહરણ અહી મોર્ફ ટે જેમકે 'અનહદની સરહદે', 'બનપદીય ભાવશ્ષિટ', 'દગ્ધ કૃપિકવિની કવિતા', રિહકે અને નિરજન ભગન', 'ત્રિર્નાન્તિનો ખીન્નનિશ્ચેપ', 'ચ મા અને ઘર બહાર' એક' ડઈ નહી તો પ્રથમ પાંચ સમીક્ષામા તો કૃતિઓ કેન્દ્રમા હોવાથી તપાસની પૂર્ણ રાહચાલ હતી તો બીજી તરફ 'કથોપકથન'ની સમીક્ષામા તો પ્રેમ પણ ગોધ્યા જડતો નથી અને 'અનહદની સરહદે'મા પ્રેમમા ખપરદારી નહી પક્ષપાતીપણુ જ તેવા મળે છે આમ અહી રાધેશ્યામની તરફેણમા ઉદાર જનગનીપ્રેશન થયેલુ તેવા મળે છે, ને તેથી અહી મૈત્રીપક્ષ બળવાન છે)

~ ચિત્તો અને મિહના બાહ્ય ચ્યૂળ સામગ્રી જાણકારી સાથે એટલી નાની શી ભૂમિકા પર લેખકે આ વ્યાયામ ગા સારુ આદર્યો હશે ! જવાબ એ છે કે આ જ કૃતિનિષ્ઠતા છે, અને કવિના એક જ વિષય પ્રતિના અભિગમની પુતના સર્જનપ્રક્રિયા વિશે નિદર્શનાત્મક એવા પ્રખર પ્રકાશ પાડી શકે અને ગદ્યે એમા સરળ ધયા છે

~ 'એવા વર્ણુનને કવિતા કહેવાશે ?' 'કવિતાનુ લાવવ ધવાય છે', 'કાવ્યકૃતિના નામને પાત્ર તે નથી દરનુ' જેવા વાચ્યોથી લેખકે સાફ શબ્દોમા નિરજનની સર્વશકિતની યોગ્ય ટીકા કરી છે, તો રિહકેના કાવ્યને એના યથોચિત મહિમામા અપષ્ટ કર્યું છે

રાધેશ્યામના કવિતાને સમીક્ષવાના ધોણુ આ લેખમા યુદ્ધ કલા માપનારા રહ્યા છે તેનો મને અનંદ થયો

“કલા અને કારીગરીમાં ભેદનો ચોખ્ખો નકશો દોગતુ ‘રિલ્કે અને નિરજન ભગત’એ લખાણ કાવ્યપદાર્થના એક સુખશુભલનુ નોંધપાત્ર excursion છે કોઈ પણ અધિકારી પાસે હોવી જોઈતી વેદનશીલતાનો અહીં તેમજ અન્યત્ર બધે સુ-પરચય આપ્યો છે

(‘રિલ્કે અને નિરજન ભગત’ સમીક્ષામાં સર્જનપ્રક્રિયા વિશે નિદર્શનાત્મક એવો પ્રખર પ્રકાશ થો પડ્યો છે. પ્રથમ તો, એ સમીક્ષામાં કયા મુદ્દાને કેટલી વિસ્તારથી ચર્ચ્યો છે તે જોઈ લઈએ કુન ચૌદ પેઈજની સમીક્ષામાં પ્રથમ સાડાચાર પેઈજમાં રિલ્કેની કવિતા પોતાને કયાથી કેવી રીતે મળી, નિરજન-ગળવતરાય અને રિલ્કે-રોદાના સળધોની વાતોરૂપ પ્રસ્તાવના, તે પછી એક પેઈજ કવિતા અને કેવળ સત્ત્રય પેઈજની સમીક્ષા (૧), તે પછી નિરજનની બે કવિતાઓની પ્રવાલ-દ્વીપમાં સદર્શાદિરૂપ પ્રસ્તાવનાના બે પેઈજ, સાડાત્રણ પેઈજમાં બે કવિતાઓ વત્તા સમીક્ષા, છેલ્લા દોઢ પેઈજમાં ‘ઝૂમા’નો લય ભાવકનો ઝાન પકડે છે’ જેવું અર્થદુષ્ટ વાક્ય અને અને ‘કાવ્યકૃતિના નામને પાત્ર નથી ઠરતું’ જેવો ચુકાદો અને અતે ‘સધન તાટસ્થ્ય’ની માગનો પોકાર. અહીં પેઈજની ગણતરી બતાવવાનો આશય એ છે કે, રાધેશ્યામે ચૌદ પેઈજની સમીક્ષામાંથી સાડાછ પેઈજ તો પ્રસ્તાવના માટે ગેકયા છે. આપણા સાહિત્યિક સમાર ભોની જેમ રાધેશ્યામને તત્ત્વચર્ચા કરતા આજુબાજુની વાતોમાં વધારે રસ છે. આ સમીક્ષાના પાયામાં પડેલી ત્રણે કવિતાઓમાં ‘ધ પેન્થર’ કવિતામાં પેન્થરના પ્રતીકનું અપ્રતીતિકર સપાઠ અર્થઘટન અને સંવિધાનની તપાસને સ્થાને અવતરણોની મદદથી લેખત્રીગ થયેલું છે. ‘ઝૂમા’ કાવ્ય વિશે બે ત્રણ સપાઠ અર્થઘટન મળે છે.’ ‘મ્યુઝિયમમાં’ કાવ્યમાં વળી મૃત્યુકાળ અને જીવગકાળને લગભગ સમાનાર્થક શબ્દો માન્યા છે. અને એ બંનેને સાથે મૂકવાથી સમીક્ષકને કવિતાનું લાવવ ધવાનું લાગ્યું છે આવા અદ્વંતાત્ર વિધાનો દ્વારા ‘મ્યુઝિયમમાં’ કાવ્યની સમીક્ષા (૨) કરી ભગતનો તાટસ્થ ભાવ અને રિલ્કેનો તાટસ્થસાવ બહેર ડર્યા છે

મમીક્ષાને અ તે પેન્થર અજળ કીમિયાથી અનર્ગળ કારુણ્યનો ને રહ-
ન્યનો પ્રતીક બન્યો તો આખા લેખની ફળશ્રુતિ શી ? તમે પોતે પણ
ગધેશ્યામ દ્વારા ગિલ્ડેમા ત્રાસ અનુભવ્યો છે આમ અહીં ડમગા ડમ
અત્યુક્તિ તો છે જ

ગધેશ્યામ નિરજનની મર્ગશક્તિની માફ શબ્દોમા ટીકા કરે તે
મહત્વનું નથી પણ એમણે એમની ઉપરોક્ત ટીકાના સદર્ભે 'શ્રુતિ' અને
શ્રવા આધારે રજૂ કર્યા છે, તે વધારે મહત્વનો મુદ્દો છે અને તે ગધે-
શ્યામે રિલેટના કાન્યનો યથોચિત મહિમા કર્યો હોય તો તમે ત્રાસ કેમ
અનુભવ્યો ? આમ અહીં પણ તમારો આનંદ મિત્રનો આનંદ છે મમી-
કેનો નહીં

આમ પ્રમાણુમા નયણા લેખને આધારે તમે વેદનાશીલતા' જેવો
એકાદ મહત્વનો વિવેચકગુણ ગધેશ્યામમા માણ આપ્યો છે

= લેખકની મુખ્યતા પ્રેમ ડગ્વાની રીત, આવી સમાન હોય છે એ
નું જાણુ છું પણ વિવેચક તરીકેની આ Sourcefulness કે Reso-
nantfulness ની ગુણવત્તા ભાવનને વિવેચનમા કેપે અભિન્યક્ત કરવા
તથા વિષયને ન્યાય કરવા વણી આવશ્યક ગણાય બન્ને ઉત્તમ વિવેચનામા
એ અનિવાર્યતા હોય જ

આ ગુણવત્તા મૂળ તો લેખકનું સાહિત્યપરિશીલન છે આ મમૃદ્ધિ
વણા સારા પરિણામો લાવે છે, 'ઈન્ડ લાઈફ'ના લેખક લાસશ કર દાકર
અને દિનેશ હોદારી કયા કયા વિચારમર્યાદાઓ અને ગેરમમત્તે વ્યક્ત
કરે છે તે બતાવી, લેખકે ઘણા સુધારા-વધારા કર્યા ને વિષયને પૂરા
ઔચિત્યથી વિશદ બનાવ્યો તો 'ઈમેન્જિઅમ અને ગ્રે દાક્ટર'મા લેખ-
કની આ સ્બજ દષ્ટિ હલપનવાદની સારી વિચારપ્રતિ કે છે

(અહીં પૂર્વાવમા 'વોટ ગેદે વોઝ ટુ ગિલ્ડે, બળવ તગાય વોઝ ટુ નિરજન'
જેવા ચાટુડિતદોષને મોર્મફૂલનેસ કે રામોર્મફૂલનેસ જેવા ઉત્તમ વિવેચનના

અનિવાર્ય ગુણ સાથે માફળા આપ્યો છે, જેને તમે બિનજરૂરી માનો છો, તે વિરો ગધેશ્યામને ચેતવ- વાને બદલે તમે 'બિનજરૂરી' શબ્દની ધાર છુટ્ટી કરવા તરફ જાઓ છો. રાધેશ્યામના વિવેચનોમા કૌ સમા, પાદટીપમા કે લેખમા મધેસીધી આવતી ટીકાઓ સમીક્ષાના પગિથી દૂર જતી, અગત ગમાઅણુગ-મામા રાયતી જોવા મળે છે એ સદર્ભેમા 'બિનજરૂરી' શબ્દની ધાર તમે બિનજરૂરી રીતે છુટ્ટી કરી છે)

૨- આ ગુણ સાથે જ સંજ્ઞાયેલો નિર્લોક સ્પષ્ટકથનનો ગુણ પણ ગધેમા મોખરે છે એ માટે એઓ હમેશા તર્કપૂત પૃથકકરણનો આશરો લે છે, ને પછી સર્જનની જેમ સૂક્ષ્મ પ્રકારની માફસૂઝી અને દુરસ્તી કહે છે ગધેને પ્રત્યાધાતી વિવેચક કહેવાયે નહિ કેમકે એમનો વિગેધ-ગસ આવો ઊંડેરો છે

૩- 'કથોપકથન'ના અવલોકનમા સહસ્યપૂર્વક આનો પ્રતિવાદ થયો છે. સુરેશ જોષીના 'પ્રતિપાદનોની સૂક્ષ્મ ચર્ચા' થતી નથી, ને એમને અન્યાય થાય છે' એવી લાગણીથી પ્રેરાઈ ગુજરાતી સાહિત્યમા એકમાત્ર રાધેએ એમનો પ્રતિવાદ કર્યો છે તે અનેકધા પ્રશસ્ય ઘટના છે. સુ. જો.ને ક્રેટલી સાવધતાથી આપણે સ્વીકારવા જોઈએ—નુ એક પડિતને છાજે તેવુ રાધેનુ નિરીક્ષણ કીમતી ગણાય એકની જુવાળ જેવી પ્રચ્છતાને, ખીજુ વિવાદથી પાળે, પાળ આધી, ગાળી નિતારી શક્તિ બનાવે એનુ ઐતિહાસિક મૂલ્ય કદી ઓછુ ન હોય.

કોર્મ-આકસ્મિક આવિષ્કાર નથી, પ્રોસેસ ઓફ કોર્મેશન, પ્રતીક ગ્યના, ટેકનિક, ઘટનાતત્વનો લોપ એ સુરેશ જોષીના પાચેય વિભાવોને સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી અને બહુવા ઝીણુ કાતનાગની ચીવટથી પૃથકકૃત કરવા બદલ તથા તમામના ચર્ચાને પ્રસ્તુત પૂરક અને ઉપકારક એવા Anti-thesis મોધી લાવવા બદલ 'વાચના'ના લેખક ધન્યવાદના પૂરા અધિ-કારી હરે છે, એમા શક નથી.

સુ જો. પાસે નવીન કલાવિચારણા સ્થાપવાની અને એમ કરતા પરપરા જરૂર વર્તાય ત્યા ઉથાપવા માટે જે ભૂમિકા હતી, તેવી ભૂમિકા સુ જો ક્રાંતિને આવતી અટકાવવાની રાધેશ્યામ પામે હતી/છે ખરી ? ‘મૂઢમ ચર્ચા થતી નથી કે અન્યાય થાય છે’—એવી ત્રાગણોથી પ્રેરાયા હોય તેથી શુ રાધેશ્યામે પ્રતિકાર જ કરવો પડે ? આધળો પ્રતિકાર કર્યા વિના મૂઢમ ચર્ચા ન કરી શકાય ? ન્યાય ન આપી શકાય ? મુમનભાઈ, તમે રાધેશ્યામના પૂર્વગ્રહનો ખ્યાલ કેમ છો ખરેખર તો રાધેશ્યામ પામે એ પ્રતિવાદ માટે શી ભૂમિકા છે, એ જ તપાસનો વિષય બનવો જોઈએ રાધેશ્યામની પ્રતિકાર માટેની ભૂમિકા નબળી હોય ત્યારે ઐતિહાસિક મૂલ્યને આગળ કરી ગુણગાન થાય તે મિત્રકૃત્ય જ છે સાહિત્યચર્ચામાં નિષ્ફલ અનવસ્થાનો પ્રમગ જિભો કરનાર ચર્ચાનું ઐતિહાસિક મૂલ્ય કેટલું ગણી શકાય ?

તમે રાધેશ્યામે પ્રસ્તુત કરેલા Anti-thesisની સમીક્ષા ન કરતા ધન્યવાદ આપ્યા છે પ્રશ્ન ધન્યવાદના અધિકારી છે કે નહીં તે નથી. પ્રશ્ન એ છે કે તેમણે સુ જો ના વિકલ્પે કોઈ વિચાર મૂક્યો છે કે કેમ ?

૨ આપણે જોયું પ્રત્યેક ડગના સમુચિત વજનવાળી સ્થિત, સત્વલિત છુદ્ધિ તેમને વાદ કે વિચારના પક્ષપાત તરફ નહિ પણ સમાહાર તરફ દોરે છે.. આ પત્રકાર-વિવેચકમાં આડાઆળા ન થવાની, સુગાઈ ન જવાની, લેખકને અન્યાય ન કરી ખેસવાની ન્યાયછુદ્ધિ, માટે જ, ભાગે-ભાર પડેલી જોઈ શકાયે (રાધેશ્યામ સમીક્ષાને આરભે, મધ્યે કે અંતે અગત ઉલ્લેખોના ઘટાટોપ રચતા હોય છે. રાધેની આ મહત્વની મર્યાદાને (વિવેચનમાં પત્રકારત્વને) તમે પત્રકારવિવેચક જેવા એક જ વિશેષણમાં નિર્દેશી છે, પણ છૂપાવીને આડાઆળા ન થવાની અને લેખકને અન્યાય ન કરી ખેસવાની વિવેકછુદ્ધિની વાત સુ જો પરના એમના અત્યાર સુધીના લખાણોને ધ્યાનપૂર્વક જોતા ટકી શકતી નથી એ રીતે તમારી વાતમાં અતિન્યાપ્તિ થઈ છે)

૪ સ્વયં ગદ્ય, વિવેચક પાત્રે જે પ્રકારની નિરાશ્રયી, બિનસહાન, નિરભિનિવેશી કન્દમુગ્ધ નિરપેક્ષ રસવૃત્તિ માગે છે તેની સવિત્તી ત્રણેય નિરીક્ષણોમા કલાપ્રયોગને એની પ્રકૃતિમા જ પામવાનો પ્રશસ્ય અને સફળ પુરુષાર્થ કરી છૂટયા છે

* રાધેના લખાણની સાનવારી તપાસીએ તો જણાશે કે ઉત્તરોત્તર એઓ વિકાસશીલ ગયા છે આપણા સમયના કોઈ પણ 'દુરારાધ્ય' કહેવાતા વિવેચકનુ એકેય લક્ષણ એમનામા નથી ઉન્નતપ્ર હોવા છતાંયે એ હિદાગ અને કલાપદાર્થ-પ્રયાગને વિગે મમતાળુ રહ્યા છે.

(રાધેશ્યામની વિકાસશીલતા 'એક' (૧૯૬૩), વરમા અને વગ બહાર-થી માડીને બનપદીય ભાવમૃષ્ટિ (૧૯૬૭), 'દગ્ધ કૃપિતવિ'ની કવિતા' (૧૯૬૮) અને 'અનહદની સરહદે' (૧૯૬૯)ની સમીક્ષા વાચતા પ્રતીતિ ઉપજતવની નથી અલગત એક', 'પગરવ' જેવા કાવ્યઅગ્રહોની નોધપાત્ર લાગી તે રચનાઓ વિગે એમણે આજકાલી નોધ લીધી છે, અને એકાદ આખા સગ્રહોના અવલોકનનો એમનો અભિગમ છે તો 'તમસા', 'અગત', 'રુપદ અને હદ'માંથી જે તે કવિની તેમને લાગેલી લાક્ષણિક રચના વર્ષ તેની કૃતિનિષ્ઠ સમીક્ષા કરી છે પણ કેરકારા પદ્ધતિમા થયો તેવો ને તેટલો દષ્ટિકાણુમા થયો જણાતો નથી પોતાને ગમના/અણુગમના અશોનો પરિચય કરાવીને ગદ્યેશ્યામ અટકી જાય છે કવિ કે કાવ્યની માડીને સમીક્ષા કરના નથી 'કાન્ત તારી રાણી'ના અવલોકનમા પણ એવું જ થયું છે ગદ્યેશ્યામ કાવ્યની ભાવમૃષ્ટિ, ડહો કદી કોઈજ શબ્દની પ્રયોજના અને પ્રતીકાનુ મમીડરણુત્તમ અર્પપ્રદન-આટલેથી જ કેમ અટકી જાય છે ? આખા સગ્રહમા એકાદ કૃતિની તેના તમામ ઘટકો તેમનો આતરસબધ તથા તે બધાના રમાયનગ્રહ કૃતિનો આલેખ કેમ મળતો નથી ? ગવજી જેવા કવિની કવિતામા તો એ શક્યતા હતી જ તમે પણ લાભજી કરની કૃતિ 'માણસની વાત' વિગે આ શક્યતા ચીધી જ છે રાધેશ્યામ સામે મારી કગિયાદ એ છે, કે એ પરિચય ડગાવીને જ

કેમ અટકી જતા જણાય છે ? પોતાની રીતે કૃતિના સમગ્ર સંવિધાનને કેમ તપાસતા/પ્રગટ કરી આપતા નથી ?

તમે નિર્દેશ કરીને છોડી મૂકેલી ને ન નોંધેલી ફેટલીક અન્ય મર્યાદાઓ પણ મને રાધેશ્યામમા નોંધપાત્ર લાગી છે.

~ રાધેશ્યામની ભાષાની અરસાળતા (સંદિગ્ધતા અને ટિલ્પટતા)ની ચિકિત્સા કરવા જેવી છે ફેટલીય વાર ભાષા વકતવ્યનું પ્રત્યાયન કરવા અસમર્થ અને છે, વકતવ્યના પ્રત્યાયનમા અવધાન રચે છે. તમે જેનો નિર્દેશ કર્યો છે તે ‘વાચના’મા અલ્પજ્ઞપ દેખાતી આ ત્રુટિ ‘સાપ્રત’ અને નવી વાર્તા (પ્રસ્તાવનાલેખ)મા ઉત્તરોત્તર વધતી જઈ મોટું દૂષણ બની ગઈ છે

~ રાધેશ્યામ વાર વાર અપ્રસ્તુત ચર્ચા પર બિનરો જાય છે. સમીક્ષાને આરભે, મધ્યે ૨ અંતે અગત ઉદ્દેશો પ્રસંગકથારૂપે કે ટીકારૂપે આવી જતા હોય છે. આથી ગમાઅણુગમા અને મૈત્રી શત્રુતારૂપ અગત ગદ્યાતુ હોય છે ‘સાપ્રત’ આ સદર્ભે જોવા જેવું છે

~ રાધેશ્યામ કૃતિ કે સંગ્રહની સાગોપાગ કે નિઃસ્વત એવા એકાદ પાસાની મૂલ્ય સમીક્ષા ન કરતા તેમને ગમતાઅણુગમતા અંગોનો પરિચય આપી અટકી જાય છે.

~ રાધેશ્યામ સમીક્ષાની વચ્ચે વચ્ચે કૌંસ કે પાદટીપનો ઉપયોગ વિવિધ સદર્ભે સ્પષ્ટાવવા કે મુદ્દાને વિશ્લેષણાવવા જ આવતા હોય છે, એવું હમેશા બનતું નથી, ક્યારેક કૌંસ કે પાદટીપનો ઉપયોગ પુષ્પાન્નલિ અર્પવા કે સળી કરવા થતા હોય છે

આ બધા દોષોને તમે પ્રગટપણે આલેખી શક્યા નથી ‘વાચના’મા અલ્પજ્ઞપ દેખાતા આ દોષો પણ ‘સાપ્રત’મા પ્રચુર માત્રામા જોવા મળે છે

રાધેશ્યામની વિવેચક તરીકેની આટઆટલી મર્યાદાઓના સદર્ભે તમારી ‘વાચના’ની સમીક્ષાને જુદી જુદી દિશામા જતા બે વિધાનોથી તમે સમ અપ કરો છો, તે આગ લે જ તમે તમારા પ્રતિપાદનો ‘મિત્રમા

રહેલા વિવેચનને પૂરી ગંભીરતાથી જાણી-નાણી જાહેર કરી જેવો છે ”
 અને ‘વાચના’ વિવેચનના એક ને પ્રવક્તા બહુ ગણવત્તાથી પદોક્તિ મેલ
 ગ્રંથમાથી રહે છે’ જેના વિધાનાથી સ્પષ્ટપણે જાણી શકાય છે. તમારા
 સમીક્ષાને સમગ્ર કરતા પહેલાં પ્રતિપાદનની તમે આ શબ્દોમા ઘોષણા કરો
 છે ” તાર મામના ‘વાચના’ના વાચન પછી હું એમ કહેવાની હિમ્મત
 કરી શકું છું કે રાધેશ્યામ સુરેશ જેવી પછીના, છેલ્લા દાયકાના, ખીજ
 એવી જ વનતા ધરાવતા પૂરા સક્રિય સાહિત્યવિવેચક છે. સુરેશ
 જેવીએ છેલ્લા દાયકામા ગુજરાતી સાહિત્યવિવેચનની પ્રગતિશીલતાને પોતાના
 આગવા કલાપરિશીલન દ્વારા જે એક ચોક્કસ સૈદ્ધાન્તિક ધરા પૂરી પાડી છે, તે
 રાધેશ્યામે એ પ્રગતિ શીલતાને વિવેચનના કૃતિનિષ્ઠ ધરાતલ પર પૂરી અનુ-
 વાળા પ્રેમથી પ્રત્યેક ડગલે તપાસી છે.’ રાધેશ્યામને સુ. જો.ની કક્ષામા
 સ્થાપવાનો-તેમના ઉત્તરાધિકારી જાહેર કરવાનો-અહીં સ્પષ્ટ પ્રયત્ન છે
 સુ. જો.ના ઉત્તરાધિકારીનું અર્થઘટન મે ઉપજતી કાટોરુ નથી આમાથી
 આપોઆપ જ નિષ્પન્ન થયેલું છે. આ સિવાય આનો ખીજો સો અર્થ
 થાય કે એ રીતે ‘વાચના’ને ઐતિહાસિકતા બક્ષવાના મંત્રીકૃત્યરૂપ આ
 વિધાન સમીક્ષાને યથાર્થ રીતે સમગ્ર કરતું નથી જ સુ જો.ની સિદ્ધાન્ત-
 વિચારણાનો ગદ્યેશ્યામે ‘વાચના’ના કૃતિનિષ્ઠ વિવેચનમા કેવો વિનિયોગ
 કર્યો છે, તે તમારા તપાસનો વિષય બનવો જોઈતો હતો પણ એ તપાસ
 ક્રિટિસિઝમ ઈન કેન્ડશીપમા શક્ય નથી તમારુ ખીજુ પ્રતિપાદન ‘એમના
 સૈદ્ધાન્તિક વિવેચન-વિભાવોની સખ્ત જરૂર છે ’ પ્રથમ પ્રતિપાદનની
 વિરુદ્ધ દિશામા જાય છે અને તેને શકાસ્પદ કરી નાખે છે

તમે ‘વાચના’નો મહિમા એક ખીજી રીતે પણ વધારવાનો સમાન
 પ્રયાસ કર્યો છે ‘વાચના’ના એ પત્રવિવેચનની આગળ જ તમે કહ્યો છો
 કે, “આજે હું એના લેખકે રાધેશ્યામ ગર્મા માટે આમો ને આપો પત્ર
 અને જરૂર પડશે ખીજો આપો પત્ર-અરથવા ઉઘત બન્યા છું ”
 ‘વાચના’ના વિવેચનને અતે તમે કહ્યો છો કે, ‘ખીજ વિવેચનનું યો ના

ચીલાચાલુ છે અને એમને વિગે કશા લવાગ કન્વાનો અર્થ પણ નથી ”
આનો અર્થ એ કે તમે તે સમયગાળાના (લગભગ ૭૦થી ૭૪ સુધીના)
વિવેચનગ્રંથોને “વાચના”ના મુકાબલે વિવેચનપાત્ર ગણના નથી ‘વાચના’
માટે ઊહાપોહના ચૌદ પેઈજ (અને જરૂર પડ્યે ખીજ ચૌદ પેઈજ) આપવા
તત્પર છો એની સરખામણીમાં મમકાલીન અન્ય વિવેચનસંગ્રહો વિગેની
કશી પણ ચર્ચાને લવારો માનો છો ‘વાચના’ના લેખકને આગળ કરવામાં/
કરીને તમે પ્રગટપણે અન્ય વિવેચકોને પાછળ ધકેલી દીધા છે. તે સમય-
ગાળામાં પ્રગટ થયેલા કેટલાક વિવેચનસંગ્રહો આ પ્રમાણે છે. આધુનિક
કવિતા (નિરજન ભગત ૧૯૭૨), અન્વીક્ષા (અનિરુદ્ધ બ્રહ્મમુદ્ર ૧૯૭૧),
ગુજરાતી નવલકથા (રઘુવીર-રાધેશ્યામ ૧૯૭૧), કવિતાની સમજ (હેમત
દેસાઈ ૧૯૭૪); પ્રત્યય, શબ્દસેતુ (રમણલાલ જોષી મનેનુ પ્રકાશન ૧૯૭૦),
કાવ્યચર્ચા, શ્રુણ્વન્તુ (સુ જો ૧૯૭૧ અને ૭૨), કવિની શ્રદ્ધા (ઉમાશંકર
૧૯૭૨), સાહિત્યવિવેચનમાં મનોવૈજ્ઞાનિક અભિગમ (મધુ કોહાગી ૧૯૭૪),
છેલ્લા બે દાયકા ચાર કવિઓ ખડકાવ્ય-સ્વરૂપ અને વિકાસ (ચિત્તુ મોદી
૧૯૭૪ અને ૭૩), ભાવયિત્રી (જયત પાઠક ૧૯૭૪), પાશ્ચાત્ય કવિતા (નંદિન
રાવળ ૧૯૭૩), ઉપસર્ગ (ઉશનમ્ ૧૯૭૩), અપરિચિત અ અપરિચિત વ
(ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા), કાવ્યમાં શબ્દ (હરિવલ્લભ ભાયાણી ૧૯૭૩),
અધુના (ભોળાભાઈ ૧૯૭૩) આ ઉપરાંત ‘૭૪ પછી કથાસાહિત્યનું
વિવેચન (ભારતી દલાલ ૧૯૭૫) અને અરણ્યરુદન (સુ જો ૧૯૭૬)
જેવા વિવેચનસંગ્રહો તમે સમીક્ષ્યા નથી આ નામાવલીમાં કેટલાક
નોંધપાત્ર વિવેચનસંગ્રહો ગી ગયા હોવાનો પણ સંભવ છે જ આમ
તમે ‘વાચના’નું વિવેચન કરીને જ નહીં પણ અન્યોનું વિવેચન ન કરીને
એમ ખેવડી રીતે ‘વાચના’નો મહિમા કર્યો છે અને એના ‘ત્રણ સાફ
કારણો પૈકીનું પહેલું દીધા જેવું સ્પષ્ટ કારણ તો એ કે, રાધે માગા-
અમારા પરમ મિત્ર છે’ એવું આપ્યું છે

સુમનભાઈ ! મિત્રકૃત્ય તો અનેક રીતે થઈ શકતું હોય છે. તમાગી
સમીક્ષાની જ વાક કરું તો મૈત્રીકૃત્યો તમે આ રીતે કર્યા છે; અતિ-

વ્યારિતયુક્ત વિધાનોથી, દોષોને શુભો સાથે સાકળી રૂપાંતરિત કરીને-નાના કરીને, અનુચિત સંગ્રામણી કરીને, અન્યોને અવગણી અને રાધેશ્યામને સ્વાધીને, સમીક્ષા દાણીને અને મોટા અવાજે પ્રશંસા કરીને, દોષો અવગણીને, દોષો હોય તો તે રાધેશ્યામ જાણે છે તેની જાહેરાત કરીને, દોષોની પ્રશંસા કરીને (જેમકે, રાધેશ્યામની પ્રતીકાના અર્થ-ભાવ હૃદયી નામ પાડી સ્પષ્ટતા કરી આપનાની ટેવ સ્પષ્ટણીય ગણાય પણ એ ટેવ મને પોતાને ગમી નથી'—રાધે વિવેચકના વિવેચક ગણા ને, એટલે આવું થયું' વાળું અવતરણ વગેરે), સમીક્ષાને સમ અપ કરતા વિધાનને સ્થાને અનુચિત ઘોષણા કરીને—એમ અનેક રીતે મૈત્રીકૃત્ય કૃત્ય છે તેમાં તમારી આવેશમય વાણી અને 'ક્રિટિસિઝમ ઈન કન્સીપ્શન'ના વિરોધીઓને 'એ પ્રકારની વિવેચનજાતનો મર્મ' નહિ પિછાણનારા અણુધ ખેસમજો' કહી ઘમકાવી નાખવાનો પ્રયત્ન માર્ગને નિષ્કર્ષ કરવા તમે ચાલ્યો છે

તમારી સમીક્ષામાં તમે રાધેશ્યામના વિવેચક તરીકેના વિવિધ શુભદોષો તારની બનાવ્યા છે આ બધા જ શુભો હોય છતાં વિવેચન નમળું હોઈ શકે એટલે વિવેચનની પ્રવૃત્તિ કે વિવેચકની ધનતા નક્કી કરવામાં આ શુભો કે મર્યાદાઓ કાનાના મર્મને કટલે જાડે સુધી કેવેક સ્પર્શ કરાવવામાં મદદરૂપ થયા છે, તેની વિચારણા તમારું પ્રતિપાદન બંનવું જોઈતું હતું. આખરે તો નિર્ણયકતા, નિખાનસતા વિદ્વતા, પ્રામાણિકતા, વેદનશીલતા, માયા-મમતા આદિ ગુણસમૂહ પણ કેવું કે પગિણામ લાગ્યો, કઈ નથી દૃષ્ટિથી ને ક્યા જાડાણથી તેણે પોતાના વિવેચનને આલોકિત કરી દીધું તે મહત્ત્વનું છે મને લાગે છે કે, “વાચના”ની તમારી તપાસ આ દિશામાં જવી જોઈતી હતી કારણ કે, આ મમીલાનું પ્રતિપાદન અત્યંત ગભીર છે

હવે તમારા પત્રમાંની કેટલીક રીમાર્ક્સ વિશે તમે મને પૂછ્યું કે, ‘મને ડોનાલ્ડ બાર્થેમ કે કિલિપ રોય આજના ડયાલોગ તરીકે ખૂબ જ ગમે છે એમની ચચનાઓ વિશે હું ભયું ભયું કયું લખી ડાકું તો તમે શું કહેશો ? તમે ભયું ભયું કયું કે લખી કાઢો વગમી પડે કે નખાવું

સાભાર સ્વીકાર

સુરેશ જોષીથી સુરેશ જોષી [શોધનિબંધગ્રંથ]

લેખક ડૉ. સુમન શાહ

પ્રકાશક : જાણુભાઈ જોષી,

કુમકુમ પ્રકાશન,

મામુનાયકની પોળ સામે,

ગાધી-માર્ગ, અમદાવાદ. ૩૮૦૦૦૧

પૃથ્થક ખ્યા : ૧૯૮૪-૧૬ ડેમી સાઈઝ

મૂલ્ય સાઈઠ રૂપિયા

રૂપનિર્મિતિ અને સુરેશ જોષી

ડૉ. મુમત્ત શાહ

સુરેશ હ જોષીના સાહિત્યનું તેમજ આધુનિકતા પંચના તેમના પ્રભાવનું જન્મવર્તી મત્ય 'રૂપ' છે સુરેશભાઈ-પ્રમુખ આધુનિક યુગની સાહિત્યકલા, પરંપરાગત યુગની સાહિત્યથી મુખ્યત્વે તેની રૂપનિર્મિતિ કારણે જુદી પડે છે એકદમ એમ અવશ્ય હોઈ શકાય કે 'રૂપનિર્મિતિ સાહિત્યમીમામા' શીર્ષક હેઠળ એકત્રિત કરી શકાતા તેના તમામ વિષય-નાત્મક આવિષ્કારો વડે આપણા સાહિત્યની રૂપવિધિને ટેલીડ નવી જ ક્ષિતિએ ભણી વાળવાનું આ આધુનિક મંથનપૂર્વક હોઈ શક્યા છે એવું જ નોંધપાત્ર પગલાં એના સર્જનાત્મક આવિષ્કારો વડે જન્મ્યું છે મુખ્યત્વે સુરેશ જોષીએ પરંપરામાં પડેલી સર્જનગંધતાઓને તથા કુળાઓને વિદારી, અને માયોમાય ચીલાચાનું જની એકલા પ્રવાહોના ગિવાણુ અપહરણે ચીધી જતાવ્યા-એ ગતે જુદી જુદી એક દિશાને સંબોધવાનું જની શક્યું, અને આપણી સર્જકતા સુદ્ધ સાહિત્યકલાની ભૂમિને ઓળખી શકી અન્ય ક્ષતિહીનતાઓનું માધ્યમ સાહિત્ય જેવું અદ્ય અને લયિષ્ણુ નથી આ ભૂમિએ ભાષા પોતે જ એક તરવ (system) હોઈને સંસ્કૃતિનો અવિશ્લેષ્ય અંગ રહે જે-એટલે એમાં અનુભૂતિના સકુલ ડોવતનો બહુધા ભાગ ભેગાતો હોય છે અનુભૂતિના વલ્લભ્યનો પ્રાપ્ત થતો હોય છે માનવીય અનુભવનો એ પ્રાપ્ત સુરેશભાઈ સર્જન દ્વારા પાછો મેળવવા માગે છે અનુભવની એ મૂળ તાજપ સમૃદ્ધિ કદાચ એ ને એ રૂપમાં તો પાછા ન મળે પણ હલાકાત રૂપનિર્મિતિ વડે એક આમ વ્યાવર્ય અને સકુલશ્રીવી સુદ્ધ અનેવી મૃદિનો પ્રાપ્તિમય જડ ગરબ જનાવી શકે તર્ક, વિજ્ઞાન, શ્રદ્ધા આદિમાંથી જન્મલી સંઘેડાહિતો અને સમીકરણાત્મક એવી વિચાર આદિ મૃદિઓના વિભાવનાઓ આદિ પદ્ધતિઓના અહીં ધગા વિરોધ ઠરવાનો છે વ્યવહાર-જીવન ભાષા અને સંસ્કૃતિનિદ મૂલ્યો કે જડમ્બ પરંપરાઓ અને તરવ કે મત્ય જેમાંથી મરી ચૂક્યું છે તેના રૂઢ કિનાકાળે મામેનું આ સુદ્ધ સર્જનને પોતાના

પરમ કર્તવ્ય લેખે જ મળેલું છે. આદિમ કૌવત અને આરાજકતાની સકુલ શ્રીને વરેલું, સાહિત્યકારોનું આ ઈન્દ્રિયપ્રત્યક્ષોનું વિશ્વ ભાષાની પ્રતીકધર્મો ક્ષમતાઓ વડે સિદ્ધ કરી શકાય છે, સ્વાયત્ત અને આત્મનિર્ભર સત્તાઓ જન્માવનારી નિગૂઢ પદ્ધતિઓ ધરાવતી રૂપાયનની વિલક્ષણ કલાપ્રક્રિયા દ્વારા સાધી શકાય છે પરિમિત અને સપાટી પરની વાસ્તવિકતાનો શબ્દાનુવાદ તે સાહિત્યની કલા નથી, પરંતુ એવી વાસ્તવિકતાનું અપરિમેય અને ગભીર સકુલ સૃષ્ટિમા રૂપાન્તર કરી આપવું તે સાહિત્યની કલા છે આ પરિપ્રેક્ષ્યમા કૃતિ માત્ર પ્રતીકાત્મક જ હોઈ શકે છે અનુભવના શાબ્દિક સમીકરણમા સાહિત્યકારની સર્જકતાનો કશો વિશેષ નથી, તેવો વિશેષ તો, વિસ્તરતા રહેનારા અર્થવલયો જન્માવનારા વ્યજનાગર્ભ શબ્દનું સર્જન કરવામા રહેલો છે. આવી સમૃદ્ધિનો સભવ ધરાવતી કતાની વિશિષ્ટ આકૃતિ (configuration) પર સુરેશભાઈએ ખાસ ભાર મૂક્યો છે તેમના રૂપનિર્મિતિ વિભાવની પર્ગિસીમામા સર્જક-સદ્ભાવે આવું એક ધ્યેય અનેકશ વર્ણવાયેલું છે

અપટા સ વેદનોની કે વિભાવનાસીમિત ચૈતસિક અનુભવોની સામગ્રીનો, કળાકાર અહીં નરો સામગ્રી તરીકે જ વિનિયોગ કરી શકે છે સર્વસાધારણ રૂપે મૂલ્યવાન કહેવાતી વસ્તુસામગ્રી અને ભાષા પણ તેને માટે, જેને રૂપ આપવાનું બાકી છે તેવી સ્થૂળ વાસ્તવિકતા જ છે કલાનું લક્ષ્ય અર્થસકુલ શ્રીથી સભર, ધબકતી, એક પૂર્ણ વાસ્તવિકતા જ છે તેથી, સર્જન અહીં સાહસ બની રહે છે. કેમકે, એ લક્ષ્યની સિદ્ધિ અર્થે અહીં રૂપાયનપ્રક્રિયાનો માત્ર આશ્રય જ લઈ શકાય છે, તેને માટેનું કશું વ્યાકરણ નિર્ધારી શકાતું નથી, પૂર્વનિર્ધારનું ગણિત અહીં કામ આવતું જ નથી કલાની એ પદ્ધતિ જ નથી. આવા સાહસની દિશાએ પળેલો કલાકાર પોતાની પ્રજ્વલિત સવિત્તિની નિશ્ચામા માત્ર સક્રિય બનતો હોય છે. અને તેથી આ સાહિત્ય તાત્ત્વિક રીતે પ્રયોગશીલ છે, અહીં કશી પ્રાપ્તિ કે સિદ્ધિને પહેલેથી ધારી શકાતી નથી. અને તેથી જ અહીં સર્જનપ્રક્રિયાનો મહિમા થાય છે પરિણામને માત્ર પરિણામ લેખેનું જ મહત્ત્વ મળી શકે છે અને તે હમેશા ગૌણ હોય છે, આ દૃષ્ટિએ સુરેશ જોષી આદિ આધુનિકોને મન સર્જન અહૈતુક નિર્માણની પ્રવૃત્તિ છે, લીલા છે

સામાજિક વિધિનિષેધોથી ઊક્ષ્મ જઈને તત્સમવૃત્તિનો સર્વથા વિનાશ પોકારીને શબ્દની વ્યાપ્ત અને મૂલ્યનિરપેક્ષ રૂપસૃષ્ટિ રચનારા આ કળાકારો પોતાના સનાતન ધર્મને અગે મૂળભૂતપણે જ આધુનિક છે સુગેય જોધી અને તેમની રૂપનિષ્ઠ સાહિત્ય મીસાસાનું આ સત્ય નિષેધ, ભજન, વિચ્છેદ, ઊહાપોહ, વિદ્રોહ, અસ્વીકાર જેવા અનેક અર્થવર્તુળો ધરાવતી બલિષ્ઠ અધુનિકતા (modernity)નું અધિક્ષાન છે. એટલા માટે જ આ યુગમાં જીવન અને અહિલમાં મૂલ્યગામી પરિવર્તનો અખનારી મહુપરિમાણુચક્રત આધુનિકતા મહોગ્દી છે

પરિણામનિરપેક્ષ પ્રયોગવક્ત્રી સર્જનપ્રક્રિયાને વગેદી આ કલા શુભાત્ર શબ્દરમત છે? સર્જકતાનો યદચ્છાવિહાર છે? ના, વાસ્તવમાં તેમ નથી, બલકે તેવી કલાનો અહીં ભારે વિગેધ છે સદિગ્ધ અર્થ-સમૃદ્ધિને માટે અહીં ભાષાના માધ્યમથી કલ્પન, પ્રતીક, લય આદિ ક્ષમતાઓને વિશેની તથા રચનાની સમગ્ર ટેકનિક વિશેની કલાકારની સક્રિયતા ઊભરાતી લાગે છે એ ખરું, પણ એનું ધ્યેય તો સાધન-માધ્યમની સીમાઓ જેમાં લુપ્ત થઈ ગઈ હોય તેવી હોવાપણાની શુદ્ધ હસ્તીનું 'The pure state of Existing—સતતિ-નું નિર્માણ કરવાનું છે. એટલે ભાષાના સાધનને સાધ્યરૂપ ગણતી આધુનિક સર્જકતા તેના એવા વર્ણનમાં અભ્યાસની સગવડ ખાતર જ એમ વર્ણવાય છે એમ જ લેખનું રહ્યું સુરેશભાઈ સહિત આ યુગના તમામ સર્જકોએ રસક્રીય અભિગમનો અને રસાનુભૂતિનો પોતાની સર્જનપ્રક્રિયાના પગમ ધ્યેય તરીકે સ્વીકાર કરેલો જ છે, વળી તેમના પ્રયોગોને કથું ને કથું રસક્રીય પ્રલોભન વળગેલું છે, બલકે તેને વિગેની તીવ્ર મમાનતાના સદ્-ભાસમાં સર્જન અહીં પ્રજ્વલિત સવિત્તિનો વિષય અને છે છતાં પ્રેરણા, આવેગ, ઉદ્વેગ વગેરેથી સુગેશભાઈનો 'લીલા'—વિભાવ સર્વથા મુક્ત છે અહીં લીલા એટલે 'સર્જક-સકલ્પોની મર્ધદાઓ કે તવા સ્વૈચ્છિક અવરોધોના સ્વીકાર સહિતની ક્રીડા, જાતે લાદેલા નિયંત્રણો હેઠળના પકકારોને ઝીલી લેવાનો ઉત્સાહપૂર્ણ સર્જક-પુરુષાર્થ એટલે - સાહિત્યમીમાસાનો મર્મ સ્વીકારનારો સર્જક રૂપનિર્મિતિ

સચેતનાનો કે જાગૃતિનો નિગેધ લેખે છે, તે નિરકુશ ભાવે લીલા થવા દેનો નથી, બલકે એક કળામર્મજની હેસિયતથી લીના કરે છે આમ કલાનુ સત્ય અહીં સતતિ છે અને તે સાધન અને સાધ્ય, અહૈતુકતા અને સકલ્પ જેવા વિરોધાભાસોમા જ ઉપલબ્ધ થતુ હોય છે, આત્મમાત કરી શકાતુ હોય છે સુરેશભાઈમા સર્જક આમ જીવનનો ગૌણભાગ કલ્પીને જીવનની પૂર્ણતાનુ જ ઈગિત પ્રગટાવે છે, ભાષાને સામગ્રી ગણીને ભાષા વડે જ નવી ભાષા જન્માવે છે, મૂલ્યનિરપેક્ષ બનીને મૂલ્યોને જન્માવનારી ભૂમિકા સરજે છે, રૂપ, ટેકનિક, પ્રતીક વગેરેમા ગમભાણ નહીને તેને જ કેટી જનારુ બળ પાણુ ઉદ્દ્યુક્ત થવા દે છે નિગેધથી પ્રારમ્ભીને તે મૂલ્યસ્પર્શી વિધિઓની ગભીર ભૂમિકાને ઉત્કાન્ત થવા દે છે માટે અરાજકતાને અહીં રૂપ મળે છે, અસગતને જોડી સગતિ લાધે છે, અનનુભૂતને અહીં અભિવ્યક્તિ મળે છે નૈમેન્ટિક આવિર્ભાવોમા વ્યક્ત થતી સુંદરતાઓ, અતિ વાસ્તવના વિ-ચિત્ર વિશ્વો, કપોલકલ્પિતની ચમત્કૃતિઓ વગેરેની મૂર્ત અને આસ્વદ્ય મૃદ્ધિઓ, ટૂંકમા સમગ્ર કલાસર્જનપ્રવૃત્તિમા અહીં અરૂપમાથી રૂપમા અને વર્ણી અરૂપમા પર્થવસાન પામનારી એક પ્રાણુપદ ગતિશીલતાનો, જીવન્તતાનો સ્પૃહણીય પર્યાય બની રહે છે મૂર્ત અને અમૂર્ત વિશ્વોની આ ચૈતન્યસભર રૂપલીલા ભાવડના રસાનુસવનુ કારણ બને છે પરિણામે, રૂપનિર્મિતિ અહીં માનવીય સ્વાતચ્ચને ઝૂંટવી લેનારી વસ્તુ નથી બનતી કે અનુભવની તત્ક્ષણતાને અવગેધનારી આડશ પાણુ નથી બનતી અહીં સ્થગિતતા સન્જીવે ગતિનો નવેસરથી ઉત્સાર સિદ્ધ કરવામા આવે છે, જીર્ણ અને અર્ધમૃતને નવુ રૂપનિર્મલ ચૈતન્ય અર્પીને કરીથી નૃપ્તિમા સચરિત કરવામા આવે છે કલાકાર અહીં સમ્યક્ અર્થમા સ્પષ્ટા બનવાનો પ્રયોગ કરી જુએ છે, તે જ્ઞાતા તે મનુષ્ય મટી જનો નથી, સુરેશભાઈ-પ્રણીત કલામીમાસાનુ સત્ય આમ વિરોધાભાસી ભાતમા જ વ્યક્ત થાય છે

(‘સુરેશ જોષીયા સુરેશ જોષી’ ગ્રન્થના ઉપસહારમાથી તાગવીને—સામાર્)

અને તમારી દૃષ્ટિને યોગ

જયંત કોઠારી

આ પાણી પ્રથમ પકિતની વાર્તાકાર ધૂમકેતુનું એક વાક્ય છે 'મનુષ્ય પોતાની દૃષ્ટિ છોડી' ખીબની દૃષ્ટિથી જુએ તો અગદુ જગત શાત થઈ જાય.' એમની એક પ્રસિદ્ધ વાર્તા 'પોસ્ટ-ઓફિસ'માં આ વાક્ય આવે છે પેલો ખિયારો, કાચમીન અલી, ડોસો. પરદેશ પ્રસેલી પુલીના પત્રની રાહ જોતા જોતા એ ઘેનછામયું વર્તન કરવા લાગ્યો. તેજ સવાસ્મા વહેલો પોસ્ટ-ઓફિસમાં એસે ને, મરિયમના પત્ર વિશે પૂછપરછ કરે. પોસ્ટ માસ્તર અને કારકુને એને ગાડો ગણી એની મશકરી કરે, એને ધૂતકારે અલી ડોસાના પિતૃહૃદયને જોવાની એમની પાસે દૃષ્ટિ નહોતી. પણ પછી તો પેલા પોસ્ટમાસ્તરને પણ પોતાની માદી દીકરાના સમાચારની રાહ જોવાનો પ્રસંગ આવ્યો. અલી ડોસાની પ્રતીક્ષામાં મમ્ ત્યારે એમને સમજાયો. પિતૃહૃદયે પિતૃહૃદયને ઓળખ્યું પોસ્ટમાસ્તર પોસ્ટમાસ્તરની દૃષ્ટિ છોડી પિતાની, માતાની, ભાઈની. દૃષ્ટિથી જોત થયા હવે અલી ડોસા જેવી વ્યક્તિઓને એમનાથી કશો આઘાત નહ પડેયો. મનુષ્ય પોતાની દૃષ્ટિ છોડી ખીબની, દૃષ્ટિથી જુએ તો અગદુ જગત શાત થઈ જાય

‘ધૂમકેતુ’ની આ વાર્તા કિશોરાવસ્થામાં ‘વાર્યેલી. એમનું આ વાક્ય ત્યાં પણ ચિત્તને સ્પર્શી ગયેલું. ગાંડધેત્રા ગણાતા માણસોને જોવાની એક દૃષ્ટિ આપે છે એમ માનેલું પણ જેમ જેમ દુનિયાનો અનુભવ થતો ગયો તેમ તેમ એ વાક્યની સત્યમયતા વધારે ને વધારે વ્યાપક અર્થમાં સમજવા લાગી. જોયું કે જગતના ઘણા સતાપોત્ર મૂળ આ જ છે, કે માણસ ખીજા માણસની દૃષ્ટિથી જોઈ શકતો નથી હું બસ-ક-કડક છું. બસમા ચાર પેસેન્જર વધારે લઈ શકાય એમ હોવા છતાં હું બસ દોડાથી મકુ-છું હું સ્ટેન્ડ પર લાગી વારથી જાહેરા પેસેન્જરની દૃષ્ટિથી

વિચારતો નથી હું ડોક્ટર છું. હું દર્દીને પતાવવામાં માનું છું. દર્દી લાખી વાત કરે તો એ મને લપ લાગે છે હું દર્દી છું. મારા દરદને ગાયા કરવાનું ગમે છે ડોક્ટરના સમયનો હું વિચાર કરતો નથી હું શિક્ષક છું વિદ્યાર્થી ફેટલીક આસાન્ય વસ્તુ પણ જાણતો નથી એ જોઈને હું અકળાઈ જાઉં છું મને ખ્યાલ આવતો નથી કે હું જેને સામાન્ય માનું છું તે વિદ્યાર્થીને સાટે કદાચ અસામાન્ય પણ હોય

નવરાત્રિના ઉત્સવના દિવસે હમણા ગયા રાતના બાર પંખી લાઉડ-રુપીકરનો ઉપયોગ કરવા પર પોલીસે પ્રતિબંધ મૂક્યો અને એ માટે પગલા પણ લીધા ભાવિકજનોએ એનો વિરોધ કર્યો - ભકિતમા વળી નિયંત્રણ શાના ? વિરોધ કરનારાઓએ વૃદ્ધો, બિમારો અને શાંતિપ્રિય નગરજનોનો વિચાર કર્યો ? પણ જે દેશમા પડોશીની ધ્વજાવિરુદ્ધ એના લાભાર્થે રેડિયો મોટેથી વગાડવાનો અખાધિત અધિકાર માનવામા આવે છે, તે દેશમા આવા નિયંત્રણોનો વિરોધ કરનારા સજ્જનો હોય એમા નવાઈ નથી, ઇન્તરડમા તો, એક મુરખીએ કહ્યું કે, રાતના આઠ પંખી બારીના મડા ઢાળી દેવામા ન આવ્યા હોય તો પોલીસ તરત ટોકે તમારા ઘરનો પ્રકાશ પણ બીજને અણગમતો કે અગવડરૂપ હોવા સહવ છે તો એવો પ્રકાશ ફેલાવવાનો પણ તમને અધિકાર નથી. તમે તમારી રીતે ગ્રહો, પણ તમારા પાડોશીને પણ એની રીતે રહેવા દો.

મને તો ત્રણી વાર એમ લાગે છે કે, પોતાની દૃષ્ટિ છોડી બીજની દૃષ્ટિથી જોતા જો આપણે શીખીએ તો જગતનું અંધુ નહી પણ આપણું દુખ શાંત થઈ જાય. પણ બીજની દૃષ્ટિથી જોવું એ કાંઈ મહેલું નથી સાસુ બનેલી આ પોતે એક વખત વહુ હતી તે વાત ભૂલી જાય છે અને જૂની વહુની લાગણીએને સમજવામા નિષ્ફળ નીવડે છે સરકારી કચેરીઓમા અથવાયેલો-કુટાચેલો માણસ પોતે સરકારી કારકુન કે અમલદાર બને છે ત્યારે લોકોને અથડાવવા-કુટાવવાનું કામ જ કરે છે પોતાના જૂના અનુભવોને એ સહેલાઈથી ભૂલી જાય છે

‘ઈશ્વરે માણસને બે આંખ આપી છે. એ બે આંખ વડે જ વસ્તુનું
માત્ર દર્શન થઈ શકે છે એ જ રીતે જીવનવ્યવહારને પણ યોગ્ય સ્વરૂ-
પમા જોવા માટે બે દષ્ટિની જરૂર છે—મારી અને તમારી ‘તમારી દષ્ટિ
મારે સ્વીકારી જ લેવી એવું કંઈ નથી, એને હું અમણ શકું તો પણ ઘણું છે.
મારી દષ્ટિ સાથે તમારી દષ્ટિ મળશે તો પરિસ્થિતિનું એક નવું જ
અને શુદ્ધ રૂપ પ્રગટ યશે તો આશે આપણે આપણા બન્નેની દષ્ટિનો
યોગ કરીએ

૧૨-૧૦-’૭૮

સુધાસીને વાચનું

બાન્યુઆરી, ૧૯૭૯ના અકમા શ્રદ્ધા □ અશ્રદ્ધા □ ગ્રણ્ય હાવ્યોમાના
પ્રથમ કાવ્યની દમ્ભી પદ્ધતિ ‘એટલી વાર’ રદ સમજવી અને ત્રીજા કાવ્યની
છેલ્લી પદ્ધતિ આમ વાચવી

‘મૂછી જોઈ એ કોઈક ખારવાને ’

□

‘બે લઘુ અવલોકનો’ વિશે

‘કુકાવટી’ના બાન્યુઆરી, ૧૯૭૯ના અકમા પ્રગટ થયેલા ‘બે લઘુ
અવલોકનો’ વિશે ‘બૃહસ્પતિ’ ટિપ્પણિયનના બે લાઈઓ સર્વશ્રી ડકશ
ઓઆ અને કનૈયાલાલ મ પડ્યા તરફથી પ્રતિભાવ મળ્યા છે અકવતા,
અકવિતાના પ્રકાશનો અને તે માટેની મહત્ત્વની વિગે લેખકે જુદો લેખ કરવો
જોઈતા હોતો તે માટે ‘નગર વસે છે’ ને નિમિત્ત બનાવ્યું તે અપ્રસ્તુત છે
એમના આ ‘મતવ્ય સાથે સમત થઈ શકાય.

‘નગર વસે છે’ના આશુખખા કૃતિઓની વિગતે, મર્યાદા સહિત
ચર્ચા થઈ છે તે જોતા આ પ્રકાગન કેવળ અહોમાવથી પ્રગટ થયાનું હોઈ
‘ન શકાય

—સ માન્દ

અત્રુ

‘ક્ષિતિજ’ અને ‘ભેદાપેહ’ના સુચાલકો તરફથી પ્રગટ થતા આ સાહિત્યમાસિકમા ગ્રન્થાવલોકન, તત્ત્વચર્યા, અન્ય લલિતકળા અને વિવેચનને સ્થાન છે.
ડેમી સાઈઝ, ૪૮ પાના વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૨૦-૦૦

લવાજમ ભરવાનાં સ્થળો

૧. ડૉ. સુરેશ હ. ભેષી કચૂ/૪, અધ્યાપકકુટીર પ્રતાપગજ, વડોદરા-૩૯૦ ૦૦૬
૨. શિરીષ્ઠ પચાલ, ૪/એ, હરિ કોલોની ઓજવા રોડ, વડોદરા-૩૯૦ ૦૦૬
૩. વસિક શાહ, ત્રીજે માળે, ખલોક નં ૧૦, ઈન્ડિયા હાઉસ, પેડર રોડ, મુળઈ-૩૭

ઉત્કૃષ્ટ **K HARWARS**

ધલેકટ્રિકલ
એક્સેસરીઝ

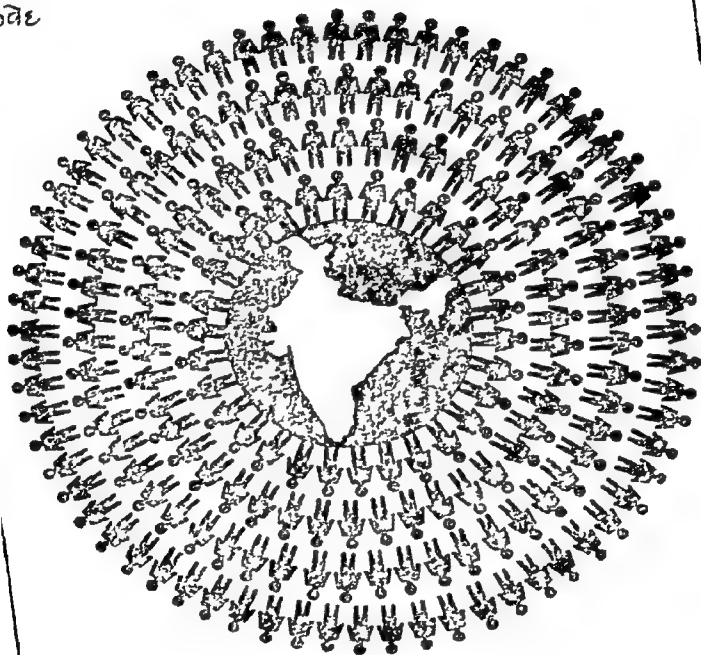
ટ્રિપલસિક્સ
ધલેકટ્રો એન્જિનિયર્સ

લીમડા ચોક, ખરવર રોડી
સુરત (ભારત)

આપણે સૌ ભારતીય છીએ

મેશા સદ્માર્ગે ચલેસરીએ /
પરસ્પર મહાદાર રહેએ /
એકબીજાના ધાતમ ન બળીએ /
ફિરંગ ન આચરીએ /
બીજાના દરિદ્રિભદ્રને સમજીએ /
અને સગઠિત બનીએ ॥

જગવેદ

દાનિયાની માન ચાલિયોમા
એ ભારતીય છે
વિભિન્ન ભાતિયોમા બંધાયેલ છે
આપણે એ મળી છીએ
ભારતીય સેવા કે આપણને ગૌરવ

આહિતી-ગુજ-૫-૭૪

કેટલી નાવોમાં કેટલી વાર

કેટલે દુઃસ્વસ્થી કેટલી વાર
 કેટલી ડગમગતી નાવોમાં બેસીને
 હું તારી તરફ આવ્યો હું
 ઓ મારી નાનકડી જ્યોતિ !
 કદી ધુમ્મસમાં તને ન પણ જોતો
 છતાં ધુમ્મસની જ નાની રૂપેરી ઝલમલમાં
 પચાનતો તારું જ પ્રભાસ ડળ
 કેટલી વાર હું
 ધીર, આશ્વસ્ત, અકલાન્ત—
 ઓ મારા અણબૂઝ્યા, સત્ય ! કેટલી વાર .
 અને કેટલી વાર કેટલાં ડગમગ જહાજ
 મને બેચી લઈ ગયાં છે કેટલે દુર
 ક્યા પગલા દેશોની બેદર હવાઓમા
 ત્યા નગ્ન અધકાગેને
 ઓ પણ ઉવાડા પાડતો રહે છે
 એક નગ્ન, તીખો નિર્મમ પ્રકાશ
 જેમાં ડોઈ પ્રભાસ ડળ નથી બનતાં
 કેવળ આખને આજે છે તથ્ય, તથ્ય, તથ્ય
 મત્ય નહીં, અતહીન મર્યાદાઓ .
 કેટલી વાર મને
 ખિન્ન, વિકલ, મગ્ન—
 કેટલી વાર !

मार्च,

१९७६

संगीत

**ભૂપત વડોદરિયાની
નવલકથાઓ**

પલ પલ વ્યાકુળ પ્રાણ	૧૯-૫૦
તાગ હૈયે મારી પ્રીત	૧૯-૫૦
જપતપ જૂઠા, સાથી પ્રીત	૧૫-૫૦
ભવોભવની પ્રીત	૧૯-૫૦
મોતના પીજરે	
તરસ્યા પ ખી	૧૫-૦૦
સ્વપ્નપ ખી	૧૩-૦૦
એક નકારી છોડગી	૧૩-૦૦
બીજુ થોવન	૧૨-૦૦

શાળા-ઉપયોગી નાટકો

નાટકોની દુનિયા — યશવત મહેતા	
શાળા-ઉપયોગી નાટકો — રજની શેઠ	
ભજવો નાટકો — બળદેવ મોલિયા	
સહેલા નાટકો — સુરેશ ગાધી	
કિશોરોના નાટકો — પ્રા હસિત બૂચ	
(દરેકના ૩ અદી, સેટના ૩ ૧૫)	

ભૂપત વડોદરિયાના

ચિત્રનલેખોનો મ ગ્રહ

ઘરેબ હિરે	૧૨-૦૦
પ ચગવ્ય (ચિત્રનલેખો)	
પ્રીતમલાલ મજમુદાર	૮-૦૦

કાવ્યમય ગ્રંથો

સૂર્યના ગોળાને ભેદવા	
જતા — નાગરાજ	૩૦-૦૦
કાલિન્દી — જનક નાયક	૧૨-૦૦
કૂલડા — હેતલ મોદી	૨-૦૦
ઇન્દિરા ગાધીના કારનામાઓની	
ધ્રુમવનારી દાસ્તાન	
ચોક્ક ધી પ્રાઇમિનિસ્ટર્સ મેન	
	૩ ૩૫-૦૦

ભજવવાલાયક નાટકો

નવા નવા નાટકો — પ્રા હસિત બૂચ	
તખ્તાલાયક નાટકો — રજની શેઠ	
નાટકો જ નાટકો — સુરેશ ગાધી	
રંગલીલા — ચ ચી મહેતા	
હસાહમતા નાટકો — હરીશ નાયક	

(દરેકના ૩ ૫, સેટના ૩ ૩૦-૦૦)

આયુર્વેદનાં પુસ્તકો

લાભશ કર દાદર 'પુનર્વસુ' ની બાગ	
ગેગપુત્રિકાઓ સેટના ૩	૨૪-૦૦
ઘર ઘરનો વૈદ	૧૩-૫૦
ઘર ઘરના ઓપવો	૧૩-૫૦
અભિનવ કુદરતી ઉપચાર	૧૩-૫૦
યોગાસનો અને આયોગ્ય	૧૩-૫૦

રાહિત્ય—સ ગમ, બાવા સીદી, ગોપીપુરા, સૂરત-૧.

કંકાવટી

માર્ચ,
૧૯૭૯

સાહિત્યસર્જન
અને વિચારોનું
સર્વાલક્ષી માસિક

વર્ષ ૨૦ : અંક ૨૪૦ : મૂલ્ય : દોઢ રૂપિયા
દર માસની ૫ દરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ

દશમા રૂપિયા ૧૨, બે વર્ષના રૂ. ૨૩, વિદેશ શિલિંગ ૩૦
(દાખલા તરીકે), પાંચ પાઉન્ડ (હવાઈ ટપાલથી), મેંગ્રોન
એન્ડ-સીઓ અને જાણીતા ગ્રંથવિકેતાઓને ત્યાં લવાજમ ભરી શકાય
છે કોઈ પણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે. લવાજમ અને વ્યવસ્થા
અંગેના તમામ પત્રવ્યવહાર રતિલાલ 'અનિલ', ૩, આનંદનગર,
સગરામપરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨ સરનામે જ કરવો.

કંકાવટી' કવિતા, વાર્તા, ગદ્યખંડક, નિબંધિકા, વિવેચન આદિ
સાહિત્યિક ધોરણની કૃતિ સ્વીકારે છે, કૃતિ સાથે સરનામા-
ટિકિટવાળું કવર અવશ્ય ખીડવું. કૃતિ રતિલાલ 'અનિલ',
૩, આનંદનગર, સગરામપરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨ સરનામે જ મોકલવી.

ત્રી-મુદ્રક-પ્રકાશક

રતિલાલ મૂળચંદ્રસ 'અનિલ'

પ્રકાશનરથળ ૩, આનંદનગર, સગરામપરા, સુરત-૩૬
મુદ્રણસ્થાન શ્રમજીવી મુદ્રણાલય, ખાવાસીદી, ગોપીપુરા, સુરત

પીટર પૉલ વિપલિગર

મુલાકાત અને અનુવાદ

યોગેશ પટેલ

ઑસ્ટ્રિયાના જાણીતા કવિ પીટરને જન્યુઆરી, ૧૯૭૯માં લંડનમાં મળવાનું થયું. સાવ શાંત સ્વભાવના, મળતાવડા એ કવિની સાથે લાગોતૂટી અગ્રેજીમાં વાત કરતાં એ એમની પ્રતિભાનો સ્પર્શ થયા વિના રહે નહીં હેરો (હર્બર્ટ કુહનર)ની મદદથી મેં ઑસ્ટ્રિયાના સાહિત્ય વિશે એમની પાસેથી સારી માહિતી મેળવી. હર્બર્ટ કુહનરની મુલાકાત વિશે હવે પછી લખવાના છું, તેના દ્વારા ઑસ્ટ્રિયાની સાહિત્યિક પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ આવશે.

પીટરની અસિત્રકિંત એવી સૌમ્ય છતાં ધારદાર છે કે તે યહૂદી કવિ હોવાનું જ લાગે. પરંતુ હેરીએ જણાવ્યું કે પીટર વિશે આ પહેલાં તમારી જેમ ઘણાંને એવી ગેરસમજ થઈ છે. હોલોકાસ્ટ—યહૂદી પરના અત્યાચારોના વિષય—વાતાવરણના કવચમાં અભિવ્યક્તિને ગોપિત રાખીને સ્વાનુભવો રૂપે, દફનાઈ ચૂકેલા હાહાકાર અને યાતના અસહ્ય શબ્દોને જીવંત કરી દેનાર કવિ પીટર, યહૂદી નહીં, પણ મૂળ યુરોપિયન છે.

સામગ્રત યુગ ધોવાઈને પોતાનો ઈશ્વર બનાવી બેઠો છે એ શબ્દોને દોડાવે છે, અને શૂન્યને વિસ્તાર્યા કંટે છે. ભાષા ખાનાખંદો-શની જેમ ભટક્યા કરે છે અને મૌન ભયાનક રોગ બની માણસને ગળી જાય છે. માણસના મનને પીખીને છિન્નભિન્ન વેગવિખેર કરી નાખે છે જીર્ણ સનસનાટી પર અસ્થિગતા—અચોક્કસતાનું વાતાવરણ જીવાઈ જાય છે અને સ્થિતિનો અર્થ આખો થઈ જાય છે, કવિ પીટર પૉલ વિપલિગરને અભિવ્યક્તિ માટે માધ્યમ મળી જાય છે અસ્તિત્વને પણ પઠાડીને વળગી રહેલા મથતા અત્યાચારના ભોગ બનેલા

માતૃભાષાના સ્વરૂપને જોઈને આપણી આખી
 જીવન યોજના બદલે છે. પ્રતીકતા વાતો વાતો કવિતાને જન્મ આપે
 છે. પુન્ય લેવી ગણદ, નાત ગંગોત્રીના ધુરના તાકાની માગ-
 અવકાશમાં, અર્ચન-પ્રતિષ્ઠામાં, કૃતિમાં અમાન-ગોચર-ગુણમાં, ગાદિ-પાદમાં,
 મેથન-મીમાં નિવસના, ભૂગર્ભમાંના ગાન-પ્રતિષ્ઠા પીટરને તમારી અને
 માને નાત કુમાર મા. ગણી ના. ક, અને જાણે એ નાત માનિતની
 રાજ્યા. કમી છે કે ગણીની ગણાઓ ભૂ-સ્વાનો એમના પ્રવચન દેટલે
 અને માળ વર્ગો છે, તે નો એમના કા થો જ કહેવ

*

મરહુમ

મરહુમ

મીમારણા

મરહુમી નદી

મરહુમી વાડ

મરહુમી 'ઓદી'

મરહુમી વિસ્તાર

મરહુમી પ્રાકૃતિક દેશ

(નિષેધ-મીમિત પ્રદેશ)

મરહુમી

દેશ

ભાષના બંધન

લોખંડની કાંટાળી વાડ

ખાણુપ્રદેશ

મૃત્યુ-પરાવ

સ્મૃતિઓમાં

એક વૃક્ષ

હતું

અને એક સફેદ ઘર

ભૂરી બારીઓવાળું

અને આપણા પ્રતિબિંબ

અથવા કાચની તકતીઓમાં

થોડા નામ હતા

સમય થયે ભૂસાઈ ગયેલા

પરંતુ ઓચિતી ફરી એક વાર

બદામી લાકડાંઓમાં ફેાતરેલી

નિશાનીઓ

મૃત્યુ પામેલા અબ્રાહ્યાઓના

વિચારો

અને વિલાપ

જેઓ કદી ફરી નહિ મળે એમને માટે

આપણે મૃત્યુ નથી પામી જતા

આપણે મૃત્યુ નથી પામી જતા

સ્મૃતિમાં

આપણે દફનાયલા હોઈએ છીએ

સફેદ કવચમાં

જે બન્યું હોય છે તારા, મારા અને આપણાથી

પવન આપણને ઉડાડી જાય છે

અને પછાડી દે છે જમીન પર

સાત ટેકરીઓ

કેળવ છે

આગાની

આકાશ છે

પુત્ર પ્રાપ્ત અનુવનના

જોનરમા ઊગી નીકળતા બૂન પુ પોના છોક અને ડગરનો ચોલ

અન્યના

વિલાપના પ્રતીક છે

અને ખાલી કાચ છે

બિખારીનું બિગપાત્ર

હવનનું

ચણ્ડી રમશાન

પ્રત્યેક હવન અમય

પ્રત્યેક નામ પદ્ય

અર્પિત અને અર્પિત

હવનની

વાત

ધૂન

વળગી રહેલું

રમણી કંઈ

ભૂલી જાય

પ્રારબ્ધ

હવન

મૃત્યુ

અંત પામેલા

હવનમા

હવતા

મૃત્યુમા

પાછો આવ
એવા હાવભાવથી
જે આપણને ફરી એક વાર ઘસડી જાય
અસ્થિરતામાં
ગમગીનીમાં
લયમાં

હું કહું છું
અહીં જ રોકાઈ જા
થોડો સમય
અ ધાધૂ ધીમા
જીવન-મૃત્યુની
બાળરમતમાં

શુ તને દેખાય છે
કદપને
પોતાને મુક્ત કરતા ?
આપણે એટલા નિકટ છીએ
સ હારથી
એટલા નિકટ છીએ
પ્રકાશથી

દિવસ

એક દિવસ

એક કલાક

એક સમય

એની વચ્ચે

તું

દિવસ

કલાક

સમય

તારું આવતું અને બહાર જતું

એમની વચ્ચે

અને પહોંચું

પીળા પડતું

પતંગિયું

મૃત્યુનું મસ્તક

મોરની આખો

તું પતગિયા

મૃત્યુ પામે છે દિવસે

જ્યારે હીમ પડે છે

એક પ્રશાંત શૈલી

માગ પોપચા પર

એક શબ્દ

જે આવે છે ઘણું દૂરથી

બરાબર ચોક્કસ સમયે

અને ઊતરી જાય છે

ઊંડે હૃદયમાં

તું કહે છે પાછો આવ

તું કહે છે

પાછો આવ

એવા હાવભાવથી

જે આપણને ફરી એક વાર ઘસડી જાય છે

અસ્થિરતામાં

ગમગીનીમાં

ભયમાં

હું કહું છું

અહીં જ રોકાઈ જા

થોડો સમય

અધાધૂધીમાં

જીવન-મૃત્યુની

ખાળરમતમાં

શુ તને દેખાય છે

કલ્પનો

પોતાને મુક્ત કરતા ?

આપણે એટલા નિકટ છીએ

સહાનુથી

એટલા નિકટ છીએ

પ્રકાશથી

દિવસ

એક દિવસ

એક કલાક

એક સમય

એની વચ્ચે

તુ

દિવસ

કલાક

સમય

તારુ આવતુ અને બહાર જતુ
એમની વચ્ચે

અને પહોંતું

પીળા પડતું

પતંગિયુ

મૃત્યુનુ મસ્તક

એરની આખો

તુ પતંગિયા

મૃત્યુ પામે છે દિવસે

જ્યારે હીમ પડે છે

એક પ્રશાત શૈલી

મારા પોપચા પર

એક શબ્દ

જે આવે છે ઘણું દૂરથી

બરાબર ચોક્કસ સમયે

અને ઊતરી જાય છે

ઊંડે હૃદયમા

ચાલો આપણે છોડી દઈએ

ચાલો આપણે છોડી દઈએ

આ ખલાસ થઈ ગયેલી જગ્યાઓ

આ ખાલી ખડેરો

આ ધૂજતું સફેદ ખેતર

જુઠાણાનું

ચાલો આપણે ત્યજીએ

ઘણા હિસા અને મૃત્યુ

સમય જે આપે એની

જગ્યે રાહ ના ભેઈએ

જીવન

જીવવા માટે

મૃત્યુ

મરવા માટે

ચાલો ચલાવી લઈએ

માનવહત્યાકાંડની

અદ્વિતીય કથાઓ વિના

એક ઐતિહાસિક પરિવર્તનની ઘટનારૂપ

ચાલો જીવીએ

જીવન, જ્યાં

જરાયે જીવન નથી.

કિલક

જનક નાયક

એ કોટોગ્રાફ છે

એને કોટા પાડવાનો અત્યંત શોખ છે.

સવાળી જ એ નીકળી પડે છે

અને

૧૫

નિર્જન રસ્તો.

કિલક.

૨

નિર્જન રસ્તો.

એક બાળક રડતું રડતું આવી રહ્યું છે

કિલક.

૨૬

ચકલી

અરીસો

અરીસા પર ચાચ મારતી ચકલી.

અરીસો

ચકલી.

અરીસા પર ચાચ મારતી ચકલી.

—અરીસા પર ચાચ મારતી ચકલી.

કિલક

~

નદી.

દૂર દૂર સુધી પાણી જ પાણી.

સામે આછો આછો કિનારો.

એક વહાણ

ફૂલેલા શઢ

ભરવેગથી સરકી રહ્યું છે વહાણ.

કિલક.

✽

બે બાળકો ..

એક છોકરો એક અને છોકરી

સિગારેટના ખાલી પાકીટ

એક પર એક,

એક પર એક ગોઠવી ગોઠવીને ઘર બનાવે છે.

પવન આવતા ઘર તૂટી જાય છે.

ફરી એઓ ઘર બનાવે છે.

ફરી ઘર તૂટી જાય છે.

ફરી એઓ ઘર બનાવે છે.

ફરી ઘર તૂટી જાય છે
એક વખત ઘર પૂરેપૂરાં જતી રહે છે ત્યારે
કિલક.

~

એક રમકડાની દુકાન
ત્યાર રમકડાઓ સાથે સાથે
ગેડેટ, આગગાડી, વિમાન અને. .
એક લગડો સિખારી
કિલક.

~

એક માણસ,
હાયમા તાર.
ચહેરો.
તાર ધીરે ધીરે ખૂલે છે
એક માણસ
બિઘડતો તાર.
અને ચહેરો.
કિલક.

~

એક વ્યક્તિ
૩૦ નંબર ખોડી
ફૂટી રહી છે.
કિલક.

~

એક ખાડો.
ખાડામા પાણી.
પાણીમા સ્વરજ.

ખાડામાં સૂરજ-

✽

નદીનો કિનારો

સૂકી રેતી.

રેતીનો લાખો પટ.

બાજુમાં એક મોટો ખાડો.

બરાબર ખાડાની નજીક

બે પગલાં ..

એક સ્ત્રીનું અને એક પુરુષનું .

સ્ત્રીના ડગલાં પર

પુરુષનું પગલું .

બંને ક'ઈક એકમેક પર એ રીતે

દબાયેલાં કે

બરાબર ખાડાની નજીક

બે પગલાં...

એક સ્ત્રીનું અને એક પુરુષનું .

સ્ત્રીનાં પગલાં પર

પુરુષનું પગલું .

કિલક.

✽

એક વ દો

૭ ઘો પડીને તરફડી રહ્યો છે.

વ દો-તરફડાટ.

ત-ર-ફ-ડા-ટ.

૭ ઘો વ દો

કિલક

✽

મગક પર

એક પુષ્પની

ત્રેલી પાંખડી

માણુસોની આવનજવન

મગક પર

ત્રેલી માખડી -

કિલક

કપાયેલો પતંગ હવામાં

ઝૂલી ગયો છે

કિલક

~

એક વ્યક્તિ સીડી ચડી ગઈ

વિશ્વાસથી અને દમાસથી

આજુબાજુ ભલેના લોકો એને

ઉરોગનાથી જોઈ રહ્યા છે.

એ વ્યક્તિ સીડી ચડી રહી છે.

લોકોની ઉરોગના વધતી જાય છે.

એ વ્યક્તિ છેવટે એના અતિમે પહોંચે છે.

આજુબાજુ જુએ છે

નીચે જુએ છે.

નીચે એક મોટો ખાડો છે.

ખાડામાં પાણી છે.

ફરી એ વ્યક્તિ આજુબાજુ જુએ છે.

પછી મોઢા ઉપર ઘુરખો પહેરી લે છે

લોકો અનિમેષ એ વ્યક્તિને જોઈ રહ્યા છે.

પછી એ વ્યક્તિ ચોતાના આખા શરીર પર

કરોસીન છાટે છે.

ઓળી વાર ખેના મળ્યો છે 'ઝાગડો'નું કથાવિશ્વ એ રીતે આપણું સવિશેષ ધ્યાન ખેંચી રહે છે

કેન્ટસીની કોટિનું વિશ્વ પણ એના સર્જકની વિવેક્ષણ કલ્પના ગતિનું નિર્માણ છે, પણ એનું મડાણ જરા જુદી રીતે વધુ હોય છે, અને એમા જે કંઈ ઘટના બને છે તેની ગતિવિધિ નિરાળી હોય છે અદ્યત્ત, આપણે એ પણ જાણીએ છીએ કે દરેક કથાવિશ્વ વરોએકે અંગે fictive હોય છે, આપણે એ પણ જાણીએ છીએ કે આવા દરેક કથાવિશ્વના મડાણમા કેટલાક નિયમો (grouped rules) પ્રવર્તતા હોય છે, એમા રજૂ થતી વિગતો કે વ્યક્તિઓને જોવાને અમુક પરિપ્રેક્ષા (set of perspectives) પણ સૂચિત રહ્યા હોય છે, અને દરેક કૃતિ માટે એને આગવો frame of reference પ્રાપ્ત થયો હોય છે પણ, કેન્ટસીની રચનામા જે આવા કોઈ મૂળભૂત નિયમોની સ્થાપના થાય છે, તે પછી સમયે સમયે તેનું ખડન પણ થતું આવે છે એમા જે વિગતો કે વ્યક્તિઓને જોવા સમજવાને આ કે તે પરિપ્રેક્ષા રચાય છે તે, તેના પછીથી લોપ પણ થાય છે એમ કહીએ કે, અમુક કથાવિશ્વમા અમુક કોટિની વાસ્તવિકતા સ્વીકારીને સહવાસલવના અમુક ધોરણો કે નિયમો જેવું ચ્યાતુ લાગે ત્યાં તેથી સાવ ઊંટુ નકલ્ય કે અસહવિત જ બની આવતું લાગે કૃતિમાના પાત્રો પ્રસંગો, સંકલનામૂત્ર અને સહવાસલવના અમુક ધોરણો સ્થપાના લાગતા હોય ત્યાં તેના એ મૂળભૂત નિયમનો જ વિપર્યય થઈ જવા પામે વાચક માટે એ રીતે કથુક અણુધાર્યું કે અનપેક્ષિત બને છે એટલું જ નહિ, અને એમ પણ નહિ, ધાર્યું હોય તેથી સાવ ઊંટુ, અપેક્ષિત હોય તેથી સાવ વિદુદ્ધ, એમા બની આવે કેન્ટસીના વિશ્વમા, આ રીતે, અતિ-માનવીય અતિ પ્રાકૃતિક અને અસહાય લાગે એવી કલ્પનાઓ કામ કરી રહી દેખાશે આવી કલ્પનામાથી જન્મતી સમાચ્ય અને અસહાય સર્વ ઘટનાઓની

વિલક્ષણ શુ ખલા સહૃદયને મૂઝવણ સાથે આવાત અને આશ્ચર્યનો અનુભવ કરાવે છે મૂળભૂત નિયમો અને પરિગ્રેક્ષ્યોના આ જનના સતત ઊલટાતાપલટાતા કમને લીધે કેન્ટમીના વિશ્વનો અર્થબોધ સરળ હોતો નથી પણ એય સાચુ કે સમર્થ રચેલી કેન્ટસી કોઈ તરુ ગી કે હવાઈ વસ્તુ હોતી નથી માનવચિત્તના ગહનતમ અતિ ગહનતમ સ્તરની કોઈક આદિમ વૃત્તિ, આદિમ ઝખના કે આદિ પ્રકૃતિમા નિહિત રહેવી કોઈ ગ્રથિના સચનનનો અણસાર એમા સભવે છે. સર્જકની કળાદષ્ટિ વિકસિત હોય તો કેન્ટમીનુ વિશ્વ એક પ્રતીકાત્મક અર્થનુ વિશ્વ બની રહે એમ બને.

કાગડો'નુ વિશ્વ આપણને અનિપરિચિત સમાગ્રથી દૂરનુ, આપણને પરિચિત વાસ્તવિકતાથી દૂરનુ એવુ એક કપોલગદિપિત વિશ્વ છે કોઈ સ્વપ્નલોક કે સરરિયલ જગત કે પૌગણિક જગતની આમો-હવા એમા પ્રસરી રહી છે એડ બાજુ માગરપટ, બીજી બાજુ અગ્નિ વ્રણોનો પરદો, ત્રીજી બાજુ સાગરતટની પીળી રેતીમા માનવદેહની સ્થિતિ અને ઉપર આકાશી વિસ્તાર આ દરબપટ ખરેખર તો વૈશ્વિક સદર્ભ રચી દે છે: એનુ અપાર્થિવ વાતાવરણ આદિમતાનો અવકાશ પ્રસારી રહે છે. રેતીના કણોમા અર્ધ દટાયેલો માનવી અડી જે અતિ માનવીય કે અતિપ્રાકૃત અનુભવની વાત રજુ કરે છે તે તો કેવળ 'સાક્ષીભૂત ચેતના' સમો લાગે છે જ્યારે એની મામે આવતો 'કાગડો' એક અતિ પ્રાકૃતિક સત્ત્વ સમો લાગે છે લેખકે માગરપટની આદિમ નિર્જનતા વચ્ચે કાગડાનુ અવતરણ, માનવદેહનો લક્ષ્ય, કાગડા માથે માનવીનુ હુડયન, અને અ તે પોતાને 'કાગડો'મા રૂપાતર પામેલો નેતી અને કાઠા પરના માનવદેહનો લક્ષ્ય કરતા એમા પોતાની જ બોળખ કરી લેતી સાક્ષીભૂત ચેતનાનુ કોઈક ગૂઢ સચલન ગજુ કર્યું છે અહીં કાગડાને પ્રતીકરૂપે ઘટાવી આપવાનુ સરળ નથી. માનવચિત્તના ગહનતમ સ્તરે ઉદ્ભવતી કોઈક આત્મધ્વશની ક્ષણિક વૃત્તિનો અર્થ

સયા એમા જોઈ શકાય; અથવા મનના ઊડાણમાથી ડોકિયુ ક્રુતા સેતાનની છાયા કે પછી evil કે devil ની છાયા એમા પ્રતીક રૂપે પ્રગટતી જોઈ શકાય, અથવા માનવમનના ઊડાણમાથી ઊઠતી આત્મ પીડન કે આત્મવિદારણની વૃત્તિ એમા જોઈ શકાય, અથવા વિગટ વિશ્વમા નિગૂઢ રહેલી આદિમ કૂરતાનુ અહીં મૂર્ત રૂપ જોઈ શકાય આ વાર્તામા ‘કાગડો’ આ ગદ્યાનુ સકુન રૂપ છે, અને એથી થે કઈંડ વિશેષ છે

‘કાગડો’ના રસાનુભવમા એનુ રચનાત્મક કેવી રીતે ભાગ ભજવે છે તે અવલોકયુ પણ જોટલુ બોધપ્રદ છે તેટલુ જ રસપ્રદ છે. અહીં એ કૃતિના કેટલાક strategic points જોઈશુ

કૃતિના આરમ્ભના પચ્ચિદ્ધમા રજૂ થતો વૈશ્વક સદર્ભ ફ્રેન્ટસીની પ્રથમ આવાત અને આશ્ચર્યની ક્ષણો પૂરી પાડે છે

“આખો ખોલી જોયુ તો ડાખી બાજુ સમુદ્ર ઊછળેલો, પણ ઊછળીને અટકી ગયેલો દેખાયો એના સડેદ ટાયવાળા મોજ ઠેંગ ઠેંગ ઊંચા થયેના, વાકા વળેલા થોડાક પાણીના ટીપા ઉપર કે નીચેની દિશાએ જતા હવામા અદ્ધર લટકેના, ન દરિયાનો નીચેનો ભાગ વાકી-ચૂકી લીટીઓ વડે દોરેલો હોય એવો, પડી ગયેલા પવનને લીધે જમણી બાજુ હારખધ ઊભેના સરુવક્ષોનો પડદો આકાશમા ખીલી માર્ગને ટીંગાડેલો હોય એમ હાલ્યાચાલ્યા વિનાનો સ્થિર પીળો રેતીથી કિનારો ચમકતો -ક્યાક મેકડો શખસાછીપસાની ભાતવાળો, ક્યાક કાખગચીતંગે પણ આખા કિનારા પર એકે જીવજંતુ નહિ, દર પણ નહિ અને લીની રેતીમા હુ એકયો સૂતો હતો . ”

આ ખડમા ‘આખો ખોલી જોયુ તો’ શબ્દોથી ‘સાક્ષીમૂત ચેતાના’ની અનુભવકથા આરભાય છે (આ પૂર્વે નિદ્રાની કે એના જેવી કોઈ સુષુપ્ત દશા હતી એમ મતવાઈ જાય છે) ડાખી બાજુ વિસ્તરેલો સમુદ્ર આ ક્ષણે એની એક ઉછાળાની ગ્રિથિમા સ્થગિત

થઈ ગયેલો છે. સમુદ્રની સ્થિતિતા કેન્દ્રસીને જન્મ આપે છે, ખાજુના સરુવક્ષોના 'પડદા'ની જડ સ્થિતતા પણ એને સમર્પકે બને છે સમગ્ર વાતાવરણ એક સ્થિતિતાની સ્થિતિમા હવું ત્યા, 'આખો' ખૂલે છે, અને આ કથાવિશ્વમા એક વટના ઊભી થવાની સલાવના રચાય છે અહીં 'પીળા રેતી'ના નિર્જન વિસ્તાર ગખલાછીપલા ખરા, જે એક આદિમ આખોહવાનો અણસાર આપે- પણ અહીં જીવજતુની અનુપસ્થિતિનો ઉત્તેજ વળી નિર્જનનાને ઉત્કટતા અર્પે ગેતીમા દટાયેલો માનવદેહ લગભગ ગળળવત્ પડ્યો છે 'ફિક્કા મરેદ રંગના આગળા' એની આમપાસ મૃત્યુની શ્વેતતા અને ભે કારનો મ કેન કરે છે

આવા નિર્જન સ્થિતિ વાતાવરણમા 'આખો ખૂલી', તે સાથે તેની 'દૃષ્ટિ' મામે અ-ઘૌઠિક વટના આકાર મેગ માકે છે આકાશમા 'કાજુ ટપકુ' દેખાય છે, જે પછીથી કદમા વિસ્તરે છે, અને સમુદ્ર-પટ પર 'કાગડો' રૂપે પ્રત્યેક થાય છે. 'અણિયાળા' પ્રકાશમા 'કાળા ટપકા'નો ઉદ્ભવ કે તેનું પ્રત્યક્ષીકરણ અહીં મૂલ્યક છે અસ્તિત્વના અતિ સભાન સ્તરે અદરના (કે બહારના) અવકાશમા પ્રત્યક્ષ થતા દ્રાઈ અથ તમિઝ કે પ્રાકૃત અશનુ એમા મૂલ્યન જોઈ શકાય. 'પીળા રંગમા ઝખોળાઈને એ પીળુ તો નહિ બની જાયને' એ જનની ભીતિનું આલેખન પણ ધ્યાનમા લેવાનું છે કાળા ટપકા જેનું એ સર્વ અનમ સ્વરૂપે ટકી રહે, અને એ સ્વરૂપે એને પોતે ઓળખી શકે એવી કઈક 'સાક્ષીભૂત ચેતના'ની અજાત ઝખના એમા જોઈ શકાય

અને, એ કાળા ટપકાના પ્રત્યક્ષીકરણ સાથે જ સાગરના પોત્તળો અને સરુના વૃત્તો એકદમ કપી ઊઠે છે, ગતિશીલ બને છે, અને 'સાક્ષી-ભૂત ચેતના' એક નવા જ અનુભવના વર્તુળમા પ્રવેશે છે

આ ક્ષણથી 'સાક્ષીભૂત ચેતના' પોતાની સામે પેલું ટપકુ જે રીતે 'કાગડો' બનીને વિસ્તરે છે, અને એ 'કાગડો' જે રીતે પોતાના ભક્ષ્ય કરવા પ્રવૃત્ત થાય છે તેની અતિ ઉત્કટ સમાનતાથી નોંધ લે છે

‘પછી’ ‘હવે’ ‘આગે’ ‘આજ’ જેવા પ્રયોગોથી એક પછી એક વાક્યો
 જોડાતા આવે છે. એમા, જો કે, ઐતિહાસિક સમયનું પરિમાણ કોઈ
 જેવા પ્રેરાય એમ બને, પણ એને ‘સાક્ષીમૂત ચેતના’ને ઉત્કટતાથી
 નિહાળેલી ક્ષણોને magnify કરવાની પ્રયુક્તિ તર્કે જેવાનું વધુ
 રસપ્રદ બને એમ છે

આકાશમા પ્રત્યક્ષ થતું કાણુ ટપકુ’ એક ‘કાગડા’ રૂપે પ્રગટ
 થયું. એ કાગડો’ કાકા પર રેતીમા અર્ધ દટાયેના માનવદેહનો ભદ્ર
 કરવા નજીક આવ્યા અને પછી એ માનવદેહની પાસળીઓ વચ્ચેથી
 ચાલ નાખી નસોનું જળુ બહાર ખેંચી તેને ટોચે છે એ આખી ય
 ઘટના કૃતિના અતમા એક જુદા જ સદર્મમા જુદા રહસ્ય સાથે
 પુનઃ રજૂ થાય છે ‘સાક્ષીમૂત ચેતના’ આકાશમાથી ઊતરી આવતા
 ટપકાને ‘કાગડા’ રૂપે વિસ્તરતું જુએ છે. અતમા એ કાગડા સાથે
 આકાશમા હિયન કરતી ‘સાક્ષીમૂત ચેતના’ને ખબર પડે છે કે કાગડો’
 અસોપ થઈ ગયો છે ત્યારે આકાશની એ નિર્જન એકંતતામા એની
 છુલૂક્ષા જાગી પડે છે ત્યાંથી દૂર કિનારા પર તેને એક કાણુ ટપકુ
 દેખાય છે, અને પછીથી તેમા માનવદેહની આકૃતિ વરતાવા લાગે છે
 આરભમા થયું હતું તેમ, આ તબક્કે પણ તેને એવી ભીતિ જાગે છે
 કે, એ ‘કાણુ ટપકુ’ પીળા રંગમા ભળી તો નહિ જાયને અને છેવટે
 એ માનવદેહ આગળ તે પહોંચે છે ત્યાં તો પોતે ‘કાગડા’નું રૂપ પામી
 ચૂકી હોય એમ અનુભવે છે પેલી કિનારા પરની માનવાકૃતિનો ચહેરો
 પોનાનો જ છે એવા ભાન સાથે ચોક્કી ઊઠતા કૃતિ પૂરી થાય છે
 અહીં આગંભની ક્રિયા અતની ક્રિયા સાથે સંધાઈ જાય છે. એમ કહી
 શકાય કે, એક વિસ્તૃત રહસ્યમય અનુભૂતિના એ બે પાસા છે અહીં
 સાક્ષીમૂત ચેતનાનું કાગડારૂપે અવતરનું અને એ કાગડાની પેલા માનવ-
 દેહમા પોતાની આત્મઓળખ એ જાતની વટનાપા કેન્ટેસીનું તત્ત્વ
 ઉત્કટતાથી પ્રવર્તતું નેઈ શકાય એને સ્વપ્નજગતની સ્વરૂપાત્મની

પ્રક્રિયા કહો, સરરિયલ સૃષ્ટિની ઘટના કહો ને કહો તે, કશુંક રહસ્યા વૃત્ત બની બન્ય છે.

‘સાક્ષીભૂત ચેતના’ની સામે ખડો થયેલો ‘કાગડો’એ સામાન્ય પખા નથી. વિશ્વજીવનમાં નિગૂઢ રીતે વ્યાપી રહેલી કોઈ આદિમ વૃત્તિનું મૂર્ત રૂપ છે. એટલે જ એનું રાક્ષસી રૂપ ધીમે ધીમે જનુ થવા માડે છે “છાતી કુલાવીને એ એવી છટાથી ચાલતો હતો કે બાજુ દગિયાને ખેંચીને કિનારે ધસડી ન લાવતો હોય! પાછળ દગિયો અને આગળ કાગડો એમ બેઉ થોડી વાર ચાલ્યા” અહીં ‘કાગડા’ પાછળ દગિયો ખેંચાઈ આવતો હોવાની કલ્પના સૂચક છે સ્થગિત થયેલા સમુદ્રને ‘કાગડા’ના અવતરણ સાથે જ તેા ગતિ અને ક્ષોભ મળ્યા હતાં।

આ ‘કાગડો’ પોતાનું ‘રાક્ષસી બળ’ પ્રગટ કરે છે તેથી પીળા રેતી’માં દટાયેલા માનવીની સાક્ષીભૂત ચેતના બનતી લાગણી અનુભવે છે એ કાગડાનું વર્તન જ વિચિત્ર હતું. એની આખો ‘લયાનક’ હતી. અને ‘કોઈ તીવ્ર દબાયેલી લાલસાને લઈને એના ડોળા ચકળવકળ ફરતા હતા।’ પછી તેા એ કાગડો માનવશરીરને પીખવા પ્રવૃત્ત થાય છે : ‘પછી ધીમેથી મારી આખો સામે તાકતો તાકતો મારા ધૂટણ પરથી ફૂટીને એ મારી ફૂટી પર એક ક્ષણે બેઠો કાળા રંગના ક્ષમા મારી ફૂટીમાંથી ન ફૂટી નીકળ્યા હોય એમ એ ઘડીક સ્થિર થઈ ગયો પછી ચાચ બચી કરી આકાશ લણી તાકી રહ્યો પછી એકદમ નીચું બેઠો પટક પટક એણે પાસળીઓ પર ચાચ ધસવા માડી” – અને એ સેતાની ‘કાગડા’ની આખ પેલી સાક્ષીભૂત ચેતના’ને એની પરવશ કરી મૂકે છે કે તેનાથી પોતાની દૃષ્ટિ ખસેડી શકતો નથી. જે કઈ evil કે rēvil રૂપ છે તેની દૃષ્ટિ પણ કેવી લોભામણી હોય છે। અને કેવો જીવનવેશ તે રચે છે। અસ્તિત્વના અતરાત્રમાં પડેલો આ સેતાની અસા મોહિતીનું રૂપ ધરી શકે છે।

અહીં ‘કાગડા’ તરફ ‘સાક્ષીભૂત ચેતના’ આકર્ષાવા લાગે છે, ખીજી બાજુ ‘કાગડો’ છાતી કોચવાની શરૂઆત કરે છે। .. ‘થોડુંક

ખોતર્યા પછી પટ દઈને બે પાસળી વચ્ચે ચાચ ખોમી દીધી મને
 અસહ્ય વેદના થઈ, પણ એકે હરફ મોમાથી નીકળી શક્યો નહિ એલે
 પાસળીઓમાથી ચાચ યહાર કાઢી ત્યાં એના પરથી લાન પ્રવાહી
 ટપકતુ હતુ પછી ચાચ અરધી ખોલી કાગડાએ આક'શ તરફ નેચુ,
 તેથી થોડુક પ્રવાહી એના ગળામા ઊતર્યું. ધટક એવો અવાજ થયો '
 આમ 'કાગડા'ની આખીય પ્રવૃત્તિનુ અત્યંત વિગતે ચિત્ર રૂ થાય છે
 એમા એની લોકોત્તર ચત્તાનો અણુસાર મળતો રહે છે માનવ-
 શરીરમાથી નસ બેચી કાઢતા પહેલા એ 'હમી પડે છે' અને એને
 ફાચતી વેળા તેને ખગેખર કાઈ અનેગે આનંદ થાય છે. આનંદમા એ
 ફેગફુદરડી પણ ફરે છે એ આ માનવ શરીરના યુધિગનમ ચૂધતો
 હતો, ત્યારે સાક્ષીભૂત ચેતનાને એવી અસહ્ય વેદના થતી હતી પણ
 તેની ચીસ જન્મી શકતી નહોતી !

અને પછી તો, એની પાખોના પ્રસારથી આખુ આકાશ ઢકાઈ જાય
 છે ! ચોતરફ ઘેર અધારુ છવાઈ જાય છે ! એમા દેખાય છે માત્ર એની
 તગતગી રહેલી આખો એ આખોની સ્થિર તાડી રહેલી દૃષ્ટિરેખાથી
 છૂટવું અશકય હતુ ! છેવટે એ મહાપખીની સાથે ઊડવાનુ જ ગયું
 પણ આકાશમા પહોંચતા એ 'કાગડો' અદ્દશ થઈ ગયો. એ ક્ષણે-
 "આકાશમા હુ એકલો જ હતો અને જાણે કે જન્મનાળથી વિચ્છેદાઈ
 ગયો હોઉં એવી એકલતા અનુભવવા લાગ્યો હવે મારુ ધ્યાન મારી
 તરફ દોરાયુ" - અને એવા ઉગ્ર ભાન સાથે એ સાક્ષીભૂત ચેતના
 ફરીથી કિનારા પર ઊતરી આવે છે ત્યાં, પેલુ 'કાળુ ટપકુ' અને
 એનો માનવદેહરૂપે વિસ્તાર, અને એનો એ 'ચહેરો' તે પોતાનો જ !

'કાગડો' આખાયે આકાશને ઢાકી દેતો પાખો ફેલાવે છે, તેમા
 તેની વૈશ્વિક સત્તાનો પરિચય મળી જાય છે. (લોરેન્સની The Spake
 કવિતામા સર્પનો પણ આવી વૈશ્વિક સત્તારૂપે પ્રસાર થતો વર્ણવાયો
 છે.) એ પાખોના ફેલાવાથી જે અધકાર વ્યાપી ગહે છે, તેમા તેની
 બે આખો તગતગ્યા કરતી પ્રત્યક્ષ થાય છે. વિશીષિકાનું આ રૂપ

કગત છે, પણ એનું ય વળી આગવું કામણું છે અહીં અનુભૂતિના વ્યાપમા કશાક mystic તત્વનો સરૂપર્ગ વરતાય છે 'સાક્ષીભૂત ચેતના'ની અપાર વેદના અને થીજી ગયેલા ચિત્કારોની નિગબ્દતા અહીં પગકાપ્ડાએ પહોંચે છે ત્યાં અનિમિષ ઘટના આરભાય છે એ સદા પખીની પાછળ સાક્ષીભૂત ચેતના અદ્ભુત જળથી ખેંચાય છે આરભમા 'કાગડો' પોતાની પાછળ દરિયા' ખેંચી આણતો હોય એ ક્રિયાની સામે અતની આ ક્રિયા વિરોધમા અરમ ઊપમી આવે છે અવકાશમા એ 'કાગડો' ન્યા અદ્ભુત થઈ જાય છે ત્યાં એ 'સાક્ષી ભૂત ચેતના'ને એ ખાલી અવકાશમા વજનગહિત સ્થિતિમા મૂકાઈ ગયાનો અનુભવ થાય છે પેલા આદિમ આવેગનો મોત કપાઈ જતા પોને દિશાશૂન્ય બની જતો અનુભવે છે એની આમેના પેલા dervish (કે dervish) જોડેની જન્મનાળ કપાઈ જતા ક્ષણભર ભય કર એકલતાનો અનુભવ થાય છે પણ ત્યાં તો એ ક્ષણે પોતાના પેટમા જ છુબૂક્ષાનો અગ્નિ ભગ્નક જળી રહ્યો હોવાનું તેને વાગે છે. દૂર કિનારા પર પ્રથમ એક 'કાળુ ટપકુ' દેખાય છે (આરભમા સાક્ષીભૂત ચેતનાએ આકાશમા એવું 'ટપકુ' જોયું હતું) પછી એક ભયનો સચાર તેનામા થઈ જાય છે રમેને એ 'ટપકુ' 'પીળા રંગ'મા ભળી તો નહિ જાયને (આરભમા આકાશમા 'કાળા ટપકા' માટે તેને આની જ ભીતિ જાગી હતી) અને પછી કિનારા પર ઊતરી માનવ-શરીર સુધી પહોંચે છે તેના વૂટણને જળથી ભીંસે છે, એનો ભલ્ય કરવા લાગે છે ત્યાં એનો 'અહેરો' જોઈ જળી ઊડે છે! પગકાયાપ્રવેશની આ આખીયે લીલા જેટલી ગેમાયક છે તેટલી જ સંક્ષોભક પણ છે ધનસ્થાને રચેલી એક મમર્થ કેન્ટ્રી આમ અહીં એક ચેતોહર કલાત્મક રૂપ પામ્યાનો પરિ-તોષ અર્પે છે આની કેન્ટ્રી સર્જનની અનતવિધ શક્યતાઓ તરફ સંકેત પણ કરી રહે છે

મારો ધર્મ મનુષ્યધર્મ

લેખક દેવુલપદ્મી વેંકટકૃષ્ણ શાસ્ત્રી

અનુવાદક ભગવતીકુમાર શર્મા

સુવિખ્યાત નેલુગુ કવિ દેવુલપદ્મી વેંકટકૃષ્ણ શાસ્ત્રીને ૧૯૭૮નો સાહિત્ય અકાદમીનો પુસ્કાર મળ્યો હતો. કેટલાક વર્ષ પહેલાં લેરીન્ગઈટીસ (કંઠનાળનો સોળે-દાહ)ની શસ્ત્રક્રિયામાં તેમણે તેમનો કંઠ મૂર્ણપણે ગુમાવી દીધો હતો. ગુજરાતી કવિ શ્રી ગુધુનીર ચૌધરીએ કવિની આ સ્થિતિ વિશે એક કાવ્ય પણ લખ્યું છે.

કવિએ આંત્રપ્રદેશના સમુદ્રતટના કાઝીનાડા નગરનો પ્રવાસ કર્યો અને તેનું વર્ણન આલેખ્યું. તેઓ એ નગર સાથે વર્ષો સુધી ગાઢ સંબંધ ધરાવતા હતા અહીં એમની એ લાવયાતના વર્ણનનો ગુજરાતી અનુવાદ પ્રસ્તુત છે.

હવે હું ઇચ્છા કુળળ હરી-ફરી શકું તેમ નથી મગાથ વિના હું ગેરીમા પગ પણ મૂકવા સમર્થ નથી

મારી વાચા ચાલી ગઈ છે અને જાહેરમાં હું વિચરી શકતો નથી, મેં મારો અવાજ ગુમાવ્યો છે. તે છતાં મિત્રો અગાઉની જેમ જ મને મળવા આવતા રહે છે, તેઓ મને વીંટળાઈ વળે છે અને મારામાં અગાઉ કરતાં વધારે દિલ્લયરૂપી દાખવે છે આમ વિચારવું વિચિત્ર લાગે છે મારા જેવા અસહાય, વૃદ્ધ પુરુષમાં આવતા અધા લોકોએ શા માટે રસ લેવો જોઈએ ? મુજબ મેં શાસ્ત્રક્રિયા કરાવી ત્યાગ્યી તેઓ જાંઘાએ મારા પર રનેહ વરસાવ્યો છે શા માટે ? મને આશ્ચર્ય થાય છે શા માટે ?

મારે હવે એ જ પ્રમાણે ડગ્ગુ પડે છે) 'હવે તુ જ મારો અવાજ છે, અને હું તારી આંખો આપણે આ જ ગીતે આગળ ધપીએ' હવે હું તેની માથે જ પ્રવાસમા જાઉં છું

હું કેટલા બધા પરિચિત લોકોને મળ્યો ! આ મુલાકાતોથી મારી હિમ્મત અવશ્ય દમ વધતી વધારે થયા હશે. પણ ઘણા જૂના ચહેરાઓ મારે હું અખતો ગયો એ ચહેરાઓ હવે ઓગળી ગયા છે

હું તો હૃદયથી જીવનારો માણસ છું—નિતાંતપણે હૃદયથી જ જીવું છું મને ખીન કશા કરતાંયે માણસની વધારે ભૂખ રહે છે કવિતા એ માનુ જીવન છે સગીત મારો આત્મા છે કર્મો અને તેના ગહસ્થો, દર્શન-આદર્શકારનો માર્ગ, યોગ વગેરેની મને ગમ નથી હું એવો તો અજ્ઞાન છું હું માત્ર માણસના અથવાગને ઓળખું છું—તેના પ્રેમના ગેમાયને અને તેના નકારની પીડાને પિઠાણું છું મારે ધર્મ આ છે

એ જ રીતે નાહિત્યમા કલા-સ્વરૂપોની અદ્યતન થિયંગોઓની અને ધ્વનિ, વક્રોક્તિ તથા ગ્સ જેવા સૌન્દર્યશાસ્ત્રના મોટા મોટા મિદ્ધાતોની મને ગમ નથી, એ બધું તો વિદ્વાનો અને શાણાઓ મારે છે હું માત્ર કવિતાને જાણું છું ને તેને દેમ આસ્વાદવી તેની મને ચમગ છે.

માગ જેવા માણસ મારે (મિત્રો સાથેની) એ મુલાકાતો આનન્દ વિભેદ કરનારી નીવડશે, નહિ ?

છેલ્લે છેલ્લે હું વિચિત્ર પ્રાણી બની ગયો છું. ઘરમા હું અવાચક બેસી ગહું છું હું અધકારમા માગ વરને હિબટે મૂગો મૂગો બેમી ગહું છું અને ત્યારે વૃક્ષપર્ણોની મર્મર આતતી હોય છે

હું કોઈ પણ અતિયિ મારે દાર ખુલા ગાખુ છું અતિયિ તો અણુવાર્વાં ચે આવે !

ડયાગ્ડ જ્યારે કોઈ આવતુ નથી ત્યારે મને એવો ભય લાગે છે, કે નવા કુટેલા પાદ્મા પર ધ્રૂજતા હિમના બિન્દુની જેમ હું ડદાય મગી જઈશ

‘અરેરે, આજે કેમ ઢોઈ જ ન આવ્યું ? બહુ મોડું થાય તે પહેલાં ઢોઈ આવી ચઢે તો કેવું સારું !’ હું અધીર અને ઉત્સુક બની બેઠી છું

મારી લાગણીઓ અને ઝખનાઓ એજે જવા જ સર્જાઈ છે તે વિચારે હું નિરાશાથી ફફડું છું ટેકરીઓ વચ્ચેની ખીણમાં ભગેલી વૃક્ષચટાની જેમ

તો પછી હું શું કરી શકું ? મને પેલા અગ્રેજ કવિના જેવી લાગણી થઈ આવે છે તેણે લખ્યું છે-

‘ચકલી સુદા જો મારી બારી પાસે આવે છે, તો હું તેના અગ્નિત્વમાં હિસ્સો લઉં છું અને કાકરો ઉપાડું છું’

આવી મહાન ક્ષણમાં માણસ નિર્સર્ગ સાથે મૈત્રી બાધે છે

એક વાર હું મારી કારમાં હૈદરાબાદથી મદ્રાસ જઈ રહ્યો હતો. રસ્તામાં નાગાજીનસાગરની પાસે મેં એક ભયી, ઉદાસ ટેકરી જોઈ

એવામાં એક વાદળું આવ્યું ને એ ટેકરી પર ફાટ્યું થોડાંક ઝાપટા વરસાવ્યા. પણ ટેકરી તો અચળ રહી અગાઉ જેવી જ ઉદાસ અને વપાદથી નીતરતી. વાદળ ચાલ્યું ગયું મને એને માટે વેદનાની લાગણી થઈ આવી.

રાત્રિને સમયે આ લાગણી વધારે સઘન બની આવે છે ગત્રિ તો મા છે માનો ખોળો દિવસના સમયે બધી જ વસ્તુઓ પોત-પોતાના રીતે અનેક પ્રકારે વહ્યા ઢળતી હોય છે ઢોઈને બીજા સાથે ખોતવાની થે નવરાશ નથી હોતી પણ રાતટાણે બધા ગાલ સાથે ગાલને ભટકાડીને બાળકોની જેમ, એક જ પથારીમાં મૂતા હોય એમ લાગે છે આ બધી ટેકરીઓ અને વૃક્ષો, મહાનો, ખુરશીઓ અને માણસો ! તેમની વચ્ચેનું એકથ કવિને કદાચ રાત્રિને સમયે વધારે સ્પષ્ટ થી વર્તશે

ગત્રિની શાંતિ માણસના મોન જેવી હોય છે, પણ મારુ આ કાઈ મોન નથી એ તો વાચા-વિહીનતા છે તેથી આ અનુભવ ક્ષણિક જ હોવો જોઈએ

દરમ્યાન એકલતા મને ભીતરથી કાઢે છે. હું આ વિચારે લગભગ ૨૬ ૨૬ વર્ષ જાહે છું. 'આ ગસ્તા પગથી આટલા બધા લોકો પસાર થાય છે પણ એમાનો એક માણસ સુદ્ધા કેમ મારી પાસે આવતો નથી ? ખીજુ કાઈ નહિ તો તે તેના પગનાની સ્પષ્ટ છાપ મારે માટે મૂકતો જાય તોયે બસ !' વારુ, આઠાશમા પેંડા તારાઓ જે કે કોઈકના પદચિહ્નો ? હું આમ તેઓને વિશે વિચારે ચઢ્યા છું ત્યારે મારા અધકારભર્યા નીડમા, પગેઢની ધ્રુવરતા હેઠળ, વીની ગયેલા મળસકામાથી પખીઓનો ફડફડાટ વહી આવે છે. અને હું સહેજ ભાનમા આવું છું

અને મૈત્રી માટેની મારી તરત પણ એવી જ છે પ્રેમ માટેના આ બાથોડિયા । મારો ધર્મ આ છે હું હંમેશા જીવનના વિશ્વમા, મનુષ્યોના વિશ્વમા રહેવા ઝંખતો રહ્યો છું માનવમહેરામણમા હું દૂખી જવા ઈચ્છું તેથી હું મૃત્યુ નહિ પામું જીવનનો અસીમ કોશ બ્યારે મારી પામે હોય ત્યારે મારે શા માટે મરવું જોઈએ ? મનુષ્યધર્મ એજ મારો ધર્મ છે

આથી હું એક રીતે એકાકી નથી અને તેથી એકાકી છું પણ ખરે શા માટે ? કાગલ કે હું એકવો જિલો રહું છું અને અન્ય ૨૬ છું હું ગાજકીય કે ખીન્ન કોઈ પ્રકારના પક્ષમા નથી. મારું પોતાનું કોઈ જૂથ નથી મારે કોઈ ધર્મ નથી માત્ર મનુષ્યનો ધર્મ છે મારી કોઈ જાતિ નથી, માત્ર મનુષ્યની જાત છે. હું માણસ છું. મારે માટે દરેક માણસ મારા જેવો જ છે. માણસોના આ વિશ્વમા 'ૐશ્વિક મનુષ્ય' સાહિત્યમા મારું કોઈ વિશેષ ક્ષેત્ર નથી. જે તમને

રુચતુ હોય તો હુ કહુ કે હું કવિ છુ હુ માત્ર કવિને ઓળખુ
છુ આ કે તે કવિને નહિ

આ બધુ કહ્યા પછી એ મારે જે બધુ કહેવાનુ છે તે પૂર્તી
સ્પષ્ટતાથી હુ કહી શક્યો છુ કે કેમ તેની મને ખાતરી નથી મે
જે કહ્યુ તે હુ કહી શક્યો છુ કારણ કે બ્રાહ્મોસમાજમાની
મારી શ્રદ્ધાનો એ પ્રભાવ છે, અને મારા ગુરુ (સ્વ સર આર વેકટરામ
નાયકુ)ની પ્રેરણાનુ પરિણામ છે મારો ધર્મ મનુષ્યધર્મ છે, જાગતિક
આસ્થા છે. મારુ મદિર નિત્યનૂતન છે ધરતીમાના એ મારુ
મદિર છે

આ વિશાળ અને ઊંચા મથ પર
હું સતત રહી શકું તેમ નથી
ક્ષણાર્ધમા હુ પડી જાઉં છુ
અને અધકાર તથા ઉન્નત વચ્ચે
હુ બાથોડિયા ભરુ છુ

માણસ દરેક બારણે ટકોરા સાલજો, દરેક હૃદયને ટકોરા મારી
પૂછે એ વિરલ છે, અત્યંત વિરલ છે મને મોટેથી રડવાની મરજી
થઈ આવે છે

• જીવનભરની પ્રતીક્ષા પછી એ
તમે નહિ જ આવો !
અમને જ્યારે કશી ધારણા નહિ હોય
ત્યારે તમે આવી પહોંચ્યા છો !
પળભન્મા તો તમે જતા રહ્યા
અને હુ ગાફેલ !
તમે સદૈવ અહીં જ રહો તે માટે

હું તમારા ચરણને
મારા હૃદય સાથે બાંધી તો રાખી
શકું તેમ નથી.
એક જ શ્વાસમા હું કહું છું.
પગલે પગલે મહિર છે
દરેક આત્મામાં એક દેવળ છે,
અને એ દેવળમા એક દીવો છે

હું મારી જાતને જ કહેતો સાબળુ છું

ખાલી શબ્દો—

હે પછી તમે ખરેખર આ જ કહેવા માગો છો ?
તમે જૂઠું બોલો છો.'

પણ તરત જ હું ફરીયા વિશ્વાસ પ્રાપ્ત કરું છું અને ગાઈ

બિંદુ છું.

‘આ નૌકાને ખરેખર કોણ ચલાવે છે ?

માત્ર અણુદીઠ નૌકાચાલક

મોજાઓ પર તે માર્ગ કરે છે

તે આપણને હલેસા મારીને

સામે કાઠે લઈ જાય છે

જ્યાં નૌકાને ખરેખર કોણ ચલાવે છે ?

માત્ર અણુદીઠ નૌકાચાલક જ ’

કાઈક રીતે, ક્યારેક ગાઓ તો ખરા ।

પત્રચર્યા

સુમન શાહ

તન્ત્રીશ્રી, 'કંકાવટી'—

‘કંકાવટી’ના કેષુ. ‘૭૯ ના અકમાં મારી આગલા અંકની પત્ર ચર્યાના અનિત હાકારે જવાળ આપ્યો છે એમા સુરેશ જોષી, ગદ્ય ન્યામ શર્મા અને મારે અગે વધુ ગેરસમજે જીલી કરનારા વિદ્વાનો પડેલા છે, તો આ લખાણુ તેના જવાળરૂપે પ્રકટ કરશે.

‘વાચના’ના મારા ‘જિહાપોહ’—પ્રકાશિત અવલોકનને અનિત હાકાર ‘અનેક રીતે’ થયેલુ ‘મૈત્રીકૃત્ય’ લેખે છે અને તેને ‘અપ્રામાણિક વ્યવહારને સિદ્ધાન્તનુ મહોરુ પહેરાવવાના પ્રયાસ’ રૂપે વર્ણવે છે તેમની આ બેય માન્યતાઓ તેમની અણુસમજોને આભારી છે. હું તેની ક્રમશઃ વાત કરું .

મારા ‘મૈત્રીકૃત્ય’ પછી પણ ભાઈ અનિતને માગ અવલોકનમા ‘વાચના’ વિરુદ્ધની ૧૭ જેટલી સ્થાપનાઓ જેવા મળી છે ! ત્યારબાદ તેમણે, મને જેવા મળેલી ‘વાચના’ની ૧૦ જેટલી વિગેપતાઓ નિરૂપી છે ! આને ‘મૈત્રીકૃત્ય’ લેખવુ કે કેમ તેની ચર્યામા ન પડતા હું કહીશ કે એ ૧૭ સ્થાપનાઓને હું ‘વિરુદ્ધની સ્થાપના’ લેખે સ્વીકારતો નથી. ‘વાચના’ની વિરુદ્ધનુ શુ ? ને ‘સ્થાપના’ તે શુ ? એક અવલોકનમા ચાલતા એક સળગમૂત્ર વિવેચનાત્મક દારની એ ભાત છે. એને સ્થાપના ન કહેવાય, ટાળણુ-ટાળણુ કરી જુદુ કાટી અર્કો ઝાટલા લઈને બધુ જોખના ખેદા છીએ ? ખરુ-ખોદુ કહીને શિક્ષકની જેમ ગુણાક આપવા ખેદા છીએ ! એને વિરુદ્ધની સ્થાપનાઓ ગણીને પુર્ત જ અનિતે પછી એને રાધેશ્યામની મર્યાદાઓ લેખે ઘટાવી નાખી છે ! પાછા, મારા વિચારોનુ એ નિકટતમ અર્થવટન છે એમ તેઓ

કહે છે । રાધેશ્યામની 'ગિટકે અને નિરંજન લગત' સમીક્ષામાં પણ, તેઓ પાનાને હિસાબે 'સમીક્ષા' શોધવા નીકળ્યા છે એક વિવેચનાત્મક લખાણ આસપાસની અનેક ચીજોને સ્પર્શે - પુત્રનાત્મક હોય ત્યારે તો ખાસ એ વાત તેઓ સમજ્યા, નથી, ને આમ શબ્દો જોખવા બેઠા છે એ લેખની કળશ્રુતિ તે આજ, કે ગિટકે રિલ્કે ગ્રહે છે અને નિરંજન લગત નિરંજન લગત । આની માપપટ્ટીઓ લૂંછને વેતરના ખેસીએ એટલે વિવેચનનું વિવેચન થઈ ગયું ગણવાનું ? ન ચાલે, આમ તો કોઈ એ વિવેચકમાંથી કશું જ, હાથ ન આવે ।

અનિત વિવેચન વિરોધો ગા ખ્યાલ ધગવે છે ? 'શુભો હોય ઠતા નખશું' હોઈ મહે' એવા એમના ત્રિધાનને કયો પાયા છે ? તેઓ કહે છે તેમ 'કલાના મર્મ'ને કેટલે જીડે સુધી 'કેવોડ અપશ' કરાવવામાં વિવેચકના 'શુભો કે મર્યાદાઓ 'મદદરૂપ' થયા છે તેનું 'પ્રતિપાદન' થવું જોઈએ થવું જોઈએ, પણ શી રીતે ? વળી અહીં 'કલાનો મર્મ', 'જીડે સુધી' જેવા રોમાન્સિક ખ્યાલો-આદર્શોના વ્યામોહ સ્પષ્ટ છે, ખસકે એરી વાચાળતાઓએ 'આપણામાનાં વંશુને લાગે સુધી નાદુરસ્ત ગાખ્યા છે

હવે મારી 'વાંચના'ની સમીક્ષાનું પ્રતિપાદન આ પ્રતિપાદન તેઓને 'અત્યંત ગભીર' લાગ્યું છે. વાત એમ છે, કે પ્રતિપાદનને તેઓ સમજી શક્યા જ નથી । મારા એ શબ્દો આમ છે

‘ રાધેશ્યામ સુરેશ જોષી પછીના, છેલ્લા દાયકાના, ખીજ એવી જ ઘનતા ધગવતા પૂરા સક્રિય સાહિત્યવિવેચક છે સુરેશ જોષીએ, છેલ્લા દાયકામાં ગુજરાતી સાહિત્યવિવેચનની પ્રગતિશીલતાને પોતાના આગવા કલાપરિશીનન દ્વારા ને એક ચોક્કસ સૌદાનિતક ધરા પૂર્ણ પાડી છે, તો રાધેશ્યામ એ પ્રગતિશીલતાને વિવેચનના કૃતિ નિષ્ઠ ધરાતન પર પૂરી ખમગદારીવાળા પ્રેમથી પ્રત્યક્ક ડગવે તપાસી છે ’

આમાં અનિતને રાધેશ્યામને, સુરેશ જોષીનાં ઉત્તરાધિકારી બાદે

પત્રચર્યા

સુમન શાહ

તન્ત્રીશ્રી, 'ક કાવટી'—

‘ક કાવટી’ના ફેણ. ‘૭૯ ના અડમાં મારી આગલા અડની પત્ર ચર્યાનો અજિત ઠાકોરે જવાબ આપ્યો છે એમા સુરેશ જોષી, ગદ્ય શ્યામ શર્મા અને મારે અંગે વધુ ગેરસમજો જાલી કરનારા વિદ્વાનો પડેલા છે, તો આ લખાણુ તેના જવાબરૂપે પ્રકટ કર્યો.

‘વાચના’ના મારા ‘જીહાપોહ’—પ્રકાશિત અવલોકનને અજિત ઠાકોર ‘અનેક રીતે’ થયેલું ‘મૈત્રીકૃત્ય’ લેખે છે અને તેને ‘અપ્રામાણિક વ્યવહારને સિદ્ધાન્તનું મહોરુ પહેરાવવાના પ્રયાસ’ રૂપે વર્ણવે છે તેમની આ ખેય માન્યતાઓ તેમની અણસમજોને આભારી છે. હું તેની ક્રમશઃ વાત કરું .

મારા ‘મૈત્રીકૃત્ય’ પછી પણ ભાઈ અજિતને માગે અવલોકનમાં ‘વાચના’ વિરુદ્ધની ૧૭ જેટલી સ્થાપનાઓ જોવા મળી છે । ત્યારબાદ તેમણે, મને જોવા મળેલી ‘વાચના’ની ૧૦ જેટલી વિશેષતાઓ નિરૂપી છે । આને ‘મૈત્રીકૃત્ય’ લેખનુ કે કેમ તેની ચર્ચામાં ન પડતા હું કહીશ કે એ ૧૭ સ્થાપનાઓને હું ‘વિરુદ્ધની સ્થાપના’ લેખે સ્વીકારતો નથી. ‘વાચના’ની વિરુદ્ધનું શું ? ને ‘સ્થાપના’ તે શું ? એક અવલોકનમાં ચાલતા એક સળગસૂત્ર વિવેચનાત્મક દારની એ ભાત છે એને સ્થાપના’ ન કહેવાય, ટાળણુ-ટોળણુ કરી જુદું કાઠી અડો કાટલા લઈને બધું જોખવા બેઠા છીએ ? ખરું-ખોટું કહીને શિક્ષકની જેમ ગુણાક આપવા બેઠા છીએ ? એને વિરુદ્ધની સ્થાપનાઓ ગણીને પુર્ત જ અજિતે પછી એને રાધેશ્યામની મર્યાદાઓ’ લેખે ઘટાવી નાખી છે । પાઠ, મારા વિચારોનું એ નિકટતમ અર્થઘટન’ છે એમ તેઓ

કહે છે । ગદ્યશ્યામની 'ગિટકે અને નિરજન ભગત' સમીક્ષામાં પણ, તેઓ પાનાને હિસાબે 'સમીક્ષા' ગોધવા નીકળ્યા છે એક વિવેચનાત્મક લખાણ આસપાસની અનેક ચીજોને સ્પર્શે - તુલનાત્મક હોય ત્યાં તે ખાસ એ વાત તેઓ સમજ્યા, નથી, તે આમ જમ્મો નેખવા બેઠા છે એ લેખની કળાયુતિ તે આજ, કે ગિટકે રિલ્કે ગહે છે અને નિરજન ભગત નિરજન ભગત । આતી માપપડીઓ વૃદ્ધને વેતગવા બેસીએ એટલે વિવેચનનું વિવેચન થઈ ગયું ગણવાનું ? ન વાલે, આમ તો કોઈ ચે વિવેચકમાથી ડથુ જ, હાય ન આવે ।

અજિત વિવેચન વિગેતો નો ખયાન ધગવે છે ? 'શુભો હોય ડતા નખજી' હોઈ શકે' એવા એમના વિધાનને કયો પાયા છે ? તેઓ કહે છે તેમ 'ડનાના મર્મને ફેટલે જાડે સુધી ફેવોડ અપશ' કરાવવામાં વિવેચકના શુભો ક મર્મદાઓ 'મર્મરૂપ' થયા છે તેનું પ્રતિપાદન થવું જોઈએ થવું જોઈએ, પણ શી રીતે ? વળી અહીં 'કલનો મર્મ', 'જાડે સુધી' જેવા રોમાન્ટિક ખયાલો-આદર્શોનો વ્યામોહ સ્પષ્ટ છે, ખલકે એવી વાચાળતાઓએ આપણામાના ધંધાને લામે સુધી નાદુરસ્ત નાખ્યા છે

હવે મારી 'વાચના'ની સમીક્ષાનું પ્રતિપાદન આ પ્રતિપાદન તેઓને 'અત્યન્ત ગભીર' લાગ્યું છે વાત એમ છે, કે પ્રતિપાદનને તેઓ સમજી શક્યા જ નથી । મારા એ જમ્મો આમ છે

‘ ગદ્યશ્યામ સુરેશ જોષી પડોના છેલ્લા દાયકાના, ખીજી એવી જ ઘનતા ધગવતા પૂર્ણ સક્રિય સાહિત્યવિવેચક છે સુરેશ જોષીએ છેલ્લા દાયકામાં શુભગતી સાહિત્યવિવેચનની પ્રગતિશીલતાને પોતાના આગવા કલાપરિશીલન દ્વારા ને એક ચોડડમ સૌદાન્ટિક ધરા પૂર્ણ પાડી છે, તો ગદ્યશ્યામ એ પ્રગતિશીલતાને વિવેચનના દૃનિ-નિષ્ઠ ધરાતન પર પૂરી ખમ્મદાળીવાળા પ્રેમથી પ્રખર કગવે તપાસી છે ’

આમાં અજિતને ગદ્યશ્યામને સુરેશ જોષીના ઉત્તરગધિગરો જાહેર

કરવાનો,' 'તેમની કક્ષામા સ્થાપવાનો' માટે 'સ્પષ્ટ પ્રયત્ન' લખાયો છે

છેલ્લા બે દાયકામા, આપણા સાહિત્યક્ષેત્રે સર્જન-વિવેચનમા જે 'આધુનિક યુગ' ખેડે, જે 'પ્રગતિશીલતાઓ' જોવા મળી, તેની ભૂમિકા સુરેશભાઈ-પ્રણીત સૈદ્ધાન્તિકતાઓમા પડેલી છે એ આ પ્રતિપાદનની વીગત છે. ખીજી વીગત એ છે, કે એ પ્રગતિશીલતાઓના પરિણામ-લેખે આપણે ત્યાં જે કંઈ સર્જન-વિવેચન થયા, આપણી નવનકથા-નવલિકામા કે આપણી કવિતામા કે આપણા નાટકમા કે આપણા વિવેચનોમા જે રૂપેણે 'આધુનિક' વલણો પ્રકટયા, તેને તપાસવાનો પ્રેમભર્યો પ્રયાસ કરનાર પહેલા સક્રિય વિવેચક હતા રાધેશ્યામ. આ એક હકીકત છે. આપણા નવ્ય કવિઓ કે નવ્ય વાર્તાકારો-નાટ્યકારોની એની કૃતિઓના અવલોકન, પહેલવહેલા અવલોકન બહુશ રાધેશ્યામે આપ્યા છે આ વાતનું દૃષ્ટાન્તઆમ આપી શકાય જે સુરેશભાઈએ એન્સર્ડ થિયેટ્રની વાત તેમના લખાણોમા, લાપાઓમા સૈદ્ધાન્તિક રીતે કરી હોય, અને આપણે ત્યાં 'એક ઉંદર જંદુનાથ' જેવું નાટક લાલશ કર-સુભાષ વડે લખાયું હોય ને ભજવાયું હોય, તો એ કૃતિ અને એ પ્રયોગને વિવેચનની પ્રત્યક્ષ ભૂમિકાએ તપાસનાર ગદ્યેશ્યામ હોય. આવા અનેક નિદર્શનો 'વાચના'-માથી મળી આવશે પ્રતિપાદનની આ બે વિગતોને અનિત પામી શક્યા નથી, એટલે એમને 'ઉત્તરાધિકાર' જોવા મળ્યો છે. આમા સુરેશભાઈના ઉત્તરાધિકારી તરીકે રાધેશ્યામ વર્ત્યા દેખાય કે પૂરક પ્રવૃત્તિ કરનારા તરીકે ? એટલે કે, ગદ્યેશ્યામ, અનિત કહે છે તેમ, 'પ્રગતિશીલતાના ખીજ આધાર' નથી દરતા, બલકે સુરેશભાઈનો એક જરૂરી કાઉન્ટરપાર્ટ બની રહે છે એમ વક્તવ્ય છે

હવે, 'ખજરદારીવાળો' કેટલો અને 'પ્રેમ' કેટલો તે તો કેમ નકકી થઈ શકે ? વળી રાધેશ્યામ કૃતિનિષ્ઠ રીતે જે તપાસ આદરે, તે તો તેમની શક્તિમતિરીતિએ જ આદરે. અહીં અનિત એવું પૂછવાને પ્રેરાઈ જઈયા, કે રાધેશ્યામે 'સુ' જો એ પૂરી પાડેલી સૈદ્ધાન્તિક

ધગતો વિનિયોગ કર્યો છે ખરો ?' તો પૂછી શકાય કે શું એવું અનિવાર્ય છે ? પ્રગતિશીલતા, સુ જો-સૌદાનિકતા અને રાષ્ટ્રધ્યામની પ્રત્યક્ષ અવલોકના એ ત્રણે વસ્તુઓ સંલગ્નભાવે જતા પોતપોતાની ગતિ જ વિકસેને ? સુ જોના સિદ્ધાન્તોની ગતિ કોઈ એ નૂતન ઉન્મેષે તપાસવા ખેસે તે તો સુરેગ જોવાના પોતાના આગ્રહથી વિરુદ્ધ ન હોય, એમની દૃષ્ટિના આધુનિકોમાં એવું કશું સમાન અનુસંગ જોવા ડરવું જ સુરેશભાઈને અન્યાયકર નીવડે. આ સમગ્રનું જોઈએ. જતા,

રાષ્ટ્રધ્યામ પામે કયા સિદ્ધાંતો છે એવો પ્રશ્ન મેં બહુ તીવ્રતાથી ઉપભોગ્યો જ છે. ખરી વાત તો એ છે, કે કશી સૌદાનિક પ્રકૃત પીઠિકાના અભાવમાં રાષ્ટ્રધ્યામના એ અવલોકનો જે કંઈ પ્રશ્નો જન્માવે તે 'વાચના' સદર્ભે પૂછ્યા જ છે, તેમ જતા, પ્રગતિશીલતાને પથે પજોતા આપણા આહિત્ય-વિવેચનના તાબા અવલોકનો, જિનું ખાતા દાઝી જવાય તો તેની પરવા કર્યા વિના, રાષ્ટ્રધ્યામે ડર્યે જ રાખ્યા છે માગ પ્રતિપાદનને આની હકીકતરૂપ શૂંચિત્વે લેવું વડે

આ, અજિતને નથી સમજાયું તેથી તેઓ રાષ્ટ્રધ્યામને સુ જોને ઉથાપનારને રૂપે લે છે. રાષ્ટ્રધ્યામ સુ જો-કાન્તિને અટકાવવા નથી નીકળ્યા, જેર કરવા નીકળ્યા છે, એવો મારો મતલબ છે. અને એમાં ગર્ભિત દીકા એ છે, કે આમ આવશ્યક શસ્ત્રજન્ય મતથી તો કોઈ પણ વિચારગતોદ્ધાનને દાખી દઈ શકાય, પણ એવા વાદ-પ્રતિવાદ નિષ્ફળ નીવડે તો, એથી 'નિષ્ફળ અનવસ્થાઓ'નું ઐતિહાસિક મૂલ્ય' કેટલું એમ પૂછનાર અજિતને કહી શકાય કે કોઈ વાદની સામે પ્રતિવાદ સંગ્રહને અનવસ્થાને તમકકે પહોંચવાનું પહોંચાડવાનું કીડ કીડ મુશ્કેલ છે અને એની વાદ-પ્રક્રિયા પોતે જ એક મૂલ્ય છે આપણે ત્યાં 'ડેડ એન્ડ' વગી પહોંચનારી એવી કેટલી કોન્ટ્રોવર્સિયલ છે વાનું. આપણે તો નર્થ દરિદ્ર છીએ

આમ સુ જોના રાષ્ટ્રધ્યામ ઉત્તરાર્થિકારી છે, એ કહી શકાય છે, એમના વિકલ્પે વિચાર મૂકનાના છે વગેરે ઉદ્દેશો. અજિતની આપુસમજનું

પરિણામ છે એમાં સૌને તેઓ અન્યાય કરી રહ્યા છે. અને પછી એનો એમના લખાણમાં વિસ્તાર થયો છે જેમ કે,

‘વાચના’ ના માગ અવલોકનને તેઓ કોઈ જાદુઈ ચમત્કાર લેખતા હોય તેમ મને વીસેકાજેટના ખીજા વિવેચનસંગ્રહોની એક યાદી ધરાવે છે, અને લખે છે, જે ‘વાચના’નું વિવેચન કરીને જ નહિ પણ અન્યોનું વિવેચન ન કરીને એમ ભેરડી રીતે ‘વાચના’નો મહિમા કર્યો છે.’ કોઈ ખીજા સંગ્રહો વિશે લખ્યા વિના જ, અને માત્ર ‘વાચના’ વિશે લખવાથી આટલો મોટો ચમત્કાર મારું અવલોકન શી રીતે સરળ શક્ય તે હું જાણતો નથી. આમ ‘લેખવાથી તો એ વીમનું અપમાન થાય છે’ વળી, એઓ નથી જાણતા કે એમણે જે વીસની યાદી આપી છે તેમાંના ધણા વિશે હું સ્વતંત્ર લેખો લખી ચૂક્યો છું. વળી એ એ વીસની યાદી ૧૯૭૦ થી ૭૪ સુધીના ને પછી છેક ૧૯૭૬ સુધીના સમયગાળાના વિવેચનસંગ્રહોની યાદી છે. ‘મારું - વાચના’નું જિહાવોહ-પ્રકાશિત અવલોકન કેષ્ટુઆરી, ‘૭૮મા પ્રકાશિત યુ છે, એટલે કે મોડામાં મોડું જન્યુઆરી, ‘૭૮મા લખાયું હશે હવે હું એ જ અવલોકનમાં જેને હજી હું જાણ્યો જ નથી તે કેષ્ટુઆરી કે માર્ચ, ‘૭૪ પછીના ભાવિ વિશે કે ભાવિના એ સંગ્રહો વિશે કેવી રીતે લખી શકે ? કે કેવી પદ્ધતિએ એ ભવિષ્યને ધ્યાનમાં લઈ ‘વાચના’નો મહિમા કરી શકે ? મારા માટે તો એ શક્ય જ નથી. અજિત બંધીબંધના ગાળાના વિવેચનસંગ્રહો-એવી મર્યાદા મારા માટે કેવી રીતે બાધી શક્યા હશે ? મારા હાથ પર ‘વાચના’ હતું, ને ખીજા જે સંગ્રહો હતા તે મારી સુગેશ જોષીની તેમ જ રાધેશ્યામની તે. સમયની પરિસ્થિતિઓ સદ્ભલે ‘ચીલાયાણુ એટલે કે ‘સુ જો ને પત્રો’માં મને સાકળવા ન ગમે’ તે પ્રકારની યુજનાવાળા છતાં યુ મારે ‘વાચના’ને અવલોકતી વખતે એથી આગળ પાછળની નિરર્થક તુલનાઓના ભટકવાનું હોય ? અરે, શી નાખી દેવા જેવી વાંત છે-! એ વીસમાંના એકથી વધુની સાથે મારે કશી નિસંખત

જ ન હોય તે અમમ્ય તેવું છે આયે જ મને એવા લવાગ કવવામા
ગ્સ નથી તો ખીજ તેમ કહે તેને હુ માત્ર 'લવાગ' જ કહુ એમ માનો
છો? તાત્પર્ય એ છે કે હુ લવાગ ન કહુ.

પત્રચર્યાઓ બાલિગતાભર્યા અભિનિવેશપૂર્વક યાય તેટલી
શાસ્ત્રદ્વિથી અને ખતબરી ચોડ્યાઈથી યાય તો વિવેચનનું વાતાવરણ
સુધરશે જ ગાફી, નિર્માઈતાઓ બરી જ વખતે પરિણામકારી નીડે
એવા બમોમાયી પત્રચર્યાઓના લેખકાએ નીડળી જવું પડશે, તો એમનો
ગ્રમ બધી જ વખતે ન્યાય્ય કુશે એવા આશ્વામનને પણ એઓએ
ઓળખી લેવું પડશે હાન તો પશુગ્રમ અને સહજ ગ્રમ વચ્ચે ભેદ
હોઈ શકે કે કેમ તેટલું કટપવાની જ જરૂર છે

૧લી માર્ચ, ૧૯૭૬

-સુમન શાહ

અમદાવાદ

સાભાર સ્વીકાર

જનાન્તિકે બીજી આવૃત્તિ લે. સુરેશ હ ત્રેપી, પ્ર સુગ
મિત સાહિત્યપ્રકાશન ૧/૩૭૮૭, મોની દેસાઈ પોળ, મુદ્રત-૩

માત્ર સુજોરસાવ વાતચિત્રો અનુ ભગવતીકુમાર ગર્મા, ૨
સાહિત્ય આદમી, ૨વી-દ્રબવન, ૩૫, ફિગઝશાહ રાડ, નવી દિલ્હી-
૧૧૦ - ૧

ઈશ્વરનું લખાણ

ચૌહાલ્ લૂઈ ખોહાલ્સ

જેલ પથરની ખાધેલી છે અને તે બહુ ઊંચી અને અર્ધ ગોળાર્ધના આકાર જેવી છે એની પથરિયા ફર્શ જગ ઉપરથી કાપે છે એ ફર્શ વિશાળતા અને વિવશતાના લાવેની અભિવ્યક્તિ કરતી દેખાય છે. જેલની એક ભીત ફર્શને ખે લાગમા વહેચી નાખે છે. એ ભીત બહુ ઊંચી છે, પણ જળીદાર છતને સ્પર્શી શકતી નથી એક લાગમા હુ એટલે ડહોલોમનો પૂજારી જિનાકન છુ, અને બીજા લાગમા જાગુઆર (દીપડો) છે તે મદ અને એકસરખા પગલે મારી કેદના સમયને માખ્યા કરે છે બપોરેના સમયે છાયા નથી હોતી ત્યારે છતનુ દ્વાર ખોલી નાખવામા આવે છે અને જેલર લોખડની એક ગેડી પરથી દોરડા વાટે અમને બનેને પાણી તથા માસના ટુકડા પહોંચાડે છે ત્યારે જળીદાર છત પરથી પ્રકાશ અદર ડોકિયા કરે છે અને ત્યારે મને જાગુઆર (દીપડા)ની એક ઝલક મળી જાય છે

કેટલા વર્ષોથી હુ અધકારમા પડ્યો છુ, એ પણ હુ લૂલી ગયો છુ. ક્યારેક હુ યુવાન હતો અને જેલમા હરીફરી શકતો હતો એ માત્ર મૃત્યુની રાહ જોવા સિવાય કશુ જ કરતો નથી કદાચ દેવેએ માગે અત એવો જ નિધાર્યો હશે ક્યારેક મે મારા લાખા ચમકતા પથરથી શિકારની જાતી ચીરી નાખી હતી, પણ હવે સ્થિતિ એવી થઈ ગઈ છે કે ફર્શ પરથી ઊઠીને પાણી પણ પી શકાતુ નથી

કદોલોમમા પિગમીડને બાળવાની રાત્રના પહેલા કેટલાક લોકો
 ઘેડા પરથી ઊતરીને લોખંડના ગરમ અગ્નિયાથી અને માંસના લાગ્યા,
 હુ એમને છુપાવેલો ખજાનો બતાવી દઉં એ માટે મારી આખ સામે
 જ એમણે દેવની મૂર્તિ ઉપાડીને કેડી દીવી હતી, પરંતુ દેવે અને
 સાથે આપ્યા અને હુ એમના અત્યાચાર છતાં હુ ચૂપ રહી હતો
 એમણે મને બહુ માર્યો તે પછી મને ચૂંચૂં કરી નાખ્યો હતો
 મારી આખ ખૂલી ત્યારે મેં અને આ જોતમા જોયો અને મારા આ
 નયન જનનમા હુ એને ક્યારેય છોડી શકવાનો નથી

સમય પસાર કરવા માટે આ અધિકારમા પણ હુ, જે કંઈ જાન
 મેં મેળવ્યું હતું તે બધું યાદ કરવા લાગ્યો પથગતા સર્પો અને ઔપ
 ધીય વૃક્ષોનો ક્રમ અને સખ્યા યાદ કરવામા મેં કેટલીયે રાતો પચા
 ઠરી નાખી એ રીતે મેં સમય પર વિજય મેળવી લીધો હતો અને જે
 કંઈ મળ્યું હતું તેને મેં માગ અધિકારમા લઈ લીધું

એક રાતે મેં અનુભવ્યું કે હુ હવે સ્મગ્નુગક્રિતની સાવ નજીક
 પહોંચવાનો છું કેટલાય ડલાકો બાદ મેં એ રમ્મતિને ઓળખી માગ
 દેવ સાથે જોડાયેલી અનેક પરપગઓમાની એ એક હતી સૃષ્ટિના
 પહેલા જ દિવસે દેવે પૂર્વાનુમાન કર્યું કે આ સમય આવ્યે મહુ
 વિનાશ થશે આથી એમણે એક મત્ર લખી દીધો હતો, એના બંધ
 કરવાથી અનિષ્ટમાથી ઊગરી જવાય તે માટે દેને એ મત્ર એવી રીતે
 વખ્યો કે એનું લખાણ આવનારી પેઢીઓ પણ વાચી ઉઠેલી શકે
 અને કોઈ આકસ્મિક વટનાની એમના પર ખગળ અચર ન પડે
 એમણે એ મત્ર કયા સ્થાને, કઈ વિધિથી લખ્યો હતો, એની ખબર
 નથી પરંતુ અમને વિશ્વાસ છે કે એ ગુપ્ત મત્ર છે, અને કોઈ
 અઘિતરિગેષ જ એ વાચી શકશે

મેં મારી કાયમની મોત પ્રમાણે ત્રિયાયુષ્ કે આ યુગનો અત
 આવવાનો છે અને દેવનો ડેહના પૂર્વગ હોવાને કારણે માગ ભાગ્યમા

જ લખ્યું છે કે એ મત્રનું લખાણ હું વાંચી શકીશ. આ વિચારે મારો ઉત્સાહ વધ્યો અને હું એક વિલક્ષણ એવી વ્યક્તિતા અનુભવવા લાગ્યો. પૃથ્વીની સરહદોમાં ઘેરાયેલા અનેક પુરાણા માળખા છે, તે અનંત અને અક્ષય છે. એમાનું એક હું જેની તલાશ કરું છું એનું એ એક પ્રતીક હશે. પર્વત, નદી સામ્રાજ્ય અથવા તારા કોઈ પણ દેવનો શબ્દ હાઈ શકે છે પરંતુ સદીઓના ગાળામાં પર્વત મમતન થઈ જાય છે, નદીઓ માર્ગ મદલે છે, સામ્રાજ્ય પરિવર્તન અને વિનાશને પામે છે અને તારામંડળ પોતાનું સ્થાન બદલે છે પરિવર્તન મહા આકાશનો અક્ષર નિયમ છે

પર્વત અને તારા એકમો છે અને એકમો નશ્વર છે હું કોઈ સ્થાયી અને સુદૃઢ ચીજની ખોજમાં હતો મેં અન્ન, ઘાસ, પક્ષીઓની ઉત્પત્તિ તથા માણસોની પેઢીઓ વિશે વિચાર્યું કદાચ એ જાદુઈ મૂત્ર મારા ચહેરે જ અકિત હોય સંભવ છે કે હું મારી જ ખોજમાં હોઉં. આવી મૂઝવણમાં જ હતો ત્યાં મને યાદ આવ્યું કે જાગૃત્તા (દીપડા) દેવના ગુણો અને લક્ષણોમાંનો એક છે બીજી કોટડીમાં જાગૃત્તા આરની હાજરીથી મને મારું અનુમાન યોગ્ય હોવાનું લાગ્યું મારો આત્મા શ્રદ્ધાથી સભર થઈ ગયો

એ સંદેશનો અનુક્રમ અને આકૃતિ વિશે જાણકારી મેળવવામાં મેં કેટલાયે વર્ષો ગાળ્યા એ કહેવું કઠણ છે કે એ કામ કેટલું અસાધ્ય હતું ધીરે ધીરે એક પ્રગટ કોયડા કરતાં દેવે લખેલા એક વાક્યનો વ્યાપક કોયડો મને વધારે પરેશાન કરવા લાગ્યો. મારી ધારણા એવી હતી કે દિવ્ય ભાષાનો પ્રત્યેક શબ્દ તથ્યોની અચીમ શૃંખલાને અભિવ્યક્ત કરશે તે પણ અસ્પષ્ટ રૂપે નહીં, બલકે સ્પષ્ટપણે, ધીરે ધીરે નહીં, બલકે તત્કાળ. સમય વીત્યે મને દિવ્ય વાક્યનો વિચાર બાકિશ અને કાફરપણા જેવો લાગ્યો હું ચિંતન કરતો કે દેવને જો કશું કહેવાનું હતું તો બધું એક જ શબ્દમાં શા માટે નહીં કહી દીધું ?

એક દિવસ, હોઠા કે ગતે (માટે માટે દિવસ અને ગત વચ્ચે કથુ અતર હોઈ ગઈ ?) મને સ્વપ્ન આવ્યું કે જેલમાં, ફર્ન પર ગતીનો એક કણ પડ્યો છે મારા પર એની કશી જ અસર ન થઈ હું ફરી જીવી ગયો અને મેં ફરી સ્વપ્ન જોયું મેં જોયું કે મારી જીવ જીવી ગઈ છે અને ફર્ન પર રેતીના જે કણ પડ્યા છે પક્ષી વળી આખ મળી ગઈ અને સ્વપ્ન આવ્યું તો તેમા રેતીના કણની સખ્યા વધતી જ ગઈ અને છેવટે તો મારી કોટડીમા રેતીનો ઢગલો થઈ ગયો અને મારો શ્વામ ફધાવા લાગ્યો મેં પ્રયત્નપૂર્વક આખો ખોની મને એક સાદ સનવાયો તુ જાગ્યો નથી, માત્ર આટના સ્વપ્નમાથી તમા સ્વપ્ન મા તુ પ્રવેગ્યો છે આ સ્વપ્નાનું સ્વપ્ન છે રેતીના હોળા જેવું શાંધત તુ જે મને રોલે છે તે બમીમ છે અને પૂણું એતના પાડી ફરે તે પહેલા જ તારુ મરણ થયે

એ સાબળીને મેં અનુમત્યુ કે માટે અત આની પટોગ્યો કે રેતીના હોળા જાણે મારુ મોઢુ બધ ડગી ગયા છે તો પાણુ મેં વાટો પાડ્યો રેતીનો કાઈ હણુ મને માની નહી ગઈ સ્વપ્નમા સ્વપ્નાનું કથુ અસ્તિત્વ હોઈ શકતુ નથી.

એક તીખા પ્રહારે મને ફરી જગાડી દીધો, અધઝરના શુ "પગ માથી પ્રમગના એક વર્તુળનો ઉદ્ભવ થયો, સામે મેં જેવરનું મોઢુ, એના હાથ, ગરેડી, દોઢુ, માસ તથા વામણુ જોયા,

માણસ છેવટે પોતાના લાગ્ય પર સતોષ પામતો થઈ જાય કે એ છેવટે પોતાની પરિસ્થિતિઓ પ્રમાણે પોતાને ગોઠવી દે છે ગહસ્યવક્તા અથવા ઈશ્વરને પૂજારી થયો તે પહેલા હું એક કેની હતો, અને એક દુબકર ચક્રવર્તી જેવી જેલમા પહોંચી ગયો હતો મેં જેલના ભેજિયા વાતાવરણને ધન્યવાદ આપ્યા એના જગ્યાએ આગી- વાદ આપ્યા મેં અધઝર અને પગરો પ્રત્યે દૃતગતા પ્રગટ કરી પરંતુ એવામા કથુક એનું બન્યું જેને હું ક્યારેય ભૂલી શકીશ નહી

તેમ એનું વર્ણન પણ કરી શકવાનો નથી. ઈશ્વરત્વ અને સમર્થિની સાથે હું એકાકાર થઈ ગયો. આનંદતિરેક પ્રત્યેક વખતે ભિન્ન ભિન્ન રૂપોમાં પ્રગટ થાય છે. કોઈએ ઈશ્વરને તેજના રૂપમાં, કોઈએ તલવાર-રૂપે, તો કોઈએ ગુલાબપુષ્પની માળાના રૂપમાં જોયો છે. મને એ આનંદતિરેક એક બૃહદ ચક્રના રૂપે દેખાયો. એ ચક્ર જળ અને અગ્નિનું બન્યું હતું. એમાં વર્તમાન ભૂતકાળ અને ભવિષ્ય એક સાથે ગૂંથાયેલા હતા. અહીં કાર્ય-કારણ સબધ હાજર હતો. પ્રત્યેક અસીમ ચીજને સમજવાને માટે મારે માત્ર ચક્રને જ જોવાનું હતું.

ઓહ ! કલ્પના અથવા અનુભૂતિ કરતા મનનો આનંદ કેટલો વધારે હોય છે. મેં બ્રહ્માડ તથા એના નિગૂઢ તત્ત્વોના દર્શન કર્યાં. મેં શાસ્ત્ર-વર્ણિત સૃષ્ટિધૃત્પત્તિ જેઈ જાણ્યારના ચામડા પર અકાચેલા લેખ વાચવામાં સફળ થયો હતો. એ ચૌદ અનિયમિત શબ્દોનો એક મત્ર હતો. મને સર્વશક્તિમાન બનવા માટે માત્ર જિયા સાદે એનો ઉચ્ચાર જ કરવાનો હતો. આ પ્રખરનિર્મિત કેદખાનાનો લોપ કરવા માટે મારે માત્ર આજા જ કુવાની હતો. ચૌદ શબ્દો અને હું આખી પૃથ્વી પર રાજ્ય કરીશું. પરંતુ હું જાણું છું કે હું કદી એ શબ્દો નહીં ઉચ્ચારું, કેમ કે હવે મને મારું જીવતત્ત્વવાળું સ્વરૂપ વિસ્મૃત થઈ ચૂક્યું છે.

જાણ્યારના ચામડા પર લખેલો લેખ મારા મરણની સાથે જ અદૃશ્ય થઈ જશે. જેણે બ્રહ્માડના દર્શન કરી લીધા હોય, જેણે બ્રહ્માડના વિનાશની પ્રક્રિયા પણ સમજી લીધી હોય, તે માનવના ક્ષુદ્ર સુખ અને દુઃખની વાર્તા શા માટે વિચારશે ? હવે એવા માણસને કોઈ પણ જાતની ચિંતા શા માટે હોય ? હવે એ ખીજ માણસોના ભાગ્યની પરવા શા માટે કરે ? એનું પોતાનું જ અસ્તિત્વ ન રહ્યું હોય સાચું.

એ જ કારણે મેં મત્રોચ્ચાર ન કર્યો અને સમયના અંતરારની ગર્ભામાં પડેલા પુદ્ગલોના અસ્તિત્વને મૂલી ગયો. □

શહીદી

એંગ્લિક તોએસ્ક

મને ફાસી દેવાઈ ચૂકી ત્યારે મને ખ્યાલ આવ્યો કે બિન તો મારી પત્ની પર મોકલવામા આવશે બધુ એટલુ જલદી બની ગયુ કે મારી પત્નીને એનો સકેન પણ હુ કરી શક્યો નહીં

એટલે બિચાર કરીને હુ કચેરી તરફ ભાગ્યો ત્યાં એડ કારકુન મારુ બિન જ ટાઈપ કરી ગયો હતો બિન ૭૦૬-૦૮ માર્કનુ બન્યુ હતુ એ આડો બેઈને હુ ઉર્નેજિત થઈ ગયો મે ટાઈપગ્રાઈટરમાનો શ્રવ્યનો ટાઈપ તોડી નાખ્યો એ તરીને કારકુનની દાઢીએ ટકરાયો, એણે ગભરાઈને ટાઈપ હાથમા ઝીલી લીધો એના ચહેરા પરથી મૂર્ખાઈ વરસવા લાગી ટાઈપગ્રાઈટરને સગપ્પુ કુવા માટે એને પ્રણી મહેનત કરની પડી, એ દરમ્યાન એના હાથ રીખતની ગાડીથી કાળા થઈ ગયા એણે ખીજવાઈને ટાઈપ કરવાનુ કામ પડતુ મુક્યુ, અને મોમ અને રોટી લઈને બેઠો

એ દરમ્યાન કચેરીમા હુ હેડ કારકુન પામે ગયા એ બધા બિયો ગ્રિસ્ટર્ડ ટપાલમા મોકલવાની વ્યવસ્થા કરતો હતો મારુ બિન એની પામે હજી પહોચ્યુ નહોતુ, પરન્તુ મે એની ઈન્ડીપેન પકડી લીધી

‘કામ પુષ્કળ હોય છે ત્યારે સાડી શાહી સુકાઈ જાય છે ’
 હેડ કારકુન બમડયો અને શાહી ભરવા માટે ઈન્ડીપેન ખોલી અને
 ખડિયામાથી શાહી ભરવા જાય ત્યાં તો ખડિયો ભ્રષ્ટો વળી ગયો
 ચોપડીઓ રગાઈ ગઈ ખડિયાને સાચવવા જતા ખોલેલી પેન પણ
 ચોપડી પર પડી ગઈ અને શાહીથી પાનુ રગાઈ ગયું એ ખીજવાઈને
 જેમ તેમ ખોતવા લાગ્યો

‘અરે, શું થયું ?’ ટાઈપિસ્ટ એની સામે જોઈને પૂછ્યું

હેડ કારકુને જાણે એ સામજ્ય જ નહીં બસ, એ બમડો રહ્યો
 એક મેલી ઝોળીમાથી એણે થરમોસ કાઢ્યું, અને એમાથી કાવો કાઢીને
 ઢાકણના પ્યાલામા રેડ્યા ટાઈપિસ્ટ જમી ચૂક્યો હતો એટલે એણે
 પણ હેડકારકુનને મદદ કરવા માડી, ‘સાડી, કૂતરા જેવી જિંદગી છે !’

હવે હું એમને છોડીને કચેરીના આગળામા ભટકવા લાગ્યો
 ક્યારેક કોઈ બારણા આગળ થોભી જતો અને નેઈમ-પ્લેટ પરનું નામ
 અને પદ વાંચી જતો હું ઈચ્છતે તો અદર થતી વાતચીત પણ
 સામળી શકતે, પણ હું ત્યાંથી બાગમા આવી ગયો

ઝાહી બૈન્ય પર મારા જેવો એક માણસ પહેલેથી જ ખેડો
 હતો હું એની પાસે જઈને ખેસી ગયો

‘શું તને પણ ફામી દેવાઈ હતી ?’ મેં પૂછ્યું.

‘ના મને ગોળી મારવામા આવી હતી’ એણે કહ્યું .. ‘ભગવાનની
 મહેરબાની !’

એમ !’

‘હા, સમય થઈ ચૂક્યો હતો એટલે’ એણે કહ્યું

‘અહીં કેમ ખેડા છો ?’ મેં પૂછ્યું

‘હું દરરોજ અહીં બપોરે ખેસીને રાહ જોઉં છું કે ’ એણે કોઈ
 બહુ મોટા માણસનું નામ દીધું, એ કાયમ ચોક્કસ સમયે લય માટે

આવે છે. એની ગાડી સાવ ખટાગે છે એ ધણો ચાલાક છે વાસ્તવમાં ગાડી બહુ મજબૂત છે લોઝને બેવકૂફ બનાવવાને માટે આવું બધું કરે છે હું વિચારું છું કે એનું સ્ટીયરિંગ તોડી નાખું, જેથી એની ગાડી કોઈ ઝાડ સાથે ટકરાય કે કંઈ બીજું થાય હું નકકી કરી નકતો નથી

‘તમારી જગ્યાએ હું હોત તો કશું જ ન કરું’, મેં એને કહ્યું, ‘છ મહિના પચાગ થતા થતા તો એ પોતે પોતાનું ગળું દબાવી દેશે ત્યાં સુધી એ માત્ર જીવતા રહેના પ્રાણીની જેમ જીવે જ્યાં સુધી લેવાની નક પણ નહીં મળે એ મોત ઝાડ સાથે ભટકાઈને મરવા કળતા વધારે વેદનાભર્યું હશે’ પછી મેં પેલા મનને કમચારીઓની વાત કરી

‘એ જિયાગ બીજું કરી પણ શું શકે!’ એણે કહ્યું, પણ એમને મનાવવામાં મને આનંદ આવે છે વળી, હું વિચારું છું કે છ માસની અંદર એ મૂખ કમચારીઓ આપણી પત્નીઓને ખેંચી ખોટ પૂરી કરવા જઈ પહોંચશે હું માગું ગુસ્સા પર ઢાખ મેળવી શકતો નથી વિચારો તો ખરા, એ લોકો આપણને શહીદ માનશે! મને તો એનો વિચાર કરતા જ ઘૂણા ઊપડે છે પછી એ લોકો આપણી ઈર્ષ્યા કરશે, તથા પોતાના કંતરા, બિવાડી જેવા જીવન પર નિસાસા મૂકશે તે સાથે પોતાની રોટી પણ ખાતા રહેશે થૂં

એ થોડી વાર સુધી ચૂપચાપ પામે બેસી રહ્યો

એવામાં હોર્ન વાગવાનો સાદ આપ્યો એણે માર્ગ તરફ મોહું કેન્દ્ર્ય અને બોલ્યો, ‘તો, એ આવી રહ્યો છે’ મેં પેલી ગાડી જોઈ, તે કોઈ ઝાડ સાથે ભટકાઈ નહીં પગલવ મામળા મેં સામે જોયું, એક પ્રેમી યુગલ બેન્ય તરફ જતું હતું

‘ચાલો, એમને માટે બેન્ય ખાલી કરીએ.’

‘એથી શુ થવાનું હતું ? એક વધારાનો સોસપાઈ ખાનાને વધી જશે !’

‘ના ભાઈ, તારે એવું બોલવું નં જોઈએ.’ મે એને સમજાવ્યો એકાએક મને યાદ આવ્યું કે મારે ઉતાવળ છે અને મારે હજી તો વાતચીત કરવાની છે.’

‘વારુ આપણે ફરી મળીશું.’ કહીને હું મારા ઘેર પહોંચ્યો.

સાંજનું અધારુ ઘેરાયું હતું. મારી પત્ની હજી નુધી અધારામાં બેઠી હતી, શૂન્ય નજરે જોયા કરતી હતી અને તો પૂજવાની બહુએ ઈચ્છા થઈ કે, મારાથી નારાજ ન થા. જો મે તે વખતે એવું મોટું બધ ન કરી દીધું હોત તો અત્યારે તું રસોઈ કરતી હોત અને હું વર તરફ આવતો હોત. પણ શુ કરું, ખીજો કોઈ માર્ગ જ નહોતો. મને એમા જ મઝા પડી ચાલો, કંઈ નહી, ખીજી વાર .’

‘બહુ દર્દ થયું હતું ?’ એણે પૂછ્યું.

‘અરે, ના રે ! કંઈ ખબર જ ન પડી !’ પછી કંઈક વિચારીને એને સમજાવી, ‘જો, એ લોકો તારા પર ફાસી દેવાનું બિલ મોકલશે બેન્કમાં બેન્ક-સ છે ન ? નહીં તો, મારો કાળો સૂટ વેચી નાખજો’ વિચાર કર, હું જો કેન્સર કે ટી. ખી મા મર્યો હોત તો કટલો બધો ખર્ચ થયો હોત ! કફન-દફનમાં જે પુષ્કળ પૈસા ખર્ચાતે કફન, મીણબત્તીઓ, કાંધ દેનારા લોકો માટે પણ ખર્ચ કરવો જ પડતો. ગોઠવું મહોરુ પહેરી લેવામાં કાબેલ પેલો ઝમ્માવાળો જુવાન, પાદરી વગેરે મારે માટે ન જાણે કેવી કેવી પ્રશસ્તિ વાચતે અને હારમોનિયમ પર લાગો બજાવતે .’

મારી પત્નીએ વચમાં જ મને અટકાવીને કહ્યું, હું એમની પાસે ‘હું થાકી ગયો છું, ચિરશાંતિમાં પોલીશ એ ધૂન વગડાવતે’

‘પણ, એથી શો ફેર પડવાનો હતો ?’ મેં તરત કહ્યું એણે મને ટાક્યો તે મને ગમ્યું નહીં ‘જરા વિચાર કર, એ બધા પાછા કેટલો ખર્ચ થતો ! કમમા કમ ખસો, ત્રણસો માર્ક ખચાવી લીધા અને એ મૂર્ખાઓને બગાડતી પડી !’

‘ડીક છે-’ એણે કહ્યું, ‘હિતજિત ન થાયો.’ તે સાથે જ એણે મને પસવારીને માત્રાત્મ આપવા માટે સૂતકારમા હાથ લખાવ્યો.

માગ જેવાઓ પાસે પાછા ફરતી વખતે હું વિચારતો હતો કે, પેલાની સાથે હું ફરી બપોરે મળીને વાત કરું એ ડીક રહેશે. એ મૂર્ખાઓ મારી ગહીદીની ચર્ચા શરૂ કરી દેશે તો હું કમમા કમ મારી પત્નીને હસાવવાનો પ્રયત્ન તો કરીશ જ આહા,’

‘કકાવટી’ માસિક માટે નિયમ (મુજબ ફોર્મ ૪)

૧ પ્રકાશનસ્થાન : ૩, આનંદનગર સોસાયટી, સગરામપરા, મુંબઈ-૩૯૫૦૦૨

૨ મુદ્રકનું નામ : રતિલાલ મૂ. ‘અનિલ’

નાગરિકતા ભારતીય

સરનામું : ૩, આનંદનગર સોસાયટી, સગરામપરા, મુંબઈ-૩૯૫૦૦૨

૩ પ્રકાશકનું નામ નાગરિકતા સરનામું, નં. ૨ મુજબ

૪ અપાદકનું નામ રતિલાલ અનિલ

નાગરિકતા ભારતીય

સરનામું : ૩, આનંદનગર સોસાયટી, સગરામપરા, મુંબઈ-૩૯૫૦૦૨

૫ માલિકનું નામ ગજનીગત રતિલાલ રૂપાવાના

૩, આનંદનગર સોસાયટી, સગરામપરા, મુંબઈ-૩૯૫૦૦૨

હું રતિલાલ મૂ. ‘અનિલ’ આથી બહાર કંઈ છું કે, ઉપરની

રેગત મારી જાણ અને મમજ મુજબ માચી છે

સહી રતિલાલ મૂ. ‘અનિલ’ : પ્રકાશક

અતદ્

‘ક્ષિતિજ’ અને ‘ઊહાપોહ’ના સચાલકો તરફથી પ્રગટ થતા આ સાહિત્યમાસિકમા ગ્રન્થાવલોકન, તત્વચર્ચા, અન્ય લલિતકળા અને વિવેચનને સ્થાન છે.

ડેમી સાઈઝ, ૪૮ પાના • વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૨૦-૦૦

લવાજમ ભરવાનાં સ્થળો

- ૧ ડૉ. સુરેશ હ. જોષી કચ્છ/૪, અધ્યાપકકુટીર, પ્રતાપગંજ, વડોદરા-૩૯૦ ૦૦૬
- ૨ શિરીષ પચાલ, ૪/એ, હરિ કોલોની, આજવા રોડ, વડોદરા-૩૯૦ ૦૦૬
- ૩ ગસિક શાહ, ત્રીજે માળે, ખલોક નં ૧૦, ઈન્ડિયા હાઉસ, પેડર રોડ, મુંબઈ-૩૭

ઉત્કૃષ્ટ
ઇલેક્ટ્રિકલ
એકસેસરીઝ

ટ્રિપલસિકસ
ઇલેક્ટ્રો એન્જિનિયર્સ

લીમડા ચોક, ખરવર રોડી
સુરત (ભારત)

આપ

વ્યાપારી છો ?

ગવર્નમેન્ટ સર્વન્ટ છો ?

મ્યુનિસિપાલિટી/પંચાયતમા છો ?

બિઝનેસ એકઝીક્યુટિવ છો ?

શાળા-મહાશાળાના શિક્ષક છો ?

રાજકીય-સામાજિક સંસ્થાના કાર્યકર છો ?

પત્રકાર છો ?

લાયબ્રેરીઅન છો ?

આપ જીવનની ગતિ સાથે પ્રગતિ કરતા આધુનિક માનવી તો છો ને ?
તો

આપ

વ્યાપય ત્ર ટ્રેડર્સનો સ ક સં સાધો

જ્યાં આપના કામકાજને સુવડ અને સરળ બનાવતા ઓફિસ-
ઉપયોગી યંત્રો તથા પ્રસાધનો આપને કાયદાકારક રીતે મળી શકશે.

વ્યાપય ત્ર ટ્રેડર્સ

૩ , ન્યૂ બ્રહ્મક્ષત્રિય મોસાયટી, કોચિંગ આશ્રમ સામે પાણડી,

અમદાવાદ-૩૮૮૦૦૬

ટે ન. ૭૬૨૫૫

△ પ્રેમ્પ્રોસાઈન ડીપ્લોમેટીક ટ્રેડર્સ, કન્ટેલોગ કાર્ડ
કેબિનેટસ તથા અન્ય લાયબ્રેરી ઇક્વિપમેન્ટ્સ △ મેટ્રેસ સ્લોટેડ એન્ડ
△ ડેકોરેડ વુડન ફર્નિચર △ ઉપાપના તથા સિલ્લાઈ મશીનો △
એસ આઈ એમ રેશનરી આર્ટિકલ્સ △ પી એન્ડ ટી એડ્ડેસીંગ
મશીન્સ, △ એવાટ કુચીકેટર્સ △ લેટ્રો લેખલ મેકીંગ ગન
તદઉપરાંત : ફોટો કોપીયર્સ, વિઝ્યુલાઇઝર્સ, કંટ્રીબ્યુલેટર્સ, ઇલેક્ટ્રિક
તથા ઇલેક્ટ્રોનિક પ્રસાધનો

અમે જે કંઈ વેચીએ છીએ તે આપની દ્રષ્ટિએ વિચારીને વેચીએ છીએ,
જેથી આપ પણ તે ખરીદા બાદ કરી ફરીને અમારો વિચાર કરે

જીવીએ છીએ અમે આહીં

હુમન હુમ □ અનુ વિજય શાસ્ત્રી

જીવીએ છીએ અમે આહીં ઉપમા, આભાસોમાં
દુઃખદિનોમાં કેવળ અનુમાનો કરીએ છીએ

પેલા શાશ્વત, અદ્વૈત મતનાં

અમારાં ધૂધળાં સ્વપ્ન જેની કાખી કરાવે છે

સુખ પામીએ છીએ અમે છલ્લતામાં અને કીણમાં

અમે છીએ તાણે નેતાહીન અથ જન

મોઘી રહ્યા છીએ દેશકાળની સીમાઓમાં

વ્યાપી રહેલ કેવળ એક મનાતનને

મુક્તિ ઝંખીએ છીએ અમે, અને પૂર્ણતા

અમે, મિથ્યા સ્વપ્નના અનુગમી

અમે, સ્વયં દેવતા થઈને

આદિમ નૃષ્ટિના છીએ અમભાગી

કુંડાવટી

એપ્રિલ,
૧૯૭૯

ખહારવટિયા અને સ્વરક્ષકો હર્ષદ કુહનર □ અનુ. યોગેશ પટેલ

ખહારવટિયા ચઢી આવ્યા શહેર પર
 પીઠામાં ધસી ગયા
 ધક્કા મારી પહોંચી ગયા ખા'ર પર
 મન ફાવે એમ મદિરા પીધી
 ખાટલીઓ લાંગી, ચારીસાઓ તોડ્યા
 દુકાનો લૂટી, બેન્કો લૂટી
 નજરે પડી તે એકેક સ્ત્રીની લાજ લૂટી
 ભરમીભૂત કરી નાખ્યું ચર્ચ
 અને સૂર્યાસ્ત થતા જતા રહ્યા. .
 નગરનો લેગા થયા બીજા દિવસે
 આળસુતા પીર 'ગેરીક' ને ઝાઢી મૂક્યો
 અને અત્યેક શક્તિશાળી માણુએ
 નીસવામાં આવ્યા સ્વચ્છક નૈનિઃ
 સ્વચ્છકો ગયા શહેરમાં
 ધક્કા મારી પહોંચી ગયા ખા'ર પર
 મન-ફાવે તેમ મદિરા પીધી
 ખાટલીઓ લાંગી, ચારીસા તોડ્યા
 ખહાર નીકળ્યા બદ્ધકે ડોડતા
 દુકાનો અને બેન્કો લૂટી
 નજરે પડી તે એકેક સ્ત્રીની લાજ લૂટી
 ભરમીભૂત કરી નાખ્યું ચર્ચ
 અને સૂર્યાસ્ત થતાં પાછા વળ્યા...

કંઠાવરી

એપ્રિલ,
૧૯૭૯

સાહિત્યસર્જન
અને વિચારોનું
સર્વાલક્ષી માસિક

વર્ષ ૨૦ : અક ૨૪૧ : મૂલ્ય : દોઢ રૂપિયા

દર માસની પદ્મી તારીખે પ્રગટ થાય છે

વાર્ષિક લવાજમ

દેશમાં રૂપિયા ૧૨, બે વર્ષના ૩૧ ૨૩, વિદેશ શિલિંગ ૩૦
(દરિયાઈ ટપાલથી), પાંચ પાઉન્ડ (હવાઈ ટપાલથી), મેગઝીન
એજન્સીઓ અને બજારીતા અથવા વિક્રેતાઓને ત્યાં લવાજમ ભરી શકાય
છે. કોઈ પણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે લવાજમ અને વ્યવસ્થા
અંગેના તમામ પત્રવ્યવહાર રતિલાલ ‘અનિલ’, ૩, આનંદનગર,
સગરામપરા, સૂરત-૩૬૫ ૦૦૨ નરનામે જ કરવો.

‘કંઠાવરી’ કવિતા, વાર્તા, ગદ્યખંડક, નિબંધિકા, વિવેચન આદિ
સાહિત્યિક ધોરણની કૃતિ સ્વીકારે છે, કૃતિ સાથે નરનામા-
ટિકિટવાળું કવર અવશ્ય પીડવું. કૃતિ રતિલાલ ‘અનિલ’,
૩, આનંદનગર, સગરામપરા, સૂરત-૩૬૫ ૦૦૨ નરનામે જ મોકલવી.

ત્રી-મુદ્રક-પ્રકાશક

રતિલાલ મૂળચ દદાસ ‘અનિલ’

પ્રકાશનસ્થળ ૩, આનંદનગર, સગરામપરા, સૂરત-૩૬૫ ૦૦૨

મુદ્રણસ્થાન અમલવી મુદ્રણાલય, બાવાસીદી, ગોપીપુરા, સૂરત-૩૬૫ ૦૦૩.

મુલાકાત

યોગેશ પટેલ

હાર્વર્ડ કુલનગરો જન્મ ૧૯૩૫ મા ઓસ્ટ્રિયામાં બાલ્યકાળ ૪ અભ્યાસ અમેરિકામાં તે પછી તેઓ વિયેનામાં સ્થાયી થયા 'ઈન્ ગ્રેશન' અને 'ઈમ્પ્રુવ્ડ' નામના બે સામયિકોના તત્ત્વપદે તેઓ ૩ ચૂકયા છે ૧૯૭૭ મા ઓસ્ટ્રેલિયાના એડેલેઈડ ફેસ્ટીવલમાં એ નિમ ત્રણ મળ્યું હતું યુગોસ્લાવિયામાં અનુવાદો બ્લક પ્રમાણપત્ર આ એમનું બહુમાન કરવામાં આવ્યું હતું ૧૯૭૨ થી તેઓ ત્યાં અમેરિકાનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. એમની બે નોધપાત્ર નવલકથાઓ છે 'નિલી અને 'એસેમ્બલી લાઈન પ્રિન્સ'. એ ઉપરાંત એમણે 'ફોર વન એ પ્લેઝ', 'બ્રાડસાઈડ્સ એન્ડ પ્રેટ્ટોલ્સ' અને 'સિક્કસ અન્ડરગ્રાઉન્ડ શિયન પોએટ્સ' ગ્રંથો લખ્યા છે એમણે કરેલા અનુવાદોમાં એ 'ધ આઈસી ગ', 'બોર્ડર્સ' (પીટર પોલ વિપલિંગર), 'કોરીન્થીઅન સાગ્ઝ' (માર્ગ્રેટ હર્જલ), 'ઈન ફેન્ટીસાઈડ' (નાટક પીટર ટરીન 'ટુ સ્ટ્રીટ વિથ લવ' (યુગોસ્લાવ કાન્નો), 'ધ ઈટર્નલ રીવર' (મેસો નિયન પોએટી) વગેરે નોધપાત્ર છે બોસ્ટન યુનિવર્સિટી લાયબ્રે એમના પુસ્તકો અને પેપરોનું પ્રસ્થાપન કરે છે

ચો. પ. : હેરી, તમારા 'ઈન્ડેક્સ ઓન સેન્સરશીપ'માં પ્રતિ થયેલ લેખમાં તમે જણાવો છો "મારો જન્મ વિયેના ઓસ્ટ્રિયા મા ૨૯ માર્ચ, ૧૯૩૫ મા થયો હતો માતાપિતા ઓસ્ટ્રિયન છે. ૫૭ હુ મોટો થયો અને ભણ્યો અમેરિકામાં" ૧૯૬૩ થી તમે વિયેનામાં સ્થાયી થયા છો અને એના અનુસંધાનમાં તમે આગળ એજ લેખ જણાવો છો કે "ઓસ્ટ્રિયામાં મારી હાજરી અસ્વીકાર્ય રહી છે

હિત્યના સ્થાપિત પરિબળો માટે હુ-Persona Non Grata
;” તમે આ વિશે વધુ પ્રકાશ પાડો ? શા માટે તમે પદ્ધતિસરના
હિંકારના શિકાર બન્યા છો ?

હુ. હું. પદ્ધતિ વગર પહેલા હુ અમેરિકાથી ઓસ્ટ્રિયા પાછો
ચોં લાવે સાવ જ બિન ઓન્ડ્રિયન ગણાવી મને બહિષ્કૃત કરાયો
ત્રણ વ્યક્તિઓ આને માટે સંપૂર્ણ જવાબદાર છે પરિસ્થિતિ
મેરી છે કે જે તમને ‘નેગેટીવ લેવન’ લાગી ત્ય તો ઓસ્ટ્રિયામાં
મે મહા તિરસ્કૃત જ રહેવાના ત્યા બેત્રણ વ્યક્તિઓ જ બધા નિર્ણય
! છે સાહિત્યના સ્થાપિત વિષયકમાં ચોથી વધુ મના હો વુલ્ફમેન્ગ
તમના હાથમાં છ એમણે શા માટે મારા બહિષ્કાર કર્યો એ સમજાવ
ત્યા બનતા સુધી માત્ર જે વ્યક્તિ વળતુ એમને માટે કશું કરી શકે
મેમ હોય એમને જ એ મદદ કરે છે ઓસ્ટ્રિયા ગયો ત્યાં હુ કોઈ
તણ રીતે વળતી મદદ કરી શકુ એમ ન હતો એટલે મારે બહિષ્કાર
ત્યા વિશ્વભ્રમમાં નોંધપાત્ર મામલિઓમાં મારી કૃતિઓ અનુવાદો-ચર્ચા
વેવેચનો ઈત્યાદિ પ્રસિદ્ધ થયા છે પરંતુ ઓસ્ટ્રિયામાં બધી ગાજુથી
મારી કૃતિઓને અધકારમાં રાખવામાં આવી છે કોમટોબાડ વધુ
તો ત્યાર બહુજન્ય બને ઓસ્ટ્રિયાથી એવલી ડોન્કરસમાં મગ-
તારા આમ ત્રણ મોકનાયુ હો કોમે એ આમ ત્રણ દયારી દીધુ માનવ-
ના મૂળભૂત અવિદારા પર લદાતા બધનોના ડિસ્સાઓને વાચા
માપતા જાણીના પત્ર ઈન્ડેક્સ ઓન મેન્સરશીપ’ પામે ત્યાં હુ ગયો
મેમાં માહિતી અને લેખ પ્રગટ થયા ઓન્થની રુડોલ્ફ જેના લેખક
પિ તયા તત્ત્વોઓએ એને મહત્ત્વ આપ્યું હો કોમે ધાર્યા મુજબ
નન્નો વાસ્તવ પરંતુ સાગ પછી તો જાણ વોટગેટ ડોલ્બાડ જેની
સ્વેનિ બીની વર્ષ છે મે વણી માહિતી એડડી કરી છે પરંતુ હજુ
મે અમુક ચોક્કસ ‘ડોક્યુમેન્ટ’ની જરૂર છે, જે સચિવાનયના વિદેશ-
માતાની ફાઈલમાં છે મારા વડીલે તે મેળવવા વણા પ્રયત્નો કર્યા છે

જે નિષ્ફળ નીવડ્યા છે એવું લાગે છે, આ મામલો હવે અદાલતમાં જઈને જ અટકરો કોસે ગેરકાયદે વર્તણૂક કરી છે અને હું એ પગલ કરવાથી બહુ દૂર નથી.

ચો. પ. : તમે જે માહિતીની વાત કરો છો એ શું છે? મો પ્રથમવાર અને ખાસ 'ક કાવટી' તથા 'સ્કાયલાઈન્સ'ના વાચકોને એનાની તમે જ્ઞાત કરશો? કે પછી, એ જાણવી દેતા એ ગાયબ થઈ બધા એવો ભય છે?

હું. કું. : જે માહિતીની હું વાત કરું છું એ જાણાવ્યા પ્રમાણે સચિવાલયના વિદેશખાતાની એક ચોક્કસ ફાઈલમાં છે એમાની માહિતી અમુક વ્યક્તિઓ દ્વારા જાણવા મળી છે એ કોણ એ હું નહિ જાણાવી શકું ફાઈલમાં ત્રણ આઈટમ છે, તે છુપાવવામાં આવી ગઈ છે એનાથી એ સાબિત થઈ શકે એમ છે કે ડૉ. કોસ ગેરકાયદેસર વર્ત્યા છે આઈટમ માગ પ્રથમવાર ઉઘાડી પાડું છું તે છે ડૉ. ડીટ્ઝ ડોકરન કે જેઓ ન્યૂયૉર્કમાની ઓસ્લિયન ઈન્સ્ટીટ્યૂટના ડાયરેક્ટર છે એમનો મારી તરફેણમાં દલીલ કરતા રિપોર્ટ ખીજી બે આઈટમ આ તબક્કે અજાણી રહે એ વધુ યોગ્ય છે.

ચો. પ. : હૈરી તમારી કૃતિઓ તરફ વળીએ તો મેં એ નોંધ્યું છે કે અમને કોઈ વાદ કે વર્ગનું વળગણું નથી કૃતિઓને અનુલક્ષીને જાણાવશો કે તમે ડાબેરી છો, જમણેરી છો કે જગતની નગન મત્તતા પછી એ ભલે ગમે તે વર્ગની હોય-ગૂં કરવામાં તમે તમને વફાદાર રહો છો?

હું. કું. : યોગેશ, તમે જાણો છો એ પ્રમાણે હું ડાબેરી કે જમણેરી નથી હું રાજકીય વિષયોને સ્પર્શું છું ખરો, પરંતુ એ કોઈ વાદના નશામાં નહિ જ આ રાજકીય વિષયસ્પર્શને કારણે ક્યારેક એક-ત્ર કૃતિને ગણતરોમાં લઈને ખોટી છાપ ઊભી થાય જો કે તે જે તે વાચકની પોતાની શોધ જ હશે પરંતુ મારા સમગ્ર લેખનને ખ્યાલમાં લેવું વધુ જરૂરી છે

૧. ચો. ૫. એના અર્થ એ ખગે કે તમારી કૃતિમાનુ રાજકારણ
'કમિટી' નથી હોતું ?

હ. કું. મારી પરિસ્થિતિને કારણે ખોટી માન્યતા વારવાર
જિભી થાય છે આ પ્રસંગે હું સ્પષ્ટતા કરીશ કે, હું ગાજડાગણની વશ-
વિધાનો શિકાર અને ખૂંદેયો લેખક નથી ઓસ્ટ્રિયા અને જર્મનીમાં
સ્થાપિત સાહિત્યિક તત્ત્વો કાળેરીઓના છત્ર નીચે છે અને હાલની
અદ્યતન ફેશન મોશિઆવીઝ ગીઆલીઝમ અને 'નીઓ-દાદા'ની છે
આ બે વહેણમાં એ બે દેશનું મોટા ભાગનું સામગ્ર્યત આદિય આવી
જાય છે એ વહેણની કૃતિઓ જ સ્નીડર્થ હોય છે પ્રમિદ્ધિ પામે છે
અને પરિસ્થિતિ એટલી અકળ છે કે જર્મણેરી (રૂઢિવાદી)ઓના મુખ-
પત્રો સામયિકો અખ્યાગેમાં પણ કાળેરી સાંસ્કૃતિક પાનું હોય છે ।
માનુ છું, રાજકીય પાર્ટીઓ સાહિત્યના અદ્યતર દુરુપયોગ કરે છે

ચો. ૫. એના અર્થ, હેરી કે 'કલા, કલાને ખાતર' નામનું
પાટિયું આવ જીજી થઈ ખરી ગયું છે

હ. કું. હકીકતમાં 'કલા, કલાને ખાતર' મામે ભારે તોપાન છે

ચો. ૫. હાલમાં ઓસ્ટ્રિયામાં નોધપાત્ર કવિઓ ટ્રોણ છે ?

હ. કું. મે એટલા બધા કવિઓના અનુવાદો કર્યા છે અને
ઘણાને જાણુ છું તેથી હું સ્થિતિવી પરિચિત છું પીટર પોલક વિપ-
ક્ષિગર અને માર્ગેટ હર્જલ બેના નામ લઉં છું, પણ એ બન્નેને
ઓસ્ટ્રિયામાં અજાણ્યા ગણાયા છે એ સિવાય ઓસ્ટ્રિયામાં અને
બહાર ક્રિસ્ટીના બુસ્ટાનું નામ જાણીતું છે એના કાવ્યો ઘણા નોધ-
પાત્ર છે.

ચો. ૫ પીટર, માર્ગેટ, ક્રિસ્ટીના ઈત્યાદિ ઘણા ઓસ્ટ્રિયન
કવિઓના વાચવાની તક મળી છે પરંતુ મારી નજરમાં મૌથી વધુ
નોધપાત્ર કવિ-લેખક-વાર્તાકાર-નવલકથાકાર હર્બર્ટ કુહનર છે

હ. કું. એ અદ્ય આભાર

ગઝલ □ જયન્ત પાઠક

ક્યાકે રણુની રેતીમા ઊગી જવું
આધાર વિણ આકાશમા પૂગી જવું

આપણી સામે જ સુખની શેરીઓ
હુ ખના ધરમા રહી હુ ખી થવું

પથથરો કઠુંણુ નથી હોતા બધા
ને હૃદયનુ છાતીમા વાગી જવું ।

આપણે ધુમ્મસમા ઘેરાઈ ઊભા
ને સૂરજનું આલ ઓળંગી જવું

તીરને ના દેખવું, ના દાઝવું
નાવને મઝધારમા ભાગી જવું

રાજેન્દ્ર શુકલ

કે શ્વાસ સરખાવી જુઓ તણખો થશે,
આકાશ અપનાવી જુઓ તણખો થશે.

ના જે ભરાતુ કે ન જે ખાલી થતુ,
એ ગૂંચ સરકાવી જુઓ તણખો થશે

આકાર મળશે જેન્મના અધારને,
લો ભ્રમ ટકરાવી જુઓ તણખો થશે.

ઇતિહાસ દાણ અટકી અને ઊલો રહે,
તો પૃષ્ઠ પલટાવી જુઓ તણખો થશે.

અસ્તિત્વનું હિમ યોગળે, ના યોગળે,
વૈતથ્ય અફળાવી જુઓ તણખો થશે

એકાદ દાણ કોરી રહી તો તાપશું,
એકાત અથડાવી જુઓ તણખો થશે.

છ કાવ્યો □ મ ગળ રાઠોડ

નદી

હર

રોજ

સાજે

તારે કાઠે

આવીને

ભિભો રહી જતો

રાહ જોતો, જેની

એ તુ જ !

આજે

એ સમજાયુ ત્યારે

હુ તને

અટકાવી શકતો નથી

વહી જતી ..

સમુદ્ર

હવે, મે

ખોલી નાખ્યા છે

દશે દિશાના દ્વાર

જે પણ તરફ

અભિમુખ થાઉ છું

તે તરફ હોય છે

કોઈ ને કોઈ
એક નહી
મારી નિશામા
દોડતી આવતી

દ્રૌપદી
મત્સ્યવેધ
શીખતા શીખતા
વર્ષો વહી ગયા
હવે, નિપુણ
પડકારી શકું છું
અર્જુનને પણ !

પણ—
ક્યા છે દ્રૌપદી ?

રમત
ઉખાણુનો અર્થ
જાણું છું

પણ—
જાણી જોઈને
કોઈને કહેતો નથી
કારણ કે

રમત લંબાવવામા જ મન છે

સાગર

મને

ચાખશો તો

ખારો

ધૂધવા જેવો

થઈ જઈશ

અન્યથા, હું

વિરાટ, લવ્યને સુંદર છું જ

દીવાલ

તારી આરપાર

હું જોઈ શકું છું

ઐટલે

તું દીવાલ છે

એમ હું તને

સાબિત કરી શકતો નથી

આમ,

કાચની બનીને

તે મને છેતર્યો આજે ।

આલા ખાચરતું ઝોયઝોય □ રમેશ પારેખ

લગલારાત,

તારો સજેયો સરખો હાક.

મા'જન કા'જનની કેને પડી છે ?

આલા ખાચરને પડી હોય તો પડી છે

ઝોડ્યા છોકરાવની,

જે ગોતં છે સોયને

આ ગધેડિયા ગામની કેને પડી છે

પડી છે ઝોડ્યા છોકરાવની,

જે ગોતે છે માથોડાબૂક ગજમા જોવાયેલી સોયને

ઉઘાડલકી લીડની કેને પડી છે ?

હું આલો,

મને પડી જ ન હોય,

પણ પડી છે ઝોડ્યા છોકરાવની,

જે સોય ગોતે છે, પરપોટો ફેડવા

અદ્ધરનાક ગધેડિયા ગઢની મને પડી હોય ?

લીત ભૂલશ લીત, લગલા રાત,

પડી છે ફકત છોકરાવની

જેની પડી નથી આ ગધેડિયા ગામને
 કેને પડી છે અદ્ધરશ્વાસ ઉઘાડ ક્ષણિયાની, હે ?,
 જે જાણતુ નથી કે સોય પણ હોય
 ને સોય ખોવાય,
 પડી છે છોકગવની. ને

સાચુ કે'જે લગા,
 છોકગવ છે તેથી શુ ?
 તે એટલુ તો જાણુ છે ને કે પરપોટો છે,
 એટલુ તો જાણુ છે, પરપોટો ફૂટે
 એટલુ તો જાણુ છે, પરપોટો ફેડાય
 એટલુ તો જાણુ છે, સોય હોય
 એટલુ તો જાણુ છે, સોય ગોતાય
 એટલુ તો જાણુ છે, ઘાસની ગજમા
 ઘસ, ઘસ, લગલા, મને વધુ ખોલાવ્ય મા
 ગાળ દઈએ તો સાચી પાડી આપે એવુ આ ગામ,
 મને, આલા ખાચરને, એની પડી હોય ?
 હરગીજ નહી

પડી છે,

હા, હા સાડી સત્તરવાર પડી છે છોકગવની
 એણે સોય ગોતવામા ને ગોતવામા

પોતાના વૃદ્ધત્વને અટકાવી દીધું છે
લય અને સમયનું રૂપાંતર કરી નાખ્યું છે તન્મયતામાં, શ્રદ્ધામાં,

ભગલા,

હું આલો ખાચર, ભડ જેવો ભડ,
લાજ મરુ છું પળિયા જોઈને
ગધેડિયાના આડે દગ્ગાજે પૂજો મેલ, પૂજો.

મને તો થાય છે,

હું ય ગજમાથી સોય ગોતતો હોત ..

ભગલા, લાબ્ય,

અટ્ટીણુ દે તામળુ ભરીને

લાબ્ય, લાબ્ય, ગટગટાવીને લાખી તાણી લઉં

ભગલા, એ ભગલા .

કહું છું, કયા મરી ગ્યો તું

અધી^૧ દાઢી બોડીને

૧૧-૧૦-'૭૭/મ ગળ

૧૫-૫-'૭૮/બુધ

વીંછી □ રતિલાલ 'અનિત'

વીંછી ચાલ્યો જાય

-શા માટે, તે એ ન જાણે

બસ, ચાલ્યો જાય .

વચ્ચે આવે પથ્થર

શા માટે, તે પથ્થર ન જાણે

વીંછી મારે ડખ

પથ્થરને શુ થાય, કોણ જાણે ?

વીંછી જોસે આખમા

વીંછીને ગમે સફર

પણ કુ ડાળેથી નીકળી ન શકે બહાર

પાપણને મારે ડખ

તે તો ખીડાય,

પાપણને શુ થાય, તે કોણ જાણે !

બે સોપડી ભણેલી છોડીને કાગર

વિજય શાસ્ત્રી

હાવણ વદ આથેમ,

બુન ચચી,

ગોમ મુશકેલથી તારો બુન ભણીના વિખિતગ વાયજે તને
યાહે કે ભણી તો હાવજ ભૂલી ગઈ કે શુ ? પણ હાથ કહો તો
કે'દુની તને લખુ લખુ કરતી'તી, પણ મૂવો જગન માહતર ટપાલતુ
પગીડિયુ જ નો આલે । પૂછે કે બે અખખર ઓરખી બધયા તયે
કાગર લખવાનીયે થઈ ગઈ ? લે, કર વાત ! પછે તો કે કે લવાજે
ચડ્યો'તો હુ તો હટીક જતાન ઈને પડતો મેક્ષી ને માગ મામા હોડે
પૂગી ગઈ ને ઈમની હોડે જે'માથી કાગર મગાયો ને સરનામુ ય
ઈમની કેને જ કરાયુ

સૈયર મોરી, તુ તો ગઈ તી જ ગઈ । નઈ કાગર નઈ પત્તર ।
હાહગમા હાવ જચી ગ્યુ લાગ જ, તે અમ જેવી સૈયરો કઈથી
હામરે ? તુ તો એઈને સિનેમા-ફિલોમ કરતી ફૂલકટાડ ઓઢણા પહેરો
ફરતી ગેહ તી ઈમા અમે ઠઈથી હાલરોએ । કર બુન કર, તારા દા'ડા
છે હવડા, ઈમા અમારી જલણે હુ થનુ'તુ ? તારા ગયા પછવાડે અઈ
તો હાવ એકલી થઈ ગઈ શુ કાઈ મોરતુ નથ તને આ લખવાનુ
કારણ ઈ કે મી જે ઓઢ્યા તુ સમજી જશને ? ની વાન કોઢી
ઈય હાવ ગિસઈ બેઠો જ નથી કઈ ખર, નથી ઠઈ ખખચ

લૂગડા ધોવા નદયે જઈ હુ તયે બે ધોડા પટકીને જાયે ભાગુ
પણ કયાય કાઈ લગાય નઈ મૂવો નફટડો કિનારો છેક દૂર હુધી
દાતિયા કાઠી મુજ ગરોળડીને ચીડવતો લગાય માય બેચાર બકરા
હામેના ભઠ્ઠાકા કિનારે ચરતા દેખાય ઈ જ. નડર ભગ્નપોરે ઈ વેળા
કેવી ફાકડી મળે કરતી'તી ? બુન, ઈ લખતા તો કાળજુ વહેરાઈ જાય
છે ઈ ફૂટડો શે'રમા ભણવા ગીયો તી ગીયો જ. નઈ કાગર, નઈ

પત્તર. દઈ જાણે શુ નુ શુ ભણી કાઢે છ । એની છુન આંઈ હુતી ને
 પોણી ભરવા આવતી'તી તે જિમતિમ કરીને ઈના કુશળસમાચાર
 પૂછતી'તી ને તોય ઈને પૂછી - પૂછીનેય કેટલુક પૂછાય ? અજાણ્યા
 હઈએ ઈમ રઈને હાચવીજાળવીને પૂછવાનુ પણ અવે તો ઈય
 છેયાને લઈને ગઈ હાહરે તે અવે કુણ ખખર દેવા નવરુ' છ । અવે
 તો દિવારી મોય' તુ આણીગમ આવે ને ઈના કાક ખખર લાવે તો
 છે તારી છુન ખાનર થઈનેય, લલી થઈને, ઈ કેવારે આવનાર છે
 એટલુ તો ગમે ઈમ કરીનેય જાણી લાવજે તો હુ તારો પાડ નઈ
 ભૂલુ પેલુ આસલાવાળુ પોલકુ લલી લેઈ ગેઈ છે ઈ જાણજે

તને નથી જગોએ ગોઠી ગ્યુ હશે અલો ને અલી બે જ જીવ છે
 તેથી કાઈ વપત નથી ઈમને મારા પરણામ કે'જે. ઈ નોકરીએ જાય
 પછે બાયણા હાકળ દેઈને માર્યથી બંધ કરજે અહીં પરમ દા'ડે
 વશરામ રાન કે'તા'તા કે શે'રમા તો ધોરે દા'ડે
 હઉના દેખતાયે ચોરીહલામણુ થાય છે તી હાચવજે ને પૂરાપાકા
 વશવા વન્યા કોઈનીય હારે ઝાઝો વલોપાત કરીશ મા. કાઈ નો ખોલે
 તો મૂઠિ, એનુ કુ ખનો લગાડીશ પણ શે'રના માણહાનો વશવા કરતી
 નહોય. ઈ સધા ઊજળા લૂગડાંવાળાનો ભરુસો નો'ય. વાત મીઠી મજેની
 કરે ને પછવાડે છૂરો ભોકે. તારા ઈ નોકરીએથી આવે ત્યારેય ખાતરી
 કરીને બાયણા ખોલવા. જોયે'તો બે-તઈણુ વખત કુણુ છે, કુણુ છે
 પૂછવુ પણ હાચેમાચની ખાતરી વન્યા બાયણા ખોલવા નઈ ઝાઝુ
 તો હુ તુને શુ કે'વાની ? હુ અઈ ગામડે પડેલી, તુ શે'રમા જઈને
 પાકી હુશિયાર થઈજ ગઈ હશે. ટૂંકમા, શે'રના લોકનો વશવા નઈ

ઈયે શે'રમા ભણવા આયા છ એથી હુ ને તો કાળજે ફડક પેઠી
 છ કે જતે દા'ડે રખે કા'ક ન્યાના જેવા નો થઈ જાય ! પોર નરમી
 લગાનો અમરત શે'રમા જઈને કેવો પેલી વનોરુ પછવાડે લેટુડી થઈ
 ગ્યો તો ઈ તુ કા નથ જાણતી ? મૂઆં, શે'રમા આવા જ ધધા કર
 છ । પણ ના, ઈના તો મુ'ને ગળા લગણુનો વશવા છે કે આસ ફાટે

તે મેરુ ચળે તોય ઈ નો કરે, મે તો જવાટાણે ઓઝ્યા કલુજના ઝાડ
હેડે મમ દીવેલા કે જે'રમા જઈને મુને ભૂંડી ગયા કે છેલ દીવો તો
તેજે, ઝેર પીથ. હા

અને એવા એએ પણ કયેલુ કે 'ફટ ભૂડી, મારો આટલો જ
મરુઓ, કે ' ને પછી તો યુન, તારાથી શીઃ છાતુ રાખતુ, ગાલે
એવુ બટક દીધુ કે ઈની બળતરા હજીય તે

લે, મારા હમ, કાગર તાગ ઈના હાથમાયે નો જય ઈની સરત
ગખજે. ભલુ હોય તો કમખામા ઘાવી રાખજે ને ઈ ઝામ પર જય

પગ કાઠજે ને વાયલે વુ ય ભલેલી છો તી જે અખખર જવાખ
લખજે સિરનામુ, જોલે, મી ઈ દા'ડે કયેલુ છે ન્યાતુ જ કગલે
નકગ, વુ જાણ ' ને કે અઈ તો મૂઆ ટપાવડામે ચડિયા છે
તખિયત હાયવલે ને ઈના ખમથ મમે ઈમ ડરીતય લખજે
તને તો જે'રમા ને જે'રમા કો'ડ દા'ડાય ઈના મોભેટો થતો
હજે મુને વાન છ કે તારી જગો જે'રમા હુ એના ભેગી જન તો ।

પણ હવે તો ભગવાન દેખાડે ઈ હાથુ
એક કામ ડરજે વખન છે ને તને કો'ડ દ'ડો કાઠ આવતા-
જતા ઈનો મો-ભેટો વઈ જય તો કે'લે કે

મૂક રુકે આવી જા ૭ યુન ચચી, ઈનો અઈ ઉપગ કખડો
પડ્યો જ, તી માફ કરલે પણ હુ શુ કે'તીની, કે વુ ને ઈને મજે
તો તીવારે વુ તુરતોતુન જ તારા રુદિયામા એડરીદમ મુને ખેચીને
સભારી દેલે જેથી થાહે હુ [શુ] કે ઉપરથી તો એ વુને જોહે,
પગ તાગ માયવામા તી હુને ખેસારી હોઈ મુને મદદા બરામર વજે
ને ઈમ મુને, ઈને મત્યાનો દલાસો મતમે-આમું શુ ?

નાખી દેલે

૧૩ ઓગસ્ટ, ૧૯૭૮.

તારી યુન
ભક્ષીના વિખિત મ વાયલે.

ચોથો પુરુષ બહુવચન

રમેશ પારેખ

ચાલીશ ફૂટ ઊંચેથી કાયના વાસણનું નીચે પછડાવું નીચે પછડાવું અને કાયના વાસણનું ન ફૂટવું કે વાસણમા તિરાડનું થ ન પડવું કાયના વાસણનું નીચે પછડાવું ખરું ને વાસણનું ખખડવું સુદ્ધા નહીં વાસણનું ચાલીશ ફૂટ ઊંચેથી પછડાવું ખરું ને તેનું પછડાવું દેખાવું સુદ્ધા નહીં વાસણનું હોવું ને વાસણનું હોવું ચે દેખાવું નહીં છતાં ય ચાલીશ ફૂટ ઊંચેથી કાયના વાસણનું નીચે પછડાવું

ચાલીશ ફૂટ ઊંચેથી કાયના વાસણનું નીચે પછડાવું એટલે કાયના વાસણનું ફૂરચેફૂરચા થઈ, ખણેણાટ તૂટી જવું, તિરાડ તિરાડ થઈ જવું, ઝણ ઝણ ઝણ દઈ ખખડવું એવી જડખેસલાક ખાતરી

તો ચાલીશ ફૂટ ઊંચેથી કાયના વાસણનું નીચે પછડાવું અને ન ફૂટવું એટલે જડખેસલાક ખાતરીનું ફૂટવું વાસણમા તિરાડનું થ ન પડવું એટલે જડસલાક એવી ખાતરીનું તિરાડતિગડ હોવું. વાસણનું ખખડવું સુદ્ધા નહીં એટલે ખાતરીનું ખખડવું સુદ્ધા નહીં

તો ચાલીશ ફૂટ ઊંચેથી કાયના વાસણનું નીચે પછડાવું અને ખાતરીનું ખખડવું સુદ્ધા નહીં કાયના વાસણનું નીચે પછડાવું એટલે ખાતરીનું ન હોવું, ચહેરાઓ પરથી, રસ્તાઓ પરથી, ઘર, ખેતર ને પાદર પરથી, ખૂણેખાયરેથી, દિલોદિમાગમાથી ખાતરીનું અતર્ધાન થઈ જવું

છતાં ક્યાક ક્યાક ચાલીશ ફૂટ ઊંચેથી કાયનું વાસણ નીચે પછડાયાની તથા વાસણના ફૂટવાની ઝીણી વાતનું કેલાવું અને એ વાતનું જોતજોતામા પ્રખત અને પૂરા કદની અકવામા કેંગાઈ જવું

અકવાનું ધુમ્મસ હોવું અકવાથી ગામ આખખું રજોટાવું અકવાનું બજાર ગરમ થઈ જવું અકવાનું ત્રાટકવું અકવાનું ડાપગાઓ

પરથી દદડવુ અફવાઓનુ શેરીઓમા રેલાવુ અફવાઓનુ પાયાઓમા
 બેનરવુ. અફવાઓનુ ઘોળાવુ હવામા, ટોળાવુ અફવાઓનુ ફાણેફાણની
 માસગવુ, અફવાઓનુ અફવાળખાકાર બની જવુ

પછી અફવામાથી સટોસટ ફટી નીકળવુ જુડના જુડ અફવાઓના.
 જુડના જુડ હોવુ અફવાળખાકારનુ અને ચાલીશ ફટ બેચેથી કાચના
 વામણનુ નીચે પછડાવુ ન દેખાવુ

અફવાળખાકારનુ ચક્રગતિથી ધુમરાવુ, ચકરીઓ પડવી ને એમાથી
 હળાહળ ભયનુ પ્રકટવુ ભયને કાળ ફૂટી તાજ સીનાજમ ભયની
 કાળને ફૂટવા પાદકાઓ ફૂણાફૂણા ભયના ને એમ જટાક કરવુ બગી
 નીકળવુ સમગ્ર જગતનુ બગી નીકળવુ જગતનુ ને કુહાડાનુ હોવુ
 પણ હાથનુ ન હોવુ જગતનુ બગી નીકળવુ એટલે આખનુ હોવુ
 આખમા સ્વપ્નનુ હોવુ જતા ચાલીશ ફટ બેચેથી નીચે પછડાતા
 વામણનુ પછડાવુ ન દેખાવુ આખનુ હોવુ એટલે કુહાડાનુ ધ્રુવ
 દઈ પછડાવુ આખોતી વચ્ચોવચ્ચ અને આખમા સહેજે ય તિરાડનુ
 ન પડવુ

તો જગતનુ બગી નીકળવુ એટલે આખમા તિરાડનુ ય ન પડવુ
 જતા દશ્યોનુ ટપોટપ તરકાઈ, ખટકાઈ, છેદાઈ, ઝુમ્મ દઈ કડેકાટ
 ટુકડે ટુકડે થઈ ત્રટી પડવુ ને વિખરાઈ જવુ ચાલીશ ફટ બેચેથી
 કાચના વાસણનુ નીચે પછડાવુ એટલે વામણનુ ખખડવુ મુઠા નહી
 તથા દશ્યોનુ ટપોટપ તરકાઈ જવુ, ખટકાઈ જવુ, છેદાઈ જવુ, ઝુમ્મ
 દઈ કડેકાટ ટુકડે ટુકડે થઈ વિખરાઈ જવુ અને દેખાવુ નહી

જગતનુ બગી નીકળવુ એટલે ચાલીશ ફટ બેચેથી કાચ
 વામણનુ નીચે પછડાવુ. અને શાસને કબૂતર બની બીડી જતા ન આ
 ડવુ. બીડી જતા ન આવડવુ એટલે કબૂતરપણું ન હોવુ એમ ના
 પરતુ પગમા સાકળ ખખડની આવ-જતની સાકળનુ ખખડવુ
 બીતોતી સાથે અથડાવુ અથડાવુ સવેગ અને પછડાવુ સવેગ અથડા

ચોથો પુરુષ બહુવચન

રમેશ પારેખ

ચાલીશ ફૂટ ઊંચેથી કાચના વાસણનું નીચે પછડાવું નીચે પડ-
ડાવું અને કાચના વાસણનું ન ફૂટવું કે વાસણમાં તિરાડનું થવું ન પડવું
કાચના વાસણનું નીચે પડાવું ખરું તે વાસણનું અખડનું સુકા
નહી વાસણનું ચાલીશ ફૂટ ઊંચેથી પછડાવું ખરું તે તેનું પછડાવું
દેખાવું સુકા નહી વાસણનું હોવું તે વાસણનું હોવું જે દેખાવું નહી

જતાં ૫ ચાલીશ ફૂટ ઊંચેથી કાચના વાસણનું નીચે પછડાવું
ચાલીશ ફૂટ ઊંચેથી કાચના વાસણનું નીચે પછડાવું એટલે
કાચના વાસણનું ફરચેફરચા થઈ, ખૂણાટ તૂટી જવું, તિરાડ
તિરાડ થઈ જવું, ઝણઝણવું દઈ અખડનું એવી જડબેસલાક ખાતરી
તો ચાલીશ ફૂટ ઊંચેથી કાચના વાસણનું નીચે પછડાવું અને
ન ફૂટવું એટલે જડબેસલાક ખાતરીનું ફૂટવું વાસણમાં તિરાડનું થ

ન પડવું એટલે જડસત્રાક એવી ખાતરીનું તિગડતિગડ હોવું. વાસણનું
અખડનું સુકા નહીં એટલે ખાતરીનું અખડનું સુકા નહીં
તો ચાલીશ ફૂટ ઊંચેથી કાચના વાસણનું નીચે પછડાવું અને
ખાતરીનું અખડનું સુકા નહીં કાચના વાસણનું નીચે પછડાવું એટલે
ખાતરીનું ન હોવું, ચહેરાઓ પરથી, રસ્તાઓ પરથી, ઘર, ખેતર તે
પાદર પરથી, ખૂણેખાયરેથી, દિલોદિમાગમાંથી ખાતરીનું અતર્ધાન
થઈ જવું

જતાં ક્યાકે ક્યાકે ચાલીશ ફૂટ ઊંચેથી કાચનું વાસણ નીચે
પછડાયાની તથા વાસણના ફૂટવાની ઝીણી વાતનું ફેલાવું અને એ
વાતનું જોતજોતામાં પુખ્ત અને પૂરા કદની અકવામાં ફેગવાઈ જવું
અકવાનું ધુમ્મસ હોવું અકવાથી ગામ આખખું રળેટાવું અક-
વાનું બનર ગરમ થઈ જવું અકવાનું ત્રાટકવું અકવાનું ઓપગઓ

પરથી દદડવુ અફવાઓનુ ગેરીઓમા ગેતાનુ અફવાઓનુ પાયાઓમા
 જિનગુ અફવાઓનુ પ્રોળાનુ હવામા, ટોળાનુ અફવાઓનુ ક્ષણેકણની
 મામગુ, અફવાઓનુ અફવાળખાકાર બની જનુ

પછી અફવામાથી સંટોચટ ફટી નીકળવુ કુંડના કુંડ અફવાઓના
 કુંડના કુંડ હોનુ અફવાળખાકારનુ અને ચાલીશ ફૂટ જિયેથી કાચના
 વામણનુ નીચે પછડાવુ ન દેખાવુ

અફવાળખાકારનુ ચક્રગતિથી ઘુમગાનુ, ચક્રગીઓ પડતી ને એમાથી
 હળાહળ ભયનુ પ્રકટનુ ભયને કાળ ફટી તાત્ત લીનાગ્રમ ભયની
 કાળને કટવા પાદકાઓ કૂણાકૂણા ભયના ને એમ જટાલ કરતુ જિગી
 નીકળવુ સમગ્ર જગતનુ જિગી નીકળવુ જગતનુ ને કુણકાનુ હોનુ
 પણ હાથનુ ન હોનુ જગતનુ જિગી નીકળવુ એટલે આખનુ હોવુ
 આખમા ગમનનુ હોનુ ગતા ચાલીશ ફૂટ જિયેથી નીચે પછડાતા
 વામણનુ પછડાવુ ન દેખાવુ આખનુ હોવુ એટલે કુણકાનુ ઘચ્ય
 દઈ પછડાનુ આખોની વચ્ચેવચ્ચ અને આખમા સ્ફેજે વ તિરાડનુ
 ન પડનુ

તો જગતનુ જિગી નીકળવુ એટલે આખમા નિગડનુ થ ન પડનુ
 ગતા દુશ્મોનુ ટપોટપ તગડાઈ, બટકાઈ, છેદાઈ, કુમ્મ દઈ કોડકાટ
 દુકડે દુકડે થઈ તૂટી પડવુ ને વિખરાઈ જવુ ચાલીશ ફૂટ જિયેથી
 કાચના વામણનુ નીચે પછડાનુ એટલે વામણનુ ખખડનુ નુકા નહી
 તથા દરયોનુ ટપોટપ તગડાઈ જનુ, બટકાઈ જનુ, છેદાઈ જનુ, કુમ્મ
 દઈ કોડકાટ દુકડે દુકડે થઈ વિખરાઈ જનુ અને દેખાવુ નહી

જગતનુ જિગી નીકળવુ એટલે ચાલીશ ફૂટ જિયેથી કાચના
 વામણનુ નીચે પછડાનુ અને ચામને કળ્પતર બની જિડી જતા ન આવ-
 ડવુ જિડી જતા ન આવડનુ એટલે કળ્પતરપણું ન હોનુ એમ નહી,
 પરંતુ પગમા સાંઠળ ખખડની આવ-બની સાકળનુ ખખડનુ અને
 બીતોની સાથે અથડાનુ અથડાનુ સવેગ અને પછડાનુ સવેગ અથડાનુના

ચીમતું જન્મવું હોવું, નાળ કપાયાનીપગિચિયતિતું હોવું, ચીથરાની
અને ચીથરેહાનની સાક્ષી હોવી, ઈશ્વરોનું ચીથરેચી વગ હોવું, ભી તો-
નું હોવું, ભીતોની મોસરા બહાર દોડી જવાની દોડ હોવી, ભી તોમા
ખારખા અને ખારીનું ન હોવું, જળિયાનું કે અજવાળિયાનું ન હોવું
તિરાડનું કે જિંદનું ન હોવું, શાસનું કબૂતર ખતી જોડી જતા આવડનું
ન હોવું, જગતનું જીગી નીકળવું હોવું, દમ્યોનું ટપોટપ તરડાઈ જવું
હોવું બટકાઈ જવું હોવું, છેદાઈ જવું હોવું, ઝુમ્મ દઈ દોડાટ
દુડો દુડો થઈ વિખગાઈ જવું હોવું.

હોવું આખોનું અને પછડાવું હોવું કુહાડાનું અને
હાથનું ન હોવું. હોવું હાથનું ન હોવું હોવું તે જગતોનું જીગી
નીકળવું હોવું જગતોનું જીગી નીકળવું હોવું અશ્વમાથી અશ્વવાનું
હોવું તે ચાલીશ કુટ જીએથી કાયના વાસણનું નીચે પગડાવું
હોવું કાયના વાસણનું અને હોવું વાગણુમા તિરાડે વ નહી

પડવાનું
હોવું કાયના વાસણનું અને હોવું પગડાવું અને હોવું ખખડવું
મુકા નહોતું.

હોવું કાયના વાસણનું અને વાસણનું હોવું ચે દેખાવું નહીતું
હોવું.

ચાલીશ કુટ જીએથી વાસણનું નીચે પગડાવું અને ચાલીશ કુટનું
ન હોવું

ચાનીગે કુટનું ન હોવું તે કાયના વાસણનું નીચે પછડાવું હોવું
પગડાવું હોવું તે દેખાવું ન હોવું

કુટનું હોવું તે ચાલીશ કુટની જી ચાઈનું ન હોવું

જી ચાઈનું ન હોવું એટલે કાયના વાસણનું નીચે પગડાવું ન હોવું
નીચે પછડાવું ન હોવું ખાણ કુટનું હોવું
કુટનું હોવું એટલે માત્ર નયું હોવું જ હોવું

પેસો

કિશોરસિ હ સોલંકી

અંધારામા મણિયાથી એકદમ ચીસ પડાઈ ગઈ તેની સાથે જ
તે પાછળથી ભેરદાર ધક્કો વાગ્યો અને તે બહાર ધકેલાઈ ગયો.
બહાર નીકળી તેણે ગભરાતા ગભરાતા આંખુમાંખુ જોવાનો પ્રયત્ન કર્યો
તો પેસો સામે જ મલકાતો ઊભો હતો. મણિયાએ પેલાને જોઈને
પૂઠ ફેરવી લીધી અને બીજો રસ્તો પકડ્યો. અડપથી યાત્રતા યાત્રતા
તેણે પાછા વળીને જોયું તો પેસો પણ પાછળ આવતો જ હતો. મણિયો
વચ્ચેની ગડીમાંથી નીકળીને નગગની ભીડમાં ભળી ગયો. રસ્તો ફોસ
કરવા જતા મણિયાએ જોયું તો પેસો સામે જ તેની ગાહ જોતો હોય

એમ જિભો હતો મણિયો તરત જ પાછો વળી રીક્ષા કરીને રેલવે-
 સ્ટેશને ગયો. ત્યાં સાજ પડવા આવી હતી તેણે ટિડિટ લીધી અને
 પ્લેટફોર્મ ઉપર ફીડીઓની જેમ જમરાતા લોકોમાં અટવાઈ ગયો. તે
 પેલાથી છૂટ્યો હતો એનો આનંદ એના ગેમેગેમમાં ફૂટ્યો હતો. તે
 શાંતિથી છુક-સ્ટોલ પર મેગેઝીન નેવા લાગ્યો. મેગેઝીનના પાના
 ફેરવતા ફેરવતા તેણે ત્રાસી નજરે જોયું તો પેલો પણ એની પાસે
 જિભો જિભો મેગેઝીન જોતો હતો. મણિયો ત્યાંથી અદ્ધર થામે હળવેથી
 ચઢ્યો. ટ્રેઈન હજી આવી નહોતી. તે પુલ ઓળંગીને બીજા પ્લેટ-
 ફોર્મ પર ગયો તો પેલો સામેના પુલના પગથિયાં જતરતો હતો.
 મણિયો પરસેવો પગેવો થઈ ગયો તે પાછો વળી મુઠ્ઠીઓ વાગીને નાઠો
 તો પ્લેટફોર્મમાં જિહાપોહ થઈ ગયો. 'એર હોગા ચુડા હોગા..
 પકડો પકડો મારો પીટો' પકડ્યાં માર્યો તે લોહીલુહાણ થઈને
 નીચે પડી ગયો એટલામાં ટ્રેઈન આવી જગ્યા. જગ્યા ધરાડતા
 લોકોના પગ તળે કચડાતો મણિયો જૂસો પાડવા લાગ્યો જૂસો પાડતા
 પાડતા તેની બીની નજર બહાર નીકળી તો પેલો ટી-સ્ટોલ પાસે જિભો
 જિભો પોલીસના કાનમાં કથુક કહી રહ્યો હતો. પેલાની નજર ચુકાવીને
 પાતાને વાગ્યું છે એ જૂલી જઈ મણિયો ઝટપટ ભીડમાં માનુ મારીને
 ડબ્બામાં ચઢી બેઠો. ટેટલાક લોકોને જગ્યા ન મળવાથી ડબ્બાના
 ગાળણમાં લટકતા, અદર આવવા ધક્કામુક્કી, ગાળાગાળી અને અપા-
 ઝપી કરતા હતા ત્યાં ટ્રેઈન ઉપડી તેને હાથ થઈ આજા આજા
 અધારામાં ટ્રેઈન વગડો વીંધતી પસાર થવા લાગી મણિયો લગડાના
 પગે, ભીડમાંથી જગ્યા કરતો પેશાબ કરવા જતો હતો ત્યાં પેલો ખારી-
 નો સળિયો પકડી બહાર લટકતા લટકતા તેને તાકી રહ્યો હતો. પેલાને
 નેઈને મણિયો એકદમ ચીસ પાડી જોડ્યો ચોસની સાથે જ પથરાયેલા
 અધારામાં ટ્રેઈન થોભી ગઈ ત્યારે શરીરના અવયવોની સાથે જુદી
 પડી ગયેલી બે આખો ડબ્બાઓમાંથી ડોકાના હબરો અધારા ચહેરા-
 ઓમાં ગોઘતી હતી પેલાને-જે મૃત્યુ પામ્યો હતો. □

વાયતાં-વાયતા

રતિલાલ 'અનિત'

ત્રેયસ સાહિત્યસભા (મૂરત)ના ઉપક્રમે ચોબચેલા બે વાર્તાલાપોમાં
ડૉ. મુરેશ હ જોષીએ તાત્કાલે પૂછ્યું હતું વાયકને દૂર કર્યો
કોણે ? લેખક-વાચક વચ્ચેનું અનુકૂળ સંબંધ ? ડૉ. મુરેશ જોષી
સારા અધ્યાપક છે અને એક વાર એમ એ ના વિદ્યાર્થીઓના સત્રાત
વિદ્યાયસમારભમાં બોલી પણ ચૂકેલા છે કે, વિદ્યાર્થીઓનું સાચું
શિક્ષણ યુનિવર્સિટીની દીવાલોની બહાર છે- એટલે વાયકને સાહિત્યથી
દૂર કરવામાં કે દૂર રાખવામાં શિક્ષકો અને અધ્યાપકોએ આપેલા
સિદ્ધાંતો વિશે તેઓ સલામ ન હશે

વિદ્યાર્થી અદરજ્ઞાનથી શરૂઆત કરીને જ સાહિત્ય સુધી પહોંચી
શકે છે એ સળંગ પ્રક્રિયા એવી રીતે ચાલે છે, ચલાવાય છે કે,
સાહિત્યના ઊંડા કે સહજ સંસ્કાર વિદ્યાર્થી પર પડતા જ નથી
પરિણામે દર વર્ષે હજારો ગ્રેજ્યુએટો બહાર પડે છે છતાં એમાંના
માત્ર ગણતરીના વિદ્યાર્થીઓમાં જે સાહિત્યસ કળવાળો હોય તો તેને
આશ્વાસન મળીએ !

સા. પ ના જ્ઞાનમયમાં વડીલોને બધી જ બાબતની ચિંતા હોય
એવું દેખાડવા વિના તો ચાલે જ નહીં, એવા ધોરણે વાયકને કોણે
દૂર કર્યો, રાખ્યો ? આ પ્રશ્ન ચર્ચાએ એવા કેટલાક વક્તાઓ 'પરખ'માં
આવેલા જોયા પણ કોઈએ નાહીપરીક્ષા કરી હોય એવું લાગ્યું નહીં !
આપણા સામે લેખક પુસ્તકો અને સાહિત્યમાસિક ખરીદીને વાયનામે
સારો વાયક પણ છે ખરો ? ન હોય તો તે નાહીપરીક્ષા ન કરી
શકે, અને શિક્ષકો/અધ્યાપકો જ લેખક હોય અને વાયક દૂર થવાની
ચર્ચા કરતા હોય તો પોતે પણ એ કાવતરું પગે કાપે

મકોવાયેલા છે એવું તો એ જી રીત કબૂલે ૨ આથી, એવી અર્થા
પરી ચિહ્નિત્સા બની નહતી નથી, ચિતા ક્યારે દેખાવ કુચી ગકચા
એટલું આન્યામન તઈ ગકે ખગ

હાનમા એક પુસ્તક આવ્યું અને વાચકને દૂર કર્યાંતી અર્થા
મામગી

ખીન્ને વિચાર પણ આવે જે શ્રી માપાનાન ગ વેદ્ય માગ વેદ્ય
હિપગન્ત માગ લેખ- પા. છે પરંતુ તેઓ વિવેચનગન્થો ક મહત્તનો
તેતા નહીં હેલ્ય એવું લાગે છે. શ્રી માપાનાલે તેમના કાર્ક પુસ્તકમા
એવોપરી હેમિયોપથી. નિમર્ગોપચાર, યુનાની ગૌફડ પિંગના લેખો
અર્થા નથી ગુજરાતી વિવેચકની અખ્યામણીમા તેઓ મ કોચશીલ
લાગે છે.

આ 'કવિતાનું શિક્ષણ' પુસ્તક લેા દેવી-વિદશી તમામ કાન્ય
પ્રકાર અને ધારાઓ વિગે એક માથે લેખદોષે માપિતી આપી છે.
ગોનટ વિગે કાઈ અગ્રેજી માહિત્યના અધ્યાપક વખે, ગઝલ વિગે એ
વિવચના હિર્ફ-ફારમી ગુજરાતીના સારા જ્ઞાણદાર લખે, દુહા-
ગોનકા વિગે મેવાણીના તખાણો વાચી કાઈ ગઢની પામે જઈને જણી
આનીએ, એવો પ્રપચ લાગે પડે.

સાહિત્યપદાર્થ કે કાવ્યપદાર્થને અમે પામી/જણી શકીએ છીએ
એટલું આવામન હોય તો એ સાહિત્યશાખાના નિવિધ ગ્રિપયો પર
જે તે વિવચના તજનો પામે તખાવવાનો આગ્રહ અખાગે ત્તેઈએ, પણ
અધ્યાપકો બધું જ જાણે છે અને જે નથી જાણતા તે જાણવા
જેવું જ નથી હોતુ એવો તો જ ત્તેના મજે છે

'કવિતાનું શિક્ષણ' (ગમળુ મોની, મણિલાલ ૮ પટલ, મુન્ન-
૬-૨૫, પ્રાસિસ્થાન સુપિગિયર સ્ટોર્સ, જૂના બજાર, ઈડર)મા 'ગઝલ'
વિગે પોણગ્રણુ ખાનામા અપાયેયો ભિમડડ પરિચય ત્તેના પડી, ક્રેટનાડ
પ્રત્ત થાય છે, માનાસકર, મગિતાન, ડનાખી પડી તો નર્થ અનુકરણુ

વાચતાં-વાંચતા

રતિલાલ 'અનિત'

એયસ સાહિત્યસલા (સૂત)ના ઉપક્રમે યોજાયેલા એ વાર્તાલાપોમા ડૉ. મુગેશ હ નેપીએ નાગવગે પૃછયુ હતુ વાચકને દૂર કર્યો કોણે ? લેખક-વાચક વચ્ચેનુ અતર કોણે સંબંધ ? ડૉ. મુગેશ નેપી સારા અધ્યાપક છે અને એક વાર એમ એ ના વિદ્યાર્થીઓના સત્રાત વિદાયસમારભમા બોલી પણ ચૂકેલા છે કે, વિદ્યાર્થીઓનુ સાચુ શિક્ષણ યુનિવર્સિટીની દીવાલોની બહાર છે-’ એટલે વાચકને સાહિત્યથી દૂર કરવામા કે દૂર રાખવામા શિક્ષકો અને અધ્યાપકોએ આપેલા સિદ્ધાંતો વિશે તેઓ સલામ જ હશે

વિદ્યાર્થી અભ્યસનથી શરૂઆત કરીને જ સાહિત્ય સુધી પહોચી શકે છે એ સળગ પ્રક્રિયા એવી રીતે ચાલે છે, ચલાવાય છે કે, સાહિત્યના ઊંડા કે સહજ સંસ્કાર વિદ્યાર્થી પર પડતા જ નથી પરિણામે દર વર્ષે હજારો એન્યુએટો બહાર પડે છે છતાં એમાના માત્ર ગણતરીના વિદ્યાર્થીઓમા એ સાહિત્યસ કળવાયો હોય તો તેને આશ્વાસન ગણીએ !

સા. પ ના જ્ઞાનસત્રમા વડીલોને બધી જ બાબતની ચિંતા હોય એવુ દેખાડયા વિના તો ચાલે જ નહી, એવા ધોરણે વાચકને કોણે દૂર કર્યો, રાખ્યો ? આ પ્રશ્ન ચર્ચાયા. એવા કેટલાક વક્તવ્યો ‘પરખ’મા આવેલા ન્હોતા પણ કોઈએ નાડીપરીક્ષા કરી હોય એવુ લાગ્યુ નહીં ! આપણો સારો લેખક પુસ્તકો અને સાહિત્યમાસિક ખરીદીને વાચનારો સામે વાચક પણ છે ખરો ? ન હોય તો તે નાડીપરીક્ષા ન કરી શકે, અને શિક્ષકો/અધ્યાપકો જ લેખક હોય અને વાચક દૂર થયાની ચર્ચા કરતા હોય તો પોતે પણ એ કાવતરામા સીધા કે પગેગ્રપણે

મડોવાયેવા છે એવું તો એ ગી રીતે કબૂલે ૪ આવી, એની ચર્ચા
પ્રગ્નિ ચિદિત્મા બની શકતી નથી, ચિતા ક્યતિ દેખાવ કરી શક્યા
એટલું આગ્રાસન લઈ શકે ખરા

હાનમાં એક પુસ્તક આવ્યું અને વાચકને દર કયાની ચર્ચા
આભરી

બીજે વિચાર પણ આવે છે શ્રી માપાનાન ગ વૈદ્ય આગ વેદ
ક્રિષ્ણાન્ત મારા લેખક પાલુ છે પરંતુ તેઓ વિવેચનગ્રંથો કે મકતબો
જેતા નહીં હોય એવું લાગે છે । શ્રી માપાનાયે તેમના કાઈ પુસ્તકમાં
એલોપથી, હોમિયોપથી, નિમ્બોપચાર, યુનાની ઔષ્ધ વિગેના લેખો
મ ચર્ચા નથી ગુજરાતી વિવેચનની સગ્ગામણીમાં તેઓ મ કાચરીસ
લાગે છે ।

આ ડવિતાનું શિક્ષણ પુસ્તક તો દેની-વિદગ્ની તમામ કાચ્ય-
પ્રકારો અને ધારાઓ વિશે એક સાથે લેખકોએ માહિતી આપી છે ।
મોનટ વિગે કાઈ અગ્રેષ્ઠ સાહિત્યના અધ્યાપક લખે, ગઝલ વિગે એ
વિપયના ઉર્ફ-ફારસી ગુજરાતીના મારા જાણકાર લખે, દુહા-
મોરકા વિગે મેવાણીના જખાણો વાચી કાઈ ગઢવી પામે જઈને જાણી
આવીએ, એવો પ્રયત્ન લાગે પડે ।

માહિત્યપદાર્થ કે કાવ્યપદાર્થને અમે પાસી/જાણી ગણીએ છીએ
એટલું આગ્રાસન હોય તો એ માહિત્યગ્રાખાના વિવિધ વિષયો પર
જે તે વિષયના તજનો પામે લખાવવાનો આગ્રહ ગ્રાખો તેઈએ, પણ
અધ્યાપકો ખધું જ જાણે છે અને જે નથી જાણતા તે જાણવા
જેવું જ નથી હોતું એવો તો જ જોવા મળે છે

‘ડવિતાનું શિક્ષણ’ (ગમણ મોની, મણિવાલ હ પટલ, મુદ્ર-
૬-૫, પ્રાથિગ્રથાન સુપિરિયર સ્ટોર્સ, જૂના બજાર, ઈડર)માં ‘ગઝલ’
વિગે પોણાત્રણ પાનામાં અપાયેલો જીમકડ પરિચય જોવા પડી, કેટલાક
પ્રકર વાચ છે, પાનાશર, મણિવાલ, ડનાપી પડી તો નર્વા અસુગમ

ગઝનમા લય હોય એ સામાન્ય છે લયાવર્તનો એ નરી ગેરસમજ છે ।
 -લગાગા લગાગા લગાગા-આમા ગણના આવર્તનો છે, લયના
 નહી વળી એક વગાગા યોતવાથી લય બને છે ૨ તે માત્ર લયનો
 પ્રારંભ જ બને છે.

—ગાલગાગા લગા લગા ગાગા

આમા ગેનુ આવર્તન છે ૨ વાસ્તવમા જદના અરકાનો-ગણે
 બેવી માડીને પાંચ અક્ષર સુધીના વિવિધ હોય છે સરકૃત વૃત્તના
 ત્રણ અક્ષરી હોય છે એવુ ગઝની જદોમા નથી આથી જે જદ
 બેનડા-યો હોય તે સિવાય બીજે લયાવર્તન હોય નહીં

ગીતની એક સળગ પક્તિ વર્ણએ ત્યારે એક લય બને છે તેમા
 ધારે કે એક જ ગણ ત્રણચાગની સખ્યામા હોય તેથી લયના
 આવર્તન થાય છે ખગ ૨ ગઝલી જદો એટલે લયાવર્તનો નહીં એ
 સ્પષ્ટપણે સમજવુ જોઈએ સપાદકોએ માલ ગાગા ગાલ ગાગા ગાલગા/
 લગાગા લગાગા લગાગા-ના ઉદાહરણ લયાવર્તનો માટે આપ્યા
 છે તે પણ યોગ્ય નથી સંપૂર્ણ બહેર-જદથી લય મર્જાય છે, બહેરના
 ત્રીજા કે ચોથા ભાગથી નહીં. અને એવા જદો કેટલા ?

—મદ્દલિલ દાર્દલાત મદ્દાઅિલ દાર્દલિલુન

આમા પ્રત્યેક ગણ જુદો છે-એમા આવર્તનો કયા છે ? એઠાદ
 આવર્તન હોમગુ, ખાદ કરવુ એ ગઝનદારનુ વક્ષણ નથી ગઝલના
 વિવિધ જદોમા ગઝલ લખાય છે અને પ્રત્યેક જદ સ્વતંત્ર હોય છે
 હા, મૂળ જદને બેવડાવી કે અડધો કરીને તેમા ગઝલ લખવાના પ્રયોગો
 આ લખનાર અને ગે'ખાદમે પ્રથમ કર્યા પછી એવા પ્રયોગો યથા
 છે ખરા

‘ગઝલની લાખા આજે ઉર્દુ પરસ્ત નથી’ એમ કહેવા કદતા
 ૧૯૪૨ થી ગઝલનુ સ્વરૂપ ધણવાની મયામણમા શુદ્ધ તથા તળપડી
 શુજરાતી લાખા/ખોલીમા ગઝલ લખવાના પ્રયત્નો ગત યથા ત્યારથી જ
 ઉર્દુ પરસ્ત નથી એમ કહેવુ જોઈએ ।

યોવનની પ્રીત પહેલી,
કાગણની ૨ ગહેલી
હેયુ અતિ અધીરુ,
ને આખ સાવ ઘેલી !

આ ગઝલનું/લાપાનું શુદ્ધ ગુજરાતીકરણ નથી ૨ ગઝલના કૃત્તાક
જ દોનો સ્વભાવ ગીત-લયની નજીકનો છે, એ પણ આ કિદાકરણ
પરથી જોઈ શકાશે.

લેખકોની સામે માત્ર છેલ્લા દસકાની ગઝલ હોય એનું લાગે જે,
૧૯૪૨ થી ૧૯૫૫-૫૫ સુધીની ગઝલે એનું ડાહ્ય/સ્વરૂપ ઘડ્યું તે વિશે
તેઓ સંપૂર્ણ અધારામાં હોવા વિશે શકા બપજતી નથી

ગઝલપરિવારમાં અનેક કાવ્યપ્રકારોનો સમાવેશ થાય છે, પરંતુ
ગુજરાતીમાં માત્ર ગઝલ કાવ્યપ્રકાર જ નહોતો તેથી એ એક કાવ્યપ્રકાર
ખાસ પ્રચલિત થયો ત્રણથી માંડીને સાત પદ્ધતિની, ગીતના ગ્રંથા
સ્વરૂપની રચનાઓ વર્ધ છે ખરી, પણ આપણી પાસે ગીત અને
ગીતનું સ્વરૂપ યોજવાની સ્વતંત્રતા હોવાથી એવા કાવ્યપ્રકારો ગુજરાતીમાં
ઊતર્યા નહીં ગુજરાતીમાં ભજન હતું એટલે 'નાઅત' મુસ્લિમ કવિઓ
સિવાય બીજાઓને અનુકૂળ કાવ્યપ્રકાર લાગ્યો નહીં કમર પરના તખ્તી
ઢાંચો મુસ્લિમ કવિઓ તખ્તે, પણ હિન્દુ કવિને એનું પ્રયોજન જ નથી
હિન્દુ કવિ 'મગળાષ્ટક' લખી શકે છે માટે એને 'સેહગે' લખવાની
જરૂર હોય નહીં, પણ મુસ્લિમ કવિ અવશ્ય 'સેહગે' લખે !

ગઝલ કાવ્યપ્રકાર ગુજરાતીમાં નહોતો એટલે તે ઊતર્યો, ગઝલ
પરિવારના અન્ય કાવ્યપ્રકારોમાં ગઝલ પછી રૂબાઈ અને કલ્પ જેવા
મુજાક-પ્રકાર જ મુખ્યત્વે ઊતર્યા છે અને સંસ્કૃત કાવ્ય શ્લોકગદ્ય
હોવા સાથે આત્યપૂર્ણ હોય છે તો સંકલિત રૂબાઈ કે કલ્પની
સાતત્યવર્ધી રચના હોઈ શકે અને એવા પ્રયોગો પણ થયા છે એને
ત્રણ લીટી ચાર લીટીની કડીની ગઝલરચના કહેવી એ અજ્ઞાન છે

- મુક્તકતા પગિય વિલાગમા લેખકો કહે છે-‘ગઝનકારોએ પણ ચાર ચાર લીટીના મુક્તકો આપેના છે’ આનો મો અર્થ થાય ? ગઝન કંતા ઝોરામની રૂપાઈ ઝોઝી ખ્યાત છે ? લેખકો રૂપાઈ અને કલ્પ વિગે ડગુ બે જાણતા નથી ? રૂપાઈ અને કલ્પ દેખાવે સમાન લાગે છે, પણ મૂળ ભેદ એ છે કે સ્વરૂપમા દેખીતુ સામ્ય હોવા છતાં રૂપાઈ અનગ ઝોનીસ ઇદમા લખાય છે, તે ઇદો સાવ જુદા છે, અને રૂપાઈના સ્વરૂપે ગઝની ઇદમા વખાતા મુક્તકો કલ્પ/કલ્પાત્ હોય છે

ગીતમા જે પ્રકાનન સાતત્ય સભવે છે એવું સાતત્ય ‘ગઝન’મા પણ મલની શકે છે ગલેન્દ્ર થુ-લની ‘ખાગમામી’ ગઝનમા જે ગદ્ય મન્યુ છે એવા ઉદાહરણો ૧૯૪૪-૧૯૫૫ ના ગાળાની ગઝનોમાથી વ મળી શકે ‘આફિત’ ગઝન’ વિગે ગઝન લખે છે ત્યારે અનાયાસ બે તેમા એક પ્રકાનનુ સાતત્ય આવે છે, તો ગઝલ વિગે લખાયેલી આ પદોલાની ગઝલમા યે સાતત્ય તોઈ ગકાય છે ‘મને ડઈ ખમર નથી’ & દિવસ’ ગીકની આ લખનાગની ગઝનોમા પણ સાતત્ય તોઈ ગકાય ગઝનનો મિતજ નજવીને લખાયેલી જે ગઝલોમા સાતત્ય હોય તેનો જ અહીં ઉલ્લેખ કર્યો છે યાદી, ‘એકદમ ગુજરાતની મેના કરી હાથ ગયો ખમરદારની એ ગઝલમા પણ વિશિષ્ટ પ્રદારનુ સાતત્ય છે જ, પણ તે ગઝલ સ્વરૂપે અવલોકાન્ય છે વતન છોડવાના ભણુકારા મલખાતા ‘આદિલ’ ‘મળે ન મળ’ ગઝન લખે છે ત્યાર એમા ગઝન સ્વરૂપે એક વિશિષ્ટ સાતત્ય અનાયાસ જ આવે છે ગઝનમા પ્રત્યેક કડી અનગ હોવા છતાં એમા વિશિષ્ટ રીતનુ સાતત્ય શક્ય છે જ અજિત હાકોગની ‘મૃત્યુ’ વિષયની બે ગઝલો લલ્લજો આધુનિક અને સ્વરૂપે સાતત્યલક્ષી છે

વાસ્તવમા કાઈને જોડો અભ્યાસ ડગવાની જરૂર લાગતી હોય એવું અનુસવાતુ નથી અનપઝનપ તોઈને લખવાની હોમ તો વચ્ચી દેખાય છે લેખકો જ ભિમકડ મમજ ધરાવે છે તે પચી નિલકા કેની મમજ કેળવરો અને વિદ્યાર્થીઓ સુધી દેટલી પહોંચને એટલી ચિતા તા અન્ય યાય

‘સરકસના ફ્રામા કાગડાઓ’

સ્વપ્નપરિવેશમા ઝિવમિલાતા દૃશ્યોનુ અનોખુ સર્જન

પ્રમોદકુમાર પટેલ

સ્વપ્નપરિવેશમા ઝિવમિલાતા દૃશ્યોનુ સર્જન કરવા ચાહતી કિશોર જલ્દની નવલિકાઓ આપણા આજના નવલિકાસાહિત્યમા એડ અતિ વિવક્ષણુ ઉન્મેષ યતી રહે છે વાસ્તવવાદી રીતિની વાર્તાઓની સામે છેડે પ્રતિ નવલિકા’ જેની, એ રચનાઓ લાગે છે સ્વપ્નસૃષ્ટિના જેવા અતિબૌદ્ધિક ઘટનાક્રમ એમા પ્રવર્તે તો દેખાય છે સ્વપ્નજગતમા જેવા મળતી અતિપ્રાકૃતતા અને આદિમતા અહી સમયાતીત પરિવેશમા વ્યાપી ગ્હા દેખાય છે. માનવચેતના અને પ્રાકૃતિ સર્વો અહી પરસ્પરમા ભળી ગયા છે માનવવિશ્વ અહી સતત રીતે Vegetational World મા રૂપાન્ત પામ્યા કહે છે, તો, એ Vegetational World માનવવિશ્વમા વિસ્તર્યા કહે છે । આદિમ ચેતનાનુ નિર્ગત સ્વરૂપાતર આ કથાવિશ્વની પ્રથમ લાક્ષણિકતા છે પરિચિત સ્થળકાળમા યદ્ વાસ્તવિકતાનો આપણે જે ખ્યાલ કેળવીને ચાલીએ છીએ તેનો ભાગ્યે જ ટોઈ નિયમ અહીં સ્પષ્ટ રૂપમા પકડી શકાય સ્વપ્નવટનાની જેમ અહી બધુ જ અતાર્કિક, અસંગત, અને અસંયત રીતે બન્યા કહે છે પરિચિત વાસ્તવિકતાને આપણે બૌદ્ધિક માળખામા ગોઠવીને જોતા આવ્યા છીએ અહી કશુ જ એવા માળખામા બધેસતુ થતુ નથી આદિમ આમોહવાના ધૂધળા પરિવેશમા ક્યારેક જ સ્ફુટ પણ વણી વાગ અર્વસ્ફુટ કે અટપસ્ફુટ આકારો તર્યા કહે છે, બલકે કશાય તર્કમૂલ વિના એવા આકારો એકબીજામા ભળતા ને ઓગળતા જાય છે, સંયોજતા ને વિચ્છેદાતા જાય છે. ધૂધળી આદિમ આમોહવામા પ્રાકૃતિ સર્વો અને માનવજગ્યાઓ સતત પરસ્પરમા રૂપાતર પામે છે, તેથી

આખાય વરનાક્રમમા કયુક લોકોત્તર તત્ત્વ ભળી જતુ વગ્તાય છે કપોલકપિત અને અમ બદ્ધ લાગતા તત્ત્વો એમા મનત ભેદાતા ગહે છે સ્વપ્નમદશ એવા આ વિશ્વમા કયાય કોઈ વિચાર કે વિભાવ નિર્ણયિક બનતો દેખાતો નથી સ્વપ્નવટના અહીં મર્ચ્યા અપરિચિત ચિત્ર વિચિત્ર આકાશે દ્વારા અચ્છિત થાય છે ગહગ્યમય આવગળુમા અર્ધ પ્રગ્જન્ન એવા એ આકાશે સ્વય પ્રતીકતુ મર્ચ ધગવે છે ડિગોગની ગ્યનાઓમા આગ અનેડ મદર્ભો આદિમ વૃત્તિઓનો બતિજક પ્રતીક તપક આવિષ્કાર સૂચવે છે સ્વપ્નનુષ્ટિની દરેક વટના માનગ્યિતમા ગહન સ્તગની અમ્મીસૂત વામનાઓ વૃત્તિઓ ઈચ્છાઓ ઝખનાઓ આદિ પ્રવેગોતુ ડપાનગિત પ્રગટીડગ્લુ હોઈ ગકે મનોવૈજ્ઞાનિકોએ એતુ વ્યાડ ગ્લુ રચવાના પ્રનતનો પણ કર્યા જ છે પણ અહીં એવુ વ્યાડગ્લુ ગોધવાતુ આપણને અભિમત નથી અનબત, ડિગોગની વૃત્તિઓમા અનેકવિધ સ્વપ્નીય ઘટનાઓ કે ઘટનામદર્ભો પરસ્પરમા તે રીતે અકળાતા આવે છે તેની ભીનરમા અમુક ચૈતસિડ અચ્છતોનો અણુ-માર મળ્યા કુગે એમ બનવાતુ અને એમ પણ ભેઈ ગકાગે કે કદપનો અને પ્રતીકાની પ્રગ્જન્ન ભાતમા જ્યા આવા આતગિક પરિગ્વોની ઓળખ યઈ નય છે ત્યા એ સદર્ભ વધુ બજનાસમર પ્રતીન થતો ગ્લો છે

ડિગોગની નવલિકાઓ આ પ્રકારના સ્વપ્નમદશ વિશ્વને કાગ્લે આપણા ઘણાખરા આહિત્યગમિકોને લાગે મૂઝવનારી નીવડી છે વિદગ્ધ અભ્યામીઓ પણ એ રચનાઓ ખરેખર નવલિકાતુ રૂપ પામી છે કે કેમ તે વિશે મતભેદ ધગવતા જણાય છે એમના અત્યાર સુધીમા પ્રગટ યથેલા એ નવલિકામગ્રહો 'પ્રાગૌતિહામિડ અને શોડમમા' અને 'મૂર્ચ્યા ગાહણુ'મા અથમ્થ થયેલી વૃત્તિઓ વિશે હિપેલામર્ચુ મૌન મેવાયુ હોય તો તે ઢદાય તેમની વૃત્તિઓની આ બતની પ્રગ્જન્ન આકૃતિ અને દુર્બોધતાને ઢાગ્લે જ હોઈ ગકે એમ લાગે છે અને હટીડતમા ડિગોગની મોટા ભાગની ગ્યનાઓમા આકૃતિ કે રૂપમ નિધાનની મુખ્ય ગ્વાઓ

પડવાનું મુશ્કેલ બની રહ્યું છે એમા સંકેતોનું જો કોઈ તત્ત્વ હોય, કે અર્થસમૃદ્ધિની જો કોઈ ભાત હોય તો તેની પોષણનું આતંત્રિ મૂત્ર હાથમા આવતું નથી અન્યત્ર આની ગ્યનાઓમા પણ કલ્પનો અને પ્રતીકોની તાજગી તેનું ભાવમૃદ્ધ ધ્વનન, તેનો રોમાયડ સ્વપ્નીન પરિવેશ એવું બધું અનગ રૂપમા સ્પર્શી જ્યાં એમ મનવાનું પણ અહીં ખગે પ્રશ્ન કૃતિના સર્જનમા પ્રવર્તતા નિયમનો, તેની ચોક્કસ ભાતનો, તેની સાંકેતિક યોજનાનો છે ડિશોરના અન્યામી સામે આ પ્રશ્ન સનત ઊભો થયો છે, ઊભો રહેવો જોઈએ

‘સરકસના ફૂવામા કાગડાઓ’ એ ડિશોરની વાક્ષણિક સર્જકતાના ત્રગમગ બધા જ વક્ષણો પ્રગટ કરતી એક નોંધપાત્ર કૃતિ છે તેમની ખીજી બધી રચનાઓમા જોવા મળતું સ્વપ્નસદૃશ નિર્માણ અહીં પણ ખ્યાન ખેંચે તેનું મજેબૂદ છે તેમાના ગૈચિત્ર્યપૂર્ણ કલ્પનો અને પ્રતીકો અહીં પણ વાચકને પ્રભાવિત કરે છે સ્વપ્નીન પરિવેશમા તગતા ધૂધળા દૃશ્યો તેમા વચ્ચે કાઈ કાઈ પદાર્થની અર્ધસકુટ તગનગતી રેખાઓનું અપાર્થિવ વાતાવરણ, છાયાન્ડાશની રહસ્યમય ગૂંથણી એ બધું જ અહીં સતર્પક બની રહે છે અહીં એ કૃતિના કેટલાક ગ્સકીય મદલોં નોંધ્યા છે તે સાથે ગદ્યલાતા દૃશ્યોનું આતરમૂત્ર ગોધવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે

કૃતિનું શીર્ષક ‘સરકસના ફૂવામા કાગડાઓ’ અહીં મહત્ત્વનો સંકેત બની રચું હોવાનું સમજાય છે ‘કાગડાઓ’ આ ગ્યનામા જુદા જુદા સદર્ભે યોજાતું રહેલું પ્રતીક છે. પણ એની વાત પછીથી અહીં પહેલાં તો ગીર્વાંડમાના ‘સરકસના ફૂવા’ શબ્દનો ઉલ્લેખ વક્ષમા લઈશું કૃતિમા સવિદ્તુ આધારબિદુ વ છે (એને પરિચિત અર્થમા પાન ન કહી શકાય) એ વ ના અસ્તિત્વની અતિમ ગતિનું ચિત્ર આ રીતે દિગોરે ગૂંથ કયું છે

“પેલા શહેરમાથી પ્રેક્ષકોના ટાળેટાળા ઊમટયા હતા પોતે જાણે સરકસના મોતના ફૂવાના ખેલમા ખૂંડતો હતો આ ફૂવાના ઘેરાવામા,

મુખમાં વેપારની આંટીઘૂંટીઓ હાથ કરતા અને લગ્ન તેમજ કાળા ખજારનો લાખ લઈ લાખોનો આસામી બની જગજીવન શેઠ બની ગયો એ સાથે પેસના બધા અનિષ્ટા પણ તેનામાં અને તેની પત્નીમાં કેવાં આઘ્યાં અને તેમની રહેણી કંચણીને દેવી ફેરવી બેઠાં એ ખતાવવાનું અને એક સરી પ્રણયકથા આપવાનું કર્તાનું લક્ષણ છે. જગજીવન શેઠના જ ગામડાંનો તેના પશ્ચિત માગ્તરનો પુત્ર દેવેન્દ્ર મુખમાં જગજીવન શેઠને ત્યાં આવે છે, જગજીવનની શ્રીમતાઈનો તોર અનુભવતો તેના કારખાનાનો એનેજર બને છે, શેઠની કાળાં ખજારની નીતિ તેમજ કારખાનાની હડાલ તોડવાની વાતમાં સાથ ન આપવા બદલ એની નોકરીમાંથી નીકળી જાય છે, પણ અતે શેઠની પુત્રી જ્યાનો તે પ્રિયતમ અને સ્વામી બને છે દેવેન્દ્ર અને છત્રી—જે મુખમાં જ્યા બની છે—ગામડામાં સાથે ગમેલાં એ આકર્ષણ દેવેન્દ્ર મુખમાં આવતાં જ્યાને તાજુ થયું અને તેનું હૃદય તેના લણી એનું વલણ કે તેણે જગજીવન શેઠની તેને બીજાઓ નેડે પાણીવવાની પેરવી દૂધમાં મેળવી દેવેન્દ્ર-જ્યાનું આ લગ્ન આતઃજ્ઞાતીય છે, પણ એમાં દેવેન્દ્ર પિતાના આશીર્વાદ મેળવી શકે છે આઘાત થયો હોય તો તેની માતાને અને તે જને એને માટે નક્કી કરી બેઠી હોય છે એ હસાને કથામાં શ્રીમંતોનાં વર્તન, ગૃહસસાર ઈંનેા ખ્યાલ મોતીભાઈ શેઠ ને તેના સતાનેાના આલેખનથી પણ આપવામાં આવ્યો છે શ્રીમંતોનાં કાળાધેળાને સરકારી પ્રધાનોની કેવી ચરખપોશી મળે છે એ પણ લેખકે ખતાવ્યું છે દેવેન્દ્રને સમાજવાદી બનાવીને એ પાત્રનો મુખમાં થયેલો વિકાસ સાગી ખતાવાયો છે છે, કથા સુવાચ્ય છે

કીર્તિ અને આંસુ

[લે. સત્યગ્રામ. ભારતી સાહિત્ય સંઘ, અમદાવાદ સવાત્રણ રૂપિયા]

‘સત્યગ્રામ’નો આ બીજો વર્તા સત્ર ૫૫૨૬ પહેલો ‘નિશિઘા’ હઈ શુભગતી વાર્તાક્ષેત્રમાં એમણે મને ૧૯૪૫ માં આગાસ્પદ અંવશ ડ્યોઈ હતો પછીના સાત વરસનો એમનો કલમનો ફાલ તે આ વાર્તા સત્ર ૬

સાહિત્યને સારુ વસ્તુ કે સમગ્રી માટે જીવન અક્ષયપાત્ર સમુ છે આપણું વૈવિધ્યરિહોણ કહેવાઈ વગેવાતું જીવન પણ નિરીક્ષણ માટે આખ-કાન-મન અને સવેદન માટે હૃદય ખુલ્લા રાખનારને ધણી વાર્તાસાગ્રી પૂરી પાડી શકે તેમ છે આપણી સ્વાતંત્ર્યલડત, સ્વરાજ પછીનું વાતાવરણ, લોકમાનસ અને સમાજવ્યવસ્થા દર્શાવતા આપણા આત્મપાત્ર બનતા અનેક કિસ્સા, આજનો કપરો જીવનસંગ્રામ, સ્ત્રી-પુરુષ સંબંધ, અને માનવોનાં તરેહ તરેહના વૃત્તિવર્તન આ બધામાંથી લેખકને એમનું કામ ચાને એટલી વસ્તુ-સામગ્રી મળી ગયાનું આ સત્ર ૬ બે લ છે

વાર્તાઓનો સરાસરી વિગતાર કૂંકો છે અને ૧૯૪ પાનામાં ૨૬ વાર્તાઓ માર્કી શકી છે તે આ કાગળે વાર્તા રચનાની કળા લેખકે દાખ કરી લીધી છે એટલે કોઈ પણ પ્રસંગની એ વાર્તા બનાવી બંધે છે પણ એમાં નોંધપાત્ર વાત આ એક છે કે વાર્તાઓમાં સંકલનાની સકુલતા, બનાવોના અટપટા વળાંક, અણધાર્યાં અંત અને વ્યંગનાની ગમતને બદલે એક પ્રકારનું સાદુ મીઠાપણું દેખાય છે. લેખકને સીની કથનરોની વિશેષ ફાવતી લાગ્યા છે એનું કારણ આ વાર્તાનો મુખ્ય પ્રસંગ મુખ્ય પાત્રના જીવન સમજણ કે આત્મ કથનરૂપે અલગ અલગ પાત્રોને મોયે વૃત્તાત નિવેદન રૂપે ગૂંથ થતો સત્ર ૬ની ધણી વાર્તાઓમાં દેખાય છે

વાર્તાઓમાં લિંગ કિત્ર સ્વભાવ, સરકાર, વધ અને આસાજિક દગલના પાત્ર તેમને લેખકે સોંપેલો કામગીરી અદા કરી જાય છે પાત્રાલેખનની કાવટ લેખકને એક દર સારી છે

લોનાનું પ્રસંગે આવિષ્કૃણ્ણ લેઈ શકાય પણ એ કોઈ ઐતિહાસિક
સોમામાં બદ્ધ વ્યક્તિત્વ નથી વ અને બીજું નારીપાત્ર 'સુપ્રિયા' બને
અશરીરી સત્ત્વ માત્ર છે

કૃતિના પ્રથમ સદર્ભની આપણે હવે ઝોળખ કરીએ
“ઝોરડાની મધ્યમમાં વ આવી ઊભો. ચારે દીવાલો પરથી નીત-
રતા પ્રકાશમાં, પાખો પ્રસારીને બેઠેલા અસખ્ય પતંગિયાની જેમ એના
પડછાયાઓ ફરકતા હોય એમ લાગ્યું સામે, મારીના કાચની બાજુઓ
આખો પર ઊતરી આવતા પણ જેવા ધુમ્મસની છત પર એક ખૂંધાળી
આકૃતિ ઊભેલી જણાઈ એ એની પ્રતિકૃતિ હતી કે કશોક આભાસ ?
ખાતરી કરવા વ સહેજ હલ્યો. પડછાયાઓ એકમેકને ભેદતા છિન્નભિન્ન
થઈ ગયા. ત્યેયુ તો પેલી આકૃતિ પાળા પગે ત્યાંથી નાસતી હતી,”

આ સદર્ભની કલ્પન-પ્રતીકની સમૃદ્ધિ તરત જ ધ્યાન ખેંચે છે
વ ઝોરડાની બગેચાંર વચ્ચે આવી ઊભો એ વિગત મૂલ્યક છે ‘ઝોરડા’ના
સીમિત વિશ્વમાં પોતે કેન્દ્રસ્થાને આની ઊભો છે (અહીં આ વિશ્વમાં
પોતે જ કેન્દ્રસ્થાને છે એવી સલાનતા ઊગી હોવાનું સમજાગે) પણ
‘ઝોરડો કોઈ કૌતિક ઈમારત નથી એની ચાગેય ‘દીવાલો’માંય’
પ્રકાશ નીતરી રહ્યો છે એ પ્રકાશમાં પોતાના પડછાયાઓ રચાય છે
જે પાખો પ્રસારીને બેઠેલા અસખ્ય પતંગિયાની જેમ ફરડતા’ રહ્યા
છે (ઉપમાભાવવાળું પતંગિયાનું કલ્પન અત્યંત આકર્ષક છે) પણ
અહીં પરિસ્થિતિમાં એક મૂળભૂત વિસંગતિ રહી જણાય છે જે
‘દીવાલો’માંથી પ્રકાશ નીતરે છે તે સ્વયં અપારદર્શી ભીત પણ છે
(અસ્તિત્વની ઉગ્રતમ સલાનતા પણ આની જ કોઈ અપારદર્શી ભીત
ગતી રહે છે, અસ્તિત્વપરક પ્રબોધ પણ પ્રકાશિત ઝોરડા જેવો સીમિત
ખડ માત્ર છે, એમ અર્થ વાચી શકાય) વ ના પડછાયાઓનું ફરકવા
ડરવું, તેજમાં કપ્યા ડરવું, ચચત તરન રૂપે ગિકરના ડરવું એ વ ને
માટે કદાચ પ્રથમ રોમાચડ વટના હવે Shimmering Shadows-
ની આ કલ્પના રહસ્યમયતાનો સ્પર્શ પામી છે એમ પણ કહી શકાય

પણ, વ ને ‘બારીના કાચની બાજુએ, આખો પર ઊતરી આવતા
 પડળ જેવા ધુમ્મસની છત પર’ એક ‘ખૂંધાળી આકૃતિ’ જણાય એ
 ‘આકૃતિ’ પોતાની જ ‘પ્રતિકૃતિ’ છે કે પછી એ ‘આભાસ’ માત્ર છે
 તેની ખાતરી કરવા વ હલી જુએ છે તે સાથે જ તેના ‘પડઢાયાઓ’
 ‘એકમેકને ભેદતા’ છિન્નલિન્ન થઈ જાય છે, અને એ સાથે જ પ્રસ્તુત
 રચનામા દૃશ્યતર રચાય છે અહીં ‘ખૂંધાળી આકૃતિ’ સ્વયં દૈતુકને
 વિષય છે પ્રકાશમય ઓગડાની બહાર (અને એ રીતે પ્રકાશમય ન વિ-
 ત્તિની બહાર) ઉપસ્થિત યથેતી એ આકૃતિ પોતાની ‘પ્રતિકૃતિ’ છે કે
 ‘આભાસ’ એ પ્રશ્નની ખોજમા વ પોતાના કેન્દ્રસ્થાને હલ્યા તેનું સ્થિર
 અધિષ્ઠાનકેન્દ્ર એથી હચમચી ઊઠ્યું અને એ સાથે જ વ ની રઝળ-
 પાટ શરૂ થઈ, (‘ખૂંધાળી આકૃતિ’ને કુદિત ચેતનાનું પ્રક્ષેપણ કહી
 શકાય ? એમા વિકૃત ચેતનાનું દર્શન કરી શકાય વ ની ભીતિમાથી
 ઉદ્ભવેલી ભૂતાવળ કહી શકાય ? વગેરે પ્રશ્નો અહીં જન્મી શકે)

કૃતિમા કથનકેન્દ્ર કે દષ્ટિકેન્દ્ર બદલાવું રહે છે સર્જકની શબ્દ-
 ચેતનામા વ દષ્ટિક્ષકની કોર પર આવે છે, તો વળી કેન્દ્રમા પણ
 આવે છે અને વ સર્જકચેતનાનું તત્સમરૂપ ગની ગહે છે સતત રૂપા-
 તર પામતી સ્વપ્નીય સૃષ્ટિમા વ સ્વયં એક વિવર્ત રૂપ છે.

અવકેન્દ્રમા હચમચી ઊઠેલો વ પેલી ‘ખૂંધાળી આકૃતિ’ પાછળ
 ધસડાય છે તે સાથે જ પોતાની આસપાસ રચાયેલી ‘પડઢાયાઓની
 ભાત’ પણ લુપ્ત થઈ જાય છે વ નો દિશાશૂન્ય આ રઝળાટ હતો ‘
 કે કશીક અદીકની ખોજ તેને ગ્રેરી રહી હતી । કે કશીક ઝખના
 તેનામા સળવળી ઊડી હતી ?

“ઓપાસ ઊમટતા મૃગજળના અજગરી ચટાપટા બેઈને દિશા-
 શૂન્ય બનેલું ઊટ ગાગરવું હતું, દોડવું હતું. બીની માટીને, પગના
 ચાપકા પર દાખી રચેલા નાનકડા ધરોથી ખીચોખીચ શહર, દિતિજમા
 તરવું દેખાયું એ હર્ષોલ્લાસમા ઊંચે દષ્ટિ કરી સફેદ કાગડાઓ ફાઈડ
 પારધીએ નાખેલી જળ સાથે ભયત્રસ્ત અવાજ કળતા, બાણે હાલગડા

ગાતા હોય એમ એક કતારમા પેલા શહેર તરફ એના માથા પરથી અક્ષર ઊડતા જઈ રહ્યા હતા. હમણા જ વરસી ગયેલા વરસાદના પાત્રી રહેલા કોરા રમ્તાની આજુબાજુ તગતગતા હતા થોડેક દૂર અટ્ટલા મકાનમા પારણા વચ્ચે ઊભેલી વ્યક્તિ આ તરફ પ્રતિક્ષિત ચહેરે વકાસી રહી હતી—જાણે વ ના આગમનને આવકારવા.”

સ્વપ્નીલ દૃશ્યો અહીં ત્વરાથી એકબીજામા સંક્રમિત થતા આવે છે. ‘મૃગજળના અજગરી ચટપટા’ ‘દોડતુ ગાગરતુ ઊટ’ ‘ક્ષિતિજ-મા તરતુ શહેર’ ‘શહેરના નાનકડા ઘર’ ‘સફેદ કાગડાઓની કતાર’ ‘રસ્તા પર આજુબાજુ તગતગતા વરસાદના કોરા’ ‘અટ્ટલ મકાન’—આ દૃશ્યાવલિઓ સરકતી જાય છે. (વ ની ચેતનામા વિવિધ લાગણી-ઓનું સકુલ કામ કરી રહ્યું હશે એવા એધાણ મળે છે. કદાચ એકા-કિતા, દિશાશૂન્યતા, આધારહીન દશા, પશુતા જેવા ભાવો વ મા ઘુટાતા રહ્યા હશે.) અહીં ‘સફેદ કાગડાઓ’નું પ્રતીક ધ્યાન ખેંચે છે આખી કૃતિમા એ કેન્દ્રીય યુગકળા પૂરું પાડે છે ‘સફેદ ગંગ’ની કાગડાની આકૃતિ જ આ લોકોત્તર વટનાનો સંકેત બની ગયે છે એ ‘સફેદ કાગડાઓ’ ‘ક્ષિતિજમા તરતા પેલા ‘શહેર’ તરફ ઊડી રહ્યા છે. અહીં ‘શહેર’ એ આદિમ ઝપ્પનાનું પ્રતીક બની રહેતું દેખાય છે. ‘સફેદ કાગડાઓ’ આ ઘટનાસદર્ભે ‘પારધીની જાળ’મા ફસાયેલા હોવાનો જે નિર્દેશ કરવામા આવ્યો છે તે સ્પષ્ટ છે. કૃતિના પાઠ્યના સદર્ભમા આપણે જોઈશું કે એ ‘કાગડાઓ’ ત્યાં ‘જાળ’માંથી મુક્ત બની જાય છે અને પેલા ‘શહેર’ને પોતાની સફેદ પાખોથી ઢાકી દે છે ।

કૃતિમા પછીના ઊવડતા દૃશ્યમા ‘અટ્ટલ મકાન’ અને તેના પાર-ણામા પ્રતીક્ષા કરતી ‘આધેડ વ્યક્તિ’નો ઉલ્લેખ આવે છે અગાઉના દૃશ્યની ખૂંધાળી આકૃતિ’ જોડે આ ‘આધેડ’નું અનુસંધાન હોય એમ સહજ લાગે પણ આ ‘આધેડ’ વ ને ચિરપરિચિત લાગવા માડે છે ! એની ‘લપસણી જાસ’ વ ને કોઈ ‘અવાવરુ વાવ’ જેવી લાગે છે એની ચેષ્ટામા જાણીતાની જાયા વરતાઈ આવે છે. પણ વ ની દૃષ્ટિમા એ

વ્યક્તિ ભ્રમણાએ ચક્રગયા કરે છે એવામાં એ 'અગુગીખાડે હાથે
કળીચૂનાવી દોરેલા ચિત્ર શો' સ્થિર જોડાઈ જતો લાગે છે પણ એક-
એક તેનામાં ચેતનાનો નવસંચાર થાય છે। હવે તે અવિરતપણે ડગડ
ગોલ્ડે જ નય છે ત્યારે ન ને 'એના અવાજની પેલે પાર' 'એક વિચ
સળાળતું દેખાય છે' આ વિચ કેટું હતું ૨-૬૫૦ વડનાનો પદ્ય
હિમચાંદાની બહાર વિલસી રહી હતો. લટકતી વડવાઈઓની આડી
ઓમાં વ અને સુપ્રિયાનું કાનુ કાનુ હાર્ય હિચોળાવ હતું 'આ
આખો સદર્શ બારીક ઈથી જોવા જોવા છે વને પ્રત્યક્ષ થતું એ
અખતાનું વિચ, સુપ્રિયા જોડેની એ ગોઠિની લક્ષ્ય પેના 'આંખ' ના
અંત્રાજ અને દૃષ્ટિની મર્યાદા બહાર રહી ગયું હોય છે।

અને વ ને પેનું 'શહેર' દૃષ્ટિ સમક્ષ ઊવડતું દેખાય છે જુગના
સાથે તે જોવી ભેડે છે 'આ શહેરમાં હું જન્મ્યો હતો' પેના 'આંધ્ર' ને
એ 'શહેર' બતાવવા આડે છે પણ તેને તે દેખાતું નથી આવી ૧
'બારીના ધૂળિયા કાચ' પર હાથનું પોનું ફેરવે છે. પનું તો વ 'આંધ્ર' ન
ત્યા 'ક્ષિતિજની ડિનાર ૫૦ સગકના એક સ્વેત ધાખા મિવાય' બીજું
કશું વરતાવું નથી આવેશમાં વ પેનું 'શહેર' બતાવવા આગળી ચીવી
ગહે છે 'સફેદ કાગડાઓ'ના વાદળથી ઢકાયેલું એ 'શહેર' આરને
આસ્તે ઊવડી ગયું હતું

પણ એ 'શહેર' પર દૃષ્ટિ પડતા એકાએક પેના 'આંધ્ર' તૂટી
પડે છે અને એ ઘટનામાં વ ને 'જાણે જીર્ણ' સીન તૂટી પડતી
હોય' એમ લાગે છે (ક્રિતિના આરંભમાં પ્રકાશનીતરંગની નિવાનો)
મામે આ જીર્ણ' ભીતનો વિગધ લાવડના ખાનમાં આવના)
અને ન ને 'પેનાના નરોગના બાગી ગયેના મોપડાઓની ભુડો' 'પોતાના
હાથમાંથી વેગઈ જતી લાગે છે' 'ડોપોતપતિપતના અંત્રાણી આ
ઘટના કૃતિમાં સ્પષ્ટ ગિયન્યતર દાખવે છે. 'એક' આગર ૨૦૨૦ વના
એ 'આંધ્ર' 'શહેર'નું જે દર્શન કર્યું તે સાથે તેના અસ્તિત્વના ૨૦૨૧
સખો બગડ અશ શીર્ષકવિશીર્ષક યઈ તૂટી પડતો દેખાતો ૨૦૨૧ ને આ

ઘટનામા કદાચ પોતાના અસ્તિત્વનો જ એક અંશ હુપ્ત થઈ ગયાનો
ભય લાગ્યો હશે એ કાગળે, અથવા 'આધેડ'ના લોપ સાથે પોતાનું
નગ્ન અસ્તિત્વ ખુલ્લું પડી ગયાનો ભય લાગ્યો હોય એ કાગળે, અથવા
પોતાના અસ્તિત્વની આ જ નિયતિ છે એવું કોઈ ભાન ભગ્યુ હોય
એ ઠારણે, વ ભય કર એકત્તાની લાગણી અનુભવી ગહેતો સમગ્રય છે.
અથવા, વ ની આ મનોગતિ અકળ ગૂઢી જાય છે જેની સાથે વર્ષોથી
વસતો હતો એ પોતાનો જ પડછાયો જાણે ખાધ પર વ ને ઉપાડીને
પૂરપાટ દોડી ગયો હતો.'

અને અપહંત વચનો વ પેતા 'શહેર'મા પ્રવેશ છે એની અખ-
નાતુ એ જગત તેને માટે કેવળ લેગિરિન્થ ખની રહે છે
"માઈલોનું અંતર માત્ર પત્રકવાગ્મા કાપીને આધેડના મકાનની
પગપાડે આવેલા આઠશમા ઝખૂડતા પેતા શહેર વચ્ચે વહેતા રસ્તાની
વાંદા નસ પર આગળી મૂકીને આ નૃષ્ટિના ધમકારા ગણવાનું મન થઈ
આન્યું જોડી ગયા સાપે ઉતારો નાખેલી કાચળી જેની ગેરાઓ વચ્ચેથી
એ પસાર થયો આ દરમ્યાન, કોઈકની સાથે આડીઅવળી વાતચીત કર-
વાની અદમ્ય ઈચ્છા થઈ આવી પણ ચાગેકાર પુરવા રહી ગયેલા
સહન્ય બારીમારણામાથી કશા જીવનો સચાર સુદ્ધા પામી શકતો નહોતો.
ગેરાઓની આડીતૂટીઓમા કદાતો વૃમ્બીતૂમીને જ્યાંથી નીકળતો હતો,
એ જ સ્વળે ફરી આવી એ અટવાતો હતો.'

લેગિરિન્થની જૂનજુલામણીઓમા અટવાતા ને જમણામા રૂંધાતા
જીવન આ વર્ણન છે અહી કવાડ ચૈતન્યનું સચલન નથી શ્લેષતાનો
કેવળ પ્રસર અહી છે બધી જ વસ્તુઓ અહી મૃત્યુની હાથા અડતા
નિરુચેષ્ટ બની ગઈ છે આ નિર્જનતા વચ્ચે વ જૂમ પાડી જોડે છે
'કોઈ છે ?' અને ત્યા જાણે ખાલીખમ ઈડાના કોચરોની બેગાકળી
નીં તા પડખી જોડે છે' ('અત્યંત અતિષ્ઠ કલ્પનનો અહી તીવ્ર અનુ-
ભવ થયો.) આ નીરવતાથી ભયસ્ત મનેલો વ શ્વેત-પખા' નગરમા
લાગે છે. (અહી 'સકેદ ડાગડાઓ' શહેરને ઢાકી ગયા છે તેના પગની

જળ હવે નહીં થઈ ગઈ છે) અહીં અર્ધા ભાગમાં ‘આ માત્ર રહેણાંક છે’ એમ વ ને ઓગળ થાય છે (પોતાના આદિજગતની ઝખના અહીં પૂરી થાય છે એમ ડહીયુ ૧) અને એના અધપ્રવા પારણા’ને હાવેડયી ધક્કો મારી ઉઠાડવા જાય છે ત્યાં ‘પાખોના કુડનો કક્કાટ એને અડકતમાં પેના ગહાર ધમી વિખેરાઈ જાય છે’ આ પ્રયગે વ ને સમગળ થાય છે કે આ ‘સહેર’ને અવગેધરૂપ બનેના પેના ઘેઝૂર વડ’ને વહેંચના ખવામાં આવ્યો છે। (જેની વડવાઈઓમાં સુગ્રિયા જોડે પોતાને વ એ મૂલતો જોયો હતો તે ઘેઝૂર વડ’ હવે નહીં વયો છે।) હતાશ થઈ ગયેલો વ એના વડના ચકામાં નિહાળી રહે છે અને એ ચકામાં ‘જોઈ તેના આલુપની ગણતરી કરવા માટે છે, અને તે સાથે જ તે ‘વર્ણના પોલાણ’માં જોડે ને જોડે ગરકતો જાય છે।

આ સમયમાં હુવાનુ વસ્ય અતના સરડમના ક્રમાંમાં સક્રમિન થઈ જાય છે. મે.તના કૂવામાં માગકાડ ઝમૂમતો વ એમાંથી બહાર નીકળી શકતો નથી પેના ‘સહેર’માંથી પ્રેલકોના ટોળેટોળા ભમટયા છે સૌ તેને થભી જવાને કહી છે પણ હવે તે કશું જ આમળતો નથી છેવટ ‘અગેઅગ પગ લીલા ધાસનુ વન’ ભગી નીકળ્યું હોય તેની દશાનો અનુભવ કરી રહે છે

કિશોરની આ કૃતિમાં જે સ્વાનવરતા રજૂ થઈ છે તેના કુલ-લાક મહત્ત્વના સ્વિત્યતગ જ અહીં રજૂ થઈ ગયા છે. પણ આટલા સફર્ણોય તેમની મર્જકતાની ગતિવિધિના અણુમાં આપી શકે, એમ તો છે કલ્પનો અને પ્રતીકાથી ખચિત એવા વ્યાવિધમાં ડથુ ક્રમના બનનુ નથી. એડ મમયાતીત અવગાશમાં બધી ઘટના યુગપદ બની જાય છે અહીં એના દમ્યોનુ સક્રત જે ગત કલ્પનો અને પ્રતીકોના વિભિધરૂપી પરિમાણોમાં વિસ્તર્યું છે તેમાં ભર્મિકવિતાના જેવી ઉત્તર સવેદના અનુભવાય છે પણ મહત્ત્વની વાત એ છે કે એ ક્વળ ગલ્લ-ગાવ નથી’ નવનિહાની ઓગળ આપી ચકાય તેના સક્રતો પણ ધરાવે છે

પત્રચયો

અજિત ઠાકોર

પ્રિય સુમનભાઈ,

‘કંકાવટી’ના ત્રી પંના તમારા પત્રમાં તકરુઓ થોજીને, વિધાનોને તોડી-કોડી-મગોડીને, અણુગમતા તરંગોને ઓળંગવા ફૂદકા લગાવીને મારા વિશે તોજડાશો આચરો, દુર્ગાદૃષ્ટ અર્થઘટનો-લેખણી ગ અને મે કર્યા જ નથી તે વિધાનો મારે નામે ચડાવીને, મારી ચર્ચાનું તમારો નખળાઈઓ ટાકવા ઓવર મીમ્પટીફિકેશન કરીને ચર્ચાને ચુચવી નાખી વિનંતા અને એનાથી આગળ વધી જરૂરન તરફ લઈ જવાના તમારા ઈરાદાએ અનિવાર્ય સ્પષ્ટતા તથા પૂતિ કરવા તરફ ધકેડેલો છે. એ રીતે અનિચ્છાએ માટે મારી ચર્ચાની ભૂમિડા બદલવી પડી છે

૧ તમારી પત્રચર્ચાને આગળે આવતું તમારું આ વિધાન : “વાચનાના મારા ઊહાપોહ-પ્રકાશિત અવલોકનને અજિત ઠાકોર ‘અનેક રીતે’ થયેલું મૈત્રીકૃત્ય લેખે છે અને તેને અપ્રામાણિક વ્યવહારને સિદ્ધાંતનું મહોરું પહેરાવવાના પ્રયામ રૂપે વર્ણવે છે” મારી પત્રચર્ચા વિશેની તમારી અણસમજ અને પૂર્વગ્રહ પ્રગટ કરે છે મારી પત્રચર્ચાના આગળે આવતું આ વિધાન વાંચો ‘એ માટે ‘ક્રિટિસિઝમ ઈન ક્રેન્ડ-શીપ’ના તમે પોતે નમૂનાની દિશામાં કેલાવેલા, ‘વાચના’ના સુ જો ને પત્રરૂપે લખાયેલા તમારા વિવેચનને આધાર બનાવી તેમાં કયા કયા કેવી રીતે મૈત્રીપક્ષ બળવાન છે તેનું (માત્ર તેનું જ) નખદર્શન કરવા-કરાવવા ધારું છું” અપ્રામાણિક વ્યવહારને સિદ્ધાંતનું મહોરું પહેરાવવાની વાત તો આગલા પત્રના આહિત્યમૈત્રી અને સાહિત્યિક-મૈત્રી સદર્ભે હતી. આમ મે મારી પત્રચર્ચાને નિશ્ચિત દિશા આપવા મારા મર્યાદિત હેતુની સ્પષ્ટપણે બહેંગત કરી જ છે. તમે આગલી વાત ભેળવી દઈ મારા હેતુ વિશે ગેરસમજ કેલાવી છે

હવે તમારા મૈત્રીકૃત્યના ગીતિવિશેષ વિશે વાચના વિરુદ્ધની ૧૭ વ્યાપનાઓ તથા ૧૦ વિરોપતાઓ મારા પ્રતિપાદનની વિરુદ્ધ જતી હોવાનો તમે સંકેત કર્યો છે પણ કઈ રીતે વિરુદ્ધ જાય છે તેની ચર્ચા કરી નથી હું તો આ બાબતે અપ્પટ જ છું. ગદ્યશ્યામની મર્યાદાઓ એવી તો સ્પષ્ટ છે કે તમારે તે બનાવવી જ પડે તેની સામે વિશેષતાઓ આરોપીને-એન્નાજી કરીને માણ આપીને, સમીક્ષામાં બેનેન્સનો આભાસ ડગવતી ભાત રચીને, ક્રેટની મર્યાદાઓ તરફ આખ મીચા-મણા કરીને, અતિવ્યાપ્તિઓનો વ્યાપ આશરે લઈને, સમીક્ષાને સમ અપ કરતા વિધાનોને ધ્યાને અનુચિત ઘોષણા કરીને-વગેરે વગેરેથી તમે મૈત્રીકૃત્ય કયું છે

૩. હવે મારી પત્રચર્યાની પદ્ધતિ વિશે તમે તેને ટાળણટાળણ કરી જુદું કાઢી કાઢવા લઈને જોખવાને ગુણાક આપના સાથે સરખાવી છે વાચનાની સમીક્ષા માટે તમે જે પદ્ધતિ પસંદ કરી તે જ મારે પસંદ કરવી જોઈએ, એવું થોડું છે? વાચનાની સમીક્ષામાં મૈત્રીપત્ર ક્યા ક્યા કેની કેવી રીતે બળવાન છે, એવા મારા પ્રતિપાદનને વિશદ રીતે પ્રગટ કરવા પૃથક્કરણાત્મક પદ્ધતિથી તેમની વાચનાની મર્યાદા તથા વિશેષતા વર્ણવતા અશો પૃથક કર્યા કર્યા હોય તો તે ટાળણ-ટાળણ કરી જુદું કાઢી કાઢવા લઈને બધું જોખવા બેઠેલા કેની ગીત કહેવાય? આ રીતે તપાસ ન થઈ? આમાં જોખવાની કે ગુણાક આપવાની વાત જ ક્યા આની? તમે મારી પદ્ધતિ પર ભંડુ લેખત્રીગ કયું છે વળી વાચનાની મર્યાદા વર્ણવતા અશો વાચનાની મર્યાદા નથી ચીંધતા તો શું ચીંધે છે?

૪ હવે 'ગિલ્કે અને નિરજન ભગત' વિશેના મારા પ્રતિભાવો વિરો 'ગિલ્કે અને નિરજન ભગત' સમીક્ષામાં હું પાતાને હિમાબે સમીક્ષા શોધવા નીકળું અને એક વિવેચનાત્મક વખાણ આમવાચની અનેક ચીજોને સ્પર્શે એ વાત નહીં સમજું ને તથા શમ્ભોને જોખવા

ખેડુ એ વાતમા કંઈ તથ્ય નથી રાધેશ્યામ વિષયાન્તર કરતા જ રહે
 છે એવા પેઈજની ગણતરી બનાવવા પાછળના આશયને પ્રગટ કરવું
 મારુ આ વિધાન વાચો. “અહીં પેઈજની ગણતરી બતાવવાનો
 આશય એ છે કે, . આપણા સાહિત્યિક સમારભોની જેમ રાધેશ્યામને
 તત્વચર્યા કરતા આજુબાજુની વાતોમા વધારે રસ છે.” એટલે અહીં
 વિવેચનનું વિવેચન કરવાનો પ્રશ્ન જ નથી “રિલ્કે અને નિરજન
 ભગત સમીક્ષામા સર્જનપ્રક્રિયા વિશે નિદર્શનાત્મક એવા પ્રખર પ્રકાશ
 યો પડ્યો ?” એવા મારો પ્રશ્ન સિક્કતથી ઉડાવી દઈ, મારા આશય
 તરફ બળપૂર્વક આખ મીંચી દઈ અને મારા ‘પ્રતિભાવો’ને (મારુ આ
 વિધાન વાચો સાથે જ કૌંસમા મારા પ્રતિભાવો નોધીશ”) વિવેચનનું
 વિવેચન જેવું લેખક લગાવી દઈ તમે તો વિનંદા શરૂ કરી દીધી !
 તમે કરેલું ફળશ્રુતિરૂપ વિધાન “રિલ્કે રિલ્કે રહે છે અને નિરજન
 ભગત નિરજન ભગત” સમીક્ષામાથી કંઈ રીતે મિલ્લ થતું આવે છે,
 તેની ચર્ચા કર્યા વિના સર્જનપ્રક્રિયા વિશે નિદર્શનાત્મક એવા પ્રખર
 પ્રકાશની વાત તમે કંઈ રીતે કરી શકો ? મને લાગે છે કે, રિલ્કે-
 નિરજન ભગતની કાવ્યવિભાવના નોધી આ સમીક્ષાની ફળશ્રુતિના
 પાયામા પડેલી ત્રણે કૃતિઓમા (ધ પેન્થર, ઝૂમા, મ્યુઝિયમમા) પદાર્થને
 કાવ્યમા પસંદાવવાની સમગ્ર પ્રક્રિયાના આલેખનથી રાધેશ્યામ સમીક્ષાની
 ફળશ્રુતિ નીપજવી શક્યા હોત. તેને બદલે આ સમીક્ષાની ફળશ્રુતિના
 પાયામા પડેલી ત્રણે કૃતિઓનો ઉપરછલ્લો પરિચય સમીક્ષાની ફળશ્રુતિનો
 ખોટો આવાર માત્ર બની ગયે છે.

૫ હવે વિવેચન વિશેના મારા ખ્યાલ વિશે. તમે અજિત
 વિવેચન વિશેના શો ખ્યાલ ધરાવે છે, એવું પૂછી “શુંલો હોય છતા
 નબળું હોઈ શકે” એવા મારા વિધાનનો પાયો કયો એવું પૂછો છો.
 મારા આ વિધાનના આગલા બે-ત્રણે શબ્દો ગળી જઈ તમારી
 તરફેણમા પસંદાવવા તેની વિકૃત રજૂઆત કરી છે મારુ આ વિધાન
 “આ બધા જ (અર્થાત્ વાચનામા નમે નિદેશોલા બધા જ) શુંલો હોય
 છતા વિવેચન નબળું હોઈ શકે “મિત્રવિવેચકે માણ આપેલા-આરોપી

દીધેલા અને એન્ડાન્ડ કરી આપેલા ગુણો વિવેચનાની કક્ષા વિગે જોવા બ્રમ ભ્રમો કરી શકતા હોય છે તે સદર્શો છે તમારી વાચનાની સમીક્ષા તેનું ઉદાહરણ છે. વિવેચનામાં આ ગુણો કવી રીતે સિદ્ધ થતા આગળ છે અને આ ગુણોની સંયોજના વિવેચનાને કેવીકે મર્મગામી બનાવે છે, તેની ચર્ચા તમે કરી નથી. સુરેશ જોષી જેવા સવન વિવેચક એમ વિવેચનાની સવનતાનું પ્રતિપાદન કર્યું હોય તો આ ચર્ચા અનિવાર્ય બની રહે. તમે ક્યું છે તેમ કેવળ ગુણોની ઉપસ્થિતિ નિર્દેશવાથી અને લેખકની કરવાથી ચાલી ન જાય મારા વિધાનમાં શરતચૂક છે ખરેખર આમ હોયું જોઈએ ‘કલાના મર્મને કૃત્તે ભડે સુધી કેવો સ્પર્શ કરાવવામાં વિવેચકના ગુણો કે મર્યાદાઓ મદદરૂપે કે અવરોધરૂપ થયા છે તેનું પ્રતિપાદન થયું જોઈએ.’ તમે આ વિધાન સ્વીકારો છો પણ પછી તરત ‘શી રીતે’ એવો પ્રશ્ન પૂછો છો. પ્રતિપાદન કરવું હોય તો રીત શોધવી પડે અને જો રીત ન શોધી શકાય તો પ્રતિપાદન છોડવું પડે, પણ તમે રીત શોધી નથી અને પ્રતિપાદન પણ છોડ્યું નથી એની સામે મારો વાધો છે તમે એક તરફ મારી વાત સ્વીકારો છો અને પછી તરત તેને ‘રોમાન્ટિક બ્યાલો આદર્ગોને બ્યામોહ’ કહી ઓળખાવો એમ એકી સાથે દ્વિમુખી બનેો છો. આ બધા ગુણોની વેરવિખેર ઉપસ્થિતિ માત્ર હોય તો વિવેચના નબળી હોવાનો સ્પષ્ટ છે જ વિવેચન વિરોધી મારા ખ્યાલ વિશે પ્રશ્ન કરનારા તમે આ વાત ન જાણો/સમજો તે હું માની શકતો નથી.

૬ હવે વાચનાની સમીક્ષાના પ્રતિપાદન વિશે, વાચનાની સમીક્ષાનું પ્રતિપાદન અત્યંત ગંભીર છે જ કારણ કે, એમાં ગદ્યશ્યામ સુ જો પછીના એવી જ વનતા ધરાવતા પૂરા સક્રિય સાહિત્યવિવેચક તથા સુ જો. સૈદ્ધાન્તિક ધરા પૂરી પાડનાર તો રાધેશ્યામ કૃતિનિષ્ઠ ધગતલ પર પૂરી ખબરદારીવાળા પ્રેમથી પ્રત્યેક ડગલે તપાસનાર એમ સાહિત્યવિવેચનની પ્રગતિશીલતાની બે લિન્ન ધારાઓના બે મુખ્ય આધારોનું સ્પષ્ટ પ્રતિપાદન થયું છે અલગ તમે માર્ચ ‘૭૬ ની પત્રચર્ચામાં તમારી સમીક્ષાને વક્ષાદાર રહ્યા નથી અને તમારા

પ્રતિપાદનમાથી ચસવાના તથા તેને ભૂસવાના પ્રયત્નો આ પ્રમાણે કર્યા છે પ્રથમ તો તમે વિવેચન વિશેના પ્રતિપાદન સાથે સર્જનની વાત ભેળવી દઈ સાહિત્યવિવેચનની પ્રગતિશીલતાને ‘સર્જન-વિવેચનમા પ્રગતિશીલતાઓ’ રૂપે પસંટાવી દો છો । સાથે સાથે ‘સાહિત્યવિવેચનની પ્રગતિશીલતાને સુ જો એ ચોક્કસ સૈદ્ધાન્તિક ધરા પૂરી પાડી છે’ એ વિધાનને ‘સર્જન-વિવેચનમા જોવા મળેલી પ્રગતિશીલતાઓની ભૂમિકા સુરેશભાઈ-પ્રણીત સૈદ્ધાન્તિકતાઓમા પડેલી છે’ એવા વિધાનમા પસંટાવી દો છો ધરા અને ભૂમિકા એ બંને વચ્ચેનો અર્થભેદ તો સ્પષ્ટ જ છે સાથે સાથે બંને વિધાનોની પીડીકા સુદ્ધા બદલી નાખી છે. તમારા પ્રતિપાદનની બીજી વિગતમા પણ ગદ્યેશ્યામ સદર્ભે સ્વનતાવાળી વાત ગળી જઈ પહેલવહેલી સક્રિયતા પર માર મૂકો છો. તમારી સમીક્ષાના પ્રતિપાદનરૂપ પેરેગ્રાફમા વિવેચનની પ્રગતિ શીલતાની બે સિન્ન ધાગઓના આધારરૂપે બે વ્યક્તિઓ પર જ અંગે તે ય નજીકથી ફેકસ પાડો છો. પરંતુ માર્ચ ’૭૬ની પત્રચર્યામા વિવેચનની સાથે સર્જનની વાત ભેળવી દઈ, પ્રગતિશીલતાને પ્રગતિશીલતાઓમા પસંટી નાખી સુ જો. રાધેશ્યામમા કેક ગૌણભાવ આગેપી તેમના પર કંઈક દૂરથી ફેકસ પાડો છો અને રાધેશ્યામને પ્રગતિશીલતાના બીજા આધાર પરથી સુ જો ના કાઉન્ટરપાર્ટ બનાવી દો છો આમ વાતને પોતાની તરફેણમા પસંટાવવા તમે તમને વફાદાર રહ્યા નથી, એ સ્પષ્ટ છે વળી સુ જો ના સૈદ્ધાન્તિક વિવેચનના અનુસંધાને રાધેશ્યામના કૃતિનિષ્ઠ વિવેચનનું તમે આપેલું ‘એક ઉદર જંદુનાથ’ની સમીક્ષારૂપ ઉદા. વાચનામા જોવા મળતું નથી । એનો અર્થ એ કે રાધેશ્યામે એને ગ્રથસ્થ કરવાયોગ્ય ગણ્યું નથી આમ તમે એક જ ઉદા આપી શક્યા છો અને તે પણ વાચનામા નથી તેવું ।

૭ હવે પૂરી ખખરદારીવાળા પ્રેમ વિશે જો ‘પ્રેમ પૂરી ખખરદારીવાળો છે’ એવું નક્કી થઈ શકતું હોય તો ખખરદારીવાળો કેટલો અને પ્રેમ કેટલો તે પણ નક્કી થવું જ જોઈએ માટે તો અહી

તમાગ વિધાનની અતિવ્યાપ્તિ ચીધવી છે આખમી ચામણા ન કરે।
 તેા ખળરદારીવાળો ફટલો, પ્રેમ ફટલો અને તમે જેને પ્રેમનુ લેખલ
 લગાવ્યું છે તે દ્રેષ ફટલો તે જોવાય જ જુઓ સુ જો - દ્રેષનુ એક
 ઉદા 'ગોવર્ધનરામમા experienceની Physicalityની માત્રા
 ઓછી છે તેા મુનશીમા આ Physicalityનો જે Psychic
 Counterpart છે તે પૂરો વ્યજિત થઈ શકે એવી યોજના થઈ
 શકી નથી લેખકે અહીં એક પ્રકારનો તર્ક લઙાવ્યો છે ગોવર્ધનરામમા
 Psychic Counterpartની ક્રિયાદને, મુનશીની તુલનામા દાદ
 મળે એમ નહોતી એટલે ત્યા Physicality ની અપેક્ષાને વ્યક્તિ
 આપી અને મુનશીમા તેા, વાધો આવે એવું કશું ખાસ હતું જ નહીં ”
 (વાચના પૃ. ૧૭૮) હવે આની સામે વાચનાની 'મુનશીની' રસપ્રીતિ
 અને પ્રતાપમક્તિ' સમીક્ષામા પૃ ૮૨ પરન વિધાન વાચો. “માત્ર તેમણે
 કલમરૂપ કેમેરા પાત્રોના બાહ્ય સચાર ઉપર મૂકવા ડરતા ચરિત્રની
 આતરિક ગતિવિધિઓ પર મૂકી જોયું હોત તેા ?” રાધેશ્યામ સુ જો -
 તેા પ્રતિવાદ કરવા ખાતર જ મુનશીમા Psychic Counterpart
 પૂરો વ્યજિત થઈ શક્યો નથી” એવા વિધાનના વિરોધે “વાધો આવે
 એવું કશું ખાસ હતું જ નહીં” એવું વિધાન કરે છે. પછી મુનશી
 વિશેના લેખમા ફેરવી તોળી સુ જો નું અનુસરણ કરે છે આમ રાધે-
 શ્યામ સુ જો તરફના ખડનાત્મક અભિગમને કારણે પોતાના જ જે
 પ્રતિપાદનો વચ્ચે વિરોધ સર્જી બેઠા છે ।

૮ હવે સુ જો એ પૂરી પાડેલી સૈદ્ધાન્તિક ધગના વિનિયોગ
 વિશે “રાધેશ્યામે કૃતિનિષ્ઠ વિવેચન દ્વારા ગુજરાતી સાહિત્યવિવેચનની
 પ્રગતિશીલતાના કયા અપૂર્વ પરિણામો પ્રગટ કરી આપ્યા છે ?” એવા
 માગે પ્રશ્ન ગણી ગયા પછી પણ જો સુ જો એ વિવેચનની પ્રગતિ-
 શીલતાને સૈદ્ધાન્તિક ધગ પૂરી પાડી છે અને રાધેશ્યામે તેના અનુમધાને
 કૃતિનિષ્ઠ વિવેચન કર્યું છે, એવું તમે માનતા હો, તેા સુ જો એ
 પૂરી પાડેલી સૈદ્ધાન્તિક ધરાનો વત્તા પ્રમાણમા (ઓછા પ્રમાણમા નહીં)
 વિનિયોગ તેના અનુમધાને થયેલા કૃતિનિષ્ઠ વિવેચનમા થયેલો જ
 હોવો જોઈએ નહીં તર અને સૈદ્ધાન્તિક ધરા એવી સજ્ઞા આપી શકાય

જેટલા તો ભોળા નથી જ. આમ લેખવાથી બાકીનાનું અપમાન થયું જ છે એમા શકા શી ? વળી આ યાદીમા ૭૦ થી ૭૪ના ગાળાના વિવેચનસંગ્રહો એવી મર્યાદા બાવી તે મારી ભૂત હતી વાસ્તવમા '૬૦ પછીના પ્રગતિશીલતાને પ્રગટ કરતા બધા જ વિવેચનસંગ્રહોની કૃતિનિષ્ઠતા સદર્ભે વાચનાનું મૂલ્ય અગ્રયુ છે. તેથી આવા ઉપેક્ષિતોની સખ્યા રહેજે જમણી થાય વળી '૭૪મા વાચના વિશે લખ્યા પછી તે પછીના વર્ષોમા પ્રગટ થયેલા વિવેચનસંગ્રહો વિશે તમને 'લખવા જેવું લાગે તો લખો' એવી અપેક્ષા વાચનાની સમીક્ષાથી ભ્રમી થઈ હતી તેથી તમે તેમના વિશે ન લખો તો તમે 'લવાગ' કરવા નથી ઇચ્છતા એવું પ્રતીત થાય. મે' ૭૦ થી, ૭૪ સુધીના વિવેચનો જ મુખ્યત્વે નોંધ્યા હતા, તેમા તમારી મિથિતિ પ્રમાણવાનું મારું વચણ હતું પણ હવે તમે જ 'અજિત મર્યાદા કેવી રીતે બાધી શક્યા' એવું પૂછો છો ત્યાંજ હું મારી ભૂન સુધારું છું. '૬૦ થી '૭૪ સુધીના વિવેચનસંગ્રહોમા "વાચના" સિવાયના બધા ચીલાયાણું લાગ્યા એવું કહીને તમે એક નાખી ન દેવા જેવી કળૂનાત કરી દીધી છે અને તે એ કે તમે અને તમારા સિવાયના બધા તમારા મગજમા ઉપેક્ષિત થઈને જીવે છે મડે છે. વળી વાચનાને અવલોકતી વખતે આગળપાછાની નિર્ગર્થક તુલનાઓમા ભટકવાની વાત નથી પણ સાનત્ય તો રહેવું જ જોઈએ, તે વાત છે.

પોક્ષી વાચાળતા, ગાલિપ્રદાન અને વિનિદાલગેલી પત્રચર્યાઓથી નળગાઈઓ કે ભ્રષ્ટ વ્યવહાર ઢાક્યા ઢકાતા હોત તો ભારતીયોને સામેની ભોડપસરી જીદ અને મારી સામેની તોજડાઈસૂરી મુગ્ધમીવટ આ રીતે પ્રગટ ન જ થાત બાકી વિરોધીઓનો જ અભિનિવેશ ગાલિશ હોમ કે માન્યતા અહિભાવી હોય એવું ય નથી અને પશુત્રમની વાત તો એવી છે ન કે કોણ, કેમ અને કોના માટે કેવો શ્રમ ઉઠાવે છે તે એટલું તો જાહેર છે કે કહીએ કે ન કહીએ તેથી જો કેર પડવાનો છે ?

**ભૂપત વડોદરિયાની
નવલકથાઓ**

પલ પલ વ્યાકુળ પ્રાણ	૧૯-૫૦
તાગ હેથે ભાગે પ્રીત	૧૯-૫૦
જપતપ જૂઠા, સાચી પ્રીત	૧૫-૫૦
ભવોભવની પ્રીત	૧૯-૫૦
મોતના પીજરે	
તરયા પખી	૧૫-૦૦
સ્વપ્નપખી	૧૩-૦૦
એક નકાગી છોડગી	૧૩-૦૦
બીજુ યોવન	૧૨-૦૦

શાળા-ઉપયોગી નાટકો

નાટકોની દુનિયા - યજ્ઞવલ્ક મહેતા	
શાળા-ઉપયોગી નાટકો — ગજની શેઠ	
ભજવો નાટકો — બળદેવ મોલિયા	
મહેલા નાટકો — મુરેશ જાગી	
કિયોગેના નાટકો — પ્રા. હમિત બૂચ	
(દરેકના ૩ અદી, સેટના ૩ ૧૫)	

**ભૂપત વડોદરિયાના
ચિત્રનલેખોનો મગ્ગ**

વરેલ હિરે	૧૨-૦૦
પ ચગવ્ય (ચિત્રનલેખો)	
પ્રીતમલાલ મજમુદાર	૮-૦૦

કાવ્યમય ગ્રંથો

મૂર્ચના ગોળાને બેઢવા	
જતા — નાગરાજ	૩૦-૦૦
કાલિન્દી — જનક નાયક	૧૨-૦૦
કૂલજ — કિતલ મોદી	૨-૦૦
ઇન્દિરા ગાધીના કારનામાઓની શ્રુતવનારી દાર્શન	
ગોલ ધી પ્રાધમિનિસ્ટર્સ મેન	
	૩ ૩૫-૦૦

ભજવવાલાયક નાટકો

નવા નવા નાટકો — પ્રા. હસિત બૂચ	
નખતાલયક નાટકો — રજની શેઠ	
નાટકો જ નાટકો — મુરેશ જાગી	
રગલીલા — ચ. ચી મહેતા	
હમ્મલમના નાટકો — હરીશ નાયક	
(દરેકના ૩ પ, સેટના ૩ ૩૦-૦૦)	

આયુર્વેદનાં પુસ્તકો

લાભજનક બર 'પુનર્વયુ' ની બાર	
રોગપુષ્તિકાઓ મેટના ૩	૨૪-૦૦
૫૨ ઝગ્નો વૈદ	૧૩-૫૦
૫૨ ઘરના ઔષધો	૧૩-૫૦
અભિનવ કુદરતી ઉપચાર	૧૩-૫૦
યોગામનો અને આરોગ્ય	૧૩-૫૦

સાહિત્ય—સગમ, બાવા સીદી, ગોપીપુરા, રૂ

With best compliments

to

IKANIKAWATTU

From

—A well-wisher

કુંકાવટી

મે

૩૯૭૬

ગુજરાતીમા આઝાદ નઝમ

રતિલાલ 'અનિલ'

આઝાદ નઝમ

વળ માતરી

અર્ગની નીચે મનુષ્ય

વિજય શાસ્ત્રી

એક સરકસની વાર્તા

આર્મન્ડ માલાદુ

અમોદકુમાર પટેલ

પત્રચર્યા

ડૉ. સુમન શાહ

મણિલાલ હ પટેલ

વાર્તાસમીક્ષા

અનિલમિહ ઠાકોર

મારી દુનિયા □ વળ માતરી

મારી દુનિયા
 હાથમાં લિફ્ફાના ઢાલોં પાત્ર લઈ ફરતા કઢીરો !
 મારી દુનિયા
 દાડમાં ન ગા શરીરો -
 મારી દુનિયા
 આગમાં તડકી ગયેલો ઓગળેલો આયનો !
 મારી દુનિયા
 કાળના પાંજરે પડી ચૂંહેરાયેલો ચૂંહેરો ડોઈનો !
 મારી દુનિયા
 ડો'ક કબ્રસ્તાનથી કે કાયલી
 શહેરની, સડકે પડેલી
 પાવડા ને ત્રિકમે ડોચાયલી ખડિત કબર !
 મારી દુનિયા
 રેતના રણમાં ખરા મધ્યાહ્ને -
 કોઈ લટકેલા સુમાફરની સફર
 મારી દુનિયા
 મેવની ધાન્યો વરચે
 ડોંચની ટળવળતી પ્યાસ
 મારી દુનિયા
 ચાંદનીમાં -
 રંગરંગી ચૂંહેલી અમાન્ય
 મારી દુનિયા
 દેવનાં ચગણે પડેલા ફૂલની -
 મસળાયેલી ભરગ પત્તી
 મારી દુનિયા
 બુદ્ધની આંખે -
 ઠરી થીજી ગયેલું અશ્રુનું બિન્દુ અમરનું !
 △

કુંજાવટી

મે,
૧૯૭૯

માહિત્યસર્જન
અને વિચારોનું
સર્વલક્ષી માસિક

વર્ષ ૨૦ : અક ૨૪૨ : મૂલ્ય : દોઢ રૂપિયો
દર માસની પદ્ધતી તારીખે પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ

દેશમાં રૂપિયા ૧૨, બે વર્ષના રૂા ૨૩, વિદેશ શિલિંગ ૩૦
(દરિયાઈ ટપાલથી), પાચ પાઉન્ડ (હવાઈ ટપાલથી), મેગઝીન
એજન્સીઓ અને જાણીતા ગ્રંથવિક્રેતાઓને ત્યાં લવાજમ ભરી શકાય
છે કોઈ પણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે. લવાજમ અને વ્યવસ્થા
અંગેના તમામ પત્રવ્યવહાર રતિલાલ ‘અનિલ’, ૩, આનંદનગર,
સગરામપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨ સરનામે જ કરવો.

‘કુંજાવટી’ કવિતા, વાર્તા, ગદ્યખંડ, નિબંધિકા, વિવેચન આદિ
સાહિત્યિક ધોરણની કૃતિ સ્વીકારે છે, કૃતિ સાથે સરનામા-
ટિકિટવાળું કવર અવશ્ય ખીડવું. કૃતિ રતિલાલ ‘અનિલ’,
૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨ સરનામે જ મોકલવી

ત્રી-મુદ્રક-પ્રકાશક

રતિલાલ મૂળચંદ્રદાસ ‘અનિલ’

પ્રકાશનસ્થળ ૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨
મુદ્રણસ્થાન શ્રમજીવી મુદ્રણાલય, બાવાસીદી, ગોપીપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૩.

ગુજરાતીમા આઝાદ

રતિલાલ 'અનિલ'

ઉર્દુ કવિતામા પ્રગતિશીલ શાયરોના પ્રવેશ સાથે જ પરંપરા
ભાવસૃષ્ટિ અને લઢણો સામે પ્રખળ ઊઠાપોઠ બગ્યો તે સાથે એમણે
પ્રભાવક અભિવ્યક્તિ માટે નવમ અને આઝાદ નવમ જેવા કાવ્ય-
પ્રકારોને પણ અસરકારક રીતે અજમાવ્યા અને અપનાવ્યા પ્રત્યેક નવા
આદોલનના આરંભે અતિશયોક્તિ તો હોય જ છે, પણ સમય જતા
એ ઓગળી જાય છે અને આદોલનજનિત નવોન્મેષો એક શાત અ-
નાતમકતા ધારણ કરે છે. રશિયન કવિતાએ જન્માવેલા વૈચાનિક

આદોલનોનો પ્રભાવ વિશ્વસાહિત્ય પર અચૂક પડેલો જણાશે સમય
ગતી એમાની અતિશયોક્તિ ઓગળી ગઈ, તેની મર્યાદાઓ પણ સ્પષ્ટ
થઈ પરંતુ એવા ઊઠાપોઠ અને આદોનનમાથી સાહિત્યને નવો વળાંક
અને તાજગી, જીવંતતા મળ્યા.

આજે પણ ઉર્દૂ સાહિત્યમાં, કાવ્યક્ષેત્રે ગઝલ જ પ્રધાનપદે રહી
જે આમ છતાં નઝમ અને આઝાદ નઝમનું સ્થાન પણ ત્યાં
નિશ્ચિત છે

ગુજરાતમાં તે પ્રગતિશીલતાનો વિચાર ઉર્દૂમાં આવ્યો તે
પહેલાં જ આવ્યો હતો, પરંતુ ગહુ થોડા સમયમાં એની મર્યાદા
સ્પષ્ટ થઈ ગઈ રશિયન ક્રાંતિએ જન્માવેલા ગૈયારિક આદોલન
નમયે પણ ગુજરાતમાં ગાંધીજીને કારણે પણ, ટોલસ્ટોયનો આરો
પ્રભાવ હતો અને સામયિક આદોલન શમી ગયા પછી પણ સર્જક
ટોલસ્ટોય ગુજરાતને એટલા જ પ્રિય છે પ્રગતિશીલ સાહિત્યનો વિચાર
ગુજરાતમાં સ્થિર થઈ શક્યો નહીં ગહુ વહેલો એ સરી ગયો

અમદાવાદની એક મુતાકાતવેળાએ ‘જ્નેશ મલીહાબાદીએ ગઝલને
‘બાનજીગાડી’ કહી હતી, એ પ્રગતિશીલ સાહિત્યનો યુગ હતો, એ
સમયે જે યુવાન પ્રગતિશીલ ગાયગે, સર્જકો આવ્યા તેમણે ઉર્દૂ
સાહિત્યને વિશેષ જીવંતતા બક્ષી અને કવિતામાં નઝમ-આઝાદ
નઝમને એમણે મહત્વનું સ્થાન સપાડ્યું

નઝમ એટલે કાવ્ય અને આઝાદ નઝમ એટલે મુક્ત કાવ્ય કોઈ
એક વિચાર કે ઊર્મિની સાતત્યવક્ષી અભિવ્યક્તિ તેમાં વચેલી હોય છે

ગુજરાતીમાં ગઝલ ઊતરી, તે સાથે રૂબાઈ ઠર્યાત પણ લખાતા
રહ્યા પરંતુ નઝમ થોડાક શાયરોએ, તે પણ ગણતરીની જ લખી છે,
આઝાદ નઝમ તો એકમાત્ર સદ્ગત મસ્ત હખીય સાગેદી જ સતત
લખતા રહેલા ઉર્દૂમાં થતા આઝાદ નઝમના પ્રયોગોના તેઓ સારા

અભ્યાસી અને ઉત્સાહી સમર્થક હતા ગુજરાતનું તેા ડીક, પણ પુદ્ગલકારોનું યે એમની એ પ્રવૃત્તિ તન્મુદ્ધ્યાન ગયું નહીં તેઓ આટલું વન ઉપેક્ષિત રહ્યા. મત્તપરસ્ત મુશાયરાના શાયરોના શોગ્ધકોગ્મ એવા ફેટલાક સાચા કવિઓનો સાદ સંભળાયો જ નહીં ।

ગુજરાતીમા ખડ હરિગીત અને એવા પ્રયોગો કવિતામા થતા હતા ત્યારે આઝાદ નઝમ લખવાના વ્યક્તિગત પ્રયત્નોમા મહુમ મસ્ત હખીખ સારોદી પછી ખીજુ નામ આવે છે, વજ માતરીનું સારોદી તેા ૧૯૪૩ માયે આઝાદ નઝમ લખતા હતા ત્યારે તેા શ્રી માતરી કોલેજમા હશે અને ત્યારે એમને પણ આઝાદ નઝમ વધારે અનુકૂળ કાવ્યપ્રકાર લાગ્યો અને એમણે ઘણી લાઘવમરી, ટૂકી આઝાદ નઝમ લખી છે

આઝાદ નઝમમા છદ્દનો ત્યાગ નથી થતો પણ કવિ પ્રત્યેક પદ્ધતિમા જ્યાં અટકવા માગે છે ત્યાં અટકે છે અને અલિવ્યગ્તિને અનિવાર્ય એટલો જ ડદ લખાય છે. છદ્દો આત્મસાત્ થયા હોય તેા અઝાદસ રચના જેટલી જ સહજતાથી, કવિતા કળારીતિયે આગળ વધે છે

નઝમમા કોઈ એક જ વિચાર કે સવેદન કાવ્યવસ્તુ બને છે, તેની પ્રત્યેક કડી સપ્રાસ હોય છે, પણ કડીએ કડીએ પ્રાસ મદની શકાય છે. આઝાદ નઝમમા અઝાદસ રચનાની જેમ જ પ્રત્યેક પદ્ધતિ અનિવાર્ય હોય એટલા જ માખમા લખાય છે, પણ તે છદ્દમા હોય છે, પ્રાસ હોતા નથી આવી ફેટલીક આઝાદ નઝમ અહીં મૂકી છે. ગુજરાતીમા ગઝલની સાથે સાથે નઝમ/આઝાદ નઝમાયે લખાની રહી હોત તેા ગર્યાતમા ગઝલકારો સામે જે શકાની નજર રહી તે કદાચ ન રહી હોત આજે તેા ગુજરાતી કવિતામા ગઝલનું સ્થાન નિશ્ચિત મન્દુ છે ત્યારે પણ ગઝલકારો/ આઝાદ નઝમ જેવા કાવ્યપ્રકાર, અઝાદમની સમાતરે ખેડે એ કામ કરવા જેવું લાગે છે

આઝાદ નઝમ □ વજ્ર માતરી

સ્મશાનેથી

શેકસપિયર, ગાલિબ, ગટે, ઓડેન કે

એલિયટનું મન-

દેડકાની જેમ નિત ચીરાય છે કોલેજમા

હું એ મારી આત્મવાણીને

ગજળતી, બાવરી, સળગીને ચીસો પાડતી જોઈ રહું છું

ત્યા જ

પહેલી બેન્ચ પર

ગળુકી ઊઠે છે અંગડી કોઈના કોમળ હાથમાં

ને

સ્મશાનેથી તરત હું ઘેર પહોંચી જાઉં છું.

માનવી

એક બસિયું ને સડેલું ફૂતરું

રોગનો તેજળ

જેનું ચામડું બાળી ગયો છે.

માસના લોચાઓ પણ લોલુપ નજરે

માટીને તાકી રહ્યા છે.

કાઉં કાઉં નું ફસાયેલું ગળામા હાડકું લઈ

હડકવાના રણુમા

રઘવાયું બની દોડી રહ્યું છે.

પ્રેમ

ગામની

પોસ્ટઓફિસના

પગથિયા પર

આધળો ડાસો કેઈ

શહેરની ગૂંચી સડક પર

—બસનાં પૈકે ચગદાર

પુત્ર, ગત થયેલાની વિગત રડના

પત્ર

હાથમા લઈને

ફાટે ડાળે બેઠા છે.

આજરોગી લાલાના

ફાટયા પોલ શા કાને

ચીસ કેઈ હુ ખિયાની

આથડી મરી જાએ

એમ

બુદ્ધને ઈશુ

કે મહાત્મા ગાંધીજી

વેદનાભરી ચીસો

આ જગતપઠાણોના

બહેરા કાને અથડાઈ

ક્યારની મરી ગઈ છે

ડાંસ નજરે

વાસના ખૂણામા ફૂળે
જીવતના તાપે રવાઈ ગયેલી વાઘરણ
ભોયે પડી છે. . . .
ભૂખ જેવું નાશુ છેયુ

આપલીમા

ફૂતરી તાજી વિચારેલીને
-ખાલી ધાવતા કુરકુરિયા ભેઈ રહ્યુ છે
-ડાંસ નજરે

દુનિયા

રાતના ઉકરડા પર
ગદકીના ખોળામા
એક સર્પાનું મડદું
નાગણીના વિલાપો
ડાકલું વગાડીને
અધકાર નાચે છે

રંમકડું

એક ઘર

ખડિત કબર

છાપડું

ચાળણી લાજ મરે

ને દીવાલો

જજ્જરિત વૃદ્ધાની ભાગેલી કમ્મર

ખારણુ

કેર લકવાની થપાટે બાળતુ વિકૃત મુખ

ને જીવન

પેન્શન પર જીતરેલા એક પટાવાળાનું મન

એ જ ઘરમા

એક મા ને પાચ નાનાં બાળકો

જેમને રમવા રમકડા પણ નથી

બાચ

એના બાળકોનું હુન્ન ન શે' સમજી શકે ?

કાલે સાજે

બાળકોને ભાઈ રમવાને મળ્યો !

કબ્રસ્તાનમાં

દિવ્ય પુસ્તક કોઈ પાપી જનના ખોળામા રહે

એ રીતે

મધ્યાહને

એક બાળક

બાપની તુરળન ઉપર

રડતુ 'તુ કબ્રસ્તાનમા

ગ્રીષ્મનો મૂરઘ

રતિલાલ 'અનિલ'

‘ધડામ્ !’ ધડાકો ધયો ને જહાર નીકળીને ત્રેયું તો મૂર્ચ વર-
ધોડામા જઈ રહ્યો હતો, એ ધોડાની પીડ પર બેઠો હતો એટલું જ
નહીં એકેએક વાહનમા ખેસીને એ જનો હતો દરેક દિશામા !
તમામ વાહનો સૂરજને ફેરવવા નીકળી પડ્યા હતા । પરંતુ મૂર્ચ જતો ચે
હતો અને રહેતો પણ હતો । તમામ વાહનો તડકો ભરી ભરીને દોડતાં
હતા છતાં તડકો ખર્ચે ન ખૂટે અને ચોર ન લૂટે એટલો મગ્નજન
ભર્યો ભર્યો પડ્યો હતો.

વાહનોના કાય પર ઝીલાઈને એ મારી આખોમા ફેકાતો હતો.

બેશમ રમાતી શેરીની કિંકેટની રમતની જેમ વાહતોના કાય પ-
ઝીલાતો સૂર્ય દડાની જેમ ગમે ત્યા ફેકાતો હતો.

સૌના માથે સૂરજ ચઢા બેઠો છે અને પગના તળિયે પણ સૂરજ ન
સળગતી ખીડી જેવો ચપાય છે. ખગલમા ભરાઈને જાણે એ પર
સેવાને સૂધ્યા કરે છે કેવો નક્કર છે એવો કરડો થઈને પથગયો
છે કે શિયાળે સ્મિત કરતો હતો તે આ જ સૂર્ય કે? એવું પૂછ્યા
વિના રહેવાનું નથી.

સૂર્ય જાણે જનૈયજ્ઞોએ પહેરેલી સાડીનું રૂપેરી ભરત બની ગયો
સરસરાહટ કરતી સાડીમા એ ચસોચસ રૂપેરી ભરત બનીને ચપ્પટ
બેસી ગયો છે. સાડી-ચણિયાના ખાતીલે ખાતીલે એ સહજ રૂપ
ધારણ કરીને નોતરા દેવા નીકળ્યો છે.

આસપાસ ચોપાસમા

સૂરજ તારો વાસ

ગાવાનું મન થાય છે, પણ ગાઈ શકતો નથી, ગળું સૂકાય છે
અને પાણી મોઢે માકું છું તો સૂર્યનો જ સ્વાદ આવે છે. આ
ગ્રીષ્મ સૂર્યને પાળવાની ઋતુ છે. તરસી જીભ સૂરજને ચાખે ચાખે ને
તરસી રહે છે. સૂરજનો સ્વાદ ગમે કે ન ગમે, ગ્રીષ્મજીભે લખાયો છે,
એટલે સૂરજને જીરા-મીઠાવાળી ઝાશમા, શેરડીના રસમા કે બરફના
પાણીમા ભેરવીને પીવો પડે છે.

પેટું વૃક્ષ પવનથી સહેજ હાલીને પોતાના પડછાયા દ્વારા જમીન-
આસપાસના તડકાને વાળીઝૂડીને ખસેડવા મથ્યા કરે છે પણ સહેજ
ખસી ગયેલો તડકો નક્કર થઈને ફરી જ્યાનો ત્યા કંમી જ જાય છે.

અત્યારે સર્વત્ર સૂર્યનો જ સ્પર્શ છે વાસ્તવમા તો સૂર્ય જ
સૌમા પ્રવેશી ગયો છે એટલે બધું સૂર્યમય થઈ ગયું છે વરમા જાએ

તો ત્યાં પણ એ ધામ કે અકળામણરૂપે પાછો કરતો આવી પહોંચે છે ! તડકાને મનમજાના પહેરણ પર ઝાંડુ છુ તો યે એ ચામડીસરસો થઈ જાય છે ! સૂર્ય ગ્રીષ્મમા આખો દિવસ અને રાત માણસના જાનતંતુની પાસે જ રહે છે. બિધમા યે સૂર્યનો સાક્ષાત્કાર થાય છે એને આ પડખે દમાનુ કે પેલા પડખે એની મથામણમા આખી રાત પાસા બદલ્યા જ કરે એ દખાતો જ નથી ! ભીમે ભલભલાને પડખે દાખેલા. પેલા વાલીને પણ ગમે તેને બગલમા દખાવી દેવાની કાવટ હતી, પણ આપણને આ સૂર્ય સતત હકાવ્યા કરે છે, અને દરેક વખતે એ જ કાવે છે !

શનિવારે હનુમાનજીના મંદિરે ભજનમડળી ખેસે છે તેના ભગતને કહેવાનું મન થાય છે કે, તમારા હનુમાનજીને કહો કે એ મૂર્તિને ફરી ગળી જાય ! હનુમાને વોમીટ કરેલો એટલો સૂર્ય આપણા ભાગ્યે જડાયો છે. હનુમાનજીના પેટનો ગેસ હજી એને બાળ્યા કરે છે.

ત્રીસેક વર્ષ પહેલાં તો ધણા ડોસાઓ ગ્રીષ્મે સૂર્યનો વિરોધ કરવા સડક પર કાળી છત્રી લઈને નીકળતા હતા પણ હવે તો લોકો કાળા છાપરાવાળી ઓટોરિક્ષામા ખેસીને ભાગી જાય છે

આ સૂર્યને પસંદગી જેવું કંઈ છે જ નહીં. કાળી સડક પર એ તડકો થઈને પડ્યો છે, નગરના ઉપવનમા યે પડ્યો છે અને રમશાનની રાખના કણેકણને એ તડકાનો પુટ આપ્યા કરે છે. મને લાગે છે કે આજે ૧૦૦ ડિગ્રી ગરમી છે એટલે હું સો સો આચ પીધેલી ગુટીકા થઈ જઈશ ! દસ દિવસ આવી ગરમી પડ્યો એટલે બદા સહજ પુટી ગુટીકા થઈ જવાના !

બપોરે મેં સૂરજને મંદિરના કળશ પર અને ખુદ્દા કૃવાના પાણી પર ખેડેલો જોયો ! બિચ—નીચના ભેદમા એ માનતો નથી ! આખી સડક ખોદી નાખો તો યે તડકો ખોદાતો

કેમ છો સાહેબ ? કહેતો શિયાળો હું આ જ મૂરજને સામેથી
મળવા જતો હતો પણ હવે તો એ સાહેબ મારામા જ પ્રવેશી ગયા
છે । પંખો ચલાવીને, આઈસક્રીમ આપીને, પાણી છાટીને પણ એ
સાહેબને દૂર કરી શકાતા નથી

મારામા પેલા તાડના પાદકા જેવું જીવનબળ અને સાહસ હોત
તો કેવું સારું ! એ બને એટલો સૂરજની નજીક જાય છે અને
અકકડપણે સૂર્યને આહવાન આપ્યા કરે છે, તપ, તારામા નેટલું તપ
કરવાનું બળ હોય એટલું તપ । વાસ્તવમાં આ જગત તો મને જ
કહેશે કે તપ સૂર્યનું નહીં પણ તાડનું છે ।

આ ગ્રીષ્મમા માણસથી તાડ જેવા અકકડ અને ઊંચા રહી
શકાતું નથી. તાડ પોતાના મૂળને પણ છાયડો આપતો નથી, મૂળને
પણ તડકો જ પીવડાવ્યા કરે છે માણસથી મૂર્ખના તડકાને પી
શકાતો નથી

આ ભારત, માંગે નહીં, સૂરજનો દેશ છે । સૂરજના બાળ
આગગાડીના ડબ્બાના છાપરા પર બેસી તડકાના સાતત્યમા યાત્રા કરે
છે । તડકો તો યાત્રા કરતો જ નથી । એ તો બસ, બધે જ “અકકું
દારિકા” કહીને જડબેસલાક બેસી ગયો છે

ઈશ્વર, કહે છે કે મૂળને વાચા આપે છે, પણ આ સૂર્ય મીઠા
લોહાને વાચા આપે છે । ગમે તેવું અદ્ભુત સાહસ કર્યા છતાં તડકા-
મયેલા ચહેરાવાળા મીઠા લોહાના હોઠ ઊંચડતા નથી, હોઠના ખૂણા

મહેતા નથી લાખ રૂપિયાની કમાણી થઈ હોય ત્યારેય મનમા જ
'દીક, હવે' માનનારા પણ, 'સાળી બહુ ગરમી પડે છે '

જરાયે જ પ વળતો નથી ગળુ સૂકાય છે... ઠરીને કામ પણ
થઈ શકતું નથી ' જીધમાયે અસ્પષ્ટ ઉચ્ચારો કરે છે તે પણ
સૂચક વિશેષતા જ હોય છે । 'બપોરીવેળા એ કોણ બહાર નીકળે . પાણી
પી પીને તો જીવ ચૂથાય છે ' આવા સ્વગતવચનો અનાયાસ જ
બોલ્યા કરે છે ।

પેલા ક્યારામા જિલેલા ગુલાબને જોઈ છુ અને હુ સુગંધ થઈ
જઈ છુ . એની કામળ ઝલ્લુ પાખડીઓ આખેઆખા સૂર્યને ઝીલે
છે । પવનની લેરખી આવે છે અને ગુનાળ મૂલે છે ત્યારેયે જ
મૂરજ જ, એવું કહેવાને બદલે કશીક રસપ્રદ કીડા કરતું હોય એવું
લાગે છે । અને પેલો મોગરો તો એની એકએક પાખડીએ ખીલ્યો
છે । ધગધગતા તડકામા એ પોતાની મત સુગંધ ઉમેર્યા કરે છે અને
તુ, તો સાવ નાગો, નક્કટ થઈને પડ્યો છે, તને તો કંગો
ક્ષોભ નથી, પણ માટે તો તને સુગંધનું આનંદન આપવું જ રહ્યું
ને । આટલો અજખામણો થઈને તુ જીવે એ મારાથી દેખી ખમાતું
નથી તારામા મને ઉમેરીને તને સહ અને 'થોડોક સરકારી બનાવું
છુ — એવું બોલે એ તડકાને મૂગો મૂગો કહ્યા કરે છે

સૂર્યને ગ્રીષ્મમા તો ધુળ પડે અને જ ઝીલી શકાય, માણસ થઈને
નહી. □

‘સ્વર્ગની નીચે મનુષ્ય’ એક પ્રતિભાવ

□

વિજય શાસ્ત્રી

ઔ ટીસેપ્ટિક રુચિ ધરાવનાર સૂગાળવા વાચકોને “ સતી ” નામ ધરાવતી એક સુદર સ્ત્રીના પરપુરુષ સાથેના અવૈધ સંબંધોનું નિરૂપણ કરતી સુનીલ ગગોપાધ્યાયની લઘુનવલ “ સ્વર્ગની નીચે મનુષ્ય ” (અનુવાદ લોનાભાઈ પટેલ) જમરદસ્ત આધાર આપી શકે છે પરંતુ લેખકનું ધ્યેય નર્યો આવાત આપવાનું નથી પણ માનવી હોવાથી જ જે જે ભાવસત્યોની અનુભૂતિ શક્ય છે તે તેમામને તેમના પૂરા પરિમાણમા સ્પર્શવાપામવાનું છે

માનવી હોવાની હેસિયતમા અનેકાનેક અનુભૂતિઓની અપાર શક્યતાઓ પડેલી છે એ બધી જ અનુભૂતિઓનો સામાજિક કે નૈતિક ધારાધોરણો સાથે સંવાદ અને સહકાર હોય જ હોય એવું દરેક વખત બનવું શક્ય નથી સામાજિક યા નૈતિક ધોરણોના ભંગ થતો હોય છતાંય અનુભૂતિઓ તો સંભવવાની જ અનુભૂતિઓને માત્ર અનુભૂતિ લેખે તેમના Pure state of existence-મા ઓળખવી એ પણ માનવીય સત્યનો જ એક અંશ છે

સુનીલ ગગોપાધ્યાયે અહીં બે યુવાન સ્ત્રી-પુરુષની, પરસ્પરના સાનિધ્યમા ઉદ્ભવતી અનુભૂતિઓના વિવિધ સ્તરોને આલેખવાનું તાકાદુ છે ને એ સાવ સહજ છે કે યૌવનને સૌથી નિકટનો સંબંધ પ્રેમ અને કામની અનુભૂતિઓ સાથે છે અહીં પણ પ્રેમનજીવ અને ભાસ્વતીની આ જ અનુભૂતિઓ અને તેના વિવિધ પગિમાણો આલેખનનો વિષય બને છે

લેખકને સ્ત્રી-પુરુષના સહવાસ અને તત્ત્વજન્ય સંવેદનાઓના વિવિધ રૂપોને આલેખવા છે અને એમ કરવામા સામાજિક નીતિમત્તા કે એવા તેવા બીજા કશાય મૂલ્યોની સાથે તેમનો પ્રગટ સંઘર્ષ અભિગ્રેન નથી પ્રણય અને પ્રણય-યુક્ત કે મુક્ત એવી દૈહિક સૌંદર્યને આડે

માણી લેવાની ઉત્કટ ઝખનાને તેમના તાત્વિક સ્વરૂપમાં ઊપસાવવા હોય તો તેની પર ખાજેથી સામાજિક-નૈતિક માન્યતાઓ/મર્યાદાઓની રજથી તેને વિશુદ્ધ કરવા પડે પ્રણયઝખના, જ્ઞતીયતા જેવા વિભાવોને filter કરવા પડે આથી લેખકે નવનકથામાં ખનની ઘટનાઓના મમય પરિવેશ સામાન્ય જનમમાજથી ઊઠે એવો પર્વતીય રાખ્યો છે પર્વતીય પરિવેશની લેખકની પમદગી એવા મગગશ સામાજિક પરિવેશને દૂર રાખવાના લેખકને ઇષ્ટ એવા હેતુને પોપક છે પર્વતનો મગગશ એવો છે જ્યાં સમાજ નથી, સામાજિકતા નથી સમાજના દગાણો નથી કહીએ તો કહેવાય કે તે એક સ્વાયત્ત અને સુરત રચણ છે

પર્વતીય પ્રદેશ આમ કથાના આગવા મમાજનો વાયક ખને છે, એ પ્રદેશ પર પહોચેના રજન-ભાસ્વતીને જેમ 'દૂર' નદીકિનારે ઊભેના લોકો સાવ નાનડા ને તુરજ લાગે છે તેમ વાયક પણ આ પર્વતીય પરિવેશની આગની મત્તાને સ્ત્રીકારી ગડતો હોવો જોઈએ સામાન્ય સમાજને દૂર મૂકીને જેમ રજન-ભાસ્વતી અહીં આગ્યા છે તેમ જ વાયકે પણ સામાજિકતાના નીતિઅનીતિના ખ્યાલોને ઝોડવા જ રહ્યા અન્યથા તળેટીના મમાજની કૂટપત્રી નઈને વાયવા ખેમનાગને પર્વતીય પરિવેશની, સામાજિક વળગણો વગગની આગની મત્તાને અનુમવ થવો અશક્ય છે. ટૂંકમાં, સામાન્ય જનનમાજથી નવનકથાના પરિવેશની દૂરતા એ આ કથાના વટનાયકને ન્યાય ઠગનના મારેતુ એક અનિવાર્ય ઘટક છે.

સમાજને નીચે છોડી દીધો એટલે પગી પતિ કે સત્તી ડગાતુ મહત્વ રહ્યું નહીં. સ્ત્રી નરી સ્ત્રી રહી, પુરુષ માવ પુરુષ ભાસ્વતી પોતાના આ "નર્યા-પણા" Pure state of being ને અનુમવી જોવા માગે છે, જ્યાં રજન શારીરિક રીતે પર્વત પર ચડી ગક્યો છે પણ માનસિક રીતે તો તે ખજુજનસમાજના વળગણોથી છૂટી

શક્યો નથી ભાસ્વતીની પ્રગટતા અને રજનનો અચકાટ એ અનુક્રમે બંનેમાં રહેલી અનુનેયતા અને અનનુનેયતાની ઘોતક બંનેની લાક્ષણિકતા છે.

રજન એ જીવતોજગતો સામાજિકતાનો જ પર્યાય છે પણ લેખકે નિરૂપણના કેન્દ્રમાં રાખ્યા છે ભાસ્વતી અને પ્રસેનજિતને ભાસ્વતી દ્વારા પ્રસેનજિતના દેહસ્પર્શોનો થતો મૂક સ્વીકાર અને છેક અંતે થતો, દેહસમર્પણ દ્વારા સાપડતી અનુભૂતિઓનો સ્વીકાર તેને એક સ્ત્રી તરીકે સ્થાપે છે જેને સ્ત્રીત્વને પામવું છે અને એમ કરવામાં સમાજમાન્ય નૈતિકતાને તે અમાન્ય કરી શકે છે

લેખક અહીં ‘Immoral’ નહીં પણ ‘A-moral’ [અનૈતિક નહીં પણ નીતિનિરપેક્ષ] એવી સ્થિતિની સ્થાપના કરવા મથે છે નીતિનિરપેક્ષતા અને અનૈતિકતા તાત્વિક રીતે જુદા છે, પણ ભોળા વાચકો તેમની ભેળસેળ કરી દે એવી પૂરી શક્યતા છે. ડૉ. રમણલાલ જોષીએ આમુખમાં યથાર્થપણે જ નોંધ્યું છે તેમ નીતિઅનીતિના ચોક્કામાં લેખકે સઘર્ષને નિરૂપવાનું માથે લીધું નથી જ અને એટલે જ પ્રસેનજિતની તમામ હરકતો ‘અમર’ કે ‘અનૈતિક’ લાગવાને બદલે એક પુરુષના એક સૌંદર્યવાન સ્ત્રી પ્રત્યેના વ્યાપારો બંને રહે છે પ્રસેનજિત એટલે જ ખલ કે દુષ્ટ પાત્ર નથી બનેતો.

માનવીય અનુભૂતિઓની સત્યતા ક્યારેક આઘાતક પણ હોવાની પણ તેની આઘાતકનાથી ભયભીત બની તેના તરફ આખમી ચામણા કગવામાં નીતિની ભક્તિ થાય પણ સત્યનો તો દ્રોહ જ થાય

ગગોપાધ્યાયે સત્યનો દ્રોહ કરવો એને નીતિદ્રોહ કરવા કરતા વધુ મોટું પાતક માન્યું છે એની સુખદ પ્રતીતિ ‘સ્વર્ગની નીચે મનુષ્ય’ કરાવે છે. નૈતિક, સામાજિક યા એવી તેવી બધી જ ભૂમિતિઓથી પર થઈને સવેદનાઓને તેમના વિશુદ્ધ અને નીતર્યા રૂપમાં પામવા અને આલેખવાનો પડકારસભર પુરુષાર્થ અત્રે ઝીલાયો છે

૨૦ માર્ચ, ૧૯૭૯.

એક સરકસની વાર્તા

(વાચવા માટેનું નાટક)

લે આર્મન્ડ સાલાક

અનુ પ્રમોદકુમાર પટેલ

પાત્રસૂચિ

ખેલાડી (મૂલાનો ખેલ કરનાર)

અન્યખેલ હી યુવતી*

રીંગમાસ્ટર

નનુગર

યુવાન

મિ. લોથલ

પહેલો વિદ્વપક

બીજો વિદ્વપક

ત્રીજો વિદ્વપક

પ્રેક્ષકૃદ

હાથચાલાકીનો ખેલ કરનાર (મૂગાની ભૂમિકા)

છોકરી

આઠ પુરુષો સાજના પોપાકમા સજ્જ (મૂગાની ભૂમિકા)

શળવાહિની હાકનાર, સાજનો પોપાકધારી આઠ પુરુષોમાનો જ એક

પ્રવાસ ખેડતા સરકસના તણુમાનુ દમ્ય

* અન્ય ખેલવવામા કાખેલ

રગમયની જમણી ખાજુએથી લાલ રંગના ચૂરત પોપાકમા સજ્જ
એક ખેલાડી દોડતો પ્રવેશે છે રગમયની ડાખી ખાજુએથી સડેદ
રુસ્ત પોપાકમા સજ્જ અશ્વખેલદી યુવતી દોડતી પ્રવેશે છે
બંને ઝૂકીને સલામ કરે છે પ્રેક્ષકવૃદ તાળી પાડે છે સગીતમા
નવો લય આગ લાય છે, ખેલાડી અને અશ્વખેલદી યુવતી એક
ખીજની સામે મો ડરને ઊભા રહે છે એકખીજને વિવિપૂર્વક
ઝૂકીને સનામ કરે છે પછી પોતપોતાનો ઝૂલો પકડી લે છે
અને ઝૂલવા માડે છે બંનેના ઝૂલા વધુ ને વધુ નજીક આવે છે
ખેલાડી અને યુવતી અવકાશમા ઝૂલાની અદનામદલી કરે છે
તાળીઓનો ગડગડાટ થાય છે

ખેલાડીએ પોતાના ઝૂલા પર છોડી દીધેલા રમાલથી અશ્વખેલદી
પોતાના હાથ લૂછે છે ખેલાડી પણ એ યુવતીએ પોતાના ઝૂલા
પર છોડી દીધેલો રમાલ લઈ લે છે બંને જાણુ મૂગા મૂગા
ફરીથી ઝૂલાઓની અદનામદલી કરે છે.

ખેલાડી (અશ્વખેલદી યુવતીની ઉપર થોડી ઊંચાઈએથી સરતા સગીતને
ય દાખી દે તેવા ઊંચા અવાજે): મારા જીવનની ઓ સનેહમૂર્તિ !

અશ્વખેલદી યુવતીએ સાલજે છે અને સ્મિત કરતા હવે તે
પોતાનો ઝૂલો ફરીથી પકડી લે છે, પછી રમાલથી તે હાથ લૂછે
છે, તજે સરકસના રગમય પર બે વિદ્યુપ્રેક્ષક કૌશલપૂર્ણ આ
પેલનો ગેમાય અનુસવતા હોય તેમ, એકખીજને નેરથી ભેટી
પડે છે ખેલાડી નીચે તેમના તરફ દૃષ્ટિ કરે છે.

એક જ આલિંગન અને મોત !

સગીતના મૂરોમા ઉત્કટતા વધે છે ઝૂલાઓ ઝૂલે છે અશ્વખેલદી
યુવતી હવે સાહસ માટે તત્પર થાય છે, પ્રેક્ષકવૃદ સાવ અવાક
બની એ તરફ તાકીને જોઈ રહે છે ખેલાડી નીચે પડવાનો દરેક

કાવ્યનિક પ્રસંગે લગભગ મૂર્છિત થઈ જાય છે. છેવટે નખૂની અદર અવકાશના ઘેગવામાં બને સન્ન થાય છે. મૂકીને સલામ કરે છે, કરીથી એ જ રીતે સલામ કરે છે પછી મૂલાઓની અદ્વિત્યવદલી પૂરી કરે છે ના પેવે. ખેનાડી ઉત્તરણ કરતા વિમાનની જેમ નીચે તરફ ત્રાસો સરકે છે બે મૂલાઓ વચ્ચેના અવકાશમાં અશ્વખેલદી યુવતી પર ખીવો જ ને પડતુ મૂકે છે અને તરત જ એ યુગન નીચે આવી પડે છે

ત્યા રચાય છે નયનરમ્ય સૌષ્ઠવપૂર્ણ શિષ્ય મમી આકૃતિ ..
ખેનાડી એના વાસા પર પડાયો છે અશ્વખેલદી એના શરીરથી અગગી થાય છે અને છાતીએ હાથની અદ્વિત્ય વાળી પોતાના સાથીના પેટ પર પગ મૂકી પ્રેક્ષકવૃદ્ધને જાણા સાદે મ ખોલે છે :

અશ્વખેલદી યુવતી . તો હવે તમે ડેકાણે આના !

પ્રેક્ષકવૃદ્ધ ફરીથી હૈયાધારણુ ઢળી નાળીઓ પાડે છે પેતા બે વિદૂષકો તેમના આ રક મૃત સાથીને જાણી લઈ જાય છે

ગંગાસ્તર એણે (અશ્વખેલદીએ) આ ખેત ફરી એક વાર લજવી ગતાઓ અસખ્ય વાર લજવાયેલુ એ દૃશ્ય

છેલ્લી વાર સલામ કરે છે

અશ્વખેલદી યુગન કરવા પાછી વળે છે

હાય ! પેતા યુવાને એ અશ્વખેલદીની આખો નોઈ લીધી છે

વિવિધ સૂરોમાં સંગીત ગૂંથ રહે છે

ખેચેન બનાવી દે એવા અપાર વૈચિત્ર્યવાળા પણ પરસ્પર સખધ-
વિહોણા પદાર્થોથી ખીચોખીચ ભરેલા ટેબલો જાણી લાવવામાં આવે છે. સાજના પોપાકમાં સજ્જ એક પુરુષ થોડા ડગલા આગળ આવે છે

સાજના પોપાકમાં સજ્જ પુરુષ હુ જાદુગર છુ (એકાએક જ મોટા

ભૂગર્ભાવાળું વાજુ તે ઉપાડી લે છે અને 'ટક'ની જેમ શ્વાસ ભરી, પછી જોરથી હવા ફૂટી, તેમથી ધુમાડો બહાર કાઢે છે. પછી તે પોતાનું ધડિયાળ બહાર કાઢે છે, અને જો એ અવકાશમા ઉઠાળે છે ત્યાં તેની બને બાજુના બે સોનેરી ઢાંકણો ઊધડી જાય છે અને તે પાખતી જેમ ફફડવા લાગે છે એવામા તે કોયલ બની જાય છે જે ધડિયાળના ચદા નીચેની પોનાની બખોલ ગોધવા થોડીક ક્ષણો આમતેમ આટા માટે છે દરેક પા કલાક પૂરો ચતા શ્વાસોચ્છવાસ માટે તે મહાર આવતી દેખાય છે.)

છેવટે જાદુગર પોતાની ઈશ્મી લાકડીથી ટબલને ટપારે છે.

જાદુગર સન્નારીઓ અને સજ્જનો તમે ઇચ્છો તો, તમે ચાહો ત્યાં, તે તે ચીજ ઊભી કરી શકુ

વિરોધના સૂરો કાઢતી સન્નારીઓની હેટ પર ધૂમતી અમળાતી, બાળકોની આખો પર સ્વૈર વિહરતી, અને યુવતીઓની છાતીઓને વળગીને પોતાને સ્થિર કરવા મથતી એક બીચી આકૃતિ તબૂના મોભેથી નીચે જતરી આવે છે છેવટે એ યુવાન* જાદુગરના ટબલની આગળ ભોય પર હાથપગ ફેલાવીને સૂઈ જાય છે.

કેવી ખેઠ્ઠી વાતો !

યુવાન : આમ છતાંય ય સાહેબ, મારાથી શક્ય હશે તેટલું તો હું કરીશ જ કમનસીબી એ છે કે મારાથી જાણુ બની શકે એમ નથી. મારો ઉછેર સારી રીતે થયો હતો પણ હવે હું મારી સારી રીતમાતો ખોઈ ખેડો છું. (પેલી અશ્વખેલદી યુવતીને તે નિહાળી રહે છે તેને યુ બન કરવાની તેને પ્રબળ ઇચ્છા થઈ આવે છે અને સૂક્ષ્મ અભિનયથી તે પોતાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરે છે પણ આ અભિનયમા તેનું ચામડાનું ગદુ મોજુ અવકાશમા ફેકાઈ જાય છે. ધૂળથી રન્નેટાયેલા પાદડાની જેમ તે જોયે જીજ્ઞાસે પછી નીચે આવે છે.) મારો ઉછેર સારી રીતે થયો હતો.

* પ્રસ્તુત નાટકના અગ્રેજ અનુવાદમા Young Man ગબ્દ કેપિટલમા છે. એમા યૌવનના ભાવનું સાર્વત્રિક રૂપ સૂચવાય છે.

પણ હવે હું બધું ખોઈ બેઠો છું

બદુગર (ગુસ્સપુસિયા સાદે) તું નવો ગંગમાસ્ટર છે ?

યુવાન હું પ્રેમી છું

બદુગર (થોડો અસ્વસ્થ બની જતા) તારે અહીં શું જોઈએ છે ?
આ તારી હેટમાંથી સસલું બહાર કાઢી આપુ એમ તું ધર્યે છે ?

યુવાન પોતાની હેટ ઉતારે છે પણ તેમાંથી સસલું નીકળતું નથી
કે પછી તારા આગળાને સિગારેટમાં ફેરવી નાખુ ?

પણ યુવાને પોતાના આગળાના નખ કપાડેય ચાલ્યા નથી

કે તારા રમાલમાં સિકકાઓ પ્રત્યક્ષ કરી આપુ ?

યુવાન અહો ! રમાલની વાત, હાસ્તો રમાલની

બદુગર (વધુ ને વધુ સમુખ બનતા) સન્નારીઓ અને સન્જનો,
આપણે હવે જોઈશું કે સાવ માદા ગળવાના રમાલમાંથી

યુવાન ના ના, મારે તેનો જ રમાલ જોઈએ છે (પેલી અશ્વમેધ દીનો
રમાલ તે બતાવે છે)

બદુગર (ગુસ્સપુસ અવાજે) શું ? તું મને મૂખ બનાવવા ચાહે છે ?

યુવાન (ધણુ ઊંચા સાદે) હા કે ના બોલ, તું ચાહે ત્યા તે તે
ચીજો પ્રગટાવી શકે છે ?

બદુગર (ધીમા અવાજે) . હા

યુવાન . તો જગાડી દે મારો સ્નેહ આ અશ્વમેધ દીની છાતીમાં, એના
દિલના ઊડાણમાં, દિલના ઊડાણમાં

બદુગર (ફરીથી હૈયાધારણ કેળવી, ગુસ્સપુસિયા અવાજે) તારે એ માટે
ચૂકવવું પડશે, કુણ્ટ ! સન્નારીઓ અને સન્જનો, આ બધું
તો બાળકનો ખેલમાત્ર છે અને આપણે ખરેખર કસોટી
કરે એવો જોખમી ખેલ કરવાને ઉતાવળ કરીશું અત્યા

લગી મારી શક્તિનો જરા નેટલો અણસાર પણ મે લાગ્યે
જ આપ્યો છે

પ્રેક્ષકવૃદ્ધ નહિ નહિ, પ્રેમીઓ જેમ ઇચ્છે છે તેમ જ થવા દો

જાદુગર (બદ્ધ અને એક ગોળી ઉપાડી લેતા) જુઓ અહીં મારી
પાસે આ એક બદ્ધ છે. તમે એનાથી તમારું ખૂન પણ કરી
શકો એવી એ સામાન્ય બદ્ધ છે. પણ આ ગોળી એની
સામાન્ય કોટિની નથી. તમને અચરજ થાય એટલી તકેદારી
રાખીને એને આ બદ્ધની નળીમા ગોઠવું હું (જાદુગર
બદ્ધને પોતાના ખભા પર ગોઠવે છે, અને ધડાકા કરે છે
નળીમાંથી પહેલા તો કાળા દ્રવ્યના લાખા લાખા ગૂંચળા
બહાર નીકળે છે અને ધડાકા સાથે તે ફેલાવા માડે છે ત્યાં
એમાંથી એક છત્રી બની જતા જાદુગર એન ઉપાડીને પ્રેક્ષકો
આગળ ધરે છે.) આ બનાવ ખરેખર શું એક અબૂતપૂર્વ
બનાવ નથી ?

પ્રેક્ષકવૃદ્ધ • પ્રેમી ! પ્રેમી ! પ્રેમી !

જાદુગર (ગુસ્સાપુરિયા સાદે) ઓહ, દુષ્ટ, તુ દૂર થા અહીંથી તો હવે
સન્નારીઓ અને સજ્જનો, અને મારી પ્રિય લલનાઓ, તમે
પણ સૌ, હવે હું મારા ખેલનો આરંભ કરીશ. સૌથી પહેલા
તો, સાણુના ફીણુનો એક પરપોટો, એક વિશુદ્ધ પરપોટો,
મારે જોઈએ એવો પરપોટો જે પ્રેમના નિસાસાને અદર
કેદમા રાખે (જાદુગર અશ્વખેલદીને નોધીને એક સફેદ પાઈપમા
ફૂક મારવાની શરૂઆત કરે છે. પાઈપમા ભરી રાખેલા ફીણુ
માંથી એક મોટો ચમકદાર પરપોટો રચાય છે. જાદુગર ખૂબ
કાબેલિયતથી એને સ્થાને ચાલીને મોટો દડો મૂકી દે છે.) તો
આ રહ્યો એ પરપોટો. પણ મને એમ લાગે છે કે કોઈક
એની સાથે એકાકર્ષી છે (પોતાની ઈદમી લાકડીથી તે પેના

દડાને ટપારે છે : એનું કોટણુ ભાગી જતાં તે ખુલ્લો થઈ જાય છે.)

એની અદર પહેલા કરતા કંઈક નાનો પણ લીલા રંગનો ખીન્ને દડો પડ્યો છે ખીજી વાર એ દડાને ટપારે છે ત્યાં ખીજા પીળા રંગનો દડો નીકળે છે. ફરી ટપારો અને ગુલાખી રંગનો દડો. ગુલાખના ફૂલે જાણે પોતાની બધી પાખડીઓ ખેરવી નાખી હોય એવો. છેવટે એક જાળી રંગનો નાનકડો દડો ત્યાં રહી જાય છે) તો હવે તને મમજાય ખરું ! એ યુવાન, તું આ દડો ગણી જ.

યુવાન (પોતાના મોઝા દડો મૂકીને ગળે ઉતારવાની કોશિશ કરતા) .
આને ગળે શી રીતે ઉતારી શકાય તેની મને કશી ગતાગમ પડતી નથી

જનકુમર (ગુસ્સાપુસિયા અવાજે) ઓ દુષ્ટ ! અરે દુષ્ટ ! યુવાન ભયત્રસ્ત બની દડાને ભયડભયડ ચાવવા લાગે છે તેના પેઢા છોલાય છે તેમથી લોહી વહી આવે છે તે લોહીનો બળખો થૂકી નાખે છે. (પરિસ્થિતિ વરતી જતા) તેને લોહી પડે છે એમ ! તો શું ખરેખર આ પ્રેમનો આરભ નથી ? પણ બાનુનું હૈયું તો છાતીમાં ઢકાયેલું છે
યુવાન લગભગ મૂર્ચ્છિત થઈ જાય છે.

અને હવે રજૂ થાય છે આ ખેલતું હવે પછીનું સૌથી મુશ્કેલ દ્રશ્ય . (જનકુમર એક રકાખી લે છે અને તેની ઉપર તે એક પ્યાલો ગોઠવે છે. પછી કૌશલપૂર્વક તે તેને ઘૂમાવે છે. પછી ખીજી ઘૂમતી રકાખી ઉપર એ કરામત ગોઠવે છે. આખી ય કરામત વધુ ને વધુ ઝડપે ઘૂમતા જાય છે. અતે એક સ્વેત પુષ્પતું રૂપ તે ધારણ કરે છે)

ત્રેલોકવૃદ્ધની તાળીઓના ગડગડાટ વચ્ચે જનકુમર એ કરામતી પુષ્પ પેના યુવાનના હાથમાં મૂકે છે. પછી તેને ઉદ્દેશાને કહે છે

આ બાનુને ઘૂટણે પડીને અર્પણ કરે। એટલે તમારી અભિલાષા ફળે
 પેલો યુવાન અશ્વમેલ દી યુવતીને કરામતી પુષ્પ અર્પણ કરે છે
 અને તે એનો હસતાહસતા સ્વીકાર કરે છે અને એ પુષ્પને
 પોનાના શ્વેત વસ્ત્રો પર તે ખોસવા જાય છે ત્યાં તો આખું ય
 પુષ્પ અલોપ । શ્વેતમહી શ્વેત...અધા ચિત્કારો તમને આ વસ્તુ
 કહેશે

બાનુ, હવે તમને આ યુવાન માટે પ્રેમની લાગણી જેવું થાય
 છે ખરું ?

અશ્વમેલ દી યુવતી એક ગહન, અનનુભૂત, અવિકારી એવી લાગણી
 યુવાન ફરીથી લગભગ મૂર્ચ્છિત થઈ જાય છે
 યુવાન મારી પ્રિયે ।

ખડખડાટ હાસ્ય અને તાળીઓ.

અશ્વમેલ દી • હવે આ યુવાન મારા પ્રેમને ખાતર પ્રથમ વાર જ પેલા
 ઝડપી ઝૂલા પર ખેલ કરી બતાવશે.

. તુ ઉપર પહોંચી જા, એમ હું ઈચ્છું છું

જનકુલ : શાયાશ માગ દુષ્ટ વામનજી.

પેલો યુવાન એક ઝૂલો પકડે છે. એ ક્ષણે તે ખૂબ બાધો
 દેખાય છે આ દૃશ્ય જોઈને પ્રેક્ષકૃદ હસી હસીને ખેલડ
 વળી જાય છે

અશ્વમેલ દી હવે ઝૂલો બદલી નાખ

યુવાન અવકાશમાં ઝપલાવવા મથે છે તે બીજા ઝૂલાને પકડી લે
 છે ખરો, પણ તેણે જે ઝૂલાને પાછળ છોડી દેવાનો હતો તેમાં
 તેના પગ ભેરવાયેલા રહી જાય છે એટલે બે ગતિરહિત ઝૂલાઓને
 હાથપગથી વળગી રહેલો અને શન્યાકાશ પર વિસ્તરી રહેલો,
 તેમની તેમ દશામાં તે રહી જાય છે.

અત્યંત ઝડપથી જલદુગર મૂલાને લટકાની રાખતા તારને છોડી નાખે છે યુવાનના પગો જેમા ભેરવાયા છે તે મૂલો નીચે આવી પડે છે યુવાન ખીજ મૂલાની પકડ મળખૂત બને તે માટે મથે છે પણ તે ય હાથમાથી સરકી જાય છે તે નીચે પછડાઈ પડે છે પ્રેક્ષકવૃદ્ધ ખડખડાટ હસી પડે છે.

યુવાન (અન્ધખેલદી યુવતી સમક્ષ ઘૂંટણે પડે છે પ્રેક્ષકો તાળીઓ પાડે છે.)

યુવાન (અન્ધખેલદીને) મારાથી થાય તેટલો ઉત્તમ ખેલ મે કરી બતાવ્યો.

પ્રેક્ષકવૃદ્ધ હર્ષની ચિચિયારી પાડે છે.

અન્ધખેલદી અને તમારો વારો હવે પૂરો થાય છે

યુવાન તો શુ આપણા રોષ જીવનમા તમે મને ચાહસો જ નહિ એમ નિગશ વદને યુવાન જલદુગર તરફ વળે છે જલદુગર પોતાના પહેરણુની ખાંચો ચઢાવી સ્પોટલાઈટના પ્રકાશમા જ ને હાથો કેલાવી આગળાઓ જિયાનીચા હલાવ્યા કરે છે એમાથી નિગાર, સફળન, સિદ્ધાઓ, ઈંડા એની બધી ચીજો બહાર આવતી જાય છે ત્યાં એકાએક તેના આગળામાથી નવા આગળા જન્મીને ખરવા લાગે છે દરેક વેળા પોતાનો હાથ ખુલ્લો કરે છે ત્યાં એમાથી નવા જ હાથ આઢાર લે છે પછી મામન રંગના હિથેસિન્થ પુષ્પના જેવા ટટાર હાથોની ગૂંથણીના દડકા તે ગૂંચુ કરે છે પછી પેલા સૌથી નવા હાથોને તે બોયમા રોપે છે અને પોતાના પગ હવામા જિયા કરે છે તેના વિગ્તગ્તા પગ તબૂની છતન અડકે છે અને ત્યાં વળગી જાય છે પછી એટ હાથમાથી ઉપલા હાથમા અને ત્યાંથી વળી ઉપલા હાથમા એમ તેના વામણા ઉપર લઈ જવામા આવે છે રંગમય ખાલી છે ગાગનો ઝડાર

અધારપટ

મોટા વાળમાથી લાખા સમય અવાજ.

પ્રકાશ.

રગમય જૂના હાથમેળઓથી ખીચોખીચ ભર્યું છે
હાથમેળઓની હજારો જોડીઓનો એ પથરાટ

મિ લોયલ આ વિદ્વષકો આની રહ્યા છે ।

એક સ્થૂળકાય વિદ્વષક હાથમેળઓના જાંચા જાંચા ઢગલાઓ
વચ્ચે મહામુસીબતે માર્ગ કરી રહ્યો છે

પોતાનો લાખો મોટો ડગલો ઉતારી, લેવાના ખિસ્સામાથી બે
ટચૂકડા વિદ્વષકોને તે બહાર ખેંચી આણે છે અને પોતાના હાથથી
તેને પકડી રાખે છે.

તેનો ખેત આ સાથે આરભાય છે.

ત્રણે વિદ્વષકો બધા હાથમેળઓ વીણીને એકત્ર કરે છે અને કયા
મૂકવા તેનો કશો ખ્યાલ જ ન હોય તેમ, તેઓ એકની ઉપર એક,
તેના પર વળી એક, એમ એ મેળઓ ચઢાવતા જ ન્તય છે એ
રીતે તેમના હાથ વિરાટ કદના બની ન્તય છે આખરે છેલ્લા
મેળની જોડ નીચે તેમને પેલો યુવાન લાખો સફ થઈને સૂતેલો
દેખાય છે એ તરફ વિદ્વષકો એકી ટશે જોઈ રહે છે પછી
વાતચીત શરૂ કરે છે

પ્રથમ વિદ્વષક આની હત્યા કરીશું ?

બીજો વિદ્વષક એને ફાંસી પર ચઢાવીશું ?

ત્રીજો વિદ્વષક છતના આધાર સમા પાટડાઓથી ?

પ્રથમ વિદ્વષક . ગળે ઝાલીને ?

બીજો વિદ્વષક ખીલાઓ ઠોકરીને ?

ત્રીજો વિદ્વષક : કંઈક દોરડા જેવું ?

પ્રથમ વિદ્વપક : ના

ખીન્ને વિદ્વપક ના

ત્રીન્ને વિદ્વપક યુવાનના દેહ પર બેસી જાય છે અને રડવા માડે છે.

યુવાન હાય રે !

પ્રથમ વિદ્વપક એ કશુંક બોલ્યો ને ?

ખીન્ને વિદ્વપક : તો શું એ મૃત્યુ પામ્યો નથી ?

આ સવાદ સાલળી ત્રીન્ને વિદ્વપક એકદમ ઝડપથી ઢૂસકા ભરતા

બોલો થઈ જાય છે

ત્રીન્ને વિદ્વપક - તો તો આપણે એની હત્યા કરવાની જરૂર નથી

યુવાનને રડવા માડતો જોઈને ત્રણે વિદ્વપકો પણ રડવા માડે છે
પ્રથમ વિદ્વપક (આસુ સારતા) તો આપણે એને હસતો કંઠે જોઈએ
ઢૂસકા ભરતા ત્રણે વિદ્વપકો વર્તુળ રચે છે.

ઘોડા માટેની કંઠેરાની વાડ બહાર લાવવામા આવે છે પેલા ટિચૂકડો
વિદ્વપક પાછળ ખસે છે. પોતાની ઘૂટીઓ પકડે છે તેનું પેટ
બહાર નીકળી આવે છે. ખીન્ને ટિચૂકડો વિદ્વપક પણ એ જ રીતે
કરે છે ત્યાં પેલા યુવાનને જે એક કરામતમા ધરી તરીકે કામમા
લઈ શકાય તે માટે બે સુદર ઘોડા બહાર આવે છે

મોટા સ્થૂળકાય વિદ્વપક યુવાનના પગ પકડી બિચકે છે અને પ્રવેશ
દ્વાર તરફ પોતાની 'બીલબેરો'★ ગાડી ધકેલે છે

ઝાઝનો ઝકાર

'બીલબેરો' ગાડી તૂટીને વેરણછેરણ થઈ જાય છે.

પોતાના એક જ પગ પર બિલા રહેલા ત્રણેય વિદ્વપકો પ્રેક્ષકવૃંદને
લક્ષીને યુબનનો હાવસાવ કરે છે. ખૂફીને સલામ કરે છે પછી
વિરામની થોડી ક્ષણો પસાર થાય છે.

~ ચક્રોવાળો ગાડી જે હાથથી ધકેલવામા આવે છે.

પ્રવેશદ્વાર આગળ યુવાન પહેલાંની જેમ જ પડ્યો છે વિદૂષકો
તેના તરફ વળે છે. યુવાન પોતાના વાળ સગપ્પા કરી ટાઈ બરોબર
કરી લે છે. સ્થૂળકાય વિદૂષકના વસ્ત્રોમા ટાકેલા આમલાને લીધે
પડતા પોતાના પ્રતિબિંબને તે નિહાળી ગે છે

બાઝીના બે વિદૂષકો (યુવાનને પોતાના વસ્ત્રોમાથી આસલું અર્પણ
કરતા) . તમને ત્રિપાશ્વી કાય ગમશે ?

યુવાન ના, પેલી અશ્વખેલ દી યુવતીને હું ભેવા ઈચ્છુ છું
સ્થૂળકાય વિદૂષક આદેશ આપેા

ત્રણે વિદૂષકો અદશ્ય થઈ જાય છે. અદ્ભુત શ્વેત અશ્વ પર સવાર
થયેલી પેલી યુવતી યુવાનના શરીર પરથી અશ્વ કૂદાવી જાય છે
યુવાન ધાતકી !

અવકાશમા ઝળહળતા શ્વેત વસ્ત્રોમા સજ્જ એ અશ્વખેલ દી સમક્ષ
યુવાન પોતાના હાથ ફેલાવે છે ત્યા તેની ઉપરથી અશ્વ કૂદાવી
જતા એ યુવતી ચાબૂકથી તેને ફટકારે છે.

હા, મારે તારો અશ્વ બનવું છે !

પણ પેલો અશ્વ એથી રાજી થયો હોય એમ જણાતું નથી
સંગીતના સૂરો પૂર્ણ લયમા રેલાતા રહે છે

અશ્વનું નૃત્ય પણ ચાલુ રહે છે.

યુવાન કંઠરાની વાડને અઢેલીને પડ્યો છે.

પૂરપાટ દોડતો અશ્વ ધણો કઢગો કૂદકો મારે છે. યુવતી અવકાશમા
ફગોળાઈ જાય છે. યુવાને જો તેને પોતાના હાથમા ઝીલી લીધી ન હોત
તો તો બિલકુલ સખત ભોંય પર જ તે પછડાઈ હોત
છેવટે તું મારી પ્રિયા !

આ ખેલનું આયોજન ખૂબ વ્યવસ્થિત અને યુક્તિપૂર્વક પાર

પડ્યુ છે એમ પ્રેક્ષકવૃદ્ધને લાગે છે અને આ સુખદ પરિણામથી
સૌ તાળીઓ પાડે છે

અશ્વપેનદી યુવતી તુ ? ફરીથી ?

યુવાન બે હુ ત્યા ન હોત તો ?

અશ્વપેનદી યુવતી એટલે શુ તુ એમ માને છે કે મારા જીવનમાં
તાગ વિના ચાલવાનું જ નથી ? પહેલો પ્રશ્ન તો
એ કે તુ ક્યાથી આવે છે ?

યુવાન હુ આવુ છુ, ક્યાથી— કહી શકુ ? મને લાગે છે કે હુ

અમર છુ જન્મ લેવાની ક્ષણોમાં જ હુ ચાલી નીકળ્યો છુ

અશ્વપેનદી યુવતી અને તુ યુ કરી શકે એમ છે ?

યુવાન તારી એકે એક ધૂન પ્રમાણે હુ વર્તી શકુ છુ

અશ્વપેનદી એ વાતમાં મને રસ નથી. સિવાય કે એક સાથે બધા
પર અસર પાડવાનો કોઈ ખ્યાલ હોય તો

હાથચાલાકીના ખેલ કરનારો ખેલાડી રંગીન મગદળો લઈને બહાર
આવે છે મૂંગો મૂંગો ખેલ શરૂ કરે છે

યુવાન શુ તે ગૂંગો છે ?

અશ્વપેનદી તેને કહેવાની પ્રયત્ન બેવુ ય કશુ સલની શકે ?

યુવાન શુ તુ મને વાયોલિનને વગીકરણ કરતો જોવા અપે છે ?

યુવાન હાથચાલાકીવાળા ખેવાડીનું સ્થાન લે છે તેના મગદળો
લઈ લે છે, તેના પીછો કરે છે અને ખૂસ પાડે છે

મિ. લોયલ, થોડા વાયોલિન મને લાની આપો

મિ લોયલ તે વાયોલિનનું કહ્યું ને ?

યુવાન દશ વાયોલિન, દશ હાસ્તો, અસ્વચ્છ ન થતો મારા એન
માટે ધનુષની જરૂર નથી (પ્રેક્ષકવૃદ્ધને સંબોધે છે) અને હવે
તો મારી પ્રિયતમાના અરૂપા તળે જોલો ગહીને બનવતો
હોઉને, એ રંગે એના માનમાં વાદ્યગાન

દશ વાયોલિન લાવવામા આવે છે

કુવાન તરત હાથચાલાકીનો ખેલ શરૂ કરે છે દગેદગ વાયોલિન એકદમ અવકાશમા જિંચે ઉઠાગે છે વાઘવૃદ આગળના 'લોઝ' નેટલા દૂર 'ડે છે એને ફરીથી ઉઠાળતા કુવાન હળવેકથી દગેડને જુદો જુદો વળ આપે છે હવા એની તત્તીઓને જુદી જુદી રીતે સવારે છે એ બધા જુદા જુદા અનુરણન ગજવે છે ચન્દ્રસગીતની તાલે બધા વાયોલિનનૃત્ય કરે છે (ગાય છે)

કેવુ સલૂણુ છે ચૌવન

છતાયે કેવુ ક્ષણિક

ચાહના મેવે જે સુખી ચવાની,

કહી દો તેને કે

આવતી કાતની કાઈ ખાતગી નથી

પક્ષી પેલા વાયોલિનોને ખણખણાટ સાથે નીચે પડવા દે છે અને સાથે સૌના ચૂરેચૂગ ચઈ જાય છે આ અવાજમા વાઘવૃદ રેઢિયાળ પડખમના ઝડપી અવાજો ભેળવી દે છે

દોરડાની નિસરણી પર ધણી જિચાઈએ એક વાયોલિનની લય-સવાદી કળો ભેરવાઈ ગઈ છે એટલે તે પડતુ નથી

એક ધનુષ જોઈએ હુ હજીય એના પર ચૂર છેડી શકુ છુ

અન્ધખેલ હી યુવતી (છેવટે પરામૃત) ધનુષ જ જોઈએ ને ? મિ લોચલ, જલદી કરો એક ધનુષ લઈ આવો ખણુ વાયોલિન પામે કેવી રીતે પહોચી શકાને ? એક ધનુષ જ જોઈએ જલદી કરો.

એક ધનુષ બહાર લાવવામા આવે છે

જુઓ, પ્રિયતમ જુઓ !

કુવાન ના ના આવી તુરંત વસ્તુથી વાઘ વગાડવાની તમે મારી પાસે

શી રીતે અપેક્ષા રાખી શકો ? મે કહ્યુ ને કે ધનુષ જોઈએ

ખાણના લાચાવાળુ મોટુ ધનુષ જોઈએ

~ વાઘવૃદ માટેનો 'ખોદા' (Box)

માર મૂઠ જેવો લાગતો મિ લોચન એક મોટું ધનુષ અને લાથો
લઈને નહાર આવે છે. યુવાન વાયોલિનને તાકીને બાણ કૂંડે છે
એક પછી એક એ બાણો વાયોલિનની તંત્રી પર થોડોક ધસારો
કરી બચ છે મધુરુ સંગીત ગૂંજતુ રહે છે.

અશ્વમેજ દી યુવતી (પોતાની છાતી ખુલ્લી કરતા) મારી છાતી પર
બાણ ચલાવે તોડે હવે

પણ પેલો યુવાન એ સામળતો નથી. તે પોતાના જ અગીતને
સામળી રહ્યો છે. અશ્વમેજ દી તરફ તે જરીકે લક્ષ આપતો નથી.
પણ બ્યારે છેલ્લુ બાણ કૂંડે છે તે વખતે વાદ્યવદ આગમના
'લોઝ'ના કડેગ પર એક છોકરીને મૂકી રહેલી જુએ છે
છોકરી સ્મિત કરે છે

પછી યુવાન પોતાના ધનુષની લાખી કાઢીની અંદર ગોઠવાઈ બચ
છે અને એ દ્વારા જ પોતે 'લોઝ' તરફ કેડાય છે ત્યાં 'લોઝ'ની
અધારભરી બાજુએ એ છોકરી તેને આવકાર આપે છે

યુવાન અરે, આ તે કેવું કે મને આત્મગૌરવ જેવું કંઈ રહ્યું જ નથી !
તારી નજરમા ખરેખર હું વિદૂષક જ રહ્યોને ! હાય રે !

છોકરી સુપોટજાઈટના પ્રકાશગિંચની બહાર, હમણાની જેમ નિકટ
હો ત્યારે તમે ઘણા કદરૂપા લાગો છો યુવાન ચીસ પાડી
જોડે છે 'લોઝ'ની પાછળના ભાગે સાજના પોપાકમા મજા,
ચહેરા પર પ્રપચી ગેખાઓવાળા, આડ પુરુષોને તે જુએ છે

યુવાન આ બધા કોણ છે ?

છોકરી મારા આશિકા !

એકદમ ધૃણાથી યુવાન બીજી તરફ વળે છે ત્યાં સુપોટજાઈટના
પ્રકાશમા રંગમય ઉપરના તાર પર અશ્વમેજ દીને સમતુનાનો ખેન
કરતી જુએ છે અને પગ સાથે ગોઠવીને જાંચેના તાર પર તે
કૂદકો મારે છે

અશ્વખેલ દીના પગ નીચેનો તાર સરકી જાય છે. પોતાની નાનકડી જીતે તે પકડી રાખે છે અને જાણે કે લગભગ વજનવિહોણી હોય તેમ અવકાશમાં તે ધીમે ધીમે નીચે ઊતરે છે

દગમ્યાન પેલા યુવાન ઊંચેના તાર સાથે ભટકાઈને નીચે પડે છે તરત જ તે અશ્વખેલ દી સમક્ષ ઘૂટણે પડે છે

યુવાન . ક્ષમા કર ક્ષમા કર ગલીર અને પવિત્ર શ્રૈશવમાં જે જિંદગીનો અણસાર મળે છે તે જિંદગી પણ અતે કેવી યાતનાભરી નીવડે છે ? વિદ્વધકોના આસુઓ વચ્ચે ઘેગયેસો હું આવો લખડતો લેધો પહેરીને શાને હમેશ જીવ્યો નહિ !

અશ્વખેલ દી પેલી તરુણ રૂપસુદરી સમક્ષ વાયોલિન જાગવવાનું તે છેક બધ કચું કે નહિ ?

યુવાન હું તો માત્ર તને જ ચાહું છું : અને ફરીથી હું તારી પામે આવ્યો છું .

અશ્વખેલ દી હા, પણ આ ક્ષણે તો તું તેને જ નિહાળી રહ્યો છે અને તેના જ ધ્યાનમાં મગ્ન જણાય છે

યુવાન હાય રે ! આ જિંદગી મારા હાથમાંથી સરી રહી છે.

અશ્વખેલ દી બસ કંઈ હવે તું તો કામચલાઉ જ હતો.

મિ લોયન (બહારના લાગમાં) સન્નારીઓ અને સજ્જનો, કમનસીબ ઘટનાનો ક્યારેય અત આવતો લાગતો નથી આજે ખેલની શરૂઆતમાં જે એક ખેલાડી ગુજરી ગયો તે પોતાનું વસિયતનામું મૂકી ગયો છે ડિરેક્ટરે જૂના ખ્યાલને ફગાવી દઈ એ વસિયતનામું તત્ક્ષણે જોવાનો એક દુષ્ટ વિચાર કર્યો. અને પરિણામ એ આવ્યું કે મગનારે પ્રગટ કરેલી ઇચ્છા અવગણવાનું તેને હવે પાત્રવે એમ રહ્યું નથી જરા વિચિત્ર સ્વભાવના એ ખેલાડીએ એવી માગણી કરી છે કે, મારું શય લઈ જનાર શબચાહિની લોકસામાન્યના કબ્રસ્તાનમાં પહોંચે

એ પહેલા, સરકસના ગોળ રંગમચની આસપાસ છેલ્લે એક વાર
સરકસના અશ્વો તેને ખેંચે એમ કરજો

એટલે જનતાજીવત જેણે બહુ ઓછી ઇગ્ગાઓ મેવી હતી તેવા
એ માણસની અતિમ ઈચ્છા પ્રમાણે જ બધી વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ,
શયવાહિની આગળ વધે છે બીચી જાતની એ શયવાહિની ફૂલોના
દગથી લગભગ ઢકાઈ જવા આવી છે બહાર જવાના દ્વાર આગળ
પ્રેક્ષકો ધમાન કરતા ધસી રહ્યા છે યુવાન પેના મૃત માણસને
ઝૂકીને સજામ કરે છે અને શયવાહિનીના ખૂણાઓ પર ગોઠવેલી
કાળી કલગીઓ જાણે પ્રત્યુત્તરમાં ઝૂકી પડે છે
યુવાન આ મૃત માનવીને આગળ જવા દા ।

સરસ કૃષ્ણવાયેલા અશ્વો વાઘસ ગીતના તાલે તાલે નાચતા જાય છે
ટોપિનતુ ક્યુનરન માર્ય'તુ સ ગીત ગૂંજતુ રહે છે

તેઓ આ રીતે જ જો આગળ વધવાના હોય તો તો કબ્રસ્તાનમાં
પહોંચે તે પહેલા જ આ ફૂલો કરમાઈ જવાના

ફૂલોના હારમાથી પત ગિયાના ટોળેટોળા ઊડવા માડે છે બહુ
ઉઘાડુ પડી જાય છે હાર તો તારના ગૂંચળા માત્ર છે ।

હાથકરામતના જાદુ ખતાવનાગ ખેલાડીઓના અદૃશ્ય હાથો દ્વારા
અવકાશમાં ફગોળાઈ ગયેલા પત ગિયાઓ નૃત્ય કરતા દેખાય છે
પત ગિયાઓના ઉડ્યનથી રચાતી ભાતો વધુ ને વધુ સકુલ જનતી
દેખાય છે. વાદળના એકાકાર થતા પુજમાં શયવાહિની આગળ
વધે છે અને તરત જ પેલો યુવાન પારાક્ષરીના અક્ષરો ઓળખાવે
છે, પછી એક નામનો નિર્દેશ કરે છે એ એવું પોતાનું જ
નામ છે

શયવાહિનીનો આનંદ . કેવી તો પૂર્વધારણા ! માર્ટિન' નામે
ઓળખાતા આ સરકસમાં એક વ્યક્તિ સહિ
તે ઢરતા ઘણું વધારે પડ્યું છે

યુવાન મૂળ વાત એ કે મારું નામ ‘માર્ટિન’ નથી

યુવાન મૂક બની બધ છે પેલી છોકરી બધા ખડી હતી એ ‘લોઝ’મા સાજના પોપાડમા સજ્જ થયેલા આઠ પુરુષો પૈકીનો જ એક આ શબ્દવાહિનીનો ચાતક બન્યો છે એ તેણે લક્ષ્મી લીધું છે તે ઉપર નજર કરે છે ‘લોઝ’ ખાલી થઈ ગયું છે. શબ્દવાહિની બહાર ચાલી બધ છે એની પાછળ સાજના પોપાડધારી બાકીના સાત પુરુષો ચાલે છે સ્વર્ગની દિશામા પોતાના હાથ કેલાવીને ધર્મ-પાદરીઓ જેવા હાવભાવ કરે છે યુવાન પેલી અશ્વમેધ દી યુવતીની તલાશ કરે છે તેને હવે કશુંય દેખાતું નથી. સિવાય કે પવનની લહેરોમા ફફડતો રહેતો તબૂના કાપડનો ભાગ

તેની આજુબાજુ ગીયોગીય બરફ છવાઈ ગયો છે બગ્દથી આરજાદિત સાત કાળા વૃક્ષો ગૂ થાતા હાથો વડે ઝૂકી રહેના આકાશ તરફ ઊઠે છે દૂર દૂરથી સંગીતના મૂંગે સમજાય ખ હીમવ ટોળના અપાટા સાથે બગ્દ પડે છે

વૃક્ષો હવે સાવ ઉવાડા બની ચૂક્યા છે મારા હૈયાની જેમ જ !
પણ અધિ આકાશ, તારા આસુ આટના દીપ્તિમત અને ભભકુ ગી શાને ? મારા બે સાથીઓ, તમારી સાથે મારે શી રીતે જીવવું તે મને કદી આવડ્યું નથી કે આથી બીજી કોઈ રીતે હું વર્તી શકું કે કેમ તે મને સમજતું નથી

તે ઘૂટણિયે પડે છે તેના વિપાદભાવથી બગ્દને આકર્ષણ થયું દેખાય છે અને તરત જ તે તેની દેહાકૃતિને ઢાકી દે છે ત્યા બાળકોનું એક ટોળું અદર ધસી આવે છે બરફના માનવી સામે તેઓ બરફના ગોળાઓ કે કવાનું શરૂ કરે છે. યુવાન અહીંથી તસુભર ન ખસતું એવી મથામણમા છે. તેના અગો ધીમે ધીમે જૂઠા પડી જતા હોય ને, તેમ તે ઊંઘી બધ છે,
બાળકોના આનંદની ચિચિયારીઓ વચ્ચે ધીમે ધીમે પડદો પડે છે

પત્રચર્યા

મુમત શાહ

ત ત્રીશ્રી 'કઠાવટી'

‘ક્રિટિસિઝમ ઈન કેન્ડશિપ’ અગે ‘કઠાવટી’ના પાછલા અંકોમા પહેલી પત્રચર્યા વડે મે મારી વિવેચનપ્રવૃત્તિની અગત બુમિકા લખાણપૂર્વક સદૃશાન્ત સમજાવીને એ શબ્દગુચ્છથી હું શુ માત્ર છુ તે સાવ વિશદ કર્યું છે, ત્યારબાદ ‘વાચના’ની મારી સમીક્ષા અગે ખીણ પત્રચર્યા વડે જે તે આવશ્યક સમજૂતીઓ આગળ કરી છે જતા, છેલ્લા, એપ્રિલ’ ૭૯ ના, અંકમા અજિત ઠાકોર એમની એની એ ફરિયાદોને અવનપૂર્વક દોહરાવ્યા કરે છે અને ‘મૈત્રીપક્ષ ગળવાન, મૈત્રીપક્ષ ગળવાન’ તુ ગાણુ ગાયા કહે તે દુ ખદ છે.

ખોતાની બૂલભગેલી માન્યનાઓ અને મમતેને વધુ ને વધુ શાસ્ત્રીય સ્વરૂપે રજૂ કરવાનો તેમનો શ્રમ તેમના મુગ્ધ જોષી પિરોના પક્ષ-પાતનુ તેમ જ ગદ્યશ્યામ શર્માને વિગેની પૂર્વગ્રહણુદ્ધિનુ પરિણામ છે પરિણામે ‘સત્યો’ તેઓ જોઈ શકતા નથી ને મારા વિધાનો-સ્પષ્ટી-કરણોને પણ પારખી શકતા નથી. સાઠી ભાષામા ઢીએ તો તેઓ રવાડે ચડી ગયા છે છેલ્લા અંકમા તેઓ એવી તો નથી અણુસમજે અને ગેરસમજે સાથે રજૂ થયા છે જે અગિયારેય મુદ્દાઓનો છેલ્લો

પૅરા સહિતના, તતોતત જવાબ આપુ, તો મને ભય છે કે તેઓ ચર્ચાને વળી આગળ, મને જેમા લગીરેય ગસ નથી તેવી શીક્ષાર્ચાની દિશામા ખેચી જશે ને તેથી એમને આ અગે હવે કુશો નવો જવાબ આપવાને વિશે મારી જાતને હુ અસમર્થ લેખુ છુ એમની માનવનાઓ ને મારે અગેના એમના મૂલ્યાકનો એમને મુખારક હુ આ સદર્ભે, બાકી, ચારેક વાતે સ્પષ્ટ છુ °

(૧) મૈત્રી કે સમ્બન્ધો સાચવનારુ ને તે પર સિદ્ધાન્તો ઓઠાડનારુ મે ક્યારેય કશુ લખ્યુ નથી, બલકે વધુમા વધુ પ્રામાણિકતા લેખનક્ષેત્રે દાખવી શકયો છુ જતા દુશ્મનો શોધીને તો કઈ લખાય નહિ, એટલે લખાયુ તેનુ 'વિવેચન' થાય એ જ છેવટનો માર્ગ છે એમ સમજ્યો છુ, એટલે, 'ક્રિટિસિઝમ ઈન ટેન્ડશિપ'મા બવી રીતે ધ્યાનાહર્ તો 'ક્રિટિસિઝમ' જ રહ્યુ છે. પછી જેને જે માનવુ હોય તે માની શકે છે

(૨) 'વાચના'ની મારી સમીક્ષા એક પ્રામાણિક સમીક્ષા છે, ને તેમાના એકય વિધાનને વિશેની વિવેચનાત્મકના અગે હુ ત્યારેય અવઢવમા નહોતો, આજેય નથી આપણા આધુનિક સાહિત્યવિવેચન સદર્ભે, સુરેશભાઈએ સૌદાન્તિકતાઓ ગ્યાખ્યા કરી ને નવુ જે સરખયુ વિવેચાયુ તેનુ કશુ ખાસ પ્રત્યક્ષ વિવેચન ન કર્યુ તે હકીકત છે ને એ ક્ષેત્રે રાધેશ્યામે પ્રત્યક્ષ અવલોકનો આપ્યે રાખ્યા ને પોતાની સૌદાન્તિકતાઓ પેશ ભાગ્યે જ કરી, તે પણ હકીકત છે બને વિશેની મારી વિવેચના સ્પષ્ટ છે, ને આ વાન સમકાલીનોમા એટલી બધી જાહેર છે, કે તેમા કશી ચર્ચાને પણ અવકાશ નથી. જતા મારાથી અમણ્યાઓ આગળ કેટલી સ્પષ્ટતાઓ રજૂ કરાય ! કરી શકાય ?

(૩) આ સદર્ભે સુ જો. અને રા શનુ ઐતિહાસિક સદર્ભે જે સ્થાન છે તે મારે મન સ્પષ્ટ છે, ને મારા અન્ય પ્રકાશનોમા પણ તે વર્ણવાયેલુ જ છે એને સ્વીકાર્યા વિના પણ ગુજરાતી સાહિત્ય આગળ

વધે તો મને એમા જો વાંધો હોઈ શકે ? હકીકત તો એ છે, કે મને એવા ઈતિહાસ લખવામા રસ નથી, એવા લખનારને મારા મૂલ્યાંકનોથી મદદ વાપ તો ચાપ, ન ચાપ તો ન વાપ એનો કોનો વખવો નથી મારુ કામ જુદુ છે, ને શુ છે તો સૌ જાણે છે

(૪) બીજા વિવેચકો માટેનો મારો વણુલિખિત મત જેની પાસે હોય તેની પાસે લલે હોય હુ મારા નિખિત વિધાનો વિશે જવામદાર હોઈ શકુ બાકીની ગાડી વાતોનો કોઈ અર્થ નથી ગુજરાતી વિવેચન-નાહિત્યનો હુ કોઈ પગારદાર નોકર નથી, એટલુ જ માટે માગણીઓ કરનારાઓને કહેવાનુ છે, આ સદ્ભે

—‘કકાવટી’ના વાચકોને ઉકત ચારેય પીગતો વિશે, મારી છેલ્લી બે પત્રચર્યાઓ, ‘વાચના’ની મારી સમીક્ષા, ‘વાચના’ના એ લેખો ને જેને વિશે એ લખાયા છે તે કૃતિઓનો તથા તે તોના આપણા મમગ્રદશી આધુનિક સદ્ભના આવશ્યક અભ્યાસ કરી, જે તે તોના પાંધવાની વિનતી કરુ છુ

આ પત્રચર્યા મારા છેડેથી અહીથી પૂર્ણ થયેની સમજની

[૨]

શ્રી. ગનિલાલ ‘અનિલ’

એપ્રિલ-’૭૯ના ‘કકાવટી’મા અમારા પુસ્તક ‘કવિતાનુ શિક્ષણ’ વિરો તમે જે ત્હડ નોવ લીધી છે એ વિરો એક બે ખુનામા જરૂરી સમજુ છુ ।

આ પુસ્તક અમે (ગમણ સોની, મણિલાલ હ પટેલ) લખ્યુ છે એ સપાદન નથી । પુસ્તકની પ્રસ્તાવના કે પ્રકરણોના પ્રાસ્તાવિક લખાણો તમે વાંચ્યા હાન તા પુસ્તકનો ઉદ્દેશ્ય અને અમે સ્વીકારવી મર્યાદાનો તમને ખ્યાલ આવત ગિફદા અને વિઘાટીઓ માટે આ પુસ્તક છે. કવિતાને કમ માણવી, કવિતા બીજા નુધી કરી ગતે પહોચાડી

કવિતાના ઘટકતત્વોનો પરિચય કેળવવો ઇત્યાદિ એના ઉદ્દેશો છે ।
 ને અમે એ સંપૂર્ણ રીતે ખર પાડ્યા છે એમ નમ્રતાપૂર્વક ડહીએ
 છીએ

ગઝલના પરિચયમા ‘કાફિયા-રદીફ’નો ક્રમ અનવધાનથી ઊલટો થઈ
 ગયો છે । આવી ‘સામાન્ય મૂઝ’ અમારામા ના હોય ? ગઝલ લખ-
 નાર ને એ વિશે લખનાર/વાચનાર તરીકે તમે મને જાણો છો, છતાં
 તમે અનવધાનની શક્યતા જોયા વિના એને અજાન ગણ્યો । ભણે
 ગદીફ એ તુકાન્ન છે, સ્થિર છે. કાફિયા એ પ્રાસ છે ને બદલાય છે
 મારી ભૂલ પ્રત્યે શ્રી જયત કાઠારીએ પણ નમ્રતાથી ધ્યાન દોર્યું
 હતું । અનેક કામોમા પ્રવેશ્યા પછી અનવધાનથી એ ભૂન રહી ગઈ
 અન્યથા એમ ન થયું હોત । ગણના આવર્તનોને લખના આવર્તનો
 ડહવામા ગેગસમજ લાગે, ગણુ વિદ્યાર્થીઓને મરણતાથી સમજાવવા
 જતા એમ જ થાય । ગઝલના પ્રાથમિક પરિચયમા એનો વિકાસ કે
 છદોની બધી જ વિગતો આપવાનો ઉપક્રમ નહોતો તાત્ત્વિક વાતોથી
 અને એના ભાગ્યેયમપણાથીય શક્ય એટલા બચવાનું હતું । ગઝલના
 વિકાસ શેરયોજના અને છદ વિશેની વાતો સ્વયંસ્પષ્ટ છે । અમારી
 સ્નીહૃત મર્યાદાને લક્ષમા લીધા વિના જ તમે અપ્રસ્તુત વાતો કરી છે
 મુકતઢ વિગેય તમે ખીચ વાતો કરી જે અમને બિન જરૂરી લાગેલી
 ગઝલ વિશે તમે ધાગે છો એવું બધું જ અમારે શા માટે
 લખવું જોઈએ ?

પુસ્તકમા જેમ ઉપક્રમ હોય એમ જ બધા સ્વરૂપો સાથે લીધા
 છે, એથી ડઈ આમડછેટ આવી નથી ગઈ । પુસ્તકના પ્રારંભિક
 પચાસ-સાઠ પાનામા જે કાવ્યચર્યા થઈ છે એની પદ્ધતિ કે મૂલ્યવતા,
 વિશે તમે કેમ ચૂપ રહ્યા ? ખેર, એ તો એ વિષયનો કોઈ અધિકારી જ
 લખશે ‘વાચકોને દર’ કર્યાની વાત આ સાથે સાકળી એય જરૂરી
 નથી ? પત્ર અક્ષરશઃ છાપવા વિનંતી છે, કુશળતા અને આભાર સાથે

મારા નોંધમાં 'લેખકો' શબ્દ એકથી વધુ વાર આવે છે, છતાં અનવધાનથી 'સપાદકો' શબ્દ આવી ગયો તેથી 'આ પુસ્તકે અમે લખ્યું છે એ સપાદન નથી !' એવી જાહેરાત થઈ એ કીક થયું

પુસ્તકના હેતુ કાવ્યશિક્ષણ દ્વારા વિદ્યાર્થીને કાવ્યના અનરંગ સુધી પહોંચાડવાનો છે. એ માટે જરૂરી અને અનિવાર્ય લાગે એટલી જ માહિતી આપવાની મર્યાદા સ્વીકારી છે—ખરું ને ? પણ જે અને જેટલી માહિતી અનિવાર્યપણે અપાઈ, તે તેટલી. તેની મર્યાદામાં નિર્વિવાદ અને ચોક્કસ જ હોય એવો હેતુ લેખકોએ નથી રાખ્યો ? જે માહિતી અપાઈ હોય તે અધૂરી, અસ્પષ્ટ અને ગેરસમજ પણ કેલાવે તો ભલે એવી મર્યાદા તો નથી સ્વીકારીને ? વિષયદીક પાનાની મર્યાદા સ્વીકારી, અનિવાર્ય લાગ્યું તે જ લખ્યું, તેમાં જે, જેટલું વચાવ તેમાં ક્યાંક ક્યાંક ગેરસમજ અને અધૂરી સમજ પ્રગટ થતી દેખાય, કલાપીયુગથી અગદ્ગદકો મારીને ઠેઠ સાહીમા પહોંચી ગયાનું જણાય તો તેમ ક'નાં નહીં, પણ જોનારે 'નમ્રપણે' ધ્યાન ખેંચવું એવો હેતુ કે મર્યાદા તો નથી ને ?

શિક્ષકો/વિદ્યાર્થીઓ સામે મૂકાયેલી માહિતી, પાનાની મર્યાદામાં રહીને જ ચોક્કસાઈભર્યા લખાણમાં આપી શકાય છતાં ઉપનક/ઉદ્વેગપણે આપી શકાય તો આપવી એવી મર્યાદા તો જ સ્વીકારી હોય ને ?

મર્યાદા એટલે કોની મર્યાદા ? શેની મર્યાદા ? જેટલું થેં લખ્યો તેટલું સમૂર્ણ અને ચોક્કસ હોય નિર્વિવાદ હોય આમાં મર્યાદા-ભંગ ક્યાં થયો ? એની અપેક્ષા રખાય કે નહીં ? કે બધું 'સ્વચ્છ-સ્પષ્ટ' છે એમ સમજીને વાંચવાનું જ માડી વાળવાનું ? તો પુસ્તકનું પ્રયોજન શા માટે ? સ્વચ્છસ્પષ્ટ જ્ઞાની સામે છે, પેના નિશાળમાં ભણુવા બેઠા છે, તેમની સામે ? તો તેઓ યુ બાણુવા બેઠા છે ? શા માટે બેઠા છે ?

ફાફિયા-રદીકનો ક્રમ જિલ્લો થઈને વાર વાર અનવધાનથી છપાઈ
જાય ત્યાં શુદ્ધિપત્રમાં તેનો ઉલ્લેખ કરવાની 'સામાન્ય મૂઝ' તો લેખ-
કોમાં હોય જ ને ! કે તે પણ 'સ્વયસ્પૃ'ના આશ્વાસને નિર્વાહ ?

‘ગણુના આવર્તનોને લયના આવર્તનો કહેવામાં ગેરસમજ લાગે
(હોય નહીં !), પણ વિદ્યાર્થીઓને સરળતાથી સમજાવવા જતા એમ જ
થાય !’ વાચીને તો હું સ્તબ્ધ જ થઈ જાઉં છું ! આ તે બાલિશ
ભોળપણ છે કે નિખાલસ ધૂળતા ? અર્થને આ રીતે ગળાડાવી દઈને
કવિતાનું શિક્ષણ આપવાનું કુસાહસ કરો ! છતાં વાચકને કોણે દુઃ-
કર્યો એ પ્રશ્ન અપ્રત્યુત્ત લાગે છે ? ‘ગઝલ વિવિધ અગ્ની ફારસી સુગેય
છદોમાં લખાય છે આટલી સરળ સમજ આપવામાં હેતુને કયું
નુકસાન થતું હતું કઈ મર્યાદા નડતી હતી ? એમાં આવર્તનોના ગોળા
ગળાડાવવાની કઈ જરૂર હતી ? કતાપી/બાલાશકુના યુગમાં મોટે
ભાગે -ગાત્રગાગા ગાલગાગા ગાલગાગા ગાત્રગા -લગાગાગા લગાગાગા
લગાગાગા લગાગાગા જેવા ગણુના આવર્તનોવાળા છદોમાં ગઝલ લખાતી
હતી, પણ ૧૯૪૨ પછી વિવિધ છદોમાં તે લખાવા માડી તેના ગણુના
આવર્તનો નથી આધુનિક ગઝલકારો ચારપાયે છદોમાં ગઝલ લખે તે
મર્યાદા, ગઝલના ઈતિહાસની મર્યાદા નથી તમારે ગઝલનો ઈતિહાસ
આપવો અપેક્ષિત ન હોય, તે સમજાય એમ છે, તે લલે ન લખે !
પણ જે લખ્યું એમાં સમજ પ્રગટ થવી વટે કે ગેરસમજ ? વળી તે
ભણવાય એટલે તેનો વિસ્તાર થાય ! આવો હેતુ ન હોઈ શકે તમે
લય’ શબ્દને જ શા માટે વચ્ચે આણો છો ? ગીત લયબદ્ધ હોય છે,
પણ તેનો છદ હોય છે ખરો ? છદમાં લય-ગેયતા તો ‘સ્વયં-
સ્પૃષ્ટ’ છે, તો પછી અચોક્કસ અર્થની ચિઠ્ઠી ચોટાડવાનો ઉપક્રમ
શા માટે ? શિક્ષણ માટેના પુસ્તકમાં યે ચોક્કસાઈનો આગ્રહ અપ્ર-
સ્તુત/બિનજરૂરી માનો છો ? આમાં સંપૂર્ણતાએ પહોંચવાના ઉપક્ર-
મની વાત જ ક્યા છે ? તાત્ત્વિક વાતોથી બચવાની વાત કરીને તમે

એ છે કે હાઈકુ' માટે સ્વતંત્ર પ્રકરણ આપે છે। ત્યારે કલ્પ/રૂપાઈ માટે પણ એકાદ સ્વતંત્ર પાનું આપવું જોઈતું હતું હાઈકુની માહિતી ઉપ-બ્ધ છે અને મોટી હવેલીના મહારાજે એની ચારતી ઉતારી છે એટલે લખ્યું અને કલ્પ/રૂપાઈની માહિતી તો ગોધરી પડે એટલે ટાળ્યું । એ લૂનવું ન જોઈએ કે કલ્પાતના સ્વતંત્ર સમહો પણ પ્રગટ થયેલા છે

કાફિયા ગદીકનો કમ સરતચૂકથી બિલટો થયો, તે સમજ્યા પણ મણિભાઈ નમુમાઈનો ઉલ્લેખ કરે છે અને શિક્ષકો/વિદ્યાર્થીઓને

ગુજરે જે રિરે તારે જગતનો નાથ તે સહેજે,
ગણ્યુ જે ખ્યાનુ ખ્યાગએ, અતિખ્યાનુ ગણી લેજે ।
એ ગે'ર સામરે લાગે તે મૂઝાય કે આમા પ્રાસ કયો, અને રદીક
કઈ ? અહીં તુકાન્ત છે, પણ તે રદીક નથી । 'ગઝલ ગદીક સહિત
લખાય છે તેમ રદીક સહિત પણ લખાય છે' એમ લખવામા કઈ
મર્યાદા નહીં ?

'પરંપરાગત ગઝલોમા રદીક અને કાફિયા અને રદીક મોટા ભાગે
એકાદ શબ્દના જ રહેતા' આમ લખેા તેનો શો અર્થ થાય ?
'એકાદમા મોટા ભાગે વધુ સખ્યા કે યુગલનો સમાવેશ થતો'
એવો અર્થ ? આ તો અર્ધનારીશ્વર જેવી આધ્યાત્મિક કોટિના સાક્ષા-
ત્તની દાર્શનિક વાત જેવી વાત થઈ । એક શબ્દ (તે બદલાતો હોય
ત્યારે) માત્ર પ્રાસ હોઈ શકે રદીક શી રીતે હોઈ શકે ? અને તુકાન્તે
એક જ શબ્દ આન્યા કરતો હોય તો તે માત્ર રદીક થાય-પ્રાસ-રદીક
શી રીતે થાય ?

આટલી ચર્ચાનો સાર એ છે કે લેખકો પાસે પોતાને જે અપે-
ક્ષિત છે તે અર્થ પ્રગટ કરવા માટેની ચોક્કસાઈભરી લાપાનો અભાવ

ઠેકઠેકાણે દેખાય છે જદ, પ્રાસ-રદીક અને પરપરાના ચોકડા હોવાથી પદ લખવું સરળ બને છે, પણ ગદ્ય તો અર્થ અને ભાવનો માધ્યમ તરીકે માગે છે ?

દલા તગવાડીને તો વાણુ બધું બિનજરૂરી લાગે, પણ ખેડૂતને ગુ જરૂરી લાગે, વળી જરૂરી લાગે તે સક્રિય થઈને દત્તાને સમજાવે ત્યાં શુ થાય ? અહીં માત્ર વાર્તાસ અપેક્ષિત નથી

વિવેચન, વિષયોના અધિકારી જ લખે એવો વિચાર છે તો, વિષયો પણ અધિકારી જ લખે એવો આગ્રહ કેમ નથી ? શિક્ષણ માટે તૈયાર કરવામાં આવેલા આ પુસ્તકના વિવેચન માટે તમને કયા ‘અધિકારી’ અપેક્ષિત છે ? કૃષ્ણવણી-અધિકારી કે ગુણવન્તમાઈ શાહે પુસ્તકના પ્રારંભે ત્રીસ લીટી લખી આપી છે એવા ‘અધિકારી’ લખે એ અપેક્ષિત છે ?

એક માણસ, એક જીવના પગનો અગૂંઠો તપાસે છે, અને ઢાંચે-વામાં આવે છે, ‘તુ દેહસૌન્દર્ય-મૌઞવને ક્રમ જોતો નથી ? જવાબ એ હોઈ શકે કે તે કદાચ હાડવૈદ છે, પણ તે સાથે જ મૂંઝવાય છે કે પેલો જીવ લગડાય છે.

—રતિલાલ ‘અનિસ’

‘લાલશકર ઠાકરનું એક મૃત્યુ’ (વાર્તાકાર લાલશકર ઠાકર)

1. ‘સુગોષ્ઠી’ની ૪-૩-૭૯ એ મળેલી પ્રથમ બેઠક માટે પસંદ થયેલી, ખોલાવટીઓ ‘વગડો’ અને ‘લાલશકર ઠાકરનું એક મૃત્યુ’ના અભ્યાસલેખો અને ચર્ચામાં સર્વશ્રી રતિલાલ ‘અનિલ’, વિજય શાસ્ત્રી, અજિત ઠાકર, ભગવતીકુમાર શર્મા, જનક નાયક, સનત બેપી, બકુલેશ દેસાઈ તથા નરસિંહ પરમારે ભાગ લીધો હતો તેમા રજૂ થયેલી અભ્યાસલેખો પૈકીનો એક અહીં આપ્યો છે]

11 ૬ નિમ્

આ સમીક્ષામાં કલ્પન-પ્રતીકયોજના, કથનરીતિ, અનુભૂતિનું સ્વરૂપ કે ભાષાને અલગ અલગ રીતે તપાસવાનો ઉપક્રમ નથી તેને બદલે વાર્તાને વાક્યે વાક્યે ઉપગોક્ત વાનાના સદર્ભે ઉદ્દેશતા, એળખતા, આસ્વાદતા જવાનો આ પ્રયાસ છે પરિણામે લખાણ દોષસૂત્રી બન્યું છે, પુનરાવર્તનો પણ થયા છે અરે ! આ પદ્ધતિ સ્વીકારી હોવાથી આખી વાર્તા અહીં ઉનારવી પડી છે વળી ઉપર દર્શાવેલે બધા વાના તો ઠીક પણ એકાદ-મે વાનાને સ્પર્શી સતોષ માનવો પડ્યો છે ખાસ કરીને કલ્પન અને પ્રતીકયોજનાને આનાથી સંદર્ભ કરવું પડ્યું છે. કારણ કે, થોડાક શબ્દ અર્થઘટનોનો નિર્દેશ કરીને સતોષ માનવો પડ્યો છે, સમગ્ર કૃતિને હેન્ડલ કરતા આવવાનું Function પણ ગ્રાટ કરી શકાયું નથી એ માટે મેં પસંદ કરેલી પદ્ધતિએ આંકેલી, મર્નાદાઓ કારણભૂત છે. આ રીતે વાર્તાની તપાસ કરવાના પ્રયત્નો ભાગ્યે જ થાય છે. એટલે એ દિશામાં એકાદ ડગ માડવાની લાલચ થઈ છે આખા લેખમાં વર્ણનાત્મક અભિગમ છે. પણ મતબોને છુપાવવા માટે તેનો ઉપયોગ થયો નથી

આ વાર્તાનું શીર્ષક વાર્તામાં વ્યતી મનોવૃત્તનાને વાર્તાકાર પૂરે-પૂરી પસંદ તેમજ પ્રાયવેટ માનના હોવાના વલણનો અદાજ આપી

દે છે વાર્તાનાયકને પોતાની સાથે Identify કરવાનું આ વક્તવ્ય કેળ અભિનિવેશનું પરિણામ છે કે પછી વાર્તાની રૂપરચનાને તે ચોક્કસ દિશામાં લઈ જઈ શક્યું છે તેની તપાસ થવી જોઈએ વાર્તાકારના આ વક્તવ્યે આ વાર્તાનું કથનકેન્દ્ર સીધું જ વાર્તાકારમાં પ્રથમ પુરુષ એક વચનરૂપે રહેલું છે, એ સ્પષ્ટ કરી દીધું છે અહીં 'એક મૃત્યુ' પદો ખીજા અનેક મૃત્યુનું મૂલ્યન પણ કરી દે છે વળી વાર્તામાં ઘટતા વાર્તાનાયકના મૃત્યુનો પ્રકાર વિશેષ - શારીરિક નહોતો પણ આધ્યાત્મિક મૃત્યુ - પણ મૂલ્યવી દે છે

વાર્તાનું પ્રથમ વાક્ય - “૭ ફીટ લાખી

આ ખીણની

સામી પાર ૫ છે ”

વાર્તાનો આગલ ત્રણ પંક્તિમાં વહેંચાયેલા આ વાક્યથી થયો છે અહીં ખીણની પહોળાઈનો નહીં (જે સામાન્યતઃ અપેક્ષિત છે) પણ લંબાઈનો ઉલ્લેખ છે, તે નોંધપાત્ર છે “આ ખીણની” એમ કહીને ખીણને અગતતાનો પરિવેશ આપ્યો છે “૭ ફીટ ” પદો (શરીરની ઊંચાઈથી થોડો વધારો) પણ અગતતા વધારે છે “સામી પાર ૫. છે.” એમ કહીને વાર્તાનાયકે પોતાની સ્થિતિ સૂચવી દીધી છે પોતાના અને ૫ વચ્ચેના નાના લાગતા અંતરને ખીણ કહીને એનું ભયાવહ ઊંડાણ સૂચવી દીધું છે તે નાયિકા માટે (જે સમવત નાયકપત્ની છે) ૫. મહાનો પ્રયોગ અ-પ્રગિય સૂચવે છે અહીં નાયિકા કેવળ સજા છે, ચિહ્ન છે. એના તરફ નાયકને આત્મીયતા નથી ‘ખીણ’-૫ જેવા પદો નાયક-નાયિકા વચ્ચેની દૂરતા, અપ્રગિય, ૫ ની રહસ્યમયતા તથા તેના તરફનો કંઈક કરનો ભાવ જગાવે છે છે’ જેવું અસ્તિવાચક ક્રિયાપદ વાક્યના અંતને કંઈક અણુધાર્યો બતાવે છે. એક હળવા જડ સાથે વાક્ય પૂરું વાળ છે આ જડનું કારણ આ વાક્યને ત્રણ પંક્તિમાં તોડીને મૂક્યું છે, તે પણ છે આ

વાક્ય અઠાદમ કવિતાની પકિતઓ વાચી રહ્યા હોવાનો આકાસ પશુ જન્માવે છે.

ખીજુ વાક્ય “ચશ્માના સ્વચ્છ કાચની પાછળ એની મેધાવી આખોના પલકારા”

આ વાક્યથી પેઢેગ્રાફ બદલાય છે નાયિકાની તત્ક્ષણનું વર્ણન કરતું આ વાક્ય ‘ચશ્માના’ પદથી જગત તથા જીવને જોવા અનુભવવા મૂલ્યવાની નાયિકાની દૃષ્ટિનો સંકેત કરે છે નાયિકાની દૃષ્ટિ પોતાના આગ્રહો અને માન્યતાઓથી અવગેધાયેલી છે “સ્વચ્છ કાચ” આ દૃષ્ટિની સર્વસ્વીકાર્યતા તથા બહુજનમાન્ય વિશદતા (અલગ્યત કાચની જરડતા સાથેની વિશદતા) મૂલ્યવે છે આખોને આપેલું મેધાવી’ વિશેષણ નાયિકાને પ્રજા સિદ્ધ કરે છે ‘પલકારા’ પદથી નાયિકાની નાયક મન સ્થિતિને સમજવા મથતી હોવાનો (અલગ્યત નિષ્ફળ મથામણનો) નિર્દેશ નાયક કંઈક બિનઅગત્યપણે કરે છે અહીં ‘ચશ્માના સ્વચ્છ કાચ’, ‘મેધાવી આખો’ અને ‘પલકારા’ નાયકની તત્ક્ષણ અને નાયિકાની તત્ક્ષણ વચ્ચે રહેલા વિચ્છેદને મૂલ્યવે છે

ત્રીજુ-ચોથુ વાક્ય ‘તમિષ્ત્રની પેલી પાગ બ વચ્ચે તમિષ્ત્ર.’

ખીજામા જીડાણ સાથે અધકારનો ઉલ્લેખ કરીને નાયિકા સાથેના અંતરને, અપરિચયને અને ભયને વધુ વિસ્તૃત બનાવાયા છે પહેલા વાક્યમા આવેતું ‘સામી પાર’ પદ અહીં ‘પેલી પાર’ રૂપે ઉપસ્થિત થાય છે આ બે પદોમાથી ખીજુ પદ વધારે અંતરને સૂચવતું તથા અપરિચિતતાનો સંકેત કરતું હોવાથી નાયકના મનની સૂચ્ય પરિચિતતા-માથી સંપૂર્ણ અપરિચિતતા તરફની ગતિને ચરમ રીતે સૂચવે છે ‘અધકાર’ને બદલે ‘તમિષ્ત્ર’ જેવા તત્સમપદનો ઉપયોગ સંભવતઃ નાયિકાની મેધાવી આખોના નાયક પર પડેલા પ્રભાવને કાગળે છે ચોથુ વાક્ય નાયિકા અને પોતાની વચ્ચે રહેલા અધકારને અપરિચિતતા,

ભય, અતરને લાગ મૂકીને કથવા પ્રયોજ્યુ છે આરભના આ ચાગે વાક્યોમા દેખાતો ક્રિયાપદોનો અભાવ નોધપાત્ર છે ચાગે વાક્યો અન-
પેક્ષિતપણ હળવા-માટે જર્ક માથે થભે છે આ ચારે વાક્યોને કથક
એવા નાયકે ઉખા ગોપી લઈ કકરા બનાવ્યા છે ચાગે વાક્યોનો
વાક્યબળ યુસ્ત છે.

પાયમુ વાક્ય ‘આ કાઠે ખોરસલીના મૂલતા પડછાયાના નેતરની
ખુરશી પર શગને શિથિલ કરીને પડે છે’

ખોરસલીનો અહી તેના મૂલતા પડછાયામા વર્ણુનથી પ્રવેશ થયો
છે ખોરસલી અહી સ્મૃતિનુ સૂચન કરે છે આગળ ઉપર તે અન્ય
પદાર્થોનુ સૂચન કરનાર તરીકે પ્રયોજ્યુ છે “મૂલતા પડછાયા”
પવન અને તડકાની ઉપસ્થિતિનુ સૂચન કરે છે. “નેતરની ખુરશી”
પદોમા વિવિધ સાહચર્યો/સ્મૃતિ સાહચર્યોનો નિર્દેશ જોઈ શકાય એ
રૂઢિ લવચિક આલયન તરીકે પણ એને લઈ શકાય “શિથિલ કરીને”
ક્રિયાપદ પ્રયત્નસાધ્ય શિથિલતા સૂચવે છે ‘પડે છે’મા જણાતો
નિરાતનો ભાવ પણ નોધપાત્ર છે ‘ખોરસલીના મૂલતા પડછાયા’,
નેતરની ખુરશી’ અને ‘શરીરને શિથિલ કરીને પડી રહેવાની’ અવસ્થા
કશીક વિગિષ્ટ ભાવાવસ્થાનુ સૂચન કરે છે અને તે સક્રિય થવા
લાગેલી સ્મૃતિ-અવેદન-અસ્તિત્વની અનુભૂતિ હોવાનુ ધારી શકાય
આ વાક્યમા પ્રથમ વાર જ શિથિલ વાક્યબળ યોજાયો છે એમા નાય-
કના મનનો Reticence પ્રતિબિંબિત થયો છે

છટ્ટુ વાક્ય “ખોરસલીની મૂકાયેલી ડાખળી ખખડે છે”

ખોરસલીના કલ્પનને વિકસાવવાની ગરજાત ‘યાય છે ‘મૂકાયેલી
ડાખળી’-મૃત અથ (નાયકના અસ્તિત્વનો એક નિર્ણય જરૂર અશ)
અને ‘ખખડે છે’ પદો તેના કર્કશ અવાજને-મૂત કરે છે અહી
‘ખોરસલી’ અસ્તિત્વનુ સૂચક બને છે વાર્તાકાગે આ કલ્પનની

સ દિગ્ધતાનો વિસ્તાર અહીં આ રીતે કર્યો છે, જેનાથી આ કલ્પન સમૃદ્ધ બન્યું છે.

સાતમું વાક્ય “જેઠું છું તે એક કાગડો એને ચાચમાથી પકડીને ખેંચે છે”

“જેઠું છું તે” વાક્યાશ્રમા અલ્પધારી બદનાથી થતું આશ્ચર્ય ખેદના કશાય ભાર વિના આમ જ પ્રગટ થયું છે. ‘એક કાગડો’ મા ‘એક’ વિશેષણ કાગડા વિશે કશી સ્પષ્ટતા ન કરતું હોવા જતા ઘટનાને સ્વભાવિક રીતે રજૂ કરવામાં ઉપકારક લાગે છે અહીં કાગડાનો વર્ણનમાં પ્રવેશ થાય છે કાગડા સાથે જોડાયેલા લૌકિક સદ્ભો, એનો વર્ણ, સ્વભાવ, રીતમાન, સ્વર આદિને કારણે એ ભય જન્માવે એવું ગહસ્યમય પાખી છે અહીં કાખળી તોડવાની એની વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિ તથા એની સાથે જોડાયેલા અધ્યાસોને આધારે મૃત્યુ માથે એનું સામ્ય મૂલ્યવાયુ છે.

(વધુ આવતા અકે)

ઉત્કૃષ્ટ **K HARWARS**

ઇલેક્ટ્રિકલ

એકસેસરીઝ

ટ્રિપલસિક્સ

ઇલેક્ટ્રો એન્જિનિયર્સ

લીમડા ચોક, ખરવર રોડી
મુંબઈ (ભારત)

**ભૂપત વડોદરિયાની
નવસકથાઓ**

પલ પલ વ્યાકુળ પ્રાણ	૧૯-૫૦
તારા હૈયે માચી પ્રીત	૧૯-૫૦
જપતપ જૂબ, સાચી પ્રીત	૧૫-૫૦
ભવોભવની પ્રીત	૧૯-૫૦
મોતના પીંજરે	
તરસ્યા પ ખી	૧૫-૦૦
સ્વપ્ન પ ખી	૧૩-૦૦
એક નકારી છોડી	૧૩-૦૦
બીજુ ચોવન	૧૦-૦૦

શાળા-ઉપયોગી નાટકો

નાટકોની દુનિયા	યશવત મહેતા
શાળા-ઉપયોગી નાટકો	- રજની શેઠ
ભજવો નાટકો	- બળદેવ મોલિયા
સહેલા નાટકો	- મુગ્ધેશ બાધી
ક્રિશોરોના નાટકો	- પ્રા હસિત બૂચ
(દરેકના ૩ અઢી, સેટના ૩ ૧૫)	

ભૂપત વડોદરિયાના

ચિંતનલેખોનો મ ગ્રંથ

રેબાહિરે	૧૨-૦૦
ચગવ્ય (ચિંતનલેખો)	
મલાલ મજમુદાર	૮-૦૦

કાવ્યમ ગ્રંથો

સૂર્યના ગોળાને ભેટવા

જતા - નાગરાજ	૩૦-૦૦
કાલિન્દી - જલક નાયક	૧૨-૦૦
કૂલડા - હેતલ મોદી	૨-૦૦
ઇન્દિરા ગાધીના કારનામાઓની	
શ્રુતવનારી દાસ્તાન	
ગોલ ધ પ્રાઇમિનિસ્ટસ મેન	૩ ૩૫-૦૦

લાજવાલાયક નાટકો

નવા નવા નાટકો - પ્રા હસિત બૂચ	
તખ્તાલાયક નાટકો - રજની શેઠ	
નાટકો જ નાટકો - મુગ્ધેશ ગાવી	
૨ ગલીલા - ચ ચી મહેતા	
હસાહસના નાટકો - હરીશ નાયક	
(દરેકના ૩ ૫, સેટના ૩ ૩૦-૦૦)	

આયુર્વેદનાં પુસ્તકો

લાભકર કર ઠાકર 'પુનર્વ' ની બાર	
ગંગપુત્રિકાઓ મેટના ૩	૨૪-૦૦
ધર વરનો વૈદ	૧૩-૫૦
ધર વરના ગ્રીપવા	૧૩-૫૦
અભિનવ કુદરતી ઉપચાર	૧૩-૫૦
યોગાત્મનો અને આરોગ્ય	૧૩-૫૦

હિત્ય-સ ગમ, બાવા સીદી, ગોપીપુરા, સૂરત-૧

નમદનગરીના શુદ્ધ સાહિત્યમાસિક 'ક કાવટી' ને
હાર્દિક શુભેચ્છા

☆ પ્રભુદાસ ભાઈચંદ

એન્ડ કુાં. જરીવાળા

ઉત્પાદક - રીયલ એન્ડ ઈમીટેશન

કલાખતૂન એન્ડ ઈમીટેશન જરીગુડઝ

સૌયદ્ધપુરા બજાર, સૂરત ૩૬૫૦૦૩ ફોન • ૩૩૬૪૪-૨૪૦૬૩

☆ મોદી ભાઈચંદ દેવચંદ

અનાજના વેપારી અને કમિશન એજન્ટ

દિલ્હીગેટ, ગમેમંદી રોડ, સૂરત ફોન ૨૩૬૨૧-૨૫૮૪૬.

છ મોદી મેટલ એન્ડ

વાયર ઇન્ડસ્ટ્રીઝ

ઉત્પાદક :- ફાર્બન કોપરવાયર કોર જરી હેન્ડીક્રેટસ

સૌયદ્ધપુરા બજાર, સૂરત ફોન ૩૩૬૪૪

☆ સ્વાતિ મશીનરી એન્ડ

ઇલેક્ટ્રીકલ કંપની

— ઓથોરાઈઝડ ડીલર —

સ્વાતિ ડીપવેલ જેટ પંપ

દિલ્હીગેટ, સ્ટેશન પાસે, સૂરત. ફોન C/O ૩૩૫૦૬

કંકાવટી

જૂન
૧૯૭૯

વિવેચન
'ધ્રમકેતુ' - ડયુરેનમાટનુ નાટક
ડૉ સુરેશ હ જોષી
નોંધ
રતિલાલ 'અનિલ'
વાર્તા
હળતી અપોગનુ પેટાળ
એલિનોર ક્લાક
પ્રમોદકુમાર પટેલ
અગગગ ગળી ગયેયો માણુમ
કેતુ સુણાવર
તઈણ માણુહ
વિજય શાસ્ત્રી
મગ્તકાવતાગ અને
રમેશ પાડેખ
લોખીના ચોડા
પ્રવીણસિંહ ચાવડા
પત્રચયા
અનિલ ઠાંગેર
વાર્તામીલા
અનિલ ઠાંગેર

શ્રી ગણેશ ટ્રસ્ટ

રામપરા

સૂરત - ૩

હસમુખલાલ ડી. રેશમવાળા

કુન્દાવરી

મે,
૧૯૭૯

સાહિત્યસન્ન
અને વિચારોનું
સર્વલક્ષી માસિક

વર્ષ ૨૦ : અંક ૨૪૩ : મૂલ્ય : દોઢ રૂપિયો

દર માસની પદરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ

દેશમાં રૂપિયા ૧૨, બે વર્ષના રૂ. ૨૩; વિદેશ • શિલિંગ ૩૦
(દરિયાઈ ટપાલથી), પાંચ પાઉન્ડ (હવાઈ ટપાલથી), મેગઝીન
એન્જ-સીએ અને જાણીતા ગ્રંથવિક્રેતાઓને ત્યાં લવાજમ ભરી શકાય
છે. કોઈ પણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે. લવાજમ અને વ્યવસ્થા
અંગેના તમામ પત્રવ્યવહાર રતિલાલ 'અનિલ', ૩, આનંદનગર,
સગરામપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨ સરનામે જ કરવો.

'કુન્દાવરી' કવિતા, વાર્તા, ગદ્યખંડક, નિબંધિકા, વિવેચન આદિ
સાહિત્યિક ધોરણની કૃતિ સ્વીકારે છે, કૃતિ સાથે સરનામા-
ટિકિટવાળું કવર અવશ્ય બીડવું. કૃતિ રતિલાલ 'અનિલ',
૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨ સરનામે જ મોકલવી.

ત્રી-મુદ્રક-પ્રકાશક

રતિલાલ મૂળચંદ્રાસ 'અનિલ'

પ્રકાશનસ્થળ : ૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨

મુદ્રણસ્થાન : અમલવી મુદ્રણાલય, બાવાસીદી, ગોપીપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૩.

‘ધૂમકેતુ’-ડયુરેનમાટનું નાટક

ડૉ. મુરેશ હ. જોષી

- અસમ્ભવિતને રંગમય પર, કલાના પ્રાણત્વથી, સમ્ભવિત બનાવીને રજૂ કરી શકાય, આથી જ તો એરિસ્ટોટલે કહેલું કે ભ્રાન્તિને સમર્થ રીતે કલા રજૂ કરે છે. કલાનું સત્ય બહાર સિદ્ધ થઈ ચૂકેલું હોતું નથી, એ કૃતિમા સિદ્ધ થતું આવે છે અસમ્ભવને સમ્ભવ બનાવવાને। પડકાર કલાકાર રસકીય હેતુથી કરતો હોય છે, કોઈ ચમત્કારમા લોકો ત્રદ્ધા ધરાવતા થઈ જાય એવા કશા આશયથી નહિ. કેટલીક વાર કલાકાર આવી સમર્થ રજૂઆતથી ત્રદ્ધાઅત્રદ્ધાના પ્રત્નોની માહણી કરાવી કરવાને આપણને પ્રેરતો હોય છે

નાટકના બધાંજણમાં આકર્ષિતતા રચનાત્મક ભાગ ભજવે એવી યોજના કરવાનો પડકાર ડયુરેનમાટ ગ્રીસે છે એની પાછળ એક દાર્શનિક પીઠિકા છે અને રસકીય આશય પણ છે આ બે વચ્ચે સામ જમ્ય સ્થાપવામાં એને કેટલી સફલતા મળી છે તે વિચારવાનું રહે છે આ આકર્ષિતતાને રંગભૂમિ પર પ્રભાવક બનાવવા માટે એની અવિશ્વસનીયતાની માત્રાને ઉત્કટ બનાવવાની રહે છે કલામાં જે રૂઢિગત કાર્યકારણભાવનો સ્વીકાર કરવામાં આવે છે તેમાં જ આકર્ષિતતાને માટે

અવકાશ તો રાખવામાં આવ્યો જ હોય છે. એની અનિવાર્યતાની ભૂમિકા રચવામાં આવતી હોય છે

નાટ્યકાર જે રંગમચ પર રજૂ કરે છે તે ચોક્કસ પ્રકારની યોજનાથી અને સમાનપણે રજૂ કરતો હોય છે, અલગત, એમાં એની યદ્યચ્છા કામ કરતી હોય એમ અને, પરમ્પરાગત ઝેરીના નાટકોમાં આ આકર્ષિકતા દેવને રૂપે પ્રવેશી શકતી. ડ્યુરેનમાટ રંગમચ પરની આ કાર્યકારણની શુષ્કતાને તિલાંજલિ આપે છે, માટે જ એની આકર્ષિકતાની યોજના પરત્વે આપણને સવિશેષ કૃતૃહલ રહે છે. જીવનમાં જે કાંઈ બને છે તે આપણી બુદ્ધિને ન સમજાય તેમ છતાં એની પાછળ કશોક અર્થ રહ્યો જ હોય છે, એની પાછળ રહેલી યોજના પાછળથી આપણને સમજાય છે—આવી કશી ડ્યુરેનમાટને શ્રદ્ધા નથી. આપણી આબુખાબુના પ્રતિફલ પ્રાકૃતિક પરિવેશ વચ્ચે જીવાતુ આપણુ જીવન નથી બુદ્ધિહીન આકર્ષિક બનાવોને આધારે રચ્યું હોય છે, આથી એ જ રૂપે એની નાટકમાં રજૂઆત થવી ઘટે એમ ડ્યુરેનમાટ માને છે.

આ ભૂમિકાને, ધ્યાનમાં રાખીને ગુજરાતમાં ઓછા બન્યાં હતાં એવા એના નાટક ‘ધૂમકેતુ’ (The Meteor) નો વિચાર ‘હિમ’ જેનીએ આપેલા પરિચયને આધારે’ કરીએ. શીર્ષકથી એમાં કશી રૂપકાન્યથા ગૂંથાઈ હશે એવો ભાસ હિત્વન્ન થાય છે ધૂમકેતુ પોતે જ એક રાતે તો બળી જવું, નષ્ટ થવું એવી સ્થિતિનું તથા આકર્ષિકતાનું પ્રતીક છે. વળી નાટ્યકાર તદ્દન અસંભવિત લાગે એવી ઘટનાને બજાવી કરીને નિરૂપે છે. એ એટલી હદે અસંભવિત છે કે એને આપણે દૈવી ચમત્કાર કહેવા જ લલચાઈએ, એમાં મરેલો માણસ પાછો જીવતો વર્ધન ભોલો થાય છે, નાટકનો નાયક વોલ્ફગેન્ગ શ્વીટર રંગમચ પર આવે છે ત્યારે એ મરી ચૂક્યો હોય છે અને પાછો જીવતો વચો હોય છે, પકેના બે અડની વચ્ચેના ગાળામાં એ ખીજવાર મરી બધ છે અને ખીજવાર ફરીથી જીવતો થાય છે. આ પ્રક્રિયા ચાલુ જ રહેવાની હોય એવું

આપણને લાગે છે આ નાટકના નાયક વિશે ટિપ્પણ કરતાં ડ્યુરેનમાટ કહે છે : “એ અનન્ત આયુષ્ય નહિ પણ અનન્ત મૃત્યુને સિદ્ધ કરે છે.”

નાટકમાં રહેલી આ અદ્ભુત હકીકતને સ્વીકારી લેવાની રહે છે. એની શક્યાશક્યતાની ચર્ચા કરીએ તો તે ખેદની લાગે. પણ એને શ્રદ્ધેય અથવા નાટકની રચનામાં સ્વીકાર્ય બનાવવામાં જેવી તેવી મુશ્કેલી નથી. મરેલાઓ જિલા થાય એટલે પુનર્જન્મ થયો એવું તો નથી આત્મી ઘટનાને વાસ્તવિકતાનો આભાસ આપવા માટે ખીણ એવી જ અસમ્ભવિત લાગે તેવી કે અશ્રદ્ધેય ઘટના આ નાટકમાં લાવી શકાય તેમ નથી તેથી આ અદ્ભુત ઘટનાની આજુબાજુ એણે એક સાદુ સીધું નાટક રચ્યું છે. નાટકકારની ચાતુરી છતાં આ ઘટનાને શ્રોતાઓ ખચકાતા ખચકાતા જ સ્વીકારે છે. એક વિવેચકે તો એમ પણ કહ્યું છે કે નાટકનો નાયક વાસ્તવમાં મરી ગયો હોતો નથી, એ મરી ગયો છે એવો માત્ર આભાસ જ જિલો થાય છે. એને મરેલો બહાર કરનાર ડોક્ટર લેલાગ્રુ હશે એવું જ માનવાનું આપણને મન થાય

આ અશ્રદ્ધેયતા જ નાટકને વધુ ઉત્તેજક બનાવે છે. આપણે મરણને સમજી શકતા નથી મરણ વિશેના આ અજ્ઞાનમાં જ ધર્મના મૂલ્ય રહેલા છે બધા જ ધર્મોમાં અમર થવાની વાત છે. મરણ પર ચેનકેનપ્રકારેણ માનવી વિજય મેળવવા ઈચ્છે છે ડ્યુરેનમાટને આ પ્રકારનું કુતૂહલ છે : મરીને બેઠા થનારા માનવીઓ-એ પરિસ્થિતિનો ભોગ બનનારા કે એ પરિસ્થિતિના ‘સાક્ષી-ની’ પ્રતિક્રિયા કેવી હોય આસ્થાવાન તો આત્મી ઘટનામાં અદ્ભુત રાખે જ, છતાં એ કદિક તો માન્યામાં નહિ આવે એવું લાગે જ. આ નાટકમાં આત્મી પરિસ્થિતિનો ભોગ બનનાર પાત્ર એમાં જરાય માનતું નથી. આ જ ક્ષતિ વિશે બાઈબલના પાત્ર લેઝારસને ઈશુ સાથે ફરીથી જિલો થઈને પોતાના કુટુંબમાં જતો ‘વર્ણવતી’ લિયોનાર્ડ એન્ડ્રયેવની વાર્તા ‘લેઝારસ’ ગ્રાદ આવે છે

આ નાટકનો નાયક વિશ્વવિખ્યાત નોબેલ પારિતોષિકવિજેત

સાહિત્યકાર છે એ જોતાને વિને કહે છે, “મેં જ્યારે વખવાનું શરૂ કર્યું ત્યારે મને કશી ચિંતાઓ નહોતી મારા વિચારો સિવાય મારા મનમાં ખીજું કશું હતું નહિ હું ખૂબ હીનતો હતો અને સમાજ વિરોધી હતો પછી સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત થઈ, ઈનામો, માનઅકામ, પેસા, ભોગવિદ્યાસ-ખંડુ આવી મળ્યું મને ભૂરા સ્ટે સિવડાવી આપવા માટે મારી પ્રથમ પત્ની એક દરજ્જા ભેગી સૂતી હતી, પછીની બેને કેવળ સાહિત્ય જોડે જ લેવાડેવા હતી એ બંનેએ મારી કીર્તિ માટે બધી વ્યવસ્થા કરી અને મારું ઘર શાહી દયામથી ચલાવ્યું એ દરમિયાન હું અમર સર્જક બનવા માટે પરમેશ્વર ઉતારી ગયો હતો જે કાંઈ બાકી હતું તે નાભેલ પારિતોષિકે પૂરું કર્યું અર્વાચીન સમાજ જે સાહિત્ય-કારને અપનાવે છે, તે સદાકાળને માટે બાંટ થઈ જાય છે.”

સાહિત્ય પર આવા બેગ આ નાટકમાં અનેક સ્થાને છે ડયુગેનમાટે એમ મૂલ્યવત્તા માટે છે કે મૃત્યુનું નિરૂપણ કરતી સાહિત્ય કૃતિમાં સાહિત્ય એક પ્રકારના પ્રતિવિચરૂપે દષ્ટિગોચર થાય છે, જેમાંનું વ્યવસ્થા જગત મૃત્યુની ‘વાસ્તવિકતા’ને આખી શકતું નથી નાટકનો ન વડે સ્વીટર પોતાના જીવન તથા કાર્ય વિશે વિચારતા કહે છે.

“વસ્તુઓની દૃશ્યશ્રી અગત્યકતાનો સામનો કરવાનો આવશે ત્યારે મેં મારી જાતને બુદ્ધિ અને તર્કના અનેકા કાર્તવ્યિક જગતમાં પૂરી દીધી મારી કલ્પનાએ નિપજાવેલી વસ્તુ સાથે મેં અદલાબદલી કરી કારણ કે વાસ્તવિક જગત જોડે તો મુકાબલો થઈ શકે એમ હતું નહિ ઢાળિયા આગળ લખવા બેઠા હોઈએ છીએ ત્યારે વાસ્તવિકતાને પારખવાનું બની જતું નથી મારું જીવન જીવવા લાયક નહોતું પછી કળા શરૂ થયું-ઈન્ટેક્શન, વાદકાપ પછી જગતનો સાક્ષાત્કાર થયો, નાન પણ લાધ્યું કપોલકલ્પિત એવા વિશ્વમાં ખીજેહક કરીને આત્મા જવાનું હવે શક્ય રહ્યું નહોતું. સાહિત્ય મને ખાડામાં ઉતારી દીધો. મારા જગજીવ, સૂચન, મરણશરણ શરીર સિવાય ખીજું કશું

રહુ નહિ રહ્યો કેવળ ભય આપી મેં બધા દોર છૂટા મૂકી દીધા હું પડ્યો, પડતો જ ગયો, પડતો જ ગયો, હવે તો બધું વજન વગરનું, મૂલ્યહીન, અર્થહીન બની ચૂક્યું હતું. મરણ જ એક માત્ર સાચી વાસ્તવિકતા છે જે સનાતન છે. મને હવે એનો ભય નથી”

પડદો ખૂલે છે ત્યારે આપણે પડુ પડુ થઈ રહેલો એક ચિત્રકારનો સ્ટુડિયો જોઈએ છીએ ઉનાળાનો નમતો પહોર છે વર્ષનો એ લાગ્યામાં લાખો દિવસ છે. જીવન ચિત્રકાર નાઈરોવાણ્ડર એની પત્નીને મોડેન તરીકે જોખી રાખીને એનું નગન ચિત્ર દોરી રહ્યો છે ત્યાં સ્વીટર પ્રવેશે છે. ઉનાળો છે છતાં એણે રુવાટીવાળો ડગલો પહેર્યો છે, એની દાઢી વધી ગઈ છે. એના હાથમાં બે પેટીઓ છે. એણે ડાયા હાથની બગલમાં બે મોટી મીણબત્તીઓ ગપ્પી છે એ કહે છે કે એ હોસ્પિટલમાંથી નાસી આવ્યો છે, ડોક્ટરે અને એમના શસ્ત્રસરભમથી બચીને એ શાન્તિથી મરવા ઈચ્છે છે આ જ સ્ટુડિયોમાં એણે ઘણા સમય પહેલાં એક જિગતા પ્રતિભાશાલી સર્જક તરીકે જીવન આરંભેલું. સ્ટુડિયોમાં છીકું પાડીને એ દાખલ થાય છે, પોતાના તખ્તાણની હસ્તપ્રતો એક પછી એક બાળી નાખે છે અને પછી મરવા માટે પથારીમાં સૂઈ જાય છે. મીણબત્તીઓ પ્રકટાળી દેવામાં આવે છે. એ ચિત્રકારને કહે છે, મરવું એ તો ખરેખર એક કમાલ વસ્તુ છે એકાદ વાર તારે અજમાયશ કરી જોવી જોઈએ. ઓહ, કેવા કેવા વિચારો ત્યારે મનમાં આવે છે બધા અદ્ભુતો દૂર થઈ જાય અને પછી જે સૂઝે પ્રગટે તે કેવું અદ્ભુત ! પણ હવે, હું તમારા કામમાં ખસેડ પાડવા ઈચ્છતો નથી. મને પાંચેક કલાક એકલો પડી રહેવા દો તમે જ્યારે પાછા ફરશો ત્યારે તો હું વધાય થઈ ગયો હોઈશ.”

સ્વીટર એકલો પડે છે. પેટીમાંનું બધું બાળી નાખે છે : એમાં સાડા દશ લાખની નોટ છે. એ પોતાના વારસદારને કશું આપી જવા ઈચ્છતો નથી. ત્યાં બારણું ખૂલે છે અને એક પાનરી દાખલ થાય છે “હું કાંઈ ઈમેન્યુએલ લુત્સ સેન્ટ જોઈન્સના દેવળનો પાદરી છું

હોસ્પિટલમાંથી આવુ છું.” સ્ટ્રીટર એને હડે કહે છે, “હું સારી મિલકત બાળી નાખું પછી આડે પડખે થઈશ, ત્યારે તમને માગે નાલિયામ સલજાગે ત્યારે પાદરી પહેલી વાર મરંજીને જિભા થયાની ઘટનાનો ઉલ્લેખ કરે છે, ને કહે છે, “તમે તો પ્રેતનોડમાંથી જિભા થયા છો. વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિએ જોતા એમાં કંચુ મનમનાટીમયું નથી હોસ્પિટલમાં તો ગોઠીએ મચી ગયો હતો અગ્રદ્વાળુઓના પાયા કગમળી જિલ્લા હતા હું તો હર્ષવી મત્ત હું ચમત્કાર, ઉત્તેજના, સર્વશક્તિમાન પ્રભુની નિકટતા ” આ સામળીને અચગ્ગ પામીને સ્ટ્રીટર પૂછે છે, “હું મરેલાઓમાંથી જિભો થયો ? હું ? આ તે કેની મજાક !” પાદરી તો ભગવાને દેખાડેલા ચમત્કારથી અભિમૂત છે એ કહે છે, “તમને ભગવાને પસંદ કર્યા છે જેથી આધનાજો અગ્રદ્વાળુ જુએ ને નાસ્તિકો ઈશ્વરમાં માનતા થાય ” સ્ટ્રીટર આ દુઃખિયાને ચેસાની નોટો બાળ્યે જાય છે ને કહે છે, “આની અધાર્મિકતા આચર્યો નહિ ” પછી પાદરી એના આત્માનો ઉલ્લેખ કરે છે ત્યાર કહે છે, “મારે વાઈ આત્માઆત્મા છે નહિ એવા કશા માટે મને કુરમદ જ કયા મળી હતી । વર્ગે એક નાટક લખવાનું ને આ આધ્યાત્મિક વસ્તુઓને નિલજનિ આપી દેવાની પછી પચતત્તો— પાણી, ચરખી, ધાતુમાં ઓગળતા જવું, ઈશ્વર અને ચમત્કારો પર પ્રભાવ કરવા મારે એક પ્રામાણિક માનવીની હેસિયતવી મરવું જે— સાહિત્ય કે કપોલકરિપતની મદદ વિના ”

સ્ટ્રીટર તો મરણના ભયથી મુક્ત થઈને વધુ ને વધુ આનન્દિત થતો જાય છે દારૂ ઢોંચના માડે છે ત્યારે પાદરી હૃદયગેગથી પીડાઈને પચારીમાં ઢગ્યો થઈને પડે છે સ્ટ્રીટરના નવા અવતારથી એની ધર્મશ્રદ્ધા દૃઢ થઈ છે હવે ઈશ્વર આથે સુમેળ સાધીને એ શાન્તિથી મરણને ગ્વાવઢારી શકશે.

(કમળ)

ભારતીય સાહિત્યની અભરાઈ

રતિલાલ 'અનિલ'

ગ્રીષ્મની એ સગર અમારે ગ્રસેલા કુટૂંબના આશાવિહીન, સ્ત્રી નજરે, ખુલ્લી આંખે તાકી રહેલા બાળક જેવી હતી સજ્જડ ચોટી ગયેલા પીળા તડકાને પવને થોડો થોડો પસવારવા માડ્યો હતો એથી તે સદૃશ બનતો હતો. બે દિવસ પહેલાં તે નર્ચો તડકો જ જમીન પર ચોટેલો હતો અને અસ્તિત્વ સીંઝાતું અને દાઝતું હતું.

ગ્રીષ્મની એ સવારે લીમડાઓની રખેવાળી વચ્ચે આવેલી કચ્છ /, અધ્યાપકનિવાસની કુટીરમાં હળવેકથી, ચીસ ન પાડે એમ, બેન દબાવ્યો ત્યારે ઉપાળહેનનો હસમુખો ચહેરો આવકાર આપતો નયન-ગોચર થયો.

સુરેશભાઈની નિમ્ન ધિકાઓમાં આવતો શિરીષ છોડ તો મેં જોયો નથી, પાસેનું વિશાળ મેદાન જેટ માસના ખેતર જેવું જનશૂન્ય હતું એવી નીરવતામાં પણ ક્યારેક કાગસ્વર સભળાતો હતો લેલુબ લીમડા ધીરે ધીરે ડાલતા હતા અને એ વીંઝણે ઢોળાયેલા વાયુની આછી છાલક રાહત આપતી હતી.

એવામાં ટપાલી આવ્યો અને 'પરબ' આપી ગયો 'ભારતીય સાહિત્યની અભરાઈ' સિપ્કે ધ્યાન બેચુ.

'ભારતીય સાહિત્યની અભરાઈ દરેક ભાષામાં હોવી જોઈએ' એવું ઉમાશંકરભાઈએ કહ્યું તે ઝીલી લેવાયું હતું.

સુરેશભાઈ કહે, 'આ કામ મેં એમ એસ. યુનિવર્સિટીના ગુજરાતી વિભાગમાં ક્યું છે અને શ્રી ભોળાભાઈ પટેલ ભારતની એક ભાષાના સાહિત્ય વિશે અમારા વિભાગમાં બોલી પણ ગયા છે.'

એ મહિતી માથે આખો લેખ જોઈ ગયો પણ ક્યાન કરો
હિલેખ ન મળે ।

માહિત્ય વિગેના પ્રગતિશીલ વિચાર પણ હિમાળ કુખમાં
દારા જ આન, એ આવે ત્યારે તરત તેનો પડવો પાડતી પાચ-દમ
નોથ વ્યવહારુ કલમકસબીઓ, હાવકાઈથી, ચિંતાની થોડી-મધ્યા
હિપસારીને લખે જ લખે અને વ્યવહાર સચવાય એવી સનાતની રૂઢિ
શુજરાતમાં પડી ગઈ છે. એવા સનાતની વ્યવહારમાં કોઈ પાછળ ન
પડી જાય એની વફાદારીની ગધવાળી ચોપ પણ જોવામાં આવે છે

બધુ જ સરકાર કરે એવી પગેપછવી વૃત્તિ આઝારીના વર્ગોમાં
આવતી ગઈ તેમતેમ લોકસમર્થિત અનેક પ્રવૃત્તિઓ નિર્જીવ અને
મદદ અંગે હિત ધરાવનારાઓના અગત મસનો વિષય મની ગઈ તેમ
આપણા પર પરિત સન્માનના અધિકારી મોવડી દ્વારા આવે તે જ
સિપાહીગી' ના ધોરણે સમર્થિત અને બીજુ બધુ હિપેક્ષિત એની વૃત્તિ
આવી છે ત્યારથી શુજરાતી માહિત્યની રિથિતિ બનિયાર પાણી જેની
બની રહી છે એમાં ઉછાળો ક્યારે આવે ? પર પ્રગિત સન્માનના
અધિકારી મોવડી હોડ હનાવે ત્યાગે । એ પણ એક કેળવેલી ગા તનો જ
ગતિસકેત હોય અને કનુક અધારણ હાથમાં આની ગયુ હોય એનો
દેખાડો પણ હોય, પણ પછી નળાવના પાણી એવા ને એના ગતિહીન,
મૂના ને મૂના । ખૂંચેના પાદડા એમાં સડવાને માટે પડે અને તે ધ્વનિ
થાય એટલુ જ ।

સનાતની વ્યવહારની સદ્મણુરખામાંથી બહાર આવવાના દેખાવો
તો યોજાય છે, પણ વળી એ જ રેખા સરક્ષણુરેખા બની જાય છે

‘મારા કેટલાક ઘેટા મારા વાડાની બહાર પણ છે’ એમ
કહેનાર ઈસુ ખ્રિસ્તની પયગમ્મરી નિખાલમતા સનાતનધર્મી
મીઠી શુજરાતી સરસ્વતીમાં નથી, નથી ।

ઢળતી ખપોરનું પેટાળ

□ એલિનોર ક્સાક

□ અનુ પ્રમોદકુમાર પટેલ

વોશિંગ્ટનની લુમા ખળતી એક બેડોળ ગેરી વચ્ચે નવદસ વર્ષનો એક છોકરો લૂણા લાગેના ધટાના મકાન આગળ એના જાયા ઓટલાને નિરાતે અઢેલીને જાલો છે ક્ષણ બે ક્ષણ વાહનોનો ઘોવાટ સાવ શમો જાય છે ત્યારે પણ બાજુના મકાનમાથી જ્યુક બૉક્સની એકની એક રેકડ કંઈ કલાકેકથી વાગ્યા કરતી સભળાવ છે, દરેક વેળાએ રેકડનો અતભાગ આવે છે ત્યાં એના ગાયકનો ચિત્કાર શો તીણો જાયો મૂર આખા ચેવાતાવરણને ઘેરી વળતો લાગે છે, દૂર સુદૂર ઢોક સંગેવરને કિનારે ટપકતા જલણિદુઓનો અવાજ એના એ દશ્ય-પટનો જીવત લાગ બની રહે, કંઈક તેવી જ રીતે અહીંના આ દશ્ય-પટમાં આ ઘોવાટિયો મૂર એક સ્વાભાવિક ઘટના બની ચૂકી છે.

મકાનના ઓટલાની બાજુમાંના લામા સળિયાઓથી સુરક્ષિત એવા આ નાનકડા આગણામાં આ છોકરાના પગની બાજુમાં જ એક મસ્તક વિનાની ઢોગલી પડી છે થોડી મિનિટો પહેલાં જ મકાનના ત્રીજા મજલની ખિડકીમાંથી એ નીચે પડી હતી, વીસમી વખત. અને, થોડીક ક્ષણો પછી, વળી પાછો આ છોકરો તેને મકાનમાં લઈ જશે. પણ આ ક્ષણે તો તે પોતાના વાસા નીચે અને કાન પાછળના લાગમાં જે પગમેવો ફૂટી નીકળ્યો છે તેને લૂગવામાં રોગાયો છે અને, પોતાની આંખોને તેમાંથી ગરમી નોંચોવી કાઢવા માગતો હોય તેમ ઘડી ઘડી ગળપૂર્વક બધ કરે છે મકાનની ખીજ બાજુ, સામેના લાગમાંની વાડ પર એક કાચરચીતરુ મૃત પખી પડ્યું છે સવારથી જ તેણે અને તેની બહેને તેને ત્યાં ટીગાડી રાખ્યું છે તેની રોપલરી આંખો ખુલ્લી જ રહી ગઈ છે. પણ હમણાં તો તે શેરીમાં અહીંતહીં વિખરાયેલા તડકાને િહાળી રહ્યો છે અને, ત્યાં ઢોળાવ નીચે ગેરીના ખૂણા આગળ

અકસ્માત થાય છે ત્યારે તે માત્ર પોતાની આંખોને એમ જ જાગ્રીક ફેરવી લે છે.

હળતી બપોરનું પેટાળ અત્યારે છત્રુ થઈ જાય છે દિવસ આ ક્ષણે મૃત્યુ પામે છે, અને કથાયનો કાર્થ અર્થ ગહેતો નથી, અને એમ લાગે છે કે આમા હવે ડચ્છુ જ પરિવર્તન થવાનું નથી છેત્રી વાર પેલી હી ગલી નીચે પડી ત્યારે પેલા જ્યુક બોકનનો અવાજ પણ વડી-લગ શમી ગયો હતો. અને એથી ગ્યાની નીગવતામા, ત્યા શેરીના નીચલા વિસ્તારમા તેણે એક કાગડાને મામળ્યો હતો, અને તત્કાલ જ તેના મનમા આમ જગી આવ્યું હતું, અને ત્યારથી જ તેને આ બધું ય જેમનું તેમ, સાવ અગતિક નાગવા માડ્યું હતું તેણે શુ કરવાનું છે એ વિશે ખીન્યો ગમે તે કહે, તેને તેની હવે જાગ્રીક ચિતા ગી નથી. એ જ રીતે, ત્યા હાળાવ આગળ રસ્તાઓ મળે છે ત્યા, મિનિટેક પહેલા કાઢિતો એ ખાલીખમ અવકાશપટ મરોવની જળ-સપાટી નો અળહળી ભિક્યો હતો, અને એ ક્ષણોમા ત્યા ખરેખર જે ઘટના બની તેને વિશેય તેને રજમાત્ર પડી નહોતી.

ખાલી સીટગાળી એક મોટરમાઈકનનો મવ જ અત્યંત અડપટ્ટી ધુમાવ લેવા જતા પછાથ છે એ વાહન ભાગે આવકા માથે પનટી ખાય છે, અને એ મવાગના મસ્તક પર ઊંધું અફળાય છે, અને છેવટે તેના પગથી જગ દૂર ફેડાઈ પડે છે તે સાથે જ પેલા મવારના લોહીની ધાર તડકામા અળહળતી ખુલ્લી થઈ જાય છે એ વેળા સ્ન્યા-વકાશમાવી લોકોનો ગણગણાટ ફૂટી નીકળે છે અને પેના લોહીના ડાવની આમપાસ કુડાળુ વળી ભિગઈ રહે છે. એ લોકોએ આઠા રગના પોપાડો પહેર્યા છે પણ હમણા તે કાળા ધાગા જેવ જ લાગે છે અને તેઓ ત્યાથી ચાલી જાય છે ત્યારે, એ મવાર અને એ નાહન ત્યાથી ગાયબ થઈ ગયું હોય છે, જાણે તેઓ તેમને ગમી ગયા ન હોય.

તીણા ઊંચા કદનમા પોતોમની વાન સલખાય છે અતે ગમી પણ જાય છે અને એ પછી કટલીડ ક્ષણે સુધી ખૂણા પગની સરકારી

ઈમારતમાના ટાઈપરાઈટરોનો દૂરથી આવતો હોય તેવો સુઝો ડીક્રીટીઝટ સભળાતો રહી જાય છે

છોકરો હળવેકથી પોતાના જોડાની સોલ કાઢી પેલી ઢીંગલીને વીટાળી દે છે અને છેવટે તે તેને ઊંચકી લે છે, અને ધીમે ધીમે દાદરાના પગથિયા ચઢવા માડે છે રોજ રોજ આ રીતે જ ઢીંગલી ભોયતળિયે પછડાતી રહી છે, અને એટલે ઘણા વખત પૂર્વે જ તેનું મસ્તક તૂટીને અંગ થઈ ગયું હતું અને એ ઢીંગલીના આમૂષણોમા ય હવે તો માત્ર નીચેની ચોળી જ રહી ગઈ છે પણ પોતાની દાદીમા એ ઢીંગલી વગર જીવી શકે તેમ નહોતું. અને, બારીમાથી તે ઢીંગલીને નીચે ૬ ચોળી દે તે પછી તેને પાછી આણી આપતા જો ઘણી વાર લાગે, તો તેનું મો ગેષથી લજ્જા ઊડે છે, અને બારીના ચોકડા પર રોપની મારી તે ઠોકવાનું શરૂ કરી દે છે

પણ આ વેળા એમ બન્યું છે કે, બારી આગળની તેની ખુરસીની આસપાસ કુટુંબીજનો ભેગા થઈ ગયા છે, એટલે તે તેમ કરી શકતી નથી

“ચોક્કસ કહું છું કે તે મૃત્યુ પામ્યો જ હશે. ભીંતમા ખોડાયેલા ખીલા શો જડ, મૃત્વ કાલના છાપાઓમા જોળેને, તે મૃત્યુ પામ્યો ન હોય તો ?”

“મૃત્યુ પામ્યો છે, એમ ? તમે તો બધા જ મૃત્યુ પામે એમ ઇચ્છો છો ને ? પણ એમ પણ નીકળે કે તે ઘડીએ તે માત્ર મૂર્ઝાવશ જ થયો હોય ”

“મે તો તેને સળવળતો જોયો છે.” એમ એ છોકરાની બહેન બોલી ઊડે છે ઉત્તેજિત દરામા હોય ત્યારે હમેશ તે અસત્ય જ ઉચ્ચારી નાખતી “મે એને આખો ઉવાડતા ય જોયો છે ”

“કીક, કીક, જો આ ઢીંગલી આવી ગઈ.” મા બોલી ઊડે છે. પેલી ઢીંગલી ઉપાડી લઈ આજ નિસાસા સાથે દાદીમાના હાથમા

તે હડમેલી દે છે, અને દાદીમાનો એ હાથ તેને સખત રીતે જકડી લે છે “તમારે એ તગત આણી દેવી જોઈએ ને !”

“તે હુ લાવ્યો જ ‘શુ ને”

‘ હુ કહુ છુ કે મને તરત આણી આપની જોઈએ શેરીમાની એકએક વસ્તુ પાછળ તુ ભટકતો ગહે તે શુ અમારે કંઈ આપતિઓ આણી છે શુ ? ”

“જવા દે એ છોકરાને” તેના પિતા કહે છે “એ તો એમ જ બન્યા કરે”

“તે બાળક માટે આ કંઈ મારી વાત નથી”

તેના પિતા રાત્રે વૉચમેનનુ કામ કરે છે, એટલે તેને માટે તો આ પહેલુ પરોઢ જ છે ત્યા ગ્મોડાની આગળ નાનકડી ઓગડીમા વચ્ચેથી વળાને મૂલી ગયેના લોખડના ડોઢને તેઓ જોઈ ગહે છે હમણા જ તે ત્યાથી જડી આવ્યો છે, તેના પગની ચાફ પણ અડધી લટકી પડેલી દેખાય છે, અને તેની મળોમા અહીંથી તહી માખીઓ બણબણતી જડયા કરે છે ત્યા તે દાદીની હજમત કરવાને બમાન આગળ જઈ જીભે છે તેના શરીરને ઉપગનો અધખુલો લાગ દિવસની જિથ દરમ્યાન પ-સેવાથી લલ્લદ વઈ જડ્યો છે

“અહીં આ ધરમાથી છેટી મરે તો દેનુ સારુ ?” તે બગડી રહે છે હમેશ તે આ રીતે આ સમયે આ જ શબ્દો બગડતો ગહે છે. અને ક્યારેય કાઈ તેને ઉત્તર આપનુ નથી

પેલી બારી આગળ એ વૃદ્ધા ઢીંગલીના શરીરને એમની એમ આમળતી જ ગહે છે ડેટલીક વાગ પોતાના સુતગઢિ કુર્તાની અન્ની બાજુએ તેને સતાડવાનો દેખાવ કરે છે, અને પછી પોતાની આ કરામત કોઈક ખોળી કાઢે તેની રાહ જોતી બેસી ગહે છે, અને એમ કરતા ડેટલીક વાર તે ઢીંગલીને નીચે પડી જવા દે કે અને પછી પોતાની ગાદાળી આગળોએથી ઘડી વાર તે તેને ખપાળતી ગહે છે

પણ પછી તે હમેશ સુજળ મૂળ વાત પર જઈ જાણે છે-થોડા સમય પછી તરત જ તે ઢીંગલીને ખારીમાથી નીચે ડેકી દેશે

તેના ચહેરા પિનાપુત્રને ઘણી રીતે મળતો આવે છે, એ બધાયની આખા પાસેપાસે જ ગોઠવાયેલી, અને ગાત્રનો વિસ્તાર પણ મોટો, કંઈ માત્ર એટલો જ કે વૃદ્ધાની હડપચીના બાગ આગળથી ત્રિધિક નિમ્તેજ ત્વચા લળડ્યા કરે છે

ઢીંગલીના ગળામા ભગેલા રૂના ગાસાઓમાથી તાતણા ખેંચી ખેંચીને તેમાથી પોતાનું કોઈ ગૂઢ વસ્ત્ર તે ગૂંથી રહે છે જ્યાં તડકામા ચમકતી પતરાની છત જેમ પડોશના મકાનમાથી આવના જ્યુક બોકસનો તીણો સૂર-સમયથી અતીત એવો, દુર્ભેદ અને નિર-વધિ-પોતાનું વર્ચસ્વ સ્થાપી રહે છે, અને ઉજાણના તેમના શરીરની રૂઘાટીઓ પર સહજપાદે ગતિ કરી રહે છે

પિતાજી પોતાના ગાત્રની છેડ નીચે સુધી અસ્તરો ફેરવી રહે છે. અને પછી તે અસ્તરો ખખેરે છે ત્યાં, તે પરથી પેનું ફીણુ ટૂંકકસની જેમ બસીનમા ખરી પડે છે

“ગમે તે કહો, આ શહેરમા કાળિયા ફાઇવરો વધી પડ્યા છે”

“પણ તે કાળિયો નહોતો”

“પણ તે કાળિયો હતો એમ મે ક્યા કહ્યું છે જે ? મે તો માત્ર એટલું જ કહ્યું કે આ ગહેરમા ટેકસી હાકનાગઓમા કાળિયાઓની સખ્યા વધી રહી છે તમે હવે ગેરીમા નીકળો ત્યારે તમારી જાત વિશે નચિત રહી શકો નહિ”

“મિનિટેકનું ફ્રાઈવિંગ કરો, અને ખીજી જ મિનિટે તમારું મોત”

“પણ તે કઈ મૃત્યુ પામ્યો નથી, જીવે છે તમારી જેમ”

‘તમે હજી એ જીને તપાસ કરી આવી શકો’ ખારીમાથી બહેન કહે છે તેના ચહેરા પર આ ક્ષણે મુગ્ધતાસભર આશ્રય વ્યાપેલું છે

“જ્યા એ બનાવ બન્યો હતો ત્યા જઈ એ જ લીની જગ્યા નમે તપાસી શકે”

‘ફૂક્ ફૂક્ ફૂક્’ વરા દાતો કકકાનતી ઉચ્ચારી બોલે છે

એમ જાગે કે કોઈ પણ દિવસ આનાથી જુદો હતો જ નહિ, અને આ દિસે પણ આથી જુદો સમય હશે નહિ છોકરો પિતાના સ્થાને આવે કે દાદીમાના સ્થાને કે પછી પેલી મમ્મતક વિનાની ઢોંગથી બની રહે, ડચાય ડહેતા ડચાય ડરો ફેર પડતો નથી

મા તેને નીચેના આગળામા બાળકોને લઈ જવાનું કહે છે અને ત્યાં નીચે થોડીક વાર તેઓ રમતમા ગડાય છે ત્યાં તેના પગની બાજુની ધૂળમા આઝા મુઠ્ઠુ થડકા આવે પેની ઢોંગથી ખરીથી આની પડે છે.

કથાયનો કઈ કહેતા કઈ અર્થ જ નથી, અને તેને કશું જ કરવાનું મન પણ થતું નથી જે બધા ઘોવાટો તેને મલગાય છે તે તો બારીઓ આગળ બિભેની ઓઝોના હાથની માચનના જેવા કાઈક વડ લીના પદાર્થમા ઘર્ષને આવતા હોય તેવો ભાસ થાય છે એટલે એ બધા ઘોવાટો એકસરખા જ વગતાયા ડરે છે અને સા પેની વાડ પગનું મૃત પખી, તે પણ ડેવળ મૃત પખી જ રહે છે પગી એ છોડગ જરીક આમતેમ ભટકે છે અને પછી પગી મૃત પખીની ઉવાડી ગો ગયેલી ચાચમા હાણુભર તે પોતાની આગળી નાખી જુએ છે કેમ કે, તે પખીની આખો હજી પણ તેને ટીકી ટીકીને નેઈ ગઈ છે પણ, કશું જ બનતું નથી આ જ ગીતે તે પોને પોતાના મોમા પણ આગળી મફતી શકે

તે ફરીથી આવે છે, પેલો ઢોંગનીને જોયકી લે છે અને તેને ઘરમા લઈ જાય છે પહેલાની જેમ જ ગૂગૂ હજીયે લૂ વગમાની ગલો છે, બહો કે તે પણ ત્યાં આકાગમા જ અપી ગયો હોય આ હરે ત્યાંથી એક તમુબર પણ ચસી ગડાનો જ ન હોય અને આ બગનમા બે કઈક અર્થવાળી વાત હોય તો તે-પોતાની અને દાદીમા પચ્ચે

અનતકાળ સુધી ચાલતો રહેનારો આ સળધ માત્ર છે.

અને જ્યાં સાજાં જીતરવા લાગે છે ત્યાં પોનાના પિતા જોડે તેનેના કામના સ્થળે જાય છે, ત્યાંથી તે સીધો ઘરે પાછો ફરતો નથી, અને ત્યાં એક ઘટના તેની સામે આવી જામે છે, જે તેને આનંદ વિહ્વળ કરી મૂકે છે.

નદીના કાઠા પર નીચેના પટના એ ઘટના બની જાય છે : એક માણસ વટખંટા હરિકેનના કપતા આજા ઉજ્જસમા ફળના કટકા કરી રહ્યો છે. રનામવર્ણા કૌવતલચો એવો એનો દેહ, અને એના હાથમા છે એક મોટો જોડો હોડીના તૂટક પર બેસી તે જથ્થાબધ તડખૂચો વેચે છે તેની આગળ એક ધરાક કાઠા પરથી જીતરી આવે છે. અને ધકડા પર જામે જામે છોકરો એ પ્રસંગ આતુરતાથી નિહાળી રહે છે. પછીની ક્ષણે એ છોકરો આજા ઝખૂકિયા કરતા અધકારમા પેલા માણસને પોતાનો જોરો જાયકતો ને ઉપરાઉપરી તડખૂચમા ત્રણ ના કરતો જુએ છે પેલો માણસ એક છોડેથી લાખી પાતળી ત્રિકોણિયા કટકા ખેચી કાઢે છે, ક્ષણ ખે ક્ષણ તેને પોતાના હાથમા પકડી રાખે છે અને પછી તરત જ મૂગો મૂગો તેને પેલા તડખૂચમા મૂળ સ્થાને ભરોળ સેરવાને ગોઠવી દે છે.

એકાદ મિનિટ લાગ્યે જ પસાર થઈ હશે, અને એ ઉજ્જસમા એ ઘટનાનું કથું ચિહ્ન પણ રહેવા પામ્યું નથી, અને જે તડખૂચને જોતા એને દશી અસર થઈ છે એમ પણ કોઈ જાણી શકવાનું નહોતું પણ આ છોકરાએ એની ચીરમાના લાલચદાક લોહી શા ત્રિકોણિયા ભા ને જોઈ લીધો છે. અને જ્યાં પેલા માણસની નજર અમસ્તી જ આ તરફ દેકાર છે અને છોડરાના ઉલ્લાસને તાગી લે છે ત્યાં ક્ષણાર્ધમા બંને વચ્ચે ગાઢ પરિચિત સ્મિતની આપલે થઈ જાય છે, જાણે કોઈ એક પૂરા મોટા ગુનામા બંને કાવતરાગાને સામેલ થયા હોય ને

અજગર ગળા ગયલા માણસ

કેતુ સુણાયકર

[હે । હા । હાલો । એક અજગર તમાશા દિખાજી કુગ કુગ કુગ
કુગક કુરર રૂરક કુરૂરક કુરૂરક કુગ ડણક હે । હા હાલો । સાહેબો,
ખીખીઓ, શુભામો ગમ્યો, ખૂદે, જવાનો હાલો, દસ પેસે મે એક અજગર
કિસમ કા ખેલ દિખાઉ

અઠારમી એપ્રિલનો બે પછીના જાપોરનો સમય મરેલા અજગરની
જેમ જરીય સરકતો નહોતો તેથી હું પણ ખેલ જોવા ઓસરીમા
આવી જીલો સામેના ઘરના પકુ પકુ ચતા વડાની ભીતના છાયાના
મદારીએ એનો ડેંગ નાખ્યો હાકતું રીઝ, લાગમાગ ન કરી શકતું
ઘરકુ સસલુ, અડધા પડધા જેના વાગ ખગી ગયા છે એવો ખૂદો
વાદરો, ખીજી જીવમણ્ટિ કર ડિયામા અને એક મશમહોટો કાથળો

આઠ દસ છોકરા, ચાર-પાંચ બેંગ અને હુની સામે વચ્ચે મદારીનો
ઠાઠ અને કુગ કુગ

“હે । હા । આ સુવર્ણસુન્દરી દેખો । મહેરબાનો । સોગ માસની
આ સુવર્ણસુન્દરી, એનો બાપ અમદાવાદની મીતનો મેનેજર સે, આ
છૂટાછેટા લઈને લાવતગરના લામણને પૈણી ગઈ . ” કહીને મદારીએ
ચચળ ચપળ ચદનધો કાઢી ને રમતી મૂકી સુવર્ણસુન્દરી જીજ્ઞાસુ
લળકારતી લળકારતી ભીતની છાય મા ફરવા લાગી.

“હે હા । આ ગગનગાઠિયો । એની મા એને સિફ્ અઢી દિવસનો
મૂકીને મરી ગઈ સે. બાપ બોમ્બેમા વિમાનો ચલાવે મે ।” કહેતા એક
પ્રતાપશ્વર છણુદર ઉછાળ્યું

“હે હા । સિફ દરનો સગદાર દેખો સાહેબો । એને બાપ બે સે,
માનો પત્તો નથી હજી અડધી મિલેટ પહેના, પચાસ કલાક જૂનો થયા

અનતકાળ સુધી ચાલતો રહેનારો આ સળધ માત્ર છે.

અને જ્યાં સાજા જીનરવા લાગે છે ત્યાં પોતાના પિતા જેડે તે તેના કામના સ્થળે જાય છે, ત્યાંથી તે સીધો ઘરે પાછો ફરતો નથી; અને ત્યાં એક ઘટના તેની સામે આવી જામે છે, જે તેને આનંદ વિહ્વળ કરી મૂકે છે.

નદીના કાંઠા પર નીચેના પટના એ ઘટના જની જાય છે. એક માણસ કટખતા હરિકેનના કપતા આજા ઉજમસમા કળના કટકા કરી રહ્યો છે. મામવર્ણા ડૉનતસર્યો એવો એનો દેહ, અને એના હાથમા છે એક મોટો ઝરો. હોડીના તૂટક પર ખેસી તે જથ્થાબધ તડખૂચો વેચે છે તેની આગળ એક ઘગડ કાંઠા પરથી જતરી આવે છે અને ધકડા પર જામે જામે છોડે એ પ્રસંગ આતુગતાથી નિહાળી રહે છે. પત્નીની ક્ષણે એ છોડે આજા ઝખૂચિયા કગતા અધકાગમાં પેલા માણસને પોતાનો ઝરો જાયકતો ને ઉપરાઉપરી તડખૂચમા ત્રણ ત્રા કરતો જુએ છે પેલો માણસ એક છોડેથી લાખી પાતળી ત્રિકોણિયા કટકા ખેચી કાઢે છે કાણુ ખે લાણુ તેને પોતાના હાથમા પકડી ગમે છે અને પછી તરત જ મૂગો મૂગો તેને પેલા તડખૂચમા મૂળ સ્થાને ભરેખર મેરવંને ગોઠવી દે છે.

એકાદ મિનિટ ભાગ્યે જ પસાર થઈ હશે, અને એ ઉજમસમા એ ઘટનાનું કથુ ચિહ્ન પણ રહેવા પામ્યું નથી, અને જે તડખૂચને નેતા અને કશી અસર થઈ છે એમ પણ કોઈ જાણી શકવાનું નહોતું પણ આ છોડકાએ એની ચીરમાના લાલચકાક લોહી શા ત્રિકોણિયા ભા ને નેઈ લીધો છે અને ત્યાં પેલા માણસની નજર અમસ્તી જ આ તરફ દે કાન છે અને છોડકાના હેલાસને તાગી લે છે ત્યાં લણુર્વામા અને વચ્ચે ગાઢ પરિચિત સ્મિતની આપલે થઈ જાય છે, જાણે કોઈ એક પૂરા મોટા શુનામા અને કાવતગાયાને સામેલ વળા હોય ને

અજગર ગળી ગયેલો માણસ

કેવું સુણાયકર

[હે । હા । હાલો ।] એક અજગર તમાશા દિખાડે. કુગ કુગ કુગ કુગક કુરર રૂરૂક કુરૂક કુરૂક કુગ ડણુક હે । હા હાલો । સાહેબો, ખીખીઓ, ગુલામો વચ્ચે, ખૂટે, જવાનો હાલો, દસ પેસે મે એક અજગર કિસમ કા ખેત દિખાડે .

અઢારમી એપ્રિલનો જે પછીના જાણેરનો સમય મરેલા અજગરની જેમ જરાય સરકતો નહોતો તેથી હું પણ ખેલ જોવા ઓસરીમા આવી જિલો. સામેના ધરના પડુ પડુ થતા વડાની ભીતના હાથાના મદારીએ એનો ડેરો નાખ્યો. હાકતું રીછ લાગમાગ ન કરી શકતું ધરકુ સસલું, અડધા પડધા જેના વાગ ખગી ગયા છે એવો ખૂટો વાદરો, ખીજી જીવસંકટ કર ડિયામા અને એક મગમહોટો ફાથળો.

આઠ દસ છોકરા, ચાર-પાંચ ખૈરા અને હું ની સામે વચ્ચે મદારીનો ઠાઠ અને કુગ કુગ

“હે । હા । આ સુવર્ણસુન્દરી દેખો । મહેરબાનો । સોગ માસની આ સુવર્ણસુન્દરી, એનો બાપ અમદાવાદની મીનનો મેનેજર સે, મા છૂટાછેડા લઈને ભાવનગરના ભામણને પૈણી ગઈ ” કહીને મદારીએ ચચળ ચપળ ચદનધો કાઢી ને રમતી મઝી સુવર્ણસુન્દરી જીવંત લખકારતી લખકારતી ભીતની હાથ મા ફરવા લાગી.

“હે હા । આ ગગનગઠિયો । એની મા એને સિક્કું અઢી દિવસનો મૂકીને મરી ગઈ સે બાપ બોમ્બેમા વિમાનો ચલાવે સે ।” કહેતા એક પ્રજાચક્ષુ જણુ દર ઉજાળ્યું

“હે હા । સિક્કુદનો સંગદાર દેખો સાહેબો । એને બાપ જે સે, માનો પત્તો નથી હજી અડધી મિલેટ પહેના, પચાસ કનાક જૂનો થયા

અનતકાળ નુધી ચાલતો રહેનારો આ સળધ માત્ર છે.

અને જ્યાં સાજાં જીતરવા લાગે છે ત્યાં પોનાના પિતા જોડે તે નેના કામના સ્થળે જાય છે, ત્યાર્થી તે સીધો ઘરે પાછો ફરતો નથી, અને ત્યાં એક ઘટના તેની સામે આવી જાણે છે, જે તેને આનંદ વિહ્વળ કરી મૂકે છે.

નદીના કાકા પર નીચેના પટના એ ઘટના જની જાય છે : એક માણસ વટખંટા હરિકેનના કપતા આજા ઉજ્જમમા ફળના કટકા કરી રહ્યો છે રામવર્ણ કૌરતમર્યો એવો એનો દેહ, અને એના હાથમા છે એક મોટો જંગે હોડીના તૂતક પર ખેસી તે જથ્થાખધ તડખૂચો વેચે છે તેની આગળ એક વરાક કાકા પરથી જીતરી આવે છે અને ધકડા પર જાણે જાણે છોડેરો એ પ્રસંગ આતુરતાથી નિહાળી રહે છે. પત્નીની ક્ષણે એ છોડેરો આજા ઝખૂડિયા કરતા અધકારમાં પેલા માણસને પોતાનો જંગે જીવકતો ને ઉપરાઉપરી તડખૂચમા ત્રણ ગા કરતો જુએ છે પેલો માણસ એક છોડેથી લાખી પાતળી ત્રિકોણિયા કટકા ખેચી કાઢે છે, ક્ષણ ખે ક્ષણ તેને પોતાના હાથમા પકડી રાખે છે અને પત્ની તગત જ મૂગો મૂગો તેને પેલા તડખૂચમા મૂળ સ્થાને ભગેળ સેરવાને ગોડવી દે છે.

એકાદ મિનિટ લાગે જ પસાર થઈ હશે, અને એ ઉજ્જમમા એ વટનાતુ કથુ ચિહ્ન પણ રહેવા પામ્યું નથી, અને જે તડખૂચને જોતા એને કશી અસર થઈ છે એમ પણ કોઈ જાણી શકવાતું નહોતું પણ આ છોડગએ એની ચીરમાના લાલચકાક લોહી શા ત્રિકોણિયા ભા ને જોઈ લીધો છે. અને જ્યાં પૈતા માણસની નજર અમસ્તી જ આ તરફ દેકાન છે અને છોડગના ઉદ્દવાસને તાગી લે છે ત્યાં ક્ષણાર્ધમા અને વચ્ચે ગાઢ પરિચિત સ્મિતની આપણે થઈ જાય છે, જાણે કોઈ એક પૂરા મોટા ગુનામા અને કાવતરામાજે સામેન થયા હોય ને

અજગર ગળી ગયેલો માણસ

□

કનુ સુણાયકર

[હે । હા । હાલો ! એક અજગર તમાશા દિખાગે . કુગ કુગ કુગ
કુગડ કુરર રૂરૂ કુરૂરૂ કુરૂરૂ કુગ ડણક હે । હા હાલો ! સાહેબો,
ખીખીઓ, શુભામો જન્મ્યે, ખૂદે, જવાનો હાલો, દસ પેસે મે એક અજગર
કિસમ કા ખેલ દિખાઉ

અઢારમી એપ્રિલનો જે પછીના જાપોરનો સમય મરેલા અજગરની
જેમ જરીય સરકતો નહોતો તેથી હું પણ ખેલ જોવા એાસરીમા
આવી જોલો. સામેના ઘનના પડુ પડુ થતા વડાની ભીતના જાયાના
દારીએ એનો ડેંગ નાખ્યો. હાફતું રીંજ, ભાગભાગ ન કરી શકતું
રડું સસલું, અડધા પડધા જેના વાગ ખગી ગયા છે એવો ખૂદો
દાદરો, ખીજી જીવસંકટ કર ડિયામા અને એક મથમહોટો કાથજો.

આઠ દસ છોકરા, ચાર-પાંચ બેંગ અને હુની મામે વચ્ચે મદારીનો
ઠાઠ અને કુગ કુગ .

“હે । હા । આ સુવર્ણસુંદરી દેખો । મહેરબાનો । મોગ માસની
આ સુવર્ણસુંદરી, એનો બાપ અમદાવાદની ભીતનો મેનેજર સે, મા
છૂટાછેડા લઈને ભાવનગરના ભામણને પૈણી ગઈ ” કહીને મદારીએ
ચચળ ચપળ ચદનધો કાઢી ને રમતી મદી સુવર્ણસુંદરી જીજી
લગકારતી લગકારતી ભીતની જાય મા ફરવા લાગી.

“હે હા । આ ગગનગાઠિયો । એની મા એને સિક્કું અઢી દિવસનો
મૂકીને મરી ગઈ સે. બાપ જોખેમા વિમાનો ચલાવે સે ।” કહેતા એક
પ્રજાચક્ષુ જીજીદર ઉજાળ્યું

“હે હા । સિક્કુદગના સરદાર દેખો સાહેબો । એને બાપ જે સે,
માનો પત્તો નથી હજી અડધી મિલેટ પહેતા, પચાસ કનાડ જૂનો થયા

અનતઝાળ નુધી ચાલતો રહેનારો આ સબધ માત્ર છે.

અને જ્યાં સાજા ઊતરવા લાગે છે ત્યાં પોનાના પિતા જોડે તે તેના કામના સ્થળે જાય છે, ત્યાંથી તે સીધો ઘરે પાછો ફરતો નથી, અને ત્યાં એક ઘટના તેની સામે આવી જાય છે, જે તેને આનંદ વિહ્વળ કરી મૂકે છે.

નદીના કાઠા પર નીચેના પટના એ ઘટના બની જાય છે : એક માણસ ઘટના હરિકેનના કપતા આજા ઉજ્જસમા ફળના કટકા કરી રહ્યો છે. આમવર્ણી કૌવતભર્યો એવો એનો દેહ, અને એના હાથમા છે એક મોટો ઝરો હોડીના તૂટક પર બેસી તે જથ્થાબધ તડખૂચો વેચે છે તેની આગળ એક ધરાડ કાઠા પરથી ઊતરી આવે છે અને ધકકા પર જાય જાય છોકરો એ પ્રસંગ આતુરતાથી નિહાળી રહે છે. પછીની ક્ષણે એ છોકરો આજા ઝખૂકિયા કરતા અધકારમા પેલા માણસને પોતાનો ઝરો જાયકતો ને ઉપરાઉપરી તડખૂચમા તણુ ત્રા કરતા જુએ છે પેલો માણસ એક છોડેથી લાખી પાતળી ત્રિકોણિયા કટકા બેચી કાઢે છે, ક્ષણ બે ક્ષણ તેને પોતાના હાથમા પકડી રાખે છે અને પછી તરત જ મૂગો મૂગો તેને પેલા તડખૂચમા મૂળ સ્થાને ભરોળ સેરવીને ગોઠવી દે છે.

એકાદ મિનિટ લાગ્યે જ પસાર થઈ હશે, અને એ ઉજ્જસમા એ ઘટનાનું કથું ચિહ્ન પણ રહેવા પામ્યું નથી, અને જે તડખૂચને જોતા એને કશી અસર થઈ છે એમ પણ કોઈ જાણી શકવાનું નહોતું પણ આ છોકરાએ એની ચીરમાના લાલચકાક લોહી શા ત્રિકોણિયા ભા ને જોઈ લીધો છે. અને જ્યાં પેલા માણસની નજર અમસ્તી જ આ તરફ દેકાર છે અને છોકરાના ઉદ્વેગને તાગી લે છે ત્યાં ક્ષણાર્ધમા બંને વચ્ચે ગાઢ પરિચિત સ્મિતની આપલે થઈ જાય છે, જાણે કોઈ એક પૂરા મોટા યુનામા અને કાવતરાવાળે સામેત થયા હોય ને

અજગર ગળી ગયેલો માણસ

કેવું સુણાવકર

[હે । હા । હાલો । એક અજગર તમાશા દિખાડે . કુગ કુગ કુગ કુગક કુરર રૂરૂક કુરૂરૂક કુરૂરૂક કુગ ડણક હે । હા હાલો । સાહેબો, બીબીઓ, ગુલામો બચ્ચે, બૂદે, જવાનો હાલો, દસ પેત્રે મે એક અજગર દિસમ કા ખેલ દિખાડે

અઢાખી એમિલનો જે પછીના જપોરનો સમય મરેલા અજગરની જેમ જરીય મરકતો નહોતો તેથી હુ પણ ખેલ જોવા ઓસરીમા આવી જિભો સામેના ઘંતના પકુ પકુ થતા વડાની ભીતના હાયાના મદારીએ એનો ડેરો નાખ્યો હાકતું રીંછ, ભાગમાગ ન કરી શકતું ઘરકુ સસલુ, અડધા પડધા જેના વાગ ખરી ગયા છે એવો બૂદો વાદરો, બીજી જીવસંપ્ટિ કર ડિયામા અને એક મશમહોટો કોથળો

આઠ દસ છોકરા, ચાર-પાચ ધૈગ અને હુની મામે વચ્ચે મદારીનો ટાઠ અને કુગ કુગ

“હે । હા । આ સુવર્ણસુંદરી દેખો । મહેરનાનો । સોગ માસની આ સુવર્ણસુંદરી, એનો બાપ અમદાવાદની મીનનો મેનેજર સે, મા છૂટાછેડા લઈને ભાવનગરના ભામણને પેણી ગઈ ” કહીને મદારીએ ચચળ ચચળ ચદનધો કાઢી ને રમતી મકી સુવર્ણસુંદરી જીજ્ઞાસુલકારતી લળકારતી ભીંતની હાથ મા ફરવા લાગી.

“હે હા । આ ગગનગાઠિયો । એની મા એને સિફ્ત અઢી દિવસનો મૂકીને મરી ગઈ સે. બાપ બોમ્બેમા વિમાનો ચલાવે મે ।” કહેતા એક પ્રનાયશ્ચુ જીજ્ઞાસુ દિહાજી

“હે હા । સિક્ક દગનો સરદાર દેખો સાહેબો । એને બાપ જે સે, માનો પત્નો નથી હજી અડધી મિલેટ પહેના, પચાસ કનાક જૂનો થયો

સે આ એનો જનમકલાક સે ।” કહી કાથળો ખાતી કરીને સાતેક ફૂટ લા બો, ધરડા હાથીની સૂઢ જોવો, અજગર ઠાલવ્યો અજગર ધીરે ધીરે ઉકલવા લાગ્યો . સુવર્ણસુન્દરી વડાની દીવાલે ચોટી ગઈ અને ખૂઠિયો વાદરો ચિત્કારીને વડા ઉપર ચડી ગયો, અજગર રરકવા લાગ્યો

“કહો ગયા મનોજકુમાર ? હે-હા । દેખો । યે મનોજ—ખૂઠા બદર, મૈં ઉસે પૂરા માણસ બનાના ચાહતા થા હજાર સાલ સે ટ્રેનિંગ દે રહા હૂં લેકિન વો બદર હી રહ ગયા અબ ઉસે અમરિકા ભેજના હૈ. દસ હજાર રૂપિયે ચાહિયે કુગ કુગ બચ્ચે લોગ દસ દસ પેસે નિકાલો મેરી બકનો ચવન્તી દો, ભાઈમાહેબો એક-એક રૂપિયા ભાગના મત । જો સુક્ત કા ખેત્ર દેખકર ભાગ જાયેગા ઉસકે સપને મે આજ આધી રાત કો યે સિકંદર કા સરદાર (=અજગર) આયેગા ”

મારા કાન/મગજમા મદારીના શબ્દો વાગતા હતા, આખો અજગરને જોતી હતી અને હાથ બડીના ખીસામા ચાર-આઠ આનાનો સિંકો શોધતા હતા.

એકાએક અજગરની ડોક સહેજ અદર લિચકાઈ ડાબે-જમણે આખો ધૂમાળીને પછી એણે મારી આખોમાં પોતાની આખો ઠેરવી/નોધી ડોક હલાવી ‘ ના ના’ સકેતી જમીન પર ડોક પછાડી પાછો વળી ગયો અને મદારીના કાથળામા પુરાઈ ગયો હુ મદારીને પૈમા આપી જ ન શક્યો ।

પછી મદારી તો ગયો—કાથળો ભરેલો અજગર, દીવાન ઉપગની સુવર્ણસુન્દરી, રીઝ લઈને.]

—પત્ની રાત પડી ઈલેક્ટ્રીક સપ્લાય એકાએક બંધ માત્ર જગતની એકલતાનો સાચો ફોટો પાડી લેવો હોય એમ થોડીવારે સહેજ ‘કલીક’ કરતોફને ઈલેક્ટ્રીક સપ્લાય કટ થઈ ગયો. અધકાર જ અધકાર, અધકારની દીવાલે દીવાલે સુવર્ણસુન્દરી વિચરવા લાગી, રીઝ

નાયલા લાગ્યું, પેલો ખૂઠિયો ચિત્કારવા લાગ્યો. હું પથારીમા પડી
 બિઘવા મથી રહી પાસુ બદલ્યું પાપા બદલ્યા, પાપા વસ્યા શહેરના
 ટાવગમા એક ટકોરો બાજ્યો એક ? સાડાખાગ ? દોડ ? કેટલા વાગ્યા
 હશે મરશે. મારે જીવવું છે !

“મારે ય જીવવું છે સાહેબ !” મારી પથારીની બાજુમા આગમ-
 ખુશીમાથી અવાજ સાથે સળવળાટ પણ મળળાયો મારાથી પુછાઈ
 મયુ ‘કાણુ ?’

“હું” એ

“હું એટલે કાણુ ?” હું

“હું એટલે અજગર” એ

હું પથારીમા ખેડો થઈને બિભો યઈ ગયો.

“તમે એસો સાહેબ ! ડરશે નહીં ” એમ કહેતા નજીક
 આવ્યો. “તમે મદારીને પેસા ન જ દીવા તેથી તમારા સપનાની બારી
 ઉઘાડી ગઈ, જે માટે હું તમાના સુધી પહોચી શક્યો છું નાકેય !”

‘ખોય ! શું છે તારે અત્યારે ?’ મે સ્વાપ્નસ્વસ્થતા
 મેળીને પૂછ્યું

અજગર કહે . “ તમે મદા ને કહી દો મદારીને કહી દો તમે
 કે તે મને તત્કાલ અત્વર મુક્ત કરી દે, નહીંતર મારાથી હવે
 કાથીના કાચળાની લમકર જીવસેણુ ગૂગળામય વેડાની નથી ” એની
 આખમા નીજગીના ચમનગ થતા હતા “મારા તો ડરો શુનો નથી,
 મારા પૂર્વજ મદારીના પૂર્વજને એકા ગળી ગએના મારા પિતાને
 મદારીના દાદાએ જીવતા ચારી નાખીને બાળી દીધેના, હું મદતો વેરા આ
 મદારીને ગળવા આવી તો લાગ્યો પણ મારો પેતર અકળ ગ્યો.
 મદારીએ મને જ પડડીને કાચળે નાખ્યો હવે, હવે સાહેબ ! તમે
 મદારીને કહી દો . મને મુક્ત કરીને પોતે પણ મુક્ત થાય, નહી તો .
 નહી તો મારા વારસો એના વાગસોને નહી જોડે, નહી જ છોડે.”

ઠાવરમા ખીન્ને એક ટકોગે પડ્યો અજગર અદૃશ્ય. થોડીવારે
વળી પાડો સળવળાટ સલળાયો

“કોણ અજગર કે ?” હું

“ના અજગર અહીંથી ક્યા ગયો ?” અવાજ.

“તું કોણ છે ?” હું.

“હું મદારી ” ચત્રમની, માટી જેવી મેથી સાફી જેની ભૂગી
પહેરેલો માણસ મારી સમક્ષ હતો

“ખોન, તારે-તમારે શું છે અત્યારે ?” હું “અમારે અત્યારે
તમારી પાસેથી એટલું જ બાણુલું છે કે અજગરે તમને શું કહ્યું છે ? ?
જાણારી હો બસ પછી અમે આ ચાલ્યા ” મદારી ભેદી હસતા
કહેતા હતા.

“અજગરે મને કંઈ/કશું જ કહ્યું નથી.” હું.

“જૂઠું મત ખોવો સાહમ ! અજગરને ક્યા ક્યા કહા હું વો
કહના હી પડેગા, વર્ના વોહી અજગર તુમ્હી કો તીંગલ બધેગા-સમજે ?
સય સય બતા દો સાહમ ! હિસ કમીને કે પૂર્વજને હમારે પૂર્વજ કો
હંસી તરહ ખનમ કર દિયે થે કલ આપરા ખારી હું મેં અગર હિસકો
મુકન કર ફૂ સરે હી મિનટ વો આપ કો ”

અને મે, મને અજગરે કહેલી વાત મદારીને કહી સભળાવી

ઠાવરમા ત્રીન્ને એક ટકોરો બજ્યો પછી સળવળાટ, થપથપાટ,
લગ્ગલળાટ, ધમધમાટ યથા મે ન્નેયુ તો મદારી અને અજગર મને !

મદારી અજગરને કાથીના કોથળામા ફરાથી પૂરી દેવા મથતો
હતો ને અજગર મદારીને ગળી જવા કંતો હતો
આખરે મદારી અજગરને ગળવા લાગ્યો- એને હવે લાગતું હતું
કે અજગર કોથળામા નહીં પડડાય ગળાતા જતા અજગરની લાચાર
આખો મારા લણી મડાઈ અને ધીરે ધીરે એ આખો અનુસમર મતી
અદૃશ્ય થઈ ગઈ પછી મદારી માણસની નેમ જીતી ગયો □

વિજય શાસ્ત્રી

અરજણ ને મણિયો ચાર લેના નીકળ્યા અરજણે ખાલી કાથળો ખલે નાખ્યા હતા. મણિયાએ હાથમા દાતરડુ પકડ્યુ હતુ. અને હોંડ્યા ફળિયાને નાકે આવેલી હાટડીએથી ખીડી લીધી હળગાઈને દમ મારતા, હીવાહળીનુ ફૂંકિયુ દ્વર કેકતા આગળ વધ્યા

કાદવડાચડને લીધે જોળરી ભેસના જેવા ણની ગયેના ચાચાળા ખેડા કચડક ખારુ કચડક ખારુ ધ્વનિ કરતા હતા અરજણે ફાળિયાની કાઠે વજેલો પરસેવો આગળિયે કરીને સમેટી લીધો મણિયાતુ ધાન (ધ્યાન) આમતેમ ફરતુ હતુ હવાડે કોઈ ના દેખાણુ એટલે મણિયો નિરાશ થયો ચાલતા ચાલતા અરજણિયો ને મણિયા ગામને ગોદરે આની પૂજ્યા. નિશાળમા માખતરે ટપાનન, પરખીડિયા ગણતો હતો કાશી ઢગી ટોપલા માયના ખોર હખણા કરતી હતી ઈના આગલો દાત ખાર નીકળી આવ્યો હતો તે હતી હાવ ભપ્પા જેની એટલે ગામ આખુ એને કાશી ઢગી કહેતુ પાદ પર એડ આડ હેડે બેસીને ખોગ વેચતી. કોઈ કઈ સતાવે તો એના શરીર જેની જડી ગાળો ખોતતી એના શબ્દે શબ્દે જોમ પ્રગટતુ મોટા મોટા ભટ્ટ પહાણા ગરીબ પર વાગતા હોય એવુ એ ખોતતી.

મણિયાએ ઈની કનેથી ખોર લીધા કાશીએ મુઠ્ઠીના માપે જોખ્યા પડખેવાળી સવલી વેરે કાક ગળ્યડ કરતા કગતા કાશી ઢગીએ, મણિયાની હામુચ લાળ્યા વન્યા હાય લામો કરી મણિયાને આપ્યા જે-તઈણ ખોરા એવા ખેડાનમા નીચે પડી જ્યા એટલે કાશી ઢગીએ સવલીને છોડી મણિયાને ધકાવ્યો 'હરખા આલને, ધાન કઈ રાડમા ગખ છ.'

મણિયો સમસમીને ભોઠો પડીને સાબળી રહ્યો મૂગેમૂગે પૈમા નાખી આગળ વધ્યો અરજણિયાને હમનુ આન્યુ દહ હગલા આગળ

જઈ મણિયાએ કાશલીને ભમભમાવીને એક ગાળ દીધી પછી જ તેની તગ મુખરેખાઓ હળવી થઈ પછી થોડું હસ્યો. ઠળિયા થૂંકતા થૂંકતા ખેડે આગળ વધ્યા ખોર ચાલ્યા તઈ હુધીના મારગનું ધ્યાન રહ્યું નઈ. વાત કરવાનું ય કાન્યુ નઈ બસ, હાહરા ખોર જ મણિયા-અરજણિયાનું સ્વરગ બની રહ્યાં કેમકે બનેને કોણુ બાણુ કેમ ભૂખેય જખરી લાગેલી

ખોરા પૂરા થઈ રીયા એટલે બને હાવ નવરા થઈ રીયા.

મણિયાએ ચાતતા ચાનતા પગેથી લાત મારી એક ઢેખાળો દૂર મોકલી આપ્યો. પછી ધ્યાનમ્થ સ્થિતિમા ડગ ભરતા ભરતા ખેડે જણા ઢેખાળો પડેલો તઈ હુધી પૂગ્યા ઢેખાળો ભાગ્યો નો'તો જાણુના એક ગરમતાજી પોદળાની હાલ લગોલગ જઈને મૂઓ હતાયેલો જરાક જોર કાઢત તો જાણુની મઈ જઈને પડત. આ કેરા અરજણિયાએ વગર કરારે, હાવ્યેતીથી જાણુને પગ નો અડકે ઈમ ઢેખાળાને પહેલા બા'ર રોડ પર કાઢ્યો. પછી ભમભમાવીને લાત દીધીને કે એ હડખડ હડખડ કરતો ક્યાય જઈ પડ્યો

હવે મણિલાલ મહારાજ સજ્જ થઈને ચાલ્યા તેના ચહેરે સકલ્પ-શીલતા તરવરતી હતી. સીમ હતી આવે હતી ઢેખાળો ઊડ્યો અને વળી પાછો ક્યાય જઈ પડ્યો.

‘આ કેરે મો'ર તો જો’-મણિયો બોલ્યો.

‘હુ’ અરજણિયાનું ધ્યાન ઢેખાળામા હતું કેમ કે હવે વારો તેનો હતો

મણિયાએ આખે લાગેલા કાચા મગવા પાડવા વાકા વળી એક પથરો લીધો ને આચીને આખા પર વીંઝ્યો. પણ ઝનૂન વધારે પડતું વપરાયાથી આખાના આખાય ઝાડને માથે યઈ છેક ખીજ પા જઈને પડ્યો

બળવાન મણિયો મહાત થયો એણે ખીજો પથરો લીધો સહેજ આછું જોર વાપરી વીંઝ્યા તો હહરાનો હાવ નીચે વાગ્યો. ખેનણ પાદડા તૂટીને આળસથી નીચે પડ્યા મરવાનું એક ખૂમખુ મણિયાનું

લલ્ય હતું ફરી ત્રીજો પથગે લઈ મણિયાએ વીંઝ્યો. હૃદય લેતું કને તઈણ મરવાનું મૂમખું નીચે આવી પડ્યું

મણિયાએ હરખભેર દોડ મૂકીને જિયકી લીધી એક મરવો ધૂળ ખાંખેરી મોંએ ઘાલ્યો ને કચ્ચ દેતાકને દાત બેહાડી ગાળસુ પાડી દીધું. ખાડી ઝલુઝાણી એની રંગેરગમા દોડી વળી-ખિસકોલીની જેમ ખીને મરવો એણે અગ્નિલિપા લાણી કેકચો

ત્રીજો એક ને એમ રહ્યો તેનું થુ ડગ્ગુ તેનો વિચાર કરતો હતો ત્યા જ મણિયાની નજરે લખમી પડી મણિયાનું હૃદય એક ધબકાગે ચૂકી ગયું હહરી, કઈ મરી, જઈ'તી હુ ગામ આખામા હોધતો હોધતો આઈવો ને અઈ જીભી જીભી દાત કાઢ્યું !

લખમી ક્યાગ્નીય ડોળા ચાગવા આઈ આવી હતી ડોળા ફર છૂટાં ચરતા હતા ને પોતે જાડ હેડે જીભી જીભી મણિયાની મગવાનીવા જોતી હતી. મણિયાના વાસમા જ ગહેતી હતી.

મણિયાએ ઈને જોઈ

'ઈ, લેજે' કહેતાક ત્રીજો મરવો લખમી લાણી કેકચો હવામાં તગ્ગોતરતો મરવો આગળ વધ્યો ને લખમીની ગુલાખી હથેળિયોએ ટપ્પ વધને ઝીલીને દળાની દીધો લખમીએ ડોણ જાણે કેમ પોતાની બે ગુલાખી હથેળિયું વચ્ચે મગવાને જડડની વખતે આકુગાકું તોર ક્યું હતું-કદાચ અઈ મયું હતું એટલું જ નહિ એને મોમા ધાત્રી દાત ખેસાડ્યા તેય હજવા અનુનથી !

અને મણિયા લાણી મનકીને ટેકાતી ખીજી જા દોડીને જીનરી ગઈ મણિયા લાણી એ જે મચકી તે એટલી તો મુદ્દર રીતે કે

હજી તો જીગીને જીભો વતો મણિયાનો દા'ડો આખેઆખો ચક્રળ ચઈ ગયો

લે હાલ્ય હવે' અ જણિયાએ કહ્યું ને મણિયો અવગપણે હાંડચો 'ત્યારે-

નરી આખે જોન રને તો બે જ દેખાય પણ માણુહ હવે તઈણ માગ કાપતા હતા

૧૪ મે, '૭૯

મસ્તકાવતાર અને ખાટલા

રમેશ પારેખ

જીગ્સુભાઈ એસરીમા ખાટલો દાળીને બેઠા

વાદરાની પૂછડી હાળી આટવી લાખી ગા માટે હોય છે એવો નિખાલસ વિચાર આવુ આવુ કરતો છેવટ આવ્યો જ, જીગ્સુભાઈ ઉદાસ થઈ ગયા. ખરેખર અત્યારે પોતાને સદ્ગત કાશીગૌરીના વિચાર આવવો જોઈતો હતો, એવું લાગી આવ્યું જીગ્સુભાઈ નીકળનીકળ એવી જમરદસ્તી સાથે હાકતા ગયા તેમતેમ વા નાની પૂછડીનો વિચાર મગજના કોષોમા આકડાની જેમ ભરાતો ગયો આ ખેચાતાણીમા, સદ્ગત કાશીગૌરીના વિચાર આવવો જોઈતો હતો, એવો વિચાર ભડી ગયો. પણ જતા જતા ખોરડાના વિચારને ખો આપતો ગયો

જીગ્સુભાઈના ટાનવાળા માથાની માલીપા ખોરડાનો વિચાર હડિયા-પટ્ટી કરવા માડ્યો આ ખોરડા પર એક હજાર ને બ્યાસી નળિયા હશે કે ત્યામી નળિયા હશે, આ ખોરડા પર એક હજાર ને બ્યામી નળિયા હશે કે ત્યામી એમ આફૂડો આફૂડો અદાજ નીકળવા લાગ્યો.

છીકને રોકવા માટે જાત સાથે એક જાતની હાથોહાથની લડાઈ કરવી પડે છે, તેનાથી વધુ કિંમત લડાઈ, ખોરડા પર એક હજાર ને બ્યામી નળિયા હશે કે ત્યાસી તેના અદાજમા ફેરવાઈ ગયે. વિચારને રોકવા, અને તો હાકી કાઢવા જીગ્સુભાઈ લડી રહ્યા હતા

(તમને શું લાગે છે, પ્રાણલાલમાઈ ? જીગ્સુભાઈ આમ લડી રહ્યા છે તે ખોરડા પર એક હજાર ને બ્યામી નળિયા હશે કે ત્યાસી. તોજો વિચાર છતશે કે જીગ્સુભાઈ ?)

ખોરડા પર એક હજાર ને બ્યાસી નળિયા હશે કે ત્યા ત્યા તો વડી પર કાગડો કાઢા કરવા લાગ્યો જીગ્સુભાઈને એટલું જ જોઈતું હતું. એ લાગલા જ કાગડા પર ઝૂનપૂર્વક વિચારવા મડી પડ્યા.

કાગડા વિશે વળી કયો વિચાર કરવો તે વિચાર શરૂઆતમાં આવ્યો. તો ય અધાધૂધ વિચારવા માડ્યા. (તમે નહીં માનો, પ્રાણુનાસમાંઈ પણ) જીયુમાંઈ મેદાન મારી ગયા (મેદાન રાગજી)

. ખોગડા પર એક હજાર ને વ્યાસી નળિયા હશે કે વાળો વિચાર છોતેજોતા થઈ વેરાઈ ગયો એની જગાએ આ બવા કાગડા કાળા કેમ હોતા હશે એવો અણીદાર વિચાર હાહાકાર કરતો ગોઠવાઈને એક હજાર વ્યાસી કાગડા થઈ ગયો.

અને જ્યાંએ આ એક હજાર કાગડા ચક્રાકારે આટો ફરતા ફરતા ચુમ્માકીશમી ચકરડી પૂરી કરી રહ્યા હતા ત્યાં પેલો, એક હજાર કાગડાનો મૂળપુરુષ એવો કાગડો વડી પરથી જડ્યો જીયુમાંઈની સતર્ક આખો કાગડાની પાછળ પાછળ પગેડુ દબાવતી ચક્રાકારે મારી આની અંતે છેલ્લે એકલી આની ને વડી પર ખેડી ત્યાં જીયુમાંઈ વડી પર વિચારના તાતલણે લટકી રહ્યા હતા. આ વડી ધારો કે પડી જાય આ વડી, .

ધારો કે પડી જાય, પછી શું એવો વિચાર, મિત્રકુત હિમડ-ખાખડ, હાળીનો કાચો રસ્તા જેવો તે જીયુમાંઈ એની વાહેવાહે લગડાવા લાગ્યા આગળ હજાય જ નહીં ખાટલો પાયામાંથી હનતો હોય તેમ જીયુમાંઈ એના પર ખેડેખેડે વિચારની ગતિ સથે જિમડખાખડ, હનવા લાગ્યા નહીં ને એકાદે ય ખેટો ધક્કો જો લાગે તો જીયુમાંઈ ખાટલેથી જથલી પડે એમાં ના નહીં આ વડી પડી જાય પછી એના પૂર્વાર્ધ સાથે જ, બિનાગુ નડીમાં પૂર આવે એવો, વડી પડી નુ કામ જાય એવો ઉત્તરાર્ધ ઘેઘેઘે કરતો ધમી આવ્યો ને જીયુમાંઈ ખે કાઠે જતકાઈ ગયા.

‘પડ્યો પડ્યો ’ એવો વડીની પેની પા સોરખકોગ થયો એ સામળીને ભરવાડ એના ઘેટાળકરાને એડકા કરી વાડે પૂરે તેમ જીયુ-માંઈએ પોતાના છૂટાગ્વાયા રઝગવા નીકળી પડેવા આખ ગાન નાક

હાથને હાકો કરીને પોતાની બેડી દડીમા લેગા કર્યા ને પોતે અખડ
 છગુભાઈ છે તેવી ખાતરી કરવા ખોખારો ખાધો તો ખવાયોઃ યધા
 અવયવોએ સપ્રમાણ હોકારો દીધો એક મોટો ભાર નિસાસા વાટે
 દાલવીને છગુભાઈ પુલકિત થની ગયા એમને તરત જ જખ મારે છે
 હાળીનો એવો વિચાર આવ્યો (તમે નહીં માનો પ્રાણુલાલભાઈ, જખ
 મારે છે પરંતુ કોણ એવો કર્તા અધ્યાહાર હોય તેવો અધૂરો વિચાર
 છગુભાઈને આવ્યો. આવે અધૂરો ય આવે જેવા જેના નસીબ. પણ
 છગુભાઈ તો એટલાથી ય સતુષ્ટ)

પણ તરત શોરણદોરનો ધસધસાટ વિચાર આવ્યો તે 'છગુભાઈની
 તમારુ પુલકિતતાને અગત્યની જેમ પી ગયો. 'એલા કોણ છે એ '
 એમ ખાટલામાથી બેલા થઈ જતા છગુભાઈએ હાક મારી જવાળની
 રાહ જેવા જેટલા સમયમા આ હાળીનુ મોમા થૂક બહુ આવે છે
 એવો નાનો, સપ્રમાણ, ત્વરિત વિચાર ઝખકા ગયો તેને છગુભાઈએ
 થૂક સાથે ગટક દઈને ગળે બિતારી દીધો જવાળ મળ્યો નહીં છોકરવેળ
 ખિખ્ખાખિખ્ખી કરતીક સડેડાટ શેરીમા દોડી ગઈ પગનાનો અવાજ
 શમી ગયો સૂનકાર થઈ ગયો.

છોકરવેળ છગુભાઈને જગન છૂ-ના હુલામણા નામે ઓળખતી.
 ક્યારેક છગુભાઈની ખારીમા 'જગન છૂ/બિધો સૂ' એમ ચિચિયારી
 કરી જતી.

મને જગન છૂ કહેનારની ચામડી બિતરડી નાખુ એવા નવા,
 શૌર્યમૂલક વિચાર સાથે વળી છગુભાઈએ વિચારનુ ખાતુ ખોલ્યુ.

દેખીતી રીતે આ પરાક્રમી વિચાર પેલી છોકરવેળ ના સદર્ભમા
 હતો છગુભાઈએ ઉદારતાપૂર્વક વિચારવિસ્તાર કર્યો ને અખિલ બ્રહ્માડ
 સામે લડી લેવાના જુસ્સામાથી પોતાનુ મુખકમળ ઘુમાવ્યુ.

મુખકમળ એ છગુભાઈને ગમતુ ખિરદ છે, જેને છગુભાઈએ આ
 રાવબહાદુર સેના ખાસ ખેલ છે-ની જેમ સાચવ્યુ છે. અરીસા સામે

ભિમા ગળીને મો પગ કમળની સદગતા કીટ કરવા કતાકો સુધી તપશ્ચર્યા કરી છે.

અદ્વૃત કાશીગૌરીને જીયુભાઈનું આવું કતાકો સુધી અગીસા સામે લટકી રહેવું રમૂજ લાગતું. ડિયા વરઘોડે ચડવું છે આ અવસ્થાએ એવું સદ્ગત કાશીગૌરી પૂજતા ત્યારે જીયુભાઈને 'આ અવસ્થા' શબ્દ પગ વિચારો આવતા અને તેમનું અરીસા સામે ભિમવું લાગતું.

કાશીગૌરી મારમા હોય ત્યારે, 'તમે તો સાવ વા-ધેના છો, વા-ધેના' એવું બગડતા (જે જીયુભાઈ માલજીયું ન સાસજીયું કરતા અથવા વાધેના છો વાધેના એવું ગજપૂતી ગિરફ સમજતા)

આરી ચડસડમા સદ્ગત કાશીગૌરીએ જીયુભાઈને 'મૂછકમળ' શબ્દ ભટ આપેલો, જે પોતે ખુશમિનજ હોય ત્યારે વાપગતા મિનજનું પ્રતિકૂનન થતું ત્યારે સદ્ગત કાશીગૌરી જીયુભાઈની દોષો એક મૂછને 'મૂછડા' કહેતા (પણ પ્રાણનાનભાઈ, ખરી વાત તો હવે આવે છે, ગજજળ) આઈડ ઉમરના જીયુભાઈ સદ્ગત કાશીગૌરી પગ એકાએક હટલો કરીને મુખપ્રહણ માટે ફાકા મારતા ત્યારે સદ્ગત કાશીગૌરી જીયુભાઈના 'મૂછડા'ને 'પૂછડા ધોળા થ્યા' એવા ઉપાનજ સાથે 'ત્રાજો હવે' કહી ઉમરના પ્રમાણુમા અજગ લાગે તેવો લલિતકાય ઢટાક્ષ કરતા અને જીયુભાઈ હચમચી જતા, સ્તબ્ધ થઈ જતા, ચૂપ થઈ જતા. એવે વખતે ધ્યાનનું કેન્દ્ર અદ્વૃત કાશીગૌરીના કાયકટાલ નડીં પણ પોતાની પૂંઠ બની જતી આખખે આખખા જીયુભાઈ પૂંઠે પૂંજડું જીગ્યું હોય તો કેનુક હજે તેની શ્રીશ્રીશ્રી કિરગમા પગેવાઈ જતા

અખિલ બ્રહ્માડ સામે લડી લેવાના જુસ્માથી રકતાયમાન વયેવું મુખકમળ તેની રતાશને ઓસયું ને જીયુભાઈના નીતર્યો ચહેરો એમાથી દયાયો. કે તરત જીયુભાઈએ મૂઝ બરોમર છેને એની તપાન કરી હાય મગ પગ ફર્યા નડીં ત્યા તો આખ્યો, જેની ધારની હતી એ, જેનો

ખાલીજો હજુ જોપરીમા ખખડચો ન ખખડચો તે, સન્નન્નન્ન કરતોક,
મારમાર વિચાર. આવી આવી ને આવ્યો તો લલે પણ શાનો, તો કે'
આજ બુધવાર કેમ છે, શુરુવાર કેમ નથી ?

છગુલાઈ નાનપણમાં આ પ્રશ્ન પોતાના બાપા ટપુલાઈને પૂછતા
ત્યારે ટપુલાઈ ડોળા તતડાવી કહેતા-ડકોળ, બુધવારના દિવસે બુધવાર
જ હોય પછી શુરુવાર કયાથી હોય ? બાપાના અગાધ જ્ઞાનથી અર્જઈ
ગયેલ છગુલાઈ આજ સુધી મૂગા રહ્યા છે. એમને ત્યારે પણ ગમ
પડી નહોતી અને આ ધડી સુધી પણ ગમ પડી નથી. એ ઝાણુ હોય
તેમ અત્યાગે, અહીં આ ખાટલામા બેઠા બેઠા આ સાતે વાર શુરુવાર જ
કેમ હોતા નથી, રોજ રોજ શુરુવાર કેમ હોતા નથી એવો શંકકો
વિચાર છગુલાઈને આવ્યો. એના માર સહન કરી શક્યા ન હોય તેમ
સફાળા ઊભા થઈ ગયા.

ગંધના આ વિચાર આવે છે કયાથી ? એમ બમડીને ખાટલાને
સર્વગ્રાહી નજરે ધૂરકવા લાગ્યા, આ બધા વિચાર જાણે ખાટલામાંથી
નીકળી નીકળીને પોતાના માથામા ધૂસી જતા હોય તેવી શકાથી.
(તમે નહી માનો, ગ્રાણુલાઈનાઈ, પણ ખાટલામા ખૂણેખાયગે
માકડની જેમ વિચારો છુપાઈને બેઠા છે તેમ માનીને છગુલાઈએ
ખાટલાના પાયા બે ત્રણવાર પછાડી લેયા),

અને છગુલાઈ દુસ્મનને લેતા હોય તેવી તીખી નજરે ખાટલા
સામે જોતા, આ ખાટલો ગંધનો એવું અસ્પષ્ટ ખખડચા, સ્ફેજ જ,
ત્યા ખાટલો ખાટલાની આખખી નાત સાથે છગુલાઈના માથાની અદર
ખાગો થઈ એવો તો ત્રાટક્યો કે છગુલાઈ હેબત ખાઈ ગયા. આખખા
માથામા ખાટલાઓ લહેરાવા માકચા, ખાટલા બખાકાર થઈ ગયા,
છલકાવા લાગ્યા, ધૂધવવા લાગ્યા, ઊછળી ઊછળી છગુલાઈના મગજની
અદર લટકાવા લાગ્યા.
એટલામા બે-પાય ખાટલા નાકમાંથી ખર્યાનો લાસ થયો.

જીગ્સાઈ થથરી ઊઠ્યા, માથામા ખાટનાઓની કાથી ધસાતી હોય તેવા થઈ ગયા ચોરચોરચ ભય લાગ્યો કે હું ચારે પગે ઊભો ગહુ તો નેતનેતામા ખાટલો યની જઈ (અને પ્રાણુલાલભાઈ, આપડે અદગની વાતુ તો શુ જણીએ, બાકી જીગ્સાઈ ને એમ પણ લાગ્યું હોય તો લાગ્યું હોય કે શરીરની નાડીએ નાડી ખાટલાની કાથી થઈ ગઈ છે)

અને આવ્યો, વિચાર પ્રતીતિ જેવો, સોજસોજ આની જેવો કે હું ખાટલો છું, કાથી ભરેલો ખાટલો, કચકચક ખાટલો.

આ ક્ષણે ખાટલા પર જીગ્સાઈ ખેઠા ન હોય ને જીગ્સાઈ નામનો જીવતો જગતો ખાટલો ગોઠવ્યો હોય એવું જવાઈ ગયું.

હું ખાટલો છું એવા વિચારને જીગ્સાઈએ (હું ખાટલો છું ? એવો પ્રશ્નાર્થનો અકોડો ટાગી જ્યો થયું કે માલ્યથી વડી ખે ઘડીમા જવાળ મળશે પણ જવાળ મળ્યો નહીં એટલે મીધાસાદા પ્રશ્નને હું મધનો ખાટલો છું, એમ ? એવા રાતાઓળ કોષમા કેગવી નાખ્યો.

(સાચું કહેજો, પ્રાણુલાલભાઈ)પણ જીગ્સાઈના રાતાઓળ ધમપછાડાને ઉત્તર કોણુ આપે ? જીગ્સાઈની બીક કોને નથી લાગતી ? (જીગ્સાઈનો ક્રોધ આઈ જી. પી કક્ષાનો હા) ભીંત ભયની મારી ચૂપ. વડી ચૂપ ફળિયુ ચૂપ એસરી ચૂપ. હીંચકો ચૂપ સદ્ગન કાશીગૌરીનો, પોસ્ટકાર્ડ સાઈઝનો મઢાવીને ટાગેલો મગ્કમરક ફોટો ચૂપ

હું ખાટલો છું હે એવો આખખા વાતાવરણને એક ખે ને તણુ વખત પ્રશ્ન પૂછતાક જીગ્સાઈના રવાડા અવળા થઈ ગયા, આખ ફાટ ફાટ થઈ મધ અને એ ક્ષણે માથામા હિંચોળા લેતા તમામ ખાટલા પર એઠ અણીદાર વિચાર કહાનકુવરની જેમ મથરમથર ઝુવી રહ્યો હતો, નટખટ કે હું ખાટલો છું તો ખાટલામા કાળીગૌરી સાથે મધુ ગજનીઓ કોણુ ગાળી ગયું અને કાશીગૌરી સાથે એક આદગ નીચે મૂક જતું તે કોણુ હતું ?

જીગ્સાઈનું મસ્તક, ટાલવાળું પવન ચકરડીની જેમ, જીગ્સાઈના

ધડ પર ફરકડી ફરવા લાગ્યું. અદરની સાલીયા ખાટલાની આખી ય નાત જીજીભાઈના છ પર કચડકચડ હમચી ખૂદતી હતી ને ચકરાવા લઈ લઈ ઝડાકું દેતી હતી વાંદરાની પૂછડી ટીંગાતી હતી, ખોરડા પરના એક હબર ને ખ્યાસી કે ત્યાસી નળિયાનો ધોરિયો ધડડ ધડડ વેગથી વહેતો હતો, કાગડા બધા કાળા કેમ હે નો હડસેલો વાગતાક અને ધારો કે વડી પડી જાય એવી ધારણાની કરકરિયાળી, જીવડખાવડ ધાર અને વડી પડી જ શુ કામ જાય તેવો ઉત્તરાર્ધ બેઘેઘે સાતેવાર ગુરુવાર કેમ હોતા નથી-ની સાથે ખાટલે ખાટલે હિલ્લોળા લઈ રહ્યા હતા ને કાંથી કચડકચડ ખુદાતી હતી.

જીજીભાઈને લાગ્યું કે વિશ્વના તમામ ખાટલા પોતાના માથામા ધમખાટૂડીએ ચડ્યા છે અથવા એક ગોવર્ધન પર્વત જીજીભાઈના મસ્તકના સ્વાગમા જીજીભાઈના ધડ પર ચડી બેઠો છે.

આ મધા જાકટાઓની વચ્ચે ગોઠણ પર હાથ ટેકવી બેઠેલ જીજીભાઈ બેઠો છે, દૂદો ગંધનાવ.. એમ બળડતા તેવામા 'જીજીભાઈ છે કે ? એમ પૂછતો, 'તો પછી હું જેને માયુ માયુ કહીને અડધો અડધો થઈ જઈ છું, જેના પર મુગટ હેરઓછાની બાટલી નિજાવર કરુ છું એ હકીકતમા માયુ નથી, એમ ને ?' એવો દાતભીંસણુ વિચાર જીજીભાઈના માથામા બેઘડકે પ્રવેશી ગયો.

નાની સરખી બનાવટ કરનારની સામે ભડકો કોણ થઈ બેઠો છે, કોણ વિષુવિવસ થઈ જાય છે એવું કોણ પૂછે તેનો મૂર્તિમત જવાબ જીજીભાઈ આપી જીજીભાઈ પોતાના માથાવિષયક ભયકર બનાવટનો ભોગ બન્યા તે વાતને કેમ કરતા સાખી લે (તમે જ બોલો, પ્રાણ-લાલભાઈ) ? બસ પછી જે બન્યું તે બનવા નિર્માયુ હશે તેમ જ માનવું કહ્યું.

જીજીભાઈ ખાટલાસાથી બેઠ્યા. રસોડામા ગયા. શાક સમારવાની છરી લીધી, છરી પર આજે જ સમારેલ બટાકાની ત્રીણી કતરણુ ચોટી

રહેલી તે સાફ કરી, ઘોતિયા વડે અને અરીસા સામે જઈને ઊભા રહ્યા.

પોતાના ઝબ્બો અને બકિટ પહેરતા ધડ હિપર માથાના વંચમા ખડકાયેલ ખાટલાના છુલદ દગલાને જોયો. પછી તરત આટલો માર્યો. ઠરીએ પોતાનું કામ આગ્રાહિતતાપૂર્વક સફાઈથી કર્યું. ધડ પગથી ડપાઈને મસ્તક નીચે પડ્યું.

પછી, સદગત કાળીઝૌરી જે ખાડણીદસ્તા વડે જીગ્સાઈ માટે હરડેનું ચૂર્ણ તૈયાર કરતા, તેમા જીગ્સાઈએ પોતાનું ડપાયેલું શિરઝમળ ઠીકઠીક વાર સુધી ખાડયું (અથવા તે પ્રાણુલાલભાઈ, એમ કહીએ— ખાટલાએને ખાડયા) પછી વચ્ચગાળચૂર્ણ બનાવ્યું. પછી પ્લાસ્ટિકના ખાતી ડબ્બામા ભર્યું. પછી સ્ટેનલેસ સ્ટીનની એક ચમચી લીધી ઘોતિયાની કિનારથી લૂછીને ચકચકિત બનાવી (એમા ચહેરો જોવા પ્રયત્ન કર્યો ન દેખાયો).

પ્લાસ્ટિકના ડબ્બામાથી ચમચી લરીને મસ્તકચૂર્ણ ખમાઓ વચ્ચે પડેલી (માથાના અભાવની) બખોલમા નાખ્યું. પછી ડબ્બાએ એક પાણી રેડી અનુપાન કર્યું. પછી ઘોડીવાર રાહ જોઈ.

એવામા એક ચમત્કાર થયો (પ્રાણુલાલભાઈ, ચમત્કાર શું ?)

જીગ્સાઈના ખસા પર અદ્દલ અગાઉ હવે તેવું તાજું, લીલુછમ, અદ્દલ જીગ્સાઈના માપેમાપ એવું ખીજું મસ્તક ઊગી નીકળ્યું.

આ મસ્તકમા, ઊગતાવેત એઠ વિચાર, સૂતોસૂતો મોખા પગનો અગૂડો ચૂસતો ચૂસતો હિંદોળા લઈ રહ્યો હતો કે બધા વાર ગુરુવાર જ દેમ હોતા નથી...

જીગ્સાઈ ગદ્ગદ મસ્તક બની ગયા. કૃતનિશ્ચયી બની ઊભા થયા તે પેશાબ કરેલા મોરી તરફ જવા લાગ્યા અને ખાટલો 'જીગ્સાઈ હમણા આવશે, પેશાબ કરીને' એવી ઉત્ક્રાંતી જીગ્સાઈને જતા જોઈ રહ્યો.

લોહીના ઘોડા

પ્રવીણસિંહ ચાવડા

થાળી સામે જોઈને મનસુખે મોં ખગાડ્યું, ‘આ શું છે ?’
‘મુઠિયા’

‘મે તને ઢાંકળા ખતાવવાનું કહ્યું હતું કે આ ખાણ ખાકવાનું ?’
કહી એ જિભો થઈ ગયો, ઘોડીવાર આખા અજવાળામા પત્નીના ચહેરા
સામે જોઈ રહ્યો, ખારણા આગળ ગયો, પાછું કંઈક યાદ આવ્યું હોય
એમ આવીને થાળીને લાત મારી અને થાળી સામી દિવાલે અક્ષળાઈને
જીધી થઈ ગઈ. પછી ખારણામા જિભા રહીને પોતાના સમગ્ર ધરને
અને એમા રહેલી બધી વસ્તુઓને ઉદ્દેશીને ખેલવા લાગ્યો : ‘હા, હા
ખાણ, ખાણ આજ સુધી નહોતો કહેતો પણ હવે કહું છું. મારું
જીવન ખરખાદ કરી નાખ્યું’ પછી પત્નીને ‘જો, તારા ડાયા સામે
જો. ડોસી થઈ ગઈ છે, ડોસી, તું અને તારા છોકરા—’

બહાર નીકળીને એણે એકદમ ચાલવા માડ્યું. એનું ઘર શહેરના
છેવાડા ભાગમા આવેલું હતું. ત્યાંથી એક રસ્તો ખેતરો તરફ જતો

હતો. મનસુખને ઠંડા પવનથી કંઈક શાંતિ થઈ. ખેતરોમાં લીલું ઘાસ પથરાયેલું હતું એક ખેતરમાં એક પથ્થર નેંચેને એ બેસી ગયો. હાથ લગાવીને વામનું એક તાલુખલું તોડ્યું અને મોંમાં મૂક્યું. ચાલ્યું વામનની વાસ એના મગજમાં ભરાઈ ગઈ. લોહી એની નસોમાં નેરથી દોડવા લાગ્યું. એની આખો ભારે ભારે ઝનૂની ગઈ—

ત્યા એક મીઠો અવાજ આવ્યો, ‘મનસુખલાલ—’

મનસુખને પહેલાં તો થયું કે પાદડાનો ખખડાટ હતો, પણ ત્યા ખભા ઉપર કંઈક સ્પર્શ થયો અને એણે ઉપર જોયું, સામે એક નુદર છોકરી બિંબી હતી બેઠી, ‘રિસાઈને આવ્યા છો ?’

મનસુખ કંઈ બોલ્યો નહીં સહેજ મોં ફેરવીને વધારે નેરથી ઘામની સળી ચાવવા લાગ્યો.

પેલી એની પાસે બેસી ગઈ ‘વાસ ચાવવાથી તો લોહીમાં ઘોડા દોડતા હશે. દોડે છે ને ?’

મનસુખે એની સામે જોયું પછી દુઃખી અવાજે કહ્યું, ‘હા, હા. શું કહું ?’

‘ખીજું કંઈ થાય છે ?’

‘હા, કંઈ—ખખર નથી પડતી. પણ તમે—?’

‘હું અહીં ઘાસમાં સૂતી હતી ને—તમે તાલુખલું ખેંચ્યું એની સાથે ખેંચાઈ આવી’,

‘કયા, માગ લોહીમાં ?’ મનસુખ ચમક્યો

રાજકુમારી હસી. પછી પગ જીંચે લઈને લહેરથી પગાડી મારતા બોલી, ‘તે મુઠિયા ખાઈ લીધા હોત તો !’

મનસુખને પાછી રીત ચડી, ‘શું કરું ! નથી લાવતા.’

‘શું માવે છે ?’

લોહીના ઘોડા

પ્રવીણસિંહ ચાવડા

થાળી સામે જોઈને મનસુખે મોં ખગાડ્યું, ‘આ શું છે ?’

‘મુઠિયા’

‘મે તને ઠોડાં ખતાવવાનું કહ્યું હતું કે આ ખાણ ખાવાનું ?’
કહી એ જાણે થઈ ગયો, થોડીવાર આખા અજવાળામાં પત્નીના ચહેરા
સામે જોઈ રહ્યો, ખારણા આગળ ગયો, પાછું કઈક યાદ આવ્યું હોય
એમ આવીને ધાળીને લાત મારી અને થાળી સામી દિવાલે અડળાઈને
જામી થઈ ગઈ. પછી ખારણામાં જાણે રહીને પોતાના સમગ્ર ઘરને
અને એમાં રહેલી બધી વસ્તુઓને ઉદ્દેશીને ખોલવા લાગ્યો : ‘હા, હા
ખાણ, ખાણ આજ સુધી નહોતો કહ્યો. પણ હવે કહું છું. મારું
જીવન બરબાદ કરી નાખ્યું’ પછી પત્નીને ‘જો, તારા ડાચા સામે
જો. ડોસી થઈ ગઈ છે, ડોસી, તું અને તારા છોકરા—’

બહાર નીકળીને એણે એકદમ ચાલવા માડ્યું. એવું ઘર શહેરન
છેવાડા ભાગમાં આવેલું હતું. ત્યાંથી એક રસ્તો ખેતરો તરફ જતો.

હતો. મનસુખને ઠંડા પવનથી કંઈક શાંતિ થઈ. ખેતરોમાં લીનું ઘાસ પથરાયેલું હતું એક ખેતરમાં એક પથ્થર જોઈને એ ખેંસી ગયો. હાથ તળાવીને વામનું એક તણખલું તોડ્યું અને મોંમાં મૂક્યું ચાલ્યું વાસત્રની વામ એના મગજમાં લારાઈ ગઈ લોહી એની નસોમાં જોરથી દાડવા લાગ્યું એની આંખો ભારે ભારે ધની ગઈ—

ત્યા એક મીઠો અવાજ આવ્યો, ‘મનસુખલાલ—’

મનસુખને પહેલાં તો થયું કે પાદડાનો ખખડાટ હતો, પણ ત્યાં ખલા ઉપર ટઈક સ્પર્શ થયો અને એણે ઉપર જોયું, સામે એક સુદૃઢ છોકરી જાગી હતી ખોલી, ‘રિસાઈને આન્યા છે ?’

મનસુખ ટઈ ખોલ્યો નહીં સહેજ મો કંગ્રીને વધારે જોઈયા ધામની ચળી ચાલવા લાગ્યો.

પેલી એની પાને ખેંસી ગઈ ‘પાન ચાવવાથી તો લોહીમાં ઘોડા દાડતા હશે દોડે છે ને ?’

મનસુખે એની સામે જોયું પછી કૃપા અવાજે કહ્યું, ‘હા, હા, શું કહ્યું ?’

‘ખીજું કંઈ થાય છે ?’

‘હા, કંઈ—ખબર નથી પડતી. પણ તમે—?’

‘હું અહીં વાસમાં સૂતી હતી ને—તમે તણખલું ખેંચ્યું એની માથે ખેંચાઈ આવી.’

‘ડયા, માગ લોહીમાં ?’ મનસુખ ચમક્યો

રાજકુમારી હસી પછી પગ જીએ લઈને કહેરથી પનાડી મારતા ખોલી, ‘તે મુઠિયા ખાઈ લીધા હોત તો !’

મનસુખને પાછી રીત ચડી, ‘યુ કરુ ! નથી ભાવતા’

‘યુ આવે છે ?’

મનસુખ એ ઘટડી જેવો અવાજ સાલળી રહ્યો પછી બેઠો
'કંઈ ખબર નથી પડતી'

'નદી ઉપર જાઓ છો ?'

'હા ?'

'નદી ઉપર. ગામમાં નદી તો છે.'

'જતો હતો પણ હવે તો ડેપેરિશનવાળાઓએ દિવાલ કરી દીધી
છે ને ? પૂર ન આવી જાય તે માટે. એટલે શું કરીએ ? ખૂબ જાણી
છે કુદાતુ નથી, કુદીએ તો પડી જવાળ.'

'આબલી ખાવા માટે કુદતા હતા ને—'

'ના, ના, હું ક્યાં'

પેલી માયુ એક તરફ નમાવીને જોઈ રહી.

'હા, પણ એ તો રઘુ અને ત્રળક. ' ત્યાં એકદમ બે હાથથી
બે જડળા દળાવી દેવા પડ્યા ત્યાંથી પાણી છૂટ્યું અને એક મીઠી
વેદના ઉપમી આવી, પછી એ હમ્યો, 'ગળકડો ! અમને આબલી
ઉપર ચડાવે અને પટેલ આવે ત્યારે નાસી જાય તે દિવસે પટેલ આવ્યો
ત્યારે એ આબલી ઉપર અને અમે નાસી ગયા ત્રળક આમ જુએ
તેમ જુએ અને નીચે પટેલ ડાગ પછાડતો બૂમો પાડે, 'હેઠો ભિતર,
ભામટા.' અમે છેટેથી બૂમ પાડી, 'ત્રળક, ગા'—અને ત્રળકડો ભૂમકો
મારતોડને હડક દઈને પટેલના પગ આગળ, અને માયુ નમાવીને કહે,
'પટેલ, તારી ગા સુ,' પછી લાલચો,

'હા હા '

'શું ?'

'હા...હા ' પણ પછી મનસુખ અટકી ગયો શરીર અણગણ
થતું હતું

રાજકુમારીએ ધીમેથી એના ખલે હાથ મૂક્યો, 'કેમ અટકી ગયા ?'

'પેલુ એક ફૂલ હતું ને—'

‘હું ?

‘પેલુ—ત બકડો લાખો થઈને વાડ ઉપરથી તોડતો અને મારા
ગાંત્રે ફેરવતો. એની વાસ—’ અહીં મનસુખની આખો ચકળવકળ થઈ
ગઈ. એનો શ્વાસ ભેરથી ચાલવા લાગ્યો. ‘જુઓ, જુઓ, નેત્રુ, એની
વાસ તો ભૂલાઈ ગઈ—’

રાજકુમારીએ હસીને એની હથેળી મનસુખના નાડ આગળ
ધરા ‘આ ?’

‘હા, હા,’ કહી મનસુખે બને હાથે એનો હાથ પકડી લીધો અને
એને ભેરભેરથી મૂઘવા લાગ્યો પછી બગડ્યો, ‘આ મુગધના કાંટ
ભોંટાય છે’

‘પાછી કવિતા કરી ?’

‘ના ના’

‘કવિતા કરતા હતા ને તમે—’

ના ના—’

‘પાછું જુહું ?’

‘હા પણ એ તો—’

‘તો પેલી કવિના કહોને, પેલી “ભોંટો સજની” વાલી’

મનસુખ ગણગણવા લાગ્યો

હવે ભોંટો સજની

વડલા તળે આળો બની બિલા

મુજ અધની આખો

કંઈ પર્વતો કંઈ કદરા કંઈ સાગરના

સપન ફેરા લાગ્યા

ભારે યની.

હવે પાછા વળો 'સજની.'

પછી નીચું જોઈને બળકડો 'અશ્વ, અશ્વ ..'

પેલીએ કહ્યું, 'તમે તો કવિ છો. આજની કવિતા બનાવો ને—'

‘આબલી ખાઈશ

ફૂલ ખાઈશ

એ ત્ર બકડા

ધાસ ખાઈશ

પણ મુઠિયા નહીં ખાઈ.’

રાજકુમારી ખડખડ હસી-મનસુખ આવેશમાં આવીને બોલવા, લાગ્યો, ‘રેતીમાં ઉઘાડા પગે ચાલીશ, ભીની રેતીને પગ ઉપર ચડાવીશ, પાણીમાં પગ લટકાવીને ખેંસી રહીશ અને પાણીમાં ટેટા પડશે ડબાક ડબાક અને સાપની જીભ ધરે કબક લબક ’

‘એના હાથનાં મુઠિયા તો ખાત ’

‘કાના ?’

એ મનસુખનો કાન પકડીને બોલી, ‘અન્નપ્રમા ધાઓ છો ?’

મનસુખ ચથગની નીચે ઊતરીને રાજકુમારીના પગ પાસે ખેંસી ગયો. ‘ના-ના મને એમ કે તમે એની વાત નહીં કરો.’

‘એની વાત કર્યા વગર ચાલે ? એ તો ઘોડા ઉપર ચડીને લોહીમાં દોડે છે.’

‘હે ? હા,’ મનસુખનું શરીર ધ્રુજવા લાગ્યું એણે જોરથી રાજકુમારીના બે હાથ પોતાના હાથમાં પકડી રાખ્યા. ‘અહીં ધાસમાં - ને છે નહીંના પાણીમાં હવે તો એ સરે છે—’

ગજકુમારી જીલી થઈ 'ચાલો'

મનસુખ પણ જિભે થયો.

ચાંદનીમા આગળ સરતી રાજકુમારી થોડે દૂર અટકી અને
બોલી, 'જુઓ—'

'શુ ?'

'સાલજો—'

મનસુખ બોલ્યો 'નહીં, એની વાત કરશો નહીં એની યાદ
દેવડાવજો નહીં.'

ગજકુમારી આગળ દોડવા લાગી 'શુ ખાશો ?'

મનસુખ પાછળ દોડવા લાગ્યો. એના પગ ધામની ભીનાગને
ચૂસતા હતા 'વાસ ખાઈજા, ફૂલ ખાઈજા' એણે જૂઠા પાડી, 'ચાંદનીના
ચોસલા કરાને બહુકા બોવાનીય'

ધામમા એક પાલવ લહેરાયો મનસુખ જોગ્યી હસીને એ પાલવ
પકડવા ગયો

એની પત્નીએ કહ્યું, 'કયા સુધી ખેમી રહેશો ? ચાલો ખાઈ લો'

મનસુખે જિભે જોયું પછી ચૂપચાપ અદગ જઈને ખેસી ગયો.

પત્ની ઢાંઢેલી થાળી એની સામે મૂકતા બોલી, 'બૂલ થઈ ગઈ,
આજે ખાઈ લો.'

મનસુખ ચૂપચાપ ખાવા લાગ્યો થોડીવારે પૂછ્યું, 'છોકરા બધ
સૂઈ ગયા ?'

'હા'

એની પત્નીએ પાણીનો ધ્યાલો એની સામે મૂક્યો પછી વીમેથ
બોલી, 'આજે પયારી પેના ઓગડામા કરુ ?'

મનસુખે જોયું. એની પત્નીના માથામા એક ફૂલ દેખાયું
કંઈ, હ —'

પત્રચર્યા

અનિત ઠાકોર

ત ત્રીશ્રી 'કકાવટી',

ડૉ. સુમને મે '૭૯ પત્રચર્યા બધ કરતાં કરતાં ફરી એકવાર મારા વિશે, મારા વલણ વિશે ને મારી પત્રચર્યાઓ વિશે જે તુરંદાઝ કર્યા છે, તેનું તત્ત્વચર્યામાં કોઈ સ્થાન ન હોવાથી એમણે દોહડગચ્યા કંગેલી માન્યતાઓના અનુસધાને ડેટલાક મતબ્યો રજૂ કરીશ

મૈત્રી કે સબધ સાચવનારું અને તેના પર સિદ્ધાંતો ઓઢાડનારું પોતે ક્યારેય કશું ન લખ્યું હોવાની અને વધુમાં વધુ પ્રામાણિકતા લેખનક્ષેત્રે દાખવવાની વાત સદર્ભે મે વાચનાની સમીક્ષા લઈ મારી પ્રતીતિના આધારે રજૂ કર્યા. જેને ડૉ. સુમન પહેલા અશાસ્ત્રીય અને ચોકસાઈ વિનાના (જુઓ કકા. માર્ય-અતિમ પેરેગ્રાફ.) અને પછી શાસ્ત્રીય (જુઓ કકા. મે-ખીજો પેરેગ્રાફ.) કહ્યા છે મૂળ વાત તો એ છે કે, સુ શા. જેવા એક સમર્થ વિવેચક એક ધ્યાનાહર્ વિવેચન આદોલન શરૂ કરે અને તેમાં રાધેશ્યામ, ચદ્રકાત, ભોળાભાઈ, રઘુવીર જેવા અગ્રણી વિવેચકો જોડાય તો તેની નખખાઈઓને લીધે આ આદોલન પથ એને શરૂ કરનાર તથા જોડાનારની ટોળી ખનતી જતી જણાય ત્યારે તેની સાધાર ચર્યા કરવી જરૂરી બની ગઈ છે. એમાં મારી માન્યતાઓ કે મારાં મૂલ્યાકનોની વાત જ આવતી નથી. જેને લાગે તે ખોટા પાડી શકે. મારી અણુસમજો અને ગેરસમજોને

ફર કરી શકે-ઓછામાં ઓછી ખુલ્લી તો પાડી જ શકે 'એમને મુખારક' કહી રણ-છોડ ન બની શકે. અને ડો. સુમન અને એમના મિત્રો ને સાબળે-સાલળી શકે તો એમને ખીજેથી પણ-ખાજુમાંથી પણ ધણુ બધુ સામળવા મળશે મેં તો મારી માન્યતા પડારવામાં આવી ત્યારે મારી પ્રતીતિના આધારે રજૂ કરવાનું કર્તવ્ય બન્યું હતું તેઓ સ્વીકારે કે નહીં સ્વીકારે તેનું મૂલ્ય તેમનો અસ્વીકાર કેટલો સાધાર છે, તેના પર જ રહે છે ડો. સુમન આધારે આપવાને બદલે માગમાં સુ ને તરફનો પક્ષપાત અને રાધેશ્યામ તરફની પૂર્વ ગ્રહ બુદ્ધિનો આશ્લેષ કર્યો છે અને એમ કરીને તેમણે આચરેલા સુ ને ને ભોંજે રાધેશ્યામ તરફના મૈત્રીપાતને ઢાકવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે એટલું જ નહીં તેમણે એમના પરમ મિત્ર રાધેશ્યામની ઉમાશંકર ભક્તિ (જુઓ સાપ્રતનો 'કવિની શ્રદ્ધા' પત્રો લેખ તથા આખા ત્રથમા ઉમાશંકર વિશેના તમામ ઉલ્લેખો) અને સુ. ને તરફની નિર્ધિક્તાનો પણ કયાય ઉલ્લેખ કર્યો જરૂરી ગણ્યા નથી

ડો. સુમન અને તેમના મિત્રોની પત્રવચ્ચોની રીત પણ કેટલી તોડી છે વળી અપ્રકાન્ત શેઠ 'નદ સામવેદી'ને નામે 'લક્ષિત નિબંધરૂપે (અથવા પાના પર નહીં પણ ઉદ્ગારમાં) નામોત્લેખ વગર ઉપહાસાત્મક જવાબ આપવાની ચેષ્ટા કરે. વિરાધી પ્રતિપાદનો સામેની આ પ્રતિક્રિયાઓ ડો. સુમન અને તેમના મિત્રોની રુઝુ મનોદશા સૂચવે છે તેમના હાથમાં હોય તો તેમની વિરુદ્ધનો એડ પણ વિચાર તેઓ પ્રગટ ન થવા દે બાકી અસહિષ્ણુતા અને અગ્રામાણિકતા ચાનાકીપૂર્વક આચરવામાં આવે તો પણ તે ઓગળાઈ જતી હોય છે. ઉમાશંકર અને તેમના સાથીદારો તથા શિષ્યો (જેમાં રાધેશ્યામ પણ છે) છેલ્લા ત્રણ દાયકા કરતા પણ વધારે સમયથી ગુજરાતી સાહિત્ય પર, સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિઓ-જેની કે પગિપદ, અકાદમી, પગિસ વાદો, પ્રકાશનો, ગદિયો કાર્યક્રમો, સામયિકો, પારિતોષિકો-પર અને ગુજરાતી સાહિત્યના

શિક્ષણતત્ત્વ-જેવા કે શાળા, મહાશાળા, યુનિવર્સિટી આદિ-પર નિર્ણયાત્મક કાળુ ધરાવતા આત્મા છે. જેઓ એમને અનુકૂળ, એમની સાથે સમત કે એમના ટેકેદાર થયા નથી, ખાસ કરીને જેમણે એમનો વિરોધ કર્યો છે, તેઓ ઉપેક્ષાયા છે. એમની વિરુદ્ધ થયેલા જે વિરોધોમાં સુરેશ જોષી અને ‘રે’ મઠ હતા. સુ જો સર્જન-વિવેચન અને ગ્રંથસ્થ ન થયેલા છતાં સાહિત્યરસિકો સમક્ષ પ્રગટ થતા રહેલા વિચારો વડે—એમને જૂ સત્તાના સતત પ્રયાસો વચ્ચે—અઘાપિ પર્યાંત એમનો આગવો માર્ગ ફારતા રહ્યા છે. પણ ‘વડોદરા સ્કૂલ’ના સભ્યો એમને ઝાઝો સાથ આપી શક્યા નથી. તો ‘રે’ મઠનું આદાલત તેના મલિષ સર્જનાત્મક વિદ્રોહને કારણે ૬૦ થી ૭૦ના ગાળામાં પ્રભાવ પાડી શક્યુ છતાં આજે એ વેરવિખેર હોવાથી શાંત થઈ ગયો છે. આ પરિસ્થિતિમાં એ વિશે આગળી ચીંધવી એ મારા જુમિકા છે

ડૉ. સુમન આટઆટલી પત્રચર્યા પછી પણ એમની ‘વાચના’ની સમીક્ષાની પ્રામાણિકતા અને આ સમીક્ષાના એકેય વિધાનની વિવેચનાત્મકતા વિશે (સ્વધ્યાય સુ જો. જેટલા જ સત્તન વિવેચક છે, એ વિધાન સુદ્ધા) ત્યારેય અને આજેય અવલંબના નથી ! જે અતિવિશ્વાસ-પૂર્વક ડૉ. સુમન એમના એકેએક વિધાનને વળગી રહ્યા છે અને પ્રતિપાદનને બદલે અસહિષ્ણુતા દાખવી છે, તેના અનુસધાને તેમની સર્જન-અનુવાદ પ્રવૃત્તિ અને સંપાદન વિવેચનની પદ્ધતિ અને પ્રવૃત્તિની ફેરનપાસ કરવાનો (એમના શબ્દોમાં કીકાયર્યા-રવાડે ચક્રાની પ્રવૃત્તિ) વિકલ્પ હું પક્ષપાત કે દ્વેષ નહીં પણ પ્રેમ (અલબત્ત પૂરી ખચરદારી-વાળો) હોવાથી મારા પક્ષે ખુલ્લો રાખુ છું.

મારા પક્ષે તો સમગ્ર પત્રચર્યા એક સમર્થ વિવેચકમાથી આસ્થા ઉખડી જવાની ગમગીનીરૂપે જ કેવળ શેષ રહી ગઈ ..

નાર્તા સમીક્ષા

અજિત ઠાકોર

(ગતાકથી ચાલુ)

આઠમું-નવમું-દશમું વાક્ય “કાખળીની શુદ્ધતા ખખડે છે પણ એ શુદ્ધતામાં હજુ ભીનાશ છે કાખળી તૂટતી નથી.”

“શુદ્ધતા ખખડે છે” જેવા કાવ્યાત્મક પદો નાયકની સવેદન-શીલતા પરિસ્થિતિના મર્મભાગ સુધી પહોંચી ગઈ હોવાની ખાતરી કરાવે છે “મુઠ્ઠી કાખળી ખખડે છે” થી “કાખળીની શુદ્ધતા ખખડે છે”-સુધી થતી નાયકની મનોગતિ નોંધપાત્ર છે બોરસલીના મર્મ સુધી પહોંચતું નાયકનું મન બોરસલી સાથેની તેની તદ્દુપતા સૂચવે છે નવમું વાક્ય આગળના વાક્યના અર્થ માને મર્યાદિત પ્રતિરોધનો આલામ્બ ગમે છે આની મદદથી વિગતનો ઉમેરો થયો છે જગ્ગ કે મૃતવત્ અસ્તિત્વમાં સહેજમાજ બચી ગયેલા મજબૂ અશ્વનો અહીં નિર્દેશ થયો છે. આ વાક્ય દશમા વાક્યની સૂચિતાર્થ છે, દશમું વાક્ય નાયકના અસ્તિત્વનો મૃતવત્ અશ હજુ અલગ પડતો નથી, તેનો નિર્દેશ કરે છે

અગિયારમું-બારમું વાક્ય “કાખા પગ પર એક કાળી ડીડી સરકતી હતી એની સ્પર્શરેખા બરાબર વચાતી હતી”

કાખળી તોડવાની કાગચેણામાં મડોવાયેલું હોવા છતાં નાયકના ચિત્તનું આત્મઅભાનતાપરક માતૃત્વ, “ડીડી સરકતી હતી” જેવી વિગતથી નિર્દેશાયું છે શરીર પર ડીડી ચાલવાની ક્રિયા અણખત ઉપજાવતી હોય છે પણ અહીં નાયક “સરકતી” પદ યોગ્ય અણુગમ્મા કે અણખતનો કાખ ઠાઠી નાખે છ, નાયકનું આ વલણ નોંધપાત્ર છે કાખળી તોડવાની કાગચેણાના મુકામને ડીડી સરકવાની ક્રિયા સવેદન-શીલતાને ઉદ્દીપ્ત કરતી હોવાથી નાયકનો તેના તરફ સાનુકૂળ પ્રતિભાવ છે “કાખા પગ” વિગતમાં વિચક્ષણના અને મુદ્દસતા

લાવવાના પ્રયાસરૂપે પ્રયોજાયેલું પદ છે. “કાળી કાડી” ને “એક” એવું વિશેષણ પણ એવા જ પ્રયાસરૂપે પ્રયોજાયેલું છે, જે કે કાડીને લાગેલું “કાળી” વિશેષણ કાગડા સાથે વર્ણુસામ્ય સાધી કાગ અને કાડીની ક્રિયાઓની તુલના માટે ભૂમિકા ઊભી કરે છે. કેટલાક નોંધપાત્ર વાંચ્યો જે વાર્તામાં ગતિ અને સદિગ્ધતા રચે છે, તેમાંનું આ એક છે. બારમું વાક્ય નાયકની તીવ્ર સવેદનશીલતા સૂચવે છે “કાડી” આમ સ્પર્શક્ષમ કલ્પન બની રહે છે.

તેમુ વાક્ય - “મે બોરસલીના થડ પર જરા હથેળી ફેરવી”

નાયક અહીં સ્મૃતિને સક્રિય કરી જોવાનો સભાન પ્રયત્ન કરે છે.

ચૌદમું વાક્ય - “બ.ની ગોરી પીઠ પર લીના કાળા વાળનો ઢગલો, અને એ લીનાશ પર હું એકે હસતું નાનું શુભ્ર શાવક બનીને લપાઈને બેઠો છું એવું સ્વપ્ન ત્રણેક દિવસ પર મને આવ્યું હતું”

અહીં બ.ના સદર્ભમાં તેની પીઠનો ઉલ્લેખ ધ્યાનપાત્ર છે. તેમાં અતિસુદૃઢતા અને મોહકતા સાથે પરાઈમુખતા અને અપરિચિતતાનો પણ નિર્દેશ થયો છે. અગાઉ બ.ની મેઘા સાથે તો અહીં બ.ની મોહકતા અને સુદૃઢતા સાથે અપરિચિતતા તથા પરાઈમુખતાનું થયેલું સૂચન નોંધપાત્ર છે “લીના કાળા વાળનો ઢગલો”-મા લીનાવાળ બ.ની સદૃશનાતારૂપ અવસ્થા સૂચવે છે જે નાયિકામાં શુચિતા પણ રહી છે, તેવી નાયકની માન્યતાનો નિર્દેશ કરે છે. “કાળા વાળનો ઢગલો”-મા યુવાની અને મોહકતાનો નિર્દેશ છે. નાયકના નાયિકામાં પોતે માનેલી સદૃશનાતાની શુચિતા અને આદ્રતાને આશ્રય બનાવી બચી જવાની મનોવૃત્તિનું સૂચન છે “એકે હસતું નાનું શુભ્ર શાવક”ને સ્થાને “હસતું એક નાનું શુભ્ર શાવક” એમ હોવું જોઈએ. અહીં “નાનું” અને “શુભ્ર” વિશેષણો પણ જરૂરી જણાતા નથી. ‘ત્રણેક દિવસ’ પદો સમયની અચોક્કસતા સૂચવે છે. બોરસલીના થડ પર હથેળી ફેરવવાની ક્રિયા અને સ્વપ્નની સ્મૃતિનો પૂર્વાપર સબધ પ્રથમને કારણે અને બીજાને કાર્ય ઠેરવે છે અહીં પણ “શુભ્ર શાવક” એવા તત્સમ

પદો નાયક પર નાયિકાની પ્રસાનો મીઠો પ્રભાવ મુસવે છે.

પદ્મમુ-એળમુ વાઙ્મય . પણ એ સ્વપ્ન ઉત્તરાર્ધમાં વિચિત્ર રીતે પનટાઈ થયું હતું પછી મારા ઘર પર એમગીમા, ગાગસાખ પર, ધામાની ધાર પર, અસખ્ય બચ્ચા બેઠા જે-અને થોડી વોડી વારે જગ જગ પાખો ફફડાવે છે, અચાનક બધા ટ્રેનની ઝીમનના અવાજથી પાખો ફફડાની ભેડે છે "

એક નાયકનું અસખ્ય ગાવકમાં ઉપાત્ત થતા આયયમ્થાન પણ એકમાથી અનેક વાય છે, એનું વર્ણન અહીં થયું છે અહીં મૂળ આયયરૂપ બ અયોપ વઈ બપ છે તેનું સ્થાન વગ, એનગી અને વાયા વે જે બ મા આયય અખતો નાયક નાગી (ગદિશી ?) અયોપ થતા ગૃહસ્થના બાવ આયયમ્થાનરૂપ ઘરનો આયય વે છે અને તે પણ "ધર પર" "પરમા" નહીં ! થોડી થોડી વારે પાખો ષ્કાવવાના વર્ણનમાં બેઠવાની ઈચ્છાનું મૂલ્યન છે, ટ્રેનની ઝીમન યાત્રિજી જીવનની તીક્ષ્ણ ઈર્ષ્યાના મૂલ્યવે છે Routine lifeનું પણ મૂલ્યન કર છે ગદિશીએ એના પવેજથી અસ્તિત્વના આ યુગ્ર ગામકા ગા અગો જીવનમાંથી ભેડી ગયાનું અનુભવાતા જેને "વર" ઢીએ ઢીએ તે જ નદી પડે છે

સત્તરમુ-અદામુ વાઙ્મય નીચે, વગની દીવાયો બધી પડી ગઈ છે ધસી પડેના ધામામાંથી ચૂતો અને સિમેન્ટ ખાના હોય છે "

"નીચે" પદ નાયકના અગોનું જ આ ઉદ્યુત છે, તે સ્પષ્ટ દરે જે હળી પડેના વરની આકાનેથી જખી ઝીનાઈ છે

એમગીમ્મુ-સીમુ વાઙ્મય "આખ બેડી ખન છે તો મેશનમાં કોઈ ટ્રેન હાફતી હાફતી બીમી હોય જે આકમના ચક્રનો દુડા બોરમનીની પાજી બની પીર જેવો તગતો હોય જે "

નામ્તરિક દૃશ્ય માથે સ્વપ્નને આગળી લઈ તેના અતને પ્રતીતિકર બનાવવાનો અહીં પ્રયત્ન છે "ટ્રેન હાફતી હાફતી બીમી હોય છે"મા

સજીવાગેપણ દ્વારા નાયકના જીવનની યાત્રિક ગતિ અને તેના થાકતુ
મૂ ન છે. “આટમનો ચદ્ર,” “જોરસતીની પાછળ”મા જોરસતી
સ્મૃતિનું મૂલ્યક છે. જ ની પીઠ સાથેની ચદ્રની સરખામણી અગૃતિમા
પણ જ ની પરાજીતમુખનાની પ્રતીતિ ચાલુ રહ્યાનું મૂલ્યન કરે છે. “તગતો”
શબ્દ જ ની અણીયાળી અલિપ્તતા-નિરપેક્ષતાને સૂચવે છે. આમ જ ની
સૌ દર્શનમયી જોરો પીઠ નાયકને તેનાથી અજાણો કરવામા કાગણભૂત
જાને છે અહીં વર્તમાનની ક્ષણ પર સ્વપ્નના સમયની વિશિષ્ટ
ગતિમયતાની આવ પડે છે. આથી તેનું અપૂર્વરૂપ પ્રગટ થયું છે.

એકત્રીસમું વાક્ય - “જિલો થઈને ઘરમાં આવું છું”

આ વાક્યથી પેગેઝાફ બદલાય છે. સ્મૃતિની તીક્ષ્ણતા, સ્વપ્નનો
પ્રવેશ, સવેદનશીલતાની સક્રિયતા સામે નાયકની ઓગળતી નિષ્ક્રિયતાને
આ વાક્ય વર્ણવે છે. અગાઉ સ્વપ્નવર્ણનમા ધન ઢળી પડ્યાનો ઉલ્લેખ
છે. એ સદર્ભે નાયકનો આ ગૃહપ્રવેશ સ્વપ્નસંક્રિતનો મીઠો પ્રસાવ
મૂલ્યવે છે, જે એની વિકળ મન સ્થિતિનો નિર્દેશ કરે છે

બાત્રીસમું વાક્ય - ટાઈમપીસને નેપટીનથી સાફ કરું છું અને
કાટાને કેરુ છું.

સમયની અત્યાર સુધીમા બિપસેટી અરૂદ-અણુધારી-ચિનાશક જાતી
તથા ગતિના સદર્ભે ટાઈમપીસને સાફ કરવાની ક્રિયામા સ્મૃતિ-સ્વપ્ન-
સવેદન આદિની સમય પર વળેલી ધૂધળાશ-આખપ દૂર કરવાની વૃત્તિ
દેખાય છે એની પાછળ ભયની વૃત્તિ રહેલી છે “કાટા કેરવવાની” વૃત્તિ
પણ સમય પોતાને આધીન છે, તેવું આત્માસન પામવાની વૃત્તિમા
રહેલું છે

ત્રેત્રીસમું-ચોત્રીસમું વાક્ય ‘વટડી ગ્લુક્રી જડે છે કોટા પર
ચૂપચાપ બેઠેલી ચલ્લી પાખો ફફડાવીને જડે છે”

અહીં એલામ વાગતા સમયનો પરિચય કેળવવાનો/તેની આધીન-
તાથી આત્માસન થવાનો/સ્થગિત અનુભવાતા સમયને ચલિત કરવાનો
નાયકનો પ્રયત્ન વિકળ થઈ જાય છે. ફરીથી ઘડિયાળના સમયને

અપરિચિત કરતા, દુર્દર્શ 'જનાવતા અને જાણ-સ્થગિતતાનો ન અતુલવ કરાવતા સ્મૃતિ-સ્વપ્ન-સવેદન આદિથી વ્યતીત અને વર્તમાનના સર્વિસ્થાને નાયક ધકેલાય છે સમયનો તદ્દા તોડનો/ચેતવનો અનપેક્ષિત રણકાર એક નવી જ અપરિચિતતા અને ભયની લાગણી જન્માવે છે. ઘટકો વાગતા જ આખો પરિવેશ બદલાય જાય છે અહીં એક સૂચક દશ્ય વર્ણવ્યું છે. ફોટા પર ચૂપચાપ બેઠેલી ચલ્લીતુ પાખો, ફફડાવીને ઊડવું સુપરિચિત ફેમબદ્ધ વ્યતીત પરથી નાયકની ચચળ ભીડ તદ્દાણુતુ ઊડવું બની રહે છે. જેથી વ્યતીત, વર્તમાન એને ભાતિ એમ સમયના ત્રણે રૂપોની દૃઢતા જેમા ઓગળી ગઈ છે તેવા અધ્યાસવિહીન અપરિચિત સમયમા નાયક આવી પડે છે.

પચ્ચીસમું છન્દસમું વાક્ય. “રૂમમા અહીં તહી એનો ફફડાટ અથડાયા કરે છે ‘વીજળીક પખાનાં વાયવીય વતુ’જો એનેમલ સરકેસરથી રંગાયેલી જ્વલ્યુ દીવાલોને ધક્કો મારીને બહાર પાખો ફફડાવતા, ઊડે છે આંગણુની યોરસંધીને પણ ઊચકતા જાય છે.”

(અપૂર્ણ)

શીર્ષાસંની ઐતિહાસિક સંશોધન

(આધુનિક ગુજરાતી ગઝલ-વિવેચનનો ઐતિહાસિક પ્રયોગ)

ગાંધીયુગમા ગઝલનું સર્જન મદ થયેલું. તે વળી પાછું '૮૦ પછી ગતિશીલ બને છે વેણીભાઈ, મકરદ દવે, ઉશનસ અને જ્ય ત પાઠક જેવા કવિઓ પણ સ્વસ્થરીતે ગઝલનો મિનજ પકડી શક્યા છે એ પછી ગની, ધાયલ, શન્ય, બેકામ, જલન, જિગર, અનિલ, આદમ જેવા અનેક નામી-અનામી કવિઓને હાથે ગઝલનું વિપુલ સર્જન કયાક પ્રયોગશીલ રહીને તો બહુધા ચીલાચાણુ ઢળે થતુ દેખાય છે.

—મણિલાલ હ. પટેલ

આધુનિક ગુજરાતી ગઝલમા પ્રયોગો

૧. કવિલોક . . પ્રયોગવિશેષાક . '૭૮

સાહિત્યવૃત્ત

—ગ્રીક કવિ વાસિલિસ વિટસાકિસસના ગ્રીક કાવ્યોના કવિએ પોતે કરેલા અનુવાદોનો સંગ્રહ ‘લાઈક કેન્ડલ ડ્રોપ્સ’ દિલ્હીની સમકાલીન પ્રકાશનસંસ્થાએ પ્રગટ કર્યો છે.

—આગ્ર નવલકથાકાર ચાર્લ્સ ડિકન્સ કૃત ‘ધ ટેલ ઓફ ટુ સિટીઝ’નો શ્રી જયન્ત પાઠકે કરેલો અનુવાદ ‘ક્રાન્તિની કથા’ ભાષાતર-નિધિ, ભાવનગર તરફથી પ્રગટ થયો છે.

—આદિમતાવાદ, વાસ્તવવાદ, પ્રકૃતિવાદ, પ્રયોગવાદ, અસ્તિત્વવાદ ઇત્યાદિ વિવિધ વાદો વિશેના અભ્યાસલેખોનો સંગ્રહ ‘સાહિત્યિક વાદો’ નવભારત સાહિત્યમંદિર તરફથી પ્રગટ થશે.

—સૂરતની સાહિત્યસંસ્થા ‘સ ગોળી’ના ઉપક્રમે તા. ૩-૬-૭૯ના રોજ ‘ગઝલ અને તેની સમસ્યાઓ’ એ વિષય પર અભ્યાસલેખો વાંચવા સહિત ચર્ચાનો કાર્યક્રમ યોજાયો હતો. તેમાં સર્વશ્રી અજિત ઠાંડાર, રતિલાલ અનિલ, જનક નાયક, સનત જોષી, બ્રહ્મ ટેલર નરસિંહ પરમાર, તથા રશ્મિબેને ભાગ લીધો હતો.

—વિજય શાસ્ત્રીનો નવો વાર્તાસંગ્રહ ‘ઈતરેતર’ સાહિત્ય સંગમ, સૂરત તરફથી પ્રગટ થશે.

—કિશોર ભટ્ટની લઘુનવલ ‘નિશાયક’ પ્રગટ થવામાં છે.

—ડૉ. સુરેશ હ. જોષીના નિબંધસંગ્રહ ‘જનાન્તિકે’ની બીજી આવૃત્તિ પ્રગટ થઈ છે.

પ્રાણીજીવન મહેતાનો કાવ્યસંગ્રહ ‘કાનોમાતર’ પ્રગટ થયો છે.

આપ

વ્યાપારી છો ?

ગવર્નમેન્ટ સર્વન્ટ છો ?

યુનિસિપાલિટી/પંચાયતમાં છો ?

બિઝનેસ એકઝીક્યુટિવ છો ?

શાળા-મહાશાળામાં શિક્ષક છો ?

રાજકીય-સામાજિક સંસ્થાના કાર્યકર છો ?

પત્રકાર છો ?

લાયબ્રેરીઅન છો ?

આપ જીવનની ગતિ સાથે પ્રગતિ કરતા આધુનિક માનવી તો છો ને ?

તો

આપ

વ્યાપયંત્ર ટ્રેડર્સના સંપર્ક સાધો.

ન્યા આપના કામકાજને સુધક અને સરળ બનાવતા ઑફિસ-ઉપચારી યત્રો તથા પ્રસાધનો આપને ફાયદાકારક રીતે મળી શકશે.

વ્યાપયંત્ર ટ્રેડર્સ

૩૦, ન્યૂ બ્રહ્મક્ષત્રિય સોસાયટી, કોચરબ આશ્રમ સામે,

અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬

ટે. નં. ૭૯૨૫૫

△ પ્રેસ્ટોસાઇન ડીસ્પલે બોર્ડર્સ △ એવાટ ફુલ્લીકેટર્સ △ વીનાર સ્લોટેડ એન્ગલ્સ △ હ્દા ફાઈલીંગ સીસ્ટમ્સ △ બીમકો લુડન કર્નિયર △ ઉપા પ ખા તથા વોટગ્રુલર્સ △ પી. એન્ડ ટી એટ્રેસી ગ મશીન્સ

✽ રોટેક્ ડેસ્ક બ્લોકસ ✽

તદુપરાંત : કોપીયર્સ વીઝ્યુઅલાઈઝર્સ, એક રાઈટર્સ

ફલયુલેટર્સ, ઈલેકટ્રીક તથા ઈલેકટ્રોનિક ઑફિસ પ્રસાધનો

અમે જે કંઈ વેચીએ છીએ તે વિચાર કરીને વેચીએ છીએ,

જેથી આપ પણ તે ખરીદા બાદ અમારો ફરી ફરીને વિચાર કરે.

ગ્રામ વિકાસ

અર્થ આંદોલન

ગ્રામ સરકારના

બે બુદ્ધિમંત્રી

રાજ્યની વાર્ષિક યોજનાની ૭૦
ટકા જેટલી રકમ ગ્રામડાના
સર્વાંગી ઉત્કર્ષ માટે કાળવીને
અમલમાં મૂકાયા છે આ
કાર્યક્રમો-

- મહેલિત ગ્રામ વિકાસ
- ખેતી અને સલગન કાર્યક્રમો
- ગ્રામોદ્યોગ અને
ગ્રામમાર્ગોના વિકાસ
- ઝડપી ગ્રામ વીજળીકરણ
- ગ્રામપાણી પુરવઠા યોજનાઓ
- ગ્રામ આરોગ્ય સેવાઓમાં વૃદ્ધિ
- પ્રાથમિક શિક્ષણનું વિસ્તરણ
- ગ્રામ રોજગારીમાં વૃદ્ધિ
- વધુ જમીનને સિંચાઈ
- સ્થાનિક વિકાસ કાર્યોને
પ્રોત્સાહન
- પૂરક વ્યવસાય માટે સહાય
- ગ્રામડાને દત્તક લેવા પ્રોત્સાહન
- ગ્રામ વિકાસ સંસ્થાઓના
કાર્યક્રમોનું વિસ્તરણ
- રસ્સા ટેકનોલોજી ઇન્સ્ટ્રીયૂટ
તથા માર્કેટીંગ ઇન્સ્ટ્રીયૂટની
સ્થાપના
- કામના બદલામાં અનાજની
યોજનાનો અમલ.

ગુજરાતના

ગ્રામજીવનમાં

અંતર્યામી ધનકાર

અભિનવ

ગ્રામજિર્માણ

માહિતી-ગુજ.૭૬

ભૂપત વડોદરિયાની નવલકથાઓ

પલ પલ વ્યાકુળ પ્રાણ	૧૯-૫૦
તાગ હેમે મારો પ્રીત	૧૯-૫૦
જાપાપ જૂલ, સગા પ્રીત	૧૫-૫૦
ભવોભવની પ્રીત	૧૯-૫૦
મોતના પીલકે	
તરુઆ પખી	૧૫-૦૦
સમપખી	૧૩-૦૦
એક નાગ છોડી	૧૩-૦૦
બોલુ ધીવન	૧૨-૦૦

શાળા-ઉપયોગી નાટકો
નાટકોની દુનિયા યજ્ઞવત મેતા
શાળા-ઉપયોગી નાટકો - રજની ચેડ
ભજવો નાટકો - બળદેવ મોલિયા
મહેલા નાટકો - મુગેશ જાનો
કિંગોનાના નાટકો - પ્રા લમિત મૂચ
(ફરેકના ૩ આદી, સંદના ૩ ૧૫)

ભૂપત વડોદરિયાના ચિત્રનલેખોનો મંથલ

ધરેબાઈરે	૧૨-૦૦
પ શગવ (ચિત્રનલેખો)	
પ્રીતમલાલ મળમુદાર	૮-૦૦

કાવ્યમંથલો

મૂર્ચના જોખાને બેન્વા	
જતા - નાગરાજ	૩૦-૦૦
ગલિન્દી - જનક નામક	૧૨-૦૦
દૂબડ - તેતલ માદો	૨-૦૦
ઈન્દિગા ગાધીના કાવ્યનામાઓની	
હુમવતારી દાસ્તાન	
ઓલ ધ પ્રાઈમિતન્ટર્મ મેન	૩ ૦૫-૦૦

ભજવવાલાયક નાટકો

નવા નવા નાટકો - પ્રા લમિત મૂચ
તખ્તાલયક નાટકો - રજની જો
નાટકો જ નાટકો - મુગેશ જાનો
જકોલા - ચ ની મેતા
દમ્માદમના નાટકો - હરીગ નામક
(ફરેકના ૩ ૫, સંદના ૩ ૩૦-૦૦)

આયુર્વેદના પુસ્તકો

વામનક ૨૨૦ 'પુનર્વસુ' ની બાર	
મેગપુષ્પિત્રાઓ મેંટના ૩	૨૪-૦૦
૧૨ ઘરનો જેટ	૧૩-૫૦
૧૨ ઘરના બીપેનો	૧૩-૫૦
અભિનવ કુંદરતી ઉપનામ	૧૩-૫૦
યોગામતો અને આગેવ્ય	૧૩-૫૦

સાહિત્ય-સગમ, બાવા સીદી, ગોપીપુરા, સૂર.

સદ્ભીચંદ સગાજી

સ્થાપના • ૧૯૧૧

ઓફ ઓન્ડ ફાઇનાન્સીઅર
હેડ ઓફિસ “રમણ હાઉસ,” ૧૬૯, બેકબે રેકલેમેશન,
મુંબઈ-૪૦૦ ૦૨૦ * ફોન • ૨૫૬૨૪૬-૪૭-૪૮

કુલ શાખાઓ ૯૪

અમારી સેવાઓ

- વ્યાપારક્રિયાઓ માટે ટૂંકી મુદતની લોન
- વાહનો, મશીનરી, રેકીન્ડરેટ વિગેરે હાથ પરચેઝથી સગળ હોતે ખરીદવાની સુવિધા
- ચેક-બિલ ડિસ્કાઉન્ટીંગના ધીરાણની સગવડ
- અન્ય સ્થળે નાણા મોકલવા માટે વાળખી દરે ફ ડી ડ્રાફ્ટની સુવિધા
- કન્ટ એકાઉન્ટમાં આવડાકટ

ડિપોઝીટયોજનાઓ

- સેવિંગ્સ એકાઉન્ટ ૬%
- રીકરીંગ ડિપોઝીટ ૧૦ થી ૧૨ %

ફિક્સ્ડ ડિપોઝીટ

□ ૩ માસ	૭%
□ ૬ માસ	૮%
□ ૧ વર્ષ	૧૦%
□ ૨ વર્ષ	૧૧%
□ ૩ વર્ષ	૧૨%
□ ૫ વર્ષ	૧૩%

સુગમ શાખાઓ

એગન ગેડ ટે ન ૨૪૦૦૧

ગીગ ગેડ ટે ન ૩૫૬૧૪

પાગમી ગેરી, ટે ન ૨૩૪૫૧

નાનપુરા, ટ ન ૩૧૬૪૩

રમણ મુખની કોઈ પણ કંપનીના ગેરહોલ્ડરને ફિક્સ્ડ ડિપોઝીટ પર
અડધો દરો વડું વ્યાજ આપવામાં આવશે

કુંકાવટી

વિવેચન
 ધૂમકેતુ-ડ્યુરેનમાટનું નાટક
 હોં સુરેશ હ નોખી
 વાર્તાસમીક્ષા
 અનિલ ઠાકોર
 વગડો એક પ્રતિભાવ
 રવીન્દ્ર પારેખ
 ચિંતન
 બાધન અને મુક્તિ
 જયન્ત પાઠેક
 વાર્તા
 આજના ઠાલા દિવસે
 'અપૂ' વ્યાસ
 લલુકથા
 વિજય શાસ્ત્રી
 નવા
 લૂ સુન
 નિબંધિકા
 વર્ષા મુક્તિની ઝગત
 મહિલાલ હ પટેલ
 હથેળી પર નામ
 રતિલાલ 'અનિલ'
 કવિતા
 એક ઉનાળું અનુભૂતિ
 જયન્ત પાઠેક

“ મનની શક્તિ પરમાણુથીયે અધિક છે ”

ભારતમાં સર્વપ્રથમ

હિપ્નોટીઝમ વિશે વૈજ્ઞાનિક અને પ્રેક્ટીકલ જ્ઞાન આપતું
એક અનૈડ મથક એટલે જ

સ્કૂલ ઓફ હિપ્નોટીઝમ

(એક માસનો કોર્સ-કુલ ફી રૂ. ૧૦૦/-)

તથા

દક્ષિણ ગુજરાતમાં સર્વપ્રથમ

માનસિક રોગો જેવા કે માથાનો દુખાવો, અનિદ્રા, કુટેવો વગેરેનો
ઉકેલ આપતું એક અનૈડ મથક એટલે જ

હિપ્નોટીક સેન્ટર

(સુલાકાત ફી : ત્રણ રૂપિયા)

પ્રોફેસર નરીવાલા

(દેસાઈશેરી, સગરામપુરા-સૂરત)

મળવાનો સમય : બપોરે ૧૨ થી ૩, રાત્રે ૮ થી ૧૦

કંઝાવરી

જુલાઈ
૧૯૭૯

સાહિત્યસર્જન
અને વિચારોનું
સર્વલક્ષી માસિક

વર્ષ ૨૦ : અંક ૨૪૪ : મૂલ્ય : દોઢ રૂપિયો

દર માસની પદરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે

વાર્ષિક લવાજમ

દેશમાં રૂપિયા ૧૨, બે વર્ષના રૂ. ૨૩, વિદેશ શિલિંગ ૩૦
(દરિયાઈ ટપાલથી), પાયા પાઉન્ડ (હવાઈ ટપાલથી), મેગઝીન
એજન્સીઓ અને જાણીતા ગ્રંથવિક્રેતાઓને ત્યાં લવાજમ ભરી શકાય
છે. કોઈ પણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે લવાજમ અને વ્યવસ્થા
અંગેનો તમામ પત્રવ્યવહાર રતિલાલ 'અનિલ', ૩, આનંદનગર,
સગરામપરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨ સરનામે જ કરવો.

'કંઝાવરી' કવિતા, વાર્તા, ગદ્યખણ્ડ, નિબંધિકા, વિવેચન આદિ
સાહિત્યિક ધોરણની કૃતિ સ્વીકારે છે, કૃતિ સાથે સરનામા-
ટિકિટવાળું કવર અવશ્ય ખીડવું. કૃતિ રતિલાલ 'અનિલ',
૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨ સરનામે જ મોકલવી.

ત્રી-મુદ્રક-પ્રકાશક

રતિલાલ મૂળઅંદાસ 'અનિલ'

પ્રકાશનસ્થળ ૩, આનંદનગર, સગરામપરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨

મુદ્રણસ્થળ ત્રિમુદ્રક મુદ્રણાલય, ખાવાસીદી, ગોપીપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨

‘ધૂમકેતુ’ : ડ્યુગેનમાટલુ નાટક

ડૉ. મુરેશ હ. જોષી

(ગતાકથી ચાલુ)

પાદરી મરા જઈને પથારી રોકી લે તે કેમ ચાલે ? સ્વીટર મરવા માગે છે, માટે એનો દાવો એ પથારી પર છે જ. વળી એ જેવો તેવો માણસ નથી, નોબેલપુરસ્કારવિજેતા છે. પથારી ખાલી થાય છે કે તરત, મરણની રાક જોતા, એ એમા પોઢી જાય છે પણ ફરી દખલગીરી શરૂ થાય છે એ શી વર્ષનો ઈન્ટરિયર ડેકોરેટર, બિલ્ડીંગ ડ્રોન્ટ્રેક્ટર અને મોટી મિલકતનો ધણી મુહાઈમ ધમાકા કરતો આની ચહે છે એનો પણ સ્વીટર દ્વારા વિનાશ થાય છે, કાનજીકે એની મરવાની પ્રક્રિયામાં એ વિક્ષેપ ઊભો કરે છે. સ્વીટર એકરાર કરે છે કે આખીસ વર્ષ પહેલાં એને મુહાઈમની પત્ની જોડે સમ્બન્ધ હતો. આ જાણીને મુહાઈમની દુનિયા કંકડભૂમ તૂટી પડે છે, કારણ કે એણે તો એની આખી ઇમારત એની પત્નીની વફાદારી વિશેની શ્રદ્ધાના પાયા પર રચી હતી ! એ તો હમેશા કહેતો, “સુખી દામ્પત્ય વિના ધધાના જગી સાહમે થઈ શકે નહિ, ક્રામળતા જો જીવનમાં નહિ હોય તો દુનિયાને છેતરીપટાવીને તમે રસ્તો કાઢી શકો નહિ, આત્મીયતા પ્રાપ્ત નહિ થાય તો જીવનનો અન્ત ગટરમાં આવે.” મુહાઈમ સ્વીટરને ક્રોધથી મારી નાખવા ઇચ્છે છે. ‘પણ મરવું એ મારે માટે તો એક પવિત્ર કાર્ય છે’ એ વિચારથી એ અટકી જાય છે.

આ પછી સ્વીટરની એથી પત્ની આલ્ગા પ્રવેશે છે. એ આગણીસ વર્ષની ‘ટોનગર્લ’ છે. ભાગી પડેલો મુહાઈમ લથડતે પગે બહાર નીકળતો હોય છે ને એ પ્રવેશે છે આલ્ગાએ પોતે જ તો હોસ્પિટલમાં સ્વીટરની મરણપથારી પાસે ફૂલો સજવ્યા હતા પણ એને નવા અવતારમાં શ્રદ્ધા છે ‘હવે બધું બરાબર થઈ ગયું હું હવે તમારા

માથે જ રહીશ ” પણ સ્વીટરને હવે એની સાથે કશી લેવાદેવા નથી. એ કહે છે “આપણે તો અનવિદા કહી દીધી છે. કાઈ કૃત્રીય વાર, હવે તો એ મજબૂત તરીકે ય આપે તેમ નથી. જરા તારી સાન ઠેકાણે કમ નથી રાખતી ? ભાગ અહીંથી ” બ્યારે સ્વીટરને પોતાના પર, જગતના પર ક્રોધ ચઢ્યો હતો અને એને વિગેડ કરવાની ઇચ્છા, લૈક હોવા છતાં પણ, ઘઈ આવી હતી ત્યારે ઓઢગા એના જીવનમાં પ્રવેશી હતી હવે એ એને હાકી કાઢે છે ને કહે છે, “બ તારો વધો સભાળી લે મિગરે મરણસમયે મેલ શહે-ને પોતાના ઉઘાતોની બેટ આપી હતી, હું આ શહેરને એક વેથ્યા બેટરૂપે આપતો બાક હું ”

આ પછી સ્વીટરનો પાત્રીય વર્ણનો મનમોજી ગીસો દીકરો નેપેન પ્રવેશે છે એને એના બાપમાં કશો રસ નથી, બાપ તરફથી વારસામાં જે માનમિલકત મળવાના છે તેમાં જ રસ છે વહેનામાં વહેતી તકે એ ઝડપી લેવાની એની દાનત છે સ્વીટર એને ચૂનામાંની ગળેાડી બતાવીને કહે છે, “લે તારો વારસો ” નેપેન કહે છે, તમે તો મને નફરત પણ કરતા નથી ! તમને મારી એટલી ય પડી નથી તો હું ગેતાન લેગો મળી જઈ તો તમને તો કશું જાગે લેરે નહીં ! ” સ્વીટર કહે છે, ‘ખરુ કું તો હું પોતે જ ગેતાન પામે જરા નીડળ્યો હું ” નેપેન બગાડી બેઠો છે, ‘તમે તે માણસ છો કે રાક્ષસ ? ’ સ્વીટર કહે કહેને જવાબ આપે છે, “મરણુ એ જ એક અમાનુષી જન નથી ? ” નેપેન ધૂધવાઈ ને કહે છે, “તો મરવાનું જનની પતાવી દા ને ! ”

આમ નેપેન જતો રહે છે અને કહેતો બય છે, ‘તમાગ પુનતકોની રોયલ્ટી તો મને જ મળવાની છે ને ! ’ ઓઢગા પિતાપુત્ર વચ્ચેનું આ દૃશ્ય કશું બોદ્યા વિના જોયા કરતી હોય છે તે ચૂપચાપ ગભીરતાથી બેઠીને ચાલી બય છે ને આપઘાત કરે છે આમ સ્વીટરના ‘નવા અનતાગ’નો એ બીજો બલિ બને છે સ્વીટર પાછો પોલી બય છે, પણ મરવા માટે નહિ ચિત્તઝારની પત્ની ઓગુસ્તે સ્વીટર બ્યારે સ્ટુડિયો

પર આવતો ત્યાં એની સારસલાખ રાખતી. એ સ્વીટર ભેગી સૂઈ જાય છે તે એનો પતિ બહારથી બારણું ઠોકતો રહે છે. આમ આ નાટક ઘડીભર મૃત્યુની ફિલસૂફી તરફ ગભીરતાથી ઝૂકતું લાગે છે પણ ત્યાં એકાએક આવા દૃશ્યોથી એ ફારસ તરફ ઝૂકતું હોય એવું લાગવા માટે છે.

ખીજે એક શરૂ થાય છે આ ઘટનાને એક કલાક થઈ ગયો હોય છે પછી સ્વીટર ફરી મરી ગયો છે. સ્ટુડિયોમાં વિધિપૂર્વક એને સુવડાવ્યો છે પાસે ફૂનના ગુચ્છા મૂક્યા છે. સ્વીટરનો પ્રકાશક, ડાપાના પ્રતિનિધિઓ અને કુતૂહલવશ આવી ચઢેલા લોકો ત્યાં હાજર છે આકરો વિવેચક ક્રાઈડરિખ ગિયોર્ગેન એને નિવાપાજ્ઞિ આપતા કહે છે : “એણે કરુણાન્ત નાટકને નકારી કાઢ્યું, પણ એવું પોતાનું જીવન કરુણાન્ત બની રહ્યું એ કરુણતાથી ઘેરા પ્રકાશમાં આપણે કદાચ પહેલી જ વાર નિષ્કુર લાગે એવી વિશદતાથી એના જીવનને જોવાનું છે એ આ યુગનો હતાશાને જીતવાને મરણિયા થઈને મૂંઝનાર, છેલ્લો આવતો હતો એને મન નગ્ન વાસ્તવિકતા સિવાય ખીજ કશાનું અસ્તિત્વ જ નહોતું . એનામાં શ્રદ્ધાનો અભાવ હતો અને તેથી માનવજાત પર પણ એને શ્રદ્ધા નહોતી. એ નીતિવાદી હતો, પણ એની નીતિના મૂળ શૂન્ય વાદમાં હતા એ હમેશા વિદ્રોહી રહ્યો, પોતાને ગુજળાવી રાખનારા પરિવેશ સાથે એ સદા ઝૂઝતો રહ્યો. વાસ્તવિકતા વિશેનું ચિન્તન નહીં, પણ આંતરિક હતાશાની અભિવ્યક્તિ જ એની સિદ્ધિ ગણાશે. પણ વાસ્તવિકતા પોતે તો વિલક્ષણ નથી, એની નાટ્યસૃષ્ટિ જ વિલક્ષણ હતી ”

ડયુરેનમાટ અહીં એક નાટ્યકાર તરીકે પોતાની જ વિડમ્બના કરતો હોય એવું લાગે છે. એના વિવેચકોએ એના પર આવા જ પ્રહારો કર્યા છે. સ્વીટરનો પ્રકાશક ક્રાપે ગિયોર્ગેનને શાખાશી આપતા કહે છે, “તમારી ઉદ્ધતાઈ તો ભારે પ્રભાવશાળી છે સાહિત્યકાર તરીકે તો એ આદમીનો અન્ત આવી ગયો છે. પાતળા કાગળનાળી એકાદ આવૃત્તિ બહાર પડે એ પછી એ ભૂલાઈ જશે.”

આ પછી ચિત્રકાગ અને એની પત્ની મૃતદેહની પાસે એડલા રહે છે. ઓગ્રમ્તે એની શબ્દાભાગી બનારી છેલ્લી નારી હોવાનું ગૌરવ અનુભવે છે એ પોતાનો સરસામાન તઈને નિર્ધન અને પ્રતિભાહીન ચિત્રકાગને છોડીને ચાલી જાય છે. ત્યાં એકાએક સ્ત્રીટો હાલવા માટે છે. એ ફૂલોનો વચ્ચેથી માયુ ઊંચુ ફરીને જુએ છે. “આ પથારી જ ખોટી જગ્યાએ મૂકી છે, તેથી મારાથી કદી મરી જ શકવાનું નથી” એવું એ બબડે છે ચિત્રકારની મદદથી એ બધો અમળાળ નવેસરથી ગોઠવવા માટે છે જેથી બધું ચાળીશ વર્ષ પહેલાં હતું તેવું જ લાગે નાટકની સરચના સાથે આ નવેસરથી ગોઠવણીના દશ્યને પ્રતીઠાત્મક સમ્બન્ધ છે બીજો અંક તે પહેલાં અકથી સાવ અનળો જ લાગે છે ચિત્રકાગને સ્ત્રીટરે દગો દીધો છે તેથી એ ધૂંધવાઈને સ્ત્રીટરને કહે છે, “આ તમારું મગ્નુ એ તો એક બહાનું જ હતું, જગાં જિંયા પ્રકારની તરફીય જ હતી ! ફસામણી માટેનું નર્થ નાટક જ હતું.” સ્ત્રીટર આ સામળીને ખડખડાટ હસી પડે છે ને કહે છે, જો, ચામળ, તને છે તેવી ચિન્તા-ઓ મને હોય તો કેવું મારું ! હું ફરી ફરી મર્યા કરું છું આ પ્રાણવાતક ગન્ધીમા લાણ પછી લાણ અનનતામા ગૌરવમગી ગીતે ચાલ્યા જવાની ગહ જોયા કરું છું એ ઇચ્છા બર નથી આવતી તેરી હતાશ યઈ જાઉં ‘તુ ને તુ ત્યારે બધી અપ્રસ્તુત વાતો વચ્ચે રહે છે ! જે કાઈને પ્રાર્થના કરવાની જરૂર હોય તો તે તારે છે તારી ચિત્રકળાથી મુક્ત થવાને માટે પ્રાર્થના કર તારી બવી કળા કહળી છે તારી પત્ની તારા આતિગનમા નિષ્પ્રાણ બની જાય છે કાગ્યુ કે તારા ચિત્રમા પણ એ નિષ્પ્રાણ જ લાગે છે તારાથી કશું થઈ ચકતું નથી, આથી તુ સિદ્ધાન્તોમા દટાયેલો રહે છે એ નને છોડી ગઈ એમા એનો વાદ નથી, તારો જ વાક છે”

આ મામળીને ચિત્રકાર સાળિયો ઉગામીને એને મારવા જ ધસતો હોય છે લા મુહાઈમ આની ચઢે છે ને વચ્ચે પડે છે એ કહે છે- “સ્ત્રીટરની હત્યા કરવાનો અવિકાર કેવળ મારો છે” ચિત્રકાગ

અને મુહાઈમ વચ્ચે ૬-૬ યુદ્ધ જામે છે મુહાઈમ ચિત્રકારને નીચે હા સેલી મૂકે છે સ્વીટરના 'નવા અવતાર'નો ત્રીજો ભોગ ખત છે. મુહાઈમ તો સ્વીટરના મૃતદેહને જોવા પૂરતો જ આવ્યો હતો, "મારે તો કલાકે સુધી તાગ મૃતદેહને જોવા કરવો હતો. સ્વર્ગના ન્યાયની એધાણી વગ્તીને રાજી થવું હતું. ભગવાનનું રાજ્ય ત્યાં હતું ચાલે છે તેની પ્રતીતિ કરવી હતી."

સ્વીટર ફરી પડદા ઢાળી દે છે, મીણખતી સળગાવે છે ને ફરી મરવાની ક્રિયા આરંભી દે છે, ખન્ને વચ્ચે ટૂંકા કટાક્ષાત્મક વાર્તાલાપ ચાલે છે સ્વીટર છેલ્લી સિગાર મુહાઈમ પાસે માગે છે મુહાઈમ ફરીથી એને પોતાની પત્ની સાથેના વ્યભિચાર વિગે પૂછે છે હવે બંધી મેળમેળ થઈ ગઈ હોય એવું લાગે છે, કાઈક ગોટાળો વળી ગયો હોય એવું લાગે છે. "હું મારા દુઃખમાં બધું ગૂંચવી મારું છું એ વાત તો મેં ઉપજાવી કાઢેલી હતી; મને મારી એક વાર્તા સાચી હોય એવી બ્રાન્તિ થઈ હતી!" સ્વીટર આવું કહે છે તેથી મુહાઈમ હવે તો ખરેખર ભાગી પડે છે એણે ચિત્રકારને ક્યારેનાય મારી નાખ્યો છે ને હવે તો સ્વીટરને પણ એવું જ લાગે છે ત્યાં પોલીસ આવે છે ને એના હાથમાંનો સળિયો આચક્રી લઈને એને ખૂનના આગેપસર પકડી જાય છે આમ સ્વીટરના 'નવા અવતારના' ચોથા બલિ માટેની ભૂમિકા તૈયાર થઈ જાય છે.

પોલીસની સાથે સાથે જ સ્વીટરનો દાકતર ગ્રો, રક્ષાતો પણ આવે છે. એ મૂંઝાઈ ગયો હોય છે : "આ તો બીજી વાર બન્યું. મેં બે વાર તમને મરેલા પ્રમાણિત કર્યા અને તમે તો સિગાર પીતા બેઠા છો!" એ સ્વીટરની ખૂબ બારીકાઈથી દાકતરી તપાસ કરે છે દાકતર કહે છે, 'તમારો બાધો ગજમનો છે. તબીબીવિજ્ઞાનનો આ સદીને ચોથી મોટો પગજાય છે" આ દરમિયાન પ્રકાશક કોખે ફરી આવે છે એ સ્વીટરને કહે છે, 'મારા લેખકોની અસાધારણ પ્રતિભા તો

હું સ્વીકારું જ છું. પણ તમે જે કરી રહ્યા છો તે તો મારી અમજની બહારની વાત છે તમે ખરેખર મરી જાઓ છો ?” સ્વીટર કહે છે, “હા, સો ટકા.” કોપ્યે કહે છે, ખ્રિસ્તી ધર્મની દૃષ્ટિએ તો કોઈ આ પ્રસંગનું અર્થઘટન કરી આપશે તો મારી પેઢી ભગરી જશે. તમારે માટે મગ્નુ એ તો એક પૂરી શક્તિથી કરવા જેવી વાત લાગે છે એમા તમને કોઈ પહોંચી નહિ વળે. હું તો તમને જોઈને મૂંઝાઈ જાય છું”

આમ કહીને કોપ્યે પણ જતો રહે છે સ્વીટર દાઝતરને પોતાની અફવા જેવી બની ગયેલી જિન્દગીનો ઇન્જેક્શન આપીને અન્ત લાવવાનું કહે છે દાકતર કબૂલે છે, ‘કેટલીય વાર આ પહેલા દયાથી હું ઇન્જેક્શનથી તમારી જિન્દગીનો અન્ત લાવવા લલચાઈ ચૂક્યો છું, પણ હવે તો બહુ મોડું થઈ ગયું છે બૌદ્ધિકની દુનિયાને મારી મૂર્ખાઈની ખાતરી થઈ ચૂકી છે અને આધ્યાત્મિકની દુનિયાને તમાગ નવા અવતાર’ની પ્રતીતિ થઈ ચૂકી છે આ લાગે આકત કહેવાય કેટલીક વાર મારું ખસી ગયું હોય એવું મને લાગે છે કેટલાક એમ માને છે કે ઈશ્વર મને ધિક્કારે છે એ જે હોય તે, વાક તો મારો જ નીકળે છે મરીમરીને પાછા ખેઠા થનાર એક નોખેત્રપુરસ્કારવિજેતા માગ દહીં હોય તે મારું નસીબ । એથી મારી ગજગનાક પ્રસિદ્ધિ થઈ રહી છે ।

દાઝતર સ્વીટરને પાછા હોસ્પિટલમા જવાનું કહે છે, “મારે હવે આ નવા અવતારની ઘટનાને વિગતે તપાસવી છે. તમે બે વાર આ પહેલા મરી ચૂક્યા છો એ જો હું પુરવાર કરી નહિ શકું તે અર્ધ-વિકસિત દેશોમા ય ગુખરો કરવાનું મારે માટે મુશ્કેલ બની રહેશે પણ સ્વીટર એને હાકી કાઢે છે “મારે મારી જિન્દગીનો અત લાવવો પડશે” એવું જતા જતા દાકતર બબડે છે, “તમારા મરણના વળગણે તો મને ખતમ કરી નાખ્યો !”

શ્રીમતી નોમસેન બારણા આગળ આવે છે સ્થૂળકાય, મરણને
 માટે જેનો સમય પાકી ગયો છે એવી છુટ્ટી, કાળા વસ્ત્ર પહેરીને પ્રવેશે
 છે હાફતી હાફતી એ ગ્વીટર પાસે બેસે છે. બેલેન્ચ હોટલમાં
 એ સફાઈનું કામ કરે છે, સ્વીટરની એ સાચું છે એ તો સ્વીટરના
 મૃતદેહ આગળ બે ફૂલ મૂકવાને આવી હતી પણ એ તો હવે કધાઈ
 જ ગઈ છે 'તમે નોમસેન પુસ્કાર વિજેતા ને હું સફાઈ કરનારી બાઈ
 આપણી વચ્ચે આલજમીનનો કેર, તો એ અન્તર આપણે જળગી
 રાખવું ઘટે" આમ છતાં એ થોડા જ વખતમાં વાતોડિયશું
 બનીને કુટુંબની બધી સટરપટર વાતો કહેવા મડી પડે છે એના
 દીકરાને લણાવ્યોગણાવ્યો છતાં તે શુનેગાર બની ગયો. કોઈ શુનેગાર
 બને એની સામે એને વાધો નથી, પણ એને માટે આટલું લણતર
 કાઈ થોડું જરૂરી છે। એમાં તો ફેડાસૂઝ જ પૂરતી છે હવે એ
 આટલું લેખમ ખેડે છે તો પૈસાદાર થાય એટલે એ બધું સાર્થક
 થયું ગણાય, હવે પ્રામાણિકતાથી જીવવાનો જો એ પ્રયત્ન કરશે
 તો એ સીધો જેવમાં જ જશે। પછી કોલર્ડ ગર્લની ને પોતાની દીકરી
 એલ્ગોની વાત કરે છે સ્વીટર એની સાથે મોજમજ કરે એના એને
 વાધો નહોતો, પણ એ એને પરણે શા માટે ? એલ્ગાએ હગનજીવન
 ની ભાવના સ્વીકારી એ એની ખનરનાક ચૂત ! એના લાગણીવેગને
 વશ થવાનું ન પરવડે. એ સ્વીટરને પૂછે છે, "તમે એક લેખક તરીકે
 તમારી જાતને લાગણીને વશ થવા દો છો ખર ? લાગણીઓ માણવા
 માટે નહીં પણ એમાંથી કશુંક બનાવવા માટે હોય છે તે તમે તો જાણો
 છો ને ? ધધામાં લાગણી ન પરવડે, ધરાકને જે જોઈએ તે જ આપણે
 તો આપણું રજૂ લાગણીઓ પૈસા બનાવવાના કામમાં આવતી હોય
 તો જ ખપતી, નહીં તો ધધામાં એની જરૂર નહિ," અહીં જે કટાક્ષ
 છે તે, કેવળ વાચકોની જ ખિદમત કરવાનો દાવો કરનારા અને વાચકોની
 કદમબોસી કરવા માટે લખનારા આપણા 'લોકપરાયણ' લેખકોને પણ
 વીધી અથ તવો છે આ મોલતા મોલતા થાકીને હૃદયરોગના હુમલાથી

શ્રીમતી નોમસેન ઢળી પડે છે, પણ એ તરફ સ્વીટરનું ધ્યાન નથી એ તો વળતો જવાબ આપવામા નિમગ્ન છે “મને તમારી અદેખાઈ આવે છે તમે વેશ્યાગીરી અપનાવી લીધી, મે સાહિત્યને મારું અર્પણ કર્યું મે આદર પામી રહેવાને ઘણો પરિશ્રમ કર્યો દ્રવ્યોપાર્જન-મટે જ મે લખ્યું. મે એકક્ય નીતિમૂત્ર ઉચ્ચાર્યું નહિ, વ્યવહારોપયોગી સલાહ આપી નહિ ધધાની અને નીતિની દૃષ્ટિથી હું કંઈક ગૌરવ-પૂર્વક કહી શકું છું કે હું તમારાથી ઊતરતો ગણાઉં એવો નથી અપરાધ, પાપશ્ચિત્ત, ન્યાય, સ્વતંત્રતા, દયા, પ્રેમ આ બધા ઉદાત્ત હેતુ-ઓને મેં તિલાંજલિ આપી દીધી છે. એનું નામ દઈને ખીજને શિકાર કરવાની શી જરૂર ? જીવન નિષ્કુર છે, આધળું છે, ક્ષણભર છે. અહીં તો બધું અકસ્માતના પર આધાર રાખે છે.”

શ્રીમતી નોમસેન મરી ગઈ છે તેનો એને ખ્યાલ આવે છે ત્યારે એ હતાશ થઈ જાય છે “આ શાપિત સ્ફુડિયોમા બધા મરણશરણ થયા ચિંતકાર, મુહાઈમ, ઓલગા, દાકતર અને શ્રીમતી નોમસેન અને મારે એકલાને જ અહીં જીવે જવાનું છે !” ત્યાં ફરી એનો પુત્ર નેએન હિસાબ ચોખ્ખો કરતા, અપમાનજનક ભાષા બોલતો આવી ચઢે છે. એની પાછળ પાછળ મુક્તિકોજના પાદરી આવે છે એ ‘નવા અવતાર’ને વધાવી લે છે “હે પુનરુત્થિત આત્મા, તારું સ્વાગત હો તારી શ્રદ્ધા પ્રમાણે તારું ગૌરવ થયું અનન્ય જીવનનો તું અધિકારી થયો” સ્વીટર એના પર રોષે ભરાઈને બરાડી ઊઠે છે ‘મને તો મરવાનો આદેશ થયો છે માત્ર મૃત્યુ જ શાશ્વત છે જીવન તો કુદરતની ગદામા ગદી રમત છે, એ કાર્જનનો એક અશ્લીલ વિકાર છે, પૃથ્વીની સપાટી પરનું ગૂમકું છે, કદી ન મટતી એવી ખસ છે. આપણે મૃત પદાર્થોમાથી ભળી જઈએ છીએ.” આ દરમ્યાન મુક્તિકોજના તો વાજિત્ર સાથે સ્વીટરના ‘નવા અવતાર’નું સ્તવન કર્યું જાય છે હતાશ થઈને સ્વીટર બૂમ પાડી ઊઠે છે, “ક્યારે, ક્યારે હું મરણને ભેટીશ ?”

(અનુસંધાન પાના નં ૧૨ પર)

બંધન અને મુક્તિ

જન્યન્ત પાઠક

સ્વતંત્રતાના આત્યંતિક ખ્યાલમાં આપણે ઘણી વાર કહીએ છીએ કે 'મારે કોઈ બંધન ન જોઈએ, હું કોઈ પણ બંધન સ્વીકારતો નથી' ઠીક છે, પણ આક્રમણ, દમન કે દરમિયાનગીરી સામેના મુક્તિના જન્મસિદ્ધ હકના ઉદ્ઘોષ લેખે આવા ઉદ્દગારો યોગ્ય અને યથાર્થ ગણાય, પણ સ્વતંત્રતાનો, પોતાના તંત્રને વશ રહેવું સ્વ-શાસનમાં રહેવું એવો અર્થ કરીએ તો કોઈ ને કોઈ પ્રકારનું બંધન રહેવાનું, કોઈ ને કોઈ બંધનનો સ્વીકાર ડરવો પડવાનો એવું ન કરીએ તો સ્વતંત્રતા અને સ્વૈરતા, મુક્તાચાર અને સ્વૈરાચાર વચ્ચેનો સૂક્ષ્મ ભેદ જ અળપાઈ જાય ને આપણી સ્વતંત્રતા ને પ્રવૃત્તિ ક્યારેક ખીંજાયે માટે લયાવહ અને આચારદુષ્ટતા બની રહે.

સમાજમાં રહેતી અને સમાજના એક એકમ તરીકે વ્યવહરતી વ્યક્તિ માટે મુક્તિ એ અધિકાર છે ને જવાબદારી પણ છે. આપણી સ્વતંત્રતા ખીંજીને માટે જો આક્રમણ, દમન કે દરમિયાનગીરી બની ગઈ તો સમાજની વ્યવસ્થા જ ક્ષુબ્ધ થઈ જાય, ને વ્યક્તિઓના એવા સ્વતંત્ર વર્તનનો સરવાળો અધાધૂધીમાં આવે, કોઈએ સાચું જ કંટું છે કે તમે હાથ ઊગામવા સ્વતંત્ર છે, પણ તે ખીંજના ગાંઠને તમારે હાથ અડતા જ, ખીંજના ગાંઠ ઉપર પ્રહાર થતા જ તમારી સ્વતંત્રતા ઉપર નિયમની આવશ્યકતા ઊભી થાય છે. વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યની વાત કરીએ ત્યારે આપણે સ્વાતંત્ર્યની આવી આણ કે મર્યાદાને પણ ધ્યાનમાં રાખીએ.

વળી જરા વિશાળ દૃષ્ટિએ જોઈએ તો આપણે બધા વૈશ્વિક નિયમોથી-ઋતથી-આખરૂં છીએ જ આખું વિશ્વ કોઈક નિયમનના

આધારે સવાદી ગતિ કરી રહ્યું છે આવું ન હોય તો આ જગતને ગતિ અને વ્યવસ્થા હોય જ નહિ અસ્તિત્વ માટે ટેટલાક બધન અનિવાર્ય હોય છે, બે કાઠાનું બધન ન હોય તો નદી નદી જ ન રહે, એવું પાણી આસપાસ ફેલાઈને સૂકાઈ જાય, ચાંચે બાજુ વાડની આડ ન હોય તો ખેતરની સ્વતંત્ર હસ્તી જ ન હોય, એમા જે કંઈ જાગે તે ભેલાઈ જાય ધરને પણ આપણે ચાર દીવાલમા બાધીએ છીએ ત્યારે જ એ અસ્તિત્વમા આવે છે આપણું શરીર અને મન પણ અનેક રીતે પરસ્પર બદલે હોવાથી જ જીવન અને કાર્યશીલ અસ્તિત્વ ધરાવે છે બધનમા જેમ પરવશતાનો અર્થ રહેલો છે તેમ વ્યવસ્થા, આકાર અને સવાદનો અર્થ પણ રહેલો છે

ટેટલાક બધન ન હોય તો મુક્તિનો અનુભવ જ ન થાય પ્રેમ મૈત્રી, કરુણાના સંવેદનો તથા સબધોને હું આવા બધન ગણું, એમા બધાયા વગર વિશાળ મુક્તિની મુદ્દાની અનુભૂતિ જ અસંભવ છે. પ્રેમ આપણને બાધે છે ને આ વિશાળ જગતમા, વ્યક્તિ અને વિશ્વની અસ્તમ ચેતનામા આપણને છુટ્ટા કરવા માટે જ પ્રેમમા તો જાણે ‘બાધવું’નો અર્થ જ ‘છોડવું’ એવો થાય છે કોઈના સ્નેહમા બધાઈએ એટલે પછી આપણે કોઈ વ્યક્તિમા ને આપણામા વિગતરતા જઈએ છીએ, વિસ્તરતા રહીએ છીએ છેવટે આમ વિગતરતા આપણે સર્વમા ને સર્વ આપણામા આપ્યાની અનુભૂતિ થાય છે આવો અનુભવ એ આધ્યાત્મિક અનુભવ છે, મોક્ષ છે એમા આપણા સાંકડા અહમ્મને મુક્તિની નિસીમતામા વ્યાપવાનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, અખિત સાધેના અનુબધનો અનુભવ થતા જ મુક્તિ અનુભવાય છે.

આ જગત અને તેના નિયતિકૃત નિયમોના બધનથી મુક્ત થઈને પરમ આનંદ પામવાની એપણાવાળાને ઉપાલભ આપતા ટાગોર એમના એક કાવ્યમા કહે છે. “મુક્તિ ? મુક્તિ કયા છે ? આપણા સરજનહારે, પ્રભુએ પોતે જ સૃષ્ટિના બધનોનો સ્વીકાર કર્યો છે”

‘બહુ’ થઈને પોતાની આ સૃષ્ટિશીલાના, રેમતના બધા નિયમોના, બધાનોનો સ્વીકાર કર્યો જ છે, આવા બધાનના આનંદને જે જાણે છે તે જ આનંદના બધાને માણે છે, કહો કે મુક્તિના આનંદને માણે છે આગ જ કોઈ લાગના આવેશમા મુક્તાત્મા નરસિંહ મહેતા ગાઈ જો છે. ‘હરિના જન તો મુક્તિ ન માગે, માગે જનમોજનમ અવતાર રે । આપણે ‘એક’ નથી, ‘બહુ’ છીએ, ‘એક’ છીએ ને ‘બહુ’મા વ્યાપ્ત છીએ એટલે જ મુક્ત છીએ પોતાનામા જ પુરાઈને જે મુક્ત છે એમ માને છે તે પોતાનામા જ બધાઈને મુક્તિના આનંદથી વચિત ગ્રહે છે આમ બધા અને મુક્તિને અવહારના ખ્યાલોથી જરા ઉપર જઈને જોઈએ તો એમની અન્યોન્યામ્રયતા અને પરસ્પર ઉપકારતા પ્રતીત થાય.૨

૨ આકાશવાણી વડોદરાના સૌજન્યથી

(અનુસધાન પાના નં. ૯ નું ચાલુ)

આ નાટકની દૃશ્યતા પ્રભાવક નીવડે એવી છે તે તો સ્પષ્ટ છે પણ એના સવાદમા રહેલી વિદગ્ધતા દરેક દૃશ્યમા રહેલા આંતરિક સંઘર્ષને ટાળેખેળ કરી નાખે છે. ઘટનાના પ્રાગલ્ભ્ય કરતા લાપાનુ વૈદગ્ધ્ય વધારે સમર્થ છે. લાપા અહીં નિરૂપિત જીવનને વાસ્તવિક જીવન કરતા મોટા કદનુ હોય એવી રીતે રજૂ કરે છે મરવાને માટે મોટું ભરી દે એવા શબ્દો વપરાયા છે. આથી ‘નવા અવતાર’ની ઘટનાનો કશો નાટ્યાત્મક પ્રભાવ પડતો નથી. સજીવન થયેલા સ્વીટરને જોઈને કોઈ ચોક્કી જાકતુ નથી. ખીબ મરણો પણ વધારે પડતા અને સ્વીટર સાથે સીધી રીતે સંકળાયેના નથી અહીં નૈપુણ્ય છે, વૈદગ્ધ્ય છે, તેટલા પ્રમાણમા કલા નથી (સંપૂર્ણ)

આજના ઠાલા દિવસે લા'યખંખાના

સાત ટણણણ ટણણણણ

ચંપૂ વ્યાસ

ટણણણણ-૧

બસ, બીજુ કાઈ નહિ. થોડા ભૂતકાળના સદર્ભો થોડી શાહ-
મૃગવૃત્તિ, થોડા લક્ષ્મણોદિયા ગંગો, થોડા ચીખરીના અવાજો, થોડા
કાકતાલીય પ્રસંગો થોડા મોરના આસુ, થોડા પોપટરટણા અને

અને ન છત્રવી શકાય એવું ઘણું ઘણું

ટણણણણ-૨

આ પખીસૃષ્ટિની વચ્ચે લીલાછમ પહાડના કોઈ રોનકદાર
પથ્થરના સિંહાસને મહાગજ અને મહારાણી બેઠા હતા. સાગમજરીના
આમરો ઢોળાતા હતા અને વાતાવરણ સર્વ રીતે સુખદ અને અનુકૂળ
હતુ મહારાણીએ હાસ્યને ગાલમા ભરી મહારાજનો હાથ પોતાના
હાથમા લીધો મહારાજએ ત્રાસ હેઠો મૂક્યો અને એ શ્વાસને
મહારાણીએ સ્પર્ધ્યો, પીધો ને ફરી તેમના મુખ પર હાસ્ય વિલગ્યુ
હસતા મુખે રાણીએ રાજને પ્રશ્ન કર્યો આવી આ આજ ક્યાગેક
કાલ કેમ થઈ જતી હશે ?

ટણણણણ-૩

ભૂતકાળના થોડા સદર્ભો

અને

બસ ઘુઘુરાટ કરતી ભૂતકાળના એ જ રસ્તે દોડે છે એક
બસની સમાતરે એના પડછાયાની બીજી બસ દોડે છે-એટલી જ ગતિએ
ગતિ સગમી છે, પણ આકાર બદલાયા કરે છે એનો. પહાડો પર એ
ઘડીક પહોળા થઈ જાય છે તો ઘડીક ઊંચી થઈ જાય છે નદીના પુલ
પર થામલે થામલે ગતિ ફેટકાય છે ને ખેતરોમા ગતિ લહેગાય છે.

પડછાયાની બસમા માત્રુ માત્રુ દેખાય છે ત્યારે યાય છે કે હુય કાળા
માથાનો માનવી છુ પડછાયાની બસમા એક માત્રુ ટેકાયુ છે મારા ખભે-

અને

બસ એ જ રસ્તે દોડે છે.

આ પેલી વસતથી લાલ લાલ બનેલી યુવરની કાટાળી વાડ !
પેલુ શુ છે ? પેલુ શુ છે ? ત્યા કોણુ જુએ છે ને ? આ ને ભરચક
સૌંદર્ય લયુ છે તારા મન રંગે રંગેલા નખમા, તારી પ્રશ્નાર્થસૂચક
લબાચેલી અશુભિ નેચા પછી કયા રહ્યુ છે દિશાભાન ? ગતિ કટકાય
છે, ગતિ કાબી-પહોળી થાય છે પેલી પડછાયાની બસમા નદીના પુલ
પર ગતિ ભીની ભીની બની નય છે પુલ લબાતો નય છે, પુ
લ . બા. તો નય છે. પેલુ ને . પેએએએએલુ...સહેજ વધુ લ મા-
ચેલી અશુભિ પ્રશ્નાર્થસૂચક મટી દિશામૂલ્યક બની નય છે

પુ ત્યા બેને ચાર, આગળીથી આગળ ને જરા નદી સાથે
સકળાયેલું પેલુ સરોવર ને, સરોવરની ચારે તરફ વિસ્તરેલા પહોડો
ને, પહોડ પરના કેસુડા ને, કેસુડા પર

આગ આગ

એ કેમૂવનની પાછળ આવેલો પેલો મોટો રાજમહેલ દેખાય છે

તને ? કોણુ ત્યા રહેતુ હશે ?

એ ખડિયેર છે કે રાજમહેલ ?

આખ હોવી તોએ ભૂતકાળને ઓળખવા માટે. આખતુ ખરુ

કામ શુ ? નેવાતુ કે રાવાતુ ?

કોઈ વિરહિણી મહારાણી રડી હશે ભૂતકાળમા, તથા આખુ

સરોવર ભરાઈ ગયુ હશે

કોણે રડાવી હશે ?

કોણે રડાવી હશે ?

કોણુ રડે છે ?

ટણુટણુ-૪

ભૂતકાળના એ જ રસ્તે જસ દોડે છે. એમ તો ગણદાત દાડ જ સનન, પણ 'કોણે જાણે કેમ મને આવતી કાલ આવતી કાલ દેખાયા કરે છે. શું થઈ શકે ? કોઈ જતાવે તો જોઈ એ પહોંચે કોઈ જતાવે તો જોઈ એ સરોવર, કોઈ જતાવે તો જોઈ એ દેસૂડાના વન, કોઈ માટે તો સાલળુ એ રાજરાણીની વાત. પે...લા વળાકેથી આપણે એ રાજમહેલ પાછળની બારીના કાચમાથી દેખાયા કર્યો ત્યાં સુધી ત્રેયો હતો એ જ વળાકે જ્યાં આખોમા રાજમહેલ બાધવાની રમત ચાલુ કરી હતી અને આજે ?

આખા આડે કાળો રમાલ બીજું શું ? રડીએ તો તુ જ કહેતી હતી એમ મહારાજ મટી જઈએ રડવા સાટે આખા મળી છે રાણીને. ગડી ગડીને સરોવર ભરતી હશે એ કચાક પછી એમા કમળો ખીલશે એમાથી રક્તકમલ તોડી લાવીને મહારાજ મિલનવખતે રાણીના હસ્તકમલમા મૂકશે. ભૂતકાળ ફરીને ભવિષ્યમા કયા પડ્યો ? આ સડોડાટ સળગતો વર્તમાન

ટણુણુણુ-૫

રસ્તો વળાકેવાળો છે સુદર, સુગંધસમર, પ્રકૃતિની સાત્ત્વિકતાથી ભર્યોભર્યો, પણ વળાકેવાળો છે રસ્તો 'મેવધનુના તમામ રંગ આ જ રસ્તે પૃથ્વીની યોગરદમ પ્રવર્તતા જલનુ શૈલ્ય અને પાવનત્વ આ જ આ જ રસ્તે, 'પ્રકૃતિની તમામ રસલીલા આ જ રસ્તે, પણ રસ્તો વળાકેવાળો છે વળી ચઢાણુ પણ પહોડો કોયાં કોણે ? કોણુ કોયાં ? સુરગ ફૂટી હશે ત્યારે પ્રકૃતિ દાઝી નહિ હોય ?

ટણુણુણુ-૬

એ જ રસ્તો ત્યારે પૂર્ણચંદ્રની રાત હતી આજે તિથિવારની ખમર નથી. ત્યારે તો વળાકેવળાકે ચંદ્ર સ્થિતિ બદલતો અને પૂર્વાષરના સદર્શો બદલાઈ જતા. એકવાર ચંદ્રને વાદળો ઘેરી વળ્યા ને ચંદ્ર ટુકડાઈ ગયો. નકામી અને અર્થહીન ગમગીની હાથ પર માયુ દાળી ઊઘી જવાની નિષ્ફળ કરામત. ભીનાશનો સ્પર્શ. ચંદ્ર તો ઘડીકમા

આખો થઈ ગયો પણ ભીનાશ હજુ આજ સુધી ટકી રહી છે માગ હાથ પર વાદળ તો ક્યારનાય હટી ગયા હતા એમ જતા પ્રાર્થના અને રક્ષા કરે રક્ષા કરેનો અખડ બપ

આજે તો નમતી સાજનો તડકો પર જીરવાતો નથી ભીનો રમાલ આખે ફેરવવાથી આંખ ભીની થાય છે કે પછી

ટણુણુણુ-૭

ન સમજાય, ન કહેવાય, ન સહેવાય, ન ખોલાય, ન જીરવાય એવો ભાર છે. ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળનો હસ્તમેળાપ અને-
કુર્ચાત્ સદા મ ગલમ્

આજ હાલી, સંમય હાલો અને આખો પહાડ જાતી પર, સાગ મજરી જાતી પર, આખુ સરોવર જલજલે છે જાતી પર, ચંદ્ર આખો ચંદ્રલોક સમેત આવી ખેડો છે જાતી પર એક વાર પથ્થરના સિંહાસને ખેડેલો પથ્થરનો મહારાજા પથ્થર નીચે-પહાડ નીચે અને પહાડ આખો જાતી પર પહાડ ફેરી રસ્તો બનાવ્યો છે ને રસ્તા પર બસ ચાલે છે-જાતી પરે પહાડ ગાડ સરોવર સાગ આગ આગ જાતી પર આખો લા'યખખો ટણુણુ ટણુણુ ટણુણુ ટણુણુ

બસ ઊભી ગે છે સ્ટેન્ડની સામે નાનકડા ફાટચાતૂટયા તબૂમા લઘરવધર સગસનો ખેલ ચાલે છે તણુના ઊડતા લીરાઓની આરપાર ખેલ દેખાય છે. નટવગ હાથમા વાસ લઈ દોરડા પર ચાલતા-દોડતા જીવમોસટના ખેલ દેખાડી રહ્યો છે. નીચે ખે ડાગળાઓનો સવાદ ચાલી રહ્યો છે એમનો ભારે મોટો અવાજ બહાર પણ સભળાય છે
જમીન પર શુ છે ?

જમીનમા ગાડેલા થાભલા છે.

થાભલાને શુ બાધ્યુ છે ?

ગસ્તી

(અનુસંધાન પાના નં ૩૭ પર)

લૂ સુન

શરદ ઋતુની મધરાત પછી ચન્દ્ર ક્ષિતિજે ઊતરી ગયો હતો, પણ હજી સૂર્યોદય થયો ન હતો. લાવ શ્વાન એકદમ ઊડીને બેઠો થઈ ગયો. એણે દીવાસળી પેટાવી તેનાથી ફાનસ મળ્યાનું. ચાની દુકાનમાં બને ઝોરડામાં ઓખુ અજવાળુ ફેલાયું.

‘શ્યાવ શ્વાનના પિતા ! તમે અત્યારે જ જશો ?’ ડોસીએ પૂછ્યું અદરના નાના ઝોરડામાંથી ઉધરસનો અવાજ આવતો હતો.

‘હા !’ વરડા શ્વાને જવાબ આપ્યો ત્યારે એ કપડા પહેરતો હતો પછી એણે હાથ લખાવ્યો, ‘લાવ !’

ડોસીએ તકિયા નીચે તપાસ કરીને વિદેશી સિઝાની એક થેલી કાઢી અને ડોસાને આપી, શ્વાન ડોસાએ એને ગળવામાં મૂકી પછી ઉપરથી ગળવાને દખાવ્યું. ડોસો અદરના ઝોરડામાં ગયો. ત્યાં હાલવા અને સતત ખાસવાનો અવાજ થતો હતો. ઉધરસ બધ પડી ત્યારે વરડા શ્વાને ધીમેથી કહ્યું, ‘શ્યાવ શ્વાન, તું ઊઠતો નહીં, દુકાન તારી માં ચરખી કરી દેજે’

ધરડો શ્વાન કશો ઉત્તર ન મળતા, કશું બોલ્યો નહીં એ સમજી ગયા કે છોકરો જીધમાં છે. એ ખારણામાંથી થઈને રસ્તા પર આવી ગયો. ઝોરડા કરતા બહાર વધારે ઠંડી હતી, પણ ડોસો ઉત્સાહભરે આવતો હતો, બાણે એ ફરી સુવાન ન થઈ ગયો હોય !

લાવ શ્વાન વિચારોમાં ડૂબેલો ચાલ્યો જતો હતો દૂર ચોક દેખાયો કે એ ચોક્યો. થોડા પગલા પાછળ હત્યો અને રસ્તાની એક કોરે દુકાનના છત્ર નીચે ઊભો રહ્યો. દુકાન બંધ હતી.

‘કદાચ કોઈ ડોસો છે.’ ‘બહુ ખુશ દેખાય છે’

લાવ શ્વાન ફરી ચોક્યો. એણે ધ્યાનપૂર્વક બેસુ ફેટલાક લોકો સામેથી ચાલ્યા આવતા હતા. એમાના એકે ફરીને એની સામે બેસુ ડોસો અને ઝોળખી ન શક્યો, પણ એની આખો ચમકી ઊડી ભૂખ્યો માણસ ગધુ ધાન જુએ અને એની આખો ચમકી ઊડે એમ એણે ગજવુ તપાસ્યું. થેલી સમવાયેલી હતી.

એવામા ફેટલાક સૌનિકો એની તરફ આવતા દેખાયા એમના ગણુવેશ પર, છાતી અને પીઠ પર મોટા ગોળ સફેદ નિશાન આવેથી જે દેખાતા હતા સૌનિકો નજીક આવ્યા ત્યારે એમની વરદીની કારે લાલ બોર્ડર નજરે પડી થોડા સમય પછી બધા ચોકમા અર્ધ ગોળાકારે ઊભા રહ્યા

લાવ શ્વાન પણ એ બાજુ, જોઈ રહ્યો હતો, પણ એ સૌનિકોની પીઠ જ જોઈ શકતો હતો. પછી પેલા સૌનિકો હાલ્યા, પછી આગ્યા હતા તે જ દિશામા જવા લાગ્યા. લાવ શ્વાનને ધક્કો લાગ્યો, એ પડતા પડતા બચ્યો.

‘એઈ, પૈસા કાઢ અને તારી ચીજ લે !’ એક માણસ શ્વાનની પાસે આવીને થોભ્યો અને બોલ્યો એ માણસે પૈસા લેવા માટે હાથ લખાવ્યો એના બીજા હાથમા એક ગરમ રોટી હતી અને તેમાથી લાલ લાલ ટીપા ટપકતા હતા

ડોસાએ તરત ગજવામાથી વિદશી મિઠ્ઠાની થેલી કાઢી અને પેલાને આપી પેલા માણસે ગેટીને કાગળમા લપેટીને શ્વાનના હાથમા આપી

‘કોની માદગીના ઈલાજ માટે લઈ બચ છે ?’ ઘરડા શ્વાને માંસજ્યુ પણ કશો જવાબ આપ્યો નહીં શ્વાન કાગળમા લપેટાયેલી ગેટીને સાચવીને વર તરફ પાછો ફર્યો કોઈ નવજાત રિયુને બંધ

સાચીને લઈ જતો હોય તેમ જ્વાનને ભારે સાત્વન મળ્યું એને પોતાના વશનો એકમાત્ર દીવો હવે જીવી જશે એવું આશ્વાસન મળ્યું હતું હવે એને પોતાનું લવિષ્ય સુખદ લાગતું હતું

ઘરડો જ્વાન ઘરે પાછો ફર્યો ત્યારે દુકાનની સફાઈ થઈ ગઈ હતી અને બધું જરાગર ગોઠવાઈ ચૂક્યું હતું અદરના ઓરડાની ફર્શ સ્વચ્છ થઈ ગઈ હતી, ગ્રાહકો હજી આગ્યા નહોતા એનો દીડરો શ્યાવ જ્વાન ભીત પાસે મેજ પર બેસીને જમતો હતો. છોકરાના કપાળે પરસેવાના ટીપા પાડ્યા હતા. એણે બડી પહેરી હતી ખમા અને ગળાને કાઢ્યો. ઊપસી આગ્યા હતા. છોકરાને ને અવસ્થામાં નોંધને જ્વાનના કપાળે ફરી ચિતાની કરચળા પડી છોકરાની મા ઝટ-ઝટ રસોડામાંથી બહાર આવી. એની આખોમા ઉત્સુકતા હતી એણે અત્રીરાઈથી પૂછ્યું, ‘મળી ગઈ ?’

‘હા, મળી ગઈ !’

ડોસાએ ચૂલો સળગાવ્યો પછી રોટી પરથી કાગળ કાઢી લઈને એને ચૂલે મૂકી દુકાનમાં વિચિત્ર કહેવાય એની ગંધ પ્રસરી ગઈ

‘શુ મહેકે છે ? શુ ખાઈ રહ્યા છો ?’ કુબડાએ દુકાનમાં આવતા જ પૂછ્યું એનો આખો દિવસ દુકાનમાં જ પસાર થતો હતો

કોઈએ એને ઉત્તર આપ્યો નહીં લાવ જ્વાન બહાર આવીને કુબડા માટે ચા બનાવવા લાગ્યો

‘અહીં આવો શ્યાવ જ્વાન !’ એની માએ એને અદરના ઓરડામાં બોલાવતા કહ્યું અને શ્યાવ રસોડાની વચ્ચે બેસી ગયો. એની માએ એક રકાળીમાં પેલી રોટી મૂકીને પ્રેમથી દીકરાને પુચકારતા કહ્યું, ‘લે દીકરા, આ ખાઈ જા, તું સારો થઈ જશે !’

શ્યાવ જ્વાન એ ચીજને ઉપાડીને બેઈ રહ્યો પછી એણે એના બે કંટકા કર્યા બળેલી રોટીની અદરથી વગળ નીકળી રોટી ઉપરથી

બળેલી હતી પણ અદરથી સારી હતી એણે રોટી ખાધી રકાખી પડી રહી. એની બને બાજુએ ઊભેલા મા-બાપ એની સામે નેઈ રહ્યા હતાં બનેની ઓખોમાથી આશીર્વાદ વરસતા હતા જાણે દીકરાના શરીરનો ગંગ તેઓ ઘઈ લેવા ચાહતા નહોં હોય !

‘દીકરા, થોડી વાર માટે સૂઈ જા, ખસ, હવે તુ સારો થઈ જશે !’ માએ કહ્યું

શ્યાવ શ્વાન ચુપચાપ જઈને બિજાને સૂતો અને ખાસતો રહ્યો

દુકાનમાં ગ્રાહકોની ભીડ હતી ઘરડો લાવ શ્વાન પણ વ્યસ્ત હતો. ઝડપથી ગ્રાહકો માટે ચા તૈયાર કરતો હતો, પણ એના ચહેરા પર ચિંતા છવાયેલી હતી

એવામાં એક માણસે દુકાનમાં પગ મૂક્યો. તેણે લાવ શ્વા ને કહ્યું, ‘છોકરાને રોટી ખવડાવી દીધી ? કંઈ ફાયદો થયો ? તારું નમીન સારું કે સમયસર ખપ્પર મળી ગઈ . .’

પહેલવાનની વાત બધા અદબ જાળવીને સાલળતા હતા અદગના ઓરડામાંથી ડોસી આવી. એની ઓખોની આસપાસ ચિંતાના કુડાળા દેખાતા હતા પહેલવાનની ખુશામદમાં એ ધીમું હસી લાવ શ્વાને કપમાં ગરમ પાણી રેડીને પહેલવાનને માટે ચા બનાવી

‘અકસીર ઈલાજ છે કોઈ મામૂલી નુસ્ખો નથી !’ પહેલવાન બોલ્યો, ‘જ્યેષ્ઠ નહોં, સાવ તાજી, ગરમ ગરમ લાવીને તને આપી હતી ’ તે પણ એને ગરમ ગરમ જ ખવડાવી દીધી હશે !’

‘હા, વળી ચાચા ખાગે મદદ ન કરી હોત તો આ અમારા હાથની વાત થોડી હતી !’ ડોસીએ આભાર વ્યક્ત કર્યો

‘અરે, અકસીર ઈલાજ છે માણસના તાજી ગરમ ગરમ લોહીમાં રોટી સીંજીને ખાવાથી ગમે તેવો દી બી હોય તો પણ સારો થઈ જાય છે !’

દી. બી. તુ નામ સાલળતા ડોસીતુ મોકું ઉતરા ગયું, અને એ કોઈક બહાનુ કાઢીને અદર ચાલી ગઈ

‘હવે તો એમ જ સમજો કે છોકરો સામે થઈ ગયો ! એટલે તો શ્વાન ડોમો ખુશ છે’ એક દાઢીવાળો માણસ વાત કરતો પહેલવાનની પાસે આવીને બેસી ગયો, અને એણે ધીરથી પૂછ્યું, ‘ખાગ સાહેબ, આજે કેને જન્મે કર્યો ? કોઈ એમ કહેતું હતું કે એ શ્યા પરિવારનો છોકરો હતો એનું શું નામ હતું ? કયા ગુનાસગ એને ઝભ્ભે કર્યો ?’

પહેલવાને ચાગે તરફ નજર કરી પછી એ પહેલા કગ્તા વધારે જિંયા સાદે બોલ્યો, ‘અરે ભારે બદમાસ હતો ! સાળાના માથે મોત ભમતું હતું હાથે કરાંને મર્યો ! એના કપડા પણ શરીર પગથી ઉતારીને લાલ આખવાળા જેલરે પચાવી પાડ્યા. એ તો શ્વાન ડોસાનું ડિસ્મન કહો કે એનું કામ થઈ ગયું એના સગા કાકા શ્યા પણ નમીબદાર હતા, એણે ઇનામ તો લઈ લીધું પચીસ ઔસ ચાકી !’

શ્વાન ડોસાનો છોકરો અદરના ઓરડામાંથી બહાર આવ્યો માએ છોકરાની પાસે આવીને પ્રેમથી પૂછ્યું, ‘દીકરા, કેવું લાગે છે તને ?’

‘અરે, હવે એ સારો થઈ જશે !’ છોકરાની સામે જોઈને પહેલવાન બોલ્યો પછી પાસે બેઠેલા લોકોને કહેવા લાગ્યો, ‘છોકરાનો કાકો શ્યા ભારે ખાટ માણસ છે એણે જો છોકરાનું ગદસ્ય ખુલ્લું ન કર્યું હોત તો એના આખા કુટુંબ પર આક્રમક ઊતરી પડતે, ધગ જમીન બધું જખત થઈ ગયું હોત છોકરો ભાગે બદમાસ હતો અરે એ ખુદ જેલરને બળવો કરવા માટે ઇશ્કરતો હતો !’

લાલ આખવાળા જેલરે એને સમજાવ્યો કે તું તાજનો સાક્ષી થઈ જ તો છોકરો જીવડો, જેલરને પાઠ ભણાવવા લાગ્યો ! કહેવા લાગ્યો કે વિશાળ છિગ સામ્રાજ્યના માલિક તો આપણે જ છીએ ! એ છોકરો બહેકી ગયો હતો. જેલર એ તો બણતો જ હતો કે છોકરાને એક ધરડી મા જ છે. પણ એના ધરમાંથી કશું જ નહીં નીકળે એ કોઈ થોડું બણતું હતું ! જેલરના હાથમાં કશું જ આવ્યું નહીં

એટલે એ ગુસ્સે થઈ ગયો.' બધા ધ્યાનપૂર્વક સાલજતા હતા કેઈ કશું બોલ્યું નહીં શ્વાનના છોકરાએ ભાત જમી લીધો. એ પરસેવે રેળએય થઈ ગયો હતો, એની આખો મોટી મોટી થઈ ગઈ હતી

'જેલરને શિખામણ આપતો હતો ! બહેકી ગયો હતો, ખીજુ યુ' પેલો દાઢીવાળો બોલી બેઠ્યો. જાણે એકાએક એને બધી વાત સમજાઈ ગઈ હોય તેમ

'બહેકી જ ગયો હતો !' પાછળ બેઠેલા એક યુવાને કહ્યું

ચાલનારાઓએ જમીન વચ્ચે એક પગદડી બનાવી હતી. એની બંને બાજુએ દૂર દૂર સુધી કબજો હતો એક બાજુ મોતની સજા પામેલા લોકો અથવા જેલમાં મરનારાઓની કબરો હતી અને બીજી તરફ સાવ ગરીબ અવસ્થા લિખારીઓને દફનાવવામાં આવતા હતા

એ વર્ષે ભારે ઠંડી પડી હતી. શ્વાનની ડોશી પગદડીની જમણી બાજુએ કબ્રસ્તાનમાં પહોંચી ગઈ. એક તાજી કબર પાસે ડોશીએ ચાર રકાખીમાં ચાર જાનના પકવાન અને એક વાટકો ભાત મૂક્યા અને બેસીને રડવા લાગી

પગદડી પર ચીથરિયા કપડામાં એક સફેદ વાળવાળી ડોશી પણ ચાલી આવતી હતી. એના હાથમાં એક લાત રગતી ટોપલી હતી ટોપલી સાથે દોરાથી બાંધેલી નોટ પણ લટકતી હતી ડોશી ધીમા પગલે આવતી હતી એણે પગદડીની ડાખી બાજુએ વળીને એક કબરની પાસે જઈને હાથમાંની ટોપલી નીચે મૂકી દીધી

બંને કબરો પગદડીની પાસે જ સામસામે હતી ઘડા શ્વાનની ડોશી બીજી ડોશીને જોઈ રહી એ ડોશીએ પણ ટોપલીમાંથી પકવાનની ચાર રકાખી અને ભાતનો વાટકો કાઢીને કબર પાસે મૂકી દીધો, પછી બીજી રહીને રડવા લાગી પછી એણે પણ નોટ બાળી. 'આ કબરમાં આ ડોશીનો દીકરો હતો ' શ્વાનની ડોશીએ વિચાર્યું એ તે તરફ જ જોઈ રહી હતી. પેલી ડોશી પોતાના છોકરાની કબર પામેથી

લથડતા પગે ખેચાર કદમ ચાલી. શ્વાનની - ડોશીને લાગ્યું કે પેલી ડોશી હમણા પડી જશે એ જાણી અને એની પાસે જઈને ખોલી, બહેન, ધીંગળ રાખ !

‘હ ’ ડોશીએ માથું ઝુકાવી દીધું. ધૂધળી નજરે કમર સામે જોતા એ ખોલી, જુઓ, જુઓ, પેલું શું છે ?’

શ્વાનની ડોશીએ તે તરફ જોયું. તાજી કળરની માટી પર હજી ધામ પણુ ઊગ્યું ન હતું. શ્વાનની ડોશીએ જોયું તો એ અચળામા પડી ગઈ. એ કળર પર લાલ અને સફેદ ફૂલ એક માળાના આકારમા ઊગેલા હતા.

બંને ડોશીની આખ નળળા હતી, એમણે ધ્યાનપૂર્વક જોયું તો સદેહ ન રહ્યો.

એ દરમિયાન પેલી ડોશી દીકરાની કળરની સાવ નજીક પહોંચી ગઈ હતી. ‘જડ તો નથી !’ એ બળડી ‘જાણ્યા હોય એવું નથી લાગતું કાણુ આન્યું હશે ? અહીં તો બાળકો પણુ રમવા આવતા નથી અમારા સગામાથી પણુ કોઈ આન્યું નથી. આ કૂત્ર કયાથી આન્યા ?’ ડોશી કદપના કરી શકતી નહોતી.

‘હાય રે દીકરા ! તારા પર ભાગે જીલમ યથો ! હાય, તને કળરમા પણુ એન નથી.. તું હજી એ તરફડે છે એટલે તો આ કૂત્ર જાગી નીકળ્યા છે તારું કુખ હું જાણી શકું તે માટે.’

હવા સાવ બધ પડી ગઈ હતી. વૃક્ષો સ્તબ્ધ ઊભા હતા એકાદ તગણુ એ હાલતુ નહોતુ એવામા સહેજ પવન આન્યો.

શ્વાનની ડોશીને લાગ્યું કે જાણે માગા મન પરનો ખોજ થોડો ઓછો થઈ ગયો. અને ઘરે પાછા ફરવાનો ખ્યાલ આન્યો. તે સાથે જ એ પેલી ડોશીને એ સાત્વન આપતા ખોલી, ‘ચાલ બહેન, હવે જઈએ’

ખીજી ડોશીના મોઢામાથી એક જાડો નિસાસો સરી પડ્યો એણે પોનાને મલાળી લીધી. કળર પાસેથી રકાળી અને વાડકા ઉપાડી લીધો એક ક્ષણુ માટે તે થભી, પછી ધીરેથી આગળ વધી.

વર્ષા : સુકિતની ઋતુ

પ્રા. મણિલાલ હ. પટેલ

જળને સાલળવાની આ ઋતુ છે. જળને પોતાનો વિગિષ્ટ શબ્દ છે, અવાજ છે । જળની ભાષાનાય કેટલા કેટલા પોત હોય છે અરણુની કાલી કાલી જળભાષા । વમળાતી નદીનો પુષ્પ-અવાજ । ટપટપ ટપકતા વૃક્ષોની સાંકેતિક બોલી । મૂશળધાગ વર્ષાનો પહાડી અવાજ વનગાનિમાથી પસાર થતા વરસાદનો અવાજ અશ્વોના હણહણાટ જેવો સભળાય છે । નેવાનું હળવેહળવે ટપકવું, વિરહિણીના તપ્ત હૃદયનો વેદનારાગ એમા ધૂટાતો હોય છે । પહાડથી દડતા અરણુનો તોફાની શબ્દ । ક્યાક શાત વહી જતા જળનો પ્રૌઢ અવાજ સભળાય છે તો બિન્દુઓની મોતી જેવી માળાઓનું શ્વેત મૌન વર્ષાના બદ્ધ રહમ્યને ગોપવી રાખતું હોય છે ।

પાણી વહી ગયા પછી ધૂળિયા ગસ્તા પર જળના પગલા પહેલા દેખાય છે, નદીતળાવના જળતરંગોનો કે ધરમા લીંપેલી ઓકળિયોનો કલામય ભાસ વર્ણાય છે આવી જળશય આપણને બાળક બનાવી દે છે. અરણુને કાઠે જળની અકાતી જતી લિપિના આલેખો ભેટા થાય છે કે વર્ષા એ જળનીતાની ઋતુ છે । જળનો એક પર્યાય જીવન છે । જળ એટલે જીવન એ કેટલું યથાર્થ છે । વર્ષા વિના ઋતુચક્ર આગળ ગતિ ન કરી શકે, વર્ષા જ આપણી અને પ્રકૃતિની જીવનગતિનું નિયમન કરનારો દેવી બની ગહે છે બે ચક્રો વિના ભલે બીજા રથો ન ચાલતા હોય, વર્ષાના એક ચક્ર ઉપર જ જીવનચેતનાનો રથ ચાલ્યે જાય છે । વર્ષાનું શાસન હમેશા એકચક્રી રહે છે । એ અતિશયતામા પરિણમે કે અલ્પ કૃપાળુ બને તોય એ જીવનનો ઉદ્ધારક મત્ર છે ક્યારેક કજૂન બનતી વર્ષા મોટે ભાગે તો સમૃદ્ધિના ખજાનાઓ ખોલી આપે છે ।

સુલતાન કુતુબુદ્દીને ૧૪૫૨માં કાંકરિયું કંરાબુ સફાઈ ગયેલા સહસ્રલિંગની આ સુલતાનશાહી નવી આવૃત્તિ હતી રથપાયુ ત્યારથી અમદાવાદ ખીલવા લાગ્યું હતું ને કાંકરિયું તેની અદ્ભુત શોભા હતી ખેડાના સમયમાં અમદાવાદની જાહેજનાલી મધ્યાહ્ને પહેાંચી, આશુથી મુખ, દાગથી હુગરુ, ચાણુ ને ખાનદેશ આ આખા પ્રદેશ પર ગુજરાતની આશુ વર્નતી

૧૫૭૩માં ગુજરાત મોગલ સામ્રાજ્યમાં જોડવામાં આવ્યું અમદાવાદ સામ્રાજ્યના પ્રાંતનું પાટનગર થયું એની સમૃદ્ધિ વધી, કળા પણ સોળે કળાએ વિકસી, જહાંગીરને અમદાવાદનો અણુઅંગો હતો, પણ કાંકરિયા પર તો એ દિદા હતો.

૧૬૧૮માં જ્યોત્સે દિદામાં બાપર કરવા દેવાના કરાર અમદાવાદમાં થયા શાહજહાનના સમયમાં આ નગર બંધ પ્રસાદો, મસ્જીદો ને મદેસાઓથી સુશોભિત હતું, તે સમયે સમસ્ત જગતમાં એ ઉચ્ચતમ ને ધનાઢ્ય શહેર હતું વિસ્તાર, વસ્તી, ને સુશોભિત મદિરા વડે એ દિદા ને આગ્રાથી અદિયાત્ર હતું, આમ મુસાફરો સાક્ષી પૂરે છે

જહાંગીર વનપ્રેમી હતો અખદુલ્લાખાન ફીરોઝ જંગ નિઝામના વાવાએ કાંકરિયાના ઝાડ કપાવી નાખ્યા, જહાંગીરે તેને અમીરાતમાંથી પદબ્રજ કર્યો. ત્યારે રાજવીઓ વૃક્ષાવલિ કાપવાની કલામાં નિષ્ણાત થયા નહોતા.

૧૬૨૩માં પશ્ચિમી મુસાફર જગતના અદ્ભુત રથનોમાં કાંકરિયાની ગળુના કરાવે છે ૧૬૬૬માં થેવેનેટે એની પ્રશસા મુક્તકંઠે કરી હતી.

૧૭૦૬માં ઔરંગઝેબ મરી ગયો ને મોગલ સામ્રાજ્ય તૂટવા લાગ્યું હતું મરાઠાઓના સર્વનાશ સૈન્યો ગુજરાતની જમિ પર, નિર્નંતર આક્રમણ કર્યા

કરતાં, પરિણામે અમદાવાદનું તેજ ગયું. કાંકરિયા ભાંગ્યું, તૂટ્યું, વિસરાયું, એની વનરાજી નષ્ટ થઈ. નગીના બાગ ઉત્તરજ થયો

૧૭૮૦માં જનરલ ગોડાર્ડે અમદાવાદ લીધું. ખેડાના કલેક્ટરે એનો પૂરેપૂરો કબ્જો લીધો ૧૮૧૮માં મરાઠી અમલ અદ્રપ થયો ને અંગ્રેજ સત્તા આવી અમદાવાદના શુભ ગ્રંથો ફરીથી મડાયા અમદાવાદ સમૃદ્ધ થયું—વસ્તીના પ્રમાણમાં ભારતના કેન્દ્રપિણુ શહેરથી વધારે

અમદાવાદની ચડની ને પડની ગુજરાતીઓના સુખ દુખ જોડે નાંખેલી છે. જ્યારથી આજના ગુજરાતનો પાયો નંખાયો ત્યારથી એનો વિકાસ શરૂ થાય છે છેલ્લા હજાર વર્ષમાં ગુજરાતી પ્રજાએ આર વિકાસ યુગ જોયા—ઐલુક્યોનો, સલ્તનતનો, મુગ-લાઈનો ને આજનો એમાં સો વર્ષની પનોતી ૧૨૯૯માં આવી, ખીન સો વરસોની પનોતી ૧૭૦૦થી શરૂ થઈ. છેલ્લાં સો વરસોના વિકાસ ૧૮૧૮ થી ૧૯૧૫ સુધીનો થયો ૧૯૧૫થી ૧૯૫૨ સુધીમાં ગુજરાત રાષ્ટ્ર જીવનને મોખરે આવ્યું ગાંધીજીની ગ્રેગણુ અને સર્જકતાથી, અને સઘારની કુનેહ અને શક્તિથી ગુજરાતીઓમાં નવી ચેતના ને સમજળ આવ્યા બે વિશ્વયુદ્ધને પરિણામે ગુજરાતીઓને સાદસ અને અઢળક સમૃદ્ધિ વરી આપણી જનસખ્યા થોડા વખતમાં દોઢ કરોડની થશે છતાંયે આજે આપણે ત્રણસો ગળ્યોને બદલે માત્ર ત્રણ રાજતત્રમાં વહે-ચાયેલા છીએ જીવનના દરેક ક્ષેત્રોમાં ગુજરાતીઓ આગળ વધ્યા છે સંસ્કારની પણ પુનર્ધટના થઈ સાહિત્ય અને કલાએ અનેકવિધ વિકાસ કર્યો આજે બે વિશ્વવિદ્યાલયો ગુજરાતમાં રથપાયા છે. આપણે ત્યાં પ્રમાણમાં સપ છે સ્થિર જીવનની આકાશ છે, સમતોલપણ છે

વર્ષા : સુક્રિતની ઋતુ

પ્રા. અણિલાલ હ. પટેલ

જૂળને સાલળવાની આ ઋતુ છે. જળને પોતાનો વિશિષ્ટ શબ્દ છે, અવાજ છે ! જળની ભાષાનાય કેટલા કેટલા પોત હોય છે અરણુની કાલી કાલી જળભાષા ! વમળાતી નદીનો પુખ્ત-અવાજ ! ટપટપ ટપકતા વૃક્ષોની સાંકેતિક બોલી ! મૂશળધાર વર્ષાનો પહાડી અવાજ વનરાજિભાષી પસાર થતા વરસાદનો અવાજ અશ્વોના હણહણાટ જેવો સભળાય છે ! નેવાનું હળવેહળવે ટપકવું, વિરહિણીના તપ્ત હૃદયનો વેદનારાગ એમા ઘૂટાતો હોય છે ! પહાડથી દડતા અરણુનો તોફાની શબ્દ ! ક્યાક શાત વહી જતા જળનો ગ્રીઠ અવાજ સભળાય છે તો ગિન્દુઓની મોતી જેવી માળાઓનું સ્વેત મૌન વર્ષાના જનદુર્ઘ રહસ્યને ગોપવી રાખતું હોય છે !

પાણી વહી ગયા પછી ધૂળિયા ગરતા પર જળના પગલાં પહેલા દેખાય છે, નદીતળાવના જળતર ગોનો કે ઘરમા લીંપેલી ઓકળિયોનો કલામય ભાસ વર્નાય છે આવી જળછાપ આપણને બાળક બનાવી દે છે અરણુને કાઠે જળની અકાતી જતી લિપિના આલેખો ભેતા થાય છે કે વર્ષા એ જળલીલાની ઋતુ છે ! જળનો એક પર્યાય જીવન છે ! જળ એટલે જીવન એ કેટલું યથાર્થ છે ! વર્ષા વિના ઋતુચક્ર આગળ ગતિ ન કરી શકે, વર્ષા જ આપણી અને પ્રકૃતિની જીવનગતિનું નિયમન કરનારો દેવી બની રહે છે બે ચક્રો વિના ભલે બીજા રથો ન ચાલતા હોય, વર્ષાના એક ચક્ર ઉપર જ જીવનચેતનાનો રથ ચાલ્યે જાય છે ! વર્ષાનું શાસન હમેશા એડચક્રી રહે છે ! એ અતિશયતામા પરિણમે કે અલ્પ કૃપાળુ બને તોય એ જીવનનો ઉદ્ધારક મત્ર છે ક્યારેક કજૂન બનતી વર્ષા મોટે ભાગે તો સમૃદ્ધિના ખજાનાઓ ખોલી આપે છે !

ગણા દિવસો સુધી સૂર્ય દેખાતો નથી ક્યારેક વાદળીના પાતળા પટને ખોલીને સ્પષ્ટિને અવપ્રગલ્ભ જોઈ લેતો સૂર્ય કરકસુગ્રસ્ત શહેરની સતી ગલીઓને અધમૂલી બારી કરીને જોઈ લેતા સુર્ય અને નટખટ યુવાન જેવો લાગે છે । તડકાના ટુકડાઓ વાસ ચગવા નીકળી પડે છે । વર્ષા એ પ્રકાશની નહીં, છાયાઓની ઋતુ છે । જળના મહવામ્ભા ગાગરુ, શક્તિનો સચ્ચ કરવો એ વર્ષાનું ગણિત છે ઈશ્વર પાણુ આવડ જીવકના પાસાને ચરખા કરવા કોટ-જીવાણુની અદ્યજીવી સ્પષ્ટિ ગયી દે છે વર્ષા એ ઉદ્ભવની ઋતુ બની જાય છે ।

વર્ષા એ ગણુનરીખાજ લોછાની ઋતુ નથી આવા લોછા વર્ષાથી અલ્પિત હોય છે ખરેખર તો ઋતુને માણુવાની એમનામા ઈન્દ્રિય જ નથી હોતી । વર્ષામા બારાને બધ કરીને અન્ય પ્રવૃત્તિમા ગળાબૂડ થઈ જતા જડ લોછાને આપણે જોયા છે । મસની બારીમાથી આવતી જળશીકરેથી શહેરને પ્રસન્ન થવા દઈને પરદીવાના હોય એવા ગેમાચડ જળરૂપર્ગને માણુનારા લોછા ઝાઝા હોતા નથી । માણુસ યાત્રિક બની ગયાની કરિયાદ આપણા યુર્ગની જડતાનીય સાક્ષી છે । ઈકરના પહાડો હિય વાદળ જીતરી આવે છે, અહીના કાળા પથ્થરિયા પહાડો આ ભૂખગ વાદળોમા ઓગળી જાય છે, પહાડો પોચા રૂ જેવા લાગે છે, એની ભીનાશ દૂરથીય ભીંજવી દે છે અને આખોને પુષ્પિત કરી દે છે । એના ઉપગથી વહેતા ઝગણાનો મોડી ગત્રે સ્પષ્ટ મલળાતો ગબ્દ જે આનંદ આપે કે એ શન્દાનીન હોય છે કાલિદાસના 'મેઘદૂત'નો મેઘ હાવી જેવો મદોન્મત્ત થઈને અહીં પથ્થરો સાથે પડખા વસે છે આ ગમગિરિ પર્વતો હોવા વિગે મને સદેહ થતો નથી । પથ્થરોને ય વાચા ફટે છે યજ્ઞની વેદના ઓઢીને જ રોજ સવારે આ પર્વતો ટ્રની જતા મળાય છે । પણ આ નગરમા આ બધુ જોઈને પ્રસન્ન થઈ જનાગ-ઓગળી જનાગ માણુમેા કેટલા । અહી પથ્થરોની જડતા માણુમેામા જીતરી આવી છે ને જીવનનુ ચૈતન્ય વર્ષાટાણુ આ પહાડોમા જ પનાય

છે પથ્થરોની તિરાડોમાંથી ઉન્મુક્ત શિરે તૃણાકુળે બહાર આવે છે અહીં માણસોમાં જ ચોમાસુ ઊગતું નથી । પથ્થર ફાડીને ખળખળ વહેતુ જળ સંભળાશે.. માણસના ભીતરના જળ, અર્ધે જ કદાચ સૂકાવા લાગ્યા છે. ઋતુઓ આપણને આલ ભરીને આપે છે, પણ આપણે ખોખલે ખોખલેય એને લૂટી શકતા નથી । આપણી હથેળીએ જ ડાવાવાળી છે ।

તોફાની બળદ જેવો પવન છૂટે છે, વૃક્ષોને એ રથવાયા કરી મૂકે છે । વૃષા પછી ટપકતા પાદડાને એ ઝઝેડી નાખે છે પાકા ખોગની જેમ પાણીના ફેરા ખર્ચા કરે છે । હમણા જ સ્નાન કરીને ઊભેલી સ્ત્રી બાહુ લખાવીને નિમત્રણ પાઠવી રહી છે આવી જ ઋતુમાં પર-ક્રીયાના પ્રેમનુ તીવ્ર સ્મરણ થઈ આવે છે આખી રાત ટપકતો વરસાદ વેદનાની વાતને ઘૂંટ્યા કરે છે ધોધમાર વરસતી રાત ઊઘને હરી લે છે, ઘીના ફોડિયાની જેમ મન યાદના ગોખલામાં બળ્યા કંટે છે આવી ઋતુમાંય નફકરા બની ઊઘનારા નધરોળ માણસો કયા નથી હોતા ? વર્ષાની બપોરે વામકુક્ષીની ઇચ્છા થાય છે શરીર થોડું સુરતી-માં રહે છે, પણ મનનુ પખી પાખો ફફડાવ્યા કરે છે સાથે માળો બાધતા પખીઓ જોઈને જીવવાની ઇચ્છા થઈ આવે છે મન ઇચ્છાના ઈંડા સેવવા માડે છે ।

શિશુઓ વડે જળમાં મૂકાયેલી કાગળની હોડીઓ જોઈ છુ અને સાકાર નહિ થયેલા પુખ્ત વયના શમણા યાદ આવે છે પવનને લોચો થઈ ગયેલી હોડી જોતા પત ગિયું મરી ગયા જેવી લાગણી થઈ આવે છે । ખાળોચિયાને આલ ઝીંકવાનો મોકો મળ્યો છે. ઝરણુ અતીતનુ ગીત ગાવામાં મગ્ન છે.. નદીના ઓરતા માના નથી । વર્ષા સમૃદ્ધિની ઋતુ હોવા છતાં મન ઘણી વાર એકલું પડી જાય છે ને પાપણો ફોકની ગાદમાં ભીની થઈ જાય છે । ફોની યાદ હશે આ ?

વિહૂંવળા-શી ધરનીને જળનો સ્પર્શ તૃપ્તિનો નશો ચઢાવે છે

વૃક્ષો નતમસ્તકે જળધારને ઝીલે છે પ્રેમીને પડખામા મેવતી સ્ત્રીની જેમ ધરતી જળને મેવે છે વૃક્ષો પાણીના પ્રેમમા એકાકાર છે વર્ષા પ્રેમની ઋતુ છે ।

ગુનમહોરના યાદ પરથી સ્પર્શ્યા વિના ખરી જતા જળમોતીની ઘાગ્ર જોડે છુ તૃણાકુરા ણિન્દુ ણિન્દુમા આભ ઝીલી ભિમા છે પગ પડતા ફટી જતા જળમોતી પગને ગયગણિયા કરે છે ઘાસમા ઝીલાયેલા મોતી હમણા જ કન્યાના ઝાઝર જેવુ ગણકી ભરૂં એવુ થાય છે, એમનુ સ્મિત બગીચાસદૃશ્ય છે આની ઋતુમા કવિનુ વિગ્મય ભવડી આવે છે કવિને એનો શબ્દ શોધતો રોધતો આવી વાગે છે 'પ્રાવાઈને વ્યથા બનેલા આ શબ્દો વડે કવિ વિરહિણીની વેદનાન વાચા આપે છે વર્ષા એ વેદનાની પાણુ ઋતુ છે એમ આપણે કમિ જીભવાડે છે વેદના વિનાનુ જીવન એ વર્ષા વિનાના જીવન જેટલુ જ અન્ય હોવાનુ ।

એકધારા વરસતા વરસાદની ધારાઓ મને ખોદણેગની જેમ જોલના મળિયાઓનો અનુભવ કરાવતી નથી, કારણ કે હુ વર્ષામા તરખોળ રાષ્ટ્રિની વચ્ચે જ નતમન્તકે ભલો હોઉ છુ વર્ષા મને, મારી વેદના-ઓને પ્રકૃતિ સાથે જોડીને એક વિગાળ અવકાશ ગ્યી આપે છે વર્ષા મારે માટે મુકિતની ઋતુ છે ઘણી વાર બધા જ વળગણો છોડીને માઇલેા સુધી પ્રકૃતિના આનંધ્યમા આહુ છુ જીવન જીવવાની અને ઘડક લખવાની જડીબુટ્ટી મને આવે સમયે જ મળી આવે છે ।

આખરાઓના શબ્દો જેવા પત ગિયા ભડતા જોડે છુ આપણા સ્વાતેની જેમ એમની પાખો ઉપર કેવા કેવા રંગો હોય છે । મોગરાની મહેક, પારિજાતનો વિકાસ, કણસવામા બધાતા દાણા, ગાતા પખીઓ આપણને ફરી ફરીને જીવવા માટે પ્રોત્સાહિત કરે છે સ્વાર્થી લોકો શ્રદ્ધામકિતને નામે અન્નકૃત, હિ ડોળા, આરતી, દેવદર્શન અને ઉપ-

વાનમા મચ્યા ગહે છે । સહસ્રકળાએ સૃષ્ટિમા ખીણેલી ભગવાનની
 લીલા એમની નજરે પડતી નથી એમનું દલી મન મૂર્તિઓના શણગાર-
 મા પરોવાઈ ગહે છે । પ્રકૃતિની વચ્ચે હોઉ છું ત્યારે ભગવાનની
 વધારેમા વધારે નિકટ હોવાનો અનુભવ ઘણી વાર મને આવી ઋતુમા
 થાય છે સૃષ્ટિની આ અકળ લીલા, એના જૂજવા રૂપોથી અન્યત્ર
 ડયાય મારો ઈશ્વર વસતો નથી । હું આ અર્થમા અસ્તિક છું ।
 સ્વાર્થી માણસોને નાસ્તિક થવું પોસાતું નથી એ જ એમની ધર્મવૃત્તિનું
 દાગણુ હોય છે આવા માણસોથી દૂર રહ્યાનો આનંદ વર્પાસતુમા
 બેવડાય છે ।

પ્રથમ વર્ષાની મટિયાળી ગધની વાત નથી કચ્વી પણ, વનરાજિ-
 માથી પસાર થતો વરસાદ મને પાગલ કરી દે છે નાના હના ત્યારે
 દાદા સાથે બળદ ચારવા ખેતરે જતા, ખેતર પામે જ કુગર-વન,
 આવતા વરસાદનો વૃક્ષોમા થતો અવાજ સામળીને દાદા સાગના મોટા
 પાદડાની છત્રી બનાવી આપતા. પણ પલળવા માટે જ એ છત્રી કામ
 આવતી, એ છત્રી-પાદડા ઉપર પડતા વરસાદનો અવાજ કાનને હજીયે
 યાદ છે વૃક્ષોના પાદડા ઉપર પડતા વરસાદનો અવાજ હેપારન જેવો ।
 ને વનરાજિમાથી દોડતો પ્રસરતો વરસાદ મને અવના તોફાની ટોળા
 જેવો લાગે છે શી એની ગતિ હોય છે । આખીય સૃષ્ટિ એની આરા
 માનીને ઊભી ગઈ જાય છે ! સયોગથુ ગાગનું દૃશ્ય ગ્યાર્ધ જાય છે ।
 વરસાદને ઝીલતી વનસૃષ્ટિ સવનનના પ્રથમ અનુસવટાણે કૈંક સ્તબ્ધ
 કૈંક બ્યગ્ર, કૈંક વિહ્વળ, કૈંક મૂઠ, કૈંક ઉત્સુક બની જતી તરુણી
 જેવી લાગે છે ।

વર્ષા સ્વયં જ નહિ, સમયની પગલોને ય ભૂસી નાખે છે સમય
 ડબ્બતરની જેમ જીવનમા બેસીને આવતી કાલનું ગલિત ગણે છે । ટપ ટપ
 ટપકતાં નેવા કે પાદડા આપણી વિરહી લાણોના પસાર થવાની સાક્ષી
 પૂરે છે . પીપળાના પાદે પાદે સમય ક્યારેક ફકડી ઊઠે છે વાડવેલાના

મેટી વંચારી શકે છે અને વધારે તોફાની વિદ્યાર્થી હોય તો દરેક વર્ગમાં એને ફરવાને એની જાહેરાત પણ કરી શકે છે આમાં વિદ્યાર્થીનું સ્વમાન હણાય છે, એનામાં ભય સચરે છે અને એ લઘુતાપ્રચિતો ભોગ અને છે શિક્ષક એને કોઈવાર કરેલી શિક્ષા શિક્ષક જૂઠી શકે છે, વિદ્યાર્થી એને હમેશા યાદ રાખે છે પરિણામે શાળાના વિદ્યાર્થીઓએ ઊઝાવેલી એની હાંસી એને લાયજીન બનાવે છે, એ એકલા-અટ્ટેલા રહેવા પ્રેરાય છે પોતે પોતાને ધિક્કારે છે, સમાજથી દૂર ભાગે છે એટલે પ્રશંસાના બે શબ્દો કહેનાર કોઈ મળતું નથી, દુ ખની રમીને એને કોરી ખાય છે. એનું માનસ વિકૃત બને છે એક જાનની શરમ એના મનમાં પ્રવેશે છે અને સમુદાય સાથે સગવડપૂર્વક નિલાવી શકતો નથી લોકો એને સ્વાર્થી, અતડો અને દુર્બળ માને છે એનામાંથી હિંમત અને આશાવાદ ઓસરી જાય છે. જીવન એને કરુણ-મય ભાસે છે અને પોતાની દયા પોતે જ ખાય છે.

આવી વ્યક્તિના વર્તનમાં એક પ્રધારની કૃત્રિમતા પ્રવેશે છે બહારની દુનિયા સાથે એને ઓતપ્રોત થવું છે પણ થઈ શકતો નથી, આથી તે નિરાશા અનુભવે છે તે હમેશા એવું વિચારે છે કે આજુબાજુના લોકો તેની તપાસ રાખે છે અને તેની ટીકા કરવા માટે મુદ્દા ખોળે છે જ્યારે વાર્તાપિક દુનિયામાં આવું હોતું નથી, એ તો એના મનના તરંગો જ હોય છે એક વ્યક્તિએ એક એવી ડોશીનો પ્રસંગ ટાંક્યો છે જે પોતાની ૧૦૦મી વર્ષગાંઠે પણ દુનિયાથી કંટાળી નહોતી અને રસપૂર્વક વર્તમાન જીવન જીવતી હતી તે કહેતી ‘જીવન સાંતિથી જીવાવું જોઈએ કોઈપણ જાનની ઉતાવળ કે ચિંતાને તેમાં મ્યાન ન આપવું ધણીખરા દુઃખો આપણે પોતે ઊભાં કરેલાં, આમ ત્રેલા જ હોય છે આથી શક્તિનું માપ કાઢીને આશાઓ સેવવી જોઈ દુ ખી થવાનો વારો જ ન આવે’

શરમનો ઉદ્ભવ ક્યારેક બાળકમાં સમૃદ્ધમાં

રહેવાની તક ન મળવાને લીધે પણ થાય છે આવું હમેશા નથી બનતું પણ કવચિત બને છે આથી વિભક્ત કુટુંબમાં ઉછરેલું બાળક શરમાળ પ્રકૃતિવાળું હોય છે આવા બાળકનાં માતાપિતાએ આજુબાજુનું વાતાવરણ મિલનસાર બનાવવું જરૂરી છે મદિરા-મસ્તિશ્દો આ રીતે સામાજિક વાતાવરણ સર્જનાર્થે સફળ સાધનો કહેવાય સમ્માર મડળો, વ્યાયામ મદિરા, અને રાજકીય સમ્યાએને આ નવા જમાના માટેનાં નવાં સાધનો કહી શકાય જેમના સહસાસથી બાળક ચિસ્તપાલનમાં એકો બને અને મળતાવડો પણ બને

કેટલીકવાર આજુબાજુના સબધીઓ બાળક નાનું હોય ત્યારથી અમુક સારા-નરસાં સૂચનો (Suggestions) કરતા હોય છે ને બાળક હેશિયાર હોય, તો પણ એમની દૃષ્ટિ પ્રમાણે એ લોકો એને ‘ઠોઠ’ કહીને ચીડવવાનાં આથી બાળકના મનમાં એવું ઠંસવાનું કે પોતે ઠોઠ છે એવું જ શરમની બાબતમાં ને પાડોશીઓ બાળકને કાળુ, બિનઆકર્ષક છે એવું વાગવાર કહ્યા કરે તો એનામાં શરમ પ્રવેશવાની જ. આથી સારાં સૂચનો બાળકના કાનમાં પડે એ ખાસ ધ્યાનમાં ગણવું

શરમાળ માણસના મોં પર જુદા જ ભાવ તર-વગતા માલમ પડે છે વ્યક્તિએ શું કરવું જોઈએ અને એ શું કરવા છુટ્ટે છે એ બે પ્રશ્નો વ્યક્તિના મનમાં ચૂંચવણ ઉત્પન્ન કરે છે એક સાંત કહી રાત્રિએ તાપણી પામે બેસીને પુસ્તક વાંચવાનું મન થાય અને એ જ વખતે કોઈ સજામાં આ ભૂમી દાબરી અનિચાર્ય મણાતી હોય ત્યારે મન ગોચાં ખાય છે આથી મગજ ગડમગડમ પડે છે ન જ જવું હોય તો અલ્હાન મન અનેક બદલાં મોખવા મડી પડે છે બદલાં પણ આપણને સારાં લાગે છે. શરમાળ માણસોને જ્યારે દળવા મળવાનો પ્રસંગ આવે છે ત્યારે તેઓ પોતાના પ્રત્યે એકાગ્ર બને છે અને નાનીસી વસ્તુ તેમનું ધ્યાન ખેંચી રાખે છે

માણુમોએ હવડ મદિરના દિવસો સુધી અસ્પૃશ્ય રહેલા ગર્ભગૃહને સુગંધથી ભરી દીધું છે । ક્યારેક નીકળી આવતો નવોદા જેવો તડકો સ્વજન જેવો લાગે છે । વૃક્ષો તડકા સાથે ગોળિંક કરે છે. પર્વતો ફૂલ જેવા ખીલી ભટે છે ।

વર્ષાનું ગીત સંભળાય છે. વર્ષા સંગીતની ઋતુ છે હેતીની રાત્રિએ મન સંગીતધેલું બની જાય છે . એકધાગ વરસાદમા પ્રવૃત્તિ ઘૂંઘળી દેખાય છે પહાડોએ મખમલી ઘૂંઘટમા મહેા છૂપાવી દીધું છે ધગ્ગાર છોડીને બુદ્ધની જેમ મહાભિનિષ્ક્રમણ કરવાની ઇચ્છા થાય છે પણ આપણો આ ગૃહત્યાગ ‘બુદ્ધ’ થવા નહિ, જીવન માટે વધુમા વધુ લુપ્ત થવા કાનું હોવાનો. □ □ □

સાભાર સ્વીકાર

બુદ્ધદેવ (ત્રિઅડી નાટક) ગુણાથ ત્રિભુવન બ્રહ્મભટ્ટ, પ્ર ફાળ્સ ગુજરાતી સભા, ૩૬૫, વિઠ્ઠલભાઈ પટેલ રોડ, મુબઈ-૪, મૂલ્ય બાર રૂપિયા

અધે મોડ સે આગે (હિન્દી નવલિકાસગ્રહ) લે. ગણુ શેઠ, પ્ર રાજપાલ ઓન્ડ સન્સ, કાશ્મીરી ગેટ દિલ્હી, મૂલ્ય દસ રૂપિયા.

વાર્તાસમીક્ષા

‘લાલશ કર ઠાકરનું’ એક મૃત્યુ’

અજિત ઠાકેશ

(ગતાકથી વાણી)

ને નાયકના એકમાત્ર પરિચિત આલંબન અને આધારરૂપ આગણની ખોરસલી સુદાને જિયકતા જાય છે. આમ સ્થળ-સમય અને પરિવેશની અપરિચિતતામાંથી છૂટવાના નાયકના તમામ પ્રયત્નો જ તેને વધુ ને વધુ અપરિચિતતામાં મૂકી દે છે. હવે પછીની સ્મૃતિ, સંવેદન અને દુઃસ્વપ્ન સાથે મુખસામ્ય ધગવતી મૃત્યુની પ્રગટ થયે જતી અનુસૂતિને દુઃસ્વપ્નની ટેકનિકથી મૂર્ત કરતી દૃશ્યાવલિના અતિમાત્રાના નિરૂપણની ભૂમિકા આ વાક્ય રચે છે તેથી આ વાક્ય વાર્તાનું Turning Point (વળાંકબિંદુ) બની રહે છે.

સત્તાવીસમું વાક્ય “આગણમાં ખોરસલીના ખાડામાં પગ ખૂંપવીને હું જિલો છું એની મને જાણ થાય છે”

આ વાક્યથી પેરેગ્રાફ બદલાય છે. સ્મૃતિ, સંવેદન અને અસ્તિત્વની નીવૃત્તિ વધતા ખોરસલીની પ્રાક્ષી પણ ટકી શકતી નથી. નાયકની વિવિધ મન સ્થિતિ તેમ જ મનોભાવોને પણ પ્રગટ કરતું આ હું પણ ચાલુ જાય છે. આગણ પેરેગ્રાફ અને આ પેરેગ્રાફની વચ્ચેના ગાળામાં નાયકને ક્ષણ વાર માટે માનસિક મૂર્છા આવી જતી જણાય છે. “મને જાણ થાય છે” વાક્યાશમાં મૂર્છા પછી સદ્ય પ્રાપ્ત થતી જાગૃતિનો નિર્દેશ થયો છે. ખોરસલીનું સકુલ અસ્તિત્વ તથા તેની નિયતિ નાયક સલામપણે પામે છે એનો નિર્દેશ “પગ ખૂંપવીને હું જિલો છું” વાક્યાશમાં થયો છે. આમ ધીમે ધીમે નાયક અને ખોરસલીની તદ્દપતા એકરૂપતામાં પરિણમે છે, શરૂમાં પૃથક્ કે પગથો લાગતો અંશ (પદાર્થ) સ્વસ્થ (અંશ) રૂપે પ્રગટ થાય છે.

અઠ્ઠાવીસમું વાક્ય . “મારી ડોક ડાખી બાજુ નમી પડી છે અને આખી મી ચાઈ બંધ છે ”

ડોક ઢળવાની અને આખી મીચવાની બંને ક્રિયાઓ મરણોન્મુખતાનું નિરૂપણ કરે છે. નાયકની હતપ્રભ મન સ્થિતિ ‘અને’થી જોડાયેલા બે ઉપવાક્યોરૂપ શિથિલ વાક્યબંધમાં ઝીલાઈ છે

ઓગણત્રીસમું-ત્રીસમું વાક્ય “સૂકી ડાખળીને ચાંચમાં ભરાવીને કાળો કાગડો આંગણમાં અહીં તહીં ઊડાડે કરે છે. મારું મકાન ગળની રેતીમાં ઢળી પડ્યું છે અને લોહીમાંસ વગરના વાસમાંથી બનાવેલા, ઊંટોની એક કારવા એમાંથી પસાર થઈ રહી છે

ડાખળી (જે પહેલા બોરસલીની હતી અને અત્યારે પોતાના અશ-રૂપ છે) તૂટવાની ઘટનાનું સ્પષ્ટ કથન નથી. આથી આગલી બે ક્રિયાઓ ડાખળી તૂટવાની ક્રિયારૂપ છે તે સ્પષ્ટ થાય છે. મરણોન્મુખતાને સૂકી ડાખળી તૂટવાની (નાયકના અસ્તિત્વના શુચિ-નિર્દોષ અશ નષ્ટ થવાની) ક્રિયા દ્વારા બોરસલી અને નાયક વચ્ચેની એકરૂપતા ફરીથી સૂચવાઈ છે. કાગડાનું કાળાપણું મૃત્યુનું સૂચક છે. અહીં તહીં ઊડાડે કરવાની ક્રિયા કાગડાનો અજ પો અને નાયકમાં કંઈક ભીતિનો ભાવ ગૂંથાવું મૂક્યું છે, અગાઉ સ્વપ્નમાં બનેલી મકાન ઢળી પડવાની ઘટના અહીં પુનરાવર્તન પામી છે. વાર્તાકાર અહીં કોઈ નવો સદર્ભ આ ઘટના સાથે ચાલુ શકયા નથી તેથી પુનરાવર્તન વાર્તાને ઉપકારક બન્યું નથી ‘રણની રેતી’ પદો અનાવશ્યક સ્પષ્ટતારૂપ હોવાથી શિથિલતા લાવે છે. નિર્જનતા અને નિર્જીવતાના અધ્યાસો રણ સાથે જોડાયેલા હોવાથી તેનો મરણભૂમિરૂપે સંકેત થયો છે. ઊંટોના કારવાનું વર્ણન રણના ઉલ્લેખવશ થયું લાગે છે “લોહીમાંસ વગરના” અને ‘વાસના બનાવેલા’—બંને વિશેષણો ઊંટોના કારવાને મરણ સાથે જોડે છે વાસ્તવમાં ઊંટોનો કારવા પસાર થવાનું દૃશ્ય જ મૃત્યુની અનુભૂતિને મૂર્ત કરનારું બને છે “વાસમાંથી બનાવેલા” પદોમાં “બનાવેલા” પદ શો કેસમાં મૂકાયેલા

જિટાના સસ્કાર જગત ડરે છે આમ કૃતક રમકડા જેની જિટાની વણુજનના મસ્કાર જગતા હોવાથી આ કલ્પનમાં અપેક્ષિત મજબૂતા તથા ભયાવહતાનો ભાવ જગૃત નથી તેથી કલ્પનને ભારે નુકસાન થયું છે નાસની સાથે નોડાયેલો મૃત્યુનો અધ્યાસ પણ આને ઢારણે અહીં પૂરપૂરો ઉપકારક થતો નથી. છેલ્લા પાચેક વાક્યોમાં આવતા હુ-મને મારો મારુ જેવા પદો મૃત્યુ-મુખતાની લાગણીમાં જગૃત વર્ધ ગયેલી સક્રિય થઈ જીંદગી અસ્મિતાનો નિર્દેશ કરે છે

એકત્રીસમું પત્રીસમું વાક્ય “દરેક જિટ પર એક એક કાગડો ખેડો છે કાગડાની ચાચમાં હસતું એક એક બચ્ચું છે”

આ વાક્યમાં જિટ મૃત્યુના નાહનરૂપે, કાગડો નાચડના નિર્દોષ અશના મૃત્યુરૂપે હસતું સફેદ બચ્ચું નાચકના શુચિ અશરૂપે નિરૂપાયા છે આની *Staccato* યોજના વાર્તામાં વાર્તાકાર જે મ દિગ્ધતાનો વિચાર ગ્યવા માગે છે, તેને હાનિ પહોંચાડે છે

તેત્રીસમું-ચોત્રીસમું-પાત્રીસમું વાક્ય “કાગડાની મજબા વધતી જાય છે લાઈનસર એ ચપોચપ ગોઠવાતા જાય છે દૂર દૂર સુધી ચપોચપ લખાતા જાય છે જે વચ્ચેનું અંતર ઓળખાતું નથી કેવળ

છત્રીસમું-સાડત્રીસમું વાક્ય અધકાર છે”

મૃત્યુની પ્રગાહ થતી જતી અનુભૂતિ અહીં શબ્દસ્વ થઈ છે, જે વચ્ચેનું અંતર ન “ઓળખા” ગકવાની સ્થિતિ મૃત્યુપૂર્વે જગૃતિ પર આવતી જતી પૃથગાજનો નિર્દેશ કરે છે કાગડા અને અધકારમાં ભેદ ન જોઈ રાકવાની સ્થિતિ, ખલકે કાગડામાં થતી અધકારની પ્રાતિ અડખેર ઓગળતી જતી જગૃતાવસ્થાનો નિર્દેશ કરે છે ‘કેવળ’ પદ ઓગળી રહેલી જગૃતાવસ્થાને ભારપૂર્વક નિર્દેશ છે “સખ્યા વધતી જાય છે- ચપોચપ ગોઠવાતા જાય છે-ચપોચપ લખાતા જાય છે”-મા “ચપોચપ”ની દ્વિરુક્તિ ગોઠવાતા-લખાતા-નો આતંગપ્રાસ અને જાય છે-

ક્રિયાપદની પુનરાવૃત્તિ વડે નાયકમા આવતી જતી નર્વસનેમ-ખતમ થતી જતી પ્રતિકારાત્મક શક્તિ-ખેળાકળાપણુ ભાષામા રૂપાતરિત કર્યું છે. આ વાર્તામા કયાક કયાક આવી સુભગ ભાષાઘટનાઓ ઘટી છે

આડગીસમુ-ઓગણુચાલીસમુ વાક્ય “દૂર દૂર સુધી કાળો ચમકતો અધકાર પથરાયો છે મીંચાતી આખયી પેલી પાર કશુ નેઈ શકાતુ નથી”

કાળો ચમકતો અધકાર કાગડાના રગ સાથે તો સામ્ય ધરાવે છે માથે સાથે નાયકાના વાળ સાથેના સામ્યને પણ નાયકના ચિત્તમા ઝખકાની દે છે ‘ચળકતો’ વિશેષણ મૃત્યુની આજી નાખતી વિલક્ષણ અનુભૂતિને સૂચવે છે મૃત્યુની વ્યાપ્તિ પણ મૃત્યુવાઈ છે મીંચાતી આખોના મૃત્યુની તે તરફ જોવાના-પહોંચવાના પ્રયાસો-જિજિવિષાણ પ્રયત્નો-નિષ્ફળ જાય છે “મીંચાતી” વિશેષણુ આખ મીંચાઈ જતી” જેવા મૃત્યુને સૂચવતા રૂઢિપ્રયોગનો આધાર પ્રાપ્ત થતો હોવાથી મૃત્યુનો અર્થ વધુ વિશદતાથી વ્યક્ત કરે છે.

ચાળીસમુ-એકતાળીસમુ વાક્ય: “આખના છેલ્લા મીંચકાગ સાથે હોઠ બળપૂર્વક જરાક ફફડે છે

બ બ .

અને ચળકતા અધકારના મોજમા હુ ઓગળાને એક થઈ જાઉ છું”

અસ્તિત્વને ડૂબાડતા મૃત્યુમાથી ઉગારવાનો નાયકનો તરણોપાય “બ બ ” જેવા કિચ્ચારણુરૂપે વ્યક્ત થયો છે અહીં વાર્તાકાર વાર્તાની Crucial momentનું ભાષામા રૂપાતરણુ સાધવામા સફળ થયા નથી “બળપૂર્વક હોઠ ફફડે છે” વાકયાશ એ ક્ષણનું વર્ણન કરે છે તેને ભાષામા રૂપાતરિત કરતો નથી આ ક્ષણનું Tension ભાષામા વરતાતું નથી “બ...બ ” કરતા બ...અ અ .

૫ અ અ બેમાકળી મન સ્થિતિને કદાચ વધુ સારી રીતે પ્રગટ કરી શકત મન સ્થિતિ સાથેનુ અધાન પણ અહીં છટી ગયેલુ અનુભવાય છે અહીં “મીચકાગ” પદ તેની સાથે જોડાયેલા હાસ-ઉપહાસની ટ ઈક જુગુ-સાગ્રેક ચેષ્ટાના સદ્ભોતે કાગ્લે મૃત્યુ જેવી કડુણ અનુભૂતિના વર્ણનનો અપકર્ષ દે છે

વાર્તાને નાયકના હોઠ ‘૫’ એમ ફકડે છે તેમા મૃત્યુમાર્થી ઉગરવાના અતિમ ઉપાયરૂપે અપરિચિત લાગતી નાયિકાને જ મદદે ખોલાવવાની વિવશતામા નાયકની બેમાકળી મન સ્થિતિ પ્રગટી છે ઠારણ કે, નાયકના આ મૃત્યુ માટે ૫ પ્રત્યક્ષ અને પગેક્ષ એમ બે રીતે ઠારણભૂત છે, તે નાયક જ વાગવા સૂચવે છે જેનાથી મૃત્યુ તેમા જ બચાવ ગોધવાનુ નાયકનુ વલણ સૂચક છે એ રીતે અહીં નરક્ષાળુની વિવશતા આગે રીતે પ્રગટ થાય છે અધકાગના મોજમા એગળી જઈ એકરૂપ થવાની પ્રક્રિયાનુ વર્ણન મૃત્યુની અનુભૂતિની પરિણતિ સૂચવે છે

નાભશ કરેની આ વાર્તામા એક અનુભૂતિને સકુલ બનાવી, અગતતા આગેપી, પ્રતીક-કલ્પનોની મદદથી મૂર્તિકરણ સાધી, અચત ભાષા તથા ઢ્યનપદ્ધતિની મદદથી તેનુ વાર્તામા રૂપાતર કરવાનો પ્રયત્ન થયો છે અનુભૂતિને સકુલ બનાવતા ખીણ, બ, ખોરમ્બી, કાગડો, કીડી, હસાવક, આઠમનો ચક્ર, ટ્રેન-બ્હીમલ, ચલ્લી, ટાઈમપીસ, જીંટોની વાળુબર, રણ, અધકાર વગેરે વગેરે અનેક પદાર્થો અહીં યોજાયા છે આ યોજનાનો ક્રમ અને પદ્ધતિ આ અનેકમુખી અનુભૂતિને ઉપકારક એવા સદિગ્ધતાનો કીક કીક વિસ્તાર રચી શકયા છે પરિણામે અનુભૂતિ કાગ્લે ન બનતા સકુલ બની છે અનેક જુદા જુદા પદાર્થો વાર્તાના જુદા જુદા ભૂમિભાગ પર જુદા જુદા ભાવોનુ સૂચન કરતા ગયા છે એક જ ભાવાસ્થાનને પ્રગટ કરવા જુદા

જુદા પદાર્થોની યોજના પણ વાર્તાકારે કરી છે. જેથી એક જ ભાવના લિન્ન લિન્ન અંશોને કે સ્વરૂપોને મૂલ્યવી શકાય આથી આ વાર્તાની આસ્વાદ્યુભિ ખેલેલી સદિગ્ધનાનો વિસ્તાર શક્ય બને છે

વાર્તાના શીર્ષકમાં દેખાતું અનુભૂતિને અગત માનવાનું વલણ વાર્તાની રૂપરચનામાં નિર્ણાયક બનતું ન હોવાથી વાર્તાકારને અભિનિવેશ સૂચવતું લાગે છે વાર્તાકાર લાભશકર ઠાકરના વ્યક્તિત્વની અગતતા આ વાર્તામાં પ્રવેશી લાગતી નથી. તેથી આ વાર્તા લાભશકરને બદલે અ-ખ-ક નામની કોઈ પણ સંવેદનશીલ વ્યક્તિની અનુભૂતિને આલેખ બની શકે તેમ છે વ્યક્તિત્વના જે વિશિષ્ટ અંશો કેવળ લાભશકરમાં જ છે, તેનો અહીં પ્રવેશ થયો નથી આથી વાર્તાની રચરચનાના નિર્ધારણમાં તેનો પ્રભાવ વર્તાતો નથી. દ્રુકમાં વાર્તાકારને સરમ્મ મૃત્યુની અનુભૂતિની પ્રક્રિયા આલેખવામાં છે તેની અગતતાની મુદ્રા ઉપસાવવામાં જણાતો નથી.

નાયક અને નાયિકાના સંબંધો તથા નાયક પર જાણેઅજાણે નાયિકાના વિવેકાણુ વ્યક્તિત્વની પડેલી છાપ વાર્તાની પૃષ્ઠભૂમિ રચે છે. નાયક અને નાયિકા વચ્ચેના લેવાનક અતરના ઉલ્લેખથી શરૂ થતી વાર્તા નાયકની સ્મૃતિ, સંવેદના અને અસ્તિત્વની તીવ્રતાને ઉત્તરોત્તર પ્રગટ બનતી જતી આલેખી તેના લેખ આગળ પૂરી થાય છે નાયકના એક નાજુક, નિર્દોષ શુચિ અશનુ (નારીની-માતૃરૂપમાં હોય છે તેવી-મમતાળુ છાયામાં આશ્રય ગ્રહી જન્મજાત પ્રતિજ્ઞતાઓથી બંધી જવા મયના પુરુષના એક આદિમ અશનુ નષ્ટ થવું - ન બંધી ગરકવું) મૃત્યુ વાર્તાકારે મેધાવી, પુખ્ત, મોહક, અને લાવણ્યમયી નાયિકાની નિર્મિતતાની પડછે-નિલિપ્તતાને કારણે જ થતું-દર્શાવ્યું છે આમ અહીં નારીની પડછે મૃત્યુને મૂકી જોઈ, રહસ્યને રહસ્યની પડછે મૂકી જોઈ મહિત કન્વાનો પ્રયાસ થયો છે. આ વાર્તાની પૃષ્ઠભૂમિ બની ગૂંહેલી આ નારીને નામ નથી, કેવળ સજ્જા ચિહ્ન છે બ. તેની મેધાવી

આખો, ગોરી પીઠ અને કાળા ભીના વાળ અને અલગત તેનું નામ
બ. આ સિવાય કશું નાથકના ચિત્તમા ગ્રિથર થયું નથી

આ વાર્તામા ભાષાનો સર્જનાત્મક રતરે ખાસ ઉપયોગ થયો
નથી એ રીતે આ વાર્તા ભાષાધટના બનતી નથી માત્ર વાર્તાના
કથક એવા નાયકના અવાજમા નિર્વેદને લીધે આવેલી ટાઢાશ ભાષામા
વાગાડ બરફ વિસ્તાર કે લાગણીના રેલા જેવો પ્રલાપ નિવારે છે તેથી
આ ભાષા વર્ણનાત્મકતા તો આરી રીતે નિભાવે છે પણ ભાષા સ્વય
મરબતી આવતી હોય તેવું લાગતું નથી

વાર્તામાં તત્ક્ષણને મૂર્ત કરવા કરતા વર્ણવવાનું વક્ત્રુ બળવાન
જણાય છે અનુભૂતિની સકુલતા અને તેનું પ્રતીક-કલ્પનો દ્વારા
નિરૂપણ, નાયિકાનું રહસ્યમય વ્યક્તિત્વ, સ્વાનસૃષ્ટિનો પ્રિનિયોગ,
દુ સ્વપ્નનો ભાસ કરાવતી દ્રશ્યાવલિ, નાયકનું વિકલ્પણ વાગતું વર્તન,
કથનરીતિમા અનુભવાતી ટાઢાગ તથા આખી વાર્તામા વ્યાપી વળેલી
સ દિગ્ધતા આ વાર્તાના સ્થળ, સમય તથા સમગ્ર પરિવેશને અપરિચિતના,
રહસ્યમયતા અને અપાર્થિવતાથી પરિવેષિત કરી દે છે (સ પૂર્ણ)

(અનુસધાન પાના નં ૧૬ નું આશુ)

રસ્તી પર શું છે ?

હા બૂ

હા બૂ પર ?

તબૂ

તબૂ પર ?

અગડબબૂ

પ્રેક્ષકો ખડખડાટ હસે છે.

હા'યબબો બની ગયેલી બસ ઊપડે છે .

અને આકાશ પ્રાદળમેનું બની ગયું છે

‘વગડો’ – એક પ્રતિભાવ

રવીન્દ્ર પારેખ

‘વગડો’ ભરત નાયકની, ડૉ. સુમન શાહ દ્વારા સંપાદિત વાર્તા સંગ્રહ ‘સુરેશ જોષીથી સત્યજિત શર્મા’માં દ્વિતીય ક્રમે સંગ્રહાયેલ (નવી) વાર્તા છે. સંપાદકે અન્યત્ર મૂકેલ નોંધની જેમ આ વાર્તા નીચે પણ નોંધ મૂકી છે. નોંધ અંગેના એમના ‘નિવેદન’, “નવી વાર્તાની આ કૃતિઓ દ્વારા પામવાનો આ એક પ્રયાસ છે, મારી નોંધો એ દિશાના માત્ર ઇશારા છે, તે નોંધો હોઈને પૂર્ણ નથી”-ના સદ્ભાષા એટલું નોંધી શકાય કે આવી નોંધ વાર્તાના આસ્વાદમાં અવધાનરૂપે બનતી હોય તો તેની અપૂર્ણતા (-કે પૂર્ણતા)થી વાર્તાને કશો લાભ થાય નહીં. સંપાદકશ્રીની નોંધ આ વાર્તા પૂરતી, મને, ગેરરસ્તે દોરવનારો લાગી છે, એટલે એમની નોંધ અંગેના બે મુદ્દાઓ અંગે મારી રીતે સ્પષ્ટીકરણ કરવાનું અહીં મને અભિપ્રેત છે.

‘વગડો’ની નોંધ જેમ સંપાદકીય પ્રતિભાવ છે તેમ આ સ્પષ્ટીકરણને પણ એક પ્રતિભાવ તરીકે જ સ્વીકાગવવાની અપેક્ષા મને છે. આ પ્રતિભાવ પાછળનો હેતુ ‘અન્યથા વિવેચનની’ સંપાદકીય ‘અપેક્ષા’ શોધવા, તોષવાનો છે.

અ

ઉત્ક્રાન્તિવાદને અનુસરીએ તો કહી શકાય કે વાનરમાથી નર (==માણસ)નો વિકાસ થયો. ‘વગડો’ના વાનરો નર કરતા ઓછી પણ વાનર કરતા વધુ એવી બૌદ્ધિક કે સાવેદનિક સજ્જતા/પરિપક્વતા ધરાવે છે. વાર્તાનો પ્રવક્તા માણસ છે એટલે એ જ્યારે વાનરોની વાત કરે છે, વાનરોને માનસી આખે જુએ છે ત્યારે ભાવકનું ચિત્ત વાનરની નર બનવા તરફની બંધકે નર બની જવા સુધીની ગતિ તરફ

કેન્દ્રત્યાગી દષ્ટિ કેળવી લે છે કેન્દ્રમા વાનર નથી રહેતો, નર કદાચ અસ પ્રજ્ઞાનપણે, પ્રવેશી જાય છે.

અહીં ટાળાની સરદારી ભોગવતા, ટાળામા ઓગળા જઈને પોતાની અલગતા સિદ્ધ કરવા/કરાવવા મથતા અને એમ ન થતા ઈર્ષ્યા, ક્રોધથી સળગી ઊઠતા માનવનો ચહેરો ઘડ્યામા ક્રોધને દેખાય તો એનું આશ્ચર્ય ન થાય, ન થવું જોઈએ.

- એટલે સપાદકશ્રી જ્યારે એમની 'નોધ'મા, “ ‘વગડો’મા વગડો જ છે ને કયાય માણસ નથી કે વગડો પણ ક્રોધ માણસને અર્થે નથી” એમ કહે છે ત્યારે એ વાત ગળે ઊતરતી નથી ‘માણસ નથી’ એમ સપાદકશ્રીનું નોધવું જ માણસ જ છે’ ને એટલું તો અભિવ્યજિત કંઈ છે કે ‘માણસ નથી’ એમ એમણે આગપૂર્વક સૂચવવું/નોધવું પડ્યું છે.

આ વાર્તા, મને, આદિમાનવની ટાળીમા વસતા (વા) નરની ગતિવિધિનો ખ્યાલ આપતી જણાઈ છે. માણસના જૈવિક આવેગો, આદિમતા, વાસના આદિના ઉછાળ સાથે એનામા પ્રવેશતી ઈર્ષ્યા, ક્રોધ, પ્રેમ જેવી લાગણીના હિંસક પ્રદર્શનની ભૂમિકા આ વાર્તામા પડેલી છે ટાળાને એનો સરદાર હોય એમ અહીં ‘તગડો ઘડ્યો’ છે-પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરવામા પ્રગટતી એની શક્તિ પણ સ્પષ્ટ સખધે એનામા પ્રવેશી ગયેલ રૂઢિ-દાસ્ય/જડતાની પરિણિતિ બને છે જે વાદરા-વાદરીની પ્રણય રીતિ-ગોળિના અને એમના અકાળ મોતમા પરિણમે છે એ વેળાની એની સ્થિતિ-પ્રતિક્રિયાનું વર્ણન, “પૂછડી એની તગ બની જોયી થઈ ગઈ દાત બહાર ખેચાઈ આવ્યા, આખો સળગી ઊડી પોતાનો પળે હવામા વીંઝી ચૂપકાથી પેડા ખે તરફ સરકતો ધસી, ‘ખાફ’ બગડી બનેના માથા પર એણે દાત અક્ષબ્યા, ખે હાથે ખે માથા અક્ષબ્યા-‘ફટાફ’ ”મા પ્રણયવૈકલ્યની તીવ્ર અનુભૂતિને લીધે અન્યનો વ્યભિચાર/પ્રણયવ્યવહાર ન સાખી શકતા માણસની-તગડા ઘડ્યાના વેશમા માણસની-નરી હિંસકતા પ્રગટતી નથી લાગતી.

-તો 'તમ તમારે જવ, હુ આવુ છુ' -કહીને 'સરદારી અદા'મા સૌને રવાના કરતા છુટ્ટાની કાધ પર માથુ નાખી રોઈ નાખવાનુ મન કરતા તગડા ધડયામા

કે-

'અચવિરત આઓથી' વાજ આવી જતા છુટ્ટા ધડયામા

કે-

કો'લા કો'લીની મડદા માટેની ખેચમતાણુમા

કે-

કેલિ કરતા નાગ-નાગણુમા

કે-

માખી ઉપર સવાર થયેલ માખામા

કે-

'ખે ચાર વાદરીનાઓ આ'ફા આવી પૂયગા'ના ઉક્તિસદર્શમા એમ કહી શકાશે ખરુ કે 'વગડો'મા 'કયાય માણુસ નથી' ?

સ પાદકે આ વાર્તાને 'નિસર્ગવાદી' પદ્ધતિએ લખાયેલ આંધુનિદ વાર્તા ગણાવી છે. એના સદર્શમા એમણે સર્જકની "સર્ગશક્તિમા રહેલા, વાસ્તવનો તાદશ અનુવાદ આપી શકતા, પસદગીપૂર્વકની વીગતો વડે વણુન કરી શકતા કે પદાર્થો, ક્રિયાઓ વટનાઓના ઇન્દ્રિય-સવેદ-આલેખનો રચી શકતા વાના' તરફ અચુલિનિર્દેશ કર્યો છે એમા રહેલ તથ્યનો સ્વીકાર કરીએ તો પણ આ વાતો માત્ર નિસર્ગવાદી પદ્ધતિને જ જવાબદાર છે એમ કહેવામા લેખકને જ કદાચ અન્યાય થઈ જવાની સલાવનો વધે

એ સાચુ કે સર્જક પાસે વાર્તાના પ્રારંભ પૂર્વેથી જ અખૂટ વનવૈભવનો-સખળ અભિવ્યક્તિ શોધતો-Fresh images સાથેનો-વનના અસખ્ય છવોની ક્રિયા-વિક્રિયાઓ સાથેનો-પરિવેશ પડેલો છે. પણ એથી એ જીવવાનુ નથી કે વનવૈભવનુ યથાતથ આલેખન જ

સર્જકનું અભીષ્ટ રહ્યું નથી વાર્તાનું કેન્દ્ર તો માણુસમા પડેત 80X
 instant છે. સર્જકે માણુસના જૈવિક આવેગોની વાત માણુસને
 કહી છે અને અભિવ્યક્તિને મધન-સખળ બનાવવા એ માણુસના મળ
 રૂપનું પ્રતીક ચોજે છે એટલે ખીજું કાંઈ નહીં ને ધડચો આ વાર્તાનું
 મુખ્ય પાત્ર બને છે પોતાની પાસે પડેલ વનવૈલવને 80x instant
 પર વીટીને, નરમા પડેલ વાનરને પ્રગટાવવાનું, સમગ્ર વાર્તાસદર્ભે,
 વેખકને વિશેષ અભિપ્રેન રહ્યું હોવાન લાગે છે

—અને ખુદ સપાદકે નિસર્ગવાદના મૂળમા સ્ત્રીકારેન ‘પરિદમ્બ-
 માન વાસ્તવિકતાની સમજના સદર્ભે આ વાર્તા તપાસીએ તો શુ
 એમ કહી શકાશે કે ધતૂરાના ડીંડવા ખાઈને જીવનનો અત આણુતો
 તગડો ધડચો કે વાદરા-વાફરીના પ્રણયની પરિણતિ કેવળ ‘પરિદમ્બમાન
 વાસ્તવિકતા’નું જ પ્રતિનિધિત્વ કરે છે ?

ક

એટલે આ વાર્તાને આ કે તે વાદની કે આ કે તે પાત્રની વાર્તા
 તરીકે ઓળખાવવામા સપાદકીય હેતુ ભલે વાર્તાના આસ્વાદમા સળગતા
 ડરા આપવાનો રહ્યો હોય, તો પણ બન્યું છે એવું કે જે તે વાદ કે
 પાત્રનું લેખક લગાડી દેવાથી એ વાદના કે પાત્રના મૂળ સુધી પહોંચતા અને
 લેખકને કારણે અન્યત્ર ન પહોંચી શકતા ભાવને ખોટે રસ્તે આની
 ચડયાનો પરતાવો અને અન્યત્ર ન પહોંચી શકવાની ગૂંચળામણ થાય છે
 એટલે, હું, આ કે તે વાદની કે આ કે તે પાત્રની વાર્તા તરીકે ‘વગડો’ને
 ઓળખાવવાનું પસંદ કરવા કરતા, અતે એટલું જ કહીશ કે આ
 વાર્તા વગડામા પડેલ માણુસની હોય કે ન હોય પણ માણુસમા પડેલ
 વગડાની તો છે જ છે □

(‘સ ગોળડી’ની ખેડકમા વચાચેથી અવધાનનો વ)

લધુકથા

વિજય શાસ્ત્રી

અમે નવુ ટી. વી. લીધુ હતુ ટી. વી નવુ લીધુ હતુ એટલે સમાચારથી માડી રવિવારની ફિલ્મ સુધીનો એક પણ કાર્યક્રમ જોવાનુ ચૂકના નહીં. આજે પણ ટી વી ચાલતુ હતુ ને કોઈકે વિદ્વાનનુ પ્રવચન ચાલતુ હતુ.

વક્તાની વિદ્વતાથી અમે બ ને-પતિપત્ની-અન્નઈ ગયા હતાં અને ખરેખર વક્તા પોતાની પ્રત્યેક દલીલને સમુચિત હાવભાવથી સચોટપણે રજૂ કરતા જતા હતા. એમના વક્તવ્યમા યોગ્ય જગ્યાએ યોગ્ય કટાક્ષ અને નર્મમર્મ પણ પ્રગટ થતા રહેતા હતા. ક્યારેક કોઈકે અવરો વાતને સુદર દૃષ્ટાંત આપી એકદમ વિશદ અને પારદર્શક બનાવી મૂકતા હતા ટૂંકમા, ડહાપણ અને વિદ્વતાનો તેઓ સાગર હતા એમ રૂઢ પ્રયોગ કરીને કહી શકાય

અમારો પાત્ર વર્ષનો બાળો બહાર રમતો હતો

બધુ સરળતાપૂર્વક ચાલ્યા કરતુ હતુ એવામા એકાએક શુ થયુ જે ટી વી ની સાઉન્ડસિસ્ટમ કામ કરતી બધ થઈ ગઈ. અમને થયુ ટી વી વાળાએ અમને છેતર્યા જ કોઈ રફ પીસ પધરાવી દીધો છે દગમિયાનમા, ટી વી ના પરદે દૃશ્ય યથાવત ચાલુ જ રહ્યુ હતુ વક્તાના હાલતા હોઠ, ક્યાગેક હસી પડતો ચહેરો, ક્યાગેક અન્નયબીના ભાવથી વિસ્ફારિત થતી આંખો ટી વી પર યથાવત દૃશ્યમાન થતા હતા

એટલામા બાળો રમતો રમતો અદર આગ્યો

-અને સહસા તેની નજર ધ્વનિહીન ટી વી સેટ પર પડી. અવાજ વગર માત્ર હાવભાવો દાખવતી ડહાપણ અને વિદ્વતાના ભણ્ડાર સમા એ વક્તાની આકૃતિ લાળી એ બોલી ઊઠ્યો.

‘પપ્પા, આ કેણુ છે ગાડો ? જુઓને, કેવા હસવુ આવે એવા ચાળા કરે છે ?’

૪ જૂન, ૧૯૭૬

~ ઈયાન કોયગાની એક વાર્તા પરથી

હથેળી પર નામ

રતિલાલ 'અનિલ'

નવરાગની હાથે કશું જ સૂઝતું નથી ત્યારે હથેળી પર નામ લખવાનો વિનોદ સૂઝે છે. અરે, હું ગદ્યો જન્મભૂમિ, એટલે નામ લખવાનું કાળા હાથની હથેળી પર. જે હાથ નેશીએ પણ નેચો નથી એ નેવાલખવા માટે માગ પચાડ કરવાનો છે. કાળા હાથમા પુરુષનું ભવિષ્ય વચાતું નથી, તો ભલે ત્યાં નામ તો વચાય. હથેળી પર નામ લખવામા અનુકૂળતા એ છે કે ગમે ત્યારે મૂડી વાળીને નામ છુપાવી શકાય છે. આમ પણ હથેળી પર લખેલું નામ ખીજા માટે તો હોતું નથી, તો એને કાનાથી છુપાવવા મૂડી વાળી? કેટલાયે નામ કહે છે કે અન-પ્રેકેષ્ય હોય છે. પછાડો, ઉછાળો, ધા કંગે તેયે ભાગતા નથી, એમા તરાડ પડતી નથી, અક્ષરના મગેડ બદલાતા નથી આવું સ્થિતિસ્થાપક નામ મને નથી મળ્યું એવા આશ્વાસન માટે પણ હથેળી પર નામ લખી મૂડી વાળી. મૂડી ખોલીને જોઈ તો નામ ભાગ્યું નથી. અને છતાં એ ખરડ પણ નથી.

કેટલાક લોકો હથેળીએ છૂદણા છુદાવે છે તેઓ પ્રતીકવાદી હોવા નેઈએ. પણ છૂદણુ એ નામની છાપ વિનાનું ક્યા રહ્યું છે. છૂદણુ રસિકનાનું ઘોતક બની ગયું છે અને તેનું માણ્વિતિક પ્રમથ બતાવવા માટે અખ્યાબધ છૂદણા છુદાવવામા આવે છે.

હાથ પર કરચળી પડી બળ છે છતાં ગસિકતા પર કરચળી પડતી નથી. ચામડી લુખ્ખી પડી બળ છે, તેયે છૂદણું લીનું જ રહે છે. લોહીના તફાવતની એના પર કશી અમર પડતી નથી પણ ને વિનમ્ર એટલું છૂદણું વિસ્તરે. પણ છૂદણા છુદાવ્યા પછી કહે છે કે હાથના પાળ વિસ્તરતા નથી.

એ લોકો હથેળી પર છ દણા કેમ છુદાવે છે ? કહે છે કે એમને હથેળી પર નામ લખતા આવડતુ નથી ! તો બીજા પાસે છ દણા છુદાવે છે એમ નામ લખાવે ! પણ પોતાનુ નામ બીજા પાસે પોતાની હથેળીમા લખાવવામા કોઈ કવિતાનો અનુભવ થતો નથી.

મે મારા નામના મોનોગ્રામવાળી વીંટી આગળીએ પહેરી નથી એટલે મને હથેળી પર નામ લખવાનુ સૂઝયુ હશે ? વીંટી ઉતારી સકાય છે, ફરી પહેરી સકાય છે. નામનો કટાળો આવે ત્યારે મોનોગ્રામવાળી વીંટી ઉતારવાનુ સહેલુ છે જો કે ક્યારેક તો માણસને એમ પણ થતુ હશે કે બારણે ટાંગેલી પિત્તળની નેઈમલેટ આકર્ષક રૂપે ગળે લટકાવી હોય તો વધારે સારુ ! ગળે સોનાની ચેઈનલોકેટ લટકાવીએ તે વધારે સારુ નહી ? નામ ખૂચે ત્યારે પ્લેટ ઉતારી નાખવાની અનુકૂળતા પણ ખરી !

નામ ખૂચે ખરુ ? હૈ, એલર્જિ માટે કોઈ કારણ અપાતા નથી નામ ભારે પડે છે ખરુ, પણ પોતે વધારે પડતા હળવા લાગતા હોઈએ ત્યારે નામનો બોજ બેલેન્સ આણે છે આથી તો સારા માણસો નામનો બોજ ઉપાડીને જ બહાર નીકળે છે. કહે છે કે એમના ચહેરા પર જ નહી, એમની પ્રત્યેક ચીજ પર એમનુ નામ વચાય છે—રૂમાલ પર પણ !

નામ વચાવુ જોઈએ એ માટે જરૂર હોય તો નિરક્ષરતા-નિવારણ ક્રમેશ પણ ચલાવવી જોઈએ પણ લોકોને નામ ભૂલી જવાની ટેવ છે. એટલે તો સતત એમની આખ સામે આપણુ નામ રહેલુ જોઈએ ! આપણે ન હોઈએ ત્યારે પણ જે રહે તે નામ ! આપણે જાણે નામ મૂકી જવા માટે જન્મ્યા છીએ ! જિંદગીભર નામનો બોજ ઉપાડીને ફરીએ ! જીંદગીએ છીએ આ નામ મૂકી જવા માટે ! પણ મને મળેલુ નામ બીજાને યે મળેલુ છે, એમા મારુ નામ મૂકી જવા જેવુ શુ છે ? બસ, એ જ મથામણમા નામને લઈને ફરીએ છીએ, અને મોટા લાગતા માણસો નામને પડતુ મૂકીને જ ચાલ્યા જાય છે ! નામનો બોજ એમને અસહ્ય બની જાય છે

કેટલાયે નામો ઘૂટવા માટે જન્મજન્મ-તી/સવત્તરીઓ ભજવાય છે ગ્રન્થ પર, મહાન પર, ખાવલા પર નામ કઠારી હવામા આવે છે, અને લોકો એ ગોખ્યા કરે એવું ઇચ્છવામા આવે છે એ નામ ગોખાવવા માટે સ્કૂલોમા વર્ગો ચાલે છે, સભા/સમાગ્નો યોજાય છે. હવામા/આકાશવાણી પરથી પ્રસારવામા આવે છે, કદાચ એ યોગળી જતું હશે એટલે કરી કરી પ્રસારવામા આવતું હશે ।

ભીંતે પળ/થાપા ભેઈ છુ અને એ પર નામ વાચવા પ્રયત્ન કરું છુ કકુ ચેતે જ એક એવું નામ છે અને પળે એક એવી આકૃતિ છે કે એના બોધ પછી નામ વાચવાની હેમ ગહેતી નથી એમા મારુ નામ હશે એટલી આશા રાખવી જ હિતાવહ છે ।

કકુ ચે ખરતુ બધ છે રહી રહીને માત્ર પળનો આકાર રહી ગયો છે મારુ છે કે નવી ભીંત ચણવાનો ભેગ થયો નથી-નહિતર એ કકુના થાપા ચે ચાલ્યા ગયા હોત.

લખવુ તો હતું હથેળી પર નામ, પાણુ એવા વિચારે ચઢી ગયો કે છેવટે એક કુડાણુ/શ્લેષ જ ચીતરી નાખ્યું મૂકી વાળી-ઉધાડી, વાળી-ઉધાડી... શ્લેષ જેમનું તેમ હતું

ઉત્કૃષ્ટ

K HARWARS

ઇલેક્ટ્રિકલ

એકસેસરીઝ

6
6/6

ટ્રિપલસિક્સ

ઇલેક્ટ્રો ઓનિનિયર્સ

લીમ્ડા ચોક, ખરવર રોડી

સુરત (ભારત)

**ગ્રામ વિકાસ
અને અંત્યોદય**

**જનતા સરકારના
બે ગુરુમંત્રો**

રાજ્યની વાર્ષિક યોજનાની ૭૦
ટકા જેટલી રકમ ગામડાના
સર્વાંગી ઉત્કર્ષ માટે ફાળવીને
અમલમાં મૂકાયા છે આ
કાર્યક્રમો-

- સ કલિત ગ્રામ વિકાસ
- ખેતી અને સ લગ્ન કાર્યક્રમો
- આમોઘોગો અને
ગ્રામમાર્ગોનો વિકાસ
- ઝડપી ગ્રામ વીજળીકરણ
- ગ્રામપાણી પૂરવઠા યોજનાઓ
- ગ્રામ આરોગ્ય સેવાઓમાં વૃદ્ધિ
- પ્રાથમિક શિક્ષણનું વિસ્તરણ
- ગ્રામ રોજગારીમાં વૃદ્ધિ
- વધુ જમીનને સિંચાઈ
- સ્થાનિક વિકાસ કાર્યોને
પ્રોત્સાહન
- પૂરક વ્યવસાય માટે સહાય
- ગામડાને દત્તક લેવા પ્રોત્સાહન
- ગ્રામ વિકાસ સંસ્થાઓના
કાર્યક્રમોનું વિસ્તરણ
- ફરલ ટેકનાલોજી ઇન્સ્ટિટ્યૂટ
તથા માર્કેટીંગ ઇન્સ્ટિટ્યૂટની
સ્થાપના
- કામના બદલામાં અનાજની
યોજનાનો અમલ

ગુજરાતના

ગ્રામજન્યતામાં

અંતર્યામી ધમકાર

**અભિનવ
ગ્રામ યોજના**

માહિતી-ગુજ'૭૬

એકે ઉનાળુ અનુભૂતિ □ નવનત પાઠક

ભૂખરુ ભૂખરુ આલ અને આ જંગમગ જંગમગ રેતી
 ઊભાં ઊભાં ઊટ રૂપ્યાં ને મૃગજળનદીઓ વહેતી;
 પડી-આખડી પવન આખરે રેતપિછોડી ઓઢે,
 ઊડતા કુગર આનખાનખ, ગણુ કેમ બાપકુ પોઢે ?
 સાતે ઘોડા ગયા ઓગળી અગનચાખખા આથે
 રણુપ ખીએ પકડી લીધો સૂરજ લાંખી ચાંચે
 હરણું કેવાં ! હરણુંનાં ને વિચાગને પણુ ચાડડે,
 આ રેતની તણુખ એક, લક્ષ્મ નય પૈ લાડડે !
 પીળા પાકા ખજૂર જેવો ખજૂરીએથી ખગતો
 સાંજે થાક્યો પાક્યો સૂરજ પાણીછાયડે ઠરતો

કુંકાવટી

એપ્રિલ, ૧૯૭૯

૧૯૭૯

કાવ્ય

અનિલ ઠાકોર

વ્હાદિમીર હોલાન

(સનત નેપી)

હર્ષદ કુંકનર

(યોગેશ પટેલ)

મનહર નાની

ધનુ ગોસ્વામી

લલિત ત્રિવેદી

ધીરેન્દ્ર મહેતા

વાર્તા

નેમો કેન્યાટા

(સુરેશ, સામાણી)

ખમ્કુલ દેસર

વિવેચન

વિનય શાસ્ત્રી

સ્વીન્દ્ર પારેખ

ગદ્યખંડ

રતિલાલ 'અનિલ'

સુરેશ હ નેપી

ચરોતરના આમત્રદેશમાં

લઈ જાય છે

દેવલાકે ઉવત પાત્રોના

અહિંગ સ્મરણીય,

ઓળખવા

ગમે એવા

એવા ગ્રામી આવે છે

।

નવલકથા

ઊંડા કૂવા ને

ટૂંકાં દોરડાં

લેખક .

શ્રી. વજ્ર માતરી

વેદનાને ધટી ધટી

જીવી જતી નારીની કથા

પ્રકાશક .

સાહિત્ય સંગમ, ગોપીપરા

સૂરત

નિશાચક્ર

(લઘુનવલ)

કિશોર જાદવ

‘નાગભૂમિની એક અનોખી

અવગાથા

છન્નવેશ

(નવલિકાસંગ્રહ)

કિશોર જાદવ

અમિત વાસ્તવિકતાનો

અસિતવ વાર્તાસંગ્રહ

વિમલ પ્રકાશન

પોસ્ટ બોક્સ નંબર ૧૯

નાગાલેન્ડ,

કોહિમા - ૭૯૭ ૦૦૧

ક્રંજાવટી

ઓગસ્ટ

૧૯૭૯

સાહિત્યસર્જન

અને વિચારોનું

સર્વલક્ષી માસિક

વર્ષ ૨૦ : અંક ૨૪૫ : મૂલ્ય : દોઢ રૂપિયો

દર મામની પદ્મી તારીખે પ્રગટ થાય છે

વાર્ષિક લવાજમ

દેશમાં રૂપિયા ૧૨, જે વર્ષના ૩૧ ૨૩, વિદેશ શિલિંગ ૩૦ (દરિયાઈ ટપાલથી), પાન્ય પાઉન્ડ (હવાઈ ટપાલથી), મેગઝીન એજન્સીઓ અને બજારીતા અથવા વિક્રેતાઓને ત્યાં લવાજમ ભરી શકાય છે. કોઈ પણ મામથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે. લવાજમ અને વ્યવસ્થા અંગેના તમામ પત્રવ્યવહાર રતિલાલ 'અનિલ', ૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨ સરનામે જ કરવો.

'ક્રંજાવટી' કવિતા, વાર્તા, ગદ્યખંડક, નિબંધિત, વિવેચન આદિ સાહિત્યિક ધોગણની કૃતિ સ્વીકારે છે, કૃતિ સાથે મગનામા-ટિકિટવાળું કવચ અવશ્ય ખીડવું. કૃતિ ગતિલાલ 'અનિલ', ૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨ મગનામે જ મોકલવી.

ત્રી-મુદ્રક-પ્રકાશક

રતિલાલ મૂળચંદ્રસ 'અનિલ'

પ્રકાશનસ્થળ ૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨

મુદ્રણસ્થાન શ્રમજીવી મુદ્રણાલય, બાવાસીદી, ગોપીપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૩.

તાવ

અનિત ઠાકોર

પરાળમા પડી રહેલા પાકાપચ ફળની

જેમ અદરથી તો છેક જ ફટફટી ગયો છું
મનમાથી કાલ સાજનુ જ કશુક મૂળસોતું ઊખડી ગયું છે

અત્તારેય જાણે મારાથી દશ આગળ આઘો

સૂતો હોઉં એવું થયા કરે છે

સાલુ પગમાય કેન્નજાણે કા'રનું

કશુક પીગળી પીગળી રેલાયા કરે છે

ગળતા ઘરની જેમ પથારીમા બધેબધ ટપક્યા કરું છું

આજે તો આખો દા'ડો

આ આખોય આયમતી દિશા ભણી

ઊઘડેલી ખારી જેવી લાગ્યા કરે છે

ને આ કાનમા ઘુઘચ્યા કરે છે તપખીરિયો સૂનકાર

ને આ અમળાતો અફળાતો ધસ્યો મસ્તબકમા

પહોંચ્યો તાળવે તપખીરિયો સૂનકાર

ને આ પ્રહાર ધ્ર લેતી નીકળી ગયો . ઓહ !

લો ! આ તો ભારે થઈ !

હથેળીમાથી ખરી પડી એક કાળી કીડી ચત્તીપાટ પથારીમા

પથારીમા આ ઝીણા ઝીણા ટચૂકડા પગ ઓહ !

કેવા તો સળવળ સળવળ

મા

જ્ઞાતીમીર હોલ્લાન અનુ મનત તોપી

તમે વૃદ્ધ માને

તમારે માટે પથારી પાથરતા

ક્યાંયે જોઈ છે ખરી ?

તે એવી તો કેવી રીતે

ચાહરને ખીછાવે છે, જો ચે છે, કોર વાળે છે

અને હથેળી ફેરવી ચરખી કરે છે

કે જેથી તમને એકાદ કચ્છલી પણ ન ખેંચે ?

તેનું શ્વમન, હથ અને હથેળીની સહજ ગતિ

અં અટલા તો મદ્ય છે કે

અત્યારે પણ દૂ અતીતમા

પેર્મેપોલીસની આગ ઠારી રહ્યા છે

અને આ લાણે પણ

ચીનતા સાગરકાંઠે કે અજાણુ સમુદ્રોમા ભાવિ ઝાંઝાવાતોને

શમાવી રહ્યા છે

હું જાગ્યો

□ હર્ષદ કુહનર

અનુ. યોગેશ પટેલ

એક દિવસ જાગીને મેં
અરીસામા જોયું તો
માગ કપાળ પર
કેશરેખા તરફ
જે નાના ઢીમા હતા
વિચિત્ર, મેં વિચાર્યું
મારું માથું કશે અથડાયું તો નો'હું
કે પછી અથડાયું તું ?
અને એક જ દિવસ પછી
આઘાત સાથે
મેં જોયું
તો મારે માથે
જે શીંગડાં
જાગી નીકળ્યા હતાં.
એમને ઢાકવા માટે
મેં મારા વાળ
એક ઝાટકે આગળ તરફ કર્યા
પરંતુ એનો કોઈ અર્થ ના સર્યો
તે મોટા થયા
મેં આખો પર જૂકે એ રીતે
ટોપી પહેરવાની શરૂઆત કરી
પણ ટોપી તમે કાંઈ ઘરમા
ના પહેરી શકો

ખરાખરને ?

તેથી શરમાવાનું

ત્યજીને

હું એમનું ગૌરવ લેતો થયો

અને આમે ઓળખીતું મળતા

ટોપીની ધાર નમાવી (અભિવાદન) કરતો

આખરે

ઉપાધિમાથી છૂટવા મે

ટોપીમા—ગદ્દાટોપીમા હોય છે એવા

કાણા પાડ્યા

જેથી શીંગડા દેખાય એમાથી

એક સ્વપ્નકાવ્યાનુભૂતિ

મનહર ભત્રી

હલખલતુ આકાશ અને અજવાળુ ધૂળે
હાલક-હાલક શ્વાસ લોહીને તળિયે ફૂળે
સાગમટુ ચોમાસુ ઊતરે આંગળીઓમા
કાગળ પર અક્ષરની ફૂંપળ ફૂંપળ ફૂટે
ભીત ભીંતના પથ્થર પીગળે-મોજા ઊછળે
ફરસ ઉપર પળપળતા કોમળ તરંગ ઊઠે
ખારીના અધારભીના પડદાઓ પાછળ
ફગોળાતો જીવ નીરવના લયમાં ખૂંપે.
શયનખડતુ ચોરસ-ચોરસ પોત પમરતુ
ફૂલોના પડછાયે પાપણ પાખો વીઝે

□ ઈન્દુ ગોસ્વામી

ચોખ્ખુ ચણાક થઈને ટેળલ
સ્નાનઘરમાથી નીકળે

તાજી હવાની ટાચણી પર
પારિજાતની ફૂં પળ ફૂટે
મોરપગલાંનો મહિમા
ખુરશીને ચારે ખૂણેથી ઊમટે
ઊમટે એવી જ ખંધ થાય
એલામી જિકની આલમ

મારે હવે શ્વાસ લેવા ભેઈએ
ધૂળ ખાતો ઘરોળો
આમ એક ઝાપટે નહીં ઊડે
કોઈના ચાર અંગળા
ને આગળાંની છાપને ભેરે
અ ગૂઠો નહીં બદલાય

નિકાલ લાવવો જ છે તો
પેપરવેઈટ નીચે
ભાતને જ મૂકવી પડશે
સૌથી પહેલું કામ
પેન્સિલથી ચણી છોલવાનું નહીં—
નાક માફ કરીને

રેમાલને ગડી કરવાનું છે
કદાચ
કચરાટોપલીને ખલે ચડીને
ફાકડા ફિતુરીની ફાઈલ
પડખુ બદલવાની હોય
હાડમારીના હાંસિયામા
કયાક

આવતાજતા તાજા કલમ
ખાકી હોય .

હોય
માણસની માથે ઝોસ નામનું ખાચકું
વગર પૂછ્યે હોય

હેવમેરમાં

લલિત ત્રિવેદી

— સામેની ખુરશી નથી જોવી
તે ખાલી છે.

— કોફી નથી મગાવવી
તેમાથી નીકળતી વરાળ
લોહીને થીજાવી નાખે છે.
સિગરેટ કે સિગરેટ જેવું

— હોઠમાં નથી મૂકવું
તેમાથી ધૂંત્રસેરો નીકળે છે
ને રચાઈ જાય છે
એક

ઝાંખી ઝાંખી આકૃતિ
પછી

ખંધું

સ્પષ્ટ થવા માટે છે

— ચાલ, અહીંથી ખુદાર નીકળું
ખુદાર નીકળું છું, ને
જોવાઈ જાય છે

આકાશ

— આકાશ સામે નથી જોવું.

ખુદાર, નથી નીકળવું

કાંઈ નથી કરવું.

તું યાદ આવે તેવું કાંઈ નથી કરવું

કવિશ્રી સુન્દરમૂને
(ભુજમાં કવિસન્મેલનમાં એક 'પ્રશ્ન')
— ધીરેન્દ્ર મહેતા

પરાની માટીમાં
અહીં આ ચારે બાજુ,
હવામાં
કહી તે ગુને છે હજુ ય
અમારી આજુબાજુ કવિ । કવિતા,
હતી જે અમારી વાણીમાં
અવાજો ગાજો પડા હજુ પણ હા, એ જ હજુ એ,
તમે રાકી લીધા તમ પ્રતિ ધસે ત્યા
હવે તો આવે કાવ્ય પણ તમ પાસે ઉપરથી,
કશે એ જ્યાં વિશેષ ન ગરુડના ઉગ્ર ભ્રમણો,
સદા એ વિશ્વે વાદળ ગગનમાં શ્વેત વિલસે.
ભલે પૂછી આજે
તમે આવો જ્યારે
અવાજોથી ચોમેર ખળભળતા આ જગતમાં,
સુણો ઘટીતુ ગાણુ,
કહાને કે ત્યા
હશે થાતુ કૈક સ્મરણ
જુઓ આ ડોસી, આદમ, રુડકી, બા, પાંદડી રહ
તમારા
અને બીજા એ કૈ,
હવે એ સૌ માટે
હશે ના શબ્દો કૈ, કવિ ?

જંગલના સદ્ગૃહસ્થો

—જેમો કેન્યાટા

અનુ. સુરેશ સામાણી

એક વખત એક હાથીએ માણસ સાથે દોઢી બાધી અઠ દિવસ લાગે મેઘગર્જનાઓ શરૂ થઈ. હાથી તેના મિત્ર પાસે ગયો જંગલને છેડે મિત્રનું નાનકડું ઝૂપડું હતું. હાથીએ કહ્યું “બહા લાઈ, આ ધોધમાર વરસાદથી બચવા માટે મારી સૂઢ તું તારા ઝૂપડામાં રાખવા દઈશ ?” માણસે તેના મિત્રની હાલત જોઈ જવાબ આપ્યો “મારા વહાલા હાથી, મારું ઝૂપડું આમ તો નાનું છે, તેમ છતાં તારી સૂઢ માટે અને મારા માટે તો જંગો થઈ રહેશે મહેરબાની કરીને તારી સૂઢ આસ્તેથી અદર મૂકજે.” હાથીએ મિત્રનો આસ્થા માનતા કહ્યું. “તે મારું સારું કામ ક્યું છે, એક દિવસ તારા માયાળુપણાનો બદલો હું વાળીશ” પણ શું થયું, જાણો છો ? જેવો હાથી તેની સૂઢ ઝૂપડામાં રાખવા ગયો કે ધીમેથી પોતાનું માથું પણ તેણે અદર ધકેલ્યું, ને આખરે માણસને વરસાદમાં બહાર કેડી દીધો. પછી મિત્રના ઝૂપડામાં લાગ્યા થઈને કહ્યું “મારા વહાલા મિત્ર, તારો ચામડો મારા કરતા કઠણ છે અને આપણા બંને માટે પૂરતી જગા પણ નથી. એટલે હું મારી ફણી ચામડીનું બરફના, કરા સાથેના ઝાઝાવાતી વરસાદથી રક્ષણ મેળવું, ને તું વરસાદમાં રહેજે.”

પોતાના ઉપર આ મિત્રે આ શું ક્યું છે તે જોઈને માણસે ક્યવાટ આદર્યો પાસેના જંગલમાં રહેતા પ્રાણીઓએ દેકારો સામળ્યો અને શું બાબત છે તે જોવા આવ્યા. ક્રોધિત માણસ અને તેના મિત્ર હાથી વચ્ચેની દલીલો સામળવા બધા ચારે બાજુ બિમા રહી ગયા આ ધાધરમાં ગર્જના કરતો સિંહ આવ્યો અને મોટા અવાજે કહ્યું ‘હું આ જંગલનો રાજા છું તે તમે બધા શું નથી જાણતા ? મારા

સામ્રાજ્યની શાંતિનો ભગ કંવોની કાની મળન છે ?” હાથી જ ગેઝના રાજ્યના પ્રધાનોમાનો એક હતો આ સાલણીને તેણે ધીમા અવાજે જવાબ આપ્યો “માલિક, આપના રાજ્યની શાંતિનો ભગ થાય એવું કશું જ બન્યું નથી આપ મને જે નાના ઝૂપડાનો કળ્મષે ધગવતો જોઈ રહ્યા છો તેની માલિકી અગે હું માગ મિત્ર સાથે ચર્ચા કરી રહ્યો હતો” પોતાના સામ્રાજ્યમા “શાંતિ અને સ્વસ્થતા” ઇચ્છતા મિ હે ઉમદા અવાજે કહ્યું “હું મારા પ્રધાનોને આ બાબત માટે તપાસપત્ર નીમવાનો અને તેનો અહેવાલ આપવાનો હુકમ આપુ છું” પછી તે માણસ તરફ ફર્યો અને કહ્યું “તમે મારી પ્રજા સાથે, ખામ કરીને મારા રાજ્યના આદ્યશીલ પ્રધાન શ્રી હાથી સાથે મિત્રના બાધી તે મારું કર્યું. તમે તમારું ઝૂપડું શમાવ્યું નથી, માટે હવે વધુ બડબડાટ ન કરો, શાકીયતની બેઠક મળે ત્યાં જુની રાહ જુઓ એ વખતે તમને તમારા કેમની ગૂઝાત ઢગ્વા માટે પૂરતી તક આપવામા આવશે. મને ખાતરી છે કે પચના તાગણેથી તમને અતોષ થશે” ઝૂપડું પોતાને પાછું મળશે તેમ માનતો માણસ જ ગણના રાજના મીઠા શબ્દોથી ખુશ થયા અને ભોળાભાવે તેની ગહ ત્રેના લાગ્યો.

હાથી તેના માલિકના હુકમ અનુસાર તપાસપત્રની નિમણૂકની કાર્યવાહીમા પડી ગયો નીચે પ્રમાણેના વડીલોની પચમા નિમણૂક કરવામા આવી (૧) શ્રી ગેડાજી, (૨) શ્રી પાડાજી, (૩) શ્રી મગજી, (૪) અધ્યક્ષ તરીકે માન્યવર શ્રી ગિયાજી, અને (૫) મત્રી તરીકે શ્રી ચિત્તાજી પચમા આ મળ્યોને જોઈને માણસે વાંધો ઉઠાવતા કહ્યું કે હું મારા તરફથી કોઈ સભ્યની નિમણૂક થી ન જોઈએ ? પણ તેને કહેવામા આવ્યું કે તે શક્ય નથી, કારણ કે તેના પક્ષે કોઈ એટલું ભણેલું નથી કે જે જ ગણના કાયદાની જટિલતા સમજી શકે. વધારામા, ગણગવાનું કોઈ કારણ ન હતું, કેમ કે પચના બધા સભ્યો પ્રખ્યાત હતા, અને દાત અને નહોતી બહુ સજ્જ ન હોય તેવા પ્રાણીઓની

કાળજી લેના માટે તેઓ ઈશ્વર દ્વારા પસંદગી પામેલા સજ્જનો હતા. આ ઉપરાંત તેને ભારપૂર્વક કહેવામાં આવ્યું કે તેઓ શક્ય તેટલી સલામતપૂર્વક તપાસ હાથ ધરશે અને તટસ્થતાથી અહેવાલ આપશે.

પુરાવા નોંધવા માટે પચતી બેઠક શરૂ થઈ માન્યવર શ્રી હાથીજીને પહેલા બોલાવાયા. શ્રીમતી હાથીએ લાંબી આંખેલ ઝાડના ટૂંકાથી દત શૂળ ધસતા ધસતા પૂરા દોરદમામથી તેઓ આવ્યા અને સત્તાવાહી અવાજે કહ્યું “જ ગલના સજ્જનો તમે જે વાત જાણો છો તે દોહરાવીને તમારો કીમતી સમય બચાવે કંગવાની મને જરૂર લાગતી નથી મારા મિત્રોના હિતોનું રક્ષણ કરવું એને મેં મારી ફરજ માની છે અને મને લાગે છે કે આને લીધે જ મારા અને મારા મિત્ર વચ્ચે ગેરસમજ ઊભી થઈ છે, તેણે વાવાઝોડામાંથી તેના ઝૂપડાને ઊડી જવું બચાવવા અને બોલાવ્યો. વાવાઝોડું ઝૂપડામાં ખાલી જગા હોવાને કારણે અદર ધસ્યું ત્યારે મારા મિત્રના હિતના રક્ષણ ખાતર મેં એ વણ-પૂરાયેલી જગાને શક્ય તેટલી વધુ ઉપયોગમાં લેવી જરૂરી માની, અને તમારામાંથી કોઈ પણે આવા સંજોગોમાં નિઃશક આવી ફરજ બજાવી હોત.”

શ્રી હાથીજીનો નિર્ણાયક મુદ્દો સામળ્યા બાદ પચે શ્રી જરબજી અને જ ગલના અન્ય વડીલોને બોલાવ્યા તેઓ બધાએ શ્રી હાથીજીના કથનને ટેકો આપ્યો. પછી તેઓએ માણસને બોલાવ્યા. તેણે આ ઝગડાનો ચિતાર રજૂ કર્યો પણ પચે તેને વચ્ચેથી અટકાવી કહ્યું “લલા આદમી, તમે મુદ્દાસર જ વાત કરો અમે તટસ્થ સાંવતો દ્વારા પરિસ્થિતિની જાણકારી આ પૂર્વે મેળવી લીધી છે, અમે તમ રી પામેથી એ જાણવા માગીએ છીએ કે શ્રી હાથીજીએ જગા ઘડણું કર્યા પહેલાં કોઈએ તે ખાલી જગામાં વસવાટ કર્યો હતો?” માણસ કહેવા લાગ્યો

“ના, પણ—” પણ આ વખતે પચે નિર્ણય લેના માટે છૂટા પડતા જાહેર ક્યુરું કે તેઓએ બંને પક્ષોની રજૂઆતો સાંભળી જે

માન્યવર શ્રી હાથીજીને ખરે સ્વાદિષ્ટ ભોજન આરોગીને તેઓએ
 ફેસ્યો નકકી કર્યો, અને માણસને બોનાનીને આ પ્રમાણે જાહેર કર્યું
 ‘અમારા મત મુજબ આ ઝવડો વિચારોના પઠાનપણામાથી ઉદ્ભવ્યો
 છે અને માનીએ છીએ કે શ્રી હાથીએ તમારા હિતનું રક્ષણ કરીને
 તેની પવિત્ર ફરજ પાળવી છે તમારા ભણા માટે એ જરૂરી હતું કે તે
 જગાનો વધુમા વધુ ઉપયોગ થાય. અને જ્યારે તમે એમ કંવાને શક્તિ-
 માન હતા, છતાં તમે એ ઉપયોગ કરવાની કક્ષા સુધી પહોંચ્યા નહોતા,
 એથી તમારા બંને યોગ્ય એવું સમાધાન ઘડી કાઢવાનું અમે ‘જરૂરી’
 માનીએ છીએ, શ્રી હાથી તમારા મૂંપડ નો કબજો ધરાવવાનું ચાહ્યું
 રાખશે પણ અમે તમને તમારી જરૂરિયાત અનુમાનનું ખીજુ મૂંપડ
 બાધી શકે તે માટે સ્થળ ભેવાની મજૂરી આપીએ છીએ અને અમે
 જોઈશું કે તમે સારી પેઠે સુરક્ષિત છો.”

ચુકાદાનો અસ્વીકાર તપાસપચના સભ્યો તરફથી આદત નોતગે
 એવા ભયથી, ખીજે કોઈ વિકલ્પ ન હોવાથી, તેણે તેઓના સૂચન
 મુજબ કર્યું. પણ જેવું તેણે ખીજું મૂંપડ બાંધ્યું કે ગેડાજી શીંગડા
 નીચા કરીને ધસી આવ્યા તે માણસને ભાગી જવા કહ્યું આ બાબતમા
 તપાસ કરવા માટે શાહીપચની ફરી નિમણૂક થઈ અને એ પ્રકારનો જ
 ચુકાદો અપાયો, પાડાજીને, ચિત્તાજીને અને જરખજી તથા અન્ય ચૌને
 નવા મૂંપડાની સગવડ ન મળી ત્યાં સુધી આ પ્રક્રિયાનું પુનરાવર્તન
 થતું રહ્યું માણસે જેવું કે તપાસપંચ તેના માટે ઉપયોગી નીવડ્યું
 નથી, તેથી તેણે રક્ષણની ખીજ અસરકારક પદ્ધતિ અપનાવવાનું નકકી
 કર્યું તે ખેસી ગયો અને કહ્યું “દુનિયા પર એવી કોઈ વસ્તુ નથી
 જેને ફમાની જ ન શકાય” ખીજા ગખ્દોમા કહીએ, તો તમે બધા
 લોકોને એક વખત મૂંખ બનાવી શકો, હમેશને માટે નહીં.

જગલના મહારથીઓ જે મૂંપડાનો કબજો જમાની ખેઠા હતા તે
 સડીને ભાગવા લાગ્યા હતા, ત્યારે, એક વહેલી સવારે, માણસ બહાર

(અનુસંધાન પાના નં ૧૬ પર)

કાળજી લેતા માટે તેઓ ઈશ્વર દ્વારા પસંદગી પામેલા સજ્જનો હતા
આ ઉપરાંત તેને ભારપૂર્વક કહેવામાં આવ્યું કે તેઓ શક્ય તેટલી
સંભાળપૂર્વક તપાસ, હાથ ધરશે, અને તટસ્થતાથી અહેવાલ આપશે

પુરાવા નોંધવા માટે પચની ખેડકે શરૂ થઈ માન્યવર શ્રી હાથીજીને
પહેલા બોલાવ્યા. શ્રીમતી હાથીજીે લાવી આપેલ ઝાડના ટૂંકાથી દત
શૂળ ધસતા ધસતા પૂરા દોરદમામથી તેઓ આવ્યા અને સત્તાવાહી
અવાજે કહ્યું “જ ગલના સજ્જનો તમે જે વાત જાણો છો તે
દોહરાવીને તમારો કીમતી સમય જરૂર કરવાની મને જરૂર લાગતી
નથી મારા મિત્રોના હિતોનું રક્ષણ કરવું એને મેં મારી ફરજ માની
છે અને મને લાગે છે કે આને લીધે જ મારા અને મારા મિત્ર વચ્ચે
ગેરસમજ જાણી થઈ છે, તેણે વાવાઝોડામાંથી તેના ઝૂપડાને ઊડી જવું
બચાવવા મને બોલાવ્યો. વાવાઝોડું ઝૂપડામાં ખાલી જગા હોવાને કારણે
અદર ધસ્યું ત્યાં મારા મિત્રના હિતના રક્ષણ ખાતર મેં એ વળુ-
પૂરાયેલી જગાને શક્ય તેટલી વધુ ઉપયોગમાં લેવી જરૂરી માની, અને
તમારામાંથી કોઈ પણે આવા સંજોગમાં નિઃશક આવી ફરજ બજાવી
હોત.”

શ્રી હાથીજીનો નિર્ણાયક મુદ્દો સામંજ્યા યાદ પડ્યે શ્રી જગજી
અને જ ગલના અન્ય વડીલોને બોલાવ્યા તેઓ ગંધાએ શ્રી હાથીજીના
કથનને ટેકો આપ્યો. પછી તેઓએ માણસને બોલાવ્યો. તેણે આ
અંતરેના ચિંતાર રજૂ કર્યો પણ પડ્યે તેને વચ્ચેથી અટકાવી કહ્યું
“લલા આદમી, તમે મુદ્દાસર જ વાત કરો અમે તટસ્થ સાંભને દાગ
પરિસ્થિતિની જાણકારી આ પૂર્વે મેળવી લીધી છે, અમે તમ રી પામેથી
એ જાણવા માગીએ છીએ કે શ્રી હાથીજીએ જગા ગ્રંથણ કેર્યા પહેલા
કોઈએ તે ખાલી જગાંમાં વસવાટ કર્યો હતો?” માણસ કહેવા નાગ્યો

“ના, પણ—” પણ આ વખતે પડ્યે નિર્ણય લેવા માટે છૂટા
પડતા જાહેર કુર્ષુ કે તેઓએ બને પક્ષોની ગૂંચાતો સામગી છે

માન્યજી શ્રી હાથીજીને ખર્ચે સ્વાસ્થ્ય ભોજન આરોગીને તેઓએ
 ફેરવે નકકી કર્યો, અને માણસને જોનારીને આ પ્રમાણે જાહેર કર્યું
 “અમારા મત મુજબ આ જવડો વિનારોના પછાનપણામાંથી ઉદ્ભવ્યો
 કે અમે માનીએ છીએ કે શ્રી હાથીએ તમારા હિતનું રક્ષણ કરીને
 તેની પવિત્ર કૃજ જાળવી છે તમારા ભલા માટે એ જરૂરી હતું કે તે
 જગાને વધુમા વધુ ઉપયોગ થાય. અને જ્યારે તમે એમ કગવાને શક્તિ-
 માન હતા, છતાં તમે એ ઉપયોગ કગવાની કક્ષા સુધી પહોંચ્યા નહોતા,
 એથી તમારા જાતને યોગ્ય એવું અમાધાન ધરી કાઢવાનું અમે જરૂરી
 માનીએ છીએ. શ્રી હાથી તમારા ઝૂપડનો કળને ધગવવાનું ચાલુ
 રાખશે. પણ અમે તમને તમારી જરૂરિયાત અનુમાનું પીજી ઝૂપડ
 બાધી શકે તે માટે સ્થળ જોવાની મજૂરી આપીએ છીએ અને અમે
 નેઈશું કે તમે સારી પેઠે સુરક્ષિત છો”

સુકાદાનો અસ્વીકાર તપાસપત્રના સભ્યો તરફથી આકત નોતરશે
 એવા ભયથી, ખીજે કોઈ વિકલ્પ ન હોવાથી, તેણે તેઓના સૂચન
 મુજબ કર્યું. પણ જેવું તેણે પીજી ઝૂપડ બાધ્યું કે ગેડાજી શીંગડા
 નીચા કરીને ઘસી આપ્યા તે માણસને લાગી જવા કહ્યું આ બાબતમાં
 તપાસ કરવા માટે શાહીપત્રની ફરી નિમણૂક થઈ અને એ પ્રકારનો જ
 સુકાદો અપાયો પાડાજીને, ચિત્તાજીને અને જગપજી તથા અન્ય સૌને
 નવા ઝૂપડાની મગવડ ન મળી ત્યાં સુધી આ પ્રક્રિયાનું પુનરાવર્તન
 થતું રહ્યું માણસે જોયું કે તપાસપત્ર તેના માટે ઉપયોગી નીવડ્યું
 નથી, તેથી તેણે રક્ષણની ખીજ અસરકારક પદ્ધતિ અપનાવવાનું નકકી
 કર્યું તે ખેતી ગયો અને કહ્યું “દુનિયા પર એરી કોઈ વસ્તુ નથી
 જેને ફસારી જ ન શકાય” ખીજ શબ્દોમાં કંડીએ, તો તમે બધા
 લોકોને એક વખત મૂખે જનારી શકો, હમેશને માટે નહીં.

જગલના મહારથીઓ જે ઝૂપડાનો કળને જમાવી ખેડા હતા તે
 સડીને લાગવા લાગ્યા હતા, ત્યારે, એક વહેલી સવારે, માણસ બહાર
 (અનુસધાન પાના નં. ૧૬ પર)

બકુલ-પેસરે

એ જિનના ધુમાડાની ત્રણેક વર્તુળરેખા એક પેઢી એક વાતા-
વરણમા તોળાતી ધીરે ધીરે શિવાલયના ગુપ્તજ ફરતે વીંટાઈને વિલાઈ
ગઈ. દર ક્ષિતિજ આકાશનુ સૌભાગ્યક કણ-મેઘધનુષ્ય-ચીતરાયેલુ દેખાતું
હતુ લળી પડેલ સિગ્નલ સીધું થાય ત્યાં સુધી મે બારાની ક્રેમમા
ચહેરો લટકાવી ન્તેયા કયું મારા અગેને કાતર બની કાપતુ શહેર
હવે લીલી વનરાજિની આડશમા છૂપાઈ ગયું. મિલોની સાથરન અને
મસ્જિદના મુદલાની તરકાતી પુકાર પ્રકૃતિને હ્રદય કરતી; મને અંધ-
કચરી સભળાતી હતી આકાશને ફૂસકુ ચઢયુ હતુ મેહલાગના સૂરો
વાદળોમા ઢકાઈ ગયા હતા મે બારો બંધ કરી ને લીડના એક-
વરિયમમા પુરાયો.

સામેની ખેડક ઉપર એક યુવતી બેઠેલી જણાઈ. વર્ષાએ ઘેરાયેલી
ઉપામા પોતાને પ્રગટાવેવા મથતા સૂરજ જેવો એનો રૂપઅકુરિતે ચહેરો,
સપનાના તૂટેલા ઝુમ્મરોફરતી નૃત્ય કરતી એની આંખોનો મૃદુ થડકાટ.
ને ને ધણુય બધુ હતુ મારામા અંખના જંગાડી બંધ તેવું. વાસનાની
પ્રજવળેલી ચીસો વચ્ચે અવકાશનો દલ રચી, બંધ કાયધરમા હું
સળવળવા લાગ્યો. ઝેરી દાત તૂટી ગયા હોય ને ડાંખ આરવાની ઇચ્છા
હોય, તેવી વેદના લઈને કુકુવતા સાપની જમ. મારો આ ચહેરો દૂર
ફગોળી, આંખની અંધ કીકી વડે મે એની સાડી અને ખતાઉ
વચ્ચેની ગોરી ચામેડી ખોતરવા માડી ખરેફની શિલા સાંભે હું આગ
બની રેલાવા માડયો બધા જ પેસેન્જરોની હાથેલી છૂલી એ રૂપાગનાને
મારા શરીર સાથે લીડી દેવાનો પ્રયત્ન આવેગ થઈ આવ્યો એના
લાખા વાળ વિખરાવી અમારી બનેની મેસુણ કાયા છુપાવી અધીરા
શ્વાસોત્તુ આવનજવન જોવાની ઇચ્છાએ જોર કયું.

માગે લોહી લઈ દોડતી નસોમા અચાનક જ ધુમ્મસની ગુફામાંથી તોફાને ચઢેલા હાથો અથો દોડવા લાગ્યા એના દિશાવિહીન પગરવોની હિલચાલ મારી ચામડી ઉપર વર્તાઈ. અમવાર વગરના એ અથો ધડીક રહ્યું, તો ધડીક ધુધવાતા સમુદ્ર તરફ ખડાવરા દોડી રહ્યા હતા. એક ચોર ઘીએ તે સૌના માથા અફળાયાં ને એના ડાળવાની ધૂળડમરીએ ત્યાના અવકાશમા ચક્રવાત રચ્યો થોડે જાંચે જઈને તે ફેલાઈ ગયો, ને અદરથી ધબાક દઈને મારો પેલો ફગોળાઈ ગયેલો ચહેરો નીચે ઝીટાયે

મે જોરથી બન્ને પાપણો મીચી દીધી, દાત ભીડી દીધા, મુઠ્ઠીમા જાણે પેલા તોફાની અથોની લગામ આવી ગઈ હોય તેમ જોરથી દાખી દીધી પણજની જેમ ખેચાઈ ગયેલું શરીર ધીરેથી છોડી દીધું, દરિયામા રેતીનો ઢગ પથરાતો જતો હોય એમ મને ગમતી દરેક સ્ત્રીને જોતા મે આ જ અનુભવ્યું છે.

તે બારીબહાર વાદળો ગરજવાનો એક મહાપ્રયત્ન અવાજ થયો. વીજળીના જોરદાર ચમકારાથી એક વિશાળ થડ થોડી જ ક્ષણોમા બળી જતું મે બારીના કાચમાથી જોયું. વરસાદ બારીના કાચ ઉપર ફટી નીકળ્યો. જાયા શ્વાસ અને ફાટી આપે હું ધડીસર વિભ્રમિત થઈ ગયો મારી આગ્રખપાછળ બધે જ આશ્વાસનની હૂફ આપતું વિચ્છન્ન ધોવાઈ ગયું. મારા ગળા ફરતે કોઈ અજાણસે આગળા દળાવી દીધા થયું... થોડી જ ક્ષણમા ફરી એક વીજળી ત્રાટકશે ને થડની જેમ મને ક્ષણાર્ધમા બાળી મૂકશે, જીવતો જ. કે, . કે આ દ્રોઈનની ક્રીશ-પ્લેટ કાઠી નાખવાનું ફાવતરું વિધાતાએ આજે ધડી ગાળ્યું છે. પગને ઝટકો મારીને તે મારી સાથે જ જોડાયેલાની ખાતરી કરી જોઈ. જલો થઈને સાકળ ખેંચવાનો અને ગાંડી બહાર ફટી પડવાનો-બન્ને વિચારો એટલા સાથે આવી ગયા. પેલો ચોર ઘી ઉપરનો મારો ચહેરો લૂછીને છાતીસ સો દાખી દીધો.

ખીજું સ્ટેશન નજીક આવી રહ્યું હતું યુવતીએ પોતાના શણ-
 ગારને હળવે હાથે ચકાસી લીધો. જરીભરતથી ચમકતા મોગવોળી સાડી-
 નો પાવલ સંકેરતા તેણે અમથી જ મારા તરફ નજર ફેરવી લીધી.
 કાચની પેટીમાં ધસમસતા સમુદ્રને પૂર્યો હોય એવી હતી એનો આખો
 શ્વેત શર્ટના ખિસ્સામાં હાથ નાખી મારી પત્નીના કોટા ફરતેની કાળી
 કિર્નારમાં મારા પત્નીપ્રેમને હેયાધાગ્યું આખી સ્વસ્થ થયો પેટી યુવતી
 લીડમાં રસ્તો કરતી બારણા પાસે જઈ ઊભી એાડિયન્સમાં બેસી પસંદ
 પડી ગયેલા નાટકનો કલાઈમેક્સ સીન જોતો હોઉં એમ ઊંચા શ્વાસે
 સીટથી અળંગો થઈ જોયા ક્યું. મારી અદર દડો સમુદ્ર દેશાતો હતો.
 એના કિનારે ધખધખતુ રણ હોય એમ અનુભવાયું રણમાં પેલા બધા
 જ અશ્વો તરફડીને શાત થઈ ગયા હતા, ને એ અશ્વોથી ધાયલ થયેલો
 એક પુરુષ પોતાની ચામડી ખોતરીને ઊડી ખાઈ બનાવી રહ્યો હતો
 થોડી ક્ષણો બાદ પેલો પુરુષ અને પછી ધીરે ધીરે પેના બધા જ
 અશ્વોના નિશ્ચેષ્ટ શરીર ખાઈમાં દટાઈ ગયા. □

(અનુસધાન પાના નં ૧૩૩ નું ચાલુ)

આવ્યો અને થોડે દૂર મોટું અને સારું ઝૂપડું બાંધ્યું ગેડાજીએ આ
 જોઈને તરત જ તે તરફ દોટ મૂકી. પણ તેણે જોયું કે અદર હાથીજી
 ધસધસાટ ઊભે છે, એ પછી ચિતોળ પણ બારી આગળ આવ્યા
 સિંહજી, શિયાળજી અને પાડાંજી બારણાંમાં પ્રવેશ્યા, જ્યારે જરખજીએ
 છાયડા માટે કિંકારી શરૂ કરી અને મેગરજી છાપરા ખર, તડકાની-
 મળ માણવા લાગ્યા હવે, તેઓએ અદરોઅદર તેમના પ્રવેશ-હક્ક
 ઉપર ઝઘડવાનું શરૂ કર્યું અને તેમનાં તેઓ લાંબે લાંબા જ્યારે
 તેઓ તેમાં પૂરા સંડોવાયા ત્યારે માણસે ઝૂપડાને આગ આપી અને
 જગલના મહારથીઓ સહિત બધા ભસ્મીભૂત થઈ ગયા. તે પછી તે
 ઘરે ગયો અને કહેવા લાગ્યો. “શાંતિ એ ખર્યાળ છે, પણ એ ખર્યા
 લાલદાથી છે” અને ત્યાર પછી તે સુખેથી જીવ્યો □

રાવજીની 'સગી'

વિજય શાસ્ત્રી

આઈઝેક બેગેવિસ સિંગરની 'ધ સન' નામની એક વાર્તામાં પગદેશથી આવતા પુત્રને બહાર ઉપર નેડવા ગયેલા પિતાની મનોદશાનું આલેખન કરતો એક પ્રસંગ આવે છે જેમાં પુત્રને પિતા દીકરે પણ ઓળખતા નથી કેમકે કે પુત્ર ખૂબ નાની ઉંમરે વિખૂટા પડીને મા સાથે દૂર દેશાવર ચાલ્યો ગયો હતો અને હવે વીસ વરસે યુવાન બનીને બપોરે તે પિતા પાસે પાછો ફરે છે ત્યારે પિતા તેને ઓળખી શકે એમ સ્વાભાવિકપણે જ નથી એક પછી એક મુસાફરો સ્ટીમરમાંથી ઊતરે છે અને એવામાં એમાંના એક યુવાનને જોઈ પેલા પિતાને થાય છે કે 'આ જ મારો પુત્ર !' આવી લાગણીની સાથે જ વાતસલ્યમૂલક અનેકાનેક ભાવો પિતાના હૃદયમાં ઉછાળા મારે છે પેલો (કલ્પિત) પુત્ર જેમ જેમ પાસે ને પાસે આવતો જાય છે તેમ તેમ પિતા તેને ભેટવા વધુ ને વધુ ઉત્સુક બનતા જાય છે પણ ત્યાં જ એ યુવાન, જેને પિતાએ પોતાનો પુત્ર માની લીધો હતો તે, પિતાની પકડે થઈ થોડે દૂર ઊભેલી તેની માને મળવા દોડી જાય છે અને ત્યારે પેલા પિતાને સમજાય છે કે પોતે જેને પોતાનો પુત્ર માનેલો એ તો કોઈક ખીજ જ, પરાઈ જ વ્યક્તિ છે. આથી તે કહે છે

"They had snatched a son from me who was not mine ! There was a spiritual kidnapping in the whole thing"^૧

[એ લોકોએ દીકરો ચૂંટવી લીધો હતો, જે મારો નહોતો ! એ આખી ય ઘટના એક પ્રકારના ભાવાત્મક અપહરણની હતી.]

૧ જુઓ 'A Friend of Kafka' સંગ્રહનું પૃ. ૨૨૬
Penguin Publication

રાવજી પટેલના વાર્તાસંગ્રહ 'વૃત્તિ અને વાર્તા'માની એક રચના 'સગી' પણ આવી જ કશીક લાવાત્મક (spurious) ઘટનાની ભૂમિ પર વિકસે છે. ફેર એટલો છે કે સિગરની ઉક્ત રચનામા લાવાત્મક વિ-યોગની વાત છે જ્યારે રાવજીની રચનામા લાવાત્મક સ-યોગની, તદ્દરૂપતાની વાત છે

હોસ્પિટલના વોર્ડમા પડખેના ૧૦ નંબરના દરદી શ કરને કથાનો નાયક 'મિ. ૧૦' કહીને ઓળખાવે છે 'કથાનો 'હુ' પોતાના ગામ અમરગઢથી, વહિ ના ખેતરથી માથી, બાપથી, પત્નીથી અને ભાઈથી દર હોસ્પિટલને ખાટલે પડ્યો છે ને આ બધા માટે તેને પ્રબળ આકર્ષણ છે. પડખે ૧૦ નંબરની સુશ્રૂષામા એક સ્ત્રી આવે છે, જે તેની વાગ્દત્તા છે તેમના લગ્ન થવાના હજી બાકી છે આ સ્ત્રી કથાનાયકની કોઈ સગી નથી મિ. ૧૦ની સાથે પણ તેનું માત્ર સગપણ જ થયું છે. પણ કથાનાયક મનોમન આ 'આગતુકા'ની સાથે લાવાત્મક સબધની જાળ ગૂંથતો જાય છે. કથાનાયકના અ મનોસબધથી પેલી સ્ત્રી તો છેક અત સુધી અજાણ જ રહે છે એ કથાનાયકની આ સમગ્ર મનોઘટનાનો કુરુણ વ્યંગ્ય છે. સમગ્ર રચનામા કથાનાયકની અનેક સ્તરે ગતિ કરતી મનોસ્થિતિનો નકશો પ્રાપ્ત થાય છે

રચનાના આરંભે પડોશના ખાટલા પરના દરદી શ કરને માટે કથાનાયક 'મિ. ૧૦' જેવું સમોધન યોજે છે તેમા પણ મર્મ એ છે કે એક માનવવ્યક્તિ તરીકે એ પુરુષપાત્રિમાં કથાનાયકને લેશ પણ રસ નથી એટલે એને વિશે આકાંક્ષા જ વાત ચલાવે છે કથાનાયકના ધ્યાન અને રસ તો એ મિ ૧૦ની સુશ્રૂષામા 'મહિનામા બાતીસ વાર' આવતી રહેલી 'આગતુકા' પર કેન્દ્રિત થયેલું છે એ સ્ત્રી તન્દ્રનું કથાનાયકનું આકર્ષણ 'આજે પણ આ તો આવી !' જેવા વાર્તાના સૌપ્રથમ હર્ષોદ્દિગારના વાક્યમા જ વ્યક્ત થઈ જાય છે વાર્તાના આરંભે જ આમ કથાનાયક પરદીયા પ્રત્યેના પોતાના આકર્ષણમાવને

વ્યક્ત કરી દે છે. પણ રચના માત્ર એક પુરુષના પરક્રીયા પ્રત્યેના અનુરાગની ચપટી ભાવકથા નથી. કથાનાયકની લાગણીઓના સકુન અને પરિવર્તનશીલ ચક્રમણોનું આલેખન લેખકને ઇષ્ટ છે. ખીજા ગબ્દોમા કહીએ તો કથાનાયકની ચેતનધારા (Stream of Consciousness) નું નિરૂપણ ચચનાકાગને અભિપ્રેત છે. ત્રીજા ગબ્દોમા કહીએ તો કથાનાયકના ભાવચક્રમણોને તેમની તમામ સકીર્ણતાઓ સાથે નિરૂપવાનું લેખકે તાકડું છે. પરક્રીયા પ્રત્યે આકર્ષણ અનુભવતા કથાનાયકને, એ જ સ્ત્રી જ્યારે સાડીના છેડાથી મો લૂછે છે ત્યારે તરત ગેષ થઈ આવે છે એનો આ રોપભાવ એના સકુન મનોરાગનો દ્યોતક બને છે કેમ કે, આ રોપભાવ તેની વતનમા રહેતી પત્ની માટેનો હોવાનું કથાનાયકના એક સ્મરણ પરથી જાણવા મળે છે. કથાનાયક કહે છે કે ‘સાડીના પાલવથી મો લૂછતી પત્નીને મેં જ-સાત વખત ધૂતકારી કાઢી હતી-એ યાદ આવ્યું’.

અહીં કથાનાયકને પત્નીનું સ્મરણ પેટી સ્ત્રીના સાડીના છેડાથી મો લૂછવાના વર્તનને આલમ્બીતે થયેલું છે એમા પેટી સ્ત્રીમા પત્નીને જોવાનું મનોવત્તણ પણ પ્રગટતું જોઈ શકાય તો ખીજી તરફ પત્ની માટે કશોક કૃણા અને રોપનો ભાવ પણ જોઈ શકાય તો ત્રીજી તરફ સ્વક્રીયા પ્રત્યે અણુગમે ધરાવતું હોઈ પરક્રીયાનું સાહચર્ય ઝખતું કથાનાયકનું ચિત્ત આ મિ ૧૦ની સગી પ્રત્યે આકર્ષાયું હોવાનો કાર્યકારણભાવ પણ જોઈ શકાય. ગમે તેમ, આ સ્ત્રીના અમુક ધૃણોત્પાદક વર્તનથી પત્નીના એવા જ વર્તનનું સ્મરણ થવાની ઘટનામા પત્ની અને પરક્રીયા બંને એક થતા જણાય છે.

પછી તો પાસેના ખાટલાના દરદી મિ ૧૦ની એ સગી (અને પોતાની કોઈ સગી નહીં એની એ ‘આગતુકા’, વિશે, તેના પ્રત્યેક હલનચલન અને હાવસાવ વિશે કથાનાયક પોતાના, આકર્ષણસાવથી રસિત એવા, અવલોકનો નોધતો જાય છે, એમા ફરી એક વાર પાલવથી

મો લૂછવાની ક્રિયા તે જુએ છે ને ફરી તે તરફ અણુગમે વ્યક્ત કરે
 છે ત્યારે એ ખીજ વખતની ક્રિયા અને અણુગમે વનન-સ્થ પત્નીના
 સદરહુ વર્તન સામેના નાયકના અણુગમાને Confirm કરી આપે છે
 સાડીના છેડાથી મો લૂછવાની ક્રિયા ને તે તરફનો નયકનો અણુગમે
 તેમ છતા મૃદુમ રીતે મિ ૧૦ની સુશ્રૂષા કરતી સ્ત્રી અને કથાનાયકની
 પત્ની હિલચતી કથાનાયકના ચિત્તમા સધાઈ ગયેલી એકરૂપતાની સૂચક
 ખીના છે તે ભૂલવું ન જોઈએ આ કથાશમા સગ્ગ નાટ્યાત્મકતા પણ
 વરતાય છે, જેમ કે આગતુકાનું સાડીના છેડાથી મો લૂછવાનું,
 કથાનાયકની પત્નીના જેવું જ વર્તન હોવું, વળી તે આકસ્મિકપણે જ
 થવું, વળી તેનાથી કથાનાયકને થતી અકળામણથી પેટી આગતુકાનું
 સાવ અન્નણુ જ રહેવું ઇત્યાદિ પરિસ્થિતિ નાટ્યાત્મક અગોચી
 સભર છે

આ પછી કથાનાયકના મનોભાવનું ખીજું સ્તર આલેખાયું છે,
 જેમા પોતાને આકપ નારી એ નારીના સળધી હોવા બદલ કથાનાયકના
 મનમા મિ. ૧૦ પ્રત્યે ઈર્ષ્યાભાવ જન્મે છે. મિ ૧૦ પર આવના
 પત્રોની ટીકા, મિ ૧૦ ના ચહેરા પર વરતાતી પ્રકુલિતતા તરફની
 ચીડ, મિ ૧૦ તરફ આગતુકા વડે દર્શાવાતો સ્નેહભાવ વગેરે તરફનો
 કથાનાયકનો અણુગમે વાસ્તવમા ઈર્ષ્યાના જ વિવર્તો છે અહીં ફરી
 એક વાર આગતુકાના સાડીના છેડાથી મો લૂછવાના વર્તનનું પુનરા-
 વર્તન થાય છે અને ફરી એક વાર એ પ્રત્યે કથાનાયકની ચીડ વ્યક્ત
 થાય છે પણ લેખકે એ પુનરાવર્તનમા કથાનાયકના ઈર્ષ્યાભાવની
 પગકાળા નિરૂપી હોઈ તેને સાલિપ્રાયતા સાપડી છે વિગતવાર આ
 ઘટનાઅશને તપાસીએ તો—

પોતાને જેના પ્રત્યે પ્રચ્છન્ન આકર્ષણ જન્મ્યું છે એવી આગતુકા
 વડે મિ ૧૦ની બહુ જ સ્નેહપૂર્વક સુશ્રૂષા થાય છે તે બાબત કથા-
 નાયકમા પ્રબળ ઈર્ષ્યા જન્માવે છે આ ઈર્ષ્યાભાવ તેનામા ગેષ પ્રેરે

છે અને તે જ વખતે એ આગતુકા માડીના છેડાથી મો લૂછે છે ત્યારે ‘મને એ ન ગરુ’ એવા ઉદ્દગાર કથાનાયક કાઢે છે આ ઉદ્દગાર મિ ૧૦ આગતુકાના એકથી સપનન છે જ્યારે પોતે વચિત છે એ વિરોધી ગ્રિતિ પ્રત્યેની હતાશા પણ વ્યક્ત કરે છે લેખકે વિશિષ્ટ ભાવપરિસ્થિતિ યોજીને ભાષાની વ્યગ્ધતા સિદ્ધ કરી છે. આગળ ચાલતા આગતુકાનો સ્નેહ પામવા ઉત્સુક પણ ન પામી શકતા કથાનાયકની મૂડ હતાશા

‘મે બેઠા થઈને પાણી પીધું, બે દિવસ પહેલા દાતથી કરપેલો નખ મે ફરી કરપ્યો’ જેવી ક્રિયાઓમા પ્રગટ થાય છે.

આ બધામા કરુણતા એ છે કે જે કંઈ થાય છે તે માત્ર કથાનાયકના મનમા જ થાય છે. (લોકભાષામા કહીએ તો એ મનમા જ પરણે ને મનમા જ રાણે છે.) પેલી આગતુકા સુધી તો આમાત્ર કથુ પહોંચ્યું જ નથી બહારથી સંબંધરહિત અને અદરથી સંબંધખણિત એવી બેવડી ભૂમિકા અને તન્મજન્ય લાચારીપૂર્ણ વેદના કથાનાયકની કરુણતાને તીક્ષ્ણતા અર્પે છે

કથાનાયક ખેડૂતપુત્ર છે એટલે આ બધા મનોભાવોની વચમા ગામમા થતા ક્રમોસમી માવહા અને તેને લીધે વડેના પાકને થનાર સંભવિત નુકસાન અને તર્થી ચિંતાગ્રસ્ત બનતા કુટુંબીજનોની કદપના પણ તેને થાય છે રચનામા આ વતનપરસ્ત વિગતોની કાંઈ સીધી સંગતતા વરતાતી નથી પણ લેખકે કથાનાયકના મનોભાવોની અનેક-સ્તરીય સકુલતા આલેખવાનું તાકયુ હોઈ મનોસંગતિ અહી વરતાય છે ખેનર, ઘઉં, ગામ, પાકના વિચારોમા વિહરતી મનોગતિમા એકાએક ‘આગતુકાએ ખાલી થેલીથી મિ. ૧૦ના શરીર પર બેઠેલી સાખીએ ઉડાડી’ જેવું અવલોકન આવે છે તે પણ આ કથાનાયકના મનમા ચાલતા ભાવસાહચર્યોનું પરિણામ છે.

પછી આવે છે દ્રાક્ષનો પ્રસંગ આગતુકા પાસે મિ ૧૦એ દ્રાક્ષ મગાવેલી અને કથાનાયકે પણ વોર્ડબોય પાસે મગાવેલી આગતુકા એ લાવી છે અને વોર્ડબોય લાવતો નથી. દ્રાક્ષ અને આગતુકા એમ કથાનાયકના બે કાચો એકરૂપ એક સાથે થાય છે એ કામનાને વધુ ને વધુ ઉત્તેજ છે આગતુકાની મિ ૧૦ સાથેની મિટ્ટી ગોળિ. એ ગોળિ કથાનાયકને ઈર્ષ્યાકારણે અકારી ને અસત્ય લાગે એ આભાવિક છે ને તેથી તે મિ. ૧૦ ને સાપડના સ્નેહ-ભાવ અને પોતાના અ-ભાવ પરત્વેના રોષને આ રીતે પ્રગટ કરે છે

‘... દરદીએને વારવાર કસમચે મળવા આવના એમના સગાસબ ધીએને મળવા માટેના કોઈ ચોક્કસ સમય રાખવો જોઈએ આવી ગોળિથી દદાને જીંધ ન આવે. (આવી ગોળિ જો પેની આગતુકા કથાનાયકની સાથે કરે/કરતી હોય તો તેનો સધજો રોષ/ચીડ ગાયબ થઈ જાય એમ કલ્પવુ અનુ નથી અને આવી કલ્પનામા રહેલો વ્યય પણ એટલે પરખાય એવો છે)² માનસશાસ્ત્રને લગતો આ પ્રશ્ન છે આવા અસાની વહાલેશરી-(‘વહાલેશરી’ જેવો શબ્દપ્રયોગ ઈર્ષ્યા/રોષનો વાચક હોઈ, સૂચક છે)³-એને એમા સમજ ન પડે. મિ ૧૦ એને જોઈને હસતો હતો. સ્પુટમના પાત્રમા જ કોગળા કરી લીધા ધિસ ઈંઝ વેરી ખેડ મો) ધોવાની આ સભ્ય રીત ન કહેવાય.’⁴

પછી ફરી એક વાર કથાનાયકની મનોગતિને વનનંજનના તરફ વાળતુ ‘આપણે ત્યાં વરસાદ પડ્યો હતો કે?’ જેવુ મિ ૧૦ વડે ખોલાતુ પ્રશ્નવાક્ય આવે છે અને આ વાક્યના ધક્કાથી ઊંચડી ગયેલા વતનપ્રદેશના સ્મરણોના દ્વારમા થઈ—

‘કમોસમી વાદળા’ જોઈ ગામલોકને થતી ચિંતા, પત્ની, મા વગેરેને થતી મૂઝવણ માતાની ખેતર અને દૂર હોસ્પિટલમા પડેલા પોતા (પુત્ર)ને માટેની ચિંતા બધુ ‘અઠી મિનિટ લગી’ કથાનાયકની ‘ક્ષયગ્રસ્ત આખમા એકત્ર’ થાય છે આ બધુ તોફાન ચાલે છે ત્યારે

૨. કૌસમાના વાક્યો મારા છે.—વિ.૦

૩. ‘વૃત્તિ અને વાર્તા’ . પૃ ૧૫૪

ખીજી બાબુ પેલી આગતુડા અને તેના દરદી મિ ૧૦ના વિચારો પણ કથાનાયકના મનમાં સમાતરે ચાલુ જ છે અને મિ ૧૦ના નખ કાપી આપતી આગતુડાને જોઈ ફરી અદેખાઈજન્ય શબ્દો કથાનાયકના મનમાં લમ્બકી બેઠે છે ‘એ કંઈ હવે બાબો નથી તે બતે નખ ન કાપી શકે !’

પછી પેલી આગતુડા ‘ચપ્પુ ઘોવા ગઈ એટલા અવજાગમાં’ મિ. ૧૦ કથાનાયક સાથે વાતોચ્ચે વળે છે —

“સ્ત્રીની બત ખૂબ ત્રાગણીશીન મે એને અમરુતુ જ લખ્યું તે એ કદ વેકીને પણ દ્રાક્ષ લેતી આવી”-મિ ૧૦ કહે છે

આ સાંભળીને કથાનાયક ‘શિષ્ટતા ખાતર’ કહે છે —

‘તમે ભાઈ સદ્ભાગી છો’

આ, મિ ૧૦ને ‘અદ્ભાગી’ તરીકે વર્ણવતુ વાક્ય વાસ્તવમાં તો કથાનાયકે પોતાના આવી આગતુડાનો સ્નેહ મેળરી ન શકતા, દુર્ભાગ્ય પર નખાયેલો નિઃશ્વાસ છે આપણા આવા અનુમાનને સાધક નીવડે એવી એક ઉક્તિ ચપ્પુ લઈને પાગે આવેલી આગતુડાના પૃચ્છવાક્યમાં આપડે છે —

‘અને હું શું દુર્ભાગી છું ?’

આ વાક્યમાં બે દેરફાંગે અભિપ્રેત છે એક તો આ વાક્ય કથાનાયકને પોતાને માટે બોલાયેલું ગણીએ તો મર્મ પકડાય અને ખીજુ તેને અતે આવતુ પ્રશ્નાર્થનિહન હટાવી દેવાતુ જોઈએ ટૂંકમાં આ વાક્ય નાયકની પોતાને માટેની ઉક્તિ ગણવાલાયક છે. પછી ભાવવળાક આવે છે- આગતુડા કથાનાયકને પૂછે છે-

‘તમે પરણેલા છો કે કુવારા ?’

આનો જવાબ આપવાને બદલે કથાનાયક મહાન પુરુષની જેમ નિર્દોષ સ્મિત’ કંઠે છે જવાબ આપવાનું મોઢૂંક રાખવાનો વિચાર નથી પણ ‘પેલી સ્ત્રીએ દાઝમના દાણા ખાવાનો મને આગ્રહ કર્યો, એમ કહીને કથાનાયક જવાબ આપવાનો વિચાર મોઢૂંક રાખે છે આમ આગતુકાનો કથાનાયક તરફનો પ્રતિભાવ કથાનાયકને રુચે છે અને તેનો સમગ્ર મનોપરિવેશ બદલાઈ જાય છે.

પછી દ્રાક્ષ ધરીને કૂણો ભાવ દર્શાવી આપતી હોવાથી પૂર્વે જે રોષ અને ઈર્ષ્યાના ભાવો પેલી આગતુકા પ્રત્યે સેવ્યા હતા તે બદલ કથાનાયકને પસ્તાવો ઊપજે છે કથાનાયક તરફના આગતુકાના સ્નેહાર્દ્ર (કથાનાયકને ‘સ્નેહાર્દ્ર’ લાગતા) વલણ અને વર્તનનો લેખકે કથાનાયકના મનોભાવના એક વિશિષ્ટ પરિમાણને ઊપસાવવા માટે ઉપયોગ કર્યો છે અને તે એ કે આગતુકાના સ્નેહાર્દ્રપૂર્ણ વર્તનને લીધે કથાનાયક તેને જ તેનામા જ પોતાની ચિત્તનિની’, વતનમા રહેતી અને ‘આગતુકે સમયની કાળજી લેવાની મનોમન પ્રતિજ્ઞા લેતી’ પત્નીનો અનુભવ કરે છે. આમ, કથાનાયકને મન આગતુકા હવે પગકીયા મટી સ્વકીયા બની રહે છે અને પછી તો એ આગતુકાનું મિ. ૧૦ને માટેનું અશ્રુપૂર્ણ વદન અને સાડીના છેડાથી મો લૂછવાનું વર્તન પણ કથાનાયક પરત્વેના કથાનાયકની પત્નીનું વર્તન જ બની રહે છે. આગતુકા અને પત્નીનું પરસ્પરમા વિગઝન યા મિશ્રણ થયું હોઈ એ બેની વચ્ચે કથાનાયકના ચિત્તમા કોઈ લેદ ગહો નથી. પત્ની તે જ આગતુકા ને આગતુકા તે જ પત્ની એવો વિલક્ષણ મનોવ્યાપાર ચાલ્યો છે કૃતિનો ચમત્કૃતિપૂર્ણ અંશ આ જ છે.

આમ હવે પેલી આગતુકા સગી બની ગઈ હોવાથી કથાનાયક ‘સ કોચ વગર’ હાથ લાગાવી કહે છે—

‘મને દ્રાક્ષ આપો !’

૨૭ મે, ૧૯૭૯.

‘નાઈટમેર’ ગુજરાતી નવલકથાને આવેલું દુઃસ્વપ્ન

રવીન્દ્ર પારેખ

‘નાઈટમેર’ વિશે ‘અદ્રકાત બક્ષીથી કેરો’ (ડૉ. સુમન શાહ)મા, ત્રથમા, અદ્વપાશે (Physical reality પૂરતી) ‘સામ્પ્રત’ (નિષ્ક્રિયા-શર્મા)મા વિવેચનને નામે લક્ષિતભાવપૂર્વક આરતી ઉતાગઈ છે,

અહીં ઉદાહરણ તરીકે ‘અદ્રકાત બક્ષીથી કેરો’માના કેટલાક વિધાન ટાકીશ

૧ સરોજ પાઠકની નવલકથા ‘નાઈટમેર’ આ દાયકાની એક અદ્ભુતમુ દર મનોવૈજ્ઞાનિક નવલકથા છે. એની સુદરતાનુ રહસ્ય, લેખિકાએ બસો એકાણુ પાનના વિશાળ પટ પર સાતત્યપૂર્ણ ખત અને ચોપટથી માનવમનની ગલીકૂચીઓના અધારાઅજવાળા ખોલતા પરિભ્રાણોની સકુલતાઓની જે કિઝાઈનો ગૂંથી છે તે ગૂંથણીના કસળમા છૂપાયુ છે

૨ ખરેખર તો આ કથા નિયતિની છે, અને પટન્ટરે અનન્યની છે, માર્થ આદિ બીજા તમામ પાત્રો સગ્વાળે તો નિયતિના મનોવિશ્વને આકાર આપે છે છતાં તે સૌનાં વલણવર્તન લેખિકાએ નિષ્ઠા-ભરી પ્રામાણિકતાથી નિરૂપ્યાં છે.

૩ પણ એક સ્ત્રીલેખિકાએ બહુ હિમ્મતપૂર્વક ડાયકાને સ્પર્શી એનો એક સહજ સ્વાભાવિક માર્ગ ઢાપવાની જે સર્જન-ચાતુરી દાખવી છે એમના માટે નિર્વાલ છે.

૪ લાપ નો પ્રોધ વડે છે છતાં શબ્દાશ્રુતા આ રચનામા એમની મર્યાદા નથી બની.

૫ ‘નાઈટમેર’ આ દાયકાની એક ઉપેક્ષિત રચના હોય કે શુ, એને વિશે વિવેચકો કશુ બાણતા નથી

આ વિધાનો વિશે તુલનાત્મક વિવેચન કરવાનું કોઈ તટસ્થ વિવેચક પર છોડીને અત્રે એટલું જ નોંધીશ કે જે સાહિત્યેતર કારણો ભાગ ન ભજવના હોય તો પેલા ભક્તિમાવની જેમ જ આ મન પણ એક અલગ મૂલ્ય રળી લેશે

આપણે ત્યાં નવલકથા સાહિત્યિક તેમ જ શુદ્ધ વ્યાપારી ધોણે — એમ મુખ્યત્વે બે પ્રવાહોમા વિસ્તરતી/વિકસતી/રુધાતી રહી છે. રસિદ મહેતા, વિકૃલ પડ્યા, પ્રિયકાત પરીખ જેવા નવલકથાકારો Professional Writingનો મહિમા પ્રચલનપણે સ્વીકારીને આદ્યા એટલે એમની પાસેથી સાહિત્યિક સ્તરની કૃતિની અપેક્ષા વધારે પડતી જ ગણાય અને જે એમની પાસેથી સાહિત્યિક સ્તરની કૃતિ ન મળે તો એ અંગે ફરિયાદ કરવાનું પણ વ્યર્થ ખતી રહે, કારણ કે સાહિત્યિક સ્તરની કૃતિ એ એમનું અનીષ્ટ જ નથી

ખીજે એક વર્ગ એવો છે જેણે શુદ્ધ સાહિત્ય આપવા તરફનું લક્ષ્ય કેળવ્યું તો છે, પણ એ વર્ગ કેટલે અંશે સાહિત્યિક ગુણવત્તા ધરાવતી કૃતિ આપી શક્યો છે એ એક અલગ પ્રશ્ન છે. છતાં સુરેશ જોષી, મધુરાય, શ્રીકાન્ત શાહ રાવળ પટેલ, જ્યોતિષિ જાની, ગુપ્તીર ચૌધરી જેવા ઘણા સર્જકો આ વર્ગમા સ્થાન પામે

અને એક વર્ગ એવો છે જેનો ભીતરી ઈરાદો Professional Writingનો રહ્યો હોય છે પરંતુ એનો ખાલ ચહેરામહોરો સાહિત્યિકતાનો હોય છે. ઉત્તરાર્ધી ચદ્રકાત બક્ષી, સરોજ પાઠક આ વર્ગના લેખક/લેખિકા ગણી શકાય

સરોજબહેન પાસેથી સાહિત્યિક સ્તરની કેટલીક સરસ નવલિકાઓ મળી આવી છે, પણ નવલકથાલેખનમા એમને ભારોભાર નિષ્ફળતા સાપડી હોવાનું મને લાગે છે. આપણા નવલકથાલેખકો (સર્જકો નહીં) ઘણી વાર વધારે રોયલ્ટી મેળવવાના લોભમા, નવલકથાને ભોગે નવલકથા ધસડી નાખવાનો પશુશ્રમ કરી લેતા અચકાતા નથી અને તે

સાથે જ પોતાને તથા પોતાની કૃતિને સાહિત્યિક સ્તરે મૂકવા-મુકાવવાની ખેવના પણ સતત રાખના હોય છે. ‘નાઈટમેર’ સદર્ભે, સરેજખહેન વિશે, આ મતવ્યથી અલગ રહીને વાત કરવાનું અશક્યવત છે.

નવલકથાલેખનનો આધુનિક પ્રવાહ અસ્તિત્વમાં આવ્યો ત્યારે કેટલાક અણુસમજી/અર્ધસમજી નવલકથાકારોએ નવલકથાની વ્યાખ્યા દુર્બોધિતા, અરુપણતા, નિરર્થક પ્રલાપ એવી સ્વીકારી લીધી, અને એ સદર્ભે કહેવું જોઈએ કે પ્રસ્તુત નવલકથા પણ ઉપયુક્ત ત્રણે લક્ષણો પ્રચુર માત્રામાં ધરાવતી નાની-ચામણી કૃતિ છે.

આધુનિક નવલકથાની કંઈક અશે રુપણ થવા આવેલી વિભાવનાના સદર્ભમાં આ નવલકથા પાત્રગત અપ્રતીતિકરતા-અરુપણતા, નિરર્થક પ્રલાપની અતિશયતા-શબ્દાળુતા, વર્ણનની અપ્રતીતિકરતા-અતિરેકતાના ત્રિવિધ રાજયોગથી પીડાય છે

નવલકથાના મુખ્ય પાત્રો ત્રણ-નિયતિ, સાર્થ, અનન્ય

ગૌણ પાત્રોમાં પરેશ, સ્વેતા, સોના, સોહિણી.. વગેરેમાં પગેશ મોનાની અનિવાર્યતા ઉદારતાથી સ્વીકારીએ તો પણ અન્ય પાત્રોની અનિવાર્યતા કોઈ રીતે પ્રતીત થતી જણાતી નથી

નિયતિ નવલકથાનું મુખ્ય પાત્ર, પરંતુ એના Characterisation મા ભારોભાર અસંગતિ અસખદતા પ્રવેશી ગઈ છે

નિયતિ સાર્થને પરણવાની હતી પરંતુ કોઈક કારણસર (જ્યા નિરર્થક બડબડાટ કરવામાં કોઈ કસર લેખિકાએ બાકી નથી ગાખી ત્યાં એ કાગળ કેમ અપાયું નથી એ સમજાતું નથી) એ સાર્થના જ ભાઈ અનન્ય સાથે પગણી ગય છે, અને એક જ ઘરમાં એને ગહેવાનું વાય છે નિયતિ આમ તો સાર્થને ધિક્કરતી જણાય છે પરંતુ મનોમન તો એ એને ઝખતી હોવાનું લાગે છે અહીં પગણી જવ પાછળની નિયતિની લાચારી દર્શાવવા લેખિકાએ, “ગરીબ ઘરની ઓશિયાળી

છોકરી ચૂપચાપ વડીલોએ કરેલા નિર્ણયને માથે ચડાવી આ ઘરમા આવીને ગોઠવાઈ હતી.” (૧૫) (કૌ સમા અહીં તેમ જ અન્યત્ર જણાવેલ આકડા ૧૯૬૯ની આવૃત્તિના પૃષ્ઠાકો સૂચવે છે) એમ જણાવ્યું છે એ પરથી ભાવકચિત્તમા એક સૌમ્ય, ઋણુ ગરીબડી સ્ત્રીનું ચિત્ર વ્વાભાવિકપણે જ ઊપસવા પામે, પરંતુ એના પતિ અનન્ય તરફનું એનું વલણ, ‘અનન્યનો અપમાનજનક સામનો કરવા તેણે મુઠ્ઠીઓ તો નહોતી વાળી, છતાં તેની આખની તીખાશ, નડોરતા, નીનરતો તિરસ્કાર એનો નિશ્ચય જાહેર કરી દેતો હતો” (૧૬) ભાવકચિત્તમા એક નિર્દોષ Complex ઊભો કરી આપે છે.

“ગરીબ ઘરની ઓશિયાળી” છોકરી જે રીતે અનન્ય જોડે વર્તે છે એ જોતાં ખરેખર તો ગરીબ અને ઓશિયાળો અનન્ય લાગે છે. નિયતિએ અનન્ય સાથે લગ્ન કર્યા ત્યારે એ કંઈ બેહોશ તો નહોતી, એ જાણતી હતી કે જેને એ ઝખતી હતી એના જ ભાઈ અનન્ય જોડે એણે સસાર માડવાનો છે, એના પર જળજળપરી થયાનું પણ લેખિકાએ કયાય નોધ્યાનું સ્મરણ નથી, પછી એની ‘તિરસ્કૃત નજર’ (૧૮) એટલી તિરસ્કૃત શાથી બની રહે છે કે અનન્ય “બળપૂર્વક આખ મીંચી દ્યા માગતો હોય એમ” એની સાથે રહેવા ખાતર જ રહે છે ?

અનન્ય પ્રત્યેનો તિરસ્કાર ક્યાંક દુઃશ્મનાવટ સુધી પહોંચતો જણાય-ભાવકને, તો એથી મને આશ્ચર્ય નહીં થાય,

અહીં પેલી ગરીબાઈ કે ઓશિયાળાપણું ક્યાં લુપ્ત થઈ જાય છે ?

અને “Life must go on” (૨૦)મા માનનારી, ‘તકદીરના-જળપર ધક્કાને સમતુલા ગુમાવ્યા વગર સહી” લેનાર નિયતિ ‘તકદીર’ ને, વડીલોના નિર્ણયને લગ્ન જેવા જિંદગીના અતિમહત્વના પ્રશ્ન-સદર્ભે સ્વીકારી લેવાની કેટલી ઉદારતા દાખવે એ પ્રશ્ન પણ વિચારવા જેવો છે. આ નવલકથામા, નિયતિ ઘણી વાર તો કારણ વગરના મનો-

મથનમાં, 'interior monologue'માં પીડાતી રહે છે, અથવા તેા એમ કહીએ કે એને આ રીતે પીડાવું ગમે છે અને આ રીતના એના પીડાવામાં પણ આત્મપીડન કરતા પરપીડનના (લવકપક્ષ સહિત) આવ વિશેષ ડોકાય છે ત્યારે પણ એના ગરીબડા, ઓશિયાળા સ્વભાવને, ખુદ નિયતિને, સમજવામાં એ બાધક નીવડે છે.

તો ખીજા પક્ષે અનન્યતુ Character પણ ભાવક પ્રત્યે ઠીક ઠીક ગુચ્છ ઊભી કરે છે. નિયતિ, સાર્યને ઝખતી હોય કે ધિચ્છારતી હોય પણ જ્યારે એ પોતાની પત્ની બનીને પોતાના આવાસમાં પ્રવેશે તો એમાં એનું વર્તન કેમ (Guilt-પ્રેરિત હોવાનું ભાવકને લાગે છે ? એણે, ખીવા દયા યાચવા જેવું થું છે એ જ સ્પષ્ટ યતુ નથી એણે કંઈ બળબળપરીથી સાર્ય પામેથી નિયતિને ઝૂટવી-તો લીધી નથી કે નથી તો એણે બળાતકારે એને પોતાની સાથે લગ્ન કરવા ફરજ પાડી, પત્ની કયો અપરાધભાવ એને નિયતિની હાજરીમાં 'આખ મીંચી દયા માગતો', (૧૮) 'અવાજનો દોરવાતો', ધરનાથી અલિપ્ત બનીને, અત-મુખ બનીને (૩૧) જીવતો, 'કુર્છક બની જંગે'ત્તી ફડક રાખી અસ્વ-સ્થતા અનુભવતો, 'મને જીવવા દે, મારો ત્રાસ પણ તને ન સહનાય એટલો' ચૂપચાપ કરી મૂકે છે ?

“લગ્ન પછીના સતત ત્રણ વર્ષ તેને દોડ્યા કરવું પડ્યું છે પાછળથી ચાબૂકના ફટકા પડ્યા જ કરે છે. તોફાની ઘોડો ભડકી ન ઊઠે તે માટે જાણે તેના-પગમાં વજન છે અને આખ પર ડાગડા છે” (૩૭) એવી લાગણી અનુભવતો અનન્ય લાગણીના અતિરેકથી પીડાય છે કે કાયરતાથી તે સમજતું નથી અનન્યન પાત્ર સખધે લેખિકાએ પ્રવર્તવિત્રી અસ્પષ્ટતા તીવ્ર એટલા માટે બને છે કે નિયતિથી ડગતો, સક્રોચાતો, દયા લીખતો અનન્ય એના સાથે સ્વાસાવિક વર્તન દાખવી હમો ખોલી રાકે છે. લેખિકા એક જ વ્યક્તિના બે ભિન્ન રૂપો પ્રગટાવવાનો ઈરાદો રાખતા હોય તો પણ અનન્યનો સાર્યની હાજરીમાં

એ મોટા હોવા છતાં થતો ખીકણુ વ્યવહાર પણ એ ઈરાદાનો છેદ ઉડાની દેવા માટે પૂરતો છે.

સોના વિશેની એની લાગણી (૧૨૪) અને નિયતિ પરત્વેની એની ભીરુતા આ બેમા એક (અથવા બંને) પાસુ ખોટું છે પણ તે ક્યુ એ નક્કી કરવાનું ભાવકપક્ષે એટલા માટે મુશ્કેલ બની જાય છે કે સુરેખ બનવા મથતુ આ પાત્ર કેવળ લેખિકાના પ્રભાવથી ક્યડાઈને વિકૃત થઈ ગયુ છે

તો આખી ય નવલકથામાં, પોતાને નિયતિના પતિ તરીકે સ્થાપી દેવામાં આવે તો પણ તેનો વિરોધ કરવા જેટલા ય હોઠ ન ખુલ્લા કરી શકતા સાર્થ વિશે સાર્થના મૌન વિશે એ બોલી શકે છે એથી ચૂપ છે કે મૂગો છે માટે મૌન છે એ પ્રશ્ન ભાવકપક્ષે ઉપસ્થિત કરી આપે છે પ્રમાણમાં આ પાત્ર ઠીક ઠીક નિરુપદની રહ્યું હોવાથી, એ રહ્યું છે એની ખબર પણ ન પડે એ રીતે રહ્યું હોવાથી, નિયતિ જેવો બકમડાટ કે અનન્ય જેવી ભીરુતા દાખવતુ ન હોવાથી, અને લેખિકાએ જેને Highlight કરવા તરફ જાણેજાણે અપૂર્ણ દુર્લક્ષ સેચ્યું હોવાથી ભાવક પર આ પાત્રનો જુદામ પ્રમાણમાં ઓછો થાય છે એ લેખિકાને જમાપક્ષે નોંધવું હોય તો નોંધી શકાય

આ આખી ય નવલકથા નિરર્થક પ્રલાપોની કથા છે એમાં પ્રલાપો પણ જુદા જુદા સ્તરે/પ્રકારે ઊતરી આવે છે

શબ્દસંયમનો અભાવ સમગ્ર નવલકથાને નિરર્થક પ્રસ્તારી, અસ્પષ્ટ કેવળ નાવીન્યાભાસી બનાવી મૂકતી કડી છે

નવલકથાનું પહેલું જ વાક્ય, “અધારુ છે, સ્થિતિ છે, ગિરતા છે” માં ‘સ્થિતિ છે’ એમ કહ્યા પછી ‘સ્થિરતા છે’ એમ કહેવાની કોઈ આવશ્યકતા પ્રતીત થાય છે ખરી ? ગિરતામાં જ એક પ્રકારના સ્થિરત્વનો ભાવ સમાવિષ્ટ નથી શું ?

તો ‘બધે જ ગતિ હતી, અવાજ હતો, જૂતકાળ હતો અને વર્તમાન કાળ પણ હતો’ એ વિધાનમા જૂતકાળને ગતિ શી રીતે હોઈ શકે એ સમજાતું નથી.

તો “અનન્ય શુ બોલે ? બધે નિયતિને લપસી પડવાની અણી-પર કોઈ નક્કર વસ્તુ, અનન્યની ઠાનીને પોતાના નખ પણ અદર ખૂ પી જાય એટલી પ્રયત્ન પકડથી પકડી હતી” એ વિધાન (૬૭)મા ‘નખ પણ અદર ખૂ પી જાય એટલી’ પ્રયત્નનાથી પકડો હતી એમ સીધું સગળ વાક્ય લખવાને બદલે ‘પ્રયત્ન પકડથી પકડી હતી’ એમ મૂંઝવીને શુ સિદ્ધ કરવું છે તે સમજાતું નથી. ‘પ્રયત્ન પકડથી પકડી’ એટલે શુ ? પકડથી લખ્યા પછી ‘પ્રયત્ન પકડ’ લખવાનું શુ પ્રયોજન ?

...થાની આલાસી ગતિ વધારવાના મોહમા લેખિકાથી શબ્દસયમ જળવાયો નથી અને એ ઉતાવળમા જ Clarity of languageનો ખ્યાલ પણ લેખિકાએ વિસારી દીધો હોવાનું લાગે છે. નિયતિના હાથ-મા માર્યો પત્ર આવી પડ્યાની વાતસ બધે લેખિકા આનું વિધાન કરે છે, ‘એક પત્ર ત્યારે કોઈએ જમણું હાથ ને તેમા કનમ પકડી હશે એમા શાહીના અક્ષરો કોઈ નિશ્ચિત હેતુથી ભડ્યા હશે પરંતુ એક પત્ર માત્ર નિશ્ચિત રેખા પાર થઈ ગયા પછી સમયની રેકર્ડનું સંગીત વાગતું બધ થઈ જાય તેમ” અહીં “પરંતુ એક પત્ર માત્ર” એ વિધાન એની અગાઉના વાક્યે જગાવેલ અપેક્ષા તોડીને પ્રવેશી ગયાનું લાગે છે એથી શાબ્દિક પ્રવાહિતા જોખમાઈ છે.

તો “જતા એ સ્વાત્તાની રાખને કાગળમા હિસેડી રૂચો વાગી દઈ વેસ્ટપેપરનામ્હેટમા ય નાખી દઈ શકતાં નથી” એ વિધાનમા નાખવાની છે રાખ અને એથી ‘નાખી ય દઈ શકતા નથી’ને બદલે ‘નાખી દઈ શકાતી નથી’ એમ હોવું જોઈએ લેખિકાએ નવનડથા લખના અગાઉ કોઈ સર્જકીય સમાનતાથી ટેવાવાનું મીકાઈ હોત તો લખ્યા પછી ફરી એકાદ વખત પોતાનું લેખન જોઈતપામી લેવાની બેદરકારી

દાખરી ન હોત. નિયતિના લગ્નસમારભ અગે લેખિકા ‘પગુ લગ્નસમારભેનો કોલાહલ, ઝઘડા અને વરખદલી કરીને વડીલો મોટેરાઓ શાત ખની ગયા હતા” આ વિધાનમા ‘વરખદલી કરીને’ એમ નોધીને શુ સૂચવવા માગે છે ? નિયતિને એનો પતિ કોણુ છે એની જાણ નથી શુ ? નિયતિ છેતરાઈ છે એ સાચુ, પગુ એ જાણે છે કે એ છેતરાઈ છે એટલે ‘ખદલી’માથી ઊઠતો છેતરયાનો ભાવ ગુંચ જાલી કરવા સિવાય ખીજો કોઈ હેતુ ભાવકપક્ષે સરતો નથી.

લેખિકા કોઈ પ્રસંગનુ આલેખન કરવા ખેસે છે ત્યારે પણ જે તે વિષય અગેની સ્થૂળ જાણકારીનુ બિનજરૂરી રીતે વર્ણન કરવાનુ ડહાપણુ ભાગ્યે જ રોકી શકે છે. ઓક્સિની, શ્વેતાના Inamethc clomex ની, અજુને ત્યા ખરખરો કરવા ગયેલ નિયતિ સોહિણી, અંજુની કપડાવત્તા અગેની વાતો એ આના ઉદાહરણાર્થે ગણાવી શકાય

નવલકથા માટે અનિવાર્ય એટલુ જ લેખનમા પ્રવેશે એવી કોઈ સજ્જતા લેખિકાએ કેળવી હોવાનુ સમગ્ર નવલના વાચન દરમ્યાન પ્રતીત થતુ નથી દા. ત. પ્રકરણ પનો પ્રારભ, “જાણે કોઈએ પૂછયુ હોય, શુ થયુ છે ? શુ થયુ હતુ ?” થી થાય છે અને એનો જવાબ આપવાનુ ટાળીને લેખિકા “વોટ ઇઝ ધ ડીફરન્સ ખીટવીન જાનિયા એન્ડ રાનિયા ?”નુ પિષ્ટપેષણુ લગલગ ખે પાના સુધી કરવા ખેસે છે કોઈ વાર્ષિક પરીક્ષામા પૂછાયેલ નોધના ઉત્તરરૂપે લેખિકા અહીં એક નિબધ “જાનિયા એન્ડ રાનિયા” પર ઘસડી મારે છે, જેની કોઈ અનિવાર્યતા આખી ય નવલકથા એકથી વધુ વખત વાંચવા જતા મને પ્રતીત થઈ નથી

જેનુ કોઈ Significance ન હોય એવા ધણા પ્રસંગો નવલકથામા આખેજ કરીને લેખિકાએ નિર્થક પ્રસ્તાર કરવામા પાછુ વળીને જોયુ નથી પાચમુ પ્રકરણ જુદી જુદી બિનજરૂરી વાતો સાથે

લખાતુ-રહે છે અને 'શુ થયું' છે ? શુ થયું હતું ?' એ પ્રશ્ન કરી પછી 'મેં પાને' ઊંઘાય છે, વળી ૬૦ મેં પાને પણ પૂંઘાય છે, પણ ૬૧ માં પાંત્રી પર પ્રકરણમાં 'પૂંઘું' થઈ જવા છતાં 'શુ થયું' છે ? શુ થયું હતું ?' નો ઉત્તર લાવકને મળતો નથી આમ ૫૦ થી ૬૦ પાના સુધી કેલો-થેના પ્રકરણમાં એક પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવા સિવાયની (આમ તો આખા પ્રકરણની અનિવાર્યતા કેટલી એ પણ એક પ્રશ્ન જ) બધી જ નિવાર્ય બાબતો, લેખિકાએ નવલકથાની સ્થૂળતા વધારવા હાકલે ગામી છે. લેખિકા પાસે અખૂટ શબ્દલગાર છે, પણ કેવી રીતે, વેડફી મરાય છે જ ક્ષણજી એમણે રાખી હોવાનું લાગે છે, કોઈ પ્રસંગ આલેખવા લેખિકા ખેસે છે, ત્યારે પ્રસંગોચિત પરિસ્થિતિની ખોતાને પૂરતી જાણકારી કે એના પ્રદર્શનાથે નવલકથાના મૂળ પ્રવાહને (૨) લોગે, પ્રસંગની પરિસ્થિતિની ઝીણામાં ઝીણી વિગતો-યાદી આપવાનું અને જો એ પ્રસંગ કે જાણકારી અવિપ્રયક હોય તો ખાસ જ, એ લાગ્યે જ લખ લખ કરવાનું, ટાળી શકે છે. દા. ત., ૧ લગનસમારણનું વર્ણન (૧૪).

૨. ૧૬મા પાના પર ત્રીજો પેઢેગ્રાફ આ રીતે શરૂ થાય છે, "નિયતિએ પોતાનો શણગાર પોતાના હાથે જ ઉતાર્યો ! કાનના એર્ગ, ગળાની માળા, કડનો ક દોરો, હાથની વીંટીઓ, અમોડાનો મધમધતો ફૂલગજગે, હાથના મોતીના ક ગન અને આખરે રેશમી-સાડીનો સુવાળો સર સર કરતો સ્પર્શ પણ તેણે અગ પગથી દૂર કર્યો" અહીં નિયતિએ પોતાનો શણગાર પોતાના હાથે જ ઉતાર્યો એટલું કહ્યા પછી એર્ગ માળાની વિગતોની, લાખા ન્યારે જાણતો હોય કે નિયતિ નવોઢારપે આલેખાઈ છે ત્યારે, અનિવાર્યતા કેટલી ? આના ઘરેણા, વસ્ત્રો, રસોઈ આદિ અગે કશુંક પાંચ-કહેવાનું લેખિકાને ન્યારે પણ પ્રાપ્ત થયું-છે ત્યારે ભરપૂર ઉદારતાથી, એની અનિવાર્યતા કે પ્રતીતિકરતા વિગે સહેજ પણ શર્કા કર્યા વિના પના ઘસડી ગટવાનો ઉદ્દેશ એમણે હસતે મુખે કરી લીધો છે

પુછાવે છે, ‘પાપડી ફેલવા માટે બા બેઠા છે’ તમે લોકો લસણ ફેલી (કે છોલી ?) નાખો, અને નહીં તો લસણની ચટ્ટણી કરાવી દો. પદ્મ માણસો આપણે ગણ્યા હતા ને હવે લાગે છે કે વીસનો અદાજ જ ડીક પડશે. મમ્મી કહે છે, કાળીજનું કાચુ પાકું ખીજું શાક કરી નાખીએ” — મા લસણ, પાપડી, કાળીજનું વાડીનું નવલકથાના વિકાસમાં શું અને કેટલું મહત્ત્વ ?

ધરેણીસ બધી (૧૮), સેથાની (૨૩ ; જમવાની (૨૧) વાતો, પાચ કે છ વારની ડ્રેલોન કે ચીકનની સાડીની ચર્ચા; સનદેરાઈઝડ, પોપલીનની (૯૩) વાતો, ગાદલાગોદડા તડકે ન ખવાની ધરેલુ વાતો (૧૪૦), ‘માકક ખૂબ થઈ ગયાની’; ટીકવેન્ડીની ડી ડી ટીની (૧૪) વાતો, “ફરી સોડાખારમા બાફવા” પડતા કપડાની વિગતો, પરેશના લયલા પ્રકરણની—લગ્નવિષયક કે ચિત્રપ્રદર્શનની વાતો, ધર-ઉપયોગી વસ્તુનું ‘ખમીસના બટન, એક બલ્બ છ મેંચબૉક્સ’નું વિસ્ટ, ઓફિસમાં રજા શી રીતે મજૂર કરાવી શકાય એની Procedure, એરડાની સજવટ અંગેની વાતો વગેરે માખતો લાવક ન જાણે તો કથાને કયા હાનિ પહોંચે એ સમજતું નથી શક્ય છે લેખિકાએ (‘સામ્રાત’માં રાધેશ્યામ શર્માએ નોંધ્યું છે તેમ) Physical reality પર લાગ મૂકવાનું ધાર્યું હોય તો પણ ૧૮૯૦માં હાર્ડીએ રોજનીશીમાં લખેલ આ શબ્દો ‘realism is not art’ બાબત સામાન્ય જાણકારી પણ રાખી હોત તો ઈગિતોથી પણ ઘણું બધું સૂચવી શકાય, ન કહીને પણ ઘણું બધું કહી શકાય એ વાત સ્વીકારવાની બૂલ ન જ કરી હોત.

ક્યાક ક્યાક સલાનપણે જ, આપોઆપ જ જ્યા ઈગિતોથી વાત લેખિકાથી થઈ ગઈ છે ત્યા પછી એ, એના સમીકરણો ઉકેલવાની બૂલ પણ કરી બેઠાં છે દા. ત છળસમસ્યાને અતે અનન્ય, સોનાના પ્રતીકનો થતો રહસ્યસ્ફેટ. લેખિકાએ લાવકને યુક્ત માનીને, અમણ

કે અખણ કે અસાત માનીને, એની કલ્પના પર ઠશુ જ છોડ્યું નથી અને એથી પોતાની કલ્પનાશક્તિ પર પણ ગંકા કરવાના કારણે પૂરા પાડ્યા છે લેખિકાએ જે એવું નામ ન છેપાડ્યું હોત તો પણ લેખિકા સ્ત્રી જ છે એની પ્રતીતિ સ્ત્રીવિષયક વર્ણનોમાની એમની એણું દિલ્લચસ્પી પરથી સહેજે થઈ શકે.

૪. અ. પ્રકરણોમા ક્રિયાવેગ અને ગતિશીલતાનો અમાવ એ આ નવલકથાની ખીણ એક નળગી કડી છે કોઈક પ્રકરણમા કથાનો વિકાસ થતો ક્યાક લાગે પણ ખેરો, પણ પગી જાહેરખંખર જેવા વિગત-પ્રાચુર્યમા, નિયતિના loud thinkingમા વાત આડે પાટે ચડી જાય અને પ્રદગ્ધને અને વળી લેખિકાને અચાનક મૂળ વાતનું સ્મરણ થયું હોય. એમ નવલકથાનો મૂળ તત્ત્વ ફરી જોડાય. નવલકથામા એટલું બધું યોગડ-થાગડ થયું છે કે એના મૂળ રંગ વિશે ભાવક ભુતવણીમા પડી જાય છે પ્રકરણ ઉમા પહેલા મિત્રોના આવવાની વાત થાય છે ને પછી વચ્ચે લાખા પ્રસ્તાર પછી અતસાગે વળી મિત્રોના આગમનની વાતના આલેખનનું અરણ થના એ વાતનો સાધો મરાય છે.

૪ બ લેખિકાએ જળસ્વાન અંગે ૭૨, ૭૩, ૯૩, ૧૦૪, ૧૦૫, ૧૦૬ પર દ્વિતીકાએ નોંધ—વર્ણનો આપ્યા છે

‘અનન્ય પોતાનું જળસ્વાન ગોઠવવા એઠા’. (૭૨)

એટલે જ તો તે જળસ્વાન ગોઠવવા બેસતો’ (૭૨)

‘અનન્યને જળસ્વાન ગોઠવવું અધરુ બની જતું’ (૭૩)

તેને લાગ્યું કે જળસ્વાન ગોઠવાઈ ગયું હતું. ધણી

દિવસ પછી અનન્યે એ ગોઠવી દીધું હતું’ (૭૩)

‘એક ભયંકર સ્વાન ગોઠવાઈ ગયું હતું, અનન્યના મનેમા’ (૯૫)

‘એક પેલા ગોઠવાયેલા જળસ્વાનને વિચારી જોયું હતું’ (૧૦૮)

તેણે ખુંદ (સ્વાન) ગોઠવી દીધું હતું.

આ દરેક વિધાનમા ‘ગોઠવાઈ ગયું હતું’ એમ કહીત લેખિકા

‘શ્રુતી તો હતી-જીવી જ નહોતી’

‘જે ગડી શકે છે તે સપૂર્ણ દુખી નથી જ’

‘સુખ અને દુઃખ માત્ર-પાર્ટીશનનો જ ફક્ત’

‘ન્યા કથું હતું જ નહીં, કોઈ ભૂમિ જ નહોતી ત્યાં કથું ન હોવાનું સુખ હતું’ (૬૪)

‘સમયને સમય પણ ન કહી શકાય એવી રીતે તે પસાર થતો હતો’ (૧૩૨) જેવા કાવ્યાત્મક વિધાનો કે ૧૩૬, ૧૩૮, ૧૮૦ પ્રક્રિયા પગના વર્ણનો સરોજબહેન કોઈ લેખિકા હોવાની પ્રતીતિ તો આપે છે, પરંતુ ધૂમકેતુશાઈ આવા વર્ણનો કે વિધાનો નવલકથામાં ઓગળી જઈને સમરસતા નથી કેળવી શકતા એટલે એમના હોવાનું પ્રયોજન પણ કોઈ સિદ્ધિ લેખિકાને રળી નથી આપી શકતું

‘લેખિકાએ જ નવલકથામાં કયાય નોધ્યું છે તેમ આખીય નવલકથા એક જ અક્ષર પર ઘસાયા કરતી રેકર્ડની પીન જેવી કયાક અટકી ગઈ છે નિયતિસદ્ભેદે લેખિકાએ કેટલાક વિધાનો આમ નોધ્યા છે,

“કથુક ચૂકી જવાયુ. ના, કથુક ખોવાઈ ગયું છે એ ગોધવાની પ્રક્રિયામાં ઊવાડા પડી જવાનો ને પકડાઈ જવાનો ભય બધાને પજવે છે”

અતિમ વિધાનમાં ‘બધાને’ સ્થાને ‘લેખિકાને’ એમ મૂકીએ તો મને લાગે છે કે ‘નાઈટમેર’ને યોગ્ય ન્યાય થયો ગણાશે

અતે છેક ૧૮૬૭ માં ‘ધ વેસ્ટમિનિસ્ટર’ નવલકથા અંગે કંગ્રેસ ટકોર ‘The average novel is simply an abortion’ ‘નાઈટમેર’ અને એના જેવી બીજી નવલકથાઓને કેવો સરસ ન્યાય કરી આપે છે ?

મેજ

રતિલાલ 'અનિલ'

એરડામા ખૂણે પડેના મેજ પરનો ઝાખો લેમ્પ માગી મામે ત્રેવા કરે છે. પ્રતિભાની આખ પણુ કેવી જાણી પીણી હોય છે ! હુ આખ મીંચુ છુ અને મને મેજ પર ઝૂકેવો જોઈ છુ ! મેજ દોઈ દેવ લાગે છે-એની સમક્ષ ફેટલી ચે વાર ઝૂકયો છુ અને વળી અદિમતાની વાત પણુ કરી છે ! દોઈ દોઈ વાર આગળીથી અક્ષર પાડવા માટે દિવસો સુધી મેજ પામે ગયો નથી, ધૂળ ચઢવા દોધી છે અને અક્ષરમાવે એના પર આગળીથી દોઈડ વિચિત્ર ભાત પાડી છે ! ધૂળ પર દોઈ અક્ષર પાડવાનુ મને ગમતુ નથી, ધૂળમા કશીક અપરિચિત આકૃતિ કે આકાર પડે ત જોઈ રહેવાનુ ગમે છે.

એક વાર મેજ પર ખાડનો કણુ પડી,ગયો હરો તે ખેચી જતી છાડીએ ધૂળમા એક કેડી વાડી હતી વિરાટ રણુમાથી એક ઊંટ ચરકી ગયુ હોય એ કલ્પના ગમે એની છે રેતી પર ચાતવુ એ શુ ગકય લાગે છે ? અગળચડી મપાટી પરથી સગકલુ આમા કરોડ ડાઘા-ભાસ છે

આ મેજ પર દોણી ટેકવી, લમણે આગળી ટેકવી કવિ નર્મદની જોમ ઝાગી પડાવવાનુ મને કદી સ્પૃશ્ય નથી મેજને સેળત મ પડા વગ માટે દોઈએ મને મોકલી આપ્યાનુ કાનતરુ ઝૂં લાગે છે, મેજને મે વાગવાનુ જુદા જુદા અરૂપે કલ્પુ છે પણ ટેકલુ અને ઊલુ હારમોનિયમ વગાડવાની છગ્ગા થઈ આવે ! પણ મેજ ડીનગ ટેબલ થઈ શકે છે, ઊલુ હારમોનિયમ નહીં ફેટલાક લોકો મેજ પર ટાઈપગ્રાઈટર મૂકીને આગળી ચનાની એક વિચિત્ર પ્રકારનુ હારમોનિયમ વગાડવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

મેજના ખાનાને ખેચીને-હડસેલીને બાણે મેજના અસ્તિત્વને બાણવાનો મે વારવાર પ્રયત્ન કર્યો છે એમા મારી નિરાશા, મારી નાનકડી નિરાત આવાસન મૂકુ છુ અને કાઢી લઉં છુ કોઈ કોઈ વાર તો ખસ એમ જ ખાના ખેચીને ફરી હડસેલી દેવાની રમત અનાયાસ ચાલ્યા કરે છે મેજ પરની ટાકણી ક્યારેક સમય પસાર કરવાનું માધ્યમ બની બન્ય છે મેજનું ખાનું ખેચવું 'હડસેલવું', ટાકણી ખોસવી અને ખેચવી, મોઢામા મૂકવી અને ફરી ખોસવી, હોડ પર ટાકણીના ટોચકાની નાનકડી ઠડક અને કશોક સ્વાદ રહી બન્ય છે.

લખવા લીધેલા કાગળથી ટેબલની સપાટી લૂછવાનો ઉપક્રમ પણ એક વિશિષ્ટ ધસારાનો અનુભવ કરાવે છે. કાગળની પીક બેતા વર્ષાઋતુમા લાગે કે મેજને પણ પરસેવો વળે છે, અખબારની કચેરીમા કપાળે પરસેવો વળે ત્યારે ન્યૂઝપેપરનો કટકો રૂમાલ બની બન્ય છે

કોઈ માણસ પોતાની અનેકવિધ નિરર્થકતાઓનું કેન્દ્ર રસોડું, દીવાનખાનું કે શયનગૃહને બનાવે છે. પણ મેજના માધ્યમે નિરર્થક ચેષ્ટા કરવામા જીવન પસાર કરનાર પ્રત્યે કશોક સારો ભાવ સેવવામા આવે છે ।

ઘૂટણ પર પાટિયું મૂકી લખવામા એક આગવી આત્મીયતા છે ગોદમાં કશું કે લીધું છે, એ ભાવ જ વાત્સલ્યસૂચક છે ગોદમાં લઈ જાતી-એ રાખી ઘૂટણે ટેકવું છે, કાળે હાથે પકડવું છે, જમણે હાથે લખાય છે . બહુ નજીકથી મૂગા મૂગા વાત કરવાની ટેવ પડી બન્ય છે.

આ મેજ સાંસ્કૃતિક ગૌરવ અનુભવતું હશે । ફાઈલો વેકનાદું બપોરની મેજ હુ નથી, મા । પર તો ટોલ્સ્ટોયનું પુસ્તક છે । ટોલ્સ્ટોયે સુધારીકામ પણ કરેલું, પણ પોતાનું મેજ એમણે ઘડેલું નહોં આ વિચાર સાથે મેજ પર આગળીના ટકોરા માર્યા કરું છું ..

આપણે સાક્ષીભાવે નિરર્થકતાની વાત કરીએ એ જ કદાચ અસ્તિત્વ છે । મેજ પરનું કલોક એકધારું કેમ કરીને વરસાદની રાતે તમરા એકધારો રવ કર્યા કરે એમ ટક્ ટક્ કર્યા કરતું હશે ।

નિરર્થકતાને પણ સાદ કરીને શ્રાવ્ય મનવાનું અને અસ્તિત્વબોધ
કાવવાનું ગમતું હતું.

હું ઘડિયાળ નથી કારણ કે સતત લખતો નથી ક્યારેક આમથી
તેમ પુસ્તક ખસેડું છું, આગળથી ટકાવ કરું છું, ધૂમ્રમા કળુક
ચીતરું છું, પછી ધૂળ ખાંખેરું છું સપાટી લૂછું છું થોડીક ટાકણીઓ
લઈ તેની ભાત રચાય આમ તેમ ગોઠવું છું, નાઈટ લેમ્પને બસ મેજ ખાતર
ઑન ઓફ કરું છું, હું કંઈક કરું છું એવું લાગે જ છે અને મેજની
સાક્ષીએ, એટલે કદાચને આ ધૂમ્રમા ગૌરવભર્યું પણ ગણાય છે !

નિરર્થકતાને આપણે ગૌરવ બક્ષીને જ સહ બનાવી મૂકીએ

કોઈ કોઈ વાર બસ, મેજ પાસે નિક્કિય બેસી ગહું છું .જાણે
કશાકની ગહ જોયા કરું છું. કોઈ બારણે, કોઈ ઝરુબે કોઈ ડેવીએ
રહી રહ જોયા કરે છે, હું મેજ પાસે બેસી ગહ જોના કરું છું
વિરહનો તીવ્ર ભાવ અનુભવું છું, આગળના ટાયકા ફેડું છું, ખુરશીના
હાથ પર હાથ મૂકું છું, વળી બોળે મૂકું છું, બને હાથ ખીટું હું
એકાદ વાર માથે હાથ ફેરવું- છું. - ભીંત પર ગંગેળી કુદાને ઝડપવા
ચેતરો ગોઠવે છે તે જોના કરું છું

આ બધું ફેટલું નિરર્થક છે ! પણ ત્યારે સાર્થક શું છે ?
મેજને શું, કોઈ કાગ્જન પાને બેઠો છો કે કવિ ? કવિ ખુશી પર
મેજ પાસે બેઠો હોય, એ જ જેલુ વિચિત્ર લાગે છે ! મેજ-ખુશીના
તમામ સદર્ભો એને વળગે છે અને એ કેવો એક માર્ગજનિક બાણ
બની જાય છે ! કહી કોઈ કવિનો સદર્ભ મેજ-ખુશીને વળગ્યો છે
ખરો ? કોઈક મેજ પર સદર્ભગ્રન્થ હતો, વણખરા પર તો- શાહીના
હાથ, સિગારેટની ગાખના રજકણ, તમાકુની ગંધ, આના કપના ગોળ
હાથ અને ફૂલસંકેપ સાર્થકનો એક ફૂટપાથ જ હોય !

હવે ટેબલલેમ્પ છુટાની નાખવો જોઈએ-એના અજવાળ, એની
પાસે અનેકવિધ નિરર્થક ક્રિયા કરતી એક વ્યક્તિ દેખાયા કરે છે અને
કેટલાં ભિન્ન-ભિન્ના કર છે

પ્રતિષ્ઠા

પ્રતિષ્ઠા માટે સામાન્ય માણસો જે અનેકવિધ શિષ્ટ, સાસ્કારિક કાવતરા કરે છે એના મૂળમા સમાજ અને સામાજિકતા રહેલા છે, આદિવાસીને પ્રતિષ્ઠા માટે કશું શિષ્ટ કાવતરું કરવાનું પ્રયોજન નથી. એના પીપળામા રહેતું ભૂત એને ખીવડાવે નહીં, એટલી જ એની અપેક્ષા. એ મહાન હોય તો એ મહાન હોવાની પ્રતિષ્ઠાથી એ અચ્છાત છે એટલે પ્રબંધ/પ્રયોજન/ઉપક્રમ/સેવાયત્ર/પદવીપ્રાપ્તિ મટેની કહેવાતી યોગ્યતા/દાન/આરંભલેખ/સન્માન સમારભ/પ્રમુખપદ/ઇનામ-અકરામ માટેના શિષ્ટ કાવતરામા પોતાના અસ્તિત્વને ગૂંચવતો નથી, તેમ એ ગૂંચ તો સાસ્કારિક કે સાસ્કૃતિક સાથિયો-સ્વસ્તિક છે એવા સામાજિક છળમા પડતો નથી. કારણ, એનો સમાજ તો એને પોતાનું જાપરું હોય, ખાવા ભોગ રોટલો હોય, સાચવવા સરખું ઘરનું માણસ અને અવસરે ભિમળકાથી ગાર્દ-નાચી જાણે છે એટલાથી જ એને પ્રતિષ્ઠિત સ્વીકારી લે છે.

ઋષિ તપોવનમા રહેતા કારણ ત્યા સમાજ નહોતો, કહેવાતી સામાજિકતા નહોતી, એટલે તે સ્વયં પ્રતિષ્ઠ હતા, પોતાની આત્મીય રમણીયતાથી સંપન્ન હતા અને કૂળ આપે ધરન્તુ માનયત્ર ન આપે એવા વૃક્ષો અને આનંદ આપે એવા પશુ-પક્ષીઓ જ આસપાસ હતા.

—અ. □

માનવી

ડૉ. મુરેશ હ. જોષા

માનવી પોતાના હૃદયને, માણસ પુણ્યના - મ પાળતો થઈ
જાય એના નહોર અને દાતને ભૂલી જાય એવું હું લખવા ઇચ્છતો
નથી પણ હું ખ કોઈ વાર પત ગયા જેવું નાજુક હળવું જનને ઊડી
જાય એવું પણ જાને, એવી આશા પણ હું મૂટવી લેવા ઇચ્છતો નથી
હું લખીશ કોઈવાર વાણીને નવજન શિશુની જેમ વહાન કરીશ તો
કોઈ વાર, એના મોઢાપણને રાખી હયમચાવી પણ નાખીશ

આમ છતાં જો હું મારા નામના અક્ષરો જ ઘૂટ્યા કરીશ તો
આ જગતની, વેદનાની અને આહવાદની આખી ય જારાખડીને ક્યારે
વાચી શકીશ ? જે કવિમિત્રો આ જગતમાં રહ્યા નથી તેમની કવિતા
પણ મારે જીવવાની છે, અગત્ય ગોઠ ખૂબ જાણે છે એને ય
એની પાખો પસારીને મૂકીથી જીવાયેલા આકાશમાં ઊડવા છોડી દેવો
જોઈએ. પણ 'આ ગોઠ મને આટલી કવિતા આપશે, આ શોકમાંથી
હું આટલું ઉપજાવી શકીશ' એવી ગણતરી કરનારના હૃદયની ટૂંપણતાનો
કોણ ગોઠ કરશે ?

સાહ્ય સ્વીકાર

વિસ્તરતું રહેશે આકાશ: કાવ્યસંગ્રહ રીટા ભટ્ટ પ્ર. લીના
પબ્લિકેશન ૨૦૩૨, આતાસાઈ ગેડ, લાવનગર, મું. આઈ. રૂપિયા.

સાહિત્યવૃત્ત

‘સુગોષ્ઠી’ની ૨૪/૬ને રવિવારે મળેલી બેઠકમાં હવે પછી વડોદરા સુરેશભાઈના ઘરે તેમને મળવા/ચર્ચા કરવા ૧૫/૭-રવિવારે જવું એવું નક્કી થયું. તે મુજબ રતિલાલ ‘અનિલ’, રવીન્દ્ર પારેખ, બકુલ ટેલર, નરસિંહ પરમાર, વિજય શાસ્ત્રી અને અજિત ઠાકોર ગયા હતા. સુરેશભાઈ ને ત્યાં વડોદરાના મિત્રો શિરીષભાઈ તથા ભારતીબહેન, નીતાબેન ભગત તથા અન્ય વિદ્યાર્થીમિત્રો પણ ઉપસ્થિત હતા. સવારે ૯-૩૦ થી સાંજે ૭-૩૦ સુધી બે બેઠકોમાં નીચેના ત્રણ મુદ્દાઓ ચર્ચવાના હતા • ૧. ભાષાવિજ્ઞાન અને સરચનાવાદ, ૨ શેખ, રાવજીની કેટલીક રચનાઓને નિમિત્તે અછાંદસ કવિતાનું સ્વરૂપ ૩ લેખીરીન્ય (કિ. ભ.)

આ ત્રણ પૈકી ભાષાવિજ્ઞાન અને સરચનાવાદ વિષય નવોસરો અને જટિલ હોવાથી સુરેશભાઈએ સળગ ત્રણેક બેઠકોમાં હવે પછી એની ચર્ચા કરવા સૂચ્યું. બાકીના બે વિષયો પૈકી સવારની બેઠકમાં અછાંદસ કવિતાના સ્વરૂપ વિશે વિગતે વાત કરી સુરેશભાઈએ શેખની ‘મૃત્યુ’ કવિતાનું વાચન-વિશ્લેષણ કર્યું હતું. આપણે ત્યાં બધા કવિઓમાં ક્ષુદ્ર વસ્તુઓ ક્ષુદ્ર રીતે આવી. પીડિતો તરફ અનુકંપા, વિશ્વશ્રાંતિ, શોષણમુક્ત સમાજની કલ્પના તથા ક્ષુદ્રમાં છૂપાયેલી મહત્તા જેવાં તત્કાલીન કાવ્યવલ્લભોના મૂળ ન હોવાથી તે ખોટા પડ્યા એમનીનીજ ‘ખચ્ચર’ પર કવિતાઓ રચી નોબેલ પારિતોષિક સુધી પહોંચ્યા બ્યારે આપણે ત્યાં ક્ષુદ્ર વિષયો વિશે કાવ્યો પણ ક્ષુદ્ર જ ગયાયા. આપણે ત્યાં પણ પશ્ચિમની માફક છદ્દોને કારણે પરપરાગત લઢણો જન્મી હતી બોદલેર જેવા કવિએ એપિકમાં યોગ્યતા હેઠાંમીટરનો ઉપયોગ પેંગ્સની કલ્પના નિરૂપવા કર્યો, અને એમ લવ્ય છદ્દને ક્ષુદ્રતા નિરૂપવા ‘પ્રયોજ નવુ એસ્થેટિક ફક્શન સંજયુ’. આમ પશ્ચિમના કવિઓ આપણા કવિઓ કરતા વધુ પ્રયોગશીલ તથા પોતાના રસકીય પ્રયોજનને વરેલા હતા.

કવિઓના અવહારની ભાષા સાથે કવિતાનું અનુસધાન સાધવાના વલણે અઞ્ઞાદસની દિશા લણી કવિતાને વાળી આપણે ત્યાં એ અનિવાર્યતામાથી પ્રથમ યતિબદ્ધ શિથિલ થયો. એ પછી કલ્પનોનું પ્રાયુર્ધ, ઇન્દ્રિયવ્યત્યયો, કવિનો પાત્ર તરીકે પ્રવેશ. આત્મવિકાસના જેવા લક્ષણો સ્થિર થયા, અઞ્ઞાદસમા લય રચવાનું કામ અતિ મુશ્કેલ છે. શબ્દોના વજન પારખતા હો, શબ્દો-શબ્દો વચ્ચે સંતુલન રચતા હો, તો અઞ્ઞાદસના પ્રાણરૂપ એનો લય પ્રગટતો હોય છે. હું ઉત્સાહમાં આવીને બોલવા લાગુ ને પછી મને લાગે કે સાંજગનાર તો અન્ય-મનસ્ક છે ત્યારે પકિત તૂટે આવું બેકકાઉન ઓવ, કોમ્યુનિકેશન ક્યારેક પકિત તોડે, તો ક્યારેક રોષ કે વિરતિ પકિત તોડવામાં કારણ-ભૂત હોય. લય આ બધાથી પ્રગટતો હોય છે વર્ણાનુપ્રસ, યમક વગેરેને લય કહી ન શકાય.

સુરેશભાઈએ અઞ્ઞાદસની ભૂમિકા બાધી શેખની ‘મૃત્યુ’ કવિતાનું વિશ્લેષણ કર્યું હતું. બપોર-પછીની બેઠકમાં રાવજીની ‘મધ્યરાત્રે’ તથા ‘શયનવેળા ગ્રેયસી’ જેની શિખરિણી વૃત્તમાં રચાયેલી રચનાઓના ભાવવિશ્લેષ, લય તથા ભાષાને “જ કર પ્રજ્વલિતને મળ્યા પછી” તથા “ઠાગાઠેયા” જેવી અઞ્ઞાદસ રચનાઓ સદર્ભે કંઈ કંઈ રીતે જુદા પડે છે તેના વિશ્લેષણ દ્વારા રાવજીની ઞાદસ તથા અઞ્ઞાદસકૃતિઓની પુનઃનાત્મક ચર્ચા થઈ હતી.

ત્યાર બાદ ‘લેખીરિત્ય’ (કિશોર જાદવ, નુ વાચન કર્યા બાદ એની દુર્બોધતા, કલાત્મકતા, પ્રતીક-કલ્પનયોજના, પરિવેશ, ભાષા આદિની ચર્ચા થઈ હતી. સુમન શાહની વિવેચનનોંધની ભારે ટીકા કરી આ વાર્તામાં કોહેમીત્ર સેન્ટર જ નથી, એવું પ્રતિપાદિત થયું હતું. વાર્તામાં દુર્બોધતા અને પ્રતીકયોજના જણાતી જ નથી હોમ્પિટલનો પરિવેશ અને થોડીક ચિત્રવિચિત્ર કલ્પનાઓ ઉમેરી આ વાર્તા લખાઈ છે કાફકાના ‘ડોક્ટર કે રાનીના ચિત્રનો ઉલ્લેખ આગતુક છે રાક્ષીના ચિત્રમાં

(અનુસધાન પાના નં ૧૭ પર)

લંડનમાં ગુજરાતી ભાષા-સાહિત્ય-પરિષદ

ગ્રેટ બ્રિટનમાં, લંડનમાં સ્થપાયેલી ‘ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી’ બ્રિટનભરના ગુજરાતીભાષી કવિ, લેખકો અને સાહિત્યરસિકો વચ્ચે તે મિલનરૂપ સેતુ બની રહી છે આ માટે તે ભારતના અને લંડન પધારતા વિશ્વની સાહિત્યિક પ્રતિભાઓને નોતરી તેમના મિલન પ્રવચન અને કાવ્યવાચન અને ચર્ચાસભા યોજે છે

ભારતીય સંસ્કૃતિ, કળા અને સાહિત્ય વિશે વિચારવિમર્શ કરવા અને એવી પ્રવૃત્તિને વિકસાવવાનું આયોજન કરવા હવે તે ભાષા સાહિત્યપરિષદ યોજી રહી છે.

ઓગસ્ટ માસની રજાઓમાં લંડનમાં આ પરિષદ-અધિવેશન લંડનમાં મળી રહ્યું છે. એક સપ્તાહ અધિવેશનના ધોરણે યોજાયેલા આ કાર્યક્રમના પ્રસંગે એક સાહિત્યિક માહિતીસભર પુસ્તિકા પ્રગટ થશે, સાહિત્યિક ચર્ચાસભાઓ, કવિસમેલન, પ્રવચનો, સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ, ગુજરાતી ચિત્રકારો-કળાકારોનું મિલન આદિ કાર્યક્રમો યોજાયા છે

આ પરિષદનું ઉદ્ઘાટન બ્રિટનના રાજકવિ સર જ્યોત બેટ્ઝલેન કરશે, અતિથિવિશેષ હશે લંડન ખાતેના ભારતના હાઈ કમિશ્નર-લેખક શ્રી નાનાસાહેબ ગોરે ચિત્રપ્રદર્શનનું ઉદ્ઘાટન પ્રેન્ટના લોડ મેયર, પ્રેન્ટ ઇન્ડિયન એસોશિયેશનમાં ૨૮, ઓગસ્ટે કરશે. આ પ્રસંગે બ્રિટનના સલાહિત ગૃહસ્થો, મહિલાઓ હાજર રહેશે આ પરિષદ પ્રસંગે લંડનમાંના તમામ પુસ્તકાલયો ‘ગુજરાતી સાહિત્યસપ્તાહ’ ઊજવશે પરિષદમાં (૧) બ્રિટનમાં ગુજરાતી ભાષાની સ્થિતિ, તેના વિકાસવૃદ્ધિના ઉપાય અને યોજના, (૨) બ્રિટનમાં ગુજરાતી સાહિત્યની સ્થિતિ અને સર્જનાત્મક પરિબળો, (૩) બ્રિટનમાં ગુજરાતી સમાજની સાંસ્કૃતિક, સામાજિક અને સાહિત્યિક સવાદિતા

૨૧મી જુલાઈએ રાવજી પટેલની કવિતાનું વાચન થયું હતું

-સાહિત્ય સંગમ, મૂરત તરફથી શ્રી વ્રજ માતરીની નવવક્ત્રી
'ભિડા કૃવા ને ટૂંકા દોરડા' પ્રગટ થઈ છે

-શ્રી હમમુખ એમ દોશીની નવવક્ત્રી 'શોરિસા' પ્રગટ થઈ છે

-ડૉ. જયત પાઠકને ગુજરાત સાહિત્યસભા તરફથી અમદાવાદમાં
ગઈ તા. ૨૮/૮ ના રોજ ગુણજિતરામ સુવર્ણચંદ્ર એનાયત થયો.

(અનુસંધાન પાના નં ૪૫ તુ યાતુ)

સમય મામના લોચાની માફક લખડતો નહી પણ ઓગળીને ઓગડાવ
થઈ જતો નિરૂપાયો છે વાર્તાકાર ચિત્રને સમગ્ર શક્યા નથી અને
આ ઉલ્લેખથી ડૉ. સુમનને ભરમાવ્યા છે તેમ અન્ય મુગ્ધ વાચકોને
પણ ભરમાવવાનો જ ઉદ્દેશ છે. વાર્તામાં પ્રયોજાયેલી ભાષા પણ અનેક
પ્રશ્નો ઊભા કરે છે વિગતો તથા વર્ણનોમાં અસંગતિ હોવાથી પરિવેશ
રચાતો નથી ડૉ. સુમન જે તત્ત્વચિંતન કૃતિમાંથી નકુતુ હોવાની
વાત નોંધે છે તે તો ગોઠવી કાઢેતુ જણાય છે ડૉ. સુમને પ્રતીકોની
જે યાદી આપી છે, તેના પર પણ અશ્વર્થ વ્યક્ત થયું હતું વાગ્દેવમાં આ
કૃતિમાં એકેય પ્રતીક જોવા મળતુ નથી મુગ્ધ વાચકને સુવાચ્ય બની ગઈ
તેથી આ વાર્તા છે વાર્તાના નાયક વિશે, તેને નડેના અકસ્માત વિશે, હૉસ્પિ
ટલ વિશે, એન્સ-રે-ગારી-માણસો વિશે અતિરૂપિત આલેખન વાર્તાકારનો
ઉપગ્રસ્ત ઉદ્દેશ પ્રગટ કરી દે છે “ખડિત પૂછડાવાળા કલ્પનો” જેવા
પ્રયોગ તથા રચનાની સશક્ત ભૂગોળ, ગણિત, વ્યાકરણ આવી આવી
ડૉ. સુમનની મેનરીઝમ ભાવકને ગેઝરને દારે છે વિધાનો ભાગે અવાજો
ઉચ્ચારવાથી સ્વીકારાઈ જશે એવી ડૉ. સુમનની વૃત્તિ અન્ય નોંધોની
માફક અહીં પણ જોવા મળે છે આમ આ અત્યંત નમળી વાર્તા છે
‘સગોળી’ની આવતી બેઠક પમો ઓગરુદે કામળા ખાતે મગશે
એવું નહીં થયું હતું. તેમાં ‘સાપાવિજ્ઞાન અને સગ્યનાવાદ’ વિશે
સુંદેશનાઈ વક્તવ્ય આપશે

—અનિલ ઠાકોર

ગ્રામ વિકાસ

અંગે અંત્યોદય

ગુણવત્તા સરકારના

બે મુદ્દાઓ

રાજ્યની વાર્ષિક યોજનાની ૭૦ ટકા જેટલી રકમ ગ્રામડાંના સર્વાંગી ઉત્કર્ષ માટે ફાળવીને અમલમાં મૂકાયા છે આ

કાર્યક્રમો:-

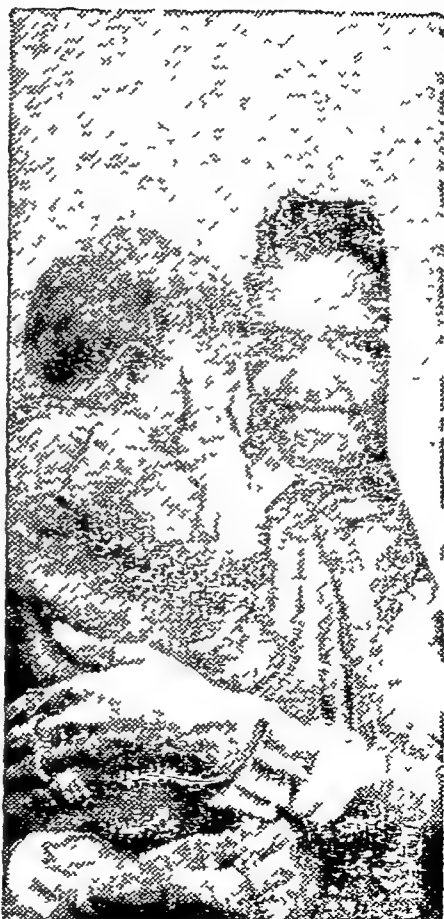
- સકલિત ગ્રામવિકાસ
- પ્રિતી અને સલગન કાર્યક્રમો
- આરોગ્યોગ અને આમભાર્ગોના વિકાસ
- ઝડપી ગ્રામ વીજળીકરણ
- આમપાણી પૂરવઠા મોજનાઓ
- ગ્રામ આરોગ્ય સેવાઓમાં વૃદ્ધિ
- પ્રાથમિક શિક્ષણનું વિસ્તરણ
- ગ્રામ રોજગારીમાં વૃદ્ધિ
- વધુ જમીનને સિંચાઈ
- સ્થાનિક વિકાસ કાર્યોને પ્રોત્સાહન
- પૂરક વ્યવસાય માટે સહાય
- ગ્રામડાંને દત્તક લેવા પ્રોત્સાહન
- ગ્રામ વિકાસ સંસ્થાઓના કાર્યક્રમોનું વિસ્તરણ
- રુરલ ટેકનોલોજી ઇન્સ્ટિટ્યૂટ તથા માર્કેટીંગ ઇન્સ્ટિટ્યૂટની સ્થાપના
- કામના બદલામાં અનાજની યોજનાનો અમલ.

ગુણવત્તા

ગ્રામજનવર્ગમાં

તમામ ધંધાકાર

અભિનવ ગ્રામ નિર્માણ

માહિતી-ગુજ'૭૬

ભૂપત વડોદરિયાની
તપલકથાઓ

પલ પલ વ્યાકુળ પ્રાણ	૧૯-૫૦
તાગ હોયે માગે પ્રીત	૧૯-૫૦
જપતપ જૂઠા, સાચી પ્રીત	૧૫-૫૦
ભવોભવની પ્રીત	૧૯-૫૦
મોતના પીજો	
તરંગા પ ખી	૧૫-૦૦
સ્વપ્ન પ ખી	૧૩-૦૦
એક નકાગી છોકરી	૧૩-૦૦
બીજુ યોવન	૧૨-૦૦

શાળા-ઉપયોગી નાટકો

નાટકોની દુનિયા — યશવત મહેતા	
શાળા-ઉપયોગી નાટકો — રજની શેઠ	
ભજવો નાટકો — બળદેવ મોલિયા	
મહેલા નાટકો — મુરેશ ગાધી	
ક્રિશ્નાગેના નાટકો — પ્રા. હસિત બૂથ	
(દરેકના રૂ ૩ આદી, રોકડના રૂ ૧૫)	

ભૂપત વડોદરિયાના

ચિત્રનલેખોનો સંગ્રહ

ધરેભાઈ	૧૨-૦૦
પ ચગળ (ચિત્રનલેખો)	
પ્રીતમલાલ મળમુદાર	૮-૦૦

કાવ્યસંગ્રહો

મૂર્ચના ગોળાને ભેટવા	
જતા — નાગરાજ	૩૦-૦૦
કાલિન્દી — જનક નાયક	૧૨-૦૦
કૂલડા — હેતલ મોદી	૨-૦૦
ઇન્દિરા ગાંધીના કારનામાઓની	
શ્રુતવનારી દાર્શન	
ગોલ ધ પ્રાઇમિનિસ્ટર્સ એન	
	રૂ. ૩૫-૦૦

લજપતરાયક નાટકો

નવા નવાં નાટકો — પ્રા. હસિત બૂથ	
તખ્તાવાયક નાટકો — રજની શેઠ	
નાટકો જ નાટકો — મુરેશ ગાધી	
રગલીલા — ચ. ચી મહેતા	
હસાહમના નાટકો — હરીશ નાયક	
(દરેકના રૂ ૫, રોકડના રૂ ૩૦-૦૦)	

આયુર્વેદનાં પુસ્તકો

લાભકર કર વજર 'પુનર્વસુ' ની બાર	
ગેગપુત્રિકાઓ મેટના રૂ ૨૪-૦૦	
ધર ધરનો વૈદ	૧૩-૫૦
ધર ધરના ઓપો	૧૩-૫૦
અભિનવ કુદરતી ઉપચાર	૧૩-૫૦
યોગામનો અને આરોગ્ય	૧૩-૫૦

સાહિત્ય-સંગમ, બાંધા સીદી, ગોપીપુરા, સુરત-૧.

With Best Compliments

From

[SHRI AVDHUT - KRUPA]

SHYAM TAILORS

LADIES TAILORS

Soni - falia, opp. Arya - Samaj Hall,

SURAT - 1.

Phone C/o 24303

કુંકાવટી

અંગ્રેજી, ૧૯૭૯

કમિતા
અર્થે ઓગોસ્ટીન
(રમની પ ચાલ)
(મિલોડ કાપડિયા)
ચેવગેના ચેવતુગેન્ડે
(અવનિત દેવે)
પનિય
અવનિત દેવે
મુલાના
આ અગવિ દે પી દેવે
વાના
જુ મુજાવકર
નાદિન
મલીગ વ્યામ
આમ્યાદ
અમ્યાદ અલ્લદ
ચિલ્લ શામી

ગ્રામ વિકાસ અને આંત્યોદય જાળના સરકારના બે ગુરુમંત્રો

રાજ્યની વાર્ષિક યોજનાની ૭૦
ટકા જેટલી રકમ ગામડાંના
સર્વાંગીઉત્કર્ષ માટે ફાળવીને
અમલમાં મૂકાયા છે આ
કાર્યક્રમો:-

- સ કલિત ગ્રામવિકાસ
- ખેતી અને સ લગત કાર્યક્રમો
- આમેધોગા અને
ગ્રામમાર્ગોના વિકાસ
- ઝડપી ગ્રામ વીજળીકરણ
- ગ્રામયાણી પૂરવઠા યોજનાઓ
- ગ્રામ આરોગ્ય સેવાઓમાં વૃદ્ધિ
- પ્રાથમિક શિક્ષણનું વિસ્તરણ
- ગ્રામ રોજગારીમાં વૃદ્ધિ
- વધુ જમીનને સિંચાઈ
- સ્થાનિક વિકાસ કાર્યોને
પ્રોત્સાહન
- પૂરક વ્યવસાય માટે મહાય
- ગામડાને દત્તક લેવા પ્રોત્સાહન
- ગ્રામ વિકાસ સ સ્થાઓના
કાર્યક્રમોનું વિસ્તરણ
- રુરલ ટેકનોલોજી ઇન્સ્ટિટ્યૂટ
તથા માર્કેટીંગ ઇન્સ્ટિટ્યૂટની
સ્થાપના
- કામના બદલામાં અનાજની
યોજનાનો અમલ.

**ગુજરાતના
ગ્રામજીવનમાં
તાળાં ધબકાર**

અભિનવ ગ્રામજીવનમાં

કુશાવટી

અપ્રેમ્પર
૧૯૭૮

સાહિત્યસર્જન
અને વિચારોનું
મર્મલક્ષી માસિક

વર્ષ ૨૦ : અંક ૨૪૬ : મૂલ્ય : દોઢ રૂપિયો

દર માસની ૫ દરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે.

વાષિક લવાજમ

દેશમાં રૂપિયા ૧૨, બે વર્ષના રૂ. ૨૩, વિદેશ - શિલિંગ ૩૦ (દરિયાઈ ટપાલથી), પાંચ પાઉન્ડ (હવાઈ ટપાલથી), મેગઝીન એજન્સીઓ અને બાણીતા ગ્રંથવિકેતાઓને ત્યાં લવાજમ ભરી શકાય છે. કોઈ પણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે. લવાજમ અને વ્યવસ્થા અંગેના તમામ પત્રવ્યવહાર રતિલાલ 'અનિલ', ૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨ સરનામે જ કરવો.

‘કુશાવટી’ કવિતા, વાર્તા, ગદ્યખણ્ડ, નિબંધિકા, વિવેચન આદિ સાહિત્યિક ધોરણની કૃતિ સ્વીકારે છે, કૃતિ માથે સરનામા-ટિકિટવાળું કવર અવશ્ય ખીડવું કૃતિ રતિલાલ ‘અનિલ’, ૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨ સરનામે જ મોકલવી

ત્રી-મુદ્રક-પ્રકાશક

રતિલાલ મૂળચંદ્રસ ‘અનિલ’

પ્રકાશનસ્થળ ૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨

મુદ્રણસ્થાન શ્રમણી મુદ્રણાલય, બાવાસીદી, ગોપીપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૩.

આપ

વ્યાપારી છો ?
ગવર્નમેન્ટ સર્વન્ટ છો ?
મ્યુનિસિપાલિટી/પંચાયતમા છો ?
ખિઝનેસ એકઝીક્યુટિવ છો ?
શાળા-મહાશાળામા શિક્ષક છો ?
રાજકીય-સામાજિક સંસ્થાના કાર્યકર છો ?
પત્રકાર છો ?
લાયસેન્સેડ વ્યવસાયી છો ?

આપ જીવનની ગતિ સાથે પ્રગતિ કરતા આધુનિક માનવી તો છો ને ?
તો

આપ

વ્યાપયંત્ર ટ્રેડર્સનો સંપર્ક સાધો.

નવા આપના કામકાજને સુધર અને સરળ બનાવતા ઓફિસ-
ઉપયોગી યંત્રો તથા પ્રસાધનો આપને ફાયદાકારક રીતે મળી શકશે

વ્યાપયંત્ર ટ્રેડર્સ

૩૦, ન્યૂ બ્રહ્મક્ષત્રિય સોસાયટી, કોચરબ આશ્રમ સામે,

અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬

ટે. નં. ૭૯૨૫૫

△ પ્રેસ્ટોસાઇન ડીસ્પલે બોર્ડર્સ △ એવાટ કુલ્લીકેટર્સ △ વીનાર
સ્લોટેડ એન્ગલ્સ △ હદા ફાઇર્લોગ સીસ્ટમ્સ △ બીમકો વુડન ફર્નિચર
△ ઉષા પંખા તથા વોટરકુલર્સ △ પી એન્ડ ટી એક્ઝીમીગ મશીન્સ
× રોટેક્સ ડેસ્ક બ્લોકસ ×

તદુપરાંત : ફોટો કોપીયર્સ વીઝ્યુઅલાઈઝર્સ, ચેંક રાઈટર્સ
કેલક્યુલેટર્સ, ઇલેક્ટ્રીક તથા ઇલેક્ટ્રોનિક ઓફિસ પ્રસાધનો
અમે જે કંઈ વેચીએ છીએ તે વિચાર કરીને વેચીએ છીએ,
જેથી આપ પણ તે ખરીદા બાદ અમારો ફરી ફરીને વિચાર કરો

જ્યારે તારલાઓ ખરે છે □ અર્પિદઝ ગ્રીગોલીસ

રાતે
તારલાનું ખરવું ચાલુ રહ્યું,
એક
બે .
ખાર
સ્વર્ગમા કોઈનું જાણે કે
ચાનીની કુહાડી ઘસવું
અને
ઝીણા તણખાનું ઝરવું ..
તને ભેટ આપવા
હમણા જ ખરેલા તારલાને
ટોપલીમા એકઠા કરવા
હું
જિંદગીના ટોપ ભેગા કરતી સ્ત્રીઓની જેમ
થીજેલી ધરતી પર
અહી તહી ધૂમતો રહ્યો
પણ
એકેય તારલો હાથ ન લાગ્યો
ગત વર્ષના સૂકા ઘાસમા
પવન સળવળ્યો
અને
મર્માળી હાસ્ય કરતો સૂસળ્યો
મે કહ્યું, “માફ કરજો,
પાનખરના અંધારાને લીધે
કે પછી
માગી કુશળતાના અભાવે
તને આપવા
એકેય તારો

મારાથી શોધી ન શકાયો.”

તાપણે તાપતા તાપતા

તે

શાત ધીમા સ્વરે કહ્યું,

“ ‘રીટબીટ’ ની લાલચે ખિસકોલી તો પાસે દોડી આવે

પણ

સુખને એમ લલચાવી ન શકાય ”

છતાય

તે

રાતના અડાબીડ અધારામા

જે એક તારલાને ય વીણી લીધો હોત

તો

તું કંઈક જુદા જ શબ્દો બોલી હોત !

જે અન્યને માટે

તે એ શબ્દોને હવે સાચવી રાખ્યા છે

.. તેની અનુપસ્થિતિમા

ખુદ તારલા જ

પોતાના ઉચ્ચ સ્થાનેથી સ્વેચ્છાએ ખરીને

સમગ્ર થીજેલી ધરતી પર

ઘૂમતા ઘૂમતા તેને શોધી રહ્યા છે.

કેટલાક આવા ભાગ્યશાળી લોકો છે

જેમની

ખુદલી હથેળીઓમા

આપમેળે જ

ખર્ચા કરે છે ...

અનુ રજની પચાલ

ત્રિલોક કાપડિયા ।

પરિપૂર્ણતા

યેવગેતી ગેનુગેન્દ્રો □ અનુ • અવન્તિ દવે

લાકડાનો ઠારમડપ સૂંઘી રહ્યો છે દેવદારની

ભીનાશ

પવનનો આકસ્મિક ઝપાટો

ને એક પર્ણનું રૂપ દન

એક ઈંડા પર કડારેલું ખતકનું શિલ્પ

મુક્તિના શ્વાસથી હાથ પ્રસારતું

એના શિલ્પીને અનુસરતી, કોઈ કુવારી

કન્યાની જેમ

ધીન્ગભીરતાથી, જોવનાપૂર્વક

એણે કંડાની જે પરિપૂર્ણતા—

ખસની કુભી પર ઝગમગતી ધવલ અડકૃતિ.

લીલબાએલા છાપરા ને માટીના લલખદ

માર્ગ પર

જ્યાં ખરકના નાનામોટા ઢગ સૂતા

ત્યાં પાગરે છે પરિપૂર્ણતા—

આકાશની મેડીએ ધીમે ધીમે પગલા અદે

વિશાળકાય ગોળાની રક્તિતમા

પ્રાતના ઉઘાડવેળા જેમ વાદળાના

વલયો

વેરે છે એની દિવ્ય આલા

તેમ ધરતીના ફેફસાનો શ્વાસ લઈ

વસતના અણ્ણયો ઝળુંબે છે પરિપૂર્ણતા

દેશી કોઠાનો 'લોક'કવિ ચેવગેની ચેવ્તુશેન્કો

અવન્તિ દવે

'No Vevtushenko Tickets Available' કોઈ કવિના કાવ્યો સાલળવા આયોજકોએ આવી જાહેરાત કરવી પડે એ સમય કાવ્યજગતની એક નોંધપાત્ર ઘટના બને. ન્યૂયોર્ક, બુરેલો, સાનફ્રાન્સિસ્કો અને અલાસ્કા બધે જ ચેવ્તુશેન્કોના કાવ્યો સાલળવા સમાગ્રહોની બહાર આવાં પાટિયા મૂકવા પડતા હતા. રોબર્ટ લોવલ, આર્થર મિસર, અને જોન સ્ટાર્કનબેક જેવા અમેરિકી લેખકો પણ શ્રોતાઓની આની સખ્યા જોઈ આશ્ચર્યમુગ્ધ થયા હતા.

કોઈ કવિની સિદ્ધિ એના શ્રોતાગણથી મપાતી નથી, પણ ચેવ્તુશેન્કોનાં કાવ્યોનું હીર શામા રહેલું છે તે જાણવા આવા પ્રસંગો પણ કેટલીક વાર ઉપકારક બને. એક વિવેચકે કહ્યું છે કે ચેવ્તુશેન્કો 'લોકોના કવિ છે,' કોઈએ તેમને 'યુવાનોના કવિ' તરીકે તો કોઈએ તેમને સમયના ત્રિપરિમાણને બાથમા લેતા કવિ તરીકે ખિરદાવ્યા છે. એક જ કવિ વિશે અનેક વિશેષણો યોગ્ય શકાય છે પણ એથી એનું અતર્ગત રૂપ સ્પષ્ટ થતું નથી.

ચેવ્તુશેન્કો વહેતી જતી પળના કવિ છે. અતીત, વર્તમાન અને ભાવિના સમયપરિમાણો તેમની કવિતામા ગૂંથાતા હોય છે. કવિ વર્તમાનની કોઈ ઘટના કે આખે ચઢેલું કોઈ કલ્પન ઉપાડી લે છે અને એ સાથે એમને અન્ય બને કાળમા કલ્પનો મળી આવે છે. કવિ પ્રતીકવાદી નથી તેથી બોદલેરના કાવ્યોમા ગુંથાતી જતી સકુલતાઓ ચેવ્તુશેન્કોની કવિતામા લાગ્યે જ મળે. પણ એથી કવિતા અળગી રહી જતી નથી ચેવ્તુશેન્કોની વિશિષ્ટતા એમા જ રહેલી છે.

ચેવ્તુશેન્કો પોતે લોકભૂખ્યા છે. તેમણે એક વાર કહેલું 'I am greedy for the people and I grow ever greedier'

મોટા સાથે-જનસમૂહ સાથે-કવિને અનુસધાન ગાખતુ હોય ત્યારે
 એના Idioms જુદા હોય છે એક તો, કાવ્યના વસ્તુની ગાખતમા
 કવિએ સત્તમ રહેવું પડે છે. લોકોનું અથવા લોકો માટેનું વસ્તુ એનો
 વિષય બને છે એનું શેનું કાવ્યશૈલીની આધારગિતા આવું વસ્તુ છે.
 આજના અન્ય સોવિયેત કવિઓની જેમ, એનું શેનું કાવ્ય જીવનના
 અનેક સદર્શો સાથે તાત્ત્વ મિલાવે છે તેમને ખ્યાતિ અપાવનાર કાવ્યો-
 'જીમા જ કશન', 'ગાખી યાર', 'ક્રાસ્કયાવ' સ્ટેશન' જેવા દીર્ઘ
 કાવ્યો આવા જ સદર્શો ઘડેલા આવે છે. આપણે રાજકારણનો વિષય
 ગણી અછૂત રાખીએ તોના સદર્શો આ કવિ ઉપાડે છે વિયેતનામ,
 યદુદીદેપ, વગેરે રાજકીય વિષયો પર તેઓ કાવ્ય રચે છે માત્ર
 આ જ કારણથી કોઈ કવિનું ઓછું કે વધુ મૂલ્ય આકી શકાય નહિ
 કવિતા માટેની મૂળભૂત શરત તો એ છે કે આ કોહામાથી પાર કરી
 કવિ ખીજ કોહા કેવા પસા કરે છે

એનું શેનું કવિતા આપણે છેલ્લા કોહાએ પામી શકીએ છીએ
 સીધીસાદી વટનારે કે ઉપરજીવી રીતે સીવાસાદા વર્ણનરૂપે
 એમના કેટલાક કાવ્યો સાદાત વહેતા જાય છે. પણ કાવ્યનું આખું ય
 પદ્ધતિ ક્યાં પછી એની ક્ષિતિને કેટલી વિસ્તરી શકે એનો વિચાર
 આવે છે એનું શેનું કાવ્ય હીર આવી ક્ષિતિનેના મજનમા રહેલું છે
 તેમના મોટા ભાગના કાવ્યો ટૂંકી વાર્તા જેવા છે, વર્ણનાત્મક છે
 નકકર, અતિનકકર હકીકતોનું વર્ણન એમની ગાનીનું એક છોડુ
 છે પણ આ નકકર, અતિનકકર હકીકતોની સોડ નીચે અર્થશીલા
 સંગ્રાપાયેલી છે, છુદ્ધિથી સૂધી શકાય એવું ભાવવિશ્વ ખડું થયેલું
 છે વાસ્તવિકતા પાસેથી જાણે ખૂંચવી લીધેલી હકીકત, જીવન પાસેથી
 અપહત કરેલી હકીકત કવિની પીછીમા ઘાટ લઈ ભાવકસમક્ષ આવે
 છે ત્યારે ભાવકને ખબર હોતી નથી કે એકાએક એના મનજાતનું
 હલખાણી ઊઠશે એનું શેનું કાવ્ય પેઢીના જ પેલા વિખ્યાત કવિ એવનેની

વિતોદુગેવ-કહે : “યેન્તુશેન્કો જાણે એક શિલા પરથી ખીજ ગિવા
પર ફૂદકો મારતા હોય એમ એક સત્યથી ખીજ સત્ય પર સફર કરે
છે” યેન્તુશેન્કોના કાવ્યો આસ્વાદવા ભાવકે કવિની આ પરિપાટી
પર વિહરવુ પડે છે

યેવગેની યેન્તુશેન્કો (જન્મ ૧૯૩૩)નો પહેલો કાવ્યસંગ્રહ
૧૯૫૨મા પ્રગટ થયો હતો અને પછી ત્રણ વર્ષે તેઓ ‘થર્ડ સ્નો’
છઠ્ઠી આવ્યા અને પછી તો ‘લોખમે એન્ડ લાયર’ અને તેમના કાવ્યોનો
સચયગ્રંથ ‘પોએમ્સ ઓફ સેવરલ થીઅર્સ’ (૧૯૫૯), ‘એપ્લ’
(૧૯૬૦), અને ‘વ્હાઈટ સ્નો ફોલ્સ’ પ્રગટ થયો યેન્તુશેન્કોની આ
કાવ્યયાત્રાની વચ્ચે તેમના મનમા અનેક સફુલો સત્યનો તાગ લેતા
જોવાય છે

યેન્ શેન્કો માટે કેટલાક દેશોમા વિવાદ જાગ્યો છે ધણા પાશ્વ
ત્ય વિવેચકોએ અને એમની અસર તળે આપણા દેશનાય કેટલાક લેખ-
કોએ યેન્તુશેન્કોના કાવ્યોનું સ્વચ્છદી અર્થઘટન કરી રાજકારણી
કાંખ ઊભો કર્યો છે આ કાટાળી શય્યા વીધીને સાચા ભાવકો કવિની
અન્તઃમુદ્રિમા પ્રવેશી શકે છે. □

સાહાર સ્વીકાર

From the Pyramids to Mount Carmel
[Collection of Poems] by · Ada Aharoni
Published by Eked Publisher, 29, Bai-Kochbqst
Tel-Aviv Israel

અયોફ્રસ કાવ્યસંગ્રહ મધુ કોઠારી, કુમકુમ પ્રકાશન,
મામુનાયકની પોળ, ગાંધીમાર્ગ, અમદાવાદ, મૂલ્ય બાર રૂપિયા

સ્ટોરકિપિંગ રજનીકાન્ત શેઠ

ઉત્તેજન : રજનીકાન્ત શેઠ

મૂલ્ય : ત્રણેકના ચાર રૂપિયા,

પ્રકાશક · સૂરત પ્રોડક્ટીવિટી કાઉન્સિલ, સૂરત

એક વિદેશી વિવેચકપ્રાતભા-ડો સી. બી. ડોકસ

પ્રા. અરવિદ પી. દવે

ડો. બી બી ડોકસ હાન માન્યેગટ યુનિમા અગ્રેજના પ્રાધ્યાપક છે તેઓ મોડર્ન બ્રિટિશ લિટરેચરમા ખાસ કરીને નવલકથા અને કવિતા, વિવેચનના જોડા અભ્યાસી છે

પોતે પોતાના વિવેચનવ્યાખ્યાનમા કે સાહિત્યિક ચર્ચા દરમ્યાન વારંવાર કવિતાની પકિનઓ ટાકે છે, અને પ્રમુખ શોધી મુખત મને હતી લે છે અને ઓતાઓ તેમથી બાકાત ગ્રહી શકતા નથી તેઓ એક વિવેચક તરીકે વિશ્વમા સારી ખ્યાતિ ધરાવે છે તેમણે વિવેચન સંગ્રહો અને પોતાના ઉપોદ્ધાત માથે કાવ્યમગ્રહનું સંપાદન પણ કરેન છે, કરતા રહે છે

તેઓની નવલકથાવિવેચનની એક આગવી ગૈરી છે પ્રત્યેક નવલકથાવિવેચનના પ્રારંભે તેઓ મુનવવા ધારેલી નવલકથાના સદર્ભે લહેકાથી સુદર કાવ્યગાન કરીને તેની વિવેચનાનો સદર્ભ મૂળ કૃતિ માથે જોડી દઈને વિવેચન કરે છે

મ સ યુનિમા એક સેમિનારમા ઓતાઓના આગ્રહને વળ ધઈને સીલ્વીઆ પ્લાયના 'ડોડી' કાવ્યનું તેમણે અવિગત બે કલાક સુધી રમ ફર્શન કરાવી કાવ્યગાન ગૂંચુ ત્યારે ઓતાઓના મુખમાથી વાહ એવો શબ્દ મરી પડેલો !

આવી વિદેશી પ્રતિભાના વિવેચનખ્યાલો જાણુવા તેમને એક ટુકો પ્રશ્નોત્તરી આપેલી તે જવાબો સહિત નીચે મુજબ છે

પ્ર ૧ નવલકથાને ટી પી સ્ક્રીપ્ટમા સહેલાઈથી રૂપાંતરિત કરી શકાય ખરી ૨ બ્રિટનમા આ જાતના તાજા ઉદાહરણો છે ખરા ?

ઉ. ૧ વણી નવલકથાઓને ફિલ્મસ્ક્રીપ્ટમા રૂપાંતરિત કરવામા

આવી છે. હમણા થયેલા રૂપાતરોમા ડીકન્સના 'હાડ' ટાઈમ્સ' અને ટોલ્સ્ટોયની 'આના કેરીનીના'નો પણ સમાવેશ થાય છે.

પ્ર ૨. અગાઉના આગલ લેખકો કરતા અર્વાચીન લેખકોની કૃતિઓ કયા સદર્ભમાં વધુ કઠિન લાગે છે ?

ઉ ૨ જેમ્સ જોઈસ અથવા વર્જિનિયા વુલ્ફ જેવા અર્વાચીન નવલકથાકારો માનવીય અતઃજગતિની સ્વભાવગત જટિલતા નિરૂપના નવા કથાકૌશલોના અખતરા કરે છે ઘણી અર્વાચીન પ્રયોગાત્મક સાદી વાર્તાની જેમ સમજાતી નથી

પ્ર ૩ ભાષાની અધૂરપને કારણે અર્વાચીન નવલોમા સદ્વિગતતા અને નિગૂઢતા આવી છે જેથી કરીને સામાન્ય વાચકને તે સમજાવવા વિવેચકને વચ્ચે આવવું પડ્યું છે તેમ તમે માનો છો ?

ઉ ૩ પરંપરાગત સ્વરૂપો તૂટતા જાય છે ત્યારે વાચકને નવા સ્વરૂપો સમજવા અધરા લાગે છે, પણ નવલકથાકારોને એમ લાગે છે કે પોતાને જે વાસ્તવિકતા વિભાવનાઓ નિર્દિષ્ટ કરવી છે તેને માટે વિવેકપૂર્ણ ભાષા સાથે ક્રમબદ્ધ વિચારનો વિકાસ અપર્યાપ્ત લાગે છે આથી તેઓ વધુ જટિલ અને ઊંડા જ્ઞાન માટેના સંપર્કસાધનો તરીકે પ્રતીકો અને પ્રતિબિંબો તરફ વળ્યા છે આવી પરિસ્થિતિમા શિક્ષક કે વિવેચક સામાન્ય વાચકને મોટી મદદ પૂરી પાડી શકે

પ્ર ૪ પોસ્ટ મોડર્ન નવલ કયા અર્થમા મોડર્ન નવલથી જુદી પડે છે ?

ઉ ૪ મોડર્ન સામાન્ય અને કઈક અંગે સદ્વિધ સજ્ઞા છે જે ૧૯૬૦ અને તે પછીની નવલકથાઓના સર્જનમા અમુક પ્રકારને ઝોક વર્ણવે છે આવું સર્જન હેતુવાદ વિરોધી anti Teleological છે એટલે કે તે વિકાસશીલ કથાનક સાથે આદિ, મધ્ય અને અંતને પસંદ કરવાને બદલે પ્રવર્તમાન ત્વરિત અને અવ્યસ્કૃતિ બનાવોમા રસ ધરાવે છે

પ્ર ૫ તમે નવનકથાના વિવેચનની શરૂઆત એકાદ મદર્મ દાન્યથી કરો છો શુ અમારે નવનકથાની સમગ્ર જાતિને કવિતારૂપી ત્રિપાર્શ્વ કાચ માગ્દતે નેની 'બ્રિટિશ મોડર્ન' નવનનુ વિવેચન શરૂ કરતા ડોઈ મદર્મ નવનકથાના ઉત્લેખ કરીને આપ આપનુ વ્યાખ્યાન શરૂ ન કરી શકો ?

ઉ ૫ નવનકથા ને સદર્મમાથી ઉદ્ભવી હોય તે સદર્મનો આપણે અધ્યાયન કરવો જોઈએ એ મદર્મમા કવિતાસ્વરૂપ અમાવિષ્ટ છે વળી મને મોટેથી કવિતા વાચવી ગમે છે.

પ્ર ૬ જ્યાં સુધી સ્પષ્ટ સમજને લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી મને લાગે છે કે અર્વાચીન નવનકથા આમવર્ગની સમજશક્તિથી પર છે પબ્લિશમ બેસ્ટ મેલર્મ થ્રીન્સ અને પત્રકાગિત્ય પ્રકારના માહિત્યથી દુકાનો ભિમગાય છે

આથી તમે એમ માનો છો કે માહિત્યક નવનકથા સામે ગભીર પકડાઈ આવ્યો છે ?

ઉ ૬ ના, જે લોકો બેસ્ટ મેલર્મ વાચે છે તેઓ વધારે ગહન જ્ઞાનિઓ વાચવાની મનોવૃત્તિ વિસ્સાવવા તરફ વળે તેવો મતલબ છે મોનબેનોના 'હુગોગ' અને મીનીઆ પ્લાયના 'ધ બેસ જર્' એ જ્ઞાનિઓ અમેરિકામા બેસ્ટ મેલર્સ હતી

પ્ર ૭ હી એચ લોરેન્સના નાયકો કયા મદર્મમા અર્વાચીન માનનનુ પ્રતિનિવિત્વ કરે છે ?

ઉ ૭. ગહેરી પરિસ્થિતિની સાથે માથે તેઓનો માનચિત્ર અસતોષ તો સામાન્ય જે પગલુ આ મવાલ વધુ ખડો મોનમ છે. હી એચ લોરેન્સની નવલોમા ધણી પ્રકારના નાયકો છે

પ્ર ૮ ખાસ કરીને નવનકથાક્ષેત્રે ભાગતીય અગ્રેજી લેખકો તરફનો આપનો ગો પ્રતિભાવ છે ?

ઉ. ૮. ભારતીય લેખકોએ અગ્રેજીમાં ઘણી સુદર નવલકથાઓ લખી છે. એ વિકાસ ચિંતાકર્ષક બની રહે તેમ છે. નવલકથાના ખેડાણ માટે ભારતમાં ભરપૂર સમાજશ્રવન પડેલું છે ચમત્ નહીતની ‘આઝાદી’ એ સુદર નવલકથા છે જેને બ્રિટનમાં ઘણા સારા આવકા મળ્યો છે. □

સાહિત્યવૃત્ત

‘ચ’પૂ’ વ્યાસને ડોક્ટરેટ

દાહોદની આર્ટ્સ કોમર્સ કોલેજમાં ગુજરાતીના પ્રાધ્યાપક તરીકે કામગીરી બજાવતા શ્રી ચપૂ વ્યાસને ‘ગ્રંમી સદીના પૂર્વાર્ધની ગુજરાતીની ભાષાવિચારણા’ એ વિષય ઉપર મહાનિબંધ લખવા બદલ પીએચ. ડી ની ડીગ્રી સરદાર પટેલ યુનિવર્સિટીએ એનાયત કરી છે.

નિકૃત વિશ્વનેા વિકારી પ્રતિભાવ

ડૉ. પાટીલની લેખિત મુવાકાત

પ્રા. અરવિંદ પી. દવે

ડૉ. જે બીજે પાટીલ આજે મ સ યુનિ.માં અગ્રેજીવિભાગના વડા છે તેમજ આર્ટ્સ કેક્ટ્રીના ડીન પણ છે નાની ઉંમરમાં તેમણે ધણી સાહિત્યિક સિદ્ધિઓ પણ હાસલ કરી લીધી છે જે સર્યામાં તેઓ લખ્યા એ જ સર્યામાં આજે ઉચ્ચ સ્થાને ખેડા છે !

તેમણે એમ એ અને પી એચડી માન્ચેસ્ટર યુનિ.માંથી પસા કરેલ છે ત્યા જ તેઓ પોપ્ટ ગ્રેજ્યુએટ ફેલો પણ નિયુક્ત થયેલા ૧૯૭૧-૭૨માં તેમને યેલ યુનિ મા સિનિયર ફુલબ્રાઈટ હેઝ પોસ્ટ ડૉક્ટોરલ ફેલોશીપ મળેલી. યુ. જી સી. એ. '૭૬-૭૭માં તેમને અગ્રેજી ભાષા-સાહિત્યની નેશનલ લેકચરરશીપ એનાયન કરેલી. તે પછી તેઓ યુ. જી. સી ના મભ્યપદ નિયુક્ત થયેલા

ડૉ. પાટીલે ટી એસ એલિયટ ઉપર એક અભ્યાસગ્રંથ 'A study of Eliot Work' લખ્યો છે જે મેંકમિલને પ્રમિધ્ કયો છે એલિયટના 'વેસ્ટ લેન્ડ' કાવ્યનુ વિવેચન તે કાવ્યપદિતઓ ગાતા ગાતા કરે છે તે વ્યાખ્યાન પણ માણવા જેવું હોય છે શેક્સ પીઅર સ્ટડીઝની ગ્રંથમાળાના પાચમા ખંડમાં શેક્સપીઅરના 'મેઝર ફોર મેઝર' ઉપરનો નિબંધ અમેરિકાથી પ્રસિદ્ધ થયેલો

તેઓ એક અરજા નાટ્યચિદ્દર્શક પણ છે તેમણે મ મ યુનિ ની શેક્સપીઅર મોસાયટીના કલાકારોને લઈને હેગેલ્ડ પીન્ટરના "બર્થ ડે પાટી"ને સફળતાપૂર્વક રજૂ કરી બતાવ્યું ત્યાગે બ્રિટિશ વિવેચકા પણ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયેલા

ગાંધી પ્રતિભા સાથે મ.સ યુનિ.મા એક લિટરેચરના શિબિર વખતે દસેક દિવસ સાથે રહેવાનું થતા તેમના સાહિત્યિક પ્રત્યાઘાતો બાણુવા એક લેખિત પ્રશ્નોત્તરી આપેલી તે નચે પ્રમાણે છે -

પ્ર. ૧ તમારી દષ્ટિએ બ્રિટિશ મોડર્ન લિટરેચરનો શિબિર કઇ રીતે ઉપયોગી થશે ?

ઉ ૧ બ્રિટિશ સાહિત્યના અર્વાચીન પ્રવાહો અને તેનો વિકાસ સમજવામા આ શિબિર સારી રીતે મદદરૂપ થશે. તદઉપરાંત શિબિરનું સચાલન કેમ થાય તે શીખવામા મદદરૂપ થશે.

પ્ર. ૨. આ શિબિરનું કાર્યક્ષેત્ર બ્રિટિશ મોડર્ન લિટરેચર પૂરું શા માટે મર્યાદિત રાખ્યું ?

ઉ ૨. 'There is always a time-lag between england and India', તેથી આવા શિબિરો યોજવાથી અર્વાચીન કૃતિઓનો સિદ્ધહસ્ત નિષ્ણાતોના માર્ગદર્શન હેઠળ અભ્યાસ કરવાની તક પૂરી પાડે છે

(નોંધ - મ સ યુનિ ના પ્રાગણ્યમા આવો શિબિર સત્તર વર્ષ બાદ ભરાયેલો.)

પ્ર. ૩. હાલના તબક્કે ડોન્ટીનેન્ટલ લિટરેચરની સરખામણીએ ઈંગ્લીશ લિટરેચરનું ઘણું ઓછું પ્રદાન છે તેમ તમે માનો છો ?

ઉ ૩. મને લાગે છે કે આપણા એમ. એ. ના અભ્યાસક્રમમા ડોન્ટીનેન્ટલ અને કોમનવેલ્થ લિટરેચરનો સમાવેશ કરવો જોઈએ તેમ છતાં અભ્યાસક્રમનું પાયાનું માળખું બળવી રાખવા અગ્રેજી સાહિત્યનો અભ્યાસ ચાલુ રહેવો જોઈએ.

પ્ર ૪. રેડિયો અને ટેલિવિઝન ગોઘાયા બાદ આજે નાટ્યક્ષેત્રે કટોકટી સર્જાણી છે તેમ તમે માનો છો ?

ઉ ૪ અંતિદામિડ પ્રક્રિયા ડાગ જીમી થયેલી પરિસ્થિતિમા વિવેચકોનો એક વર્ગ નવીન પરિસ્થિતિ સાથે સમાધાન આપી શક્યો નથી પરંતુ મહા આહિત્યમર્જક રેડિયો અને અને ટેલિવિઝન નાટકો લખવા મથી રહ્યા છે અને તેમાય કલ્પનામૂલકવાળા દિગ્દર્શકોએ તો ગે.અપીઅના અંતિદામિ, ઠાકવાળા નાટકોને સફળતાપૂર્વક રેડિયો-ટી. વી ઉપર ગૂઢ કર્યા છે જેમા બી બી. મીએ ભજવેલા મુખ્ય છે

પ્ર ૫ તમે એમ માનો છો કે રેડિયો અને ટેલિવિઝનને કારણે લાખી નવલકથાના સર્જનમા કટોકટી ચર્ચાણી છે ?

ઉ ૫. તાજ જ બહાર પડેલી બે નવલકથાઓ 'The sot-Weed Factory' જહોન આર્થની તેમ જ 'Gravity's Rainbow' પી.ગોતની વિશ્વના વાચકોને મત્રમુગ્ધ કરી ગયેલ છે જે લાખી નવલો છે

પ્ર ૬ અર્વાચીન કળા-કૌશલના પડકાર સામે નાટક અને નવલ-કથા ક્ષાન્તા ગહેને તેમ તમે માનો છો ?

ઉ ૬ આ માટે નહિ ? એ બંને અર્વાચીન મિતેમેટિક સાપાત્રીય દમ્ય અને વાવ્યકૌશલને સફળતાપૂર્વક ડહારી ગયા છે એ પ્રક્રિયા જેમ્મ જોઈસના 'યુલિસીઝ'થી શરૂ થયેલી

પ્ર. ૭ પોસ્ટ મોડર્ન ફામા વિગે આપવાનું શું મતલબ છે ?

ઉ ૭ આ માટે સામાન્ય વિધાન ડગ્લુ રહિન છે ઉત્તેજનાપૂર્ણ અને ખગલાટ મચાવી મૂકે તેવા પ્રયોગો આન્ડે ગ્રેગોરી, જુલીઅન, મેરીના બીડ, રુકનડનેગ વગેરેએ અમેરિકામા અને પોલેન્ડમા ઓહોવસ્કાએ કર્યા છે આથી પરંપરાગત વિવેચકોમા ગમગાટ ફેલાયો છે મોટા ભાગના પ્રાયોગિક નાટકો બાલિશ અને પુનરાવૃત્તિદોષવાળા છે, તેમ છતાં આની અધાધૂધ સ્થિતિમાથી કેટલીક યાદગાર ભજવણીઓનો પણ ઉદય થયો છે, જે નાટ્યકથાના નવીનતમ ખ્યાલોનો નિર્દેશ કરે છે

પ્ર. ૮. પોસ્ટ મોડર્ન ફિક્શન વિશે આપનું મતનું કહેશો ?

ઉ. ૮. આ ક્ષેત્રે ખાસ કરીને વિપુલ પ્રમાણમાં વૈવિધ્યસભર, પ્રયોગશીલ અમેરિકન લેખકો વિશ્વમાં મોખરાનું સ્થાન લઈ ખેડા છે (તેમના જ શબ્દોમાં) They are creating astonishing forms which enable them to capture the surreal nature of American life with a disorienting vividness

પ્ર. ૯ કથાવસ્તુ અને ભાષાની દૃષ્ટિએ મોડર્ન ડ્રામા અને નવલકથાના સદર્ભે ‘પોસ્ટ મોડર્ન ઍરા’માં કોઈ ફેરફારની જરૂર તમે ધારો છો ? જો ‘હા’ મા જવાબ આપો તો ટીપ્પણ સાથે ઉત્તર આપશો

ઉ. ૯. ઇંગ્લેન્ડ, અમેરિકા, ફ્રાન્સ અને જર્મનીના અર્વાચીન લેખકો સળગમૂત્રી કથનાત્મક પદ્ધતિ અને વિકાસશીલ પાત્રોવાળી કૃતિઓ જેને તેઓ બિનઉપયોગી સાહિત્યસ્વરૂપો કહે છે, તેવા સ્વરૂપોને છોડી દે છે, બીજી બાજુ જેઓ પોતાની જાતને અર્વાચીન લેખક કહેવડાવવા ઇચ્છતા અને ન કળી શકાય તેવી અમૂર્ત વાસ્તવિકતાઓ રજૂ કરનારા લેખકોના સોલ ખેલો જેવા લેખકો ટીકાકાર પણ છે

પ્ર. ૧૦ વધુ પડતું કઠગાપણ, પ્રતીકાત્મક પ્રતિબિંબો અને અત મનઝોત વગેરે ઉપર વધુ પડતો ભાર મૂકાયેલા સાહિત્યસર્જનથી અર્વાચીન સાહિત્ય નિરસ અને ભારેખમ બની ગયું છે. જેથી સામાન્ય વાચકને સમજવામાં કે પચાવવામાં ખૂબ મુશ્કેલી પડે છે? આ બાબતમાં તમે શું ટીપ્પણી આપી શકો?

ઉ. ૧૦ જો તમે સાહિત્યિક પરિસ્થિતિ ધારી લો કે જે હકીકતે અર્વાચીન સાહિત્યનો સાચો ચિતાર રજૂ કરે છે તે આજના જીવનનો જ સાચો ચિતાર છે. તે કદાચ વિકૃત વિશ્વનો વિકારી પ્રતિભાવ હોઈ શકે, પોતાને લગતા સત્યને મોઢમોઢ જેવા માટે હિંમત જરૂરી છે. □

આમ તો ધૂળ જેવી વાત

કંઈ મુણાવકર

અચાનક સાવ અણધાર્યું જની ગયું આમ તો મારું વાઈ
કંઈ થયું જ નથી, પણ આ તો માત્ર સાવ અણધાર્યું જ જની ગયું
આમ તો વાતમાં કંઈ માત્ર નહોતો કંઈ આમજે તો તમને જ કહે
“સાવ ધૂળ જેવી વાત કહેવાય આ તો !”

—પણ આ ધૂળ જેવી વાતે મારા જેવા મામા-પ-મગજ જીવન
જીવતા માણસના મનો-જનમાં અખોલ વ્યથા જન્માતી દીધી છે.

મારી ચૈદ વર્ષની ઉંમર પિતા ગુજરી ગયા ને માટે હાઇમ્બ્રવનું
ભણતર અધૂરું મૂકીને ભિડી જવું પડ્યું, મત્તર વર્ષની જ્યે મા મરી
ગઈ અને ઠાકાના કહેવાથી, ઠાકાએ કહ્યું/ ગોઠવ્યું ત્યાં પરણી ગયો
ગોઠણની આવશ્યકતાએ મને દેશી મહેતાણ પામે દેશી નામું નીખવા-
ડ્યું ને રોટલા માથે શાકલાજી ખાવાના ગોખે રાત ઉગ્મગગ કરીને,
વધારે ગળવાની ગ્રેગણ આપી બસ મગે હવે ચાદ કરી ટરીને જીવવું
તેના કન્ટા ભૂતકાળની યાદ નહીં અને ભવિષ્યની કટપના પણ નહીં
હોતો એવો ભાગ વેઢાર્યા વગર માત્ર જીવવું સારું આમ વિચારતા
તો/ ત્યારે વિચિત્રક્રમે સ્મરણો ચડી આવીને બધું અસ્ત-સ્ત કરી જ
નાખે છે! ચાત્ર મોટું બોખું બિધુ મૂકીને બાજુમાં સાંપ્રુના બોખા
પર નાનકડી ગાલાની ગોદડી પાથરીને હાઈનિંગ ટેબલ બનાવી શ્રીમતી
મને જમાડે છે-જપોતે ખીચડી કઢી, માત્રે રોટલા ઢગાગે ગાકમહિન
અને ક્યારેક શાકગહિત! મારું, હજી બારેક મહિના પહેરી ચતાની
સકાય એવું પેત્રુ પેન્ટ આપીને કાચની યરણી શ્રીમતીએ લીવી ને જે
દહાડે એની પોતાની જ ઠોકરથી એ બગણી લાગી ગઈ ને એ પછી
તો રડીને, ઓગળીને અડધી થઈ ગઈ. આત્રે ય એની જ અડધી જ રહી છે-

અડધા એ અને અડધો હું પૂરેપૂર્ણ ! એની ઠરકસર તો કમાવતી. ક્યારેક તે સીમા વટાવી જતી મારી ઊડી કરુણાને કરુણતાથી સ્પર્શી જતી “સવાર-ખપોર-સાજ તણ તણ ગોળીઓ તણ દિવસ સુધી ખાવાની ને એથે દિવસે ઈન્જેક્શન લેવા દવાખાને આવવાનું” હો વિનોદે શ્રીમતીને કહેતું શ્રીમતીએ અડધી અડધી ગોળી સવાર-સાજ, ખાઈને નત્તાવીસ દિવસ સુધી ખાધેલી, ને પછી તો “ તદન સાજ થઈ ગઈ છું ” કહી ઈન્જેક્શન લેવા જવાનું ટાળી જ દીધેલું !

સત્તર સત્તર વગસથી આ સામાન્ય ધરમા સુખથી, શાંતિથી, સરળતાથી, અમે રહીએ અને જીવીએ છીએ ક્યારેક શ્રામતી, ગયા સત્તર વગસોમા જે જે ન થઈ શક્યુ તે તે બધું હવે આવનાગ વરસોમા થઈ જ શકશે બનકે થશે જ એવી શ્રદ્ધાથી બમડે છે એટલું જ, પણ એની શ્રદ્ધા એના જેવી અથવા મારા જેવી અથવા અમારા બેઉ જેવી અનરાધાર હતી એ કહેવું કોને ?

અમારા પરણ્યાના કુલ સત્તર વગસમાના પહેલા ત્રણેક વરસ ચપળભોળા સસલાતી જેમ, પછીના પાંચેક વરસ નાથલાલ્યા બળદની જેમ અને ત્યાર પછી બધા જ ગાડા હાથી બનીને આમતેમ, ડાબા-જમણી જતા, ખૂલતા, ડગમગતા, લથડતા, ચિત્કારતા, પડતાઆપડતા ચાલ્યા કરે છે, ચાલ્યા કરે છે, ચાલ્યા કરે છે ત્યા - ત્યા એકાએક-

-ત્યા એકાએક આમ સાવ આણુધાડું બની ગયું આમ તો ઉપર ઉપરથી દોઈને સાવ ધૂળ જેવી વાત લાગે, પણ મારા/અમારા જેવા લગલગ ધૂળ જેવું જ જીવતા જીવ માટે આ વાન ધૂળ જેવી નથી એ વાતને બન્યેથી દુઃખ દરથી હલખલી ગયો છું માત્ર એટલું જ આશ્વાસન છે કે એ વાનની એને કશી ખબર નથી કદાચ એને ક્યાંયે ય ખબર પડવા પણ નહીં દઉં મને ઊઘમા કે સ્વપ્નામા ય બોલવા/બબડવાની ટેવ નથી, પણ .. જવા દો.

આમ તો અમદાવાદ જવાનો હોલિ તો / ત્યારે શ્રીમતીને ડી પૂછતો નથી, કહેતો નથી. ગયે અકવાડિયે જવાનું થતા એને ડહી બેઠો .

“અમદાવાદ જાઉં છું, શેઠના કામે તારે કંઈ લાવવું કંઈ હોય નો ”

“રાતે તો આની જ જશેને ?” એ “હા કંઈ ” હું

“ના, કંઈ નથી લાવવાનું ” પછી એડમ સહેજ સ્વર બદલીને કહે ‘ પેની દવા લેતા આપશો ?’

“કંઈ ?” હું

“હો. વિનોદકાન્તે કહી છે તે” એણે કહ્યું અને પર્મમાથા ડોક્ટરનું પ્રિસ્ક્રિપ્શન કાઢી દીધું મેં એ કાગળિયામા ઉદ્યેખાયેલી ટેબલેટસનું નામ સહજ જ વાચી લીધું. વગસેથી શ્રીમતી દ્વારા ખવાતી જતી એ ગોળીઓનું નામ હું કદી ભૂલીશ નહીં. બધું ભૂલી જવાને તોય

“આમ તો કેસ જરા વિચિત્ર છે પણ આ ટેબલેટસ એડ વર્ષ આયુ રાખી જુઓ ” હો વિનોદનું ‘આમ તો’ મને અનેક વખત ઝૂંઝરી ગયું છે. શું થાય ?

પછી હું ક્યારે અમદાવાદ ગયો, ક્યારે શેઠનું કામ પતાવ્યું, ક્યારે ચાનાસ્તો કર્યો તેની કશી ચલાનતા નહીં ‘ચોનીચ કલાક ઉઘાડી રહેતી દવાની દુકાન” વાચીને શ્રીમતીની દવા લેવાનું યાદ આવ્યું ‘સજીવની મેડિકલ સ્ટોર્સ’ના પગથિયા ચડ્યો પ્રિસ્ક્રિપ્શન કાઢવા ખીસામા ગયેલા હાથમા બસની ટિડીટ, એકાદ કાટેલી દગની નોટ અને ખીજ નકામા કાગળિયા આવ્યા ટેબલેટસનું નામ કહ્યું દવાવાળા ભાઈએ બિલ ખનાવતા પૂછ્યું-“ દહીંનું નામ ? ”

“શ્રીમતી . ” હું કેમેય કયું શ્રીમતીનું નામ યાદ જ ન આવ્યું. થોડી પળો વીતી.

દવાવાળો ભાઈ જરા હસીને કહે “ સાહેબ! હૈયે હરો, યાદ કંગે તો તરત જ હોઠે આવશે. બોલો ડોક્ટરનું નામ ? ”

મેં ડોક્ટરનું નામ નોંધાવ્યું. શ્રીમતીનું નામ જાણે કે સ્મરણ-ગર્તામાં કયાય બેવાઈ ગયું હોલની સ્થિતિમાંથી બચી જવા સારું મારા પડોશી શ્રીમતી લીલાવતીનું નામ લખાવી દીધું !

‘સજીવની મેડિકલ પ્રોસેસ’ના પગથિયા ઊતરતા શ્રીમતીનું નામ . હવે જવા દો. હમણા તો લીલાવતીએ કામ ચલાવ્યું છે

બસમા બેઠો. મનોમન ગડમથત્ર ચાલતી હતી “હૈયે હરો, યાદ કંગે, હમણા યાદ આવશે હૈયે હોય તે હોઠે આવતા વાર પણ લાગે. લાગે પણ આ તો ઘણું વિચિત્ર તો શ્રીમતી લીલાવતીનું નામ કયાથી ચડી આવ્યું કેમ ? કેવી રીતે અને શા માટે ? બિચારી શ્રીમતીનું નામ મારે હૈયે નહીં જડાયું હોય કે શું ? મરણે આમ તો ધૂળ જેવી વાત કહેવાય નહીં ?” ખીચોખીચ ભરેલી બસમા ભેરદાર પવનમાં આ-મ-તે-મ અટવાતા/ઊડતા તગણાની જેમ હું ઘેગ આવ્યો મોડી ગતે વીજળીનો સપ્લાય બંધ તેથી ધરમાં ઝાપ્પુ, માન અધકાર દર્શાવતું ફાનસ બળતું હતું શ્રીમતી દ્વારા બારણું આપોઆપ ઊઘડી ગયું. સહજ સ્મિતથી અને બિંધરેટી આખથી તરત મારું સ્વાગત થઈ રહ્યું. હવે મને એનું નામ યાદ આવી ગયું એ નામની સામે, મારી નજર સામે, શ્રીમતી લીલાવતીનું નામ મરકે મરકે હસવા લાગ્યું હું બેચેન બની રહ્યો

ચા બનાવતા બનાવતા વચ્ચે વચ્ચે એ કંઈ બોલતી હતી, હું હા કે ના કહેતો જતો હતો

“મારી દવા લાવવાનું તો ભૂલી ગયા ને ?” ડોક્ટરનું કાગળિયું તો અહીં જ ભૂલી ગયા હતા ”એ

“ના ના, ટેબલેટ્સ લાગ્યો છું ત્રણનો.” હું “ખીજ કાઠ
 ભળતી ગોળીઓ તો નથીને ?” એ “ના ના ના જો” કહી મે
 ટેબલેટ્સનું પેકેટ એના ખોળામાં કે કચુ, જે એણે હળવે હાથે ઉપાડી
 લીધું અને ગિજાસાપૂર્વક જોઈ રહી

“છે તો તે જ” પછી કહે “ચાલો સૂઈ જઈએ”

અમે સૂતા સૂતા સૂતા એ કહે “આજે એક કમાન થઈ !
 આજે નવી મતદારચાદી તૈયાર કરનારા આવેલા.”

“આપણા બનેના નામ તોધાત્રાને ?” હું યત્રવત્ બોલી ગયો

“હા, લખાવી દીધા, પણ એક કમાન થઈ, પેલો મને તમારું
 નામ પૂછે ને કેમે ય તમારું નામ યાદ જ ન આવે.”

“પછી ?” હું

“પછી શું ? બાબુવાળા લીલાવતીબહેને લખાવ્યું ત્યારે,” કહી
 એણે લાલ્લુ બગાસુ ખાધું ને પડખું ફેરવીને સૂતી. થોડી વારમાં જીવવા
 લાગી ગઈ. મને બિંદુ ન આવી, આ ધૂળ જેવી વાતે, મારા જેવા ધૂળ
 જેવા માણસની થાકીપાકી થાકીપાકીને બિંદતી, લગભગ લાશ જેવી
 પત્નીને જોતી મારી આખમા આસુ લાવી દીધા. □

૨૭-જૂન-૧૯૭૯

સુધારો

ગયા ઓગસ્ટ અકમા પ્રગટ થયેલ અનિત દોકોગની કવિતા
 ‘તાવ’ની ઓગણીસમી પકિત આમ વાચવી

‘પથારીના આ ઝીણા ઝીણા ટચકડા પગ, એાહ !’

‘અન્યતું તો એક વાંકું’

સતીશ વ્યાસ

(સવારના આડેક વાગ્યાનો સમય. ટીમી જમીન ઉપર ખેડો કવિતા વાંચે છે)

ટીમી—“સાભતિ સિયાત્ર ખોદ્યુ

દાખે દલપતરામ,

અન્નનુ તો એક વાંકું

આપના અધાર ચે’

મને કસ્તું ચ સમજતુ નથી મમ્મી ઓ મમ્મી. (મમ્મી સાભળતી નથી એટલે ટીમી મોટેથી ખૂમ પાડે છે મમ્મી ક્યાક બહાર જવા માટે નીકળતી હોય એમ તૈયાર થઈને આવે છે)

મમ્મી—શું છે ટીમી ? ક્યારનો કેમ ખૂમાખૂમ કર્યા કંઈ છે ? આટલું બધું મોટેથી ખોલાય ?

ટીમી—મમ્મો ! મને આ કવિતા સમજવને ? કેતલી અવરી ચે ?

મીમ્મી—જો મારે સ્કૂલે જવાનું મોકુ થાય છે ? હમણા નહી હમણા તારી ટીયર આવે ને એને કહેજે હ. એ સમજવશે.

ટીમી—તુ ચે તીયર ચ ચેને ! કે’ને મમ્મી !

મમ્મી—શ્લીઝ ટીમી ! બહુ ડાહ્યો ! જો હ ..યાત્ર.. યાત્ર તો— આવજે. ને હા, સાજે તારા માટે શું લાવું !

ટીમી—(ભીડીને પાછળ રહેલા અરખા તરફ જતા) લોનીપોપ

મમ્મી—(બારણા તરફ જતા) શાખાશ મારા ડાહ્યા દીડરા આવજે હ .. બાય બાય.

(અરખામાથી ટીમી એકદમ જોરથી ચિતકારી ભડે છે)

દીમી—મમ્મી મમ્મી ! જો ને આ સુ ચે? જત જત આવતે

મમ્મી—જોઉ (જોઈતે) આ તો કઈ એનિમલ છે તાગ પ'પાને
પૂછી જોજો મને મોડુ થાય છે ખાય (જાય)

દીમી—પપા...એ પપા પપાણ !

(પપા આવે છે)

પપા—(નાઇટગાડિનમાં મજા) બોલો બેટા ! શુ છે ?

દીમી—પપા પપા પેનુ શુ ચે ?

પપા—કયુ ?

દીમી—પેલુ ઝાડની નિચ્ચે.

પપા—કોઈ જનવર લાગે છે ?

દીમી—પન કયુ ?

પપા—અ અ હશે હવે ગમે તે ! તુ તારુ લેસન કરને
આની લપછપ કર્યા વગર !

દીમી—પપા ! પપા ! મને આ કવિતા મમજવોતે !

પપા—કઈ ?

દીમી—“સામલિ સિયાલ બોલ્યુ

દાખે દલપતરામ

અન્નનુ તો એક વાકુ

આપના અધાર છે’

પપા—ઓહોહો ! આ તે કઈ કવિતા છે ? નિગાળમાં હવે
છેટલુ ગરબડિયુ ભણાવાય છે ? હવે તો આવા કવિતડા ભણાવવા
બધજા કરવા જોઈએ મીત્રી એમ કર તારી દીયગને જ પૂછજો
મારે હમણા નાસ્તો કરવા જવુ છે ચાલ તુ પણ તૈયાર થઈ જ
આપણે સાથે પ્રેક્ટીસ્ટ લઈશુ

દીમી—થય પપા, મમજવોતે !

પપ્પા—ના દેલું ને એક વાર ! ગગ્ગડ નહી

ટીમી—તો પેલું સુ એ એ કો'ને-પેલ્લા આડની નિચે

પપ્પા—કેલું ને કે જનનવર છે કોઈ ? બસ

ટીમી—પન એનું નામ કો'ને

પપ્પા—ઓહો ! ખરી લપ છે આ (સ્વગત) કોને પૂછવું આ કયું પ્રાણી હતો. (આ દરમ્યાન તો ટીમી ચાર-પાચ વાર કો'ને પપ્પા' બોલી જાય છે. અકળાઈને પપ્પા એમના મોટા પુત્ર---ને જૂમ પાડી બોલાવે છે મોટા પુત્ર આવે છે)

મો પુ —શું છે ડેડી ?

પપ્પા—આ જો ને, પેલું આડ નીચે શું દેખાય છે ?

મો પુ —હાથ ! હાઉ એસ્ટોનીશીંગ ! બ્યૂટીફૂલ ! પપ્પા, આ તો કોઈ નવું જ કીચર છે શીલાને બોલાવો એને પણ નવાઈ લાગશે શીલા . એ ય શીલા

(શીલા આવે છે)

શીલા—શું છે ? કેમ જૂમાજૂમ કરે છે ઈડિયટની જેમ

મો પુ —જો તો ખરી મી સી ઘેટ કીચર

શીલા—છી છી કેવું ગદુ છે ને બેડોળ પણ ફેટલું લાગે છે ?

પપ્પા કયું એનિમલ છે આ. કુ યુ નો ?

પપ્પા—નહી લઈ એટલે તો તમને જાનને બોલાવ્યા છે

મો પુ —આ તો બહુ જ વિચિત્ર કીચર છે !

ટીમી—પપ્પા, એનું મોઢું ફેતલું કાલું એ, નઈ ?

શીલા—ને એ કેવું જિરાફની જેમ ભાંચી ડોકે જુએ છે નઈ ?

મો પુ —ને એની પીઠ પર તો બાજુ ઈઝી ચેર જેવા બે

ટેકરા દેખાય છે

પપ્પા—(બાથનોડકચુલર લાવીને જોતા) પણ આ એનો નીચલો હોઠ થોડો જડો ને બેડોળ લાગે છે આ બાથનોડકચુલરમાથી

મેા પુ.—પપ્પા આ ડીનાસર તો નહી હોય ને ? હમણા એક ઈંગ્લીશ મુવીમા મે આવુ જ ડીનાસર જોયુ હતુ

શીલા—મને તો જિરાફ અને શાહમૃગની કોઈ કોમ જાનિ લાગે છે !

પપ્પા—ઓહ ચેર બાયોલોજી ! લીવ ઇટ ! એનુ નામ કહેને તુ .

શીલા—પપ્પા ! મારી બાયોલોજીની યુક હુ મિતાને ત્યા બૂલી આવી છુ, નહી તો હમણા જોઈને કહી દેત માગે ખ્યાલ છે ત્યા સુધી તો આવા પ્રાણીનુ તો કોઈ વર્ણન આ વર્ષે અમારા અભ્યાસ-ક્રમમા જ નથી ખાય થ વે, દાદાજીને બોલાવો કદાચ એમના જમાનાનુ કોઈ પ્રાણી હોય ! એમને ખચર પણ હોય એમને પૂછીએ

મેા પુ —દાદાજી ઓ દાદાજી

ટીમી—પપ્પા, પપ્પા, જુઓને એ પેલા આતલા ઊંચા ઝાડ પલ્લથી ઊચ્ચી ડોક કરીને પાનડા ખાય ચે

(તાળીઓ વગાડે ને દૃષ્ટે છે)

શીલા—હાઉ વન્ડરફુલ ! એની હાઈટ કેટલી ગંધી છે ?

મેા પુ —જુઓ, જુઓ ! એ ચાલે છે ! એના આગળના પગ પાછળના પગ કરતા કેટલા નાના છે ? લુક

પપ્પા—લાગે છે તદ્દન વેનિટેરિયન !

શીલા—કેવી રીતે જાણ્યુ ?

પપ્પા—જો નજીક પેલુ ચિકન છે ને ? એને એ નથી ખાતુ

મેા પુ —યમ ડેડી ! 'યુ આર વન્ડરફુલ ! તમ રુ ઓબ્ઝર્વેશન હન્ડ્રેડ પર્સેન્ટ પરફેક્ટ છે !

શીલા—પણ હજી દાદાજી કેમ ન આવ્યા ? દાદાજી . ઓ દા . જી ઈ ઈ ઈ

(દાદાજી આવે છે આંખે ચશ્મા ઢાળા)

દાદાજી—કોણે બોલાવ્યો મને ? ઓહોહો ! આખું ઘર ભેગું થયું છે ને ? કાઈ મિટિંગ છે ?

શીલા—દાદાજી, ટાલિસાવેડા જવા દો કેવળ પૂછીએ એના જવાબ આપો

દાદાજી—(ચૂપ)

મો પુ—અહીં આવો. આ ઝરખામા બોલો પેતુ શું છે ?

દીપ્તી—બોલોને દાદાજી શું એ પેલું ?

દાદાજી—આ મારી આખે મોતિયો આવ્યો પછી કયા દેખાય જ છે કશું ખરાબર ! મને ત્યાં સુધી લઈ જાઓ તો નજીકથી જોઈને કહું કદાચ

શીલા—‘કદાચ’—નોટ સ્વેચર, ને પછી એ ન કહો તો અમને તો તમને ત્યાં સુધી લઈ જવાનો ધક્કો જ ને ! હેલ વીથ ઇટ જવા દો ત્યારે એ બધી માથાકૂટ

(બહાર ખેલ થાય છે. પૂજા કરવા પડિતજી આવે છે).

મો પુ—પડિતજી ! પડિતજી ! અહીં આવો. પેલું તમને કંઈ દેખાય છે ?

પડિત—શુભમ્.

શીલા—શું કહ્યું ?

દાદાજી—ઝાડ ! ઝાડ !

મો પુ.—એ નહીં. એની ખાસે છે તે ?

પડિત—વિહ ગમ્

શીલા—શું કહ્યું ?

દાદાજી—પ ખી.

મો પુ.—ઓહો ! નોટ ઘેટ ! પેલું લાંબા કાળા મોઢાવાળું, આગળ નાના અને પાછળ મોટા પગવાળું, પીઠ ઉપર ઈઝીચેરવાળું, બડા હોઠવાળું, ઝાડના પાદડા ખાતું શું છે ?

પડિત—નાહ જનામિ.

શી—વોટ ? (દાદાજી સામે)

દાદાજી—ખબર નથી ખેટી આ શબ્દનો અર્થ તો હું જૂલો ગયો છું જરા પેલા લડકિયામાથી કોશ કાઢી આપ તો હું જોઈને કહું (આ દરમ્યાન પડિતજી તો પૂજના ઓરડામા જતા રહે છે ને દાદાજી બહાર. દરમ્યાન ટીમી ફરી કવિતાપાઠ શરૂ કરે છે)

ટીમી—સાલસિ સિયાલ ખોલ્યુ

દાખે દલપતરામ ..

શીલા—પપ્પાજી, તમે આવું મોડેલ તો આપણા ગોકર્ણસ માટે લાગ્યા જ નહીં !

મો. પુ.—અવું કીયર તો આપણે કદી ઝૂમાયે નથી જોયું !

શીલા—એની ટેમલ તો જુઓ. કેટલી દૂકી છે !

મો. પુ.—નેક લાખી ને ટેમલ દૂકી ! વોટ એ કોમિયનેશન !

શીલા—હું તો કહું છું ને કે ચોક્કસ કોઈ ફ્રાસ બ્રીડીંગ જ !

મો. પુ.—પણ તો કયું છે એ કહેને ? મોટી બાયોલોજીમા ફર્સ્ટ ક્લાસ ફર્સ્ટ ગોલ્ડમેડલિસ્ટ છે તે કહે લે !

શીલા—(રડતા) ઓ . ઓ...જુઓને પપ્પા ! આ મને ટીક કહે છે એને કહેને.

પપ્પા—પણ તો પછી આ કયું જાનવર છે ?

ટીમી—માલી ટીયલ આવસે ને અમ્ના પપ્પા ! એ દેએ.

(ત્યા જ ડોરખેલ વાગે છે. મો. પુ. ખોલવા દોડે છે ટીયર આવે છે.) આ દરમ્યાન દાદાજી પણ કોશ લઈને આવે છે)

શીલા—જડયો દાદાજી !

દાદાજી કોશ તો જડયો પણ પેલો શબ્દ કયો કહ્યો હતો
પડિતજીએ પડિતજી, પડિતજી, (પૂજના ઓરડા તરફ) પેલો શબ્દ
કયો ? (અદ્યથી 'નાહ જનામિ')

દાદાજી—ન ના હત્ તેરી કી. અહી તો આપુ પાનુ જ
ફાટી ગયું છે.

મો. પુ. (ટીયરને) જુઓને જરા આ કયું કીયર છે ?

ટીયર—આ ? કેટલું વિચિત્ર ! ઉદ્ધવીવ, લઘુપુચ્છ, સ્થૂલાધર .
આ તો ખબર જ નથી પડતી અમારે ખી એડ.ના લેસનમા આવા
પ્રાણીનો તો પગિય જ નથી થયો પ્રાણીસત્રહસ્થાનમા પણ નથી જોયું
કદાપિ આને.

દીમી—સિસ્તર, સિસ્તર. આ કવિતા સમજાવોને.

“સાભલિ સિયાલ ખોલ્યુ

દાખે દલપતરામ,

અન્નતુ તો એક વાકું,

આપના અધાર એ

જીત કહે આ સભામા વાકા અગવાલા .

સિસ્તર, આ જીત એતલે કાન ? (સિસ્તર નિરુત્તર)

બ્રધર, આ જીત કેવો હોય ? (મો. પુ નિરુત્તર)

દીદી આ જીત કેવી હોય ? (શીલા નિરુત્તર)

પપ્પા, જીત કેવું હોય ? (પપ્પા નિરુત્તર)

દાદાજી, જીત (ને ત્યા જ પડિતજી દોડતા દોડતા આવે છે
ને ચીખે છે)

પડિતજી—ઉઘટ્ટમ્ ઉઘટ્ટમ્

(ને બધા બાધાની (ની જેમ) જોઈ રહે છે ને પડદો પડે છે) .

~ રજૂઆત માટે સમિતિ લેવી અનિવાર્ય.

સન્નાયુ : કુરેશીવાડ, ધધૂકા જિ અમદાવાદ-૩૮૨ ૪૬૦.

‘બેદેની’ (The Gypsy Woman)

પ્રસાદ બ્રહ્મભટ્ટ

તારાશંકર બઘાવાધ્યાય (ઈ ૧૮૯૮-૧૯૭૧) બગાળી સાહિત્યના સુપ્રસિદ્ધ કથાકાર છે ‘કાલિન્દી’, ‘કવિ’, ‘વચ્ચતરાગ’, ‘મખતપદી’, ‘આરોગ્યનિકેતન’, ‘ગણદેવતા’ જેવી અનેક નવલકથાઓના સર્જક તારાશંકરે ‘ટૂંકી’ વાર્તાના પણ દોઢ ડઝન જેટલા સંગ્રહો આપ્યા છે. બગાળ બહાર તેઓ ભણે તેમની ‘ગણદેવતા’, ‘આરોગ્યનિકેતન’ જેવી નવલકથાઓને કાગળે વિરોધ પ્રસિદ્ધિ પામ્યા હોય, બગાળી વિવેચકો તો નવલકથાકાર તારાશંકરે કરતા નવલિકાકાર તારાશંકરને ચડિનાતા ગણે છે. તેમની ફેટલીક બેનમૂન નવલિકાઓનો પરિચય પ્રાપ્ત કર્યા પછી આપણને પણ તે ચોગ્ય લાગે છે.

‘રસકલિ’ તારાશંકરની પ્રથમ વાર્તા છે તેમની ઉત્તમ વાર્તાઓ છે ‘જલસાધર’, ‘તારિણી માઝિ’, ‘નારી ઓ નાગિન’, ‘બોળા કાન્ના’, ‘બેદેની’ વગેરે આમાની પ્રત્યેક વાર્તા અત્યંત સાહજિતાથી કહેવાયેલી કલાકૃતિ છે આપણે ‘બેદેની’ વાર્તાનો પરિચય મેળવીએ.

બેદેની એટલે બેદે જાતિની સ્ત્રી બેદ જાતિ ભટકતી જાતિ છે. બેદે લોકો ધર્મે મુસલમન હોય છે પણ આચારમા પૂરેપૂરા હિન્દુ. તેઓ કાશી-દુર્ગાને પ્રણામ કરે, શભુ, શિવ, કૃષ્ણ, હરિ, કાલી, રાધા લક્ષ્મી વગેરે નામ, હિન્દુ પુરાણકથા પણ તેમને કદરૂપ. પરંતુ લગ્ન ઇસ્લામી રીતે કરે અને મર્યા પછી કબરમા દફનાવે વ્યવસાયમા તેઓ જાદુ કરે, સાપ જતાવે, ગાન કરે. વાદ્ય-માકડાને નચાવી ખેલ કરે, કાઈ વધારે માહસી હોય તો તબૂ બાધી સર્કસના ખેલ, વાન વગેરે પણ જતાવે.

દાદાજી કોશ તો જડયો પણ પેલો શબ્દ કયો કલ્પો હતો
પડિતજીએ પડિતજી, પડિતજી (પૂજના ઓગડા તરફ) પેલો શબ્દ
કયો ? (અદરથી 'નાહ બનામિ')

દાદાજી—ન ના. હત્ તેરી કી. અહીં તો આપુ પાતુ જ
ફાટી ગયું છે.

મો. પુ. (ટીયરને) જુઓને જરા આ કયું કીયર છે ?

ટીયર—આ ? કેટલું વિચિત્ર ! ઉદ્ગ્રીવ, લઘુપુરુષ, સ્થૂલાધર
આ તો ખબર જ નથી પડતી અમારે ખી એક ના લેસનમા આવા
પ્રાણીનો તો પરિચય જ નથી થયો પ્રાણીસંગ્રહસ્થાનમા પણ નથી લેયું
કદાપિ આને.

ટીમી—સિસ્તર, સિસ્તર. આ કવિતા સમજાવોને.

“સાભલિ સિયાલ બોલ્યુ

દાખે દલપતરામ,

અન્નતુ તો એક વાકું,

આપના અધાર ચે .

જોત કહે આ સભામા . વાકા અગવાલા .

સિસ્તર, આ જોત એતલે કોન ? (સિસ્તર નિરુત્તર)

બ્રધર, આ જોત કેવો હોય ? (મો. પુ નિરુત્તર)

દીદી આ જોત કેવી હોય ? (શીલા નિરુત્તર)

પપ્પા, જોત કેવું હોય ? (પપ્પા નિરુત્તર)

દાદાજી, જોત (ને ત્યા જ પડિતજી દોડતા દોડતા આવે છે
ને ચીખે છે)

પડિતજી—ઉઠૂમ્ ઉઠૂમ્ .

(ને બધા બાવાની (ની જેમ) બેઈ રહે છે ને પડદો પડે છે) .

~ રજૂઆત માટે સમિતિ લેવી અનિવાર્ય.

સરનામું : કુરેશીવાડ, ધધૂકા જિ અમદાવાદ-૩૮૨ ૪૬૦.

‘ખેદેની’ (The Gypsy Woman)

પ્રસાદ બ્રહ્મભટ્ટ

તારાશ કર બધાપાધ્યાય (ઈ. ૧૮૯૮-૧૯૭૧) બગાળી સાહિત્યના સુપ્રસિદ્ધ કથાકાર છે ‘કાલિન્દી’, ‘કવિ’, ‘વસંતરાગ’, ‘સપ્તપદ્મી’, ‘આરોગ્યનિકેતન’, ‘ગણદેવતા’ જેવી અનેક નવલકથાઓના સર્જક તારાશ કરે ‘ટૂંકી’ વાર્તાના પણ દોઢ ડઝન જેટલા સંગ્રહો આપ્યા છે બગાળ બહાર તેઓ લલે તેમની ‘ગણદેવતા’, ‘આરોગ્યનિકેતન’ જેવી નવલકથાઓને કારણે વિશેષ પ્રસિદ્ધિ પામ્યા હોય, બગાળી વિવેચકો તો નવલકથાકાર તારાશ કર કરતા નવલિકાકાર તારાશ કરને ચક્રિયાતા ગણે છે. તેમની જીટલીક બેનમૂન નવલિકાઓનો પરિચય પ્રાપ્ત કર્યા પછી આપણને પણ તે યોગ્ય લાગે છે.

‘રસકલિ’ તારાશ કરની પ્રથમ વાર્તા છે. તેમની ઉત્તમ વાર્તાઓ છે ‘જલસાધર’, ‘તારિણી માઝિ’, ‘નારી ઓ નાગિન’, ‘બોળા કાન્ના’, ‘ખેદેની’ વગેરે આમાની પ્રત્યેક વાર્તા અત્યંત સાહજિતાથી કહેવાયેલી કલાકૃતિ છે આપણે ‘ખેદેની’ વાર્તાનો પરિચય મેળવીએ

ખેદેની એટલે ખેદે જાતિની સ્ત્રી. ખેદે જાતિ ભટકતી જાતિ છે ખેદે લોકો ધર્મે મુસલમાન ન હોય છે પણ આચારમાં પૂરેપૂરા હિન્દુ તેઓ કાળી-દુર્ગાને પ્રણામ કરે, શંભુ, શિવ, કૃષ્ણ, હરિ, કાલી, રાધા લક્ષ્મી વગેરે નામ, હિન્દુ પુરાણકથા પણ તેમને કંઈસ્થ પગલુ લગ્ન ઇસ્લામી રીતે કરે અને મર્યા પછી કબરમાં દફનાવે ચ્યવસાયમાં તેઓ જાદુ કરે, સાપ બતાવે, ગાન કરે વાદરા-માઝકાને નચાવી ખેલ કરે, કોઈ વધારે સાહમી હોય તો તબૂ બાધી સર્ડસના ખેલ, વાવ વગેરે પણ બનાવે.

આગા બે સાહસી બેઢે પુરુષો-શલુ અને કીબ્ટો તથા બેઢેની રાધિકા (શલુની પત્ની)-આ ત્રણ મુખ્ય પાત્રોના પ્રણયત્રિકાણની આ વાર્તા છે વાર્તાના કેન્દ્રમાં છે રાધિકા. તેની સરખામણીમાં બંને પુરુષપાત્રો ગૌણ છે તેઓ તો માત્ર રાધિકાને action લેવામાં ઉદ્દીપક (stimulants) તરીકેની કામગીરી જ બજાવે છે

વાર્તાની શરૂઆતમાં લેખક કથાની થોડી પૂર્વભૂમિકા આપે છે. શલુ બહુગરમાં કકાલીના વાર્ષિક મેળામાં દર વર્ષે તેનો તબૂ લઈ આવતો. દરવાજે બૉર્ડ લટકાવતો ‘બહુ-સર્કમ’ પ્રવેશકી માત્ર બે પૈસા શલુનો બહુ એટલે કેલિડોસ્કોપ અદરનો પડદો હટાવીને તે જાતજાતના ચિત્રો બતાવતો. પછી લેખકની રીંગો લઈ ખેલ કરતો અને છેલ્લે બતાવતો ચિત્રો. તેની પત્ની રાધિકા ચિત્રોના આગલા પગ પોતાના ખભા પર લઈ તેને ચુબન કરતી તથા તેના નુખમાં પોતાનો ભરાવદાર ચોટલો નાખીને ખેલ સમાપ્ત કરતી. પ્રેક્ષકો આશ્ચર્યચકિત થઈ અદ્ભુતતાસે ખેલ જોઈ તાલીઓ પાડતા બહાર નીકળતા

આટલી પૂર્વભૂમિકા આપ્યા પછી લેખક કથાવસ્તુની માડણી કરે છે આ વર્ષે મેળામાં પગ મૂકતા જ શલુ એકદમ ગુસ્સે થાય છે. આ વખતે પહેલી જ વાર કોઈ અન્ય વ્યક્તિએ આવી ખૂબ મોટો તબૂ નાખ્યો છે તે જોઈ શલુ ઈર્ષ્યા અને ક્રોધથી રાતોપીળો થઈ જાય છે. રાધિકા પણ ગુસ્સે થઈ બોલી બેઠે છે, “થોડીક રાહ જુઓ, વાઘના પાજરામાં સાપ સરકાતી દઉં છું” રાધિકાની ઉત્તેજનાથી વિશેષ ઉત્તેજિત થઈ શલુ નવા તબૂમાં જઈ ખૂસ પાડે છે, “કાણ છે આનો માલિક?” તબૂમાંથી એક યુવાન બહાર આવે છે કેવો છે તે પુરુષ? લેખકે તેનું આવું વર્ણન કર્યું છે જ કૂટ કરતા પણ વધુ જાણી, શરીરના બધા અંગો કસાયેલા અને મજબૂત તેને જોતાંની સાથે જ આખો જડાઈ જાય. આવો આકર્ષક દેખાવવાળો યુવક આવીને આવીને શલુને પૂછે છે “તારે શું જોઈએ છે?” પોતાના જમણા

હાથ વડે તેનો કાળો હાથ પકડી શલુ કહે છે ‘આ મારી જગ્યા છે, પાચ વર્ષથી હું અહીં બેસ કરતા આયો છું’ યુવાને હસતા હસતા કહ્યું, ‘કીક પણ પહેલા આપણે છાટોપાણી લઈએ’

અત્યાં સુધી શલુની પાછળ છુપાઈ રહેલી રાધિકા એકાએક મુક્તપણે હસતી કહે છે, ‘કેટની બોટલો છે તમારી પાસે, નાગર ? ખરેખર છાટોપાણી કરાવો છો ?’

રાધિકાને જોના જ વિશ્વમયકિત જનેલો યુવક નિર્વાક થઈ ગયો. લેખકે અહીં રાધિકાનું મુદર વર્ણન કર્યું છે કાળી નાગણ જેની પાતળી જીંચી બેઢેનીના સવન કાળા વાળમા વાળની વચ્ચેવચ્ચ સકેદ દોરી જેની ત્રેથીમા, તેના થોડાક બકિમ નાકમા, અડધી દાળેડી આખોમા-સર્વાંગે માદકતા નીતરતી હતી આ વર્ણન પછી એક સૂચક વાક્ય લેખકે ઉમેરે છે-“પરંતુ મોહમયા માદકતામા જ તલવારની ધારનું ધગિત ગહેલું છે, મોહમત્ત પુરુષે પણ અચકાઈને જોમા ગહેલું પડે, છાતી પર રાખતા હૃત્પિંડ સુદ્ધા ઊન્નવિચ્છિન્ન થઈ જાય” વાર્તાના ગદ્યનું સૂચન આ વાક્યમા લેખકે સિદ્ધતપૂર્વક કરી દીધું છે

હવે વાર્તાનો પ્રવાહ વેગ પકડે છે રાધિકા છાટોપાણીની ઓફરથી પુતકિત થઈને યુવક સાથે મજામસ્કરી કરે છે આથી પુરુષમહજ ઈર્ષ્યાથી દગાત્રેના ગુસ્સાથી શલુ તેને કહે છે, “તું અહીં શા માટે આવી ?” ઉન્મત્ત થયેલી રાધિકા હસતા હસતા જવામ વાળે છે, “મેં મૂવા ! હું નગો પણ ન કરું ?” આ કવન નાટ્યાત્મક વક્રોક્તિ (Dramatic Irony)નું ઉદાહરણ છે રાધિકાએ મિલકતના સાહજિવતાથી અભાનપણે ઉચ્ચારેલું વાક્ય અતે તેના દ્વારા જ ચર્ચિતાર્થ થાય છે નાટ્યાત્મક વક્રોક્તિનું બીજું નિદર્શન યુવાન અને રાધિકાના વાર્તાતાપમાથી પણ મળે છે

એક બાજુ દારૂ પીધા પછી પણ શલુ ગમગીન થઈને બેઠો છે તે બીજી બાજુ રાધિકા યુવાન બદલગરને તેનું નામ પૂછે છે.

નંદુગર—“નામ સાલણી તુ મને ગાળ દેવાની, બેદેની”
રાધિકા—શા માટે?”

નંદુગર—‘મારુ નામ કીખેડો (કૃષ્ણ) બેદે”

રાધિકા—“પણ તેથી હું તને ગાળ શા માટે દઉં?”

નંદુગર—“તારુ નામ રાધિકા છે ને, માટે કહું છું”

આ સાલણી ખડખડાટ હસતી રાધિકાએ પોતાના વસ્ત્ર નીચે છુપાવેલો નાનો કોચ્છા સાપ કીખેડો પર ફેંકતા કહ્યું, “ચાલ તારે, કીખેડો ઠાલિયાદમન કરી બનાવ તો”

શલુ ગભરાઈ નય છે, પરંતુ કીખેડો સહેજ પછ વિચલિત થયા વિના સાપના દાત અને ઝેરની ક્રાંતિથી ભ્રમણા નાખી તે પાછો રાધિકા પર ફેંકે છે. આથી રાધિકા ગુસ્સે થઈ તબ્બુ છોડીને ચાલી નય છે. અહીં રાધિકાએ સાપ ફેંકવો, કીખેડો દ્વારા તેનું દમન થવું વગેરે ક્રિયાઓ પ્રતીકાત્મક છે. સાપ પર પરાગત રીતે કામ (sex)-પ્રતીક છે એનો લાભ લઈ આ દ્વારા લેખક વાર્તાના અંતમાં થનાર ઘટનાનું પૂર્વમૂચન મુંદર રીતે કરી શક્યા છે.

હવે એક નાનકડો પ્રસંગ કથાના વહેણને વળાંક આપવામાં ખૂબ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે કીખેડો સાથેની પ્રથમ મુલાકાતથી રાધિકાના મનમાં તેના પ્રતિ આકર્ષણ જન્મ્યું છે કે નહીં તે આપણે જાણતા નથી પરંતુ શલુને શક્ય પડ્યો છે. તેની શકાઉતોજનાનો નાનો મોકો મળતા જ આક્ષેપનુ રૂપ ધારણ કરે છે સાબે નમાજ પઢીને શલુ આવે છે ત્યારે રાધિકા સહેજ વૃણા અને વિરક્તિપૂર્વક તેને કહે છે, “તાગ આ ઘરડા વાવને જોવા હવે કોઈ નહીં આવે” આથી ઉશ્કેરાઈને શલુ સીધો આક્ષેપ મૂકે છે - “પેલા યુવાન તરફ તું ઢળતી નય છે, ખરું ને?” આ અણધાર્યા હુમલાથી રાધિકા નાગણની જેમ છછેડાઈને કહે છે ‘શું જોઈયો તુ, બેઈમાન?’

ગલુ હળવેથી મચ્છી બળ છે. ક્રોધ અને દુ ખથી ગધિકાની આખો ભરાઈ આવે છે. તે વિચારે છે બેઈમાન તેના પર આવે આક્ષેપ કરી ગયો ? શુ તે બધુ ભૂલી ગયો ? તેને પોતાની ઉંમર પણ યાદ ન આવી ? ચાલીસ વરસનો ધરડો બનવર તે અને પોતે તો હજુ છે માઠ બાવીસ વરસની તેણે શુ વિચારી તેને પસંદ કરેલો ? તે દોડતી તબૂમા જતી રહે છે પછી તે પોતાનું પૂર્વજીવન યાદ કરે છે પાંચ વર્ષ પહેલાં, સત્તર વરસની વયે તે વીસ વર્ષના શિવપદની પત્ની હતી. શાંત સ્વભાવનો, વિશાળ આંખોવાળો, સૌમ્ય દેખાવનો શિવપદ વાસની ચીજવસ્તુઓ બનાવતો અને સારી કમાણી કરતો ગધિકા પણ સાપ, વાદરા, માકડાના બેલ કરાવતી ગાતી અને કમાતી શિવપદ તેના શાંત સ્વભાવને લીધે તથા થોડુંક વાચનાલખતા બન્યોતો હોવાને લીધે તેમના સમાજમાં અગ્રણી ગણાતો. છતાં તે ગધિકાનો તો દાસ જ હતો બધી કમાણી તે ગધિકાને સુપ્રત કરતો.

એવામાં એક વાર શલુ ચિત્તો, નાનો સગ્ગો તબૂ ઇ. લઈ આવી પહોંચ્યો. તેની સાથેનું પ્રથમ મિલન આજે પણ ગધિકાને એવું ને એવું યાદ છે તેણે આવનાની સાથે જ ગધિકાને કહેલું, “એ બેદની, બતાવ તો, તારા સાપ કેવા છે ?” ગધિકાએ ‘તેના દામ આપવા પડશે’ એમ કહેતા, તેણે બદલામાં વાત (ચિત્તો) બનાવવાની ઓફર કરી વાતના નામથી જ આશ્ચર્યચકિત બનેલી ગધિકાને તેની વાત પર વિશ્વાસ ન બેઠો. તથા શલુએ પહેલા પીંગગામથી બહાર ઢાલી તેને વાધ બતાવ્યો. પ્રસન્ન થયેલી ગધિકાએ પૂછ્યું, “શુ તમે વાત પાળો છો ?” હાથના કુવારા વચ્ચે તેને પોતાના મગજનું બાવડામાં જકડીને તેણે કહ્યું, “અરે, વાતણને પાળું તો જ હુ ખરો.” કોણ બલે કેમ પણ તેના આ વર્તન પ્રત્યે ગધિકાએ જરા પણ વાદો ન ઉઠાવ્યો. પછી થોડા દિવસોમાં જ શિવપદની બચાવેલી તમામ કમાણી લઈ તે શલુ સાથે ચાલી નીકળી શલુ આ તબૂ તથા અન્ય

સાધનો રાધિકાના પૈસામાથી જ લાવેલો. પરંતુ પછીથી તે બધી કમાણી દારૂ પાછળ વેડફી નાખતો. છતાં રાધિકાએ તેને ક્યારેય એક શબ્દ પણ ન કહ્યો. અને આજે તે ખેંચમાન આવું ખોલી ગયો. ઉશ્કેરાયેલી રાધિકા એક બોટલ કાઢી નશો કરવા ખેડી.

રાધિકાનું પૂર્વજીવન જાણ્યા પછી આપણને સહેજે થશે કે આ પ્રસંગને લીધે તે હવે કદાચ કીજો તરફ આકર્ષાઈ તેને અપનાવી લેવાસ્તવમાં બને છે પણ એવું જ છતાં લેખક એવી દુશળતાથી એ એ ખગિલામ નીખવે છે કે જેથી રાધિકાનું પાત્ર હલકટ બનવામાથી ભગરી જાય છે. લેખક પરિસ્થિતિને પાછી વાળી છેક સામે છેડે લઈ જઈ પછી સિક્તપૂર્વક મોડ આપે છે.

નવા તબૂમા ખીન્ને શો શરૂ થવાની તૈયારી ચાલે છે એન્ડ જોરથી વાગે છે તેના અવાજથી નશામા ચકચૂર રાધિકા જગી જાય છે જગતાની સાથે જ તે ભયાનક થઈ વિચાર કરે છે. મધગતે સામેનો તબૂ કેવી રીતે ભસ્મીભૂત કરી દેવો ? એટલામા બહાર તે શબુના બગડા સાબળે છે. કીજોએ તેને પોતાનો શો જોવાનું આમ ત્રણ આપ્યું તેને તે અપમાન માને છે રાધિકા બહાર નીકળીને એક મોટો પથ્થર કીજો પર ફેંકે છે. કીજો હસતાહસતા તે ઝીલી લઈ બાજુમા નાખી દે છે. રાધિકા ખીન્ને પથ્થર શોધે છે શબુ તેને અટકાવી તબૂમા લઈ જાય છે. તેના બાહુપાશમા ફસડાઈ તે ધૂસકે-ધૂસકે રડી પડે છે તેને આશ્વાસન આપતા શબુ કહે છે : “આવતા મેળામા હું જરૂર વાધ ખરીદી લાવીશ”

ખીજી તરફ કીજો તેના માણસોને હુકમ કરી વચ્ચેના પડદા ફૂટાવે છે. આથી તેમના તબૂમા ગયા વિના અનિચ્છાએ પણ શબુ-રાધિકાએ તેમનો ખેલ જોવો પડે છે રાધિકા બરાડી બેઠે છે-“તેનો તબૂ હું બાળી નાખીશ” કીજો દોડતા ઘોડા પર કસરતખાજ દાવ ખતાવે છે ત્યારે શબુ વિચારોમા ખોવાઈ ગયો છે. રાધિકા તેને કહે

છે, “તુ કોઈ નવો ખેલ કર, નહીંતર બદનામી થશે. આપણો ખેલ જોવા કોઈ નહીં આવે” શશુ દાત પીસીને કહે છે, “કાલે પોલીસને દાડની બાજુ કરી સાદાને પકડાવી દઈશ” પેલી બાજુ અવનવા-દેરત પમાડતા પ્રયોગો ચર્ધ ગયા છે એક છોકરી તાર પર છત્રી લઈ ચાલે છે કાષ્ટો વાઘ માથે લગાઈ કરે છે રાધિકા તેમના પોતાના ખેલનું દૈન્ય વિચારી રહી પડી પછી ગુસ્સામાં વિચારવા લાગી શા માટે સામેનો તબૂ ભંગીભૂત ન કરવો ?

પરંતુ ત્રીનું મન કેવું તો સફળ હોય છે તે બીજા દિવસના પ્રસંગ પરથી સમજાય છે કદાચ ત્રી પોતે પણ તેને પૂરેપૂરું પામી શકતી નહીં હોય રાધિકા સવારે મોડી જાગે છે ત્યારે શશુ તબૂમાં ન હતો તેણે ધનુ કે મજૂરો બોલાવવા ગામમાં ગયો હતો તે બહાર નીકળતા જ કપી જાગે છે. કાષ્ટોના તબૂની નારંગી પોલીસ ગોઠવાઈ ગઈ છે દરવાજો એક ઈન્સ્પેક્ટર બેઠો છે. તે તેની પાસે જઈ સલામ કરે છે. ઈન્સ્પેક્ટર બધાને બહાર બોલાવવા તેને જણાવે છે પોતે દાડની તપાસ કરવા આવ્યા છે એમ પણ કહે છે. રાધિકાને ખ્યાલ આવી ગયો કે ઈન્સ્પેક્ટર તેને કાષ્ટોના તબૂની વ્યક્તિ સમજે છે પરંતુ તેણે તેનો ભ્રમ લાગ્યો નહીં. જિન્ટાનું તેણે તો (કાણ બાજુ શુ થે વિચારીને) કહ્યું, “અદા મારું બાળક છે” ઈન્સ્પેક્ટર તેને બાળક લેવા જવાની છૂટ આપે છે. રાધિકા તબૂમાં જઈ દાડની જે ત્રણ બોટલો પડી હતી તેને કપડામાં વીંટી, જાતીમાં ચતાડી બાળક હોય તેવો દેખાવ કરી બહાર નીકળતા કાષ્ટોને પગની ઠેસથી ઉઠાડી બહાર પોલીસો આવ્યા છે તેની બાજુ કરે છે ‘બાળક’ને લઈ તે વસ્તીમાં લઈ જાય છે

શશુ પાછો આવતા રાધિકા તેની આગળ પોતાનું આ પગક્રમ ઉત્સાહપૂર્વક વર્ણવે છે શશુના ચહેરા પરના લોપણ પરિવર્તન તરફ તેના વિના જ હસતાહસતા તે કહે છે, ‘બાળક પીવું છે, બાળક !’

એકાએક શલુ તેના ચોટલે ઝાલી તેને પછાડે છે અને ફૂર રીતે ફટકારે છે પોતે અન્યાયતા શંભુની જ યોજના બિધી વાળી છે એ સમજતા રાધિકા સહેજ પણ પ્રતિકાર કર્યા વિના માર સહન કરે છે અને ધૂસકે ધૂસકે રડે છે.

સાજે શલુ તથા રાધિકા તેમનો ખેલ શરૂ કરે છે ખૂબ જ ઓછા પ્રેક્ષકો તે જોવા આવે છે અને તેઓ પણ ખેલ જોઈ નિરાશ થાય છે બીજી બાજુ કાપ્ટોનો તબૂ હાડિસફૂન થઈ જાય છે. તેના તબૂમાંથી વાદ્ય ગર્જના કરે છે અને રાધિકાની આખો સળગી ઊઠે છે એક શોથી જે પૈસા મળ્યા છે તેમાંથી તે કેરોસીનનું ડમકુ લાવે છે પછી પતિ-પત્ની દાડ દોંચે છે.

હવે આવે છે વાર્તાનો છેલ્લો પ્રસંગ મધરાત થઈ છે આખો મેળો શાત પડી ગયો છે. ચારે બાજુ અધકાર છવાયો છે. બેદેની ધીમે રહી બિભી થાય છે. તે આજે એક ક્ષણ પણ બિધી નથી, હૃદયમાં એક પ્રકારની અસ્થિરતા અને મનમાં તીવ્ર આક્રોશથી તે પીડાઈ રહી છે તે બહાર નીકળી જુએ છે તો બધું સ્તબ્ધ લાગે છે તે ઘાસતેલનું ડબલુ અને દીવાસળીની પેટી લે છે. પછી શલુને ઉઠાડવા જાય છે. જુએ છે તો તે ઠડીમા ટૂટિયું વાળીને કૂતરાની જેમ ઘોરે છે તેના પર તેને ઘૂણા થઈ આવી અપમાન બૂલીને ઘોરે છે. તેને ઉઠાડ્યા વિના જ તે બહાર નીકળી જાય છે એક વાર સામેના તબૂમાં જોવા તે પડદો ઉઠાવી અદર જાય છે આખા તબૂમાં અધકાર છવાયો છે તે એક દીવાસળી સળગાવે છે. પાસે જ વિશાળકાય કાપ્ટો સૂતો હતો તેના સૌંદર્યપૂર્ણ મજબૂત શરીરને તે જોઈ જ કહે છે. તેણે પ્રથમ વાર શલુને જોયો ત્યારે તેને જેવો આવેશ થયો હતો તેવો આવેશ તેને અત્યારે થઈ આવ્યો આ વખતનો આવેશ વધારે પ્રબળ હતો ઉન્મત્ત બેદેની તેણે કદાચું પણ ન હતું તેવું કરી બેઠી તે કાપ્ટોની છાતી પર ફસડાઈ પડી

ક્રાંતો જાગી ગયો, પણ ચમક્યો નહીં તેણે ક્ષીણ નારીશરીરને ગાઢ આલિંગનમાં જકડીને પૂછ્યું—“કોણ ? ગાધિ—” તેનું મોં દાખીને રાધિકાએ કહ્યું—“હા, ચૂપ !” ક્રાંતો દારૂ લાવવાનું કહે છે પણ રાધિકા તેને પોતાની આંધે દૂર-સુદૂર સાથે ભાગી જવા કહે છે ક્રાંતો પૂછે છે, “આ ત ખૂ વ નું શુ ?” રાધિકા જવાબ આપે છે “છોને પડ્યા રહેતા. શલુ વાપરશે તું એની ગાધિ પામ્યો તો તેની ટિમત પણ ચુકવવી જોઈએ ને ?” અને ધીમેથી હમી પડી બેઠે જાતિની ઉન્નતતા અને પાછું ભર-યૌવન ક્રાંતોએ સહેજ પણ દ્વિધા અનુભવી નહીં બોલ્યો “ચાલો.” તેઓ થોડેક દૂર પહોંચ્યા ત્યાં રાધિકાએ કહ્યું, “એક પળ થોભ.” પાછી ફરી શલુના તખ્ત પર ઘાસતેજ ગેડી ઉપર મૂકુ ઘાસ ગોઠવી તેને દીવાસળી આપી ખડખડાટ હસતા હસતા બોલી “ઘરડા જનાવર, મર હવે.” અહીં વાર્તા પૂરી થાય છે

વાર્તા કહેવાની કળામાં તારાશ કર કુશળ છે એનું એક કારણ તેમની વાર્તાની સીધી સરળ નાસાગ્રતા છે. રવીન્દ્રનાથે એક વાર તેમને કહેલું કે તમે વાર્તા લખતી વખતે વાર્તા નહિ લખવાનો ઢોંગ કરતા નથી એ મને ખૂબ ગમે છે. તારાશ કર પાસે વાર્તા કહેવાની હથોટી તો છે જ, સાથે કલાકારની દષ્ટિ પણ છે. તેથી તેમની વાર્તા કલાત્મકતા ધારણ કરે છે

‘બેદેની’ કલાત્મક નવલિકા બની શકી તેમાં વાર્તાકથન ઉપગત ગાધિકાનું બિલ્લિખ પાત્રાલેખન પણ કારણભૂત લાગે છે રાધિકા એક પુરુષ છોડી બીજાને ત્રીકારે છે, બીજાને છોડી ત્રીજાને અપનાવે છે છતાં તેનું આ વર્તન બિલકુલ સ્વાભાવિક લાગે છે તેના આવા વર્તનને લીધે આપણને તેના પ્રત્યે તિગ્સ્કાર થતો નથી લેખકે ખૂબ અભલાવપૂર્વક વાર્તાના આ મુખ્ય પાત્રને આલેખ્યું છે ગાધિકામાં ચચળતા નથી એમ નહીં, પણ તેનામાં આવેશ (passion)ની પ્રચળતા છે, જે તેના વર્તન માટે કદાચ વધુ જવાબદાર છે તે કારણે પણ

અત્યંત ઉગ્ર રીતે અનુભવે છે. આ ઉપરાંત તેનામા પૌરુષ પ્રત્યે આકર્ષણ છે. શાત વિનમ્ર શિવપદને ત્યજી તે શલુને સ્વીકારે છે તે તેના આકર્ષક પૌરુષને લીધે જ. એ જ રીતે શલુને છોડી તે ક્રીષ્ણ તરફ ખેંચાય છે તેમા પણ ક્રીષ્ણનું પુષ્ટ પકડદ શરીર જેટલું કાગળ-ભૂત છે તેટલું ખીજું નથી તેના વિશાળ તથ્ય કે સપત્તિનો તેને જગથે મોહ નથી એ બધું તો તે છોડી દેવાનું કહે છે

અહીં એક નાની છતાં મહત્ત્વની બાબત નોંધવા જેવી લાગે છે સવારે પોલીસની રેડ વખતે ઇન્સ્પેક્ટરને છેતરવાનું રાધિકાને સૂઝે છે તે વખતે અદર બાળક છે એમ રાધિકા કહે છે અને દારૂની બોટલો તે બાળક હોય તે રીતે બહાર લાવે છે. જીંઘમાથી જીંઘ્યા પછી આની પરિસ્થિતિમા એકાએક જ તેને બાળક કેમ યાદ આવ્યું ? શક્ય છે કે તે બાળક અખતી હોય. (કઈ સ્ત્રી બાળક ન અખે ?) શલુ તેની અખતી પૂર્ણ કરવા અશક્ત હોય આ બાબત પણ ક્રીષ્ણ તરફના તેના આકર્ષણમા, ભલે અદ્ય પ્રમાણમા, પણ જવાબદાર હોઈ શકે

શલુને રાધિકા તેના પ્રથમ મિલનવખતે જ અપનાવે છે તેવું ક્રીષ્ણની બાબતમા નથી બનતું. ક્રીષ્ણ સાથેના પ્રથમ મિલનવખતે રાધિકા તેની સાથે હસતા હસતા વાતો કરે છે, પરંતુ તેના મનમા ત્યારે તો તેને પામવાનો કોઈ વિચાર નથી એ વિચારનું ખીજ શલુને આક્ષેપ રોપે છે પરંતુ તે પછી પોલીસની ધાનમાથી રાધિકા ક્રીષ્ણને બચાવે છે તેની પાછળ તેના પ્રત્યેની હમદર્દી કરના કદાચ ઇન્સ્પેક્ટરને છેતરવાની ભાવના વધારે પ્રબળ હશે જો તેના મનમા કોઈ મેલી મુગદ્દ હોત તો તે વાત તે નિખાલસપણે શલુને ન કહેત આ વખતે પણ શલુનું પગલું જ-રાધિકાને અમાનુષી માર મારવાનું-તેને છેલ્લી ઘટનાની દિશામા ધકેલવા માટે જવાબદાર ગણી શકાય પણ છેલ્લે ન્યારે ઘાસતેલનું કંચલું અને દીવાસળી લઈ બહાર નીકળે છે ત્યારે તેના મનમા પોતાના તથ્યને સળગાવવાની તો કલ્પનાયે નથી.

અને છતાં, ગધિકા છેલ્લે જતા જો કંઈ કંઈ છે તેને માત્ર આત્મિક કહી શકે નહીં તેના મનમાં, તે દીવાસણી સળગાવી કી ટોતુ મુખ નિહાળે છે એ બાજુ જ તેના પ્રત્યે આત્મિક જન્મે જે એમ ન કહી શકાય તેની માથેના પ્રથમ મિનનથી આ બાજુ સુધી જે કંઈ બન્ધુ છે તેનું અનિર્વાચ્ય પગિણામ આ છે એમ જ પહેલું પડે એ મમત્ર પગિર્વાતન લેખકે એવા કૌશલથી દર્શાવ્યું છે કે તે ચમત્કારિક નાગવાની માથે માથે ગિલકુલ પ્રતીતિજનક પણ લાગે છે આ હિપરથી એમ ન કહી શકાય કે ગધિકા જે કંઈ કરે છે તેને લેખક ઇષ્ટ ગણે છે. હકીકતમાં લેખક તો આગળથી અત્યંત સુધી કલાકારનું તાદસ્થ્ય બાળે છે તેઓ તો જીવનના એક વાસ્તવનું યથાર્થ દર્શન કરાવે છે કલાકારના આ વિશ્વમાં નીતિઅનીતિનો ખ્યાલ પ્રવેશ પામી શકે તો જ નથી

મને અહીં એન્નન ચંપોવની એક વાર્તા 'The Darling' યાદ આવે છે તેની નાવિકા પણ ગધિકાની જેમ, અલગ અલગ પતિના મગ્ન પછી, એક પછી ખીન્ને અને ખીન્ન પછી ત્રીન્ને પુરુષ અપનાવે છે છતાં તેનું પાત્ર લેખકે એવા મમતાપૂર્વક આલેખ્યું છે કે તે પાત્ર પ્રત્યે આપણને જગ પણ આણુગમે વતો નથી એક પુરુષ સાથે તે બ્યારે જીવે છે ત્યારે તેને દિવથી પૂરેપૂરે ચાહે છે પણ તેના અવસાન પછી ગિલકુલ સહજતાથી તે અન્ય પુરુષને અપનાવી લે છે

ખેદની ગધિકા શિવપદને છોડી શકીને સ્વીકારે છે ત્યારે પૂરેપૂરું હૃદયથી તેને સ્વીકારે છે શકુ તેના પર પગપુરુષને ચાહનાનો આક્ષેપ મૂકે તો નથી ત્યાં સુધી તો તે શિવપદને યાદ પણ કરતી નથી અને નહીં પ્રત્યે તેને પ્રેમ નથી નુ ? ગધિકા પર નહીં અન્ય આક્ષેપ મૂકે કે ટોન્માર મારે છે છતાં તે તેની ખાતર જ કીટોને અપનાવે છે, બગબગ તે બાજુ જ શકુને, માથે કાચણી છતાં તેમ પોતાના અસ્તિત્વથી અજાણો કરી દે કે તેનું મર્જન કરતા લેખકે તેને ઠાગી

નાગણ સાથે સગખાવી હતી તે સરખામણી હવે બરાબર બધમેસતી લાગશે) તેના પ્રત્યે હવે તેને સહેજ પણ લાગણી નથી. જતા જતા તેનો તબૂ પણ તે સળગાવતી જાય છે કેવો ચચળ છે આ નાગીનો પ્રેમ ! 'Hemlet' માનુ શેક્સપિયરનું કથન યાદ આવશે- 'Frailty ! thy name is Woman !'

વાર્તાનું શીર્ષક કથાવસ્તુ પર સીધો પ્રકાશ પાડે છે. બેદેની- The Gypsy Woman- ફરીકામ થઈને એક ઠેકાણે રહે ખરી ? તે તો એક સ્થળેથી બીજે, બીજેથી ત્રીજે એમ ભટકતી જ રહેવાની. વળી તેનું રાધિકા નામ અને નવા બેદે જાદુગરનું કીબટા નામ પણ તેમના ભાવિ મિલનનો સંકેત કરે છે જ કીબટાએ તો પ્રથમ દર્શન જ રાધિકાને પામવાનું મનોમન નક્કી કરી લીધું હાગે છે તેથી જ તે રાધિકાને પોતાનું નામ જણાવતા સૂચક વ્યંગ કરે છે. તેને પોતાની તરફ આકર્ષવા માટે જ તે પોતાના તબૂનો પડદો ખેંચ શરૂ થતા હટાવી લે છે, જેથી તે ખેલ જોઈ શકે પોલીસની રેડ વખતે રાધિકા તેને બચાવી લે છે ત્યારે રાધિકાના (બચૂત) મનમાં ભલે પ્રેમની ભાવના નહીં હોય, પણ કીબટા તો તેને પોતાના તરફના રાધિકાના પ્રેમનું પરિણામ જ માનતો હશે અને કદાચ તેથી જ મધરાતે અચાનક રાધિકા તેની છાતી પર પડે છે ત્યારે તે સહેજ પણ ચોકચા વિના બધું સમજી જાય છે. રાધિકા પ્રત્યે તેને તો પ્રેમ છે જ તેથી તો પોતાનો તબૂ વગર બધું જ સહેજ પણ ખચકાટ વિના છોડી તે તેને સાથે ચાલી નીકળે છે

આમ કામનાના-પ્રેમના-એકે વિશિષ્ટ પાસાનું દર્શન કરાવી, યુવાન સ્ત્રી-પુરુષ પગનું તેનું પ્રબળ વર્ચસ્વ દર્શાવી, તેના વેગમાં ખેંચાતા પાત્રોનું વર્તન લેખકે કુશળતાપૂર્વક દર્શાવ્યું છે આ રીતે, પ્રણયત્રિકોણ જેવા સર્વસાધારણ વિષયની સહજ રજૂઆત દ્વારા પણ તારાશકર પોતાના કલાકૌશલના બળે એક કલાકૃતિનું સર્જન કરી શક્યા છે

‘Signs and Symbols’ : એક પરિચય

વિજય શાસ્ત્રી

વાર્તાનો આરભ કપરી મૂઝવણમાં મૂકાયેલા અને અત્યંત સચ્ચ એવા એક દપતીના ચિત્રથી થાય છે એમની મૂઝવણ છે ‘Referential Mania’ નામના મનોરોગથી પીડાના પોતાના યુવાન પુત્રને શી ભેટ આપવી તે લેખકે મનોરુઝાનાથી પીડાતુ જતાનું છે પેલા છોડગાનુ પાત્ર, પણ વાર્તાને અતે સ્ફુર્તતાપૂર્વક અનુમનીશુ તો આ મનોરોગી છોડગ કરતા તો નીરોગી અને સ્વસ્થ હોવાનું માનતા-મનાવતા માયાપ વધુ રોગિષ્ઠ પુગ્વાર થાય છે ! લેખક અમર રચના દ્વારા કદાચ આ જ વ્યગ્યને ઊપમાવવા મથે છે, વાતાના અતલાગે લેખક, પુત્રને ભેટ આપવા માટે માયાપે ખરીદેલી જુદા જુદા કળોના મુગળ્યાઓની ખરણીઓ પર ચોટાડેલા લેખોની વાત વિગિષ્ટ ઠાકુમાં કહે છે. આ લેખક અથવા BAĞDAD આ વાર્તાની એક સમકત ઈમેયજ છે વાર્તાના આરભે તેનો વિનિયોગ પુત્રના પાત્ર પરત્વે કરવામાં આવ્યો છે પુત્ર ‘મનોરોગી’ના લેખકથી અકિત છે પણ જેમને ‘રોગિષ્ઠ’ તરીકે કોઈ લેખન મળ્યું નથી એવા માયાપ તો એનાથીય વધુ રોગિષ્ઠ છે આ ઉપરથી સજાની વ્યર્થતા અને ચિહ્નની ચિહ્નિત કરવાની શક્તિમાં ગહેલી વિસંગતિ ઊપસી આવે છે

લેખકના મતે સાપ્રત સંસ્કૃતિને આ ચિહ્ન-રોગ જ લાગુ પડ્યો છે પ્રત્યેક વસ્તુ યા વ્યક્તિને સજા-સજા-અકિત કરવાનો ધાગે પડી ગયો છે, પરંતુ સજાની બહાર પણ દેટલીય વ્યક્તિઓ અને વસ્તુઓ ગહી બધ છે તેનો ખ્યાલ આ સંસ્કૃતિમાં આવતો જ નથી આપણી વાત હતી ‘રોગી’નું લેખક પામેલા પુત્ર અને લેખકરહિત માયાપની

*બાદશી નોબેલકાવ્યકૃત ટૂંકી વાર્તા

માળાપને રસ છે રોગના નામકરણ અને ઉપચારોની પ્રવિધિઓમાં
 રોગનું નામ જાણવાથી તેમને પરમ સ્તોષ થઈ ચૂક્યો છે. આમ તર્ક
 અને સંશયો વડે ઘટનાને પારખી લીધાનો રોગ તેમને લાગુ પડ્યો
 છે. રોગ, રોગને કારણે થતું દર્દ એમાં તેમને ઝાઝો રસ નથી

રચનાની પ્રત્યેક વિગત વ્યજનાસભર છે ઘટનાતત્ત્વ અહીં મોજૂદ
 છે પણ તેના વિનિયોગમા વરતાતી સાલિપ્રાયના તેને કળાત્મકતા અર્થે
 છે. પહેલી ઘટના છે પુત્રના જન્મદિને તેને શી ભેટ આપવી તેની મંજૂ
 વણ અનુભવતા દેવતીએ કરેલી ભેટપસદગી અને તે ભેટ પુત્રને
 આપવા માટે સેનિટોરિયમે પહેાચ્યા બાદ તેમને થતા નિરાશાજનક
 અનુભવની. પુત્રને આપવા માટે શી ભેટ પસદ કરવી તેની મૂંઝવણ
 અનુભવતા માળાપ માટે સમભાવ અનુભવી શકાય નેમ છે, કેમ કે
 મનોરોગી એવા સત્તાનને જયે એવી ભેટ કઈ હોઈ શકે એ વિશે
 વિમાસણ અનુભવતા માળાપમા પુત્રવત્સલતાના દર્શન થઈ શકે
 છે. પણ એમણે આખરે ફોના મુરખ્યાઓવાળી બરણીઓની ભેટ
 અર્થે કરેલી પસદગી સાવ અયોગ્ય નીવડે એવી છે એટલું જ નહિ
 એવી અયોગ્ય પસદગી કરવા પાછળ કામ કરતો તેમનો વૈચારિક
 અભિગમ યા અજ્ઞાન ટીકાને પાત્ર બને એવા છે. સાચી ભેટ કઈ હોઈ
 શકે એનું તેમને જ્ઞાન જ નથી એ હકીકત છે પણ પાત્રનિરૂપણકળાનો
 એક વિશ્લેષણ ઉન્મેષ આ સમગ્ર રચનામા જોવા મળે છે કે વાનાના
 એ મુખ્ય પાત્રોને સાચી જીવનદષ્ટિ વિશે અજ્ઞાન ચીતર્યા હોવા છતાં
 એ પાત્રો પરત્વેની સમભાવની માત્રા લેશમાત્ર પણ ન્યૂન થતી નથી,
 બસકે ઉત્તરોત્તર વધતી જાય છે. સાચી ભેટ, યોગ્ય ભેટ કઈ હોઈ
 શકે એનાથી અજ્ઞ ન એવા માળાપના પાત્રો પરત્વે સમભાવની માત્રા
 યથાવત રાખનાર છે તેમનો પુત્ર પ્રત્યેનો નૈષ્ઠિક આચાર તેઓ જે
 કઈ કરે છે તે ખોટું છે છતાં તેમની નિષ્ઠા સાચી છે એની પ્રતીતિ
 પામી ચૂકેલો હોવાથી જ વાચક એમના પ્રત્યે કઠોર થઈ શકતો નથી.

માયી બેટ કોઈ રંગીન, આકર્ષક છતાં જડ એવી વસ્તુની નહીં પણ સાચા ગ્રેમ, મમતા મમલાવની કોઈ શકે એ જગતિયાતનુ આ દપતીને લાન નથી. તેમણે પુત્ર માટે કચેલી લેટપમદગી માટે નાટકાલિક ભલે તેઓ જવાબદાર હરે તેમ છે પણ વ્યાપક સદર્ભે જોતા લેખકે આધુનિક સભ્યતાના વિચારોને જવાબદાર ઠગવ્યા છે. આધુનિક મમ્યતા નરી ઉપચાર અને આચારમૂલક છે. ઉપચારો અને આચારો-યે હવે પોકળ બની ગયા છે કેમ કે તેમની પાછળ લાગણીઓનું બળ નથી અને આવા પોકળ ઉપચારોનો મહિમા જે સમાજમાં થતા હોય ત્યાં વ્યક્તિ તો માત્ર સાધન જ બની રહે છે. આ ન્યાયે ઉપચારો/આચારો જ ન્યાય વર્ચ્યુ ધરાવે છે એવી સંસ્કૃતિમાં વસતા આ માળાપની અત સ્ફુરણા પણ ઔપચારિક વ્યવહારોની સર્વવ્યાપકતાને કારણે કુદિત વર્ધ જવા પામી છે આથી તેઓ તો બિચારા સભ્યતાનો ભોગ બનેતા દયામણા victims છે. તેઓ પુત્ર માટે જે કંઈ કરે છે તેનું કર્તૃત્વ માત્ર ઉપચારપૂરતું જ તેમનું છે, બાકી તેમના સવળા વર્તનવ્યવહારોની મર્યાદક તો છે ઉપચારપ્રધાન મમ્યતા તો કૃતક ઉપચારોની મમ્યતા-victim of civilization-નો ભોગ બનેલા આ બે પાત્રો આમ, સમભાવને પાત્ર બને છે ૧૯૭૮નું નોબેલ પારિતોષિક પામેલ વિદ્વિશ લેખક આઈઝેક સિગરે તેની નવલકથા ‘enemies’ના પાત્રો માટે વાપરેલો શબ્દમૂલ ‘victims of their own personalities’ આ બે પાત્રો માટે પણ પ્રયોજ ગણાય તેમ છે

પિતાના પાત્રનું વ્યક્તિત્વ એક સફળ અને કુનેહબાજ વ્યાપારીનું છે અને તેને લેખક “fairly successful Businessman” ડહી ઓળખાવે છે. આ વ્યાપારી-વ્યક્તિત્વે તેનામાં કેળવેલા સંસ્કારોથી પર તે વર્ધ શકતો જ નથી માત્રવી પોતાના જ વ્યક્તિત્વની અને તત્તજન્ય સંસ્કારોની મર્યાદાઓનો ગિફાર બની રહે છે તેથી પુત્ર

કરનાય વધુ તો એ પિતા જ રોગિષ્ઠ કહેવાય તેમ છે દીકરા માટે તેણે કંગેલી, દસ જુદા જુદા ફોનાના મુરખ્યાની ખરણીઓની પસદગી તેની સરકારિતાની કુશ્લિતતાનું પ્રતીક છે.

પુત્રની મનોરુચ્છતા તેમને અત્યંત વ્યથા તો લાગે પડેલાં છે તેની પ્રતીતિ 'During the long ride to sub-way-station she and her husband did not exchange a word' પકિતમા યાય છે. પતિ-પત્નીમા પત્નીનું પાત્ર વધુ કરુણાસભર છે કેમ કે પુત્ર યુવાન હોવા છતાં રોગગ્રસ્ત હોઈ તેના આધાર બની શકે તેમ નથી તો પતિ હયાત હોવા છતાં વૃદ્ધાવસ્થામા પ્રવેશી ચૂકયો હોઈ તેના તરફથી આધાર કે હૂકની અપેક્ષા સાકાર થઈ શકે તેમ નથી. ઊલટો એ જ આધારની જરૂર ધરાવે છે આમ પતિ અને પુત્ર બેઉ તરફથી નિરાધારતા અનુભવતી સ્ત્રીની કરુણતા 'She felt the mounting pressure of tears' પકિતમા વ્યક્ત થાય છે.

વાર્તાના દ્વિતીય અણકમા thunder and foul air-થી સભર વાતાવરણમા પ્રવેશના પાત્રોની એવા વાતાવરણ સાથેની પ્રતીકાત્મક એકરૂપતા નોંધપાત્ર બને છે કેમકે મલિનતાસભર વાતાવરણ એ ભૌગોલિકની સાથે જ પાત્રોની ચૈતસિક સ્થિતિ સાથે પણ સામ્ય ધરાવે છે.

પુત્રને મળવા ગયેલા માળ્યાપ, નર્સની ચેતવણીને માન્ય રાખીને માળ્યા વિના જ ઘેર પાછા ફરે છે પતિ શયનગૃહમા ન્યૂ છે અને પત્ની આલ્પમ કાઠીને પુત્રની બાળપણથી સાપ્રત સુધીની વિકાસગતિનું પુનરાવલોકન કરે છે. આલ્પમમાના ચિત્રોનો પણ એક ખૂબત્ત મકેત છે એ સ્વીકારીએ પછી પણ આલ્પમ લઈને પુત્ર સાથે સહજીવન જીવતી માતાની છબીમા કરપીણ કટાક્ષ એ રહેલો છે કે જે માતા જીવતાબગતા પુત્રને સતત સાચવતી નહોતી તે હવે તેની છબી,

તેના પ્રતીક (Symbol)ને અનુલક્ષીને લાવાલિન્ચકિત મધે છે । સાક્ષાત પુત્ર તેના લાવપ્રદર્શનનું પાત્ર ન બન્યો પણ પુત્રની છખીઓ તેના લાવોને મુખરિન કરવા અનુકૂળ માધ્યમ બને છે. મૂળને ભૂલી મૂળના પ્રતીકને ભજવાનો આ તે કેવો રોગ ।

છખીઓમા વાક્ય ચૂકે મકાન, Angular, finssy અને wide-eyed એવી ડાકી રોઆ, ખેન્ડલૂટ, ગેલવેઅકસ્માતો, ખૂનામરકી જેવી ઘટનાઓ સઘગાયેલી છે. આ બધાએ તેના પુત્રના માનમને વિકૃત કરી નાખવામા invisible Giants જેવો ભાગ ભજવ્યો છે. આ બધા પરિવેશે કામ એક જ કથું છે અને તે-hurting her boy in some unimaginable fashion

વાર્તાનો આ ખીલે ખડ પુત્રની મનોરુગ્ણતાના નિમિત્તો ધિમે વિચારોના ચકરાવે ચડી જતી માતાના ચિત્રથી ખચિત છે સમઢાલીન પરિવેશની રોગજનક અને વાતક વિલક્ષણતાઓની મીમામા કરવાનો ઉત્પાદ અઢતો રહેતો નથી આટલો ભાગ તેની ચિત્તનાત્મકતાને કારણે નિબધિયો બની રહે છે.

ત્રીલે ખડ તેમાની નાટ્યાત્મક ગતિવિધિના પ્રતાપે વાર્તાની આકૃતિને પામે છે પુત્રચિત્ત દમ્પતીની નિઢાહીન અવસ્થામા બનતી બેત્રણ ઘટનાઓ વ્યજનાપૂર્ણ છે જીવ આવવા માટે શારીરિક થાક જેવું કારણ મોજૂદ હોવા છતાં પિતાને જીધ નથી આવતી

“ ‘I can't sleep' he cried

‘Why?’ she asked ‘why can't you sleep? you were so tired?’”

પતિની અનિદ્રાનું કારણ પુત્રની ચિંતા છે પણ આ ચિંતાએ માત્ર એક (પુત્રપ્રેમનો) સંકેત છે સંકેત પોને કશા કામનો નથી પિતા પ્રેમનો સંકેત [-ચિંતા-] ધરાવે છે પણ પ્રેમના એ ચક્રતની પડછે સંકેતિત [-પ્રેમ-]નું બળ છે ખરું ? આ પ્રશ્નનો જવાબ મળે તે પહેલા

ખીજે એક પ્રેમનો સંકેત સાંપડે છે અને તે પુત્રને માટે સગવડોનો ભોગ આપવાની પિતાની તત્પરતા પિતા કહે છે કે-‘We will give him the bedroom’ એટલું જ નહિ રાત્રે તેના પાસે વારા બાંધીને ઉઝગરા કરવાની અને ખીજી અનેકાનેક યોજનાઓ તે વિચારે છે.

દપતીની પુત્રને માટેની આ સવળી યોજનાઓ વાર્તાનો ખીજે બળકટ અંશ છે કેમ કે આ સમગ્ર યોજના પણ દપતીના પુત્રપ્રેમના સંકેતરૂપ જ છે. પુત્રપ્રેમની એ વાચક સાચા અર્થમાં છે ખરી ? શયનગૃહ આપવું, ઉઝગરો કરવો છત્યાદિ પણ પ્રેમના Signs and Symbols છે પણ તેમની પડછે પ્રેમ છે ખરો ? લેખકના મતે માનવીએ સંકેતોને પકડી રાખ્યા છે પણ સંકેતિતને ગુમાવી દીધા છે. કદાચ એમ પણ કહી શકાય કે સંકેતો પોતે તો મૂળ (સંકેતિત)નું સ્થાન લઈ શકે એમ નથી. લાલ રંગ એ ભયનો સંકેત છે ખરો પણ ખુદ ભય એ લાલ રંગમાં નથી સંકેત અને સંકેતિત વચ્ચેનો વિચ્છેદ એ આજના માનવીની કરુણતા યા કમનસીબી છે. દપતીના પુત્રપ્રેમના સત્રજા ઉપચારો અને આચારો પણ રિક્ત છે કેમકે મૂળે પ્રેમની જ ખોટ તેમાં, કદાચ છે ઉઝગરો કરવો, પોતાનો શયનખણ પુત્ર માટે ખાલી કરવો. ડોક્ટરને અઠવાડિયે એકને બદલે બે વાર બોલાવવા, ચિતાતુર, ગમગીન થવું આ બધા જ ઉપચારો લાગે છે પ્રેમના જેવા જ, પણ પ્રેમ નથી. અહીં બે પદાર્થો વચ્ચેના બાહ્ય સામ્યને અનુકક્ષીને લેખકે એક આકરો વ્યંગ્ય મૂર્તિ કર્યો છે. પ્રેમના જેવા જ લાગત ઉપચારો, પ્રેમ નથી. આ કરુણ તથ્ય વાર્તાની અંતિમ ટેલિકેશન-ટોકની ઘટનાના માધ્યમ દ્વારા ઊપસાવાયું છે

મધરાતે આ દપતીના ટેલિકેશનની ઘણ્ટડી એકાએક રણકી ઊઠે છે પતિ રિસિવર ઉઠાવે છે સામેથી વાત વાત કરનાર વ્યક્તિને જે નબર નોંધ્યો છે તે પોતાનો નથી એમ કહી રિસિવર પુનઃ કેડલ પર

મૂકી દે છે થોડીક જ વાગ્યા પુનઃ વણટી રણુકે છે ફરી એતી એ જ વ્યક્તિ મામે હોય છે બીજી વાગ પણુ ગેગ નખા લાગ્યો છે પતિ આ ગેગ નખર લાગવાનુ કાગણુ, કોન કંના વ્યક્તિને મમજાવે છે કે-

'you are turning the letter O instead of zero'

ઓ અક્ષર અને ઝીરો બંને વચ્ચે સામી વ્યક્તિ બૂલ કહે છે ઓ અને ઝીરો બંનેનો દેખાવ મળ્યો જ, બંને વચ્ચે કશો જ ફરક નહીં જતા હકીકત ઓ અને ઝીરો માત્ર જુદા છે ઓ ની જગ્યાએ એના જેવો જ હોવા જતા ઝીરો ડામ આપી શકતો નથી જ

આ ટેલિફોન-ટોલ વાર્તાનો ત્રીજો બળવાન અંશ છે ઓ અને ઝીરોની બાજુ એકરૂપતા જતા હકીકતમાં બંનેના કાર્ય, મ્યાન, મૂલ્ય માત્ર જુદા હોય છે તેમ લેખક સૂચવવા માગે છે કે પ્રેમના ઉપચારો (ઉભયારા, ચિતા, ગમગીની વગેરે) પ્રેમના જેવા જ વાગતા હોવા જતા પ્રેમ કરતા કોઈ જુદો જ વસ્તુ હોઈ શકે છે-હોય છે એવું સ્વાન જેમ ઝીરો ઝીરો બઈ શકતો નથી (મગ્ગાપણુ હોવા જતા) તેમ પ્રેમના ઉપચારો/પ્રેમના વ્યવહારોનુ પણ છે માયા પ્રેમને મ્યાને પ્રેમના જેવા જ દેખાતા પ્રેમના ઉપચાર કદીય ડામ આપી શકતા નથી

ત્યારે પેના દમ્પતી કફાય આ જ ખૂત કરે છે કે પ્રેમને બદલે પ્રેમના વ્યવહારો, આચારો ને ઉપચારોમાં રાખ્યા કહે છે, વર્ષગાઠ પર બેઠે આપવી, હિંદુન થવુ, વગેરે વગેરે બધુ જ માત્ર પ્રેમના વ્યવહાર છે

ગ્યનાનો સૌથી મોટો વ્યંગ Irony-તો એ છે કે ખોટો નખર નેકતાર મામી વ્યક્તિને મમજાવનાર પેલો પતિ ખુદ જ આવી ખૂન કરી રહ્યો છે ઝીરોને બદલે ઓ કેમ્બ્યા કરનાર વ્યક્તિની બૂલ તો મામૂલી અને ઝાઝી નુમ્યાનકારક નવી પાણુ ને ભૂતને પઠી પાડતા, સાચુ માર્ગદર્શન આપનાર પતેા પતિ પણ પ્રેમને બદલે પ્રેમના ઉપચારોને જ હુમાન્યા કરવાની જે બૂન આચરતો આગ્યો છે એવું

તો તેને લાન જ નથી. પોતાની ભૂલ તરફ અજાન એવો એ અન્યની ભૂલ દર્શાવી પ્રછને અભિમાન અનુભવે એમા ગહેલો વ્યત્યક ખીલો છે

વાર્તાને અતે એ મહાશયને લેખક પુત્ર માટે ખરાદેલી ફળોના મુરખખાઓની ખરણીઓ ખરના લેખલો વાયતા દર્શાવે, છે, એ સૂચવે છે કે તેમને લેખલોમા, ખાલાવરણોમા જ રસ છે, તદતર્ગત દ્રવ્યમા નહીં મૂળ દ્રવ્ય (પ્રેમ) કરતાય પ્રેમના લેખલો ઉન્નિદ્ર અવસ્થા, ચિંતાતુરતા ઇત્યાદિમા જ એમનો રસ સીમિત થઈ રહ્યો હોવાનુ મૂલ્યક એમનુ એ લેખલોને રસપૂર્વક વાયવાનુ કાર્ય જની રહે છે □
૨૨ ઓક્ટોબર, ૧૯૭૮

ઉત્કૃષ્ટ

ઇલેક્ટ્રિકલ

એક્સેસરીઝ

ટ્રિપલસિકલ

ઇલેક્ટ્રો એન્જિનિયર્સ

લીમડા ચોડ, ૫૦૦૨ રોડ
મુરલ (જાનગ)

ભૂપત વડોદરિયાની
નવલકથાઓ

પલ પલ વ્યાકુળ પ્રાણ	૧૯-૫૦
તાગ હૈયે મારી પ્રીત	૧૯-૫૦
જપતપ જૂઠા, સાચી પ્રીત	૧૫-૫૦
ભવોભવની પ્રીત	૧૯-૫૦
મોતના પીજડે	
તરખ્યા પ ખી	૧૫-૦૦
સ્વપ્નપંખી	૧૩-૦૦
એક નકારી છોડરી	૧૩-૦૦
બીજુ ચીવન	૧૨-૦૦

શાળા-ઉપયોગી નાટકો

નાટકોની દુનિયા — ચથપત મહેતા	
શાળા-ઉપયોગી નાટકો — રજની શેઠ	
ભજવો નાટકો — બળદેવ મોલિયા	
સહેલા નાટકો — મુરેશ ગાધી	
કિશોરોના નાટકો — પ્રા. હસિત બૂચ	
(દરેકના ૩ અઢી, સેટના ૩ ૧૫)	

ભૂપત વડોદરિયાના

ચિત્રનલેખોનો સંગ્રહ

ધરેબાહિરે	૧૨-૦૦
પ ચગવ્ય (ચિત્રનલેખો)	
પ્રીતમલાલ મળમુદાર	૮-૦૦

કાવ્યસંગ્રહો

સૂર્યના ગોળાને ભેટવા

જતા — નાગરાજ	૩૦-૦૦
કાલિન્દી — જનક નાયક	૧૨-૦૦
કૂલડા — હેતલ મોદી	૨-૦૦
ઇન્દિરા ગાધીનાં કારનામાઓની	
ક્રમવનારી દારતાન	
ઓલ ધ પ્રાઇમિનિસ્ટર્સ એન	
	૩ ૩૫-૦૦

ભજનવાક્યાયક નાટકો

નવા નવા નાટકો — પ્રા. હસિત બૂચ	
તખ્તાવાચક નાટકો — રજની શેઠ	
નાટકો જ નાટકો — મુરેશ ગાધી	
રગલીલા — ચ. ચી મહેતા	
હસાહસના નાટકો — હરીશ નાયક	
(દરેકના ૩ ૫, સેટના ૩ ૩૦-૦૦)	

આયુર્વેદનાં પુસ્તકો

લાભશક ઠાકર 'પુનર્વર્ધન' ની બાર	
રોગપુસ્તિકાઓ સેટના ૩	૨૪-૦૦
ધર ધરનો વૈદ	૧૩-૫૦
ધર ધરના ઔષધો	૧૩-૫૦
અભિનવ કુદરતી ઉપચાર	૧૩-૫૦
યોગાસનો અને આરોગ્ય	૧૩-૫૦

સાહિત્ય-સંગમ, બાવા સીદી, ગોપીપુરા, સુરત-૧.

Phone • **25081**

Wakup

સ્થાપના ૧૯૨૭

‘વેકપ’ એસામ ટાઇમપીસનો જ આગ્રહ રાખો

(હેસાઈ) નાથુભાઈ મકનજી એન્ડ કું.

દરેક જાતનાં રીસ્ટ વોચ તથા હીવાલ - ઘડિયાળો
તેમ જ પટ્ટાચેઈનના વેપારી.

‘વેકપ’ એસામના ગુજરાત રાજ્યના દિસ્ત્રીખ્યુ

હીમશચોક. સૂરત - ૩૬૫ ૦૦૩.

‘એચ. એમ. ટી.’ રીસ્ટ-વોચના ડીલર્સ

કુંકાવટી

ઓમ્કારીય

૧૯૭૯

ઝવિવા

જયન્ત પાઠક ૦ યોગેશ લોધી ૦ અનંદ અહારોની
વિજય ગાંધી ૦ કિશન ભોસા ૦ રતિલાલ 'અનિલ'
અમૃત વાચલ ૦ ગજની ગેક ૦ હેમતા ઔરનિય
અનાદ પ્રલિભટ્ટ ૦ હર્ષદ ત્રિવેદી ૦ ગજની ગાહ

સાતા

ભાગ્યંતી દલાલ ૦ વિજય ગાંધી ૦ ચ પૂ વ્યાસ
કનુ મુણાવર ૦ હેમી બચોલ ૦ પ્રમોદકુમાર પટેલ

ગત્રમ્ક

રતિલાલ 'અનિલ'

ચચા

ચિન્મય લોધી

પવચચા

ડો જયન્ત વ્યાસ

WITH BEST COMPLIMENTS
FROM

THE SURAT
COTTON SPG. &
WVS. MILLS
PVT. LTD.

BEGAMPURA,
NAWAB-AB-ADJI,
SURAT.

વિખ્યાત કંપનીની લોકપ્રિય બનાવટો

ગોદરેજ : માગ્ટીય લોક, નવનાલ લોક, નાઈટલેન્ડ,
ટયુબસર, લેન્ડ વિગેરે

વેરોફીલ : વોટરફિલ્ટર

બ્રાઈટ : પ્લાસ્ટિકવેર

રોયલ : ઝુડન ફર્નિચર

શારદા : સ્ટીલ ફર્નિચર

કોમ્પાર્ટ : " "

બેન્સન : બ્રાઈટ તથા રંગીન ગ્લેસ ટાઈલ્સ
દરેક સાઈઝના

તથા

મેન્ટરીવેર, હાર્ડવેર. બ્રાસવેર, લોખંડ, સિમેન્ટ વગેરે

ગૌની ઘણી જરૂરિયાતો એક જ સ્થાને વાજબી ભાવે

મળવાનું વર્ષો જૂનું વિશ્વામપાત્ર મથક

ઝીણાભાઈ હરકીશનદાસ લોખંડવાળા

લીમણચોક, સૂરત

આઠમો વાર

લેખક

શ્રી મસ્ત મગેરા

મુદ્ર સામાજિક નવલકથા

પ્રસ્તાવના જાણીતા વિદ્વાન ડૉ. ચન્દ્રકાન્ત મહેતા

સપ્તાહના વાર સાત-માણસને જીવવા માટેના શ્રેષ્ઠતમ વાર હતા, તે તો હવે સમાપ્ત થઈ ગયા છે હવે તો આજનો માણસ આઠમા વારે કેવું કૃત્રિમ જીવન જીવે છે તેનું તાદેશ વર્ણન-આલેખન કરતી રસપ્રદ નવલકથા

મૂલ્ય રૂ. ૧૫-૦૦

પ્રાપ્તિ-સ્થાન

શ્રી મસ્ત મગેરા. આલીપોર (વાયા નાસારી, જિ. મુન)

‘કકાવટી’ના ગ્રાહકોને માત્ર રૂ. ૧૦-૦૦

નૂતનવર્ષાભિનંદન

પ્રો. બાબુભાઈ આર
લિમ્બાચિયા

અસંકાર હેર-આર્ટ

મજૂંગેટ, સુરત

લેડીઝ ઑન્ડ બૅન્ડસ

આધુનિક કેશકળા માટે અમારી એક વખતની
મુલાકાતથી આપને સંપૂર્ણ સંતોષ થશે હેર ડાય
તથા શેમ્પુ પણ કરી આપવામા આવે છે

આધુનિક કેશકળા મોહક વ્યક્તિત્વ માટે

ડેશનખલ અને ટકાઉ સિલાઈ માટે

અવશ્ય મુલાકાત લ્યો.

સેવન્ડે જેન્ટલ ટેલર

શર્ટ અને પેન્ટના સ્પેશિયાલિસ્ટ
સગરામપુરા, મોટી મસ્જિદની પાછળ,

સિધીવાડ, સુરત.

દુકાન નં. ૧

Phone Office : 28447
Fact. 33460

**Paramount DYE - CHEM
INDUSTRIES**

MANUFACTURER OF

DYES, CHEMICALS & TEXTILE AUXILIARIES

Factory .

SAGRAMPURA,
ANAVIL SHERI,
SURAT-395002

Office

BEGUMPURA,
CHOPARA SHERI,
SURAT-395001

સીક્રેટરી ટેલર્સ

તમારા વ્યક્તિત્વને અનુરૂપ
વિવિધ આધુનિક સ્પર્ધકતા

પેન્ટ અને શર્ટ

માટે મળે

રમેશચન્દ્ર બી. સોડીવાલા

મગરામપરા, જુહાપેરી, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨

મૂલ્યવાન કપડાંને કળાત્મક સિલાઈથી શોભાવો

દરેક જાતનું કંરસાણ તાજું અને સ્વચ્છ
મેળવવા માટેનું સૂરતનું પ્રખ્યાત મથક

જોષી

જેશંકર ધનજીભાઈ

ભજિયાંવાળા

મુખ્ય દુકાન

ચૌદામજર

કેળાપીઠ

સુરત

ફોન ૨૪૪૩૫

શાખા

યમુતાગામ

ખપાટિયા ચંડલા

મુરત

નૂતન વર્ષાભિનંદન !

સૂરત જિલ્લામા આદર પામેલી

ન્યૂ ઇન્ડિયા બેકરી

[મા. ગણેશભાઈ દેવચંદ એન્ડ સન્સ]

બરાનપુરી ભાગળ, સૂરત

નવસારી બજાર, સુરત

ફોન ૨૬૨૪૪

...દરેક પ્રકારનાં તાંબા બિસ્કીટ, જેવાં કે—

* ઇટાલિયન	* કોકોનટલોફ	* જીજીર નટ
* ફરમાસ	* કેકસ-પેસ્ટ્રી	* વેડીંગ કેક
* ખારી પડવાળી	* માવાના સમોઆ	* બર્થડે કેક
* નાનખટાઈ	* મકડુન્સ	* સ્પેશ્યલ
* શેપના કેક	* માટે અગાઉથી ઓર્ડર	* નોધાવશોભ

[શિશુ પ્રિન્સિપી]

કંકાવટી

ઓક્ટોબર

૧૯૭૮

સાહિત્યમર્જન

ગાને વિચારોનું

મર્વલક્ષી માગિક

વર્ષ ૨૦ : અંક ૨૪૭ : મૂલ્ય : દોઢ રૂપિયા

દર માસની પદ્મસી તારીખે પ્રગટ થાય છે

વાપિક લવાજમ

દેશમાં રૂપિયા ૧૨, બે વર્ષના રૂા ૨૩, વિદેશ ગિરિંગ ૩૦ (દરિયાઈ ટપાલથી), પાચ પાઉન્ડ (હવાઈ ટપાલથી), મેગઝીન એજન્સીઓ અને જનશ્રીતા અથવા વિકેતાઓને ત્યાં લવાજમ ભરી શકાય છે. કોઈ પણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે લવાજમ અને અવસ્થા અંગેના તમામ પત્રવ્યવહાર રતિલાલ 'અનિલ', ૩, આનંદનગર, સગરામપરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨ સગનામે જ કરવો.

'કંકાવટી' કવિતા, વાર્તા, ગદ્યખણ્ડ, નિબંધિકા, વિવેચન આદિ સાહિત્યિક ધોગણની કૃતિ સ્વીકારે છે, કૃતિ સાથે સરનામા-ટિપ્પણી કવર અવશ્ય બીડવું કૃતિ રતિલાલ 'અનિલ', ૩, આનંદનગર, સગરામપરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨ સરનામે જ મોકલવી

ત્રી-મુદ્રક-પ્રકાશક

રતિલાલ મૂળાજી દદાસ 'અનિલ'

પ્રકાશનસ્થળ ૩, આનંદનગર, સગરામપરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨

મુદ્રણસ્થાન શ્રમશ્રી મુદ્રણાલય, યાવામીદી, ગોપીપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૦

રૂપવતીની સાથે ઋતુઓ માણી
 એક પાત્રમા ખીધા પ્રીત ને પાણી
 રૂપવતી, જ્યાં વસ્ત્રશિશિર સડોયે
 ધરે ઊડા હુ પ્રસન્ન હૂંફની આવે
 વસન્ત ઊઘડે તારા ખન્ને ફૂલે
 વૃક્ષટોચમા ખિલખિલ હસતા ફૂલે
 ગ્રીષ્મરાતમા રૂપવતી, તુજ રેતી
 અરખીરાતો તણી કથાઓ કહેતી
 વર્ષામા તવ કાયા યૌવનઠેલે
 રૂપવતી ! ઉર લઈ આટમા રેલે
 અહો વળી તુજ છાતી સરફઉઘાડી—
 હાથ નાખી લો તલથી અતર કાઢી !
 મલર ખાલી કે નિર્મળ ફૂલોળી વહાલી
 છવન જેવી તુ મને રાખતી ઝાલી

—ચોગેગ જોષી

આખી ચ રાત
મેં સાલજ્યા કરી
નીગવ રાતને
ગેલા ખેતરની થોરની વાડ
અન્ધકાગ્ને ચીરતી
ધીમે ધીમે ચરકતી ચરકતી
આવતી જાય છે મારી નજીક ને નજીક !
સ્તબ્ધ થઈને ઊભુ છે સામેનું ઝાડ !
એના આટઆટલા પાદડામાથી
ફરફરે છે ફક્ત એક જ પાન !

કોક આવીને

ક્યાનું ચ ગેકું છે ચૂપચાપ, આખને કિનારે
ચાકી ગયેલો દગિયો
કણસે છે મારા પડખામા
કોક શબ્દના

ફાટી ગયેલા કોળા જેવી માગી આંખોમાથી
ફૂટ્યા કરે છે ટ્રેનની તીણી ચીસો, ચૂપચાપ !
રીવો લઈને

કશુંક ખોળવા માટે
મારા દેહની ભીતર કર્યા કરે છે કો'ક !
છેક કાનના પડદા પામે આવીને
ધબક્યા કરે છે હૃદય !

ભીત પર ચોટી રહેલું
સ્ટ્રીટલાઈટનું અજવાળું
ટપ્ દઈને ખરી પડ્યું, ચૂપચાપ !

હવે હું
મારી પથારીમા નથી

કેકસ અને કવિતાઓ

અદા અદારોની □ અનુ વિનય રા સ્ત્રી

તમે કેક લાવ્યા
અને હું કવિતા
આપણે કેક વાચી અને બાધી કવિતા

કણ્ઠભૂગમાના ટ્રેડમાથી બાણે
મારી ઇચ્છાઓ સરકી ગઈ
આપણે બેને વધુ નજીક આણવા
ફૂટપાથોની પાઠ ચાલવા
કેટલા વ્યર્થ ચત્નો !
એક થવા.

હું નિહાળુ છું પોસ્ટલ-સ્ટામ્પનુ વિશ્વ
જ્યાં હજી તમારો પોસ્ટકાર્ડ
પહોંચ્યો નથી
ક્યારેક હરિતપીત પથ્થર
ક્યારેક એક ગીત

જવેત ચ પાના પુષ્પો મારી રાત્રિઓને ભેદે છે
એ બાધથી પર તમારો અવાજ હું સાલણુ છું
હું પાઉ છું પરોઢિયું
તમારો અવાજ છે રેશમી ચુબનોવાળી
રમ્યઘોષા નદી

હાસ્યમુખર આપણી નજરો પરસ્પરમા જકડાઈ જાય છે
ફરી ફરી મળવા માટે
વારવાર છૂટા પડવું જરૂરી છે
હું જ્યુગલ ફૂકું છું

તમે કેકમ લાવતા રહેશો
અને હું કવિતાઓ

સોનલ □ કિમત મોઝા

સુકાયા વાયરે સુકકા, ખર્ચાં સૌ પાદકા, મોનલ !
જૂરી જ પી ગયા તનમા પરશના ઝાડવાં, મોનલ !

કમકટયા અમે જ હેરનાં પાગેવડા મોનલ !
તમે મગર મહેલોના કળામથ મોગલા, મોનલ !

હશે કો' જન્મ નાખ્યા પાત્ર છાણા કોઈ ધૂણી, કે-
તમારે હાથ નોકાયા અમે થૈ જાજવા, મોનલ !

ઝળકિયા ટોડલે તોરણ, ઊઘડિયા ફૂલ કેલીમા
હરખને જામ મહાણા તમાગ માડવા, મોનલ !

તમાગી પાલખી એ જ્ય ત્રીલા મોલમા તરતી,
અમે લોચન લઈ હાલ્યા મીમાડો ચાગવા મોનલ

કવવતા એકધારું મીમડીની ઝાડીએ લેલા
કનડતા કેડીએ તે કેમ મૂગા ગળવા, મોનલ !

રહ્યું મુજ પાણિયારું અખતુ ટહૂકા અમીજળના
ન આળ્યો કોઈ કકળુ-ગ્વ ખુઝાગ માજવા, મોનલ !

સમીસાને ઊલીને ખાગ્યાએ, જોઉં જોજન ફર
તમાગ ઘર ઉપર ટોળે વળ્યા કઈ તાગલા, મોનલ !

ગઝલ □ સતિલાલ 'અનિલ'

અળગતી શિલાઓમા અકુર પણ છે
કે મજબૂરમા એક મગફૂર પણ છે.

ઊંડે ધૂળ જેવો ચહેરો ધરાનો
ઊછળતું ખળકતું હૃદયે પૂર પણ છે.

ફરકતી ધન્યો નકારો ભણે છે
અને ગર્ભગૃહમા તો 'મજૂર' પણ છે !

અજાણ્યુ જ સમજે છે એકાત ઘરતુ
વિહરતી હવામા તે મશહૂર પણ છે !

દળે છે, પીડે છે અકળ મૌન મીંદુ
મળે છે એ શબ્દો વળી ફૂર પણ છે !

સૂરજની અદળમા ખુઝાયેલ દીવા
છુપાવેલ જ્યોતિથી ભરપૂર પણ છે

ચલુ છું ક્ષિતિજેના પહેરાઓ વચ્ચે
વળી મારા ભયથી બહુ દૂર પણ છે

ટહૂકાઓ માળે ઢખૂરાઈ સૂતા,
સૂરજની પ્રતિક્ષાએ આતૂર પણ છે !

હૃદય આજ ધબકે છે નક્ષત્ર જેવું
શમા જાય સમજી, બીજું નું પણ છે

નિર્ધાર □ 'અમૃત' ધાયલ

બસ ફરી પાછો ઘેર આવું છું,
દ્વાર મારું જ ખટખટાવું છું,
ખીજું તો શું બહારથી લાવું —
ભિચકી હું મને જ લાવું છું

ગઝલ □ 'અમૃત' ધાયલ

આ કાળને ચ આમ તો ઓળંગી જાઉં હું
મરવા પડ્યો છું તેમ છતાં જીવી જાઉં હું
'મમજુ' તો સારું-ખૂબ મઝાની છે વાત, પણ
કમણાં તો લાગતું નથી કે મમજી જાઉં હું
ફિલચરથી દાખવે તો પ્રગટ થાઉં દોમ દોમ
આવી વગર તો કેમ કરી ખૂલી જાઉં હું !
આ આમ ઓગળ્યા જ કરું ક્યાં સુધી અહીં
આજે તો ચાલ જીવ કર્યો થીજી જાઉં હું
એવી ગજબની આજ તો લાગી છે ખ્યામ કે
દરિયો મળે ને વાટમા દરિયો પી જાઉં હું
ભૂલકણે છું જરૂર, નથી કિન્તુ એટલો
કે તે કરેલા પાક બધા ભૂલી જાઉં હું
'ધાયલ', નથી જ લાગતી આ આખ, શું કરું
મનજી છું હું ચ ખુદ કે ઘડી ભિંધી જાઉં હું

એ ગઝલ □ ગજની ગેઠ

આવતા આવતા કોઈ અટકી ગયું
રાહ ગુમરાહ બનતા જ ભટકી ગયું
શુ થયું, શું થયું, સૌ પૂછે છે દિશા
સ્વપ્ન-મહેમાનની જેમ છટકી ગયું
કોઈ મુખ શુ હતું કે ભાની વાદળી
બિન્દુએ બિન્દુએ સાવ બટકી ગયું
કેટલી છે તિરાડો પ્રતિબિમ્બમા
કોઈ દર્પણમા ઝહેરાને પટકી ગયું ..

દયો જીવન વાચવા બેઠા ઇતિહાસમા
એ ન બોધ શક્યા આવ અજવાસમા
જીવની એક અદૃશ્ય ક્રેડી બની
કોઈ આવ્યા કરે છે બધા શ્વાસમા
હ્યા ચહેરા, ચહેરા, ચહેરા મળ્યા
હોય અસ્તિત્વ નાણે કે આભાસમા !
એક મારા જ હોવાની શકા મને
એમ તા છે બધું ચે નિકટ, પાસમા
આપમેળે જ જીવન વણાતું ગયું
શ્વાસ-ઉચ્છ્વાસમા, શ્વાસ-ઉચ્છ્વાસમા

ગાહન દ્રૃષ્ય

હોસ્તા ઔગનિમ □ અતુ પ્રસાદ બલિભદ્ર

જાણે દ્રવા (ના થાળા) પર લળીને

પથરો ફેંકતો હોઉં

તેમ ઔળગીને મારી જાત

હું પહોંચુ છું તેના અધારા તળ સુધી

અને ફેં ગાળુ મારો અવાજ

પણ પડતો નથી એકે, પડવો

માત્ર મૌન અને રિક્તતાએ

ત્યા જમાવ્યું છે આસન,

જાણે કે દ્રુપના વિશાળ અધકારમા

પાણીનો પ્રવાહ

ઘણા સમય પૂર્વે સૂકાઈ ગયો ન હોય !

રાત્રી ગઝલ □ હર્ષદ ત્રિવેદી

રાતા શબ્દો, રાતા કાગળ,

ગતા ફૂલો, રાતું આકળ,

ગતી પ્યામ હરણને લાગે,

રાતું ગળુ તે રાતાં મૃગજળ,

રાતું આભ, સિતારા રાતા,

આકાશે પણ રાત્રી અટકળ,

રાતું યૌવન, ગતા વસ્ત્રો,

આખો રાત્રી, રાતું કાજળ

જગલ ગતું, ગતા ઝરણા,

કુદરતની પણ રાત્રી સાકળ,

નજર પડે ત્યા રાતેરાતું-

રાતું છે બસ રાતું ચોકળ

બારી □ ગજની રાત્ર

મારા પ્રત્યેક કર્મોના સાક્ષી એવા સૂર્યને
મેં જોયો છે કે કેટલીયે વાર
ઊગતો ને આથમતો

આ બારીએથી

વટવૃક્ષની ડાળડાળને

જોઈ છે અન્ધકાર ફેફસાતી

કે એકાત રાત્રએમા

મારા અસખાબને

જીર્ણોદ્ધાર કરીને ઊડી જતી

ચકલી પણ આવે છે વારવાર

આ જ બારીએથી

હા,

મને હવે સંપૂર્ણ ખાતરી થઈ ગઈ છે કે-

તે આવશે

તો આવશે માત્ર આ જ બારીએથી

બે શેર □ ગિલાન 'અંબેલ'

કળણ તો આ રહ્યું, સરસિજ ક્યા છે ?

દુટીએ કોળતું ને બીજ ક્યા છે ?

સમ્બન્ધો છે મજનુના પહેગણ સમા

સહીઓ પછી પણ રકુગર નથી ..

ભારતી હસાસ

ઘડિયાળમા ત્રેયુ તો સાત થઈ ગયા હતા હુ અકળાઈ ગઈ. જતી વખતે જ ધરમા કઈ ને કઈ કામ નીકળે ઉપચી ગાયુછ ખૂમ પાડે, 'દીકરાનહુ, જગ અહીં આવ તો' કામ ત્યારે કયુ હોય નહિ ત્રણ દિવસ પહેલાં ટપાનમા નાખવા આપેના કાગળનુ ચુ વયુ તે જાનનુ હોય, આ બાજુથી માને દેવદર્શને જના માટે કાઈ મગથી નહિ મળતો હોય એટલે મને કહે, 'વહુ ને તો, પડોશના ગામડાકી છે ક ગયા ?'

આમ તો કાઈ કેટલી જગ્યાએ જવાનુ હતુ મુગઈથી પગા આગળ હતા અમે ભણતા ત્યારે મારો વર્ગ છોડાતીને મારી માથે ખૂબ ખૂબ વાતો કરતો ભણવામા હોશિયાર, પણ થોડો વેચો મને ગ્રેગુલામૂર્તિ ને એનુ તેવુ કહે ત્યારે મુખાવગ્યામા એનુ કોઈ કહે તં મને ગમતુ એની લાખી લાખી વાતો દગ્યાન હુ વચ્ચે વચ્ચે બેધ્યાન થઈ જતી, કાઈ વાર અકળામણ છૂપાવી પણ નહોતી શકતી, છતાં એને ટાળવાની દૂરતા હુ કરી નહોતી ગમતી, પગા ભાનનાવી તરવરતો જુવાન, ચીન માથે યુદ્ધ ચાલતુ હતુ ત્યારે હુગળ પર જઈને નકનાની વાતો કરતો, ઈન્ટેનેકરયુઅલ્સ મીટ' નામની નાની મડળી પણ જમાવેલી એમા મને પગણે ખેચી જતો એ હમણા પાયેક વર્ષે મુળઈથી આવ્યો છે ખ સ્ત્રો કાર્યો છે, પેમા અને અથ વર્ની જ વાતો કરે છે માથે અકાળે સ્થૂળ થઈ ગયેલી એની પત્ની છે મને મદેશો કહેવડાવ્યો છે, મરુ, છ માત અવામાત આવી ત્રાગ પછી આપણે 'ડાર્ક કોન'ર'મા જમીશુ હસાની ખૂબ ઇચ્છા છે '

પણ હવે પરાગ સાથે વાત કરવાની કશી ભૂમિકા રહી નથી જૂની ટેવ પ્રત્યેની વફાદારી ખાતર જ જવાનો મને ઉત્સાહ નથી હમણા મહિનાએકથી કાશ્મીરા સ્ટેઈટસથી આવી છે, કાશ્મીરા, મનોજ, અતુલ અને હું અમારી જૂની ચડાળચોકડી કાશ્મીરાએ ખૂબ આગ્રહ કર્યો છે ને કહેવડાવ્યું છે. ‘સરુ, આજે તો તું વહેલી જ આવી જત આપણે ચાર ઘણે દિવસે ગપસપ લડાવીશું કાશ્મીરાને ગપસપનો ભારે શોખ, હમણાની પાકી વૈષ્ણવ થઈ ગઈ છે. મને મથુરા વૃન્દાવન ખેંચી જતી હતી તે મેં માડ ટાળ્યું કોઈ વરવહુ અગડ્યા હોય તો કાશ્મીરા સમાધાન કરાવવા દોડી જાય, પહેલા તો સાથે વાચતા, વિચારતા, હવે તો સુટકેસ ખોલીને જાતજાતના કોસ્મેટિક્સ ખતાવે, વળી મનોજ અને અતુલ બન્નેમાં પુરુષોની બધી જ પામરતા, સુવાળો સહચાર શોધવાની વૃત્તિ બગાળીએ કહે છે તેમ બન્ને મૃગયાપટુ પણ કશી સમાન દૃઢ ભૂમિકા વિનાના આવા સમ્મન્યો મને રુચના નથી હું નહિ જાઉં તેથી એ ત્રણેયને મારી કશી ખોટ નથી લાગવાની તેય હું જાણુ છું.

શ્રીમતી શ્રીદેવી દેસાઈ સાથેનો પરિચય તો હજી હમણાનો જ છે મને ખબર નથી કે એમને મારે માટે કેમ આટલી બધી લાગણી છે. મનના બહુ ઉદાર સંગીતની મહેફિલ એમને ધરે જામે, કોઈ કવિ આવ્યા હોય તો કાવ્યપાઠ પણ થાય સાથે ભોજન તો ખરું જ પણ બધું ભારે ફોર્મલ સ્વાભાવિક રીતે વર્તવાનું નહિ, શિષ્ટાચાર જાળવવાનો વળી એમનાથી નીચેના સામાજિક સ્તરના લોકો પ્રત્યે અતડા રહે આમ તો મારા પર વારી જાય, પણ એમના લગ્નસમાજમાં હોય ત્યારે જાણે આપણને ઝોળખ્યા જ નહિ હોય એમ વર્તે. સાગ ડૉન્ટકટસ કેળવવા, એમ કરતા વળી કોઈ સારું પાત્ર નજરે પડે તો એને ઝડપી લેવું —આવી બધી એમની વ્યૂહરચના પણ ખરી પણ એ બધા પ્રત્યે તો હું કચારની ય ઉદાસીન થઈ ચૂકી હતી મારી ઉદાસીનતા એમને મમજતી નહોતી

મે સાલણ્ય હતુ કે કુણાત જર્મનીથી આવ્યો છે મને હજી
 છ વર્ષ પહેલાની એ માજ યાદ છે એણે ખાસ આગ્રહ કરીને મને
 મળવા ખોલાવી હતી ત્યારે હું મનથી માત્ર એને વશ થઈ ચૂકી
 હતી. ભાવિ સહજવનના એ ગમ્ય ચિત્રો આંખેખી ખતાવતો હતો
 તે દિવસે એ કાંઈ અસ્વસ્થ હતો, એની આખમા આવી ભીરુતા મે
 ક'ની જોઈ નહોતી મારુ હૃદય શકાથી ફેફડી બેઠ્યું હતુ મે એને
 પૂછ્યું, 'કેમ, આવો હાફજોફાફજો થઈ ગયો છે?' મારા
 પ્રશ્નનો એણે જવાબ ન આપ્યો એ એની ભયવસ્ત આખે મારી
 સામે મીઠુ માડીને જોઈ રહ્યો. મને એની વહાટે ધાવાનું મન થઈ ગયું
 એ બોલ્યો, 'આવો નાસીને પરણી જોઈએ' મે કહ્યું, 'પણ કેમ, એરી
 શી ઉતાવળ છે?' અને નાસીમાગીને મારે પરણવું નથી એ કહે, માટે
 ત્યાં તો આજે યાદલા ડગવાની વાત ચાલે છે કન્યાને હાજર કરી નીચી
 છે એનામા કશી ખેડ કાઢી શકાય એમ નથી' મે હસીને કહ્યું, 'તો
 કહી દે ને હા' એણે મારો હાથ ઝાલી લીધો એને શરીરે પગમેલા
 વળ્યો હતો એ ઉદ્દગાર કાઢતો હોય તેમ બોલ્યો, 'સરુ સરુ !'

ખસ તે દિવસ પછી મે તેને જોયો નથી જે કાંઈ જાણુ છું તે
 લોકવાયકા સાલણીને આ છ વર્ષ દરમ્યાન એણે એકાદ પત્રસંખ્યા
 લખ્યો નથી, મારા સુખદુખ જાણવાની ચિન્તા કરી નથી છતાં હજી
 ય એનું નામ સાલણતા મૂરખ હૃદય એ તગડ દોટ મૂકે છે એ અહીં
 આવ્યો છે એ જાણીને એને મળવાની ઉત્સુકતા મને વિહ્વળ કરી મૂકે
 છે પણ રહ્યામહા અહકારને ઉશ્કેરીને હું મારી જાતને જતા રોડી
 રહી છું.

હું તેયાર થઈને બેઠી હતી, ઉખર ઓળંગ્યો હતો અને ખારણુ
 અધખુદનું રાખીને બેઠી જ ગઈ ગઈ હતી. એકાએક મને લાગ્યું કે
 જાણે મારી મામેની દિશાઓ ભૂસાઈ ગઈ હતી ચરણ ચાવવાને ઉત્સુક
 હતા, પણ મન દિગા રોધી શકતું નહોતું પડોગના કેશવવાનકાકાની

દીકરી માધવીનું આર ગેત્રન, પ્રોફેસર કાર્તિકેય શુકલની વર્તમાનસદર્શ વિગેની યુનિવર્સિટીમાં માત્રે ચાલતી વ્યાખ્યાનત્રેણી, અમારી મડળીના જ એક અભ્ય અનાદિતુ નાટક નગ્નગૃહમાં લગ્નવાતુ હતુ તે આમ જો જવુ જ હોય તો ઘણા સ્થાનો હતા, ને છતા જાણે કયાય સ્થાન નહોતુ

મને યવુ કે પગધિયા તો ઊતરુ. કશો નિર્ણય કર્યા વિના ચાલ્યે ગાખુ, ચરણુ જ્યા લઈ જાય ત્યા પહોચુ રસ્તા પર આવીને જોયુ તો લોકારણ્ય પણ બધા જ સાવ અજ્ઞપયા થિયેટર પર નિયોન લાઈટના ઝખકારા. મોટા મોટા પોપ્ટરો, રંગબેરંગી પ્રકાશમાં ઊડતી કુવાગની જળધારા, વાહનોનો ઘોઘાટ—આ બધા વચ્ચે હુ હડસેનાતીધક્રેનાતી ચાલ્યે જ ગઈ મારી દષ્ટિ સમેતુ બધુ જ ભૂસાઈ ગયુ મોટા મેળામાં ભૂલ પડેલા નાના શિશુની જેમ હું બાવરી બની ગઈ હુ અસહાય થઈ ગઈ. મારા હાથ આધાર શોધવા લાગ્યા. મે એક મકાનની ભીંતનો આધાર લીધો ને ઊભી રહી ગઈ સાજવેળાના સહેલાણીઓના આનન્દ કિલ્લોલ વચ્ચે હુ મારી આખને અણિયાળે ધમી આવેલા અશ્રુને ખાળતી જોતી છતા કશુ ન જોતી ઊભી રહી. મારુ મન રવીન્દ્રનાથની કાવ્ય-પંક્તિ ગણગણવા લાગ્યુ :

હેરિ અહરહ તોમારિ વિરહ

પરણે પરણે બાળે રે

ઠાતીમાં ડૂમે સરાઈ આત્રો મન દહ કરીને પાછી વળી માન ધર પામે તો ટેવને વશ વઈને પહોચી ગઈ, પણ પહોચ્યા પછી એ રોજનુ ચિત્તપરિચિત ઘર મને અજ્ઞપયુ લાગવા માડ્યુ. હુ બારણા આગળ ખચકાઈને ઊભી રહી ગઈ એક ક્ષણમાં જાણે એક મન્વન્તર જેટલે દૂર જઈ પડી. ચોરપગલે બારણુ ખોલીને દાખલ થઈ. ઉપર યશ આરામખુશીમાં ખેડો ખેડો ફિલ્મમેગેઝિનના પાના ઉઘરાવતો

(અનુસંધાન પાના નં. ૨૬ પર)

બહુગરની વાતો

વિજય શાસ્ત્રી

‘ભાઈઓ અને બહેનો, આજે હું આપને કહી ન જાયેલો છતાં હમેશા જોવા મળતો એવો અદ્ભુત ખેલ બતાવીશ હું તમને “જીવતો મરેલો” માણસ બતાવીશ તમે એને મરતો-મરેલો-જોશો છતાં તમે તો એમ જ કહેજો કે ‘આ તો જીવતો છે.’ એટલે કે દોસ્તો, મર્યાદા જીવતો કહેવાય અને જીવતો જીવ મરેલો કહેવાય એવા માણસનો અદ્ભુત બહુ આપ જોશો.’

એકાએક બહુગર પોતાના સાથીદારને જે પુખ્ત વયનો માનવી છે તેને પાંચ વરસના બાળકમા પકડી નાખે છે ત્રેલકો કાયાકલ્પના આ અદ્ભુત પ્રયોગને મુખ્ય વર્ષ ભયવિશ્વાસિત આખે જોયા કરે છે

‘દોસ્તો, આ છોકરાને જુઓ. બરાબર જુઓ. ધ્યાનથી જુઓ. એ છોકરો હવે રેલવેટ્રેનમા ખેસવાનો છે. પણ તે પહેલાં તને તેના ઘરમા તેની મમ્મી સાથે વાત કરતો જોઈ દ્યો’.

‘મમ્મી, મમ્મી આપણે લકઘૂકમા જવાના ?’

‘હા’

‘હું ગાલી પાસે ખેસીશ હ, મમ્મી’

‘આખમા કાકરી ભડે, ખેટા’

‘ના’ કહી એ બાળક જીદમા હાગપગ પછાડે છે.

‘મારુ, સારુ ખેસજે, હ’

બાળક હરખાઈને ગાલી જાય છે. એટલા પર આવે છે ને ટીનુને ગોધી કાઢે છે ને કહે છે.

‘આજે તો લકઘૂકમા ગાલી પાસે ખેજવાનો.’ ટીનુ તેને અહોમા-વધા જોઈ રહે છે.

‘મિત્રો, હવે આ છોકરો તેના મમ્મીપપ્પા સાથે સ્ટેશને પહોંચે છે’

મમ્મી, આ કઈ ગાડી ?’

‘ગ્રીડઅટ્રેન કહેવાય, બેટા’

‘એ કા જાય છે ?’

‘મુળઈ’

દોસ્તો, હવે આ બાળકની ગાડી આવે છે. બાળકને લઈને તેના મમ્મીપપ્પા તેમા બેસે છે. આ જુઓ, તે કેવો પારી પાસે ગોઠવાઈ ગયો આ જુઓ ગાડી બપડી આ જુઓ પાટા બદલતી ટ્રેનને બારાની બહાર જૂઠી કેવો જુએ છે એ ? કેટલો રસ છે એને કેટલી મજ પડે છે એને ? જો કે, તમને કદાચ એના મમ્મીપપ્પાની જેમ, આ બધામા કંટાળો જ આવશે’

‘મમ્મી, મમ્મી, સિગ્નલ આવ્યો’

‘મમ્મી મમ્મી, ઝાડ પાછળ ચાલ્યા’.

‘મમ્મી, આ’.

‘મમ્મી તે.’

‘મમ્મી’.

‘ચૂપ’.

‘મ’

‘હવે જુઓ મિત્રો, આ બદ્દુગર લાકડી ફેરવે છે.’ ગાડીમા, ઝાડમા પાટામા, સિગ્નલમા રસ લેતો પેલો બાળક ફરીથી પુખ્ત વયનો માનવી બની જાય છે. પ્રેક્ષકો કંઈઈને જોઈ રહે છે

‘પણ આમા મરવાનું તો આવ્યું નહિ ?’ એક ચળગાક પ્રેક્ષક બદ્દુગરને પકકારની લાપામા પૂછે છે

‘આવે છે, આવે છે, મહેરબાનો. જરાક ધીરજ રાખો. હવે, હમણાં મરવાનું જ આવે છે. ગાડીમાં હવે એ બાળકની જગ્યાએ એટ પુખ્ત વયનો માનવી બેઠો છે, કેમ કે ગાડી ધણા વરસો દોડતી રહી છે એ

બાળક, સૌરી, પુખ્તવયી માણસને જુઓ. શું દેખાય છે એના
અંદરે મિત્રો ?

‘કં ટાળો.’

‘શાખાશ.’

‘એ કયા બેઠો છે ?’

‘સામાન મૂકવાના પાટિયા પર’

‘યુ કો છે ?’

‘ભૂલે છે’

‘બારી પાસે બેઠો છે ?’

‘ના જ’

‘બહાર જુઓ છે ?’

‘ના જ’

‘આડ ગણે છે ?’

‘ના જ’

‘પાટામા રસ છે તેને ?’

‘જરાકડે નહિ.’

‘શું બારી નથી ?’

‘છે.’

‘શું આડ નથી ?’

‘છે સ્તો.’

‘શું ગાડી પાટા નથી બદલતી ?’

‘બદલે છે જ સ્તો’

‘શું મિગ્નલના થાલલા નથી આવતા ?’

‘આવે છે ને !’

‘પેલો પુખ્ત બનેલો (બાળક) એમનું કંઈ પણ જોવા
રળવળે છે ?’

‘મિત્રો, હવે આ છોકરો તેના મમ્મીપપ્પા સાથે સ્ટેશન પહોંચે છે’

‘મમ્મી, આ કઈ ગાડી ?’

‘ગુડઝડ્રેન કહેવાય, બેટા’.

‘એ કા જાય છે ?’

‘મુળઈ’

દોસ્તો, હવે આ બાળકની ગાડી આવે છે. બાળકને લઈને તેના મમ્મીપપ્પા તેમા બેસે છે. આ જુઓ, તે ડ્રેવો બારી પાસે ગોઠવાઈ ગયો આ જુઓ ગાડી ઊપડી. આ જુઓ પાટા બદલતી ટ્રેનને બારીની બહાર ચૂકી ડ્રેવો જુઓ છે એ ? કેટલો રસ છે એને ‘કેટલી મજા પડે છે એને ? ને કે, તમને કદાચ એના મમ્મીપપ્પાની જેમ, આ બધામા ક’ટાળો જ આવશે’

‘મમ્મી, મમ્મી, સિગ્નલ આવ્યો’

‘મમ્મી મમ્મી, ઝાડ પાછળ ચાલ્યા’.

‘મમ્મી, આ’.

‘મમ્મી તે.’

‘મમ્મી’

‘ચૂપ’.

‘મ’

‘હવે જુઓ મિત્રો, આ જાનુગર લાકડી ફેરવે છે.’ ગાડીમા, ઝાડમા પાટામા, સિગ્નલમા રસ લેતો પેલો બાળક ફરીથી પુખ્ત વયનો માનવી બની જાય છે. પ્રેક્ષકો ડહાઈને નેઈ રહે છે

‘પણ આમા મરવાનું તો આવ્યું નહિ ?’ એક ચળગાક પ્રેક્ષક જાનુગરને પડકારની લાપામા પૂછે છે

‘આવે છે, આવે છે, મહેરબાનો. જરાક ધીરજ રાખો. હવે, હમણાં મરવાનું જ આવે છે. ગાડીમા હવે એ બાળકની જગ્યાએ એક પુખ્ત વયનો માનવી બેઠો છે, કેમ કે ગાડી ઘણા વરસો દોડતી રહી છે એ

ખાળકે, ચોરી, પુષ્તવથી માણસને જુઓ. શુ દેખાય છે એના
ચહેરે મિત્રો ?

‘કટાળો.’

‘શાયાશ.’

‘એ કયા ખેડો છે ?’

‘સામાન મૂકવાના પાટિયા પર’

‘શુ કરે છે ?’

‘જીલે છે’

‘ખારી પાસે ખેડો છે ?’

‘ના જી’

‘ખહાર જુએ છે ?’

‘ના જી’

‘ઝાડ ગણે છે ?’

‘ના જી’

‘પાટામા રમ્મ છે તેને ?’

‘જરાકે નહિ’

‘શુ ખારી નથી ?’

‘હા’

‘શુ ઝાડ નથી ?’

‘હા સ્તો.’

‘શુ ગાડી પાટા નથી બદલતી ?’

‘બદલે છે જ સ્તો’

‘શુ સિગ્નલના ચાલણ નથી આવતા ?’

‘આવે છે ને !’

‘પેલો પુષ્ત બનેલો (ખાળક) એમણે કઈ પણ જોતા
ટળવળે છે ?’

‘ના જી.’

‘બસ તો ખેલ ખતમ મહેરબાનો’

‘પણ મરવાનું?’

‘અરે યાર, ના જોયું મરણ? ઝાડને માટે, બારીને માટે, સિગ્નલને માટે પેલો જીવતો બાળક જોયેલો તે હવે દેખાય છે?’

‘ના જી’

‘તો પછી ક્યા ગયો?’

‘એ રહ્યો સામાન મૂકવાના પાટિયે બેઠો ઝાઝા ખાય’

‘જીવતો છે કે મરેલો?’

‘જીવતો’

‘છે ને જીવતો? એ જીવતો હોવા છતાં એનામા રહેલો બાળક જીવતો રહ્યો છે?’

‘ના જી’

‘તો એ ક્યા ગયો?’

‘મરી ગયો. મરી ગયો.’

‘જોયોને જીવતા મરેલાનો જાદુ?’

બધા સમતિમા ડોકા ધુણાવે ને ધીરે ધીરે વિખેગઈ જાય છે જાદુગર પોતાનો આસબાબ ઉઠાવી ખીજી ગેરીમા જાય છે ફરી પ્રગ્તાવના થઈ કરે છે. આ વખતે તે, પહેલી શેરીમા કરી બતાવ્યો એનાયી બિલટો ખેલ ‘મરેલી જીવતી’ નો બતાવવાનો છે

‘યે દેખો ક્યા હૈ?’

‘લડકી હૈ’

‘હા, શાહબાશ, લડકી હૈ ઓર વો ભી શાદીશુદા’

‘અરે ઓય, ગુજરાતીમા બોલો!’

‘હા બાબા, લો બસ, ગુજરાતીમે બોલુ છુ હા તો આ છોડરીનું લગન થઈ ગયેલું છે હવે બોલો એ જીવતી હૈ કે મરેલી?’

‘મગેલી લાગે છે !’

‘ખરાખર એ નથી હાલતી, નથી ચાલતી. નથી દમતી, નથી રડતી એના ચહેરે છે વિપાદ એ જિન્દા મુર્દા લગતી હૈ કી નહીં !’

‘અરે ઝોય, ફિર હિન્ની ?’

‘ઝોરી ખાગા, ઝોરી. તો એ જીવતુ મુઝદુ દેખાય છે હાલે છે, આલે છે, ખાય છે પીએ છે પણ મગીનકી માફક !’

‘ખરાખર’

‘ઈમકા કાગ્ન માલૂમ હૈ ?’

લોકો નકારમા ડોડા ધુણાવે

‘ઈમકા કારન હૈ વો અપને પ્રેમીસે બિછુડ ગયેથી હૈ ઉમકા અપને મગદે સાથે કુછ ગમતા નહીં વો મુર્દા હૈ અદર મે મગેતા ફિર ભી વો ચલતી હૈ, ફિરતી હૈ, પાટીમે જતી હૈ, ચિનેમા દેખતી હૈ લેહિન અગ કામ મગીન કી માફક ! જિન્દા મુર્દા જેમી !’

‘લેહિન અગ તુરહે ઈમકા સચ્ચી જિન્દાઈ મનાડિગા વો મોતી હૈ આગમ સે નિદમે દૂગ જતી હૈ એકાએક ઉમકી નિદ મધગત કો તૂટ જતી હૈ, વો જગ જતી હૈ અપના પડખા ફિગતી હૈ ઔર (થોડુ થલીને) પડખા ફિરાતે વકત ઉમે કિસીકો યાદ આ જતી હૈ

ઔર ઔર

ઉસકે કલેજમે યાનિ કી કાલજમે, યનિ કી ગિદ્યમે એક દર્દકી સનસનાહટ ઊભર કર ઠખ્ખ હો જતી હૈ !’

‘અથવા ભઈ દગદગો સણકો આવીને ગમી જાય.’

‘હા, દરદકા છોટા સા, ઝીણા સા, લેકીન તોગેકા સણકા આ જતા હૈ બોલો કિમી મુઝે કો દરદકી છટપટ હટ હો સકતી હૈ ? બોલો કિમી મુઝે કો સણકા આ સકતા હૈ ?’

બધા નકારમૂલક ડોકુ ધુણાવે છે.

“તો ચે થી ‘મુદાનિન્દા’ કી યાનિ ગુઝરાતીમે ખોલું તો
‘ઝાવતી મરેલી’ કી જાદુગરી.”

‘બસ તો ખેલખતમ સગ જાઓ.’

બધા ધીરે ધીરે વિખરાઈ જાય છે. છેક છેલ્લે ત્યાંથી એક
વ્યક્તિ પોતાની આખમા આવી ગયેલા પાણીને લૂછતી મદ પગનાં
ઉપાડતી જાય છે-જાદુગરે કદાચ એની જ વાત કરી છે માટે. □
૨૦ ઓગસ્ટ '૭૯

(અનુસધાન પાના નં ૨૦ તુ ચાલુ)

હતો; કેમકી એનું કળાટ ખોલીને સાડીઓ ગોઠવતી હતી. ભાઈ
હિસાબનો ચોપડો લઈને બેઠા હતા મા પૂજના ઓરડામાં માળા
ફેરવતી હતી ત્યાં મે જોયું તો બાપુજી સાજવેળાના અન્ધકારમાં
આસરે ડગ ભરતા નીચે આવવા માટે દાદર આગળ આવી બેઠા હતા
એમણે ‘બેટા યશ’ કહ્યું પણ યશ તો મશગૂલ હતો એણે સાલજી
નહિ. ભીતને હાથ દઈને એને આસરે આમરે એઓ આગળ વધ્યા હું
આ બધું જોતી ચિત્રવત્ બેઠી જ નહીં ગઈ હતી. ત્યાં મે જોયું તો
બાપુજી પહેલું પગથિયું ચૂકી ગયા, એમનો આધાર છૂટી ગયો એમના
મોઢામાંથી જૂમ સરી પડી, સડું, સડું. હું પવનવેગે દોડી ગઈ ને એમને
ઝાલી લીધા મને નિન્દગીભર આધાર આપનાર બાપુજીનો હું આધાર
મની ગઈ. □

પર્યટનો ઘોડો

ચંપૂ વ્યાસ

ભૂખરી દીવાલ પગ એક ખોળડી તસવીર મો મહેજ ખુલ્લુ,
ચહેરાની એકેએક રેખા પર તરતીખતર લાલાશ, ઉત્તામચૂરક સ્મિત
અને નીચે ગીતપ કિતનુ એક ચરણ—મેઝે તો ગિરિધર ખોપાલ ગીત-
પ કિતની નીચે દિવમોનો ગદ્યો ને એમા લખ્યું છે મહા સુદ પાયમ ને
ગવિવાર—

રસ્તા પગ ચાર ચરણનો ઘોડો હાકતો હતો એ હશે, ત્યારે
જાચી ઓલાદ શોભાવતો ખૂખાર લાગતો હશે, પણ છે ત્યારે ગંટા
ચરણ વડે ચાર જણનો ભાર ખેચે છે. ભારેનો ચઢાડ જે ને નીચેથી
ઉપર ચઢતા જવાનું છે છે પાછળ ચાર જણ છે ને વધારાના લાકડાના
ખે પગ છે ઘોડો ભાર ખેચે છે—

અરસલ મેવાડની ઓલાદ જાણીજાણીને ઝર પીવે એની ક્રિયાનો
કાઈ કાલાહલ નહિ પીવાનું, પચાવવાનું ને એગ્રે ચર્ધ જવાનું.
શ્યામ લેવાનો, ગીત ગાયા વગર ગાયા જેધુ મોટું ગખવાનું. હરિ કુરે
તે મમ હિનનું એમ મનોમન ખોળ્યા કુવવાનું ને જે કાઈ જ્યારે કાઈ
થાય એનો ઉત્લાસ દેખાડ્યા કરવાનો સ્મિત દ્વાન સહેજ પણ હું ખ
દેખાડવાનું નહિ, ચહેરો જિતરી ગયેલો ના દેખાય એની મલાનતા
રાખવાની સતત—

ઘોડાગાડીમાથી ચાર જણ જિતરી જાય છે ઘોડો ધામ ખાય છે
વળી ખીજ ચાર જણ ચઢી જાય છે ઘોડો ધામમાથી મો કાઢી તર્ધ
યથાગતિ પૂછકુ હલાવે છે ગાડીનો ચલાવનારો ને ઘેડાનો માનિ-
વાસનો કર્યો એકઠો ટરી ઘોડાગાડીના આગળના ભાગમા નાખતોડને
ખેટા ડચ, ડચ,.. કિચૂડ ચિચૂડ કિચૂડ ચિચૂડ—

ઢોળાવ ઊતરીને જોયુ તો શુ જોયુ પેલી જોળડી તસરીને ?
 , તેર તરી ઓગણુચાલીસ તળાવનુ તેજ જોયુ કશી દેખી મયુરા દેખી
 દેખે તીરથ સારે સવા રૂપિયો ને શ્રીફળ મૂક્યા તીર્થસ્થાને.
 દેવ મળ્યો (કે દાનવ મળ્યો) માગ્યા કર્યો પવન, પાત્રવ પાથરીને
 બસ માગ્યા કર્યો પવન પવનકુમાર એટલે પવનકુમારને પને કાઈ નહિ
 પ, વને કાઈ નહિ વ નને કાઈ નહિ—

એ જ ઢોળાવ પાછો ચઢવાનો ઘોડો બચ્ચારો મહેનતનો શુવ
 બની ગયો પાછળ ચારને ચ્થાને સાત ચઢી ખેઠા છે બધા ઢોલવાસા
 વગાડે છે વધારામા લાહિરૂપીકર ગોઠવ્યુ છે ઘોડાગાડીને માથે અદર
 માઈકમા એક ઝ્રેણુ છોકરો ગાયા કરે છે ને બીજો લાલપીળા કાગળિયા
 ઉઠાળ્યા કરે છે જે પાછળ દોડતુ લોક હોશભેર ઝીલે છે ને વાચે છે
 વચ્ચે વચ્ચે તાનમા આવી જઈ પેલો ઝ્રેણુ છોકરો માથે રંગીન રૂમાન
 ઓઢી નાચવા મડી પડે છે ઘોડો હાનકડોતક થઈ બધ છે આ
 ચરણુ અને આ ચઢાણુ—

ભારે છે આ જિદગી સફેદ સફેદ તાકામા લપેટાઈ ગયેલી
 જિદગી ઝેરઝેર થયા કરવાનુ ને ગિરિધર ગિરિધર કર્યા કરવાનુ
 છાપેલુ વાયવાનુ બસ, તેજ કશા અવાજ વગર, શબ્દો પણ છાપેલા
 હોય ને વચ્ચાતા હોય એ રીતે જ ખોલવાના એટલે કે ખોલ્યા વગર
 ખોલવાના છાપ પડી એટલે છાપ પડી ? પણ ખોલાય નહિ એટલે
 મૂરખ સમજશ નહિ કાચ છે તુ કવિતા લખી લખી ફિશિયારો
 હાકતો હતો તે ઊવમાથી ભગ હવે, જડખાતોડ જવાબ આપ હવે
 આખુ શબ્દપગથણુ માડતો હતો તે સમજવ હવે લીલાનુ વ્યાકરણુ—

લીલુ લીલુ ધાન મળ્યુ છે ખાવા. આખુ આકાશ ગયુ ને મેદાન
 મળ્યુ છે મારી જવા લીના ચખ્ખા ચઢાવો અને અશ્વશંકિતની અદ્યતમ
 માત્રામા યઈ શકે એટલી પ્રવૃત્તિ આદરો પવનકુમાર પછી પવનવેગી
 હોવાનો અદાજ લઈ ને ઊડ્યા કરો અદર અદર. રેખા પાડવાનુ ઠેકાણુ
 નહિ ને મોટા ચીતગમણ ચીતર્યા કંગે. અદર અદર ગખ્દ હવે દૂકંગે

કુળે પવનકુમાર--

પ વ ન તને પ વ ન ને બોળડી તસવીરને બોનતા
આવડ્યું ગીતેય નહિ અને ગદ્ય પણ નહિ કેવળ ગણગણાટ લયની
લાતએ ખરખચડ ખગમચડ યાવ યાવ કર્યા કરવાનો ગણગણાટ. તોય
બોળડી તસવીર બોલતી થઈ એમ કહેવાનો હરખ હેચે માય નહિ
હરખ હરખ યાતુ રહ્યો ને બોલજી તો વધી પડી બોલીમોવીને મુખ
ગોપાયુ ને ઘોળુ ઘોળુ ફક થઈ ગયું મોહું મુખની ગતાર ગસ્તો કરતી
ગઈ ને આઆઆ એડ જે ને ત્રણ સીધી મેથામા પહોચી ગઈ કાળામ-
મ્મર પહોડો વચ્ચે લોહી નહી ખળળ ખળળ વહેવા લાગી ડળડ ડળડ
ખળળ ડળડ ખળળ ખળળ -કાળમીઠ પથ્થર જેવા છે બધવા જ--

ગીત ગાયા પથ્થરને, પેતા એણે છોકરાએ ફૂદી ફૂદી તામોટા
પાડીને ગાવા માડ્યું ગીતનો અવાજ ગૌણ થઈ ગયો તાળોટાની ધમ્મા-
ચકડી મચી ગઈ રાત્રી ચરણથી ચાલતો ઘોડો અદ્દર બહાર હાલી
જઈયો. બેસ્યું બેસ્યું થઈ ગયેલા એના જીવનને ચામખા વીંઝાતા
ટાઢક વળી. હવે જીભ રહેતું જ પડે. હવે તો ચાલતું જ પડે જિભા

જીભ ચાલ ચાલ ચાલી -

ઘોડો ચાલવા લાગ્યો--

રાતાચોળ રસ્તે--

કાળમીઠ પથ્થરની વચ્ચે--

ઘોડો પથ્થરનો થઈ ગયો--

હીલા અમ્મા પહેરી નથી શકતો ઘોડો, લીનું વાસ ખાઈ નથી
શકતો ઘોડો, હેપા કરી નથી શકતો ઘોડો, પવન નડી નથી શકતો

ઘોડાને, ઘોડો અડી નથી શકતો પવનને--

ઘોડાનો પવન નીકળી ગયો બધો--

પવન રાતે રસ્તે રેલાઈ રહ્યો છે--

રાતો ગસ્તો આખો જે ચી રહ્યો છે

ઘોડો--

દિવસોના ગદ્યને ચાવી ગયો છે ઘોડો--

વિદેહીઓની વચ્ચેનો માણસ

કનુ સુણાવકર

તમે બહેન હો તો જુઓ અને આધળા હો તો સાલજો આ એક છેલ્લી વાર્તા સૂરજ પ્રતાપશંકર મહારાજની છેલ્લી અવતારકથા. લખચોરાશીમી આ કથામાં આગળની સર્વ કથાઓ સમાઈ જાય છે, નો સુણો અને અથવા દેખો અને/અથવા કલ્પો અને/અથવા અનુભવો અને જીવો હુ હવેથી આપ સૂરજપ્રતાપશંકર મહારાજને ‘એ .. ય’ કહીને ઓળખીશું કેમકે એમના શ્રીમતી મગળાગૌરી એમને ‘એ ય’ કહેતા હતાં-કહે છે, તેથી

શ્રીમતી મગળાગૌરીનું “એ. ય હવે જીકો પાછું મોકુ થશે, કથા કરવા જવાનું, સાલજી ?” રોજનું હતું

અને ‘એ . ય જીકયા ચોકમાં આવી સૂરજ સામે જોઈ, છીક ખાધી, આખો ટમટમાવી, બગાસુ ખાઈને અદર રમોડામાં આવ્યા હજી એ ય પૂરા જગૃતિમાં આવ્યા નહોતા અર્ધનિદ્રામાં જાતે પોતે હાથે ચા ખનાવી પરથમ પહેલા સ્વહસ્તે સૌ મગળાગૌરીને પિવડાવી તત્પશ્ચાત જાતે પોતે પણ પાંધી પછી એઓ પટ્ટીમૂડી લાનમાં આવ્યા પછી એમને ખચર પડી ને ખ્યાલ આવ્યો કે એ શી અશને ઝાટખૂણે’ મળતી દીવાલોવાળા એક ખૂણાની ગધાતી ડાચખાકાર ગોદડીમાં, જાગતી પડેલી પોતાના પહેલા ખોળાની એક ની એક આધળી દીકરા-જેને તેઓ અને સૌ મગળા છેલ્લા સાતેક વર્ષથી ‘રાડ’ કહેતા હતા ને ચા પિવરાવવાની તો રહી જ ગઈ છે ! ‘રાડ રહી ગઈ’ કહેતાકને એ ય ચૂલામાં લેમડાખાવળિયા આપના છોડિયા પટકીને, કા ..ળી ધન્ય ચાની પતેલી ચૂલે ચડાવી. જાતે પોતે ‘રામહરિ રામહરિ’ બોલવા ટાંચ્યા વચ્ચે વચ્ચે ગાળો સાથેનો ગળકો ચૂલાની રાખમાં થૂકા નાખ્યો, પટ્ટી પતેલીમાં પાવળુ દૂધ રેડ્યું, પછી લોટો પાણી સગવડ, પછી મૂડી મોરસ નાખી અને, પછી ચપટી ચા પણ લક્ષ્મણની સળેખડું

નાખીને ચા જાણે કે વલોવી પછી સાણસી શોધવા રસોડા આખામ
 ગોધ આદરી, સાણસી પ્રાપ્ત થઈ ત્યારે અડધી ચા તપેલીમા રહી હતી
 આખો અવતાર એણે ગયાનો વલોપાત કરતે કરતે ચા ગાળી, કામાના
 વાટકામા આધળી દીકરીને દીધી

“એ—ય હવે જલદી જલદી શાકજાજી લઈ આવો ને પત્રી કથા
 કરવા જવાનું છે ને જૂલતા નહી પાછા ” અને ઘરમા અડધું
 પચિયું માગિમેલું અધૂરિયું પહેરીને આદિકાળમા ફરના ‘એ યે’
 કાળુ ધોળુ છતા એક દરે કાળુ છતા એક દરે ધોળુ ધોતિયું પહેરીને
 અર્વાચીનકાળમા આવ્યા અને ભવિષ્યકાળમા જતા હોય તેમ, ગણપતિના
 ખોખલામાથી પાઈ-પૈસો પાવલી વીણીવીણીને પોણા કપિરાનું પગચૂંચું
 લઈને શાકમંજરમા પ્રવેશ્યા .

બનર ધમધોકકકાર ધમધમતું હતું પૂર્વ પશ્ચિમ ઉત્તર દક્ષિણ
 જતા આવતા આડાઅવળા રસ્તાઓ પર વિદેહીઓ જતા આવતા
 અથડાતા-ફૂટાતા-દોડતા હતા એ ય જોકે સૂરજ પ્રતાપગર
 મહારાજ જાતે પોતે પણ એ દેકારિયા સગવડિયા મકગિયા વહેણ-
 વમળોમા ભળી ગયા, વણાતા વણાતા જના કાઢિયાની દુકાન પ્રતિ જતા
 જણાતા એય છેવટે પહોંચ્યા ખરા, છાપન જતોના શાક એમણે એક
 પલકમા જોઈ લીવા. સો ગ્રામ સૂરણનો ઓર્ડર આપ્યો કાઢિયાએ
 માળિયેથી શાક ઉતારવા ચડેલી કાઢિયણને કહ્યું ‘એ ય પેત્રો જગે
 જરા નાખ, જો.’ ‘એ . ય’ સામળીને એ . ય ચમક્યા
 ચમકે ઓછી થાય તે પહેલાં તો મૂંઝણનું નાનકું કોડનું કપાઈ
 પડતું હોય તેમ સૂરજ પ્રતાપગર મહારાજનું નાક છેદીને સમગ્ર ઘડ
 અને ચહેરાથી અલગ કરી દઈને છરો ‘એ ય’ના પગે પડયો. સૂરણનું
 કોડનું લેતા હોય એવી સહજ રીતે અમણે ‘નાક’ લઈ લીધું, મૂઠી
 વાળી લીધી ગાંધી મૂઠી લઈને, સાથે સાથે મો ગ્રામ સૂરણ પણ લઈને
 એ ય ઘેર આવ્યા રસ્તામા જટા ગોરનો છોકરો કેશવ, કુમારશાળાના
 ભસ્તર જોષી, ઘીવાળા તનડયદ વાસણવાળા પિત્તળિયા આમા મળ્યા

એ ..ય નાકવિહોણે વિચારવા લાગ્યા, હમણા કોઈ પૂછશે ‘નાકનું ગુ થયું ? નાક ક્યા ગયું ? કેમ કરતા થયું ? કોણે કર્યું ?’ તો જો જવાબ દઈશ આ લોકોને ? સારું થયું કે કોઈએ એ યને કંઈ/કશું પૂછ્યું જ નહીં નહીં તો એમની પાસે કશો જવાબ નહોતો આ તો થતા થઈ ગયું હતું જે હતું તે હતું —ન—હતું થઈ ગયું એમા તે શો હરખશોક ? થનાર વસ્તુ થયા કરે, પાન ખર્ચા કરે, સરિતાઓ સર્ચા કરે, ક્ષિતિજ ક્યાં કરે, ફદા બંધા ત્યાં કરે, મર્યા કરે ચાલ્યા કરે એ તો, સાડાત્રણ મણુની કાયા સલામત તો બહોત નાક હી નાક જ છે ! પણ, અરે ! આ સામેથી પરસોતમદાસ વીમાવાળા આવે છે, તે સત્યનાગયણુની કથા કહેવા મારું જ બોલાવવા/શોધવા આન્યા લાગે છે ‘એ ય’ને અમૂઝણુ ઊપડી પરસોતમદાસ—“મહારાજ જવા જલ્દી જલ્દી ચાલો. કથા પતાવીને મારે મુખઈ જવાનું છે જલ્દી” કહીને વહી ગયા એ યને થયું ‘હા શ’.

એટલામા જમનાશકર દેખાયા હાથમા ત્રાણાની ઝારી, કપાળમા ત્રિપુક, પૂછા વિના નહીં રહે કે “નાક ક્યા, મહારાજ ? કોણ કેમ કરતા શી રીતે કર્યું ને શું કેમ થયું ?” એ . ય થર થર પૂજવા લાગ્યા, પણ સારું થયું કે જમનાશકર મુર્હત ચૂકી ન જવાની ઉતાવળમા દોડતા જતા હતા

—એટલામા એ.. ય ઘેર આવી ગયા સૌ મગળાગૌરી ધૂવા-ધૂવા થતા જતા હતા, “લાવો હેઠો મૂકો શાકમા પૂજો ને જવ જલ્દી કથા કરવા. પરમેનમદાસ ત્રણત્રણ આટા ખાઈ ગયા આખો અવતાર પૂરો કર્યો શાક લીધામા તો !”

ઘરને બાપરે એક કાગડો “કા. કા કા ” કરતો ઊડતો આવીને ખેડો કા કા કા ? કા ? અને શ્રી સૂરજ પ્રતાપજી કર મહારાજને બધ મૂકીમા સાચવી રાખેલું નાક ”એ.. ય આ દ્યે !” કહીને બાપરે નાખી દીધું ..

મૂ લે. હેત્રી બચોલ

અનુ • પ્રમોદકુમાર પટેલ

ક્રિક ધીમે પગે દેવળના પડખેના પ્રવેશદ્વાર તરફ આગળ વધ્યો. ઍસ્કાલટની પગદડીમા ઠેર ઠેર નિરાડો પડી ગઈ હતી તેની ખને ખાજુએ આવેલા બગીચાઓમા ત્રિકોણ આકારના નાના નાના ડ્યાગઓ લોખંડની કાળી ગેલિગોથી મઢી લેવામા આવ્યા હતા. ભૂખારી કાળી માટીમાથી એક જાતની ખાટી વાસ આવ્યા કન્તી હતી અને ત્યાં બે બૉકસમા ચોવટ લાગતા સૂકા પાદડાઓવાળા છોડ ઊછરી રહ્યા હતા. ભૂરા પેડથી મઢેલા બારણાને, મૂકીને તેણે ઉવાડયુ અને જુએ છે તો ખીજ એવા જ પેડથી મઢેલા બારણા આગળ તે ભિભે હતો. અવાવરુ વામી હવાની વાસ એને વળગી રહી હતી આ બારણુ તેણે પોતાની મુટ્ટીના બળથી જ હડસેલી નાખ્યુ દેવળના અદરના ખડમા પ્રવેશતા પ્લાયવુડના નોટિસબોર્ડ પર તેની નજર પડી 'સત ક્રાન્સિસ યર્ડ ઓર્ડર જાહેરનામુ .'

બિલકુલ આખો લીલો ઉબસ દેવળમા પથગઈ રહ્યો હતો ત્યાં વિચિત્ર આયવાળી દીવાન પર ક્રિકે જોયુ તો સફેદ પ્લેકાર્ડમા કાળા રંગની હસ્તાકૃતિ દોરવામા આવી હતી. એ સીધી નીચેના ખડ તરફ મજેત ખતાની રહી હતી એમા ઉપરની સખ્ત, લાખી, અત્યંત લાખી આગળીના છેડા પર શબ્દો હતા 'ખાપનો એકરાર ચાહતા અપગંધીઓ અર્થે' વટકી.' એની નીચેના ભાગમા ભૂરા હોલ્ડરમા ઘટકી માટે મીઝમિયા રંગનુ ખટન હતુ. ખાજુમા નામનુ સાર્ઈનબોર્ડ હતુ. પણ ફ્રિકે એમા નામ વાચવાની દરકાર સુદ્ધા કરી નહિ. તેણે અમસ્તુ જ એક ખટન દળાવ્યુ. તેને એમ લાગ્યુ

કે પેતાના આ કૃત્યમા કશુંક કોઈક અતિમ અને અફર તત્ત્વ પ્રગટ થઈ રહ્યું છે તે કાન સરવા કરીને ઊભો રહ્યો, પણ તેને કશું સભળાયું નહિ.

શ ખલાના આકારના ગુલાખી પ્લાસ્ટરવાળા પાત્રમા તેણે પોતાની આગળી ઝબોળી જોઈ. અત્યંત આખા ઉઝસમા એનો ઘાટ વિચિત્ર રીતે બિહામણો લાગી રહ્યો હતો જાણે એક વિશાળ બનાવટી જડાયું હોય, અને તેના કંટલાક ભાગો અહીં તહીં ખરી પડ્યા હોય. હળવેકથી તેણે પોતાના હાથથી કોસની મુદ્રા રચી અને તે વચ્ચેના ખડમા દાખલ થયો તેણે પોતાની બંને બાજુએ પાપના એકરાર માટે બધાયેલી અધારભરી બખ્ખે ચોરડીઓને જોઈ. લાલ પરદાઓ છેક નીચે સુધી લટકી રહ્યા હતા હમણા જ તેના ધ્યાનમા આવ્યું કે ગૌથિક શૈલીના ગ્રંથો વચ્ચેનું સુશોભિત છત બૉમ્બમારાના કારણે તૂટી પડ્યું હતું, અને તેમાથી નીચેની પીળચટી ધટાનું વસ્તુ રૂપ છત્તુ થઈ ગયું હતું આ દૃશ્ય જોતા કાણ જાણે કેમ, તેને પ્રાચીન સમયના જાહેર સ્નાનાગારનું સ્મરણ થઈ આવ્યું તેણે જોયું કે પહેલાનું મુખ્ય દ્વાર તો ખરબચડા પથ્થરો ચણીને બધ કરી દેવામા આવ્યું છે, અને તેની વચ્ચે દબાઈને ચપટાઈ ગઈ હોય તેવી એક જાણી બારી બેસાડેલી હતી. એના પરનું સફેદ પ્લાસ્ટર ઊખડી ગયું હતું.

વચલા ખડનો દાખલ થતા ફિક્ક વાકો વળ્યો. પ્રાર્થનામા મન લગાડવાનો તેણે પ્રયત્ન કર્યો, પણ પોતાના જોડાયેલા હાથો ઉપરથી તેની નજર તો પેલી ચાર ચોરડીઓ તરફ જ મડાયેલી રહી. આખા આખા ઉઝસને વીંધી જવાનો પ્રયત્ન કરતી એ નજરમા એવો ભાવ તરવરતો હતો કે ક્યાકથી પણ એકાએક જ કોઈ ધર્મપાદરી દેખા દે તો તેણે એ કાણ ચૂકવાની નથી તેને એમ થતું હતું કે ધણુ-ખરુ તેઓ ત્યા પેલા ઊંચેના લકારિયા ખડથી જ સીધા ઊતરી આવશે. આખા આખા અધારામા પણ ફિક્કે જોયું કે પેલી નિરતર જલતી જ્યોતની પાસે પિત્તળની ઘટડી વેલ્વેટની રાતી દોરીથી જૂલી રહી છે.

દેવળના વચલા ખડમા કષ્ટક વધુ ઉભમ લાગતો હતો. ત્યાં તેની દૃષ્ટિ પડી તો દેખાયું કે વચ્ચેના લાગની મરામત કામવામા આવી હતી. જીર્ણ તરડાયેલી દીવાલો પર જૂના ખખડી ગયેલા બિમો પર કામચલાઉ પાનળી કમાનો ઊભી કરવામા આવી હતી ફરશના વાર્નિસને કારણે ફેટલાક પાટિયા કાળા પડી ગયા હતા અને પેલા સ્થભો આગળ ઊભી કરેલી મનો પ્રતિમાઓના મસ્તક ખડિત થઈ જતા, માત્ર તેના ધડ જ રહી ગયા હતા મસ્તકવિહોણી પ્લાસ્ટીકની વિચિત્ર લાગતી એ પ્રતિમાઓ જાણે કુટુલુઅસહાય દયામા મૂકાઈ ગયેલી લાગતી હતી તેમના મુદ્રાલેખે થી તેમને વિચ્છેદી નાખવામા આવી હોય, અને વિષણુતામા ડૂબી ગયેલી કેવલ ધડકપ એ આકૃતિઓ પોતાના ખડિત હાથો લગાવીને જાણે આજીજી કરી રહી હોય એમ લાગતું હતું.

દિ કે પોતાના અતરમા પ્રાયશ્ચિત્ત અને દૈન્યની લાગણી જગાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ એમા તેને સફળતા મળી નહિ. કેમે કરી પોતાના મનને તે એકધ્યાન કરી શક્યો જ નહિ તેના અતરમાથી અથડાતી આવતી હોય તેમ, તૂટક તૂટક રૂપમા આજ્ઞવભરી પ્રાર્થના બહાર આવતી રહી, તે સાથે પોતાના સ્મરણોની ભૂતાવળો પણ તેમા ભળી જતી લાગી આ બધું જલદી જલદી ખતમ થઈ જાય, અને આ શહેરમાથી પોતે વહેલામા વહેલી તકે છૂટી જાય, એવી ઇચ્છા પણ તેમા ભળી જતી હતી.

તેને બરોબર સમજાઈ ગયું જે અપરાધનો તે એકગર કરવા માગતો હતો તે તેના અતરમા સ્મૃતિરૂપ બની રહી હતી, અને તેની ઇચ્છા તેમા ઘૂટાઈ જતી હતી. પોતાને ખબરે ન પડે એ રીતે જીવનની ગંજિદી ઘટમાળમાથી એ પ્રગટ થઈ રહી હતી નજીકના લાવિમા એક દિવસ કે ઈક રીતે તે આનાથી પર થઈ જશે, અને એના પર પોતે

જી ચાઈથી દષ્ટિ કે કશે, એમ તેને લાગ્યું. એક ગમ્ય પાપ સમુ સાહસ-
વાસ્તવમા-તેને સમજાઈ ચૂક્યું હતું કેવળ નમ્રતાને ખાતર તેણે તે
માત્ર પોતાની રમતના નિયમોનું પાલન જ કર્યું હતું પણ એ રમતના
નિયમો એવા તો હતાશાપ્રેરક અને પ્રાસગિક હતા, કે તે પોતે લયભીત
બની ગયો હતો. આવું કશુંક બની બય તે પહેલા જ તેના મનમાં
લયકર ઘૂણાલાવ બગી જીટ્યો હતો પણ તે રમતમા જોડાઈ ચૂક્યો
હતો. પોતાના મનમા ને મનમા તેણે એવું સમાધાન શોધવાનો પ્રત્યન
કર્યો કે હેવટ આ બધાનો કઈ જ અર્થ નથી આ તો સાવ યાત્રિક
કાર્ય માત્ર છે. અને બધું પ્રકૃતિના પ્રભાવ હેઠળ ચાલ્યા કરે છે પણ તેના
અંતરના જોડાણમા તેને એવી પ્રતીતિ થઈ ગઈ હતી કે ધનુષ્યની દોરી પર
ગોઠવાયેલું એ બાણ કંપી જીટ્યું હતું, ક્ષણ બે ક્ષણમા એ ત્યાંથી
છૂટવાનું હતું અને આત્મા સિવાય જેને માટે ખીજું કશું નામ
આપવાનું તેને સૂઝ્યું નહિ, તેવા કશાકમા નિશ્ચિતપણે તે ધા કરી
રહેશે જ

તેણે એક નિસાસો નાખ્યો, અને તે સાથે જ તેના અંતરમા
એક ન સમજાય તેવી બેચેની બગી પડી તેના મનોવ્યક્ત સમક્ષ પેલા
પ્રતિમાઓ તરી રહી ધીમે ધીમે સોનેરી રેખાઓથી એ મઢાઈ ગઈ
હતી. સાવ વાસ્તવિક લાગતી એ ઘટના હતી એ પ્રતિમાઓ તેની
આજુબાજુ, એકબીજાની ઉપર, નીચે, ક્યારેક એકબીજામા બળી
જતી નરવરતી હતી, અને ત્યાં વેદનાગ્રસ્ત તેની દષ્ટિ પેલા સ્થભો
આગળની સંતોની મસ્તકવિહોણી પ્રતિમાઓને વીધીને પેલા વટને
બાધેલી વેલવેટની લાલ દોરી આગળ દોડી ગઈ. તેને એમ થઈ આવ્યું
કે, આ ઘટ સંભવત વાગશે જ નહિ અને, જે ધર્મપાદરીનું
નામ વાચવાની સુધ્ધા તેણે દરકાર કરી નહોતી તે ત્યાં હોય જ નહિ
તે આ બતના એક જમાનામા આવા વિધિની તેમણે શું મળક નહોતી

હડાની ૨ તે જિભો યઈ પેલી ઘટડીના બઠન તરફ જવા જાય છે ત્યાં દેવળના
સૂન્ય ખાલી અવકાશ રચ્યે લડાગિયા બડમાથી એક કાળી છાયા
બહાર આવતી નેઈ દેવળના ઉપામનાસ્થાન આગળ એ ઘૂટણિયે
પડી અને પછી મદ પગલે જમણી બાજુની એકગરની ઓરડી તરફ
તે આસતી યઈ તેની નિશ્ચન દષ્ટિ પેલા મનની પાછળ પાછળ ગઈ
ને ઘણું જિયો અને એકવડા બાધાનો લાગતો હતો હજમત પછીના
મેષ વાળની કાળી ઘટા રવરઠ લાગતી હતી

ફિ કે અત્યંત ત્વરિત વેગે દ્વરો એક વાગ પ્રાયશ્ચિત્ત અને દૈન્યની
લાગણી પોતાના મનમા જગાડી જોવાનો પ્રયત્ન કર્યો પોતાને હૈયે વીમ
વીમ વરસ સર્વના રાખેના નિયમોને મૂગો મૂગો તે ગણુગણી રહી
અને પછી તે જિભો યઈ ગયાં દેવળની પાખવાળા લાગમા જવા તે પગ
ઉપાડતો હતો ત્યાં તેને આચકાનો અનુભવ થયો કમળોની રમ્ય લાતવાળા
ગાતા અને મદ પથ્થરોની ફરશમા કયાક ખાડો હતો એમ તેને મમ-
જ્યુ બાજુમા પડેલી પ્રાર્થનાની ડેઝકને પડડી પોતાને સ્થિત કરવા
તે મથી રહી, ત્યાં તેણે પેલા ધર્મપાદરોની ઓરડીમાં ઝીણી જતીની
રવીચનો અને સાથે જ ખસતા પદાનો અવાજ સાંભળ્યો. હવા વિનાની
અધારછાઈ રુધામણુ કગતી નાનડડી જામ્યામા તે ઘૂટણિયે
પડ્યા જળીના પાછળના આખા સ્વરને તેણે ઓળખી લીધો જાણું
પોતાનું હૈયું ગળામા આવીને ધડકી રહ્યું હોય એમ તેને લાગ્યું તે
અદૃશી એટલો તો હચમચી જાયો હતો કે તે કશું જ બોલી
શક્યો નહિ.

“પ્રભુ ઈશુનો મહિમા ગાઈએ ” એક રગીન તટસ્થ સાદ આપ્યો.

“સદાય એમ જ હો ” તે પ્રયત્નપૂર્વક બોલી ગયો, અને
પછી ખામોશ ગઈ ગયો તેની પીઠ પર પરસેવાના ટેલા જિનરી રહ્યા
હતા તેનું ખમીય વાસા પર એક દમસજ્જડ રીતે ચોટી જવા આવ્યું
હતું એમ લાગે કે પાણીથી તેને ભીંજવી નાખ્યું હોય ને । શ્વાસ લેવા

જેટલી મોડળાશ તેને કયાય દેખાઈ નહિ. ધર્મપાદરીએ પોતાનું ગળુ ખોખાયું.

“મેં વ્યભિચાર કર્યો છે.” થોથવાતી જીભે ફિક્કે કહ્યું. તેને એમ લાગ્યું કે પોતે જે કંઈ કહેવા સમર્થ હતો, તે બધું જ તેણે કહી નાખ્યું હતું.

“તમે પરણ્યા છો ?”

“ના”

“પેલી સ્ત્રી પરણેલી છે ?”

“હા”

“જેટલી વાર વ્યભિચાર કર્યો ?”—આ પ્રશ્ન સાલળતા તેનું લાન એકદમ ભગત થઈ ઊઠ્યું પોતાના દષ્ટિપથમા કેટકેટલું પ્રત્યક્ષ થઈ રહ્યું હતું સામે ગૌર વર્ણનો મોટો કાન અત્યાર તેને અતિ વિશાળ કદનો લાગી રહ્યો હતો. અને સામેની જાળી ‘એપલપાઈ’ પરની નકશી જેવી ચિત્રવિચિત્ર ભૂખરીરમ્ય એવી આકૃતિ આ બધું તેની દષ્ટિમા જાણે તગતગી ઊઠ્યું. એની વાસ્તવિકતાનો પૂરેપૂરો ખ્યાલ તેને આવી ગયો પેલા ધર્મપાદરીના ઊંચે લખાયેલા હાથની મૂલતી બાધના પોલાણમા તેની દષ્ટિ પહોંચી ગઈ સંતના હાથની એ ચત્રવત મુદ્રા અને પેલી નિસ્તેજ ત્વચા વચ્ચે આછી આછી રુવાટી ફરફરી રહી હતી.

“એક જ વાર” અબજાણતામા જ તેનાથી ઊંડો નિશ્વાસ ન ખાઈ ગયો

“ક્યારે ?” દાક્તર પોતાના દર્દીની તપાસ કરતા પૂછે તેવા ટૂંકા ત્વરિત પણ લાવહીન પ્રશ્નો આવતા ગયા

“આજે જ” તેણે કહ્યું ખરેખર તો એ બધું તેને માટે દુઃખ ભૂતકાળમા ઠેલાઈ ચૂક્યું હતું પણ આ શબ્દો ઉચ્ચારતા તેની દષ્ટિ સમક્ષ એ આખું દૃશ્ય ઝળખી રહ્યું. જાણે કોઈ કેમેરા પોતાના

પદાર્થનું હ મેશ માટે ગ્રહણ કરવા નિકટ ને નિકટ ખૂંટી ગયો હોયને ? વ્યક્તિ જેને નિકટતાથી જોવા ઇચ્છતી નહોતી, તેને જ નિકટતાથી જોવાની તેને ફરજ પડી રહી હતી

“એ જોને જોવાનો પ્રયત્ન ટાળો ”

ફિક્કને હવે પહેલી જ વાર લાન થયું કે તે તેને ફરીથી મળવાનો છે તેની દૃષ્ટિ સમક્ષ એ નાજુકનમણી ગૃહિણીની આકૃતિ તરી રહી કેની ટદાર એની ગદન, રાતા કેટલા અર્જ એની કાયા, અને આખો ખોજિલ અને વિપાદમગ્ન એ આકૃતિને એવી ઉત્કટ આસક્તિથી તે નિહાળી રહ્યો કે ધર્મપાદરીનો પ્રયત્ન તેને સભળાયો નહિ

“તમે તેને ચાહો છો ?”

તે ના પાડી શક્યો નહિ, પણ હા કહેવાનું તો તેથી થે વધુ ભય કર લાગ્યું આ વિગે મનોમન તે વિચારી ગયો તેની ભ્રમરો પગ આ કાણે જિનો પરમેવો રેલાઈ ગયો હતો.

“ના,” ઉતાવળ જ બોલી ગયો, અને ઉમેયું “તેને નજરમાથી ટાળવાનું અત્યંત મુશ્કેલ બનશે ”

ધર્મપાદરી મૌન બની ગયા કાણેકમા કિંક જોઈ લીધું કે તેની અત્યંત શાત ભૂખરી આખોમા નીચેની પાપણો કચકયા કરતી હતી

“તેવાર સ્વેચ્છમાથી મદાન ગણનારી પેઢીમા હું એક મેતબમેન તરીકે કામ કરુ છુ,” તેણે કહ્યું, “અને એ જોએ અમારી પેઢી પામે પોતાના મદાનનો ઓડર મૂકેલો છે ”

“અને તમે એ વિસ્તારમા નીમાયા છો ?”

“હા,” અમારે એની જોડેકેટલો વ્યવહાર કવવો પડરો નકશાઓ ગજુ કરવા પડશે, અદાજની વાત કરરી પડરો, તેને લગતી બીજી ઘણી

ઝીણી ઝીણી બાળતો ચર્ચવી પડશે. આવી બધી અમખ્યા વાતો લક્ષ્મી
લઈએ, તો તો મહિનાઓ સુધીનો આ પ્રશ્ન બની રહે છે ”

“તમારે સ્થળ બદલી કાઢવું જોઈએ ”

ફિક મૌન ધારણ કરી રહ્યો

પેસો સાદ વધુ બળવાન બનતો ગયો. “એ જીને ફરીથી જોવા જ
ન પામે એ માટે તમારે તમારાથી શક્ય તેટલું બધું જ કરી છૂટવું
જોઈએ. માણસની પ્રકૃતિ ઘણી મગવાન વસ્તુ છે. એ જીને તમે ફરી
જોવા ન પામે તો માટે સાચી તમજ અને સકલ્પબળ તમારી પાસે છે
ખરા?”

“હા” ફિક એકદમ બોલી ઊઠ્યો. તેને લાગ્યું કે પહેલી વાર
તે સત્ય ઉચ્ચારી રહ્યો હતો.

“તો પ્રયત્ન કરો. તમારી શક્તિ હોય તે બધું જ કરી છૂટો
બાઈબલનો આદેશ યાદ કરો. તમારો કાળો હાથ જે પાપ કંઈ તો
એને છેદી જ નાખે. દુન્યવી ખેટની શક્યતા સ્વીકારો ” કાલુભર તે
અવાક રહી ગયો. “મને ખબર છે કે આ કામ લગીરે સહેલું નથી
આપણે માટે નરકને કારણે વસ્તુઓ સહેલી ગઈ નથી ”

“આ સિવાય બીજું કાઈ ?” તેના સાદમાંથી અકિતતાનો ગુલુકો
ફરીથી વિરમી ગયો હતો.

ફિક ચમકી પડ્યો આ રીતે પાપનો એકરાર કરવાની રીતથી
તે પરિચિત નહોતો. જે કે આ બધી કાલોમા તેને એટલું તો સમજાઈ
ચૂક્યું હતું કે પોતાના કુટુંબમાં દર ત્રણ મહિને ધર્મપાદરીઓના
આદેશ અનુસાર નિયમિત પાપવિચોચનની જે બધી યત્રવત્ વિધિ-
ઓમાંથી પસાર થતો હતો તેના કરતા આ ઘણી ગંભીર, અતિગંભીર
એવી પ્રવૃત્તિ હતી.

“આ સિવાય ખીજુ કાઈ ?” અસહિષ્ણુ બની જતો સાદ આળ્યો.
‘તમારા પાપનો છેલ્લો એકરાર તમે ક્યારે કર્યો હતો ?’

‘બે મહિના પહેલાં ?’

“અને તમે પ્રાર્થનામાં બગ્યો છો ?”

“ચાર વખત”

એકવિધ ગભીર સાદે ધર્મપાદરી બાઈબલના આદેશો ઉચ્ચાગતા જ
ગયા જે લોકો ધર્મની આજ્ઞાઓ ભાગ્યે જ સમજતા હતા, ‘અમારા
પિતા’ અને ‘મધર મેરી’ એટલા શબ્દો જ જેમની ધર્મભાવનામાં પડ્યા
હતા, એવા પ્રાર્થનાર્થીઓની જોડે વર્તવાને તેઓ જે રીતે ટેવાયા
હતા તે જ રીતે તેઓ વર્તતા ગયા ફિક્કની અસ્વસ્થતા વધી ગઈ
અહીંથી તે દૂર ભાગી નીકળવા ઇચ્છતો હતો.

“નહિ, નહિ,” પહેલી પાય આજ્ઞાઓ ચાલી ત્યાં સુધી દરેક
વેળા શાનસાવે તે ના પાડતો જ રહ્યો. ધર્મપાદરીએ જી આજ્ઞા
જતી કરી.

“ચોરીનું કૃત્ય !” ભાવશૂન્ય સાદે ધર્મપાદરીએ પૂછ્યું.
“જૂઠું બોલ્યું - સાતમી ને આઠમી આજ્ઞા ” ફિક્કને લાગ્યું કે પોતે
અદૃશી મમસમી બીડ્યો છે. તેના કણુ સામે ગરમ ગરમ ઝારા
વહી આવતા હોય એમ લાગ્યું પ્રચુનો પાડ માનો કે તેણે કદી ચોરી
કરી નથી.

“તમે ક્યારેય જૂઠું બોલ્યા છો ?”

ફિક્કે કંઈ ઉત્તર વાળ્યો નહિ. પોતે ક્યારેય કોઈ વાર
જૂઠું બોલ્યો છે કે નહિ એ વિશે તેને કોઈએ આજ્ઞા સુધી
પૂછ્યું નહોતું ગમે તે હો. તેને એમ લાગ્યું કે આ પૂર્વે તેણે કદીય
આ વાનનો એકરાર કર્યો નહતો આ બધા આણુધડ નિયમો તેને

માયામા ઘણી જોમ ધા કરતા હોય એમ લાગ્યું. જ્યાં તેને આ વિચાર ફરકી ગયો ત્યાં એક એક તે બળડી ગયો. “ડીક છે તો આ મકાનો અમે ચણેલા મકાનો-એ નકશાઓમા દેખાય છે તેવા બિલકુલ હોતા જ નથી. મારી મતલબ એમ કે લોકો જ્યારે ખરેખર એ મકાનો જોવા પામે છે, ત્યારે ઘણી વાર તેમણે નિરાશ બની જાય છે”

“ઓહો” ધર્મપાદરીથી ખોલાઈ ગયું તેમણે કહ્યું “આપણે એવી બાબતમા યે પ્રામાણિક બનવું જોઈએ, જો કે” ..અને તેઓ શબ્દની મોજ કરવા લાગ્યા ‘જો કે એ અશક્ય જ લાગશે. પણ વ્યક્તિને જો કોઈ વસ્તુની કિંમત વિશે ખાતરી જ ન થતી હોય તો તેને તેની વસ્તુ આપવી એ પણ વચના છે, સત્યનો દ્રોહ છે.” તેમણે ફરીથી પોતાનું ગળું ખોખાયું ફિક્ક જોતો જ રહ્યો કે, પેલો ધર્મપાદરી જ્યાં કંઈક ગણગણવા જાય છે ત્યાં તેના ઊંચો ધયેલો હાથ ઝૂકીને બેસી જાય છે.

“હવે આપણે આ બધી વસ્તુઓને એકસામટી લઈએ, અને આપણા પ્રભુ ઈશુ ખ્રિસ્તને તેઓ ક્ષમા આપે તે માટે આજીવભરી પ્રાર્થના કરીએ આપણને આપણા પાપોથી મુક્ત કરવાને તેણે કૌંસ પર આરોહણ કર્યું હતું આપણુ એકે એક પાપી કૃત્ય તેને કૌંસ પર વધુ ને વધુ ખીલાથી જડી રહ્યું છે તમારા અંતરમા તમે પ્રાયશ્ચિત્ત અને દૈન્યની લાગણી જગાડો. અને તિતિક્ષાની ભાવનાથી ‘સોરોકુલ મિસ્ટરી’નું પહન કરો.”

ઔરડીની મધ્યમા ધર્મપાદરી એકદમ ટટ્ટાર થઈને બેઠા. પાપણો હાળીને કશુંક ગણગણતા રહ્યા, અને પછી એકાએક ફિક્ક તરફ પોતાનું મોં કરીને સ્પષ્ટ રીતે ક્ષમાના શબ્દો ઉચ્ચાર્યા, અને હાથથી ક્રોસની મુદ્રા રચી.

“પ્રભુ ઈશુનો મહિમા ગાઈએ.”

“અદાય એમ જ હો” ફિકે કહ્યું આ બધી ક્ષણો દુઃખાન તે અકકડ બની રહ્યા તેને લાગ્યું કે કલાકોના કલાક અકબથી વીની રહ્યા છે તે એક ‘ચૂ’મા બેમી ગયો અને તેણે પોતાનો દુઃખાન બહાર કાઢ્યો અને પોતાના પરસેવાને તે સૂકવવા જતો હતો, ત્યાં પેના ધર્મપાદને પોતાના ભડારિયામાં અદ્યથ થઈ જતા જોયા

ફિકે સાવ થાકી ગયો હતો પ્રાર્થના કરવાને તેણે પ્રયત્ન કરી તોયો પણ તેના અતરના ખાનીખમ અવકાશમાં ગમ્મદો મોટી ભેખ ડોની જેમ અદર ધસી પડતા લાગ્યા તે નિદ્રાની મામે અમૂમી રહ્યો હતો, ત્યારે પોતાના અર્પનિમિત્તિત નેત્રામાંથી તેણે જોયું તો પ્રવેશ-દ્વારની પાસેના અપારા ખૂણામાં ઈશુરી જનનીના પૂનસ્થાન આગળ હવે મીશુબતીઓ જતી રહી હતી અને પેરાફીનની સમ્તી મળીઓને પ્રકાશ અલુખ્ય બનીને કપી ભૂતો હતો-જનરપીડિત ત્વગથી પોતાનું આત્મવિવેચન કરી રહી હોયને એમ તેની થરથરતી જ્યોત, દેવળના મધ્યસ્થ ખડની હીવાલ પર વૃદ્ધ પણ નાનકડી કાયાવાળી સ્ત્રીની કાળી છાયા એની વિશાળ હિમ્મતમાં આમતેમ મૂલાવી રહી હતી. તેના ઢપાળ પર જનાઈ જતા કુત્કા હીવાન પર વધુ મખત અને શ્યામ લાગતા હતા મિયુમહજ તેનું નાક અને થકાવટથી શિયિત લાગતા ઓખડો પણ નીરવપણે મૂનતા રહેતા હતા એક ક્ષણથી સ્મારક શી આદૃતિ પ્વારટરની પેથી મસ્તક વિહોણી પ્રતિમાઓ ઉપર જાયે ને જાયે વિસ્તરી રહી છે અને છતની ઢિનારેથી તેની પાર હવે ફૂટી નીકળે, એવો એક ભામ તેને થયા. □

અવસરનું તોરણ

રતિલાલ 'અનિલ'

દિવાળીના દિવસો પછી એકલો બેઠો હોઉ અને ક્ષણોની થાપીન ગડ ઉકેલતો હોઉ અને પવન આવે કે તરત દિવાળીએ ટાડેલે બધાયેલા આસોપાવના તોરણના મૂકા પાદડાનો વૃક્ષના હાસ્ય જેવો અવાજ દિવાળીને સભારી આપે છે

‘મ ગળ દિવસો આસોપાલવને લૂટવાના દિવસો હોય છે પવિત્ર હોવું એ હવે લૂટાવાનું અને નામશેષ થવાનું કારણ બને છે’

તોરણના મૂકા પાદડા ખખડે છે અને પાદડેપાદડે હું ભૂતકાળના પ્રસંગો બાજુ વાચવા માડું છું, પેલો લીલો પ્રસંગ ને આ પાદડું, સૂકાયું છે છતાં ખરી નથી પડયું ! વૃક્ષ કમ્તા તોરણ મૂકા પાદડાને વધાઈ આધાર આપે છે. જીવનથી ફેટકેટલા પ્રસંગો સ

હૂટી ગયા છે, પણ સ્મૃતિનું તોગણુ બતાવીને એ સૌને મેં ગૂંથી લીધા છે. પવનનું અડપણુ દિવાળીના તોરણને ખખડાવે છે એમ મનમાં કળીક લેગળી આવે છે અને પેણુ સ્મૃતિનું તોરણ ખખડી જાડે છે જીવનથી ખરી પડેલાને સ્મૃતિના તોગણુમાં ગૂંથી લઈએ તો એ મૂકી અવસ્થામાં પણ ક્યારેક ખખડીને પોતાની હાગરીને સંકેત કહે છે.

આસોપાત્રવને લૂટીને બારણાને શણગારવાની સંસ્કૃતિને અનુસરતે કોઈના જૂટવી લીધેલા લીલા અવસરને મેં દિવસ લીલી અવન્યામાં માણ્યા કળીએ છીએ અને પછો તો ક્યારેક એ જ અનાયામે મમયતી લેગળીથી ખખડી જાડે છે. માળા દિવાળીએ તોગણુ બાધવા આવે ત્યાં ગઈ દિવાળીએ બાધેના તોગણુનો તાર પાદડાની દીડટીને ઝુલાવતો અડળવ હોય છે તે પર ધ્યાન જાય તો તેને દૂર કરે, નહોતર એને એમ જ ગાળીને બીજું તોરણ બાધી જાય.

સમયના દોષે ચૂટી લીધેલા લીલા પ્રસંગો બાધી તોગણુ ગચીએ છીએ અને જીવંત રળિયામણુ થઈ ગયું એનું માની લઈએ છીએ, પણ એ ઉપક્રમ પછી સમયનો તાપ એમને સૂકવતો જાય છે એનીયે ખબર રહેતી નથી, ક્યારેક ખખડાટ થાય છે અને સૂકા પાનનો કોઈ ભાગ તૂટીને આખમાં કમ્તર બને ત્યાં નકા પાનની વેદના મમજાય છે સમયમાં જોગણુ કે સાસ્કાગિક કાર્યક્રમો યોજાને જોગાડેણુ ધાયુખ્તુ જીવનથી દૂર પડી જાય છે અને એક પ્રકારની દગ્દિતા સતાડવા માટે આજબમના તોરણમાં જમીઓ ટાંજી દઈએ છીએ એમાં આકાર તો જળવાઈ ગયે છે, પણ એ બરડ બની ગયેલો હોય છે બરડને માત્ર શબને તાજુ રાખવાનું જ આગ્રહે છે, મૃત્યે બાળા કોલસો કરેણુ એ જળવી રાખે પાયહબર વર્ષના પૂર્વજે રોટમે શેકવા સળગાવેલો અગારો કળળી ગયેલો તેને ધરતી અડળધ

બળવી રાખે છે, એને કાઢ લાગતા નથી એટલે તો આપણે ત્યાં ઢાલસાના મળલખ લડાર છે (અને જીવનની ધરતીમાથે એનો કયા અભાવ છે ?)

ચૂટેલા લીલાં પાનને ફિઝમા મૂકવાને બદલે તોરણ ગૂંથી બાગણે બાધીએ છીએ અને સૂર્ય એને સૂકવી નાખે છે અને મરણ ખખડયા કરે છે.

આપણાં આલબમેા અને ડાયરીની નોંધોમા મૃત્યુ વેરવિખેર પડેલું છે આપણે જીવનને જવા દઈએ છીએ અને મરણને સઘરીએ છીએ, મરણના ખખડાટથી જીવનનો અનુભવ કરીએ છે. મરણને સમયના પ્રવાહમા વહેતું મૂકી દેવાની ઉદારતા આપણામા નથી, એને મોક્ષ ન મળે તે માટે આલબમેા, નોંધપોથીઓ અને ફેટલાક દસ્તાવેજોની કપ્પરમા છૂટુંછવાયુ સઘરી ગખીએ છીએ સ્મૃતિનું અમૃતજળ એને પેલી પરીકથામા આવે છે એમ જાટીએ અને બધું જીવતું થઈ જાય છે એવું માની લેવાનું ગમે છે

સૂકા પાદડા નાજુક ટેરવાનો સ્પર્શ પણ ખમી શકતા નથી, જીવનનો સ્પર્શ મરણને કપાવી મૂકે છે, કણેકણમા વેરવિખેર પણ કરી શકે છે. પાદડાને જીવનવૃક્ષ પરથી જ પવનની સાથે દોસ્તી બાધીને ખરવા દો અને વિહરતા વિહરતાં મોક્ષ મેળવે તો મેળવવા દો.

અવસર તો જીવનમા આવ્યા કરે છે, અને કાંઈયાવાડીઓ પણ આવતા રહે છે એટલે આપણે એને ‘લીલા અવસર’ કહીએ છીએ. પણ એ તૂટી પડે તે વહેલા એને કશાકમા મઠી લઈએ છીએ. જીવનમા લગી જઈને ખાતરનું કાર્ય કરી જવાતા જીવનને લીલુછમ રાખે અને આપણે લીલા પાદડાની જેમ સમયની લેરખીએ ફરકતા રહીએ એટલું બસ નથી ?

એક પ્રતિક્રિયા—

ચિન્મય જોષી

થોડા સમય પહેલા સૂરત શહેરમાં લિયો-વાયન્સ કલ્પ તરફથી યોજવામાં આવેલ સાપ્તાહિક કાર્યક્રમના બીજા દિવસે “યુવાજગત” નામક કાર્યક્રમ હતો, જેના વિશે મારે કંઈક કહેવાનું પ્રાપ્ત થાય છે.

“યુવા-જગત” કાર્યક્રમના પ્રારંભમાં વક્તાઓનો પરિચયવિધિ કરાવવામાં આવ્યો એ પરિચયવિધિમાં જ્યારે ગહેરના સ્વનામધન્ય વિદ્વાન (?) શ્રી ગુણવત શાહનો પરિચય આપતા લિયોના નાદાન સચ્ચાતકે જે ઘોર અતિઆપ્તિદોષ આચર્યો છે, તેના વિશે હું સમસ્ત સાહિત્યરસિકોનું ધ્યાન ખેંચવા માગુ છું.

અચ્ચાતકે પરિચયવિધિમાં શ્રી ગુણવત શાહના ગદ્યનો ઉલ્લેખ કરતા એવા અર્થનું કહ્યું, “પહેલા જ્યારે ગદ્યની વાત થતી ત્યારે એમ કહેવાતું કે, ‘ગદ્ય તો સુરેશ જોષીનું જ, પરંતુ આજે કહેવું હોય તો એમ કહી શકાય કે ગદ્ય તો શ્રી ગુણવત શાહનું જ.’” આવા અર્થનું શબ્દજળ પરિચય આપનાર અચ્ચાતકે કયું હતું.

—તો જે પ્રશ્ન મને ખેચેન કરે છે તે એ કે શ્રી સુરેશ જોષી અને ગુણવત શાહની સરખામણી કયા ધોરણે કરી હતો ? સરખામણીનો પ્રશ્ન ગૌણ ગણીએ તો પણ એ પ્રશ્ન તો રહે જ છે કે સુરેશ જોષી અને ગુણવત શાહ વચ્ચે જે હિચ્ચાવચ્ચનાનો ગુણકહયો તે કયા ધોરણે ? સચ્ચાત-

કને કદાચ અતિ ઉત્સાહમાં આવીને આવી ધૃષ્ટતા કરવાની ચાનક ચઢી હશે ?

મુદો જે ઉપસ્થિત કરવા માગુ છું તે એ કે સુરેશ જોષી અને ગુણવત શાહની સરખામણી કોઈ પણ ધોરણે શક્ય જ નથી. સુરેશ જોષી જે સ્વરૂપના નિબંધ લખે છે એ લલિત નિબંધના નામે ઓળખી શકાય એ પ્રકારના હોય છે (આમાં હું ‘જનાન્તિકે’ અને ત્યાર પછીના જે કઈ લલિત નિબંધ લખાયા હોય તેનો ઉલ્લેખ કરું છું) જ્યારે ગુણવત શાહ જે સ્વરૂપના નિબંધો લખે છે તે લલિત નિબંધ તો નથી જ નથી એનું સ્વરૂપ માત્ર વિચારપ્રધાન લેખોથી વિશેષ કથું જ નથી એ માત્ર સામાન્ય કોટિના વૈચારિક લેખો જ છે લલિત નિબંધ લખનાર અને લેખો લખનાર વચ્ચે જે અંતર હોય છે તે સુરેશ જોષી અને ગુણવત શાહ વિશે સમજવું. લલિત નિબંધ વિશે સુઝવાયકો ખૂબ જ સારી રીતે જાણે છે તે વિશે વધુ વિસ્તાર કરવાની જરૂર જોતો નથી મારે જે કહેવું છે તે ગુણવત શાહ વિશે કહેવું છે —

છેલ્લા બેઅઢી વરસથી ગુણવત શાહ પોતાના લેખોસરખા લખાણોને લલિત નિબંધના નામે ખપાવી રહ્યા છે અને હાસ્યાસ્પદ સ્થિતિ તો ત્યારે ઊભી થાય છે કે ગુજરાતી સાહિત્યના પ્રખર વિકાસ (૧) વિવેચકો એને લલિત નિબંધના નામે પુરસ્કારીને જ્યજ્ઞચકાર કરે છે, જે કૃતિઓ નિબંધના અભિધાનને જરા પણ ઉપયુક્ત નથી અને નિતાત સામાન્ય કોટિના લખાણોથી એક ડગલું યે આગળ જતી નથી ગુજરાતી સાહિત્યનું દુર્ભાગ્ય અથવા ગરીબી કહો આવું કશા યે અવરોધ વિના નભાવી લેવાય છે. તો આ મહાન (૨) નિબંધલેખક વિશે અને એની સૈદ્ધી વિશે હું પ્રગટ રીતે થોડુંક કહેવાની મંજા રોકી શકતો નથી.

લેખક ગુણવત શાહના ‘કાર્ડિયોગ્રામ’ કે ‘રણુ તો લીલાછમ’નું કોઈ પણ પૃષ્ઠ ખોલીને વાંચો. આયકો આપે એવો પ્રારભ, અનીતના

અસ્મગણોતુ ઉપરજીવુ આલેખન, પરસ્પરવિરોધી વિચારોને
અવડાવીને રચાતી અસ્તી ચમત્કૃતિ, વિષયને સુસંગત ન હોય તેવા
અવતરણો, થોડીડ ડોળાવાનું મિનાતચર્યા, સ્થળ વિશેના અપાટ વર્ણન,
હીન ક્ષાતિના ગળદસ્ત્રવેષ, ઉપદેશનું પોષણ, વાગ્મિના ઝગેરે પાન
વિનાના એકધારા નિમિત્ત ગવના કનગ અસિધામા ગચના ગવના
નમૂનાઓ ત્રેવા મળને આથે થોડી- બોનકી આવગાઈ છાગામા

જે મેક્ષીવી શુભવત નાહ મોટો જગનમડકો ડગવા ઈચ્છે જે
એ માત્ર હવાયેલુ મુગ્ધગિયુ યદને વિગમી જાય છે પોતીકી મુઠા મિદ્ધ
ર્યા વિના મેલીનો કનુણ ગદાય યના મિરાય ડગુ થે નિષ્પન્ન
વતુ નથી

આ લખાણો ને નવિત નિબંધ નથી માત્ર પૂર્વમુગ્ધિઓના
વિચારોનું દોહન કે તાગલુ બનીને ઓમરી જતુ સામાન્ય, પત્રકારિત્વની
સેવીનું લખાણુ બની ગયે છે, વિચારપ્રધાન કે ચિંતનપ્રધાન નિયમોનું
પણ આગનું ચક્રિતત્વ હોય છે, જે આ લખાણોમા અમૂળગુ મેઝ
હાજર ગયે છે વૈચારિક નિબંધના નામે ઓળખાવાતા એમના
લખાણોની ઝનક પામવામા નિગળા સાપડે છે એક સુદ્ધ વિચારને
ઉપમાનીને તત્કાલ અન્ય વિચારખીજ પરે ઠેડડો ત્રેવા મળને જે
વિચારને ઊગડવામા આવે છે તે અત્ર આવતા સુનીમા તો માત્ર
એના આધાર મિરાય ડગુ મેઝ અસ્તિત્વ ગહેતુ નથી અને એ વિચાર
નિમિત્તે તેઓ સ્વચ્છેદ સ્વેગવિહાર કરી લે છે જે વૈચારિક નિબંધથી
નિતાત સામા છેડાનું હોય છે એમા વિચારોનું સુગ્રયિત પોત ગ્યાવા
પામતુ નથી, જે વિચારપ્રધાન નિબંધનું વ્યક્તિત્વ ગચુાય છે, માત્ર
વિચારપ્રધાન નિબંધના નામે અતિ નિષ્કૃષ્ટ ડક્ષાની ઠેડડાગાજી મિરાય
ડગુ થે સર્જતુ નથી માત્ર ચામગઈમા કે નીચુખમા રાચવાનો
અભ્યુષો તોપાય હ

જે સાહિત્યસ્વરૂપ વિશે સાહિત્યનો કહ્યો છે તે જ જાણનાર, આ કે તે કલ્પ અથવા મસ્થાના સભ્યો સહેલાઈથી વદતો વ્યાધાતદોષમા સરી પડે છે

સુરેશ જોષી વિશે મને અનુરાગ છે અને ગુણુવત શાહ માટે પૂર્વગ્રહ છે એવા કશાંયે ગૃહીતમા હું માનતો નથી. પ્રથમ સર્જકની મર્જનાત્મક અભિવ્યક્તિ વિશે ઉઠવવામા આવે અને પ્રમાણુભાન વિના મમર્થ સર્જકની અતુરાઈથી ઉપેક્ષા કરવામા આવે તેના આધાતનો છે મુશ્કેલ જોષી આપણા મૂર્ધન્ય સર્જક છે અને એમના પ્રદાન વિશે કોઈ પણ જાતની માહિતી ન હોય અને માત્ર ધ્વના માણસને વખાણવાના અતિઉત્સાહમા, એક સમર્થ સર્જકના સાહિત્યિક વારસાને ભૂલ્યાનો ગજ મને તથા અન્ય મિત્રોને વિશેષ થયો.

છેલ્લે-ગદ્ય કેવું હોય એ જાણવાની કોઈ પણ જિજ્ઞાસુને ઇચ્છા હોય તેને સુરેશ જોષીના 'જનાન્તિકે,' 'ઈદમમર્મમ્,' અહો મત્ કિમ્ આશ્ચર્યમ્' વાચવાની લલામણુ કરુ છુ. જેમા લલિત નિબંધ અને ચિંતનપ્રધાન નિબંધોનુ આકાશ વિસ્તરેલુ અનુભવાશે.

ગદ્ય તો આ જ અથવા ગદ્ય તો ફલાણુનુ જ, એવી તરખડમા પડવા કગ્તા, શ્રોતાઓને, જે યુવા-જગત કાર્યક્રમમા હાજર રહ્યા હતા તેમને ગેગરસ્તે દોરવા કગ્તા, સમ્યક્ રીતે કહેવામા આવ્યું હોત કે તેઓ (ગુણુવત શાહ) પણ સારા ગદ્યકાર છે, તો પૂરતું હતું. પરંતુ ઉત્તમ સાહિત્યના સર્જકોની સાથે સગખામણી કરવાથી, સાહિત્યના ધોરણો જોખમાય છે, અને ખોટા ગૃહીતથી દોરવાઈને સાહિત્યનો જીજ્ઞ રતો ભાવડ સાહિત્યને કાઠે તરસે મરે છે.

આ એક પ્રતિભાવ વ્યક્ત કર્યો છે. ક્યારેક સવિગત લખવા ધારુ છુ

એક દીકાત્મક પત્ર

ડૉ. જયન્ત વ્યાસ

સુ શ્રી રઘુવીર ચૌધરી,

આદાળ અર્જ પહેલી જ વાર સાહિત્યિક પત્રમૈત્રીમા મળુ 'હુ-
વાત કરવાની છે લોકભાગી (સણામરા) પાસે યોગ્જ ગયેલ વાયન
શિખિન્મા સુરેશ જોષી ઉપર આપે કરેલા પૂર્વચોગ્જિત સાહિત્યકીય
હુમતા વિષે કાઈક અંગે મનુભાઈ પચોળીએ પણ સાથ આપેલો એ
જાણી રજ થયેલો હુ રજર હાજરી આપી ન શક્યો એનો મને
અગત્ય રીતે ખેદ છે કે મેં આપને તે વખતે જ ખિન્ન કરવાની તક
ખોઈ પણ હવે 'એ કાચ' એ વખતના મળેલા પ્રામાણિક અહેવાનને
આશ્રયે પત્ર દ્વારા કરવા ઇચ્છુ છુ બૂલચૂક લેવીદેવી

ખામ કરીને, 'અમૃતા' વિષે સુ જો ના જાણીતા પ્રતિભાવોથી
ઉજ્જેરાઈને આપ ભૂગર્ભમાંથી જ ઘણી તૈયારી માથે આવેલા અને વિવિ-
સાહિત્ય માં બે પુરુષ અને એક સ્ત્રીવાળી કેટલી કથાઓ ગ્યાઈ છે
એની યાદી બનાવી લાવેલા. અમ સારો ઉદાગ્યો હોયે ધન્યવાદ ટાગોગની
'વરેખાહિરે' પણ એ સદર્ભમાં યાદ કરવામાં આવેલ અને આપે જાણે
જડખાતોડ પ્રશ્ન મહેલો કે આ બધી કૃતિઓમાં પ્રણયત્રિકોણ છે તો
એની નકલ નહિ ? આપની દરખાસ્ત ગેમાયક હતી પણ સુ જો એ
તો આપે મુખ્યત્વે જેની નકલ કરેલી છે તેની જ વાત કરેલી
અને હવે તો એ સિદ્ધ-પ્રમિદ્ધ ઘટના છે કે 'અમૃતા' ઉપર
'નદી કે ક્ષિપ' ની એટલી અસર છે, જેટલી મુનશી ઉપર એલેકઝાન્ડર
દુમાની હતી આપે નમ્રતાથી ઋણુગ્રવીકાર કરી લેવો વટતો હતો,
એને બદલે ચોર કાટવાળ દડે એ ન્યાયના આપ પક્ષપાતી હોવાથી
સુ જો ની સાહિત્યમૂલ ઉપર વળતો હુમલો કરવા તાકયુ. આપની

ધૃષ્ટતા અને ધીટનાથી ઘણા સ્વખર્ચ થઈ ગયા હતા.

ગમે તેમ, સાહિત્ય અને કવિતાની સમજ અગે હુ જો માથે વિનંતી ઊતરી. આપ ઝેઝઝા - ની ગમકે એમની માથે એ નમ્રતા પર એક જ સપાટીએ ઊભા રહીને વાન ડરતા દેખાયા. લલેને ગુણ, માત્રા અને ડહા પરત્વે પાયાનો તક્ષત હેય.

આપ કાઈક (હ મેશની જેમ) વચ્ચે પડતા ચિડાઈ ગયા હતા અને નુ જોને નીચું જોરાવવા મમને ચડ્યા હતા એ ન નજરે જોનારાઓને લાગેલું. અમસ્તુ યે ચૌધરીઓનું એવું જ હોય એમ ભારતના નકશામાં પણ દિલ્હી તરફ નજર કરતા દેખાય છે આપનું 'લૅન્ગ્વિજ' નબળું અને મિસલૅન્ગ્વિજ (કુતર્કશક્તિ) બળવાન છે, એની પ્રતીતિ આપે 'એકલવ્ય'થી જ કરાવવા માડી હતી. અપ 'કુતર્ક'ના માનવી છે અને જાત વિષે બહુ ગતત અદાજ ધરાવે છે, એવું બહુ પહેલેથી મારું માનવું છે-નિરીક્ષણને આધારે 'ક્ષિતિજ'માં આપે વર્ષો પહેલાં ચક્રાન્ત બગીને મધુ ગયની 'બાશી' વિષે એવો જ ગતત અદાજમાં પત્ર લખેલો એ વાચ્યો ત્યારથી જ હું આપને એક 'તમીજ-રહિત' માનવી તરીકે ઓળખું છું, (મારા આ વાક્યમાં પણ બહુ તમીજ નથી એ હું જાણું છું, પણ કાઈકે તો આપને સાચું કહેવા અને પડકારવા બહાર નીકળવું પડે ને? હું એ જ છું એમ માની લો.) આ પ્રત્યાક્રમણ કરવામાં મારી પ્રવૃત્તિ પણ આપને મળતી જ છે, પણ મને કુતર્ક અને તમીજરહિતતા ગમતી નથી આપદ્ધર્મ-થી કચાગેડ કરી લઉં છું ખરો. આપ તો તેવી વૃત્તિને અને મિજાજને કાઈક શાયરાના હબે પોષતા રહ્યા છો અને એ બદલ ખુશ છો એવું મનાય છે.

હાલ મારી સમક્ષ આપના '૭૬ મા પ્રગટ થયેલા બે વિવેચન-સંગ્રહો છે 'વાર્તા વિશેષ' અને અદ્યતન કવિતા' તેને આધારે મારે ઉપરોક્ત અણગમતી નકારવાચી ફગ્ગ બબ્બવાની ઇચ્છા છે, 'અણગમતી' એટલા માટે કે ખરેખર આપના આ સંગ્રહો કાઈ 'ખાસ' 'વિશેષ'

પ્રગટ કર્યા વિનાયના હોના છતાં એની નોંધ લેવાની અને તેને આધારે આપને મુશ્કેલીમાં મૂકવાની માગી આપેલા છે

બંને સંબંધોમાં આપ જે ગતિ પ્રવર્ત્યા છો તેમાં આપનો દુરાચારો સ્વભાવ, ચીડિયાપણું, અભિનિવેગપૂર્ણ સ્થાપનાઓ કે ઉત્થાપનાઓ અને હેતુભાસી અભિગમ કળાઈ જાય છે, એ માટે બાહ્ય પુરાવાઓ અને આધારો મૂકીને દલીલો કરવા ડરતા સખ્યાવૃદ્ધિ તરફ આપેલું ધ્યાન પણ દેખાઈ આવે છે તે આપને તટસ્થ ન્યાયાધીશને બદલે પક્ષકાર વકીલ તરીકે ઓળખાવી દે છે, જો કે આપે મહોરુ તે ન્યાયાધીશનું જ માગ્યું છે

‘વાર્તાવિશેષ’માં આપે રવ જયન્તિ દનાનને ‘આધુનિક વાર્તા’માં મીમાંસિહન અથવા નવગ્રંથાન તરીકે સ્થાપવા નિબંધ યતન દર્શાવે છે, પણ તેમાં ઘણી ખામીઓ રહી જવા પામેલ છે ખીન્ન નબરના લેખ ‘ટૂંકી વાર્તામાં ધટનાતત્ત્વ’માં પાન નં ૧૮ થી આ ગેગમમજ્જ લયો પુરુષાર્થ ચાલુ થયો છે આ પ્રમાણે આપે કહ્યું છે-અક્ષરજ

—કેટલીક વાર્તાઓ આસ્વાદ્ય હોય છે, કેટલીક શ્રદ્ધેય પણ હોય છ આકાશનિર્મિત હોય એટલે વાર્તા આસ્વાદ્ય તે બની ચૂકી પણ એ શ્રદ્ધેય ત્યારે બને કે જ્યારે વાર્તાના વણાટભેગુ માનવજીવનનું કોઈ રહસ્ય વણાઈ ગયું હોય. કલા અને જીવન બંનેની સત્તાઓનું સંમિલન આસ્વાદ્ય તેમજ શ્રદ્ધેય હોય છે’ આમ અહીં આસ્વાદ્ય અને શ્રદ્ધેય તેમજ કલા અને જીવનનું વર્ણિત, દ્વિતમ, ૬૬ આપે સંબંધુ છે કલાકૃતિમાં ‘સાચું’ જીવન હોય છે એવું આપ માનો છો? અથવા જીવન સાથે કલાકૃતિની સંગોવતા આપ બંને ‘શ્રદ્ધેય’ કહો છો તેને કલાકૃતિ સાથે અથવા શુદ્ધ કલાની વિભાવના સાથે શી લેવાદેવા? આવો અર્થ આધ્યાત્મિક/નૈતિક શબ્દ અહીં કેમ વચ્ચે લાવવો પડ્યો? ખરેખર તો આ આગળ લખવા ધારેન વાતની પ્રસ્તાવનારૂપ લાગે છે સ્વ દક્ષાદને

સુ જો નેનદલે અઘનન નવલિકા' ના Pioneer જનાવવા અને કાર્ડક
 વધુ જીવી કલા સિદ્ધ કરી છે એવું મનાવવા બહાર પડ્યા છે એની
 પૂર્વજાજનાના ભાગરૂપે આ પ્રસ્તાવના છે. આગળ સમજા છે, 'સુરેશ
 ત્રેવીની જે થોડીક વાર્તાઓમાં તપનું બળ પ્રવેગેલું છે તે અને
 એમના અગ્રજ જ્યન્તિ દલાલની વાર્તાઓ ટકશે. એમના
 તપની પ્રતીતિ થઈ ચૂકી છે શ્રી જ્યન્તિ દલાલ એવા સર્જક છે
 જેમની વાર્તાઓ કલાકૃતિઓ તો છે જ સાથે સાથે એમાં
 માનવને ચાહવાની અદ્ભુત ઉત્કંઠા ગોપિત છે' આ પછીયે
 ત્રણ ગળકેપવટ ડરેલી પ્રશ્નના પુષ્પો છે એ બધા અહીં નથી
 ચકાવતો પણ ઈરાદાપૂર્વકની ધૂષ્ટનાથી તો છકે થઈ જવાયું. સુ
 જો સાથે જ દલાલને મકયા એમાં જ પ્રથમ તો અણસમજનો આગ
 હતો. તેમાં આપે તો 'અગ્રજ' તથા 'એમના તપની પ્રતીતિ થઈ ચૂકી
 છે' એવા પ્રમાણપત્રોની લહાણી ઉદારદિલે કરવા માડી. કોણે આપને
 ગુજરાતી સાહિત્ય અને વિવેચનમાં એવા મૂર્ધન્યપદે સ્થાપ્યા છે કે
 આપ એકાએક જ નેના વડીલ બની ગયા? ગાધીજીએ જેમ જોડણી-
 કાશમાં 'મનમાની જોડણી કરવાનો કોઈને અધિકાર નથી' કહી અતિમ
 વાલ્ય કહી નાખ્યું હતું એવી જ ગાધીજીના અહીં-આપની છે. હિન્દી
 સાહિત્ય ભણાવતા ભણાવતા ગુજરાતી કા ખોટું ભણાવવા માડ્યા?
 બીજું કાઈ નહિ, આપ અહીં ગુજરાતી સાહિત્યની નકકર વાસ્તવિકતાને
 એલે જ કરી રહ્યા છે. આપને ઉવેખવું પોષાય, પણ અમારા જેવા ગુજરાતી
 સાહિત્યના વિદ્યાર્થીને એ સત્ય વીસગવું પોષાય તેમ નથી કે સુ જો.
 જ ગુજરાતી કવિતા, નાર્તા અને વિવેચનના નવા વળાંક પર 'પ્રથમ
 વ્યક્તિ' તરીકે જોયા છે અને સ્વાતંત્ર્યોત્તર ગુજરાતી સાહિત્યમાં જે
 કાઈ નવા સચાચો જન્મ્યા તે તેમને આસારી છે કારણ અમે
 સાક્ષાત્ ગુજરાતી સાહિત્ય સાથે પનાગ પાડી બેઠા છીએ. એમ તો
 સુન્દરમે વર્ષોપૂર્વે પ્રગતિશીલ સાહિત્યના જામળકામાં 'જોતકી અને

નાગરિકા' લખી હતી, તેને શા માટે આધુનિક વાતાના એક નોંધપાત્ર
 બનાવ નથી કહેતા? અને સુન્દર એ મગ્ન ૨૬ કર્યો (તે ભૂત
 હતી એવું મને લાગે છે) તે યદના પછી ગુનાબદ્ધ સ્ત્રીઓની મનો
 વૈજ્ઞાનિક લઠણે ગ્યાતી વાર્તાઓ અને ત્યાગ બાદ હો જયન્ત
 ખત્રીની વાર્તાઓ (બકુલેગ અને ક્રતન મુનશી પાસુ ખગ) શા માટે
 આધુનિક વાર્તાના નોંધપાત્ર સ્થાને નહિ અને જયન્તિ દત્તાનજ
 જયન્તિ દનાવ મામે મને કોઈ પૂર્વગ્રહ કે પ્રતિગ્રહ નથી, પણ તેમનો
 દાવો નજ ટકે એમ મરુ નમ્રતાથી માનવું છે આપનું અમદાવાદી
 માનસ (આપુ જૂથ સકળાયેવું છે ને ?) 'આધુનિકતા'નો જે છીડગ,
 અતપણુદ્વિષ્ક અર્થ ધરાવે છે તે અમને માન્ય નથી આ અસમજ
 મને નો ધગદ પ્રેરિત લાગે છે જે પ્રમાણિક રીતે આવું માનના હો
 તો થોડું ગુજરાતી આદિત્ય વધુ અને મારી રીતે વાચવાથી
 અણુઅમજ દૂર થશે પાન ૧૮૫ી શરૂ થયેન આ સમજ પાન ૧૧ મુધી
 પ્રમગ્ધી છે-લેખ પૂરો થતા મુધી એ વાચન હાથગમ માટે ઉત્તમ
 મસાલો બની રહે છે એવું જ ચોથા નબરના લેખ વાર્તા, 'આત્મના
 વાર્તાદારોમા ૧૯૬૬'મા પાન ૨૭ થી કરી એ જ જયન્તિ દલાત-
 સ્થાપનાનો ઉપક્રમ જુલોના મદર્મમા કર્યો છે (કમ આપ ભૂલ્યા
 વિના મુજેને પણ બાદ કર્યા કરે છે ?) હિંગલયકનિપુ જેવી આ
 વિરોધસન્નિ છે ?) પાના ૩૦/૩૨ ઉપર ઉતાવળે આપ ઇનામ-વિતરણ
 મમારલ હિંદી ન્હા હો તેવું વાતાવરણ છે —“અત્યાગ દમથી વધુ
 વાર્તાદારોના નામ બાદ આવે છે જેમણે જેના ચાતપાય વર્ણોથી
 લખવું શરૂ કર્યું છે એમાથી તુરત ('તગત' લખાય) બાદ આવે
 એમને વિષે એક-એક વાચ્ય લખુ મનુગાન વાર્તામા કીડ વ્યાજતા હતા
 હમાણા હમણા એ હાર્મોનિડા' જેવું નામ પાડીને દ્વંદ્વ કરવા
 નાગ્યા છે તત્ત્ય ન કારે ત્યા મુધા એ અખતગ અને ખનગ જેહમા
 ગહેવાના (માઈ લટુને માનમ યાદ કે-જેવો નમનગમના ૨૧૭

અહીં સભળાય છે નવલરામનો જે ગભીરતા અને Professional Ethicsનો આગ્રહ હતો તેનો પાછો અહીં સસ્તી શબ્દાળુના અને શબ્દરમતમા ક્યાથી આગ્રહ રહે ? નલિન - નવળ ચીપીચીપીને વાક્યો લખે છે, રાધેશ્યામ પાસે લખા છે (મિત્રધર્મની જ્ય હો ! દોસ્ત હો તો એસા !) રાવજીની વાર્તાઓમા કોઈ કરામત નથી, અભિનિવેશ તો નથી જ. કેમ ગમે છે એની વાર્તાઓ ? અનુભૂતિ છે માટે ? (અહીં આપ પ્રામ ભિક પ્રશ્નો જ પૂછો વિધાનો ના કરો. અમારા જેવાને ભાઈસાળ નકામુ હસવુ આવે !)

પુન પાચમા લખાણ ‘જ્ય તિ દલાલની વાર્તાઓ’ મા વિવેચનનો આમાસ કરાવતા આપે ‘અડખેપડખે’ અને યુધિષ્ઠિર ?’ મા ભકિતસપ્રદાય જ સ્વીકાર્યો હોવાથી આપના ભક્તહૃદયને ઠેસ પહોચાડવાની મરજી નથી આપ ગમે તે માનવા / સમજવા હકદાર છો એની ‘ના’ કેમ પડાય ? કેમ કે આપ રહ્યા ‘વાસત્રયી’ના સરકારી ઈનામદાર સર્જક ! થોડા ઈમાનદાર રહી શકવા હોત તો સારુ હતુ ફરીથી ‘પાચ વાર્તા, ચાર તખ્ત્તા’ (ન. ૭)મા આપ ખીજ તખ્ત્તામા ફરી પછમા પાના ઉપર સ્વ. દલાલને કબગમાથી શોધીને સીમાચિહ્ન સ્થાપવા કટિબદ્ધ થયા છો. પાચ વાર્તાઓ જે આપે લખી છે (સુદ્ધિવિજય, જગમોહન શુ જોવુ ?, કમાઉ દીકરો, યીગક અને તમે આવશો ?) તે બધી પણ જે તે લેખકોની ઉત્તમ અને પૂર્ણ પ્રતિનિધિત્વ કરતી વાર્તાઓ છે કે કેમ એ શકારૂપદ છે જ તેમાયે સ્વ. દલાલની વાર્તા (ઉમાશકર, સુન્દરમ્, પ્રોફર, ડો. ખત્રી કે પન્નાલાલને બદલે) અને તેયે નબળા વાર્તા, શા માટે આવી બાલિશ ચાલાકીથી ઘુસાડવાનો પ્રયત્ન ? રજૂઆત જ એવી બિનઅધિકૃત લાગે છે કે આપ પોતે અવદવમા છો એવો સદેહ પણ જાગે ફરીથી પાના ૭૦/૭૧ ઉપર Summing up કરના આપે ઘણાખરા મિત્રોના નમ નવા વાર્તાકારો તરીકે છપાવી નાખી મિત્રધર્મપ્રેરિત કરુણપ્રશસ્તિ સજ્ દીધી છે.

છેવટે, 'વાર્તાવિશેષ'ની લેખકસૂચિમા આપે જ પાનાનંબરે તોષી આપીને આપે ક્યા ક્યા દલાલપ્રશસ્તિ કરી છે એ જોવાની મગરૂ કરી આપવા બદલ આભાર (ગવણસાહેબે એક ઇન્ટરવ્યૂમા મારી થિસિમમા એવી 'સૂચિ' ન મૂકવાનું કારણ પૂછ્યું હતું મને ખરેખર આની સૂચિની ઉપયોગિતા માટે મદદ હતો (હવે નથી.) કોઈ ખરેખર 'સૂચિ' વાપરતું હશે કે કેમ એ અંગે મને અત્રદ્વા હતી. હવે એ અત્રદ્વા નિર્મળ કરી આપવા બદલ આપનો આભારી છે ।

એવી જ રીતે 'અદ્યતન કવિતા'મા આપે સુ જો ને ને ઉઘાપવા અને ઉમાશકગદિને પ્રસ્થાપવા માટે જે લઘ્ય પુરુષાર્થ કર્યો છે, એ મનુષ્યતન જ ગુજગતી કાવ્યસાહિત્યના અભ્યાસીને પેટ પકડીને હમાવવાનો અસ્થાને આભગ થઈ પડે છે ।

કેમ કે જે નકકર હકીકત છે કે સુરેશ જોષીના આગમન સાથે અને પછી જ ('પપ પગી') કવિતાક્ષેત્રે પણ નવી આબેહવા કેતાર્થ નિતિજ, સામયિકે ધણા ધણા સર્જકો અને ભાવકોની કુદા દૂર કરી, મીમાઓ તોડી નાખી એના તો આપ પોતે પણ સાક્ષી હશે/છો અમસ્ત ગુજગતી સાહિત્ય જે રીતે, પપ બાદ વિકાસ પામ્યું -સહસા લાગે તેવી રીતે, એ વટના તો નરો આપે જોઈ શકાય તેમ ઘટી હતી તો પણ અકળ કાગળોસર આપ એ યગ સુ જો ને ને ધરાર ન જ આપવા શા માટે ઉદ્યુક્ત છો તે સમજતું નથી । ગયા ભવમા (કે આ ભવમા ?) સુ જો એ આપને દુઃખ્યા હશે એમ સમજતું છે । છતાં મૂજ માફ કરતા આપનો અમદાવાદી જાવણીનો મર્જીવેશ જે રીતે પ્રગટ થઈ જાય છે, વિવેચક તરીકે અને મજાન કે સદ્ગૃહ્ય તરીકે પણ હીલું દેખાય છે કા કે જ્યાં જ્યાં સુ જો નો ઉલ્લેખ આપ કરો છો ત્યાં ત્યાં જોઈએ વિવેક તો ચૂકી જ જાયો છો અને સાથે સૌજન્ય, તમીજ પણ

કોણ જાણે કેમ 'અદ્યતન કવિતા' (અને 'વાર્તાવિશેષ') તપાસતા-વાચતા મનેપાને પાને (સુ જો ને ને શત્રુમાવે પણ યાદ કરતા જોઈને

ત્રણ જન્મે મોક્ષ અપતી વિગેધાનકૃતિ યાદ આવી !' એક પ્રતિભા-
 શાન્દિક રૂપમાં હૈયેથી હોડે આત્મા કર્યો, તામીજરહિન આપ
 અવિવેકીપણે સુ જો નો ઉત્તેજ કરો છો એ માગ જેવા
 સુ. જો ને સાહિત્યિક નૈકટ્યથી ચાહતા માણસને તો
 heart કે જે પુરાવાઓની જરૂર નથી, છતાં નીચેના કકરાઓ વાંચો,
 તેમાં વિરૂપ સ્થાપનાઓ અને નિમ્ન કોટિની ઉત્થાપનાઓ છે
 'રાજેન્દ્ર શાહ ની કવિતા' પાનુ ૩૮, "શુદ્ધ કવિતા (જે રાજેન્દ્ર પહેલા
 શ્રીધરાણી અને પ્રહલાદમાં છે એમનાથી પણ મોટા કવિઓ, સુન્દરમ
 ઉમાશંકર મા છે તે) રાજેન્દ્રમાં પણ છે પરંતુ 'શુદ્ધકવિતા' ના અગ્રણી
 દૈન્ય કવિઓની જેમ રાજેન્દ્ર Word image Complex રચીને
 કવિએ ભાષાનો આવિષ્કાર કર્યો એવું પ્રતીત કરાવતા નથી પણ કવિ જે
 પરીક્ષામાં બેઠા જ નથી એમાં એમને પાસ નાપાસ જાહેર કરવાથી
 એમની કે કવિતાના ઇતિહાસની મોટી સેવા થતી નથી (જે કે લોકો
 એવું કહે છે ખરા-બુદ્ધદેવ કોઈડના માનસશાસ્ત્રને સામે ગાખીને
 ઠાલિદાસના 'મેઘદૂત'નું અર્થઘટન કરવા બેસે છે અને આપણે ત્યાં
 સુરેશ જેવીને તો આ પદ્ધતિમાં બેહદ દિલચસ્પી છે)

Comment . જે કાર્ય સુ જો એ કાર્ય જ નથી તે યાગ્યત
 અપ્રસ્તુત રીતે રાજેન્દ્ર શાહની કવિતામાં એવી લાવવાનું તદ્દન અકારણ
 અને ગેરવાજબી છે 'પાસ-નપાસ'નો પ્રશ્ન મારતગી ભેજની નીપજા છે
 વિવેચનનો ગભીર ખયાલ અને ઉચ્ચ ધોરણ આપ કથાય જળવી શકતા
 નથી શા કારણે ? પહેલેથી આગ્રહ/પૂર્વગ્રહો ધારણ કરીને કોઈને
 પાસ કે નપાસ કરવાની પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક આપ પેપર તપાસતા હો તેમ
 સર્જકો પ્રત્યે જુઓ છો ક્યારે સુધરશે ?

૧૬૯માં પાને ('કવિતાનું કૃતિલક્ષી વિવેચન'માં) સુ જો ના 'શુજગતી
 કવિતાનો આસ્વાદ'નું અગ્રણ્ય અવલોકન કરતા આપે નોંધ્યું છે એ
 પરસ્પર વિરોધી લાગે છે, " કૃતિલક્ષી વિવેચનના વિકલ્પ તરીકે જોવા

જેનું છે સુરેશ જોષી જેવા વિવિધ ભાવકો દ્વારા બૌદ્ધિક ક્રમની
 મથોજના સવેદનનક્ષી બનાવી પોતાના તપાસીને મામિદ
 કરી શકે 'યુજગતી કવિતાનો આગ્રાહ' ના કટનાડ લેખોમા
 આવું સુપરિજ્ઞાન આવ્યું છે ' (અહીં સુધી પ્રશ્નચાલકો)
 ત્યાં બાદ, " પોતે સમજે છે એ મનુ કટનાડ કવિઓ
 માટે સમજવાનું ગાફી હશે એવી ભ્રમણનો ભોગ બનીને
 એ વ્યકિતગત સલાહનયના આપવાની અપ્રત્યુત માતાનગમા ક્યાર્થ
 ભય છે ઉમાશંકર, નિગજન, પ્રિયકાન્ન આદિ કટના- કવિઓની
 ગ્યનાઓના આસ્વાદોમા સુરેશ જોષી આદિત્યેતર આનંદ ઉપજાવે છે,
 સાથે સાથે એક કાન્નિમિત્તે સમગ્ર યુજગતી કવિતાના મૂલ્યાકનના
 પ્રશ્નો ઊભા કરે છે અન્યથા પ્રસ્તુત બની શકે તે અહીં અપ્રસ્તુત
 બને છે" (No Comment) ૧૭૦મા પાના ઉપર આપ નોંધો
 છો 'કવિતાની સમજ વધારવાની સલાહ પ્રવૃત્તિથી બચવું જ
 ગરુ સમજ અને આનંદ એ બે એક પદાર્થ નથી " (એ જ લેખમા)

Without Comment આપના પ્રથમ લેખ 'ઉમાશંકરની
 કવિતા' માથી નીચેના ઉદ્ગારો એના જ સદર્ભમા આપને જોઈ
 જવા અનુરોધ કરું છું (સદર્ભ બદલાવ્યા વગર જ વાંચ્યો લીધો છે
 મગવડપૂર્વકે આપની જેમ ઊતરડીને નહિ) પાનું ૧૮,

"વિસ્મયથી જગતુ સવેદન સમજમા-understandingમા
 પગિજ્ઞમે છે કેટકેટલી કૃતિઓમા ઉમાશંકર સમજના ગિન્દુને આખરા
 બિન્દુ બનાવે છે। 'આત્માના ખડેર'મા એ પ્રક્રિયાનો
 આવેખ દન્ય મન્યા છે કવિઓ પૃષ્ઠી અને અપાર્થિવને
 સાંરળવા મથતા હોય છે કાઈ અહજ વેગે, વિસ્મયના
 લયમા એ સિદ્ધ કરતા હોય છે ઉમાશંકર સમજ કાન એ મિદ્ધ
 કરતા જણાય છે કવિતાને અતે તાગણ સુધી આવવાનું મૂળ તેમા જ
 છે, આજકાલ કવિતા તપનાગઓમાથી મોટામાગનાનો શબ્દ સમજ-

દેન્દ્રિત નથી અને વિસ્મયકેન્દ્રિત પણ લાગ્યે જ હોય છે તેથી એમની ગ્યનાઓમા આ-લ અને અત વચ્ચેનો સળધ જુદી જ રીતે રચાય છે ઉમાશકર કેટલા જુદા પડે છે ।-જૂના પડે છે એમ ન કહેવું (સમકોન્ઝ્યસ કેવું કામ કરી જાય છે ।)

એવું જ પાના ૩ ઉપર ‘એ જ લેખમા કરી બેઠા છો યુધિષ્ઠિર’ કાવ્ય ઉમાશકર જ લખે. જેના કવિ ઉમાશકર ન હોય તેવા ‘યુધિષ્ઠિર’ કાવ્યનો સલવ સ્વીકારી શકાતો નથી — થુ કહેવા માગો છો આપ ? ‘સમજ’ પૂર્વક જોશો તો આ વચિત્ર વાડ્યનો અર્થ આપ જ સમજી શકો નહિ આને વિવેચન ગણવું કે (કરુણ) પ્રશસ્તિ ? પાના ન પાંચ ઉપર આપ આ રીતે બોલ્યા “ઉમાશકર સમક્ષ પૃથ્વી જ નહિ, વિશ્વ છે આ વિનીત કવિએ વિશ્વ અને હૃદયને તથા એ એ બંનેની વચ્ચે જે અધિષ્ઠિત છે તે સઘળાને પામવા માટે જીવવા ઉપરાત સર્જનાત્મક અને ચિન્તનાત્મક વાડમયનો આશ્રય લીધો છે. આ કવિ તો જ્ઞાની છે કહીને થાક વ્યક્ત કરવા જેવું આઠકલુ વર્તન હવે કવિનાના વાયકને પાલવે તેમ નથી. જ્ઞાની કવિની અનુભૂતિ આઠ કડી ન હોય તત્ત્વસ પૃક્ત હોય”

આવું ધડમાવું ન પકડી શકાય તેવું ભેદી વિવેચન આપને કા તો ‘આધુનિક’ લાગતું હશે અથવા જેમા તમારે સાચો અભિપ્રાય છુપાવવો છે પણ અસપ્રજ્ઞાતપણે ડેશ કે ડૌ સ દ્વારા બિડો ગુહ્ય અભિપ્રાય બહાર પડી જ જાય છે. એમા યે ‘લખવા’ને આપ ‘બેસ’ સમજે છો અને ‘શબ્દરમત’ વડે ઓડતું ચોડ કરી બેસો છો ત્યારે બેખબર રીતે પડકાર્ઈ જાઓ છો લખવાને ગભીર જવાબદારી ક્યારે સમજશો ? એ જ આપને પ્રાપ્ત થાઓ એવી શુભેચ્છા સહ, □

—જયન્ત વ્યાસ

સાહિત્યવૃત્ત

‘સ ગોળી’ની ૫/૮ ની ખેડક વડોદરા, યુગેશભાઈને ત્યાં મળી હતી જેમાં શ્રી અજિત ઠાકોર અને ખડક ટેલર ઉપસ્થિત હતા. ‘સ ગોળી’ના અન્ય મિત્રો સત્તેગોવળાત્ ખેડકમાં ઉપસ્થિત રહી શક્યા ન હતા.

અગાઉથી નિયત કર્યા મુજબ સવારે ૯-૧૦ થી સાંજે ૩-૪૫ સુધીની ખે ખેડકમાં ‘ભાષાવિજ્ઞાન અને સમ્યક્તાવાદ’ની ચર્ચા થઈ હતી. સવારની ખેડકમાં ‘અરણ્યરુદન’ના આ વિષયના આનુષંગિક લેખ ‘સમ્યક્તાવાદ અને સાહિત્યવિવેચન’ના આધારે ચર્ચાની માહણી થઈ હતી. યાદોખ્ખન, લેરી સ્ટ્રાકિસ, રોલ્ડ બાર્થ, મોસ્ચૂના સમ્યક્તાનાદી અભિગમમાં રહેલી મર્યાદાઓ અને અમરગતિ તેમના આ દિશાના પ્રયત્નોની તપાસ દ્વારા જતી કરાઈ હતી. સમ્યક્તાની વિભાવના સ્વીકારનારા પણ કોઈ સમાન સિદ્ધાંતના અળગ મૂલ્યથી અઢળાયેલા જણાતા નથી. સમ્યક્તાવાદીઓ જે નિયમો શોધવાની દિશામાં અગ્રમર થયા છે તેનાથી કયા સાહિત્યની આગાહી કરી શકાય? અમુક વિગિઠ સાહિત્યકૃતિના વર્ણનમાં અને સામાન્ય અર્થમાં જેને સાહિત્ય કહીએ છીએ તેના વર્ણનમાં જે તત્ત્વનું ભેદ ગ્રહી હોય તો પછી વેદાનિદ દષ્ટિએ એવા વર્ણનની ચોક્કસાઈ રી રીતે થઈ શકે / જે પૂર્વનિયમિત નથી, જેમાં અતેડવિધ અર્થઘટનોનો અવકાશ ગ્રહી છે તેનું વિજ્ઞાન મ્યી આપવાનો પ્રયત્ન પોતે જ કઈક મર્યાદિત ગ્રંથપનો લાગે છે. સમ્યક્તાવાદીઓ અર્થઘટનોની વિવિધતાનું તોખમ ખેડવા તત્પર હોતા નથી.

સાહિત્યવિવેચનમાંની જાણીતી હઠીડતને યાદોખ્ખને ભાષા-વિજ્ઞાનની પરિભાષા દ્વારા વ્યક્ત કરી છે. વર્ણનપ્રાસ, યમક, અન્યાનુ-પ્રાસ, કન્દ તે ‘*conspicuous parallel*’ ના દખીતા ઉદાહરણો. યાદોખ્ખન જે આકર્ષણ મ્યી આપવાની તાત્કર છે તેની મર્યાદાઓ.

તેમની એકગર એકલ પોતી પદ્યરચનાના કરેલા પૃથકકરણુમા ખુલ્લી પડી ગઈ છે. તેઓ જે વ્યાકરણ રચવાની વાત કરે છે તે તો કૃત્રિમ અને રસહીન કવિતા પૂરતુ જ ખપમા આવે. યાકોબ્સન આત્મતક્ષી વિવેચનને તિગસ્કારે છે, અને પોતની પદ્ધતિની વસ્તુલક્ષિતા અને ગાજીયતા ઉપર ભાર મૂકે છે યાકોબ્સન અને લેવી સ્ટાઉસે બોદલેરની ‘ગિલાડીઓ’ નામની કવિતાનુ જે પૃથકકરણુ કયું છે તે આ મર્નાદાઓ બરાબર બપસાવી આપે છે.

કલોદેલની કવિતામા અમુક કલ્પનોના પુનરાવર્તન દ્વારા સવેદનોના નવા નવા વિકલ્પો પ્રકટ થાય છે વાલેરીની કવિતામા પણ ધ્વનિઓના પુનરાવર્તનનો બહુ સૂક્ષ્મતાથી વિનિયોગ થયો છે યાકોબ્સને ગૃહીતરૂપે સ્વીકારી છે તે ધ્વનિ અને અર્થ વચ્ચેની અનિવાર્ય એવી સમાન્તરતા વાલેરીની કવિતામા ઝટ દઈને ગ્રહી લઈ શકાય કે એનુ કોષ્ટક તૈયાર કરી શકાય એવી રીતે યોજાઈ હોતી નથી ‘Myth’ પરત્વે પણ સરચનાવાદી પૃથકકરણુપદ્ધતિની મર્યાદા બપસી આવી છે સરચનાવાદી પૃથકકરણુ આપણા જમાનાની અનુભૂતિના ક્ષેત્રની નહીં એવી ‘Myth’ અને કથાઓ પરત્વે જ વધુ કાર્યકર નીવડી શકે માનવીય અભિવ્યક્તિના કેન્દ્રસ્થાને હમેશા ‘માનવ’ રહ્યો છે એવો ખ્યાલ પણ તેઓના મતે મરી પગવાર્યો છે તેઓના વલણમા વિતડાનુ ઝવૂન અને કલેશકર આગ્રહ દેખાય છે આ વિશે યોગ્યેલા સવિવાદોમા તેની મર્યાદા નીધી આપવ ના પ્રયત્નો પશ્ચિમમા થયા જ છે

બપોરની બેઠકમા હેત્રો જેમ્સની ‘ધ ક્વીગર્સ ઈન ધ કાર્પેટ’ની સરચનાવાદી પૃથકકરણુપદ્ધતિએ તોદોરોવ દ્વારા કરાયેલ સમીક્ષાનુ વાચન થયુ હતુ આ પ્રમાણેની સમીક્ષાના અભ્યાસ દ્વારા સરચનાવાદ વિશેની સમજ વિકસાવી શકાય અને આપણે ત્યા પ્રવર્તતી આ પદ્ધતિની ગેરસમજ દૂર કરી શકાય — બ્રુસ ટેલર

ગુજરાતીના અધ્યાપકસઘનુ સમેલન તા ૨૭, ૨૮ અને ૨૯મી ઓક્ટોબરે કવિશ્રી ઉશનમ્ના પ્રમુખપદે અમદાવાદ ખાતે મળશે

ભૂપત વડોદરિયાની

નવલકથાઓ

પલ પલ વ્યાકુળ પ્રાણુ	૧૯-૫૦
તારા હૈયે મારી પ્રીત	૧૯-૫૦
જપતપ જૂઠા, સાચી પ્રીત	૧૫-૦૦
લવોભવની પ્રીત	૧૯-૫૦
મોતના પીંજરે	
તરસ્યા પખી	૧૫-૦૦
સ્વપ્નપખી	૧૩-૦૦
એક નદારી છોકરી	૧૩-૦૦
ખીજુ યૌવન	૧૨-૦૦

ગાળા-કિપયોગી નાટકો

નાટકોની દુનિયા—યશવત મહેતા	
શાળા-કિપયોગી નાટકો—રજની ગેઠ	
લજવો નાટકો—બળદેવ મોલિયા	
મહેલા નાટકો—સુરેશ ગાધી	
કિશોરોના નાટકો—પ્રા. હસિત બૂચ	

(દરેકના રૂ. ૩ અઢી, એટના રૂ. ૧૫)

ચિત્રનલેખો ને સ અહ

ધરબાહિરે	૧૨-૦૦
પચગવ્ય (ચિત્રનલેખો)	
પ્રીતમલાલ મજમુદાર	૮-૦૦

કાવ્યસંગ્રહો

સૂર્યના ગોળાને ભેટવા

જતા—નાગગજ	૩૦-૦૦
કાલિન્દી-જનક નાયક	૧૦-૦૦
ફલકા—હેતલ મોદી	૨-૦૦
કન્દિરા ગાંધીનાં કાન્તામાંઓની	
કુળવનારી દાસ્તાન	
ઓલ ધ પ્રાઈમિનિસ્ટર્સ મેન	
	૩ ૨૫-૦૦

ભજવવાલાયક નાટકો

નવા નવા નાટકો—પ્રા. હસિત બૂચ	
તખ્તાલાયક નાટકો—રજની ગેઠ	
નાટકો જ નાટકો—સુરેશ ગાધી	
રગશીલા—ચ. ચી મહેતા	
હસાહસના નાટકો—હરીશ નાયક	
(દરેકના રૂ. ૫, એટના રૂ. ૩૦-૦૦)	
આયુર્વેદનાં પુસ્તકો	

લામશ કર દાકર 'પુનર્જન્મ'ની યાદ	
ગેગપ્રગ્નિકાઓ એટના રૂ. ૨૪-૦૦	

ધર ધરનો વૈદ	૧૩-૫૦
ધર ધરના ઔષધો	૧૩-૫૦
અભિનવ કુદરતી ઉપચાર	૧૩-૫૦
યોગાસનો અને આયોગ્ય	૧૩-૫૦

સાહિત્ય-સંગમ, બાવાસીદી, ગોખીપુરા, સુરત-૧

ગ્રામ વિકાસ

અર્થ અર્થોદય

જનતા સરકારના

બે મુદ્દાઓ

રાજ્યની વાર્ષિક યોજનાની ૭૦
ટકા જેટલી રકમ ગ્રામડાના
સર્વાંગી ઉત્કર્ષ માટે ફાળવીને
અમલમાં મૂકાયા છે આ
કાર્યક્રમો-

- સ કલિત ગ્રામ વિકાસ
- ખેતી અને સ લગ્ન કાર્યક્રમો
- ગ્રામોદ્યોગ અને
ગ્રામમાર્ગોનો વિકાસ
- ઝડપી ગ્રામ વીજળીકરણ
- ગ્રામપાણી પૂરવઠા યોજનાઓ
- ગ્રામ આરોગ્ય સેવાઓમાં વૃદ્ધિ
- પ્રાથમિક શિક્ષણનું વિસ્તરણ
- ગ્રામ રોજગારીમાં વૃદ્ધિ
- વધુ જમીનને સિંચાઈ
- મ્યાનિક વિદ્યાગ કાર્યોને
પ્રોત્સાહન
- પૂરક વ્યવસાય માટે મહાય
- ગ્રામડાને દત્તક લેવા પ્રોત્સાહન
- ગ્રામ વિકાસ સ સ્થાઓના
કાર્યક્રમોનું વિસ્તરણ
- ફરલ ટેકનાલોજી ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર
તથા માર્કેટીંગ ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચરની
સ્થાપના
- કામના બદલામાં ગ્રામજની
યોજનાનો અમલ

ગુણવત્તા

મહાનુભાવ

નો ધ્યાનકાર

સમય ગ્રામ નિર્માણ

માહિતી-ગુજરાત

With Best Compliments

To

KANKAVATI

From

G. R. CONSTRUCTION

△

**Second Floor,
Resamwala Bhuvan
Baranpuri Bhagol,
SURAT.**

Phone 37697

પ્રતિષ્ઠિત કુટુંબોમાં આદર પામેલી
રોજનાં હજારો કુટુંબોને સંતોષ આપતી

ધી. ન્યૂ ઇન્ડિયા બેંકરી

સાકરલાલ દેવચંદ એન્ડ કંપની
સૂરત

ચોકબજાર * ઝાંપાબજાર * નાનપરા
ટે. ૨૬૫૫૭ ટે. ૨૬૨૪૨

ઉપરનાં ઠેકાણાં સિવાય અમારી અન્ય કોઈ શાખા નથી
દુકાનના બોર્ડ ઉપર

સાકરલાલ દેવચંદ એન્ડ કું.

વાંચીને જ ખરીદ કરવા વિનંતી

કુંડાવટી

નવેમ્બર,
૧૯૭૬

કવિતા

આકતોવિયો પાઝ
જયન્ત પારેખ
શૈલજા ઉડચણ
ગુલામ મોહમ્મદ મેખ
ઉગારેત્તી
અનિલ ઠાકોર
ખટુલ દેલર
મગળ ગઠોડ
આમ પ્રકાશ ભટનાગર
નેમિષ મિત્ર

લેખો

ડૉ. સુરેશ હ નેપી
જયન્ત કોઠારી
રતિલાલ 'અનિલ'
ચન્દ્રકાન્ત દોષીવાળા

વાર્તા

ઐતિહાસિક લિન્ડમેન
સુરેશ માધ્માણી
હિન્દી ઇયોલ
વિજય શાસ્ત્રી

આખ્યાન

નેમિષ મિત્ર

પત્રચર્યા

ખટુલ દેલર

ભૂપત વડોદરિયાની
- મજલકથાઓ

પલ પલ વ્યાકુળ પ્રાણ	૧૯-૫૦
તારા હૈયે માગી પ્રીત	૧૯-૫૦
જપતપ જૂઠા, સાચી પ્રીત	૧૫-૫૦
ભવોભવની પ્રીત	૧૯-૫૦
મોતના પીજરે	
તરસ્યા પ ખી	૧૫-૦૦
સ્વપ્નપ ખી	૧૩-૦૦
એક નકારી છોકરી	૧૩-૦૦
બીજુ યોવન	૧૨-૦૦

શાળા-ઉપયોગી નાટકો

નાટકોની દુનિયા — ચશવ ત મહેતા	
શાળા-ઉપયોગી નાટકો — રજની શેઠ	
ભજવો નાટકો — બળદેવ મોલિયા	
સહેલા નાટકો — સુરેશ ગાવી	
કિશોરોના નાટકો — પ્રા. હસિત બૂચ	
(દરેકના ૩ અદી, સેટના ૩ ૧૫)	

ભૂપત વડોદરિયાના

ચિંતનલેખોનો સંગ્રહ

ધરેભાહિરે	૧૨-૦૦
પ ચગવ્ય (ચિંતનલેખો)	

મસાલ મજમુદાર ૮-૦૦

કાવ્યસંગ્રહો

મૂર્ચના ગોળાને ભેડવા	
જતા — નાગરાજ	૩૦-૦૦
કાલિન્દી — જનક નાયક	૧૨-૦૦
ફૂલડા — હેતલ મોદી	૨-૦૦
ધન્દિરા ગાધીના કારનામાંઓની	
ધ્રુમવનારી દાસ્તાન	
ઓલ ધ આઇમિનિસ્ટર્સ મે	
	૩ ૩૫-૦૦

ભજવવાલાયક નાટકો

નવા નવા નાટકો — પ્રા. હસિત બૂચ	
તખ્તાલાયક નાટકો — રજની શેઠ	
નાટકો જ નાટકો — સુરેશ ગાવી	
૨ ગલીલા — ચ. ચી મહેતા	
હસાહમના નાટકો — હરીશ નાયક	
(દરેકના ૩ ૫, સેટના ૩ ૩૦-૦૦)	
આયુર્વેદના પુસ્તકો	

લાભકર કર બકર 'પુનર્વર્ણ' ની બાર	
ગેગપુષ્પિકાઓ ગેટના ૩	૨૪-૦૦
ઘર ઘરનો વૈદ	૧૩-૫૦
ઘર ઘરના ઓપો	૧૩-૫૦
અભિનવ કુદરતી ઉપચાર	૧૩-૫૦
યોગાસનો અને આરોગ્ય	૧૩-૫૦

તપ-સંગમ, બાવા સીદી, ગોપીપુરા, સૂરત-૧.

ક્રંશાવરી

નવેમ્બર

૧૯૭૯

સાહિત્યસર્જન

અને વિચારોનું

સર્વલક્ષી માસિક

વર્ષ ૨૦ : અંક ૨૪૮ : મૂલ્ય : દોઢ રૂપિયા

દર માસની ૫ દરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ

દેશમાં રૂપિયા ૧૨, બે વર્ષના રૂા ૨૩; વિદેશ • શિલ્લિંગ ૩૦ (દરિયાઈ ટપાલથી), પાંચ પાઉન્ડ (હવાઈ ટપાલથી), મેગઝીન એજન્સીઓ અને બાણીતા ગ્રંથવિકેતાઓને ત્યાં લવાજમ ભરી શકાય છે. કોઈ પણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે. લવાજમ અને અવસ્થા અંગેનો તમામ પત્રવ્યવહાર રતિલાલ 'અનિલ', ૩, આનંદનગર, સગરામપરા, મૂરત-૩૯૫ ૦૦૨ સરનામે જ કરવો.

‘ક્રંશાવરી’ કવિતા, વાર્તા, ગદ્યખણ્ડ, નિબંધિકા, વિવેચન આદિ સાહિત્યિક ધોરણની કૃતિ સ્વીકારે છે, કૃતિ સાથે સરનામા-ટિકિટવાળું કવર અવશ્ય ખીડવું. કૃતિ રતિલાલ ‘અનિલ’, ૩, આનંદનગર, સગરામપરા, મૂરત-૩૯૫ ૦૦૨ સરનામે જ મોકલવી.

તાત્રી-મુદ્રક-પ્રકાશક

રતિલાલ મૂળચંદ્રાસ ‘અનિલ’

પ્રકાશનસ્થળ • ૩, આનંદનગર, સગરામપરા, મૂરત-૩૯૫ ૦૦૨

મુદ્રણસ્થાન : શ્રમજીવી મુદ્રણાલય, બાવાસીદી, ગોપીપુરા, મૂરત-૩૯૫ ૦૦૩.

ત્રણ કાવ્ય □ ચોક્તાવિયો પાઝ

અનુનાદક □ જય ત પારેખે

૧. પેરોઠ

ઠંડા વેગીલા હાથ
ખોલે એક પછી એક
અંધકારના પાટા
હું ખોલું મારી આંખ
હજી એ

હું જીવું છું
હજી એ તાજાં ઘણુના
કેન્દ્રમા

૨. સ્પર્શ

મારા હાથ
ખોલે તારી હયાતીનો પડદો
પહેરાવે તને ખીજી એક નગ્નતા
ઉતારે તારા શરીરના શરીર
મારા હાથ
શોધી કાઢે તારા શરીર માટે ખીજી એક શરીર

૩. સંક્રમણ

હવાથી એ હળવું
પાણીથી એ હળવું

હોઠથી એ હળવું

અજવાળું અજવાળું
તારું શરીર પગલું તારા શરીરનું.

દાંપત્ય

❏ શ્રીમતી જૈસલ દેવચંદ
૧૮
૩૪૩ પૃથ્વી અનુવાદ ગુલામ મોહમ્મદ ગેખ

સોળહજાર સખીના વર કૃષ્ણ
પાત્ર પાડવની પત્ની કૃષ્ણે
આત્મા અહીં, પરમાત્મા ત્યા
દેહ અહીં, નેહ ત્યા
વિચારોદ્ભવ અહીં, વિચિત્ર મંત્રોષ ણી ત્યા
લપમવુ, ચડવુ, આનંદવુ ઢળવુ
કયા, કયા ?
દેહમા ? મનમા કે મનની પાત્ર ?

ભોજન સ્વગૃહે
મનભોજન કોઈ અન્ય ગૃહે
વિવશતા, બ્યામોહમા લુપ્ત
અપાર મસારી એપણા, પ્રલોભનો, પ્રણય અનુભૂતિઓ.

ત્રણ કાવ્ય □ ઓઠનાવિયો પાજ

અનુનાદક □ જયત પારેખ

૧. પરોઢ

ઠંડા વેગીલા હાથ
ખોલે એક પછી એક
અધકારના પાટા
હું ખોલું મારી આંખ
હજી એ

હું જીવું છું
હજી એ તાજા ત્રણના
કેન્દ્રમા

૨. સ્પર્શ

મારા હાથ
ખોલે તારી હયાતીનો પડદો
પહેરાવે તને ખીજી એક નગ્નતા
ઉતારે તારા શરીરના શરીર
મારા હાથ
શોધી કાઢે તારા શરીર માટે ખીજી એક શરીર

૩. સંક્રમણ

હવાથી એ હળવું
પાણીથી એ હળવું
હોઠથી એ હળવું
અજવાળું અજવાળું
તારું શરીર પગલું તારા શરીરનું

❏ શ્રીમતી શૈલજા હિયણ

કત્તડ પરથી અનુવાદ . ગુલામ મોહમ્મદ ગો

સોળહજાર સખીના વર કૃપણ
 પાચ પાડવની પત્ની કૃષ્ણે
 આત્મા અહીં, પરમાત્મા ત્યા
 દેહ અહીં, નેહ ત્યા
 વિચારોદ્ભવ અહીં, વિચિત્ર મંત્રોષ ઘણી ત્યા
 લપસવુ, ચડવુ, આનંદવું ઢળવુ
 કયા, કયા ?
 દેહમા ? મનમા કે મનની પાચ ?

ભોજન સ્વગૃહે
 મનભોજન કોઈ અન્ય ગૃહે
 વિવશતા, આમોહમા લુપ્ત
 અપાર સસારી એવણા, પ્રલોભનો, પ્રગળ અનુભૂતિઓ

ત્યા, અહી, કયા ? અહીં ને વળી ત્યાં ?
રસિકના સંગમા સંવાદ, બંધન મહી મૌન.

આમ -

રોજ ધરવો પાચાલીવેશ

રોજ બનવું પુરુષોત્તમ

અમર હું

બનું અમર હું

દૂધમા લળુ દૂધ થૈ, જળમા થળ.

બનીશ હું છીપ, સ્વાતિ બનીશ

સમુદ્ર હું બનીશ સમગ્ર હું.

કડલા ખાતર કરીશ પગ નગ્ન

હાથ બગડી ખાતર ધરીશ

અગ્નિથી પેટવુ દીવો

હવામા ખીલવી દઈ પુષ્પ

અમર હું બનુ અમર હું

કેમ કે હું પુરુષ

તુ સ્ત્રી

આપણે અવતાર દીધો દેવ સાથે દાનવોને

દીપામા જેમ સમુદ્ર

હુથેળીમા આકાશ કે છલના માત્ર ?

આપણા અનુભવની કેડીએ

મળી આ ચેતના.

સાતથી અનંત બિન્દુ લગી સમુદ્ર આ બળભળે, વિસ્તરે

દાપત્ય અન્યલોકમા

લગ્ન માત્ર મર્થલોકે.

છ કાવ્યો □ હંગારેતી

□ અનુ અનિત ઠાકોર

નિર્મળ રાત્રિ

આજની આ રાતે કયુ ગાન જાગી ઊઠ્યુ છે
હૃદયના સ્ફટીક પડધાને
તારકો સાથે ગૂંથવા

ઉલ્લસિત ઉરેથી
કયુ પર્વ જાગી ઊઠ્યુ છે

હુ તો રહ્યો
અધારાનો સેતુ

સ્તનદીંટડીએ વળગેલા શિશુની જેમ
હું ખટકું ભડું
અવકાશને

ને હવે તો હું આકંઠ તૃપ્ત
અખિલાઈથી.

સ ઘર્ષ

મારી વૃકોદર ભૂખને લીધે
મેં ખેંચી પાડી
મારી લવારાની કાયા

હુ જ જાણું
અસહાય હોડી

હુ જ જાણું
તાણી જતો દરિયો

સૂર્યાસ્ત

આકાશનું ઊમળકાલનું મુખ
રણુદ્રીપોને જગાડી રહ્યું છે
કેમકે, પ્રેમ એટલે નોમાડ

એક ઓર રાતે

આ અધારામા
ઠરડાયેલા હાથે
હું ઘડું મારો ચહેરો
હું નેઈ રહું મને
અનત અવકાશમા
ઘસડાતો જતો.

શાન્ધત

એક ફૂલ ચૂંટાય અને ખીજું ભેટ ધરાય
એ જેની વચમા હોય છે
એક અકથ્ય ન હોવાપણુ
ત દ્રાવસ્થા.

આ ખૂંધી ટેકરીઓ
ખોણાના અધારામા
પોલી ગઈ છે

ને હવે કશુંય પહોંચતું નથી મારા સુધી
ને કશુંય જણાતું નથી
બસ ફક્ત તમરાનો ત્રમત્રમ અવાજ
મારા રુધાયેલા વિચારો સાથે
ડગ માડતો.

એક કાવ્ય

મહુલ દેસર

યાદ આવે છે બધું
જાણે અર્ધી ગત્રે નિહલ આખે સૂતા છે
ને ચઢી આબ્યું છે હેલારતુક પૂર (શુ એનું શરૂ)
છાતી વચોવચથી નીકળી પડ્યું છે કશુક ઘડેડાટ
આજુબુક ચ શરીર નાણે એ ચ તારીની ફાટકાટ
જે હમણા મુઘી, અધારુ ટેન્વી મૂના હતા વૃથો
સડાક દેતાકને થઈ ગયા ભેડા ને ફેંપળ ગરબે હમે
ચામલ આખે તાકવા મડી સીમ
પણેથી નહી ચરવા આવી કાન મુઘી બળબળ
જાણે મણિ મૂકી ગળવા નીકળ્યેર મણિધર બળબળ
હમુની હથેળી જેવું જૂકી ગયું આકાશ
મન કરે કે ચાલ દોસ્ત,
'દગિયાની હથેળીમા નાળી હથેળી નીકળીએ સંગાથ'
જ્યાથી હું મન્કતો રહ્યો છું ત્યા
જ્યા આપણે પહોચવાનું છે ત્યા
લીલા લીલા ઘામનું વન બળે છે ભડભડ ભડભડ
આ આસોની આજે જાણે કોઈ ચિતાને જોઉં છું બળતી
ઓહ ! રોકો આ બધું
કોઈ પી જી રહ્યું છે મને
કોઈ પશુ એની ભીંમમા લઈ રહ્યું છે પ્રચડ ચામોથી મને
કોઈ દોડો રે લાઈ દોડો રે ઓહ !
જાણે પાણી વચેના પોલાણોમા ચરક્યા કરે છે શબ

૧ આ
કોણ છે
ને
મારી પસંદગીના
પુષ્પને
ચૂંટતાં અટકાવે છે મને
પુષ્પથી ય વધુ
કોમળ બનાવીને ?
હવે હું
તારો કાટો જ કાઢી નાખીશ.
અને પછી
રહી જશે તેનો
હૃદયમાં કોઈ રંગ
તો હું હૃદય મારા
હું તને પણ ક્યારી નાખીશ !

૨ મને
લુંકાવવાના
એના
તમામ પ્રયત્નો છતાં
હું ઝૂંક્યો ન હોતો
જેની સામે
તે હું
ઝૂંકો ગયો તો એ ઘડી
તારા પ્રેમ-
અને સૌંદર્ય આગળ !
એ પણ તેનો
પ્રપચ હશે કદાચ
હવે
માથું ઊંચકું છું
અને દેખાય છે તું તું !

નિર્થકતાની વિસ્તરતી વિજ્યાઓ

ધુરંશ હું જોધી

કોઈક વાર મને લાગે છે કે ધણુ ધણુ કે વાનો સમય મળ્યો નહિ, આ જગત મને સમૃદ્ધિથી ખચિત તાગે છે કોઈ વાર એ સમૃદ્ધિના ભારથી મારા ખભા ઝૂકી જાય છે અને ખૂળખૂળ કહી નાખવાનું મન થાય છે. કોઈ વાર એ બધું સભળાવવા માટે કોઈને રોપું છું સામ-જનારા સાલજના માલજતા અન્યમનસ્ક થઈ જાય છે, તે જોઈને ખોલતો બધ થઈ જતું છું. આથી આખરે મેં મારી માથેનો સવાદ શરૂ કર્યો છે હું જોનતો બધ થઈ જતું પછીય એના રણકા મનમાં શમી જતા નથી

આ કઈ હું ખોલું છું તેનો અહ કાર નથી અને મને બનાવનું સમજાઈ ગયું છે કે હું તો નિમિત્ત જ છું જગત જ આ બધું જોનતું હોય છે મને એવો અનુભવ થયો છે કે આ વાણીમાં હું મારો વિક્ષેપ ખડો નથી કરતો ત્યારે એની અરખજિત ધાગ્યો વલ્લે જવાને ના મન સમ્મોહિત કરી દે છે પછી એ વાણીને અર્થની ભૂમિકાથી ક્યાંક ઉપર જતા નહીં ગકાય છે આ ગ્થિતિને કશીડ આધ્યાત્મિકતા સાથે સાંકળવાનો મને લોભ નથી લોભનો દાળ લાગે હોય છે. એનાથી હવ્યનું ધણુ ધણુ કુણું સંતાઈ જાય છે.

જીવનની આ આસક્તિ કશા અગત લામને અડે કત્યાની લાવસા વિનાની હોય છે ત્યારે સધારણ અસાધાગલનું વિભાજન કરનારી ગ્યાવર્તક રેખા એનાથી પરિભાવિત થઈને મુસાઈ જાય છે માન સામેના દરતા પર થઈને ચાલ્યા જતા માનવીએના પગલાની સ કેતજિપિ ઉટેલવી એ પણ એટલું જ હલવનું બની રહે છે વળગણી પર ક્ષેપુ લીનું વસ્ત્ર પત્તન સાથે ધીમે ધીમે ભેજને ને મીને

છે કે પાણીમાથી બહાર કાઢતા એ જે રીતે નીતરી રહે છે. તે જોતાનું પણ એક મહત્ત્વનું કાર્ય બની રહે છે. વૃક્ષોની શાખાઓનું આદોનન જોઈને મન પણ ખૂબી જીકે છે. આકાશમાના વાદળોની અવસમયગતિ સાથે હું પણ જાણું જન્મજન્માતરની જાત્રાએ ચાલી નીકળુ છું. પવનમા હાનતા કરોગિયાના જળાના પારદર્શક પડની પારના જગતને એમા ઝિંકાયેલા જળખિન્દુમા થઈને જોવાનું કેવું તો અદ્ભુત કુતૂહલ થતું હોય છે ! આકાશમા સેઝારા ભારતી સમડી સાથે હું પણ નરી નિરર્થકતાની ત્રિજ્યાઓ વિસ્તારતો જાઉં છું.

શુદ્ધ અને વિગેધાગ્રાસી વાતો કરવાની મને ટેવ નથી. પરંતુ આવા બધા અનુભવોથી એવું લાગે છે કે મારા આસડિનના પાત્રમા અનાસકિત છનકાઈ જીડી છે. મેં મને પોતાને અદ્ભુતી દાહોદાહો કરી નાખ્યો છે. માટે આજ સુધી બહાર ગઈ ગયેલું જગતમાગમા પ્રવેશીને છનકાઈ જીડ્યું છે હું આ છનકાવાના ધ્વનિથી જ સસર છું, કંઈ કેટલું-ક દૃઢ પકડથી ઝીલવા મથેલા મારા હાથને મેં ખાલી કરી નાખ્યા છે, ત્યારે પહેલી વાર મને મારી જ હથેલીના પહોળાઈ તથા જીડા-પણાનો આચો ખ્યાલ આવ્યો છે.

હવે જો મારું કોઈ વ્રત હોય તો તે આગ્રહોને છોડવાનું વ્રત છે 'હું' નો ગાગડો ગાડે બાધ્યો હતો ત્યાં સુધી 'મારે તો આ જોઈશો જ' જેવી ભાષા બોલવાથી જ અસ્મિતા જળવાતી હતી. હવે 'હું' ને વિખેરવા દઉં છું, અથવા સાચી રીતે કહું તો વિખેરાઈ જવાની દશાને પણ કેવળ સાક્ષીભાવે જોઈ ગયો છું ત્યારે કશી ઇચ્છાને વળ ચઢાવીને આગ્રહમા કેંગવી નાખવાનો ઉદ્ધમ માડી બેસવાનું મને મન થતું નથી મનોદશાના પરિવર્તન સાથે શુભુઅવશુભના ટોડાઓ પણ ગદગદાતા રહે છે તે હું જાણુ છું. કોઈ એક મનોદશાને દૃઢ રાખવાનો આગ્રહ પણ મને સેવવા જેવો લાગતો નથી એક સમય એવો હતો જ્યારે જગત સાથેના મનના સંઘર્ષથી જ મારા વ્યક્તિત્વના આગવા-

પણાનું ઉગ્ર ભાન થતું એને માટે હમેશા મૂઝવ્યા કંઠનું પડતું એ નીર
રસના પ્રાપ્ત્યનો અમય હતો હવે નિર્વેદ નથી. પણ અધઠાનમાં ગહેના
મૂળની જેમ નેપથ્યમાં સરી જઈને, માગથી નિગ્ધેદાણે ગાખા પતન-
વને વિક્ષમવા દેવાની વૃત્તિ છે

હું પરિતનપ્રક્રિયાને ગગણે થયો છું એનું પણ નથી માગપા
હજી માગપણુ ટકારી ગાખવાની વૃત્તિ છે પણ એ માગપણુ છાવવાની
ક્રિયા દરમિયાન જગતથી અભિન્ન બનતું બન્યું છે એવું લાગે તો હું
છળી મરતો નથી હું મારે પ્રિયે અહેવાન આપા બેઠો છું, એતો
અર્થ જ એ કે હજી મારે પ્રિયેની મારી શોધ પૂરી વઈ નથી એ
જ ગોધ ચનાવરી એ જ દ્વંદ્વ અહકારનું ગ્વર હોઈ ગયે તેમ હું
નકારી કાઢતો નથી

બધાના વતી તો કીડ, માગ વતી પણ બોલવાનો મારો
હાવો નથી, કાગણુ કે બોલવાનું ગરૂં કર્યા પછી અધ્યવચ્ચે વી જ
આબોહવા એકાએક બનવાઈ બન્યું જ ને વામ્યના આગ્રહમાં જ કહેતું
તેનો પાછલા ભાગમાં હેદ ઉડાડી દેવો પડે છે સંગતિ અમંગલિના ચોખ્ખા
બહુ નાના પડે છે તકની બાગમાંથી ગનતું માઠતું ફૂદીને બહાર
સરી બન્યું છે. આવી ન્યિતિમાં ક્યા વાડ્યની જવાબદારી લેવી? ક્યા
સત્યની વફાદારી આંકાગવી? માર વિરો મારામાં પ્રગટેલી આ નની
અવિશ્વસનીયતાથી હું એટલો તો હળવો થઈ ગયો છું કે ઉત્તરમાંથી
દક્ષિણમાં જતા દક્ષિણાણુનિઝની રાહ જોવાની પણ જરૂર પડી નથી

ગોધપાઠ શીખવાગિખવવાના દિવસો દર દર મરી ગયા છે
આત્મબોધ કંઠવા જેટલો આત્મા શોધવા માટે જગત આખામાં નમતું
પડે છે ઉન્નિતવૈયિયને ખાતર આ ઢહેતો નથી મારો ભાગ મે ખૂબ
વેઠ્યો છે હવે પોરો ખાવા બેઠો છું ત્યારે મારો પડઠાયો પાગળ
છે કે નહિ તેની હું ચિંતા કરતો નહોતો મારું ઠાણુ પડી રહેતું નામ
કાઈ લઈ જશે તો હવે મને ચિંતા નથી પણ એની ચાળા રાખી
એવ અહ કારનું લક્ષણ નથી ?

જન્યન્ત કોઠારી

ત્રૈત્રયીદેવીની એક અદ્ભુતસુ દર નવલકથા છે ‘ન હન્યતે’ એમા એક માર્મિક વાક્ય વાચવા મળ્યું “બધુ જ આપી શકાતું નથી, પામી પણ શકાતું નથી.” આમ તો આ સાદુ વાક્ય છે, ધન, કીર્તિ, ભૌતિક સુખ વગેરેની પ્રાપ્તિ-અપ્રાપ્તિ સાથે આપણે એને જોડી દઈએ, પણ નવલકથામા જે સદર્ભમા, જે અર્થમા એ વાક્ય આવે છે. ત્યાં એ નવો પ્રકાશ આપનારુ યતી જાય છે કથાનાયિકા અમૃતાને એક વિદેશી યુવાન સાથે પ્રેમ થયેલો. પણ પિતાને એ માન્ય નહોતુ. અમૃતાને મોટી ઉમરના, દૂર રહેતા એક અજાણ્યા પુરુષ સાથે પરણવુ પડે છે પતિ સાક્ષર છે, ભલા છે, અમૃતા સ્વતંત્રતા અને સ્વમાનથી ત્યાં જીવી શકે છે, પતિની સાથે રહી એક સુદર સસાર એણે રચ્યો છે, છતાં અતરના અતરમા ક્યાક કશોક ખાલીપો એ અનુભવે છે. પતિને પોતે છેતરી રહી છે એવું પણ એ માને છે. એને આગણું મહેમાન બનેલા રવીન્દ્રનાથ ટાગોર એને આશ્વાસન આપના કહે છે “શા માટે નંદામી અત્મપીડન કરે છે? માણસ પોતાને જે આપી શકે છે તે દેશકાળપાત્રથી મર્યાદિત હોય છે. બધુ જ આપી શકાતું નથી, પામી પણ શકાતું નથી.”

ખરા વાત છે. ઘણી ઝઘી પીડા તો આપણે માણસ તરીકેની આપણી મર્યાદા ભૂલી જઈને ઊભી કરીએ છીએ આપણે કોઈક દેશમા, કોઈક સમયમા, કોઈક સમાજમા જીવતા હોઈએ છીએ, એટલું જ નહીં આપણામા પણ એ દેશ, એ સમય, એ સમાજ જીવતાં હોય છે, આપણે માટે એનો ઇનકાર કરવો મુશ્કેલ હોય છે. એટલે આ બધું આપણા સુખને, આપણી પ્રાપ્તિને નિયત કરે છે. અમૃતા ભારતીય

નાની હતી, આના પ્રેમપ્રકરણમાં સ્ત્રીએ કંઈ કરવાનું હોય એ એની કલ્પનામાં આવતું નથી. એનો પ્રેમી મિત્રા આ દેશમાં વિદેશી હતો અને એ મિત્રાને એ વડી શકે તેમ નહોતો. પરિણામે જે બંન્નું તોઈએ તે બંન્નું વાત સાચી છે કે મિત્રા પ્રત્યેનો પ્રેમ અદ્વળ બની અમૃતાના હૃદયના ઊંડાણમાં ક્યાક વસી રહ્યો છે એથી અમૃતાએ એના પતિ સાથે મળી જે સુદર મનમાં રચ્યો છે એનો છેદ ઉઠાડી ન શકાય એ નથી મળ્યું એની અવગણના કરી એ નયુ આત્મપીડન નહીં તો શું ? મિત્રાના નવયૌવનની તાજગીમયના પ્રેમની અમૃતિ એ તો એક મૂલ્યવાન ધન છે તો આવા સાલ્ગ્રમ નિર્મળ હૃદયના પતિનો રનેહલયો સથ એ શું કોઈ નકામી ચીજ છે ? અને ડવિન કહે છે તે સાચું છે કે “બધું જ આપી શકાતું નથી, પામી પણ શકાતું નથી.”

જે માણસ પરસ્પર સબધમાં આવે છે ત્યારે આપણે કેટકેટલી અપેક્ષા ગાળીએ છીએ ? સંપૂર્ણ સમર્પણનો એક મુગ્ધ ખ્યાન આપણે વહેતો મૂકીએ છીએ પ્રેમ, ભક્તિ, વાતસલ્ય ત્યારે ભારે દુઃ ઉદગમ-વનારા પણ બની જાય છે, પોતાની એક માકડી મીમાં રચીને તોલકમાં પણ બળવતા થઈ જાય છે. હા મિઝરેબલનો નાયક જિન વાત-જિન નાનકડી કેમેટ માટે કેટકેટલું કરે છે ! એને માટે જ બાણે જીવે છે એથી જ જ્યારે એ કોસેટ યુવતી મને છે અને એના જીવનમાં એક યુવાન આવે ત્યારે એનાથી એ સહન થતું નથી ક્યાય સુધી તો એને સમજતું નથી કે કોસેટને પોતે ‘બધું જ’ આપી શકે તેમ નથી, યુવાન મેરિયસનો રનેહ પણ કોસેટના જીવનની એક અનિવાર્ય જરૂરિયાત છે,

એક માણસ ખીજને બધું જ આપી શકતો નથી એક માણસ ખીજ પાસેથી બધું જ પામી શકતો પણ નથી અમૃતા રવીન્દ્રનાથને પ્રેમ કરે છે એ બાણીને મિત્રા ઈર્ષ્યાથી બળે છે, પણ અમૃતાનો પતિ તો આ વાત અત્યંત સહજ રીતે સ્વીકારી લે છે. એ બાણે

કે શ્રદ્ધા, ભક્તિનો જે અર્થ અમૃતા રવીન્દ્રનાથને આપી શકે તેથી પોતાને અમૃતા પાસેથી જે કંઈ મળ્યું છે તે નગણ્ય થઈ જતું નથી. એક માણસ બીજા માણસના જીવનના બધા અંશો સાથે સંબંધ ધરાવી શકે એવું તો ભાગ્યે જ બને માણસના મન અને કર્મની એક વિશાળ દુનિયા છે એમા એ અનેક વ્યક્તિઓ સાથે અનેક ભૂમિકાએ સંબંધ બાંધે, અનેક ભૂમિકાએ અપે અને અનેક ભૂમિકાએ પામે આ રીતે તો માનવજીવન સમૃદ્ધ થાય છે. આ વાત જો બગાડ મમનજય અને માણસ બધું જ આપી શકે અને અને બધું જ પામી શકે એ ખ્યાનમાથી આપણે બહાર આવીએ તો આપણા ઘણા હિંદુઓ મટી જાય અને માનવમળધો મમધારણ બને.

પણ આગ્રહો અને અપેક્ષાઓમાથી મુક્ત થવું એટલું સહેલું છે ખરું ?

તા ૨૭ ૯-'૭૯

['આકાશવાણી' પર ૧ ઓક્ટોબર., '૭૯ના રોજ અમૃતધારા' માં રજૂ થયું.]

સાહિત્યવૃત્ત

યેનુ પ્લેથીનાં કાવ્યોનો ગુજરાતી અનુવાદ ગજકોટની એક પ્રકાશનસંસ્થા તરફથી પ્રગટ થશે

પ્રા. રમણલાલ પાઠકૃત 'ગમણભ્રમણ' અને 'વાર્તાવિલોક' પુસ્તકો 'શબ્દલોક' પ્રકાશન તરફથી પ્રગટ થયા છે.

કુમકુમ પ્રકાશન તરફથી 'સમ્પર્ક' નામે સાહિત્યિક માસિકપત્ર શરૂ કરવામાં આવ્યું છે

'કંકાવટી' લેખકપરિવારના એક મિત્ર ડૉ. પ્રમોદકુમાર પટેલ સરદાર પટેલ યુનિવર્સિટીમાં ગુજરાતીના રીડર તરીકે નોંધાયો છે તેમને 'કંકાવટી' તરફથી શુભેચ્છાઓ.

આધુનિક કવિતાનું કલ્પેવર • પ્રતીકા

અન્દકાન્ત રાખીવાળા

રોજિંદા ભાષાવ્યવહારમાં આવતા આવા કેટલાક વાક્યોની આપણને ભૂલ છે. જેમકે

(૧) એક પ્લેટફોર્મ પરથી બીજા પ્લેટફોર્મ પર જવા માટે પુલનો ઉપયોગ કરવો, પાટા એળગવા નહીં

(૨) ટ્રેન પાટા પરથી ભથ્થા પડી

(૩) આવતી ટ્રેન સામે એણે આપવાત કરવા પાટા પર ઝપનાચું

(૪) પાટે પાટે ચાલ્યા કરો, સ્ટેશન આવી જશે.

આ વાક્યો વ્યવહારભાષામાં વપરાતા લગભગ તૈયાર કહી શકાય એવા વાક્યસ્વરૂપો છે. અહીં ‘પાટા’ અર્થેનો જે રૂઢિગત (Conventional) અર્થ છે તે પામી જતા સહેજ પલ્લુ વાગે લાગતી નથી બોલનાર અને ‘પાટા’ વચ્ચેના સબધની અહીં અર્થમાં ખામગાફી છે પરંતુ કવિ આવા રોજિંદા ભાષાવ્યવહારમાં વપરાતા લગભગ તૈયાર વાક્યસ્વરૂપો દ્વારા પ્રત્યાયન કરતો નથી. કવિ વિશિષ્ટ રીતે અને વધુ સદિગ્ધ રીતે, દુર્ગમ જાતે, પ્રત્યાયન કરતો હોય છે જેમકે, આ વાક્યોની સામે કવિ સિતાશુ યગજ્ઞવલ્કી આ પંક્તિઓ જુઓ.

‘રેખાએ મુદ્દીનાળી, આધળી દોડ મૂકી

નાહેલા પટાઓ,

જરાકમા તો ગોથા ખાઈ અથડાઈ ટીચાઈ ગૂંચવાઈ જઈ

ભાગેલા નળાએ કણસતા કણસતા

ચોપાસ પડ્યા છે’

આગળના વાક્યોમાં આવતો ‘પાટા’નો અર્થ જેટલો સુગ્રાહ્ય હતો એટલો ‘પાટા’નો અર્થ અહીં સુગ્રાહ્ય છે ખરો ? અહીં ‘પાટા’ઓમાં

*આકાશવાણીના ઓજન્યવી (પ્રચારિત ૫-૧૧-૭૮-અમદાવાદ, વડોદરા)

પાટાઓનો અર્થ રલ્લો છે ખરો ? અહીં, પાટાઓ પાટાઓ રલ્લા છે ખરો ? એકબાજુ ભાગાભાગ કટતા કણસતા હતાગ ભાવોની આતરિક્ષિ સ્થિતિ તરફ પાટાઓ ખેચી જાય છે તો બીજી બાજુ, નગરજીવન જીવતા, એકબેગ મુઠ્ઠીરાળી આધળી દેટ મૂકતા યત્રયુગના કણસતા માણસો તરફ પાટાઓ ખેચી જાય છે ત્રીજી બાજુ પોતાનું સ્થિર રૂપ હોવા છતાં પોતાના અકલ્પ્ય ગતિશીલ રૂપ તરફ પાટાઓ ખેચી જાય છે, તો ચોથી બાજુ પ્રશ્નોની અને સમસ્યાઓની ગૂંચવાઈ ગયેલી કણમતી સંકુલ પરિસ્થિતિ તરફ પાટાઓ ખેચી જાય છે વ્યવહારભાષાના તૈયાર વાક્યસ્વરૂપોમાં ‘પાટા’નો અર્થ રૂઢિગત રીતે નિશ્ચિત હતો, જ્યારે સિનાથુની કાવ્યભાષાના સર્જનાત્મક વાક્યસ્વરૂપમાં ‘પાટા’ નો અર્થ કવિકર્મવ્યાપાર દ્વારા અનિશ્ચિત છે, સદિગ્ધ છે સિનાથુના ‘પાટા’ અનેક અર્થોને એકસાથે સમાવે છે બીજી રીતે કહીએ તો અર્થાન્તર કરે છે, અને એ જ મૂલ્યકતા છે સાર્વજનિક, અર્થ (meaning) અને મૂલ્યકતા (significance) વચ્ચે ભેદ કરના સમજાવે છે કે વસ્તુને, પ્રકૃતિ કઈ અર્થ હોય છે, પણ ચોક્કસ પ્રવિધિ દ્વારા જ એને સૂચકતા સાપડી શકે છે. કવિ, વ્યવહારભાષાના અર્થને પોતાની વિશેષ પ્રવિધિ દ્વારા સૂચકતા અર્પીતો હોય છે. આવી અનેક વિધિઓમાંથી એક પ્રમુખ પ્રવિધિ તે પ્રતીકયોજના.

આમ તો ભાષાને મૂલ્યકતા તરફ લઈ જવા માટે કવિ ધ્વનિ-સ્તરે જઈ, લય, પ્રાસાનુપ્રાસ આદિનો જે રીતે વિનિયોગ કરે છે તે જ રીતે અર્થગતરે પ્રતીક, કલ્પન, અલંકરણ આદિનો વિનિયોગ કરે છે આજે આપણે પ્રતીકયોજના અને ખાસ તો આધુનિક કવિતાના કલ્પ-રમાં પ્રતીકયોજના વિશે જોઈએ.

પ્રતીકયોજના એ કોઈ કવિતાક્ષેત્રનો વિરોધ નથી અન્ય ક્ષેત્રોમાં પણ પ્રતીકયોજનાનો આશ્રય લેવાય છે કવિતાના સદિગ્ધ અને તરફ પ્રતીકોને ગણિતના સ્થિર અને નિશ્ચિત પ્રતીકો સાથે વિરોધાવવાથી

(અનુસંધાન પાના નં ૪૫ પર)

વિવાદ

રતિલાલ 'અનિલ'

ઘેરાયેલાં ઊંડા સ્થિત જળ જેવો કે આકાશમાં આછી ક્ષીણ
લીની વાદળો જેવો વિવાદ

પીળારા પડતુ મોતી જાણે અછુ રનાન થઈ ગયું હોય, કોઈ
ઝીણી ધૂળમાં પડી રહેલા આખા અજવાસ જેવો વિવાદ

વિવાદ અધારી રાત નથી, એવી રાતનો એક પ્રવાસ નથી-
એ તો ઊનાળુ સાજસમયના અવાવરુ મેદાન જેવો છે. વિવાદ એક
સપાટી પગની મૂળી સ્થિતના છે વ્યપ છે એનું સૂક્ષ્મ પોત સ્થવન
અને એકસરખું છે પીણુના કોઈ ખૂણે પડેના પડછાયા જેવો
એકાંતિક અને એકલો છે આ વિવાદ પખાની આપટમાં આવી ગયી
જઈને ખૂણે દળાયેલી ચકલીની આખમાં રાન્યા નથી સ્તબ્ધતા છે.
સ્તબ્ધતા સજ્જડ જડાઈ જાય છે ત્યારે તે સ્તબ્ધતા હોય કે ઊડાડાડ
કરતી ચડલી નિઃશ્વસ બેઠી છે, જુએ છે અને નથી જોતી, બમ બેઠી
છે-એવો છે આ વિવાદ, વિવાદ તટસ્થ લાગે છે પણ તે તટસ્થ
નથી, આત્મતક્ષી છે-આત્મમય તટસ્થ છે, ડારણો એ કથાનો પલ
નથી કરતો-માત્ર વ્યાપે છે, સ્થિરપણે વ્યાપક બને છે. ગતિ નહી
કરવા છતાં કોઈ પડછાયો વ્યાપ્યો હોય એવો વિવાદ ઉન્નિત લાગે
છે, પણ હોય છે સન્નગ કોઈ જૂના પડી ગયેલા કારાના અગ્નિ
સ્પર્શો તો એ કેવો સન્નગ અનુભવાય છે? વિવાદની મન્નગતા એના
સ્પર્શમાં છે. પણ તે સ્પર્શ કયા રહે છે? એ તો અસ્તિત્વમાં વ્યાપી
જાય છે અને અસ્તિત્વ જ બની જાય છે.

વિવાદ કંગાળિયાની જળ નથી, એ એક ભાત વિનાનું આદ
પોત છે. વાદળોનો ક્ષીણ દુડો છે પણ એને ભેદી ગકાતો નથી, એના

પોતાની આરપાર સૂચ્ય પોતાના પ્રકાશની આભાષે પહોચાડી શકતો નથી

વિપાદ એ પોતાંકી એકલતા છે પોતા પ્રત્યેની અનુકમ્પાથી જ કાઈ આર્દ્ર થઈ ગયું હોય એવો છે આ વિપાદ. એ એક શૂન્યતા છે ? ના, એક સવન માર્મિક અનુભૂતિ છે પણ એતો વ્યાપ શૂન્યતા જેવો જ છે.

વિપાદ રહસ્યમય છે, પણ એમા કશી શોધ ચાલતી નથી રહસ્યમય મૌન કળતા વિપાદ વધારે રહસ્યમય છે, પણ ગહસ્યમયતા એના અનુભવમા છે એ તદ્ભવ છે, તે ઉદ્ભવ છે અને શિયાળું સજના ધૂમર અધકારની જેમ ચેતનામા ચૂપચાપ વ્યાપી જાય છે વિપાદનું આગમન ઇન્દ્રધનુષ્યને ય પોતામા ઓગાળી નાખે છે બધું જ તીખું, બગડ, ખોલકું, ઉગ્ર કે પ્રખર ઓગાળી જાય છે લાલસાનો આતશ ચીતરેલા સિદ્ધરિયા આકાર જેવો યે રહેતો નથી વિપાદ એક એવી ગ્લેટ છે જેની સપાટી પર એકે અક્ષર દેખાતો નથી. વિપાદ એવો નિર્જન વિસ્તાર છે, જ્યાં એક જણ છે, પણ તે જણ મટીને વિપાદ મની ગયાં હોય છે હોવું એટલે માણસનું હોવું એ કેવળ અફવા લાગે છે હા, માણસના કોંધનું હોવું, માણસના હાસ્યનું હોવું, માણસના વિપાદનું હોવું એમ કહો તો એમા તથ્ય છે કાગળ કે એ વિવિધ સ્થિતિનું હોવું માણસ અનુભવે છે કોઈ ઈશુએ લગ્ય એકલતા અનુભવી હશે, પણ કોઈ પહાડે લગ્ય એકલતા અનુભવી છે ? તો તો યુગોની લગ્ય એકલતા પક્ષી લાગી પડયો હોત મેશની દાખડી ખોલીએ તો અધકાર ચમકતો લાગે છે. વિપાદ એક સપૂર્ણ આર્દ્ર તોયે સવન પદાર્થ છે, એને ઢાકણ નથી, એ આદિમ પદાર્થ છે, એના પર કશું આવરણ નથી, ઇનેમલ નથી ને કે વસ્ત્ર પરિધાન કંગેલો, ચોક્કસ મુદ્રા ધારણ કરેલો વિપાદ ભદ્રસમાજમા

શાકપ્રસંગે જોના મળે છે પણ આપણે આદિમ, મૂળ વિપાદની વાત
 ડગીએ છીએ વિપાદ વાસ્તવમાં આદિમ નહીં, કાંઈ બાળક કે કોઈ માનકનો
 ઝવ લેવા આવેના દેવદૂત જેટલો જ નિર્દોષ અને પવિત્ર હોય છે
 હા દેવદૂતને તો ચહેરો હોય છે, વિપાદને નથી હોતો, પણ એ કાંઈ
 ચહેરા પર દેખાય છે, છતાં હોય છે સમસ્ત ચેતનામાં 'આદિમ' ગણ
 સમૃત્તિ, સભ્યતા અને ભદ્રસમાજ આપ્યા પછી તેના મગ અર્થ
 ખોઈ ખેડો છે શિવહિંગ પર પૂજ્યતા પથગઈ ગઈ છે અને એ ટાઢા
 અર્થ પર નાહક જળધારી ટપકના ડગે જે અવારુત્તે મીઠા આવેના
 ખુદના ધૂનિયા મદિરના સિમ્નિગના યાગમાં સાજાંજો જોના
 વિપાદનું રૂપ કઈક અમળ્ય છે મદિરની સીંગ થઈને વટવટી ગહેવી
 ધૂનિયા ધનમાંય વિપાદનું એક રૂપ દેખાય છે પણ માયુ એ છે કે
 વિપાદ ચહેરા હોય છે, પણ વિપાદનો કાંઈ ચહેરા હોના નથી વિપાદ
 આમ તો ઈશ્વર જેવો જ અસ્તિત્વઆપી છે એ અનુભવાય છે, તેને,
 આકારો ઊપમાવી જોવાનો હોય નહીં

જોડા પાણીના તળનું સ્વિય જળ અવદારમાં અને ઉપના જળના
 ખોજ નીચે ગભીર છે એવો લાગે છે આ વિપાદ

વિપાદની આગલી ફાળે જોગેલું ઇન્દ્રધનુષ્ય તેના તમામ રંગો અને
 આકાશ સહિત યોગળી બન્યું છે. વિપાદ એ જુદું આકાશ છે-એમાં
 રશ્માકનો વ્યાપ છે, પણ તેમાં પક્ષો કે રાદળીનો પ્રભાવ નથી, પ્રતાપી
 સૂર્યનો આવશેનો પ્રતાપ જ હોય છે વિપાદ એ સાચાસના તમામ
 આવેગોએ ડરેલું ગાત સમર્પણ હશે આકાશની જેમ વિપાદની ગતિ
 નથી-વ્યાપ્તિ છે. જે વ્યાપ્ય હોય તેમાં અન્યની ગતિ હોય વ્યાપન
 ગતિ શું ? અગતિ શું ? એ તો વાદળો અને ઉદ્રેકા અને ઉદ્રેગોના
 હોય બધું એકરૂપ, એકરૂમ મમાન મનાવનું થઈ જાય છે ગતિ વિના
 વ્યાપવાનો શુભ વિપાદમાં છે-એટલે વ્યારેક વિપાદ આકાશ જેવો
 અનુભવાય છે.

આખ દૃશ્ય જોતી નથી. ત્વચા વહેતા પવનથી અબોધ રહે છે, આમપામ્ બનતી ઘટનાઓ માનવસદર્ભે બનતી નથી. ઉપનિષદના બે પક્ષીમાના નીચેની ડાળે બેઠેલા, ફળો ચાખતા, ફેંકતા ચચળ પક્ષી જેવી એ ઘટના હોવા છતાં વૃક્ષની ઉપલી ડાળે બેઠેના અનાસક્ત પક્ષી જેવો આ વિપાદ છે આ વિપાદમાં જગત માયા નથી, લીલા નથી, જગત જ નથી, જગતે આપેનો વિપાદ જ હોય છે વિપાદ પ્રકૃતિ નથી, માનવપ્રકૃતિની ચેતનાને પોતાપણનો અનુભવ કરાવતી અનુભૂતિ છે

યાદવાસ્યગી પત્રી નિગશ જાહેના કૃષ્ણના ઉદાહરણની તાદશતા વિના પણ વિપાદનુ આગમન છે વિપાદ વિજ્ઞાન જેવો અખટ કારણ-વાદી નથી એટલે જ એ રહસ્યમય પણ છે યુદ્ધિએ સચિત કુટેના કેટલાક કારણો તથ્યોર્થો આવતો વિપાદ વિપાદ નહીં, નિરાશા હોય છે આ તો માણસની ધાતુને આર્દ્ર અને ઘનીભૂત કરી દેતા યુદ્ધના કે ઈશુના લોચનોમાં અતિમ દર્શનોમાં દેખાતો વિપાદ છે યુદ્ધિ જે કઈ સચિત કરે છે, તેની પ્રતિક્રિયારૂપે આવતો ભાવ, કેટલાક પ્રતિમાર્ગો પડકારે અને પુરુષાર્થો પણ ચીંધે છે, ત્યારે નિગશા અને ઉદામીનતા શ્રણિદ મની રહે છે આવાત એ વિપાદ નથી કે કળ વળે કે ફરી વધારે બળની જોડે વિપાદ તો તમામ કર્મકાણ્ડોથી પર એવી સ્થિતિ સવન ચેતનામય અનુભૂતિ છે એમાં કારણોના સમ્યન્ધવાચક નામે અને સરનામા ઓગળી જાય છે અને જે રહી જાય છે તે માત્ર વિપાદ હોય છે

પાપણ સહેજ ભારે થઈ જાય છે, ગળુ કશી તગ દગા અનુભવે છે, છાની કશા સ્લેટિયા પદાર્થથી મસગ બની હોય છે, લોહીનો ખોલાશ સહજાતો નથી, કાગળુ વિપાદ એક મૂચ સાતત્ય બની રહે છે આખ સામેનુ મધુ મૂચકતા ખોઈ બેસે છે, પોનામાનુય બધુ જ ઓગળી જાય છે, પોતે જ રહે છે અને તેનુ નામ વિપાદ હોય છે

તરવાની કશી કળા ? માથન વિના, તરવાના કળા પ્રવાન વિના જોડે જોડે ટૂંકા અને કાઈ અનુભવા તળનો અનુભવ કરવો, એની સ્થિત ભીંમ સાક્ષીભાવે અનુભવની, સમસ્ત ચેતનામા આવીમાવે વ્યાપવા દેવી, અનુભવના કરી તે વિવાદ

વિવાદ દેખાતો નથી, અનુભવવા જે સામેનો અર્ગનો માત્ર નેઈ શકે ક માણુમની આખ વિવાદની ડોકાળાગી છે, એની ડોકાળાગી, નેતા પર ધૃસર છે કે ધુમ્મસ તે નિશ્ચિત ડહી ગડાતુ નથી

વિવાદ રેતીના કણોથી નહીં, ધુમ્મસ ગ્યતા સહમ દણો જેવા કણોથી ગ્યાય છે અને એનું એક પોત ગને છે

નોડ કયા નો માણુમની કિપની મપાટીને ઝઝાવાની ગનાની દે છે કે તેના પર ગરૂ પાથગી દે છે, પગુ ગિવાદ એક એની સ્થિત સમગ્રતા છે જેમ માત્ર વ્યાપ્તિ જ છે

આવા વિવાદ વિના આપણે ક્યારેય આપણી અડોઅડ નજર પહોંચી શકતા નથી ઈશ્વરમય યરાની અવગ્યા વિવાદમય થવાની અવસ્થાથી ભિન્ન હોવાનો સભવ નથી, ભેદમાત્ર કેને અનુભવે આહવાન યયુ છે કે કોણ અનાયામ આગતુ યયુ છે તેનો જ ગહે છે

શેઝરોજનો ચિત્રનિચિત અને વિવિધ ભોત જાણે અનાયામ જ લોહીમા ભળ્યા કરે છે એને પોનામય કરવા રુધિરાભિમગ્નની પ્રક્રિયા સતત ચાલ્યા કરે છે એ પ્રક્રિયા એવા તથાકે પહોંચે છે, જેમાથી વિવાદનું ગ્સાયણુ નીપજે છે

વિવાદ એ શાત પ્રાય પગીનો ઈશ્વર હોય એનો નામે છે

કુટુંબેત્રે અર્જુનની આખે ડોકાળનો વિવાદ યુદ્ધિજન્ય હતો, પણ પારધીના બાણે વીંધાયેના દૃષ્ટાના લોચનોમા દેખાતો વિવાદ ગાત્રત કાનુષ્ય હતો વર્ધસ્વભે ચહેલા દૃષ્ટાની આખમા યે હતો અને મ વનો

પ્રમાદ લીધા પછી મરણશૈયાએ પોદેના છુદ્ધના લોચનોમા પણ એ જ હતો.

વિવાદ શિખરજ્ઞાન છે જ્ઞાત થવું અને માત્ર વિવાદથી જ્ઞાન થવું, તમામ જ્ઞાનનું એમા સમાર્પ જવું એવું વિરાટ જ્ઞાન છે આ વિવાદ

વિવાદનું પોત કોણ જાણે કેવાય કણેથી બધાય છે કે તે આત્મ જનીને ઓગળવું નથી પણ છેવટે પેના સૂક્ષ્મ કણો છૂટા બીજ થઈને અસ્તિત્વમાં લળી જાય છે

અહમ ધવાતા અવતો વિવાદ આક્રમક બને છે, પણ કરુણા, અનુકંપા અને સ્વભાવના ઋજુકોમળ આર્દ્રતા જે જે અનુભવો અનાયાસે જ સચિત કરે છે તેનાથી અનાયાસ અને સહજપણે આવતો વિવાદ અસ્તિત્વ એને જગતનો અવિસ્મરણીય અશબ્દ અર્થ આપી જાય છે

ખિન્નતા તો રુક્ષ હોય છે, આજી અર્થે કર્કશ પણ લાગે આખો દિવસ તપીને સાળે રુક્ષ મ્જાન બનેલા આજી તપ્ત રણના ચહેરા જેવી ખિન્નતા. વિવાદમા આત્માના સૌન્દર્યની નાનકડી ઉપસ્થિતિ હોય છે એ મન, હૃદયનો ભાવ રહેતો નથી, એમા તરંગો, વમળો, ધૂળ, રેની કે ગીકરની ધમરોળ નથી

બીજા તમામ લાવો અને લાગણીઓમા હું મને ઉપરછલ્લો અનુભવું છું. એ બધા મને છાટી જાય, ઊંઘરાવી જાય, ઉઝરડા પાડી જાય, ધૂસર કે ક્ષણ ઉદ્વેગસિત કરી જાય, પણ વિવાદમા હું મને સમગ્રે, સંપૂર્ણપણે, સ્થિર સાક્ષીસ વે, દૃઢપણે, મૂગોમૂગો, સ્વીકાર-પ્રતિકારથી પર અનુભવું છું

એન અને હું લોકોને ખુશ કરીએ છીએ

— એન્ડ્રિયસ લિન્ડગ્રેન

— અનુ સુરેશ સામાણી

એક દિવસ શાળામાં મિસ જ્હોન્સને અમને ગિયામણ આપી કે આપણે હમેશા ખીજ માણસોને ખુશ કરવાના પ્રયત્નો કરવા જોઈએ તેણે એમ પણ કહ્યું કે ખીજને હું ખાયા એવું કોઈ કામ આપણે ન કરવું જોઈએ. પછી તે જ દિવસે બપોરે એન અને દૂ અમારા પાછળના દાદર પર વાતો કરવા બેઠા તેમાં અમે નક્કી કર્યું કે આપણે હવેથી ખીજ માણસો ખુશ થાય તેવું કંઈક કામ કરવું.

પણ આમાં મુશ્કેલી એ હતી કે કોઈને ખુશ કરવા માટે શું કરવું એની ગતાગમ અમને નહોતી અમે એગદાથી શરૂઆત કરવાનું નક્કી કર્યું તેથી અમે ગોડામાં ગયા ને ફરસ પર પોતું કરતી હતી ‘હમણા ભીનું છે, પગલા ન કરશો,’ તેણે ઉતાવળથી કહ્યું

‘એગદા,’ મેં કહ્યું, ‘તું મને કહે અમે તને ખુશ કરી રીતે કરી શકીએ?’

‘હમ્મ, હું જ્યારે પોતું કરતી હોઉં ત્યારે તમે જો રમોડાની બહાર રહો તો મને ઘણી ખુશી થશે,’ એગદાએ કહ્યું.

અમે તો બહાર નીકળી ગયા આવી રીતે કોઈને ખુશ કરવાની કંઈ મળત ન આવે. એ તો ઠીક, મને લાગે છે કે મિસ જ્હોન્સનને આવું કંઈ અભિપ્રેત નહિ હોય

મમ્મી ફળગાડના બગીચામાં સફળ ન તોડી ગઈ હતી હું ત્યાં ગઈ અને કહ્યું, ‘મમ્મી, તું કહે, અમે તને ખુશ કરી રીતે કરી શકીએ?’

‘હું તો ખૂબ ખુશ છું’ મમ્મીએ કહ્યું. ‘એ તો વધુ ખગા પછા
હું એમ ક’ઈ ઘોડી માની જઉં. મેં કહ્યું ‘એવું તો ક’ઈક હશે ને જેથી
તને વધુ ખુશ કરી શકાય?’

‘તું મારી નાનકડી દીકરી બની રહે એ સિવાય ખીજું ક’ઈ તારે
ક’વાની જરૂર નથી,’ મમ્મીએ કહ્યું

એ પછી હું એન પાસે ગઈ. મેં એનને કહ્યું કે મિમ જ્હોન્સનને
ક’ઈ ખબર લાગતી નથી કે કોઈને ખુશ કરવા એ કેટલી અવરો વાત છે

‘એમ કરીએ આપણે દાદાને ખુશ કરવાનો પ્રયત્ન કરી નેઈએ,’
એને મૂંઝવું

અમે દાદા પાસે ગયા

‘વાહ, માગ નાનકડા લાઈગ ઘો મને મળવા આવતા લાગે છે ।
તમે મને મળવા આવો એટલે હું ખૂબ ગાજ થાકી,’ દાદાએ ક’યું

કેરી શરમજનક વાત । હજી તો અમે માડ બારણામા પ્રવેશીએ
છીએ ત્યાં તો દાદા ગાજ થઈ ગયા । પછી તો અમારે ક’ઈ કરવાનું
બાકી રહ્યું જ નહિ

‘દાદા, એમ ન ક’હો કે હું ખુશ છું અમે તો તમે ખુશ થાઓ એવું
ક’ઈક કરવા માગીએ છીએ. અમે તમને ખુશ કરી શકીએ ને માટે
તમે ક’ઈક ક’હો. અમારી નિશાળના મિસ જ્હોન્સન પણ અમને
ગિખામણ આપે છે કે તમારે ખીજા લોકો ખુશ થાય એવું ક’ઈક કરવું
નેઈએ’ એને કહ્યું

‘એમ ક’રો, તમે મને છાપું વાચી સલખાવો એનાથી મને વણી
ખુશી થશે,’ દાદાએ જવાબ આપ્યો

‘એ તો કીક, એ તો અમે વણી વાગ કરીએ છીએ એમા ક’ઈ

ઓચિતી એન ખોલી બિડી, 'દાદા, તમે તમારો ઓરડો લાગ્યે જ છોડો છો અમે તમને ફરવા લઈ જઈએ તો તમે રાજ થાવ કે નહિ?'

દાદાને જો કે આ મૂચન બહુ ગમ્યુ હોય એમ લાગ્યુ નહિ. તો પણ એ અમારી સાથે આવવા તૈયાર થયા.

એક તરફ એન અને બીજી બાજુ હુ દાદા સાથે વાનો કરતા કરતા બુલરબાયની લાગોળે ફરતા હતા.

એટલામા ભેરથી પવન ફકાના લાગ્યો થોડો વરસાદ પણ શરૂ થયો. અમને એની બિલકુલ પરવા નહોતી કારણ કે અમારે તો દાદાને દ્રાઈ પણ ભોગે સુખી કરવા હતા.

અમે આગળ ચાલતા હતા ત્યાં દાદા કહે 'આપણે ખૂબ ફર્યા, નહિ? હવે તો મારો મૂવાનો સમય થયો હશે.'

અમે દાદાને પાછા ઓરડામા મૂકી આન્યા કપડા બદલીને એ તો પડ્યા મીઠા પથારીમા હજી તો પૂરી રાત પણુ નહેતી પડી એને દાદાના કપડાની ગડી વાળી તે ચાકી ગયેન જણાતા હતા.

અમે બહાર નીડળીએ એ પહેલા એને પૂછ્યુ, 'દાદા, આજે આખા દિવસમા તમને કંઈ બાગત સારી લાગી?'

અમને હવુ કે દાદા એમ કહેવાના કે ફરવાની ખૂબ મજા આવી. પણુ દાદાએ કહ્યુ, 'આજે આખા દિવસમા મજાની વાત હોય તો -વારુ, એ મારી હુકાળી પથારીમા આરામથી પડવાનુ ખરેખર હુ ધણે થાકી ગયો છુ.'

પછી તો એનને અને મારે ગૃહકાર્ય કરવાનુ હતુ તેથી બીજા લોકોને ખુશ કરવાનો સમય રહ્યો નહોતો. બીજા દિવસે પણુ લોકોને ખુશ કરી રાત કરી શકાય તેની અમને ખબર નહોતી તેથી અમે આ મારામા મિસ જોઈ-સનને પૂછવાનુ નક્કી કર્યુ.

મિસ જહોન્સને અમને જણાવ્યું કે આ માટે ઘણી વખત તો નજીવા કાર્યની જ જરૂર હોય છે. તમે કોઈ માદા કે એક્સવાયા માણસ માટે સુદૂર ગીત ગાઈ શકો અથવા તો તમે કોઈને એવા ફૂલ આપી શકો જે તેણે ક્યારે મેળવ્યા ન હોય કોઈ શરમાળ અને આત્મશ્રદ્ધા ગુમાવી બેઠેલ માણસ પાસે બે ઘડી વાત કરીએ તો પણ એ રાજ થાય

મે અને એને ફરી પ્રયત્ન કરવાનું નક્કી કર્યું. એ દિવસે બપોરે મે એગદાને મરમી સાથે વાત કરતી જોઈ. એ મરમીને એનગ્રિડની બિમારી વિષે કરી રહી હતી. તે ઝાડીના છેડે એક નાનકડા ધરમા રહે છે હું તો મીની એન પાસે દોડી ગઈ અને કહ્યું, ‘આપણે કેવા નસીબદાર’. એનગ્રિડ બિમાર છે. ચાલ, આપણે ત્યાં જઈએ અને તેના માટે ગાઈએ’

એનગ્રિડ અમને જોઈને રાજ થઈ હોય એમ લાગ્યું. પણ કદાચ તેને નવાઈ લાગી કે હમેશની જેમ આ વખતે અમારી સાથે ટોપલી કેમ નથી. કેમકે અમે જ્યારે તેને મળવા જઈએ ત્યારે કોઈક ને કોઈક વસ્તુ તેના માટે લઈ જઈએ.

‘અમે તારા માટે ગાઈએ?’ મે પૂછ્યું. ‘ગાવાનું?’ આશ્ચર્યચકિત થયેલ એનગ્રિડે પૂછ્યું, ‘શા માટે?’

‘તને રાજ કરવા માટે,’ એને કહ્યું

‘ઠીક, ગાઓ’ એનગ્રિડે સમતિ આપી.

અમે ‘ઓહ, સુરનાહ’ ગીતથી ગાવાનું શરૂ કર્યું. ત્યાર પછી અમે ‘ધ ફાર્મર ઈન ધ ડેલ’ ની કડીઓ પણ ગાઈ.

એનગ્રિડ એથી બહુ રાજ થઈ હોય એમ લાગ્યું નહિ. તથા અમે ‘લિટલ મિસ મફ્ટ’ અને ‘ધ ઓલ્ડ વુમન ફ્રોમ લિન્ડ ઈન એ

થ' તથા 'મેરી હેડ એ લિટલ લેમ' જેવા બીજા ક્રેડલાય ગીતો ગાયા.
પરંતુ એનગ્રિડ જરા પણ આનંદિત થઈ હોય એમ લાગ્યું નહિ.

અમારો અવાજ ઘોઘરો થવા લાગ્યો હતો. તો પણ અમે જ્યાં
સુધી તેને ગળ ન કરીએ ત્યાં સુધી અટકવાના નહોતા.
અમે હજી તો લિટલ બો-પીપ શરૂ કરીએ એ પહેલાં તો
એનગ્રિડ પથારીમાંથી બહાર ફૂટી પડીને બોલી, 'તમે જ્યાં સુધી ઈચ્છો
ત્યાં સુધી તમે અહીં રહીને ગાઈ શકો છો, પણ હું તો થોડી વાર
માટે બહાર ફરવા જઈશ'

મે અને એને ત્યાં વધુ સમય રોકાવાનું ઉચિત ન માન્યું
તથા અમે એનગ્રિડને શુલેન્ડા પાડવી ત્યાંથી વિદાય લીધી.
'એમ કરીએ, આપણે કોઈને એવા ફૂલ આપીએ કે જેણે તે
ક્યાંય મેળવ્યા ન હોય,' એને મૂચવ્યું.

અમે આનો વિચાર કરતા હતા ત્યાં અમે ઓસ્કારને જોયો એ
ખેડૂત હતો એ તીરણુ રાખવાના કોઠામાં જઈ રહ્યો હતો. અમે
તેની પાછળ દોડ્યા અને કહ્યું, 'ઓસ્કાર, તને કેઈએ ફૂલ આપેલા કે'

'મારે એ બાબત વિચારવી જ ન જોઈએ હું હજી કંઈ મરી
નથી ગયો તમને શું લાગે છે?' ઓસ્કારે પૂછ્યું

કેવું કું ખદા એને તો એમ જ હશે કે માણસ મરી જાય ત્યાં
જ ફૂલ અર્પણ કરવામાં આવે એને, મારી સામે મૂચડ રીતે જોયું
કારણ કે અમને એવો માણસ મળી ગયો કે જેણે ક્યારેય ફૂલ મેળવ્યા
નથી ત્યાંથી અમે સીધા ઉત્તરમાં આવેલ ખેતરના ચરિયાણુમાં દોડ્યા,
નાની ઝાડીમાંથી ફૂલ ચૂંટ્યા, અને કોઠામાં લાવ્યા. ઓસ્કાર પેડાવાળો
હાથગાડી ખેંચતો હતો. તેમાં જાણિયું ખાતર ભરીને એ કોઠાની
પાછળના ઢગલામાં નાખવા જતો હતો

‘ઓસ્કાર, અમે તારા માટે ફક્તો ગજરો લાવ્યા છીએ.’ અમે તેને ફક્તો ગજરો આપતા કહ્યું

ઓસ્કારને પહેલા થયું કે અમે તેની મજ્જરી કરીએ છીએ ને અમે તેને એ લેવા માટે દયાળુ કયું ન હોત તો કદાચ એણે એ ન લીધો હોત થોડી વાર પછી હું અને એન, પાજરામાથી બહાર નીકળી ગયેલ સસલાને પકડવા માટે તેની પાછળ દોડતા દોડતા ખાતગના ઢગલા પાસે આવ્યા ત્યાં, એને ઓસ્કારને ભેટ આપેન ફક્તો ગજરો પડેલ હતો !

‘મને લાગે છે કે મિસ જ્હોન્સન ખોટા છે,’ એને કહ્યું અમે બંનેએ લોકોને ખુશ કરવાના પ્રયાસો બધ કરવાનું નકકી કયું

પણ બપોર પછી થોડી વારે હું અને એન રમોડામા ગયા. ત્યાં અમે એક માણસને ખેડેલો જોયો. તેનું નામ સ્વીન્સન હતું. તે સ્ટબી પોઈન્ટ પાસે રહેતો હતો પ્રથમ દૃષ્ટિએ જ માદલો લાગતો હતો તે અમારા પાસેથી એક કુચ્છર ખરીદવા ઇચ્છતો હતો મારો લાઈ પપ્પાને બોલાવવા બેતરે ગયો હતો શ્રી સ્વીન્સન તેની રાહ જોતા રમોડામા બેઠા હતા.

એને તેની સામે જોયું અને પછી મને એક ખૂણામા ધમડીને લઈ ગઈ એણે મને કાનમા કહ્યું, ‘તને આ માણસ શરમળ અને તસ્ત નથી લાગતો? આપણે ફરીથી પ્રયત્ન શા માટે ન કરવો? આપણે મિસ જ્હોન્સનના કહ્યા મુજબ તેની માથે મીઠી મીઠી વાતો કરીએ.’

અમે આનો અમલ કરવાનું નકકી કયું સામાન્ય રીતે તો એન અને હું વાતોના તડાગ મારવામા પાછા ન પડીએ, પણ અમારે તો શ્રી સ્વીન્સન સાથે મીઠી વાતો કરવાની હતી અને વળી પાછું એ

ગાજી થાય એમ કરવાનું હતું પરંતુ તેની સાથે શું વાત કરવી એ અગે અમે એક પણ શબ્દ વિચારી શક્યા નહિ.

આખરે બહુ વિચાર્યા પછી મેં કહ્યું, 'આજે અદ્ભુત દિવસ લાગે છે, નહિ ?'

શ્રી સ્વીન્સને કોઈ જવાબ ન આપ્યો. તેથી મેં તેથી સાથે બોલવા ફરી પ્રયાસ કર્યો.

'આજે સુદર દિવસ છે, નહિ ?'

'હા, ' શ્રી સ્વીન્સને કહ્યું.

મેં એન સાથે જોયું. મને હતું કે એન આમા કંઈ થોડી મદદ કરે.

એને કહ્યું, 'આવતી કાલ પણ સુદર જ હશે.'

'હા, શ્રી સ્વીન્સને ફરીથી કહ્યું,

ત્યાં તો પપ્પા આગણામત પ્રવેશના દેખાના શ્રી સ્વીન્સને પપ્પાને મળવા માટે જોતાં યથા હજુ એ આગણામાથી પૂરા બહાર નીકળે એ પહેલાં એણે માવું પાછળ ફેરવ્યું અને દાતિયા કરીને પૂછ્યું, 'અને ગઈ કાલના દિવસ પહેલાના દિવસે વાનાવરણ કેવું હતું ?'

'ગમે એમ, આપણે તેને થોડોવણો પણ ખુશ કર્યો છે,' એને પાછળથી કહ્યું.

'કદાચ,' મેં જવાબ વાળ્યો 'પણ હવે હું વધુ માણુમેને ખુશ કરવા નથી માગતી.'

પણ એટલેથી અમે ન અટક્યા. ખીજા દિવસે મિસ જહોન્સને અમને કહ્યું કે અમારા વર્ગની માર્થા નામની છોકરી ઘણા સમયથી

આવતી નહોતી તે ઘણી જ બિમાર છે, અને મહિનાઓથી પથારીવશ છે

એ ગત્રે, સૂતા પહેલાં મેં માર્થા વિષે વિચાર્યું. આખરે મેં તેને મારી પ્રિય ટીંગલી-બેલા-આપી દેવાનું નક્કી કર્યું. હું બેસીતી હતી કે ગર્ભજ બિચારી માર્થા પાસે એક પણ રમકડું નહોતું.

સવારે મેં એનને કહ્યું કે હું માર્થાને માગે ટીંગલી આપીશ. એને પોતાની સુદર મજ્જની વાર્તાની ચોપડી આપવું નક્કી કર્યું. શાળા છૂટ્યા પછી અમે માર્થાને ઘરે ગયા. તે પથારીમાં સૂતી હતી તે ઘણી ફિક્કડી લાગતી હતી મેં બેલા અને વાર્તાની ચોપડીને તેના ઓશિકાની બાજુમાં મૂકી કે માર્થા એટલી બધી રાજ થઈ કે મેં ક્યારેય ડોઈને એટલા આનંદિત જોયા નથી મેં તેને કહ્યું કે આ બેડ વસ્તુ તારા માટે છે. ઓહ લગવાન, એ કેટલી બધી રાજ થઈ! તેણે બેલા અને વાર્તાની ચોપડીને છાતીસરસી આપી. તે હસ્યા કરી, હસ્યા જ કરી તેણે એની મજ્જાને બેલાની અને પોતાને મળેલી ભેટ બતાવી.

બ્યારે અમે તેના ઘરની બહાર આવ્યા ત્યારે મેં એનને કહ્યું, 'કેવી મજ્જની વાત, આપણે ડોઈને ખુશ કરી શક્યા છીએ તેના માટે આપણે બહુ પ્રયત્ન પણ કરવો પડ્યો નથી'

એન આશ્ચર્યચકિત થઈ ગઈ હતી એ બોલી, 'તું માયું કે આપણે ડોઈને રાજ કરી શક્યા છીએ' પછી તેણે કહ્યું, 'સારું કે આપણે માર્થા માટે ગાવાનું શરૂ ન કર્યું' અને લાગે છે કે [મેં ટીંગલીઓ અને વાર્તાની ચોપડીઓથી વધુ આનંદ અનુભવે

વિદાયવેળાએ

□ લે હેત્રી ખ્યોલ

□ અનુ. વિજય શાસ્ત્રી

જર્મન વાર્તા

તમે એકબીજાને 'આવજો' કહી દીધું હોય, છતાં ગાડી ઊપડી ન હોવાને કારણે છૂટા ન પડ્યા હો. ત્યારે જે ઉદાસી અને ગમગીનીના ભાવ અનુભવો એવી મનોદશામાં અમે હતા સ્ટેશન બીજા સ્ટેશનનાં જેવું જ કમાનદાર જન, ધુમ્મસસર્પા પ્રકાશ, મુસાફરો અને ડબ્બાઓના ઘોઘાટથી ભરેલું, ગદ્ગદું હતું.

ગાર્લોટ લાખી કોરીડોરની બારી પાસે ઊભી હતી પાછળથી આવતાજતા મુસાફરોના હડદોલા અને ધકકા ખાતી, તેમની પર શાપ વરસાવતી તે ઊભી હતી પણ અમારી આ છેલ્લી કીમતી ક્ષણોમાં અમને ભરચક ગિરદીવાળા ડબ્બામાં માત્ર રૂમાલ ફરકાવી વિદાય આપવા-લેવા કરતા કશાક વધુની તીવ્ર જરૂર હતી.

'તે ઘણું સારું ક્યું' મે ત્રીજી વાર કહ્યું 'તે ખરેખર સારું ક્યું' કે તે આ સ્ટેશને મળવાનું રાખ્યું.'

'ગાડા જેવી વાત ન કર જો આપણા પરિચયને કેટલા વર્ષો થયા ? પદ્મ વર્ષ'

એ ખરું. આપણને અત્યારે ત્રીસ થયા, હજી .જો કે તારે
આમ તકલીફ લેવી જરૂરી નહોતી.’

‘બસ કર હવે. હા. આપણને ત્રીસ થયા આપણી ઉમર
રશિયનકાલિ જેવડી થઈ.’

‘ગદકી અને ભૂખમરા જેવડી જ’

‘તેનાથી ઘોડીકે ઓછી.’

‘તારી વાત સાચી છે આપણે ભય કર રીતે નાદાન છીએ’

તે હસી

‘તે કંઈ કહ્યું ?’ તેણે ભાગી પડતા અગાળે, પાછળથી આવતી
એક ભારેખમ મૂટકેસનો ધકકો ખાતા, પૂછ્યું.

‘ના એ તો મારો ખગ હતો’

‘તારે એનો કંઈ ઉપાય કરવો નેઈએ’

‘ખરી વાત મારે એનું કંથુ કરવું જ પડશે. એ સાલો બહુ
વાતો કરે છે.’

‘તું આટલો બધો વખત ઊભો રહી શકે છે?’

‘હા’ અને ખરેખર તો હું એને એમ કહેવા માગતો હતો
કે હું એને ચાહું છું મેં એને ચાહી છે પણ મને શબ્દો જડયા નહિ
પર ઘેર્ષમાયે શબ્દો જડયા નહોતા

‘આપણે શી વાત કરતા હતા?’

‘કંઈ નહીં સ્વીડનની, તું ચારે સ્વીડન જવાનો કેમ?’

‘હા, મને જરા શરમાવા જેવું લાગે છે આ બધું આપણા
વનના અગરૂપ બની ગયું છે. આ ગદકી, આ કચગે, આ તારાજી

એનાથી હું શરમ અનુભવું છું મને, મારી ફરજ ચૂકતો હોઈ
એવું લાગે છે.'

'નોનસેન્સ, તારું વતન છે સ્વીડન અને જલદી ત્યાં જવાનો
તો તને ઉત્સાહ હોવો જોઈએ.'

'ક્યારેક ઉત્સાહ આવે છે ત્યાં, પણ તો જાણું છે કે ખોરાક
સરસ, કોઈ જાતનો ત્રાસ નહીં, તારાજ નહીં. એના પત્નીએ એના
લક્ષ્યામણા આવે છે કે નહીં.'

એટલામાં નજીકના 'લેટકોર્મ' પર ટ્રેન છૂટવાની જાહેરાતને
અવાજ સંભળાયો અને માગે જાસ રૂંધાઈ ગયો, પણ એ જાહેરાત અમારી
ગાડીની નહોતી. એ તો ગેટરરકામથી બાસિલ જતી ટ્રેનને માટે હતી
અને મેં શાર્લોટના નાનકડા નાજુક મુખ પર દૃષ્ટિ ઠેરવી મેં ત્યાં
સાણુ અને ડોકીની વાસ અનુભવી અને હું અત્યંત દુઃખી બની ગયો.

એક ક્ષણે તો આવજો આવેશ માગમા દોડી વળ્યો કે એની
નાનકડી કાયાને બહાર ખેંચી કાઢું ને અહીંજ રાખી દઉં કેમ કે
એ મારી હતી મેં એને યાદી હતી

'શું થયું?'

'કંઈ નહીં' મેં કહ્યું 'તને સ્વીડન જતાં જોઈ આનંદ થાય છે'

'હું ખુશ જ છું એની કાર્યશક્તિ અદ્ભુત છે પણ શું માને
છે? રશિયામાં વરસો સુધી તે કેદી તરીકે રહ્યો હતો. પછી પેલા
ગેમાયકે ભાગી છૂટવાના સાહસ દ્વારા ભાગી છૂટ્યો અને હવે સ્વીડનમાં
સ્થિર થઈ રહેલો ઉપર પ્રવચનો આપે છે'

'અદ્ભુત, ખરેખર.'

'તારે પણ હવે કોઈ કામમાં ભેડાઈ જવું જોઈએ. છેવટે કંઈ
કંઈ નહીં તો એકાદ કિત્રી તો લઈ જ લેવી જોઈએ.'

‘તું તારા પગ નેડે વાત કહે છે ?’

‘હા.’

‘એ શું કહે છે ?’

‘સાલળ.’

અમે તદન મૂંઝા થઈ ઊભા એકબીજાની આંખોમા નેહું,
હસ્યા અને એક પણ શબ્દની મદદ વગર અમે એકમેકને કહ્યું.

તે મારા તરફ હસી ‘તું સમજ્યો ? હવે બધું ખરાબર છે ને ?’

‘હા હા’

‘સાથે જ ?’

‘હા હા.’

‘જો’ તે ધીમેથી ખોની ‘સાથે હોવું, સાથે રહેવું એ જ કંઈ
અગત્યનું નથી ખરી વસ્તુ કંઈ સાથે રહેવામા નથી આવી જતી,
કેમ ખરું ને ?’

ટ્રેનના ઊપડવાની જાહેરાતનો અવાજ હવે ખરાબર મારા માથા
પર જ સંભળાયો. સત્તાપૂર્ણ, જુદો અને મે તરફડાટ અનુભવ્યો.
કમાનદાર હતમાથી જાણે કોઈ ભૂખરો, બિનગત ચાખૂક વીજાનો
ને વાગતો હોય એવી પીડા ઊપડી.

‘આવજો’

‘આવજો.’

એક ધીમા આયકા ટ્રેન સાથે ખસવા લાગી. પ્લેટફોર્મની વિશાળ
હતની નીચે ફેલાયેલા અધકારમા તે સરકવા લાગી □

૨૭ સપ્ટેમ્બર, ’૭૫ [Heinrich Boll-કૃત ‘Parting’ નો અનુવાદ]

આપણાં હર્ષો

□ આમપ્રકાશ ભટનાગર
અનુસર્જન નૈમિષ મિત્ર

આશાઓ આપણી
હતાશા નામક રોગ સામે મધુર ઔષધ—

આપણા સ્વપ્ને
મારી હઠાવે વાસ્તવિકતા નામક ભયંકર રોગને—

સૌથી ખતરનાક ખીમારી—સત્ય—થી બચવા
આપણે સૌ આઘાજ લાગીએ—

જીવન નામે હઠીલી માદગી સામે
અસરકારક પ્રતિકાર—
કલા !

નૈમિષ મિત્ર

NOT TO DIE OF LIFE

We hope
Not to die of frustrations,
Dream
Not to die of realities;
To die of truth
We have no heart,
In order not to die of life
We have art.

— O. P. Bhatnagar

જૂન ૧૯૭૭ પ્રસ્તુત અગ્રેજી કાવ્યનો શબ્દશ અનુવાદ મારા હાથે ચઢ્યો એ અનુવાદનો આરભ આવો હતો—

આપણે આશા રાખીએ
કે જેથી હતાશાથી ના મરીએ .

મને થયું કે માત્ર શબ્દશ અનુવાદ કરવો એટલે પ્રાણુતત્ત્વ વગરનું યોગિયું રજૂ કરવું કાવ્યાનુવાદની પ્રક્રિયામાં જે તે ભાષાનાં *intention* મહત્ત્વ એક અસ્ફૂટિમાથી બીજામાથી પ્રવેશવાના પ્રશ્ન નેટલું જ હોય છે.

ધણી વાર કવિએ પોતે જ તેના કાવ્યમાં ક્યાંક મૂકેલા બારણા વાટે પ્રવેશીને આપણે કવિના જગત અને દર્શનને પામી શકીએ છીએ. મારા હાથમાં આવી પડેલા અનુવાદ વાંચી મને થયું કે અનુવાદક મૂળ અગ્રેજી કાવ્યકરતી પ્રદેક્ષિણા જ માત્ર કરી શકેલા—કાવ્યમાં રહેલું બારણું તેમને જડયું ન હતું આધુનિક સ્થાપત્યવાળા મકાનોની બાબતમાં બને છે તેમ કેટલીક વાર કાવ્યનું દ્વાર શોધવામાં પણ પ્રયત્ન કરવો પડે છે

આપણાં દર્દી

□ એમપ્રકાશ ભટનાગર
અનુસર્જન નૈમિષ મિત્ર

આશાએ આપણી
હતાશા નામક રોગ સામે મધુર ઔષધ—

આપણા સ્વપ્ને
મારી હઠાવે વાસ્તવિકતા નામક ભયંકર રોગને—

સૌથી ખતરનાક ખીમારી—સત્ય—થી બચવા
આપણે સૌ આઘા જ લાગીએ—

જીવન નામે હઠીલી માદગી સામે
અસરકારક પ્રતિકાર—
કલા !

નૈમિષ મિત્ર

NOT TO DIE OF LIFE

We hope
Not to die of frustrations,
Dream
Not to die of realities,
To die of truth
We have no heart;
In order not to die of life
We have art.

— O. P. Bhatnagar

જૂન ૧૯૭૭. પ્રસ્તુત અગ્રેજી કાવ્યનો શબ્દશ. અનુવાદ મારા હાથે ચઢ્યો એ અનુવાદનો આરભ આવો હતો—

આપણે આશા રાખીએ
કે જેથી હતાશાથી ના મરીએ.

મને થયું કે માત્ર શબ્દશ અનુવાદ કરવો એટલે પ્રાણુતત્ત્વ વગરનું ખોળિયું રજૂ કરવું. કાવ્યાનુવાદની પ્રક્રિયામાં જે તે ભાષાનાં idiomનું મહત્ત્વ એક અસ્ફૂટિમાથી ખીજીમાથી પ્રવેશવાનાં પ્રશ્ન જેટલું જ હોય છે.

ધણી વાર કવિએ પોતે જ તેના કાવ્યમાં ક્યાંક મૂકેલા ખારણાં વાટે પ્રવેશીને આપણે કવિના જગત અને દર્શનને પામી શકીએ છીએ મારા હાથમાં આવી પડેલો અનુવાદ વાંચી મને થયું કે અનુવાદક મૂળ અગ્રેજી કાવ્યક્રરતી પ્રદેક્ષિણા જ માત્ર કરી શકેલા—કાવ્યમાં રહેલું ખારણું તેમને જડયું ન હતું આધુનિક સ્થાપત્યવાળા મકાનોની બાબતમાં અને છે તેમ કેટલીક વાર કાવ્યનું દ્વારા શોધવામાં પણ પ્રયત્ન કરવો પડે છે

શ્રી ઝોમ પ્રકાશ ભટનાગરના અત્યંત સરળ જણાતા ટ્યુકડા કાવ્યના હૃદય સુધી પહોંચવાનો માર્ગ non-content શબ્દ “of” થી શરૂ થાય છે. અંગ્રેજી ભાષાના idiom થી સુપરિચિત વાચકને તરત જ ખ્યાલ આવી જશે કે “to die of” અને “to die from” વચ્ચે ખાસ અર્થભેદ રહેલો છે. જ્યારે કોઈ રોગથી થતા મૃત્યુનું સૂચન હોય ત્યારે “to die of”, અને અકસ્માત કે એવા કોઈ કારણે થતા મૃત્યુ માટે “to die from”નો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

ક્રિયાપદ “to die” ને નામયોગી અવ્યય “of” સાથે રૂઢિગત અર્થમાં પ્રયોજીને શ્રી ભટનાગરે તેના કાવ્યમાં ચાર સમીકરણો રચ્યા છે. “હતાશા” અને “વાસ્તવિકતા”ની રોગ જેવી મારકશક્તિનો તેા આપણે સહુ કોઈને ખ્યાલ હોય જ પરંતુ “સત્ય”ની રોગ સાથે થયેલ સરખામણીથી પ્રસ્તુત કાવ્યમાં એક વકોહિતમય વળાંક સંધાયો છે. આજે સર્વવ્યાપી બનેલા સાસ્કૃતિક મૂલ્યોના હાસ સામે શ્રી ભટનાગર તેના એક અન્ય કાવ્ય—THE TRAGIC HERO—માં કંઈક આવો જ વકોહિતમય કટાક્ષ કરે છે—“A lover of values these days/Is a diseased man/Put away in an isolation ward .” સત્યના ઉપાસકો આજે ‘આઈસોલેશન વોર્ડ’માં જ જોવા મળે! સત્ય જેની ખતરનાક ખીમારીથી આપણે નેટલા દૂર રહીએ તેટલું વધુ સારું ! અને છેવટે, ખુદ “જીવન” સુધ્ધા એક હડીલી માદગી છે—જીવનાર માનવીને યુદ્ધો, પ્લેગ જેવા ગેગચાળા, પૂછોનારતો, દુષ્કાળ, અન્યાય અને સરખામણીયારશાહી જેવા કેટકેટલા દૂરિતોની સામે ઝઘૂમનું પડે છે— એવી વકોહિત કાવ્યમાં ઉમેરાય છે.

આ અકમા અન્યત્ર છપાયેલ મારું ગુ રાત્રી અનુસર્જન મૂળ કૃતિની સરખામણીમાં ફિક્કુ અને શબ્દાગ્રુ જણાશે. પરંતુ આ રસાસ્વાદનો હેતુ મૂળ કૃતિની આગવી લાક્ષણિકતાઓ પ્રત્યે ઇશારો કરી,

ની કૃતિઓના અનુવાદ-અનુમર્જનની પ્રક્રિયામાં રહેલી મર્યાદાઓ સૂચવવાનો પણ છે.

પ્રસ્તુત કાવ્યમાં પ્રયોજાયેલા મહાકરણોની કૌશલપૂર્ણ ગૂંથાન એક પ્રકારની બિધ્વગામી ગતિશીલતા (tempo અને crescendo) મળે છે. માનવજીવનની મમસ્યાઓનું નર્થુ આલેખન કરવામાં કવિને રમ નથી. રોગગ્રસ્ત ગણી શકાય તેવી તમામ પરિસ્થિતિઓના પ્રતિકાર માટે કતા-જીવનપ્રવૃત્તિ રોગ મૃત્યુથી ખચવા સારું કતા-આવું positive વલણ દાખવી, શ્રી ભટનાગર તેના કાવ્યનું અમરકાન્ડ મમાપન (rounding off) સાધી શક્યા છે. વિમ્બાલિતાઓથી ભગ્ન જીવનમાં અવાદિના તેમ જ સાથ અને મહકારથી મધાયેલ અર્થપૂર્ણ કાર્ય શક્ય છે તેનું કવિનું આગાવાદી દૃષ્ટિબિંદુ મૂળ કૃતિના અતમા અનાયામે રચાયેલ heart અને artના પ્રાસમાં ગર્ભિત હોય તેમ અનુભવી શકાય છે.

આજે સર્વવ્યાપી જણાતા રોગ સાહિત્યિક અને આસ્કૃતિક શૂન્ય વાદ-સામે પડકાર કે કતા આ કાવ્યનું શિષ્ય-વિધાન (structure) અને પેન (texture) ખામ ધ્યાન ખાતે તેવા છે. બર્સો (Bergson) દ્વારા કરાયેલ rolling snowballની expansivenessનું સૂચન આ કાવ્યમાં ક્રમિક રીતે સધાતા અર્થવ્યાપની બાળતમાં ઘણું સુસંગત લાગે છે. “To die of”ના અર્થહીન જણાતા પુનરાવર્તનોની માથે અનુક્રમે “હતાશા”, “વાસ્તવિકતા”, “સત્ય” અને “જીવન” વિશેના નિર્વેધાત્મક સૂચનો કરતા વિધાનો જોડીને શ્રી ભટનાગરે કાવ્યના અતમા તેા અર્થધનતાના વ્યાપને તેમ જ હકારાત્મક વલણને જ સૌથી વિશેષ મહત્ત્વ આપ્યું છે.

વિષય અને પ્રસ્તુતીકરણની બાળતમાં સ્પર્શી બધ તેવું આ કાવ્ય છે એમ કહેવામાં અતિશયોકિત નહીં ગણાય. □

બકુલ ટેલર

તત્રીશ્રી 'કકાવડી'

સાટે 'હલના 'પરખ'મા પ્રકાશિત મણિલાલ હ પટેલના 'ગઝલના મિનજની આસ્વાદ ઝલક' લેખે પત્ર લખવા પ્રેર્યો છે. આપણા સુષુ અને પપલગારા વિવેચનની પરપરામાથી ઊતરી આવેલા એ લખાણની શૈલી, ભાષા અને હેતુ વિશે હું લખાશ. અને એ સદર્ભે જે કાઈ ઊધાતુ આવશે એ સ્પષ્ટ કરતો જઈશ.

શીર્ષક વાચ્યતા જ પહેલી છાપ એ પરે છે કે એના લેખક પોતાના ભાગે આવેલી ગમ્ભીર જવાબદારી ટાળવા ઇચ્છે છે આખા લેખમા ગઝલના મિનજની આસ્વાદ ઝલક કરતા, કૃતિ કરતાયે વધુ કર્તાને ભારપૂર્વક સ્વીકારતા અને મિત્રશત્રુને સ્થાપતા ઉદાપતા જતા એમના મિનજની ઝલક જેવા મળે છે આ જ કારણે આખા લેખમા કયાય ભાષાઅભિવ્યક્તિમા એકવાક્યતા જગવાઈ નથી. વિવેચનનુ તાટસ્થ્ય ખોદીને તેઓ વારંવારે સ્વર બદલે છે થોડા વાક્યો લઈ તેનો નિર્દેશ કરવા ધાર્યો છે

પહેલા ફકરામા તેઓ છેલ્લા દાયકાની સમગ્ર ગઝલપ્રવૃત્તિની ઊભડક નોંધ લેતા અઘડતા વિધનો કરે છે, જેવા કે 'આ કાવ્ય-સ્વરૂપને નવાજૂના ઘણા કવિઓએ ત્રિપુત્ર પ્રમાણુમા અને કઈક વિશેષ ધ્યાનથી ખેડ્યુ છે. ગઝલનુ 'ઉત્પાદન' 'જથ્થાબધ' લાગે એવુ છે છતાં ગઝલો સત્ત્વવાળી નથી જ લખાઈ એવુ નથી' આ વાક્યોમા મે નિર્દેશો શ્રેણી ગુણો પ્રસ્તુત છે, આ દાયકાની આખી ગઝલપ્રવૃત્તિ વિશે તેઓ તોછડાશપૂર્વક નોંધ લે છે 'ગઝલનુ 'ઉત્પાદન', 'જથ્થાબધ' લાગે

એવું છે' જેવું વિધાન કોઈ અન્ય વિવેચકનું ન હોય અને આ બે
 વાક્યોના ભારને 'હતા ગઝલો સત્ત્વવાળી નથી જ લખાઈ એવું નથી'
 એવું પપ્પગારુ વિધાન ઓછો કરી નાખે છે આવી અવલોકન-
 પદ્ધતિમાં અપ્રતીતિકર વિધાનો કરવાની વધુ છૂટ રહે છે જેનો
 શ્રી પટેલે છુટ્ટે હાથે ઉપયોગ કર્યો છે વચ્ચે વચ્ચે તેઓ વળી હિન્દી
 ગઝલના વિવેચનની વાતે પણ ચડી જાન છે. પણ આવી ડોળાધાતુ
 વિદ્વાતાની અનિવાર્યતા અહીં શી છે તે સમજાવતું નથી તેઓ આગળ
 કહે છે કે 'ત્યાગે ગુજરાતી ગઝલની અને છેવના બે-પાય વર્ષથી ચલા
 માડેલા એના વિવેચનની માતમરતા ધ્યાનપાત્ર છે.' તેઓ આ
 માટે કયા વિવેચનોને નિર્દેશો? આપણે ત્યાં હજુ માત્રાગ વિવેચન જ
 બહુ ઓછા જોવા મળે છે અને તેમાંયે ગઝલનું વિવેચન કહેવાય
 એવું વિવેચન તો નહિવત જ છે આપણા વિવેચકોની મહત્ત્વની
 નબળાઈ એ છે કે તેઓ વાતો તો કરે છે કૃતિનિષ્ઠ વિવેચનની પણ
 કૃતિ કરતા તેના કર્તા પર જ દષ્ટિ ચોટેલી હોય છે કૃતિનિષ્ઠ
 વિવેચનના નિર્દર્શના માટે 'ક કાવટી મા પ્રકટ થયેની અજિત ઠાકોર
 (કિસન મોસાની ગઝલની શુદ્ધ કાવ્યસ્વરૂપ તરીકે ગઝલના
 ઉદાહરણ રૂપે થયેલી ચર્ચા) અને અનિલની અનેક સમીક્ષાઓ આ
 વિષયના વિવેચનો તરીકે નિર્દેશી શકાય શ્રી ટોપીવાળાએ 'એતદ્'માં
 રમેશ પારેખની 'હસ્તાયણ' કૃતિની તપાસ કરી છે ખરી પણ તેના
 ગઝલસ્વરૂપ વિશે અને કાવ્યતત્ત્વ વિશે પણ પૂરી રાકા છે તેઓ
 પ્રસ્તુત કૃતિને કૃતિ જનાવતા પાસાઓ ઉપર ધ્યાન આપવા કળતા વંડુ
 તો પોતે સચચનાવાદી વિવેચન કરી ચલા છે તે તરફ વધુ ધ્યાન ગળે
 છે, જે કારણે તેના અર્થઘટનોમાં હાસ્યાસ્પદતા અને વિતણડા પ્રવેશી
 ગયેલા જણાય છે આ સદ્ભેદે 'ઈર્ષાદિગદ્' (ચિત્ર મોદી)ની પ્રસ્તાવનામાં
 જે કૃતિની ચર્ચા થઈ છે તે જોવી રસપ્રદ થઈ પડશે

આ જ ફકરામાં તેઓ 'ગઝલોના સકલનો અને અપાદનો હવે
 સાહિત્યિક ધોરણે અને વધારે જવાબદારીભરી નિષ્ઠાથી થવા લાગ્યા છે'

એવું નોંધે છે 'નખશિખ' અને 'ગમી તે ગઝલ' આ બંને સંપાદનોમાં જ આ બેઉ વસ્તુ ખૂટે છે આ બંને સંપાદનોની પ્રસ્તાવનામાં જ સાહિત્યિક ધોરણ અને વધારે જગાબદારીઓ નિષ્ઠાની યોગ્ય ભારોભાર વર્તણૂક છે ચાનાડી, ચમરાડી, તોઝાશ અને ગઝલસ્વરૂપ અને તેની પર પગ વિશેનું અજાન આ પ્રસ્તાવનાના દેખીતા ગુણ છે તેઓ 'નખશિખ'ની ગઝલને પ્રયોગશીલ અને કાવ્યતત્ત્વવાળી જીવન ગઝલોને સમૃદ્ધ લેખે છે પણ તેની પ્રતીતિ તેઓ આપી શક્યા નથી પ્રયોગ તેઓ કોને કહે છે? કાવ્યતત્ત્વવાળી જીવન ગઝલો વિશેની શી સમજ છે? આ પછી તેઓ શ્રી ટોપીનાગાની જેમ (જુઓ 'ઈન્ડિઅન લિટરેચર'માં પ્રસિદ્ધ વર્ણનો લેખ) આ સમૃદ્ધને ઐતિહાસિકતા બક્ષવા ગયા છે આમ ભારપૂર્વક કહેવામાવથી સંપાદન ઐતિહાસિક કે નોંધપાત્ર ન બને એના માટે તે જે તે સંપાદન જ પ્રતીતિ જન્માવી આપતી પડે

આ પછીના ત્રીજા ફકરામાં તેઓ સંપાદન વિશેની પોતાની માન્યતાઓ રજૂ કરે છે, અને એ નિમિત્તે તેઓ 'નખશિખ' અને 'ગમી તે ગઝલ'ના સંપાદકોને પડદા પાછળ રહીને સલાહ આપવાની તક ઝડપી લે છે પણ તેઓ પ્રગટપણે કથુબ કહેતા નથી થકા તો એવી જાય છે કે પોતાને સંપાદકોના અકારા ન થવું પડે એ માટે તેમણે આ રીતિ પ્રયાગ છે આ ત્રણ ફકરા થયા છતાં હજી ગઝલના મિત્રની આસ્વાદ્ય અવક તો ક્યાં નેરા મગતી જ નથી !

પછીના ફકરામાં તેઓ નોંધે છે, 'જાહેરનામામાં સંપાદકોએ ગઝલ એ હસ્તક્રિયા નહિ પણ હસ્તકળા છે' એમ કહે છે. અહીં સંપાદકોએ યોગ્યતા હસ્તક્રિયા અને 'હસ્તકળા' એ મર્યાદા વિશે શું માનીશું? મર્જનકલા એ શું હસ્તકળા છે? વળી શ્રી પટેલ નોંધે છે કે 'સમૃદ્ધ જોતા એ મહદને માયુ લાગે છે' અહીં તેઓ 'મહદ-અરો' દ્વારા શું અર્થવાધા કરે છે? મહદ અર્થે એટલે કેટલા અર્થે?

એને તો પગે સકતનોના સાહિત્યિક ધોરણ અને વધારે જવાબદારીભરી નિષ્ઠાનું શુદ્ધ ત્યાર પછીનું વાક્ય તો આ વિધાનથી આવ જ વિરોધમાં જન છે, તેઓ તો કહે છે કે ‘હસ્તઉલ્લોચના અને એનાય કાયા માત્રના નમૂના પણ અહીં સર્વથા ગેરહાજર નથી’ એ પછી તેઓ સપાદકોની સાહિત્યિક રુચિ તરફ પણ ગંદા પ્રગટ કરે છે વળી છેવટે તો તેઓ એક જ વાક્યમાં જાહેરનામાને જળવાન જાહેરનામું કહ્યા બાદ જયાવનામું પણ કહે છે. તો પ્રશ્ન એ છે કે એ જળવાન જાહેરનામું સપાદકોના કયા જળને પ્રગટ કરે છે? ત્યાર પછી પણ તેઓ કૃતિની વાત નથી કરતા પણ કયા કયા કર્તાઓ લેવાયા છે તેની નોંધ કરે છે રાવજી, પ્રિયકાન્ત, સુમાષ, માધવ, દ્વારકેશ, ચંદ્રકાન્ત, વગેરે વિશે મનફાવે એવા વિધાનો કર્યા છે તેઓ કૃતિના ગુણદોષની ચર્ચા કરીને આવા વિધાનો કરી શકે, આખાય લેખ દરમ્યાન તેઓ પોતાના વિધાનો માટે પ્રતીતિ જન્માવી શક્યા નથી ‘સપાદકોએ કૃતીક વાગ હાથે ચડી તે ઝંઝન એવું કર્યાનું લાગે છે’ આ વાક્યમાં વળી સાહિત્યિક ધોરણ અને વધારે નિષ્ઠાનો પ્રશ્ન થવાનો જ. વળી તેઓએ જે યાદી આપી છે એમાં કયાચરિત્રતાત ‘અનિલ’, હેલ્પર ક્રિસ્ટી હિમન મોસા, અજિત હાકાર જેના ઉત્કૃષ્ટ, જળવાન ગઝલકારોના નામ પણ જોવા મળતા નથી જ્યાં શ્રી પટેલના સાહિત્યેનર કાગળોના ભોગ બનેલા જણાય છે તેઓ જો ગમેશ, હેમત, હરીશ વિશે સપાદકોને પૂછી શકે તો પછી તેઓ તો આમ કરી જ કેમ શકે? વળી ‘અનિલ’ જેવા મરીઝ, વાયલની પેદીના મગફળત ગઝલકારને ભૂલી જ કેમ શકાય? મરીઝ, વાયલ અનિલની પેદીના ગઝલકારોની અણસમજભરી વાત કરતા કંઈ શ્રી પટેલે અનિલને અનુલેખેન મારણમની રીતે જે છેલ્લે ઉડાવ્યો છે તેનું કારણ અનિલે થોડા સમય પહેલાં ‘કે કાવટી’માં તેમના ‘કવિતાનું ગિદ્દાણું’ પુસ્તકની નિર્ભાઈ અને વાજબી દીકા કરી હતી તે લાગે છે સપાદકોમાં નિષ્ઠાનો અભાવ ગમાઅણગમા અને રાગદ્વેષની કારિયાદ કરતા

મણેનાલ એ ભૂલી ગયા લાગે છે કે વિવેચક માટે તો એ પ્રાથમિક શરત છે

તેઓએ કૃતિ વિશે જ્યાં સહેજસાજ ચર્ચા છેડી છે ત્યાં પણ ભગવતી વિશે અહોભાવયુક્ત બે વાક્યો લખ્યા છે ને ચિત્ર, આદિત્વ, મનહરની ગઝલો વિશે તે 'જેવા જેવી છે' એવું લખે છે. અરે, જેના કારણે ની ગઝલ ઓળખાવાઈ તે ગઝલોના કૃતિ-કર્તા વિશે આટલું જાણ અને ભગવતીકુમાર શર્મા જેમણે ખીજની છાપ ઝીલી સાવ કૃતક રચના કરી છે તેના વિશે જખમે વાક્યો ! રઘુવીર વિશે તેઓ અહોભાવથી નોંધશે ! (જેઓ ગઝલકાર તરીકે નગણ્ય છે) ત્યાં વળી સખ ઘોને કામે લગાડવાની વૃત્તિ ઢામ કરતી હોય એવો અદેશો જાય છે. આ પછીના લેખના ગેપમાગમા પણ ગઝલના મિત્રજની કોઈ ઝતક જેવા મળતી નથી

આખા લેખમા અને તેની પદ્ધતિમા તટસ્થતા અને સ્વસ્થતા જેવા વિવેચનના ગુણોની ભારોમા ખેટ વર્તાય છે. જાણે વિવેચન વિવેચન માટે નહિ પરંતુ પોતાના ઉપયોગ માટે થતું હોય એવું લાગે છે. ક્રિટીસીઝમ ઇન ફેન્ડશીપના નારા પહેલાં અને પછી પણ આપણા વિવેચકો દ્વારા આ જ પ્રવૃત્તિ ચાલી રહી છે એક વિવેચક જે કાંઈ વિવેચન કરે તેમા પોતાની કૃતિ નામની નોંધ લેવાય અમે પછી તે વિવેચક જે કરે તેમા વળી આ વિવેચકનો પણ આ જ રીતે ઉદ્ધાર થાય સુ જો. ના આટઆટલા પ્રયાસ પછી પણ આપણા નિર્વીર વિવેચકોને કશીય અમર થતી નથી. આખરે આ આખી પ્રવૃત્તિ કેટલા વિવેચકો અને સર્જકોનો ભોગ લઈ ક્યારે અટકશે તે કહેવું મુશ્કેલ છે. □

(અનુસંધાન પાના નં. ૧૬ નું ચાલુ)

જ નેના હેતુ અને કાર્યની લિન્નતા સ્પષ્ટ ભેદ શકાય છે ગણિતમાં પ્રતીક, મૂલ્ય અને અર્થની નિશ્ચિતતા ઊભી કરવા ઉપરાંત અર્થગ્રહણની માર્ગને દેકાવવાનો તરીકો છે કવિતામાં કવિ અસ્પષ્ટતામાંથી સ્પષ્ટ થવા અસ્પષ્ટતાનો લાભો માર્ગ એ રીતે પસંદ કરે છે કે અર્થગ્રહણના સુગમતાને દૂર ઠેલી અર્થગ્રહણનો માર્ગ વિવ્રણાય બીજી રીતે કહીએ તો કાવ્યમાં પ્રતીક અર્થગ્રહણના માર્ગને વિવ્રણાવવાનો તરીકો છે ગણિતનું પ્રયોજન માહિતીને વધુ ને વધુ નક્કર કરી આપવાનું છે, જ્યારે કવિતાનું પ્રયોજન માહિતીને વધુમાં વધુ વિખેરી ઝોગાળી નાખવાનું છે ગણિત દી લાપામાં રહેલી માહિતીની નક્કરતાને કવિ કાઈ ને કાઈ રીતે વિખેરવા માગે છે અને એમ કરવામાં કાવ્ય પાસે પ્રતીક એ હાથવગ્ર સાધન છે એકને એકની અવેજીમાં ગોઠવવાને બદલે એકને એકની અવેજીમાં કવિ એ રીતે ગોઠવે છે કે અર્થએચોની શક્યતા કવિતામાં અનિવાર્યપણે ઊભી થાય કાવ્યપ્રતીક એ અર્થએચની પ્રક્રિયાનું કારણ છે

કવિતામાં પ્રતીકની પ્રવિધિ કવિતા બેટલી જૂની છે ન તો પ્રાચીન ન તો અર્વાચીન, ન તો આધુનિક જિવે પ્રતીક વગર ચાલ્યું છે, કદાચ પ્રતીકયોજનમાં માત્રાત્મક નહિ પરંતુ ક્યારેક ગુણાત્મક લાગે એવો કેર જે આધુનિક કવિતમાં વર્તાય છે એનું કારણ પ્રક્રિયાની ઉત્કટતા કે તીવ્રતા છે. આધુનિક કવિતાએ, પ્રાચીન કે અર્વાચીન કવિતાની અપેક્ષાએ અર્થએચની પ્રક્રિયાને અતિશય તીવ્રતાથી સિદ્ધ કરી છે, જેમકે મીરાની મધ્મકાલીન રચના-

‘દવ તો લાગેલ કે ગરમે કહો ને ઓધવજી
હવે કેમ કરીએ ?’

મા ‘દવ’ અને ‘કે ગર’નું અનુક્રમે ‘ગ્રેમ’ અને ‘હૃદય’માં તરત રૂપાંતર થઈ જઈ શકે છે. ‘દવ’ અને ‘કે ગર’ના પ્રતીકને પ્રક્રિયામાંથી પસાર થવામાં ઝાઝો વિલંબ થતો નથી અને વિલંબના અભાવમાં પ્રક્રિયા વિશેષપણે ઉત્કટ લાગતી નથી. તો અર્વાચીનમાંથી રાબેન્દ્ર શાહની પદિતઓ જુઓ

‘ખખડ થતી ને ખોડ ગાતી’ જતી ડમણી જૂની
વિજન પથને ચીલે ચીલે તમિસ્ર મહોં ધન’

નાયક સાથે ‘ડમણી જૂની’ તુ પ્રતીક સીધુ સડોવાઈ જાય છે ખરું તેમ જતા, ‘ખખડ થતી ને ખોડ ગાતી’ દ્વારા સૂચવાતી ઉલ્લસપક્ષની જીર્ણતા દુર્બળતા, ‘વિજન પથ’ દ્વારા એકી સાથે સકુલ રીતે સૂચવાતી પથની જનશૂન્યતા અને નાયકની સ્વજનશૂન્યતા, ‘ચીલે ચીલે’ મા એક છેડે આગળ વધતી ડમણી અને ‘ચીલે ચીલે’ ભૂતકાળમા પાછળ હટતો નાયક, ‘તમિસ્ર મહોં ધન’ દ્વારા બહારનો તેમ જ ભીતરની અચેતન અર્થચેતન વિસ્મૃતિનો સૂચવાતો અધકાર આ બધાને કારણે, મીરાની કવિતાના મધ્યકાલીન પ્રતીક કૃતા અર્વાચીન પ્રતીક પ્રમાણમા વધુ ક્રિયાશીલ છે પરંતુ અર્વાચીન પ્રતીક કૃતાં પણ અતિશય ક્રિયાવેગી પ્રતીક આધુનિક કવિતાનું છે શુભામ મહોમ્મદ શેખની પ કિત નેઈએ

ગળુને છેડે ખેડેલા બધા ધર

મરેલા છિંટાને કાઢે નાખી ચાલી નીકળ્યા’

‘ગળુ’ ‘ધર’ ‘છિંટ’ ના પ્રતીકોને અર્થખેચની એવી અતિશય તીવ્ર પ્રક્રિયામાથી પસાર કર્યા છે કે અર્વાચીન કવિતા સુધી કવચિત જ નેવા મળેલું ભાષાનું વ્યાકરણ અહીં આધુનિક કવિતામા એકદમ નેખમાયેલું નેઈ શકાય છે’ ધર ચાલી નીકળ્યા છે તેમ ગળુને છેડે ખેડેલાં ધર અને તેમ મરેલા છિંટાને કાઢે નાખીને પાછા- ‘દવ’ અને ‘કુ ગર’ તો ઝટ પ્રેમ અને હૃદયમા ઝલાયેલા, ‘જૂની ડમણી’ને પણ વૃદ્ધ નાયક સાથે નેડતા બહુ વાગ-નહોતી લાગી પરંતુ અહીં ‘રણુ’ ‘ધર’ અને ‘મરેલા છિંટા’ને શેની અવેજમા મૂક્યા છે? એની અર્થે ને તો તરત મળે છે, અને મળે છે તો એક સાથે ઘણી બધી અવેજો. માટે મૂકાયેલા હોય એમ સૂચવાય છે આમ, આધુનિક કવિતામા પ્રતીકયોજના એ અર્થખેચની અતિશય તીવ્રતાનું કારણ છે એ વાત નિશક છે અને એ અતિશય તીવ્રતાની પ્રક્રિયાએ ભાષાને રૂઢિમાથી, સપૂર્ણપણે હલાવવાનું નેખમ વહોલું છે, તે પણ નેઈ શકાય છે

ગોદરેજ

હાલસેલ હીલર

નાણાવટી એન્ડ કું.

કોટસદીલ રોડ, સુરત ટે ન ૩૧૬૧૬	નાનપુરા બજાર સુરત ટે ન ૨૪૮૪૮	સત્તાપીર સામે નવસારી ટે ન ૬૦૯	સ્ટેશનરોડ બીલીમોગ ટે ન ૨૭૨૭
------------------------------------	---------------------------------------	--	-----------------------------------

ગોદરેજ રેફરીજરેટર, સ્ટીલ ફ્રિજર - ટાઇપરાઇટર,
તાળા, નાઇટલેચ વિ વિ

ફ્લોરા ઇલેક્ટ્રીક ઘરઘંડી અને પ્રેસ્ટીજ કુકરના
જથ્થાબંધ હીલર

દરેક જાતનું ફરસાણ તાજું અને સ્વચ્છ
મેળવવા માટેનું સૂરતનું પ્રખ્યાત મથક

જેથી

જેશંકર ધનજીભાઈ લલિયાવાળા

મુખ્ય દુકાન

કોન નં.

શાખા

ચૌટાબજાર, કેળાપીઠ
સૂરત.

૨૯૪૩૫

યમુનાબાગ
ખપાટિયા ચકના
સૂરત.

ઉત્કૃષ્ટ **K HARWARS**

ઇલેક્ટ્રિકલ
એકસેસરીઝ

ટ્રિપલસિકસ
ઇલેક્ટ્રો એન્જિનિયર્સ

લીમડા ચોક, ખરવર રોડી
સૂરત (ભારત)

ગ્રામ વિકાસ અર્થે અંત્યોદય જાળવવા સરકારના બે ગુરુમંત્રો

અભિનવ ગ્રામ િર્માણ

રાજ્યની વાર્ષિક યોજનાની ૭૦
ટકા જેટલી નકમ ગ્રામડાના
મર્ગ જીવિકાર્થ માટે ફાળવીને
અમલમાં મૂકાયા છે આ
કાર્યક્રમે-

- સ કલિત ગ્રામ વિકાસ
- જેતી અને સ લગ્ન કાર્યક્રમો
- મામોઘોગો અને
ગ્રામમાર્ગોનો વિકાસ
- ઝડપી ગ્રામ વીજળીકરણ
- ગ્રામપાલી પૂરવઠા યોજનાઓ
- ગ્રામ આરોગ્ય સેનાઓમાં વૃદ્ધિ
- આવેશિક શિક્ષણનું વિસ્તરણ
- ગ્રામ ગેજગારીમાં વૃદ્ધિ
- વધુ જમીનને સિંચાઈ
- સ્થાનિક વિકાસ કાર્યોને
પ્રોત્સાહન
- પૂરક વ્યવસાય માટે સહાય
- ગ્રામડાને દત્તક લેના પ્રોત્સાહન
- ગ્રામ વિકાસ મ સ્થાઓના
કાર્યક્રમોનું નિરંતરણ
- સરકારેકનાલોશ ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર
તથા માર્કેટીંગ ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચરની
સ્થાપના
- કામના બદલામાં અનાજની
યોજનાનો અમલ

**ગુજરાતના
ગ્રામજનવલમાં
એવનાર્થી ધાબકાર**

“ મનની શક્તિ પરમાણુથીયે અધિક છે ”

ભારતમાં સર્વપ્રથમ

હિપ્નોટીઝમ વિશે વૈજ્ઞાનિક અને પ્રેક્ટીકલ જ્ઞાન આપતું
એક અનોડ મથક એટલે જ

સ્કૂલ ઓફ હિપ્નોટીઝમ

(એક માસનો કોર્સ - ફી રૂા. ૧૦૦/-)

તથા

દક્ષિણ ગુજરાતમાં સર્વપ્રથમ

માનસિક રોગો જેવા કે માથાનો દુખાવો, અનિદ્રા, કુટેવો વગેરેનો
ઉકેલ આપતું એક અનોડ મથક એટલે જ

હિપ્નોટીક સેન્ટર

(સુલાકાત - ફી ત્રણ રૂપિયા)

પ્રોફેસર જરીવાલા

(દેવાઈશેરી, સગરામપુરા-સૂરત)

વાનો સમય બપોરે ૧૨ થી ૩, રાત્રે ૮ થી ૧૦

કુંકાવટી

કિમેન્ચર,
૧૯૭૬

કવિતા

ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા

અનિલ ઠાકોર

જ્ઞાતીમાર હોશિયાર

વિજય શાસ્ત્રી

કિમલ મોઝા

જાનિયદીન બિટસાકિયન

વિવેચન

ડૉ. ગુરેશ હ. જોષી

નિતિસાક્ષ 'અનિલ'

નનલ જોષી

વાર્તા

દુર્ગાજી પિંગાન્દેસો

પ્રમોદકુમાર પટેલ

પત્રચર્યા

અનિલ ઠાકોર

નવોત્તમ પટ્ટાચાર્ય

જયલ ઠોઠાડી

આપ

વ્યાપારી છો ?

ગવર્નમેન્ટ સર્વન્ટ છો ?

મ્યુનિસિપાલિટી/પંચાયતમા છો ?

બિઝનેસ એકઝીક્યુટિવ છો ?

શાળા-મહાશાળામા શિક્ષક છો ?

રાજકીય-સામાજિક સંસ્થાના કાર્યકર છો ?

પત્રકાર છો ?

લાયબ્રેરીઅન છો ?

આપ જીવનની ગતિ સાથે પ્રગતિ કરતા આધુનિક માનની તો છો ને ?
તો

આપ

વ્યાપયંત્ર ટ્રેડર્સનો સંપર્ક સાધો

જ્યાં આપના કામકાજને સુવડ અને સગળ બનાવતા એક્સિસ
ઉપયોગી યંત્રો તથા પ્રસાધનો આપને કાયદાકારક રીતે મળી શકશે.

વ્યાપયંત્ર ટ્રેડર્સ

૩૦, ન્યૂ બ્રહ્મસત્રિય મોસાયટી, કોચરમ્બ આશ્રમ સામે, પાલડી,

અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬

ટે નં. ૭૬૨૫૫

△ પ્રેમ્પ્રોસાર્ધન ડીમ્પલે બોર્ડઝ △ ચિનાર લાયબ્રેરી ટેકર્સ, કૅટલોગ કાર્ડ
કેબિનેટસ તથા અન્ય લાયબ્રેરી ઇક્વિપમેન્ટર્સ △ મેટ્રેસ ઓટોડેડ એન્ગલ્સ
△ હેકોવુડ વુડન ફર્નિચર. △ ઉપા પખા તથા સિઝાર્થ મશીનો △
એસ આઈ એસ રેશનરી આર્ટિકલ્સ △ પી એન્ડ ટી એડ્રેસીંગ
મશીન્સ, △ એવાટ હુલીકેટર્મ △ લેટ્ટો લેબલ મેકીંગ મશીન
તદઉપરાંત : ફોટો કોપીયર્સ, વિઝ્યુલાઇઝર્સ, કંટ્રીબ્યુટર્મ, ઇલેક્ટ્રિક
તથા ઇલેક્ટ્રોનિક પ્રમાધનો

અમેજે કુઈ વેચીએ છીએ તે આપની દ્રષ્ટિએ વિચારીને વેચીએ છીએ,
જેથી આપ પણ તે ખરીદી જાદ કરી કરીને અમારો વિચાર કરો.

કંઠાવરી

ડિસેમ્બર
૧૯૭૯

સાહિત્યસર્જન
અને વિચારોનું
સર્વલક્ષી માસિક

વર્ષ ૨૦ : અંક ૨૪૯ : મૂલ્ય : દોઢ રૂપિયો

દર માસની ૫ દરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ

દેશમાં રૂપિયા ૧૨, જે વર્ષના રૂ. ૨૩; વિદેશ - શિલિંગ ૩૦ (દરિયાઈ ટપાલથી), પાંચ પાઉન્ડ (હવાઈ ટપાલથી), મેંગ્રોન ઓર્ગેનાઈઝેશન અને જાણીતા અથવિકેતાઓને ત્યાં લવાજમ ભરી શકાય છે. કોઈ પણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે. લવાજમ અને વ્યવસ્થા અંગેના તમામ પત્રવ્યવહાર રતિલાલ 'અનિલ', ૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૯૫ ૦૦૨ સરનામે જ કરવો.

'કંઠાવરી' કવિતા, વાર્તા, ગદ્યખણ્ડ, નિબંધિકા, વિવેચન આદિ સાહિત્યિક ધોરણની કૃતિ સ્વીકારે છે, કૃતિ સાથે અરનામાં-ટિકિટવાળું કવર અવશ્ય ખીડવું કૃતિ રતિલાલ 'અનિલ', ૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૯૫ ૦૦૨ સરનામે જ મોકલવી.

ત્રી-મુદ્રક-પ્રકાશક

રતિલાલ મૂળચ દદાસ 'અનિલ'

પ્રકાશનસ્થળ ૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૯૫ ૦૦૨

મુદ્રણસ્થાન શ્રમશ્રવી મુદ્રણાલય, બાવાસીદી, ગોપીપુરા, સુરત-૩૯૫ ૦

પર્સનલ સેક્રટરી □ ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા

આ છે મારી પર્સનલ સેક્રટરી મિસ મોના

રિન્ક કહો, લ્યૂચી કહો કે સોના

ખાનગીમા કેઈપણુ નામ આપો તો

ધારણુ કરવાની એનામા આવડત છે

ટેરવાઓ અને કીઝથી

અંદરની કેબિનમા

હરપળે એની હાજરી લાગ્યા કરે છે

વારવાર મારો કોલબેલ ફીશરોડની જેમ પહોચે છે
અને

ફાઇલ ખોલે તેમ ફ્લેપડોર ખોલી

એ ટેબલને સામે છેડે ગોઠવાય છે

ટાઇપ કરેલા અક્ષરો જેવું

પિનઅપ કરેલું હોય છે એના ચહેરા પર સ્મિત

ને આખ પર હોય છે

છત્રીસ-ચોવીસ-છત્રીસની સાઈઝનું મિરર્ડ્રીમનું પેપરવેટ

મારી અને એની વચ્ચે હ મેશા હોય છે

મારી પાઈપમાથી નીકળેલો

સ્મોકસ્કીન અને ઇમાર્સનલ લેટર્સ

મારું લાળુ ડિક્ટેશન

એના શોર્ટહેન્ડને મળે

એ પહેલા કથુક હાઈબેક કરી જાય છે

વેનેશિયન બ્લાઈન્ડમાં થઈ નીચે પ્રકાશતો

સ્ટ્રીટનો ટ્રાફિક ઘોઘાટ

ઇન્વર્ડ અને આઉટવર્ડ સમયમાં ગોઠવાયેલા

આ, અમે બંને,

આ હું અને આ મારી પર્સનલ સેક્રટરી મિસ મોના

વદાય □ અજિત ઠાકોર

ફટાતા રસ્તાઓ
ઘળીભર
ઊના ઊના આસુઓમા
ડુંધાઈ ગયા છે

કળળભૂસ થતા
તણુચાર જણ
ઉળળો ઓળંગી
ઓઝળિયાળા ઓટલાના
પગથિયાની ધારે
જળાઈ ગયા છે

ઝળઝળિયાળા મોલે
ડૂંડકા ભળતી
ર'ઈ સ'ઈ
ભીંતોના ખલે
માથુ ઢાળી દીધુ છે

છેક કાલ રાત લગી
દીપાવલીથી

અહુ અહુ થતુ
ખોળા જેઉ આ ઉજમાળું ઘર
છેક કાલ ગરથી જ નાણે
ઉલેચાઈ ર'યુ છે ...

એ કાવ્યો □ વ્લાદીમીર હોલાન

પરતુ /-

વગસો પહેલા

ગત અને હાસ્યના દેવે

તેમની પાછળ

શાશ્વતીના દ્વારે

વાસી દીધા

ત્યારથી

માત્ર કોઈક વાર

એક મૃત થતી જતી સ્મૃતિ

આપણામા પડઘાયા કરે

અને ત્યારથી જ

કેવળ વેદના

કદીય જીવન જેવડી નથી રહી

એ હમેશા માણસ કરતા મોટી હોય છે

ને છતાં એને હૈયે જ વાસો કરે છે

હમેશાં /-

એવું નથી કે,

મને જીવવાનું ગમતું નથી

પણ જિંદગી એવી તો જૂઠાઓલી છે કે,

હું સાચો હોઉં

તે છતાં

મારે સત્યને તો

મૃત્યુમા જ ખોળવું પડે..

અને હું એ જ કરી રહ્યો છું.

અનુ અનિત હાંસર

ગઝલ □ કિસન સોસા

શૂન્યતાની ગાલ નીચે પરપોટાની ખાલ હોય,
હાથમા પણ હાઈકોજન બોમ્બનો હેવાલ હોય
કીણિયો લેખૂળ લોલમલોલ ઝુબ્યો ફાલ હોય,
એટલે એ ખુશ, ‘બચે લોગ’ ખુશખુશાલ હોય
તોય ખપશે, છોને એના માલમા ના માલ હોય,
જ્યા ને ત્યા દુકાન એની, જ્યા ને ત્યાં દલ્દલાલ હોય
પાડવોની જેમ આથડતા રહો લાઝાગૃહે,
ખારણાઓ ચીતરી આવાસની નીવાલ હોય
ખંડાર નીકળવા હવે પૂછી જૂઓ ‘સહદેવ’ને,
જેને માથે વાળ ઘોળા હોય અથવા ટાલ હોય
વંધ્ય ખેતરમા ખડો ચકલા ઉડાડે ચાડિયો,
નામ એનું હોય ખીજુ શું ? “લગાગા...ગાલ” હોય

કાગળ ઉપર સૂજને અમથો ચીતર્યો હશે,
ન તડકો એની ટાલ પરથી નીતર્યો હશે
બે ડાખલા પછીને તમે આખ ચૂચળી,
ઉદર સમી, એણે જ કાગળ કાતર્યો હશે
કાચિડા, નોળિયા, ગઝેળી, સપં શાહુડી .
કાંધે લઈને ગાડુડી ક્યા ક્યા ફર્યો હશે !
ગાયોના ખેતરે નિહાળી મોલ લીલોછમ,
ખસ્તી કર્યા વૃષલ સમે એ ગાગર્યો હશે
સૈકાઓ જૂના લોહીને કારણ, કુટેવવશ,
રણમાય એનો ચાડિયો ઊભો કર્યો હશે

‘ધ ફ્રેવેલ પાર્ટી’

૬૫
ડૉ. મુરેશ હ. જોષી

આપો ત્યા મિત્રાન કુન્દેરાનુ નામ જાણીતુ નથી ચેક્રાર્લોવા-
ડિયામા દુબચેકને હાંકી કાઢવામાં આવ્યો છે, રશિયન ટેન્ક ફરી ગઈ
છે, દમનનો દોર કંગ વળ્યો છે, શહીદોની સંખ્યાનો આંકડો વધ્યો છે
પણ વળી બધુ યાગે પડ્યુ છે ‘કશુ હેમખેમ છે એવુ તો નથી, પણ
મપાટી પગથી જોતા લાગે કે બધું શાન્ત થઈ ગયુ છે આ સમયનો
નવલકથાકાર છે મિલ્લાન કુન્દેરા એને આ કચડાયેલી પ્રબલી વાત
કહેવાની છે પણ તે હસતા હસતા કહે છે સાર્ત્ર કે ખીન્ન અસ્તિત્વ-
વાદી નવલકથાકારોમા જે ગામ્બીર્યથી ભારે ભારે વાતાવરણ હોય છે
તેવુ એની કૃતિમા નથી. એનો ય વિષય તો માનવીનો આધુનિક સદર્
જ છે

‘ધ ફ્રેવેલ પાર્ટી’ આમ તો પાચ દિવસની વાર્તા છે. ચેક્રાર્લો-
વાડિયાના આરોગ્યધામ ગ્વા’ના પ્રદેશમા આ પ્રસંગો બને છે. ત્યા
ત્રીઓ વન્ધ્યત્વમ થી છૂટવા આવે છે ત્યારે ત્યા જ કામ કરતી નર્સની
સમસ્યા કુવારી અવસ્થામા ગ્રહેલા ગર્ભનુ શુ કરવુ તે છે કલીમા એ
ખૂબ પ્રખ્યાત દમ્પેટ વગાડનારો છે. લોકો એની પાછળ ઘેરા છે સ્વા-
મા ડોક્ટર ગેતા અને અમેરિકન લક્ષાધિપતિ બાર્ટલેક્ તરફથી યોગ-
યેલા સંગીતસમારંભમા કલીમા અને ‘રેનેના સપર્કમા આવે છે એને
પરિણામે રેનેનાને ગર્ભ ગ્રહે છે. જો કે અ પહેલા ક્રાન્ડા નામના એક
મિકેનિક જોડે એને સંબંધ હતો. રેનેના સાથે કલીમાને બે મહિના
સુધી ‘કેનો સપર્ક’ નથી, પણ ગર્ભાધાનનુ નણ્યા પછી ‘રેનેના કલીમાને
કેન કરાને આ વાત જાણાવે છે. આથી કલીમા ગભરાઈ જાય છે
એની પત્ની કામિલા ખૂબ સુદર છે. પણ માદલી બ અને આપઘાત
કરવાનું વલણ ધરાવે છે એ પણ સારી સંગીતકાર છે જો આ સંબંધની

વાત એના બાલુવામાં આવે તો મોટી દુર્ઘટના થાય ડલીમાં આથી
એમ ઈચ્છે છે કે રૂએના ગર્ભપાત કરાવે રૂએનાને પૂરી ખાતરી તો નથી
જ કે આ ગર્ભ કલીમાંથી જ રહ્યો છે પણ એના પ્રખ્યાત માણસ
સાથેના સબધની એની મથે હામ કરતી નસોને ઈર્ષ્યા આવે છે તે
જોઈને કપીમાંને જ ભાવિ સતાનનો પિતા ગણવા ગ્રેમય છે એની
બહેનપણીઓ એન ગર્ભપાત કરી ન કરાવવાની સલાહ આપે છે
ગર્ભપાત કરાવ્યા પછી તો પુરુષ પગની પડક દટી જાય છે ।

કલીમાં રૂએનાને વહેલી તકે મળવા મોડી જાય છે પત્ની આગળ
ખોટું બહાનું ઢાંકે છે રૂએનાને મળતા પહેલાં એ બાઈલેની મદાય લે
છે એ બાઈલેને કહે છે, હું મારી પત્નીને બાહુ છું મારા વર્તનને
મારી પત્ની પણ મમજતી નથી' બીજી કાંઈ ત્રીમા ગસ ન લેતો તે જ
દૃઢ પ્રેમની નિગાની છે એવું એ સમજે છે પણ એ વાત વાહિયાત
છે કશુંક ને કશુંક મને બીજી ત્રી તરફ ખચી લઈ જાય છે, પગ
એ આંખે પાગ્યા પછી હું બમણા વેગથી મારી પત્ની તરફ ખેંચાઈ
જઈ છું હું મારી પત્ની તરફ બમણા વેગથી જવા માટે જ બીજી
ત્રીઓને નિમિત્તરૂપ ગણુતો હોઉં હું આના જવાબમાં બાઈલેક, કહે
છે, 'તારા પત્ની પ્રત્યેના હિંદટ પ્રેમ તે તારા હૃદયહીનતાને વાજુબી
કરી ગઈ નેમ નથી, એ તો બેનકુ એવું ગણુ છે. તારા પત્ની
તાર મન મર્સવ છે, માટે બીજી નારીઓ અહિંચિત્કર છે અથવા
બીજી રીતે કહીએ તો તાર મન તો એઓ વેગ જ છે આ પ્રેમની
દુઃ મરકડી છે વળી અપુજન્યા ગિથુને મારનાનો કાઈને અધિકાર
ખરા ? બાઈલેક તો માને છે કે જીવનના આપણે મમવ્રતયા સ્ત્રીના
કરવો જોઈએ, એમાં જો બીજી અનાગત છે તેનો સ્વીકાર પણ આરી
જ જાય છે બાઈલેક એને કહે છે, 'તું તો છીછરા પાગીમાં જાય
ઠગિયા દરે છે, તો તરવાની મજ લેની હોય તો જોડા પાણીમાં આગળ
વધવું જોઈએ' આમ જતા એ ડાહટ મકેતાને મમજવવાનું માથે લે કે
બાઈલેક કહે છે કે એને પણ એક નારી જોડે આવો મમધ થયેનો

એણે નારીને સ્વીકારીને પિતૃત્વની જવાબદારી માથે લેવાનું કબ્જુ કે તપ્ત જ પેલી નારીએ એકરાર કર્યો કે એ ગર્ભ તો ખીન્ન પુરુષથી રહ્યો હતો.' આમ છતાં ખાટલેફને અનુસરવાની હિંમત કઢીમામા નથી.

ડૉક્ટર સ્કેતા રૂએનાને ગર્ભ રહ્યાની વાનનું મમથન કરે છે ગર્ભપાત કરવાની સમ્મતિ આપનાર સમિતિનો ડૉક્ટર સ્કેતા પ્રમુખ છે એ મદદ કરવાનું કહે છે. ડૉક્ટર પોતે પણ સંગીતનો રસિયો છે પડધમ વગાડી બેસે છે ખીન્ને સંગીતસમારલ ગોઠવવાનું એ કહે છે એ સમારલ જ 'ફેરવેલ પાર્ટી' બની રહે છે. ડૉક્ટરનો મિત્ર યાકુબ દેશ છોડીને હ મેશને માટે જતો રહે છે એને આખરે દેશ છોડવાની પરવાનગી મળી ગઈ છે ડૉક્ટરે એને જીવનનો અન્ત લાવવાની એકા એક જરૂર ઊભી થાય ત્યારે લેવાની ઝેરની ટીકડી આપી હતી તે એને પાછી આપી બય છે રૂએના પણ જીવનથી આકસ્મિક રીતે વિદાય લે છે ડૉક્ટરનું તો માનવું છે કે જન્મ સાથે જ દરેક બાળકને જીવનનો અંત લાવવાની સગવડપ ઝેરની ટીકડી આપવી જ બેઈએ.

રૂએના સાથેની મુનાકાતમા કઢીમા પ્રેમાતુર હોવાનો ઢોંગ કરે છે રૂએના એને ઠપકો આપે છે ને એ બાળક તો એને જોઈએ જ છે એવું દઢતાપૂર્વક કહે છે, આથી કઢીમા ગભરાઈ બય છે. રૂએના એને કહી દે છે, "હું તને કશી કનડગત કરીશ એવું માનતો નહીં. તારે કશાની ચિન્તા કરવાની જરૂર નથી. આ પ્રશ્ન મારો છે ને તારે એ મારો પગ જ છોડી દેવો હોય તો તું સુખપૂર્વક એમ કરી શકે છે" ને આ ઉપાલમ્બ એને વીંધી બય છે આ પછી એ ફરી પુશામત અને પ્રેમાવાપ શરૂ કરે છે એને સુખન કરે છે જે જીમ પહેલા કામાવેગને કાગળે અગ્નિશિખા જેવી લાગી હતી, મોઢામાની જે લીનાશ પહેલા માદક મદ્ય જેવી લાગી હતી તે હવે એ આવેગ શમી જતા દાત વચ્ચેની તિરાડોને કારણે, મુખની લીનાશ કેવળ ચૂક જ લાગવાને કારણે હવે બદલુ ઓસરી જવાથી માત્ર જીભ જેવી જીભ ને મુખ જેવું મુખ માત્ર બની રહ્યું આમ સુખનનો વિધિ કંઈક કટાંગ સાથે એણે પૂરો કર્યો.

રૂઝેના એને પૂછે છે, 'તને ત્રીસ ઉપર તો થયા, આજ સુધી તને સતાનની ઈચ્છા જ થઈ નથી ?' રૂઝેનાની વાત તો સાચી હતી એમ ક્ષીમાને લાગ્યું રૂઝેનાને કહ્યું, 'જે તને છ વર્ષના લગ્નજીવન પછી ય મળ્યું નથી તે હું તને આપી રહી છું'. પણ એને ય સમજાઈ ગયું હતું કે કેવળ હડીલા વચણને જોરે જ પુરુષદંડ્ય થતી શકાય નથી. આ બધો વખત દરમ્યાન ફાન્ટા તો રૂઝેનાનો પીછો પકડીને ફર્યા જ કરતો હોય છે

ડોક્ટર સ્કેતા એના વિદાય લેતા મિત્ર યાકુબ સાથેની વાતમા દેશમા ગર્ભનિરોધના સાધનોને કારણે થતા જતા વસતિના ઘટાડા વિશે વિતા પ્રવૃત્ત કરે છે. એ પોતે તો વધત્વ દૂર કરવા આવતી સ્ત્રીઓમા પોતાના વીર્યનો કૃત્રિમ રીતે પ્રવેશ કરાવીને ગર્ભાધાન કરાવે જ છે. આ પછી યાકુબે જોયેલા થોડા બાળકોમા ડોક્ટર સ્કેતાનો ચહેરામહોરો દેખાતા યાકુબ કહે છે 'દસેક વર્ષ પછી જો મારે અહીં પાછા આવવાનું થાય તો મને સ્કેતાનો અનેકગણો ગુણાદાર થયેલો જોવા મળશે' છેલ્લે સરહદ ઓળંગીને જતા એકસલોવાડિયાના ગામડામા કંઈક લાગણીવશ બનીને એ આટો મારે છે ત્યારે બારોના સળિયા પાછળથી એના તરફ જોઈ રહેના સ્કેતા જેવા ચહેરાવાળા બાળકમા એને દેશની જ જાગીતુ દર્શન થાય છે ।

સ્કેતા એ ભાગી પળ વાત કરે છે ઓઢગા યાકુબના મિત્રની દીકરી છે પણ ઓઢગાના પિતાએ જ રાષ્ટ્ર પ્રત્યેની ફરજ મોટી છે એમ માનીને યાકુબને જેલમા ધકેલી દેવામા મદદ કરી હતી પાછળથી એનો વારો આવ્યો અને એની રાજકીય આરોપસર હત્યા કરવામા આવી, જતા જતા યાકુબ પાલક પિતાનો પાક લજવવો છોડી દઈને ઓઢગા સાથે શરીરસબંધ બાંધે છે એને એમ હતું કે ઓઢગા એને વિદાય આપતા દુઃખ અનુભવશે, ગળગળી યઈ જશે, પણ એવું કશું થતું નથી ! આ દરમ્યાન ફાન્ટા રૂઝેનાને રસ્તા વચ્ચે આતરીને કહે છે, 'જો આપણે પરણી જઈશું તો બધું સુખદ રીતે કેરવાઈ જશે' રૂઝેના એને કહે છે, 'મારે પરણતું નથી, મારે કુકુબવિસ્તાર જોઈતો નથી'

આમ છતાં કાન્ટો તો 'હું તને ચાહું છું'નું ગાણું ચાહું જ ગાયે છે
આથી રૂઝેના એને કહી દે છે, 'તું આખરે મને આપવાત તરફ
ઢસડી જશે એ મારા શબ્દો યાદ રાખજો આખરે મારે આપવાન
કરવાનો જ વાગે આવશે'

આ દરમ્યાન યાકુબ રાજકારણ પર આકરા ગબ્દોમા પ્રહાર કરે
છે. "કલા અને વિજ્ઞાન ન જ ઈતિહાસના સાચા ક્ષેત્રો છે. રાજકારણ
તો બધામાંજે આનતી પ્રયોગશાળા છે એ માનવીને જ ગીનીપીગ
ખનાવીને એના પર નવ નવા પ્રયોગો કર્યા કરે છે એ માનવીને
મમામ ન પર મુકાને તાળીના ગડગડાટની વ્યવસ્થા કરે છે, એની આગળ
ફાસીનો માથડો ઊભો કરીને એને લપખીત કરે છે, એને દુષ્ટતાનો
લોગ ખનાવીને વધારે દુષ્ટ ખનાવે છે હું એ પ્રયોગશાળાના જ ભાગરૂપ
હતો હવે એમાથી છૂટ્યો છું. પણ માનવીના સ્વભાવ વિશે હું હવે
જાડી જાણુકારો ધરાવું છું મને એક વાત પ્રત્યે સખત ઘણાની લાગણી
યાય છે કૂરતા, હીનતા અને અકુચિનતાની વૃત્તિઓ ઘણી વાર
ભાવના અને ઊર્મિના હ્રસ્વેશે રજૂ થતા હોય છે. તમને મરણને વાટ
ઉતારનાર જ તમારે માટે જિના આસુ સારવાનું નાટક કરે છે
એક સામાન્ય સ્ત્રીના પ્રેમને ખાતર તમે ફાસીને માથડે ચઢીને એમ
માનો છો કે તમારી કરુણતા તો શેક્સપિયરની કલમ જ આલેખી શકે"

કલીમા પોતાની પત્નીને સગીતસમારોહમા જવાનું છે એમ
કહીને રૂઝેનાના ગર્ભપાતની વ્યવસ્થા કરવા માટે 'સ્પા' જવા નીકળે
છે સ્કેતાએ સગીતસમારોહ ગોઠવ્યો હતો એ વાત માચી. છતાં મુખ્ય
હેતુ તો એની કોઈ પ્રિયતમા સાથે સુખમ મમય ગુજરવાનો જ હતો
એવી શકા કામિલાને છે આથી એ પણુ કલીમાને જાણુ કર્યા વિના એ
સગીતસમારોહમા જાય છે. આ દરમ્યાન કલીમા સાથે વાત કરતા
ઉરકેરાઈ જાય તો શાન થવા માટે રૂઝેનાની નર્સ જાહેનપણીએએ એને
ટીકડીઓ આપી છે. યાકુબ ગેસ્તોરામા કલીમા અને રૂઝેનાને ઉત્તેજિત
થઈને વાતો કરતા જુએ છે રૂઝેના ટયુબ કાઢીને એમાથી એક ટીકડી
ગળી જાય છે. પણુ જતી વેળાએ એ ટયુબ ત્યાં જ બૂલી જાય છે.

યાકુબ કુત્તરલથી એમની ટીકડીને જુએ છે એનો આછો રંગ પોતાની
 પામેની ઝેરની ટીકડીના રંગને મળતો આવે છે એ ઝેરની ટીકડી
 સંકેતાએ તો પાછી લીધી નહિ તેથી મ્મતમા એને આ ટીકડીએ ભેગી
 ટયુબમા ઉપર મૂકી દે છે ત્યાં રૂઝેનાને યાદ આવતા એ આ ટયુબ
 તેવા પાછી આવે છે, યાકુબ એને અટકાવવાનો વિચાર કરે છે ત્યાં
 એનો હાથ છોડાવીને એ ચાલો જાય છે. યાકુબ એ ટીકડી
 પાછી મેળવવાના પ્રયત્ન કરે છે, પણ દર વખતે કંઈ ને કંઈ વિઘ્નો
 આવે જ છે. આખરે રૂઝેના ડાન્ટા જોડેની ગકઝમમા કટાણીને મનને
 શાત કરવા એ ટીકડી લઈ લે છે ને થોડી જ વાગમા મગ્સુમગ્સુ થાય
 છે ડાન્ટા કહે છે, 'હું જ એનો ખૂની છું, મેં જ એને મારી નાખી
 છે મને પકડી લો.'

એ પહેલાં રૂઝેનાને જીવનને દૃતાર્થ કરે એવો અનુભવ ખાટલેકથી
 યાય છે કલીમાને મન તો બલિષ્ઠ વાસનાનું ભોજન જ હતી, ડાન્ટા
 એની માત્રિડી મેળવવા જ આનુષ્ઠ છે ખાટલેક એના સાચા આત્મિક
 મોદ્દર્શને પિઠાને છે, એને જે પ્રેમ કદી નથી મળ્યો તે એને મળે છે એ
 રૂઝેનાના જીવનની છેલ્લી ગાન છે. એ આમરમયું પ્રેમપૂર્ણ સુખી
 લગ્નજીવન જીવવાના સ્વપ્નનો જુએ છે હવે એને માટે કશી મમમ્યા
 નથી ખાટલેક 'એના મતાનને પણ આત્મપૂર્વક સ્વીકારવા તયાર
 છે હવે કલીમા વિષે એ વિચારની નથી ડામિના પણ રૂઝેના અને
 કલીમાને ભેગા જોતી નથી. એ દ્વિમવાળા લોકો સાથે વિલગી કરતા
 કરતા અખનવશ યત્રાની અણી પર છે આથી કલીમા પર નૈતિક
 વર્ચસ જમાવવાનો એને અધિકાર રહ્યો નથી પણ માયી વાન એ
 છે કે, જીવનના દદાએ કહ્યું છે તેમ, આ વ્યાધયુગ આવે છે એમા
 દરિણીનો શિકાર થતો જ છે ખાટલેક સિવામના બવા જ રૂઝેનાની
 હત્યાના અપરાધી છે

આમ આ 'કેરવલ પાટી' પૂરી યાય છે આ તો આઝોપાતજો
 ક્યાસાર જ છે કરુણને હાસ્ય અને વ્યગ્રથી સારી એવી સુદૃઢતા
 અને વેધકતાથી નિરૂપવાની સર્જકતા કુન્દેગેમા છે. આપણા વ્યાધયુગનું
 નિરૂપણ કરવા ઈચ્છનાર સર્જકોએ આ કૃતિનું પરિશીલન કરવું જોઈએ □

‘ਧ ਲੋਰੁ ਛੇ-ਭੇਭ’

ડૉ. સુરેશ હ. જોષી

હું પુસ્તક ખોલીને બેઠો, પિટર હાન્ડકની નવલકથા 'ધ લેસ્ટ હેન્ડેડ વુમન'ની નાવિકા મારી આગળ પ્રકટ થઈ. આશરે ત્રીસેક વર્ષના હશે, મેરીઅન એનું નામ. આવી જ ઠડીલરી સવારે એ અગાસીમાં મૂલતી પુરશી પર બેઠી છે પણ એ જીવતી નથી પામે એનો દીકરો જીલો છે. એ મોઢું ખુલ્લું ગખીને એમાંથી નીકળતી વગાળને જોઈ રહ્યો છે મેરીઅન દ્રરતા તરફ મીટ માડી રહી છે. એની પાછળની બારીના કાચમાં પડતું પાઈન વૃક્ષોનું પ્રતિબિંબ એ વડીમર જોઈ રહી છે.

મેરીઅન પોતાની પરિસ્થિતિ વિશે કશું આજુ કહેતી નથી. ભૂત કાળના સંસ્મરણો ઝાગોળની નથી અને વિશે ખીજ પાત્રો ડહા કર છે, ‘આનો કરુણ અજમ આરશે’ પણ એનું શા માટે થશે તે તો એઓ પણ કહી શકતા નથી મનને આકર્ષવા માટેની અહીં કશી તદ્દખીર હાન્ડકે વાપરતો નથી એનું ગદ્ય પ્રાજ્ઞલ, ઊર્મિલતાના ભેજ વગરનું અને જાણી જોઈને પાખુ કરેલું છે લેખકે જાણે લાપામાથી અને તેટલી રોમાન્સકતાને ભૂમી નાખવાનો હાથગ્રહપૂર્વક પ્રયત્ન કર્યો છે

ટેકરીઓની હારમાળામાની એક ટેકરીના દખલુદા ટોળાવ પરની વસાહતમા એક બંગલામા મેરીઅન ગહે છે. ગસાયણિક ધુમાડાઓ વાળુ શહેર નીચુ રડી ગયુ છે ભૂખરી આખો અને આજા સોનેરી વાળવાળી આ મેરીઅનને આપણે જોઈએ તો એની આખ પર આપણી નજર સ્થિર થઈ જાય છે એ કોઈ તરફ જોતી નથી હોતી ત્યારે પણ એ આખોમા એક ઝખકારો દેખાય છે. ત્યારે ય એના મુખ પરના ભાવ સહેજે ય બદલાતા નથી. ચીનાઈ માટીના વાસણોનો વેપાર કરનાર પેઢીના મેનેજરને એ પરણી છે એના પતિને વાગે વાગે ધધાધે

८
 ११
 ६५
 व नील
 ६५
 ६५ ले ५
 ६ रेनी
 रेरे हे हीम
 सभा के उ,
 ताँ गले ७
 ६५ ६५ ५३५
 ६५ म येनी रा
 से नाउ पतिपत्न
 कुने से भूष नाउ
 मेरांम राजो कुशी
 १५ गाँडा पागा ह
 नेनी से समग मा मो
 द ह से वे रेमांता

બહાર જવાનું થાય છે. વાર્તા ગરૂ થાય છે ત્યારે કેટલાક અકવાડિયાથી સ્કેન્ડીનેવિયાની સફરે ગયો છે.

પેલી પરીકથામાની શાપને કાગળે દીર્ઘકાળ સુધી નિદ્રામાં પોઢેલી રાજકુવરી જેવી એ છે. આટલો સમય પતિ માથે એણે વીતાવ્યો છે તે એના એકધારા સુખ અને સામાન્યતાને કાગળે બાળે દીર્ઘકાળની નિદ્રામાં જ પસાર થયો છે. આઠ વર્ષનો દીકરો પણ છે સા એ દીર્ઘનિદ્રામાંથી સફાળા બગી જાઉં છે એનો આ સ સાર એને સ્વાન-માના આધાર જેવો લાગે છે. આ અનિચ્છનીય છતાં આવી પડેલી સલામતતા એનામાં ગાફતી જેમ વધતી જાય છે. હાન્ડકે એથી થતા કેરકારો કોઈ નિષ્ણાત તખ્તીયતી જેમ તપાસીને વર્ણવે છે. મેરીઅન હવે સપ્તશ દષ્ટિથી પોતાનું જગત જુએ છે ભવિષ્યની અમ્મવિતતાઓ ને તપાસે છે બધું એના હાથમાંથી સરી જાય છે ને ઉન્માદનુ રૂપ ધાગણ કરતું લાગે છે એ પતિને છોડી દે છે. આ એકલતામાંથી લાગી છૂટવાને બદલે એ કદાચ સ તોપથી આ એકલતામાં ગ્ધિર થતી જાય છે એની આજુબાજુ વિસ્તરતા નિસ્તબ્ધતાના અવકાશને એ જોઈ રહે છે દીવાનખાનામાંના દર્પણ, આગળ જાલી રહીને એ એના વાળ મગ્મા કંઠે છે, પોતાની આંખો સામે જુએ છે અને બોલે છે “તે તારી જાતને છતી કરી દીધી નથી, હવે કોઈ તારી અવમાનના નહિ કરી શકે” છૂટા પડ્યા પહેલાં એના પતિ જુનોએ કહ્યું હતું, “આ બધું તું મગ્નકમાં લેતી લાગે છે આપણી વચ્ચે એક વાર ધનિષ્ઠતા હતી. એ આપણે પતિપત્ની હતા એ કારણે કદાચ હશે, પણ એને અતિ-ક્રમીને એ ખૂબ આગળ વધ્યો હતો એ સુ તને યાદ નથી આવતું ?” મેરીઅન આનો કશો જવાબ આપતી નથી બાગણું વાસી દે છે અને બધા બારણા પાછળ જાલી રહી જાય છે. જુનોની કાર ચાલી જાય છે. એનો એ અવાજ સાંભળે છે. બારણા પાછળના વોડરોય તરફ એ જાય છે અને એમાંના વચ્ચેમાં પોતાનું મોટું છુપાવી દે છે. સાજ

ઢળતી જાય છે, પણ એ દીવા પ્રકટાવતી નથી. ટેલિવિઝનના સ્ક્રીનને જોતી બેસી રહે છે એ વસાહતના કિડાગણને એ એમા જોઈ રહે છે. એમા એ પોતાના દીકરાને ઝાડના થડ પર સમતુલા જળીતે ઊભા રહેવાનો પ્રયત્ન કરતો જુએ છે, એના સ્થૂળકાય મિત્ર સમતુલા જળવતો નથી તે વારે વારે પડી જાય છે એ બે સિવાય પટાગણમા ખીજુ કોઈ દેખાતુ નથી. આ વેળાએ એ નારીની આખો આસુથી ચમકી ઊકતી દેખાય છે.

આ લઘુ નવલ ભાગ્યે જ અઠ્યામી પાનાની છે. પણ એની 'સ્પેસિફિક ટ્રેવીટી' મોટી છે તેના વાચતા જ અનુભવ થાય છે ભાષાની મર્યાદાને ઓળખીને લેખક એની સાથે ભારે ખન્તથી અને અદ્ભૂતપૂર્વક વર્તે છે અને ભાષાને અતિક્રમીને જે રચુ છે તેના તરફ ઈગિત કરે છે. ભાષા વિશે હાન્ડકે વિટગેન્સ્ટાઈનની વિચારશુદ્ધી પ્રભાવિત છે. આ લઘુ નવલની ભાષામા એ પ્રભાવ વર્તાય છે માત્ર વિચાર પર જ નહિ શેલી પર પણ. વિટગેન્સ્ટાઈને 'ટૂ કટસ'મા કહ્યું હતું, 'જેને વિશે આપણે કશું કહી શકતા નથી તેને વિશે મૌન સેવીએ તે જ ઉચિત.' હાન્ડકે વાસ્તવિકતાની દૃઢ રેખાઓ તરફ આગળી ચીંધતો હોવા છતાં જેને વિશે આપણે બોલી શકતા નથી તેની છબિને ઉપસાવી આપવા તો મથે જ છે.

આમા કાફકાની આદિમ આતન્કની અનુભૂતિ સાથે વિટગેન્સ્ટાઈનની ભાષાવિષયક અપરિગ્રહની ભાવનાનો સમન્વય સાધવાનો પ્રયત્ન થયો છે ચીસ પડાવી નાખે એવી પરિસ્થિતિ વચ્ચે જઈને ઊભા રહેવું અને ભાષા પરત્વે અત્યન્ત સચમી રહેવું આ અચળ પડકાર હાન્ડકેએ ઝીલ્યો છે. ઘટના લેખે એના વસ્તુનું કશું મહત્ત્વ નથી. એમ તો ઇબ્સનની નોરા બારણું પછાડીને ઘર છોડીને બહાર નીકળી ગઈ જ હતી. છતાં સદર્ભ ગ્યવે એને અનુરૂપ વાતાવરણ ઊભું કરવું, વ્યક્તિત્વને આકાર કરવું. ભાષાને

(અનુસંધાન પાના નં. ૩૯ પર)

કાયબો

લેખક-પિરાન્કેલો

અનુવાદ-પ્રમોદકુમાર પટેલ

તમને વિચિત્ર જેવું લાગશે કે કાયબો એ શુભ શુકનવતુ પ્રાણી છે એમ માનનારા લોકો અમેરિકામાં યે મળી આવે છે. આ માન્યતા શી રીતે જન્મી તેનો જ્ઞ માત્ર ખ્યાલ ટ્રાઈને નથી હતા આ જાળનમાં એટલું નિશ્ચિત કહી શકાય કે આ પ્રાણી-હું કાયબોની જ વાત કરું છું-પોતે કોઈ વિગિઠ લક્ષણ ધરાવે છે એવો અણસાર કયાયે ખતાવતું નથી.

મિ મિશ્કોને એક મિત્ર છે જે કાયબોની આ જનની શક્તિમાં દૃઢ આસ્થા ધરાવે છે દલાલ બજારમાં રોરસ્ટ્રા ખેડવાનો વ્યવસાય તે કરે છે અને રોજ સવારે દિવસભરની સટ્ટાની જહેમતભરી પ્રવૃત્તિ માટે તે ઉબર બહાર નીકળે છે ત્યારે પોતાના કાયબોને પગથિયાની સગણી પર મૂકી દે છે તે વેળા તેની હિલચાલમાં એવું સમન્વય કે ઢિપરના પગથિયા પર તે ચઢવા માગે છે તો બજારમાં તે જે શેરોની ખરીદી કરશે તેનું મૂલ્ય વધવાનું છે એની પ્રતીતિ તેના મનમાં તત્તજ બધાઈ જાય છે કાયબો પોતાનું શીપ અદ્દ સ દોરી લે અને પોતાના પાણુ પગ ખેચી લે તો શેરના ભાવ સ્થિર જ રહેવાના, અને જો પાછો વળતો ને દૂર ખસવા મથતો હાગે તો ભાવ ખેંચી જશે ૨-અને, આ રીતે પોતાના મનમાં નિશ્ચય કરીને દલાલીમાં વર્તવાનું તે નક્કી કરી લે છે. આ જાળનમાં તે કયારેય ખોટો પડ્યો નથી.

મિશ્કોનો મિત્ર તેને આટલું કહીને કાયબોની દુકાનમાં પ્રવેશે છે, અને ત્યાંથી એક કાયબો ખરીદી મિશ્કોના હાથમાં પકડાવી દે છે અને કહે છે 'તાજુ ભાગ્ય હવે તું' અજમાવી જો'.

મિ મિસ્કો તો જાણે જન્મભણીનો છોડ છે. કાચખાને પોતાના ધરે જીવકી જતાં તેને કપારી આવી જાય છે. 'ઉ. । ઉ' તેના હાથપુષ્ટ પણ દીગણા ચંચળ દેહમાં સર્વત્ર કપ પ્રસરી ગયો છે એમ પણ હોય કે તેને જે હર્ષભર્યો રોમાચ થઈ રહ્યો હતો તેનો એ કપ હોય કે પછી કોઈ ભીતિનો એ પ્રાદુર્ભાવ હોય । પોતે હાથમાં કાચખાને જીવકી જઈ રહ્યો છે અને રગ્તા પર રાહદારીઓ પાઠા વળી વળીને તેને જોઈ ગયા છે, પણ એ જાતનો તો તેને જરીકે રજ નથી ના ના, તેને જડ શીલા ધરી હોવાનું જે લાગી રહ્યું છે તે ખરેખર શીલા નથી, એવા કોઈ ખ્યાલે પણ તે કપતો નથી ના એના અતરિયાગમાં પેલું એક નહસ્યસમુ નાનું પ્રાણી વસી રહ્યું છે જે કોઈ પણ ક્ષણે પોતાનું નાનકડું કગ્યલિયાળું વૃદ્ધ સાધીનું શીપ બહાર કાઢવાની અને ચાર બરજટ પાંખો પોતાના હાથ તરફ વિસ્તારવાની પૂરતી લામતા ધરાવે છે પણ આવું કશું જ તે કરશે નહિ, એવી આશા આપણે સેવીએ. ખરેખર શું બનવાનું છે તે તો વિલુ જાણે । એમ શા માટે, અગેઅગ કપી રહેલો મિ. મિસ્કો પોતે જ એને નીચે લોય પર ફેંકી દે એમ પણ બને ।

અને તે ધરે પહોંચે છે. તો હેલન અને જહોન, તેના બે બાળકો એ કાચખાને જોતાં વેત જ આનંદવેલા બની ગયા એમ તમે કહી શકો. જ્યારે તે ફૂલેલા કાકરા ૩૫ આખાય વિશ્વને તાકી રહ્યો હોય તેમ, કાચખાને દિવાનખડની જાળમાં પર મૂકે છે, ને નિહાળી રહે છે.

મિ. મિસ્કોની જે આખોમાં અસામાન્ય દ્રોષિનો શિશુમહજ એવો ભાવ પ્રગટી રહ્યો હતો તેની પુલનામાં તેના એ બે બાળકોની આખો ફવી તો જૂનીપુરાણી લાગી રહી હતી તે કોઈના માન્યામાં પણ ન આવે.

જાળમાં પર ફૂલી ગયેલા કાકરા શા કાચખા પર એ બાળકોની ચાર નજરની અસહ્ય બોજિતતા છવાઈ રહે છે. તેઓ પછીની લાગે

પોતાના પિતાને તાકી રહે છે તેમને જીડે જીડે એવું ક'ઈક લાગી
 ગયું છે કે દિવાનખડની જાળમાં પર આ રીતે કાચળો ગોઠવવા જેવું
 વિચિત્ર કૃત્ય તેમણે શા શા માટે કર્યું એવા કાઈ પ્રમાણે સંતોષકારક
 ખુલાસો તેઓ આપી શકવાના નથી ખરું બિચારા મિથ્યેને પણ
 એકાએક કમકમા આવી જતા લાગે છે યાચનાના ભાવે
 તે પોતાના હાથ પ્રસારી રહે છે તેના અધખુલા મો પર નિરર્થક
 રિમતની ઝનક પ્રસારે છે અને તે બેલી જીડે છે 'ડીક, ડીક, આ
 તો એક નિર્દોષ નાનો કાચળો છે. અને એમ કહી કે તમને રમવાની
 ઈચ્છા હોય તો તમે એની જોડે રમી પણ શકો'

અને એ ભલા આદમીએ પોતે મોટી વયનો નિશાળિયો હોય
 એની જ ક'ઈ લાગણી અનુભવી ગયો હશે-મારે એ બાળકને બનાવી
 આપવું પડશે એમ મનોમન મદદ્ય કરી લે છે. અને જાળમાં પર
 પોતાના ધૂટણ અને હાથ ટેકવતો તે અધૂરડો બેમી જાય છે અને
 ખૂબ સાવધાનપણે, ખૂબ વિચાર કરીને કાચળાના પાછળના અંગે
 જીજીડી એ પોતાના પાનઓ બહાર કાઢી આમતેમ હરફર
 રાડ કરે તે માટે ગ્રેવવાને પ્રયત્નો કરે છે અરે ભગવાન !
 હાસ્તો ! નાનકડા ઓ કાચળા, તારે હાકર તો કરવી જોઈએ
 ને ! તુ જો, કે તને હું અહીં કેવા સુખી અને વૈભવશાળી ઘરમાં
 લઈ આવ્યો છું અહીં બધે કાચ ને ચરીમાઓ મદયા છે તે તો જો
 દરમ્યાન જહોન થુ કરી રહ્યો છે તેનો તેને જરીકે ખ્યાલ આવતો
 નથી પેલો કાચળો જડ શીવા સરખી દશામાં જે પડ્યા રહેવાની છદ
 કરતો હોય છે, ને તેને તેમાંથી બહાર કાઢવાને એ છોકરો એકાએક
 અણધારી પ્રવૃત્તિમાં પડી જાય છે પોતાના જોડાની અણીથી તે
 તેને બંધો કરી પીક પર ગોઠવે છે અને ત્યાં આપણી દષ્ટિ સમક્ષ
 એ રક પ્રાણી મૂળ સ્થિતિમાં આવવા વ્યવસ્થિત છે પોતાના નાનકડા
 પાનઓ અને શીષ આમથી તેમ હવાવવા સક્રિય બનતું દેખાય છે

હેલન દગ્ધાન આ બધી ક્રિયાઓ નિહાળતી જ ગહે છે તેની પેલી આખો હજીયે એરી જ જૂની પુરાણી લાગ્યા કરતી હતી-અને રુધાયેલા ભાવે તે હમી પડે છે, જીડા કૂવામા ડોલ ઝડપથી નીચે ઊતરી રહી હોય અને તેની વસાઈ ગયેલી ગગડીમાથી વાય નેવો ફાઈ અવાજ એ તેના હાથમા પડવાતો હતો.

તમારા ધ્યાનમા આવ્યું જ હશે કે કાચખાઓ તમારે માટે લાગ્ય-વિધાતા બનતા હોય છે. છતાં બાળકોને તો એને માટે કશું આશ્ચર્ય નેવું છે જ નહિ. બલકે, તેમણે આપણને સ્પષ્ટ કરી દીધું છે કે તેઓ કાચખાની અહીની ઉપસ્થિતિને એક જ રીતે સહી લેવા તૈયાર છે જોડાની અણીથી એને આમતેમ ગડધોલિયા ખવડાવવા દો અને એ રીતે સાવ બાવાં રમકડા તરીકે રમવા દો આ બધું જોઈને મિ. મિન્કોને ભાગે વ્યગ્રતા જન્મે છે એકદમ ઝડપથી તે કાચખાને સમજા કરીને તેની મૂળની સ્થિતિમા ગોઠવે છે. અને હવે તે એની શીલા શી મૂળ સ્થિતિમા ફરીથી આવી જાય છે તે એકી ટમે નિહાળી રહે છે પછી પોતાના બાળકોની આખોમા તે પોતાની નજર નોધી રહે છે. અને એ આખોમાં પ્રત્યક્ષ થતી જરૂરતાને જનમ પરના પેલા પ્રાણીની શીલા શી જડતા જોડે કશોક ગહગમ્ય સબધ હોવાનું જ્ઞાન તેનામા જન્યત થઈ જોડે છે અને તે સાથે જ તેના ચિત્તના જોડાણમા એક લયકર સંક્ષેપ જાગી જોડે છે. તે એકદમ ગમગીન બની જાય છે. કેમ કે, આ પ્રકારના દુઃસ્વપ્ન પુરાવાઓ આપી રહ્યું છે તે જગતમા પોતે તો કોઈ અનોખા તારુણ્યને પામ્યો છે ! તેને એ વખતની નિરાસા વાય છે કે આ બધું જો કઈ બની રહ્યું છે તેની તેને કશી ગતાગમ પડતી નથી, અને જો કશું ક ફરી કદી ન બની શકે તેવા કશાકની પ્રતીક્ષામા જ તેને જીવવાનો વાગ આવવાનો છે. કેમ કે, હવે અહીં પૃથ્વીપટ પર બાળકો કાચખાની જેમ શતાયુ હોવાના !

તેના અધખુઆ મો પર ફરી એક વાર પણ નિર્ચક હાસ્ય
પ્રસરી રહે છે-આ વેળા એ વધુ નિસ્તેજ લાગતું હતું-અને પોતાના
મિત્રે તેને આ કાચમાની જે કાગળે ભેટ આપી હતી તે ખીજાવાની
હિંમત તે કેળવી શકતો નથી

મિ મિત્રો જીવનની વિગ્ન નિર્દોષતામા મગ્ન છે તેના જીવનની
વાન તો એટલી જ હોઈ શકે કે તેનું જીવન ખરેખર તેને કયાંયે
સ્પષ્ટરૂપે બન્યું જ નથી, તેમ તેના જાનનો કોઈ ભાગે બોજ ખરેખર
તેને માથે આવી પડ્યો હોય એવું એ દેખાતું નથી એમ શું ડામ ?
આ વસ્તુ ધરોધર આ જ રીતે તેના જીવનમા એ બની શકે એમ છે
હાસનો, એક ખુશનુમા પ્રભાને ન્તાનગૃહમા દાખલ થના જતા જેવો તે
પોતાનો એક પગ બિચકે છે ત્યાં, એકાએક જ, તેને પોતાનું નગ્ન
શરીર નજરમા આવી જાય છે અને ત્યાં જ તે એકદમ સ્તબ્ધ બનીને
ભ્રમો ગૂંથી જાય છે, એ જ અન્યાયામા પોતાના નગ્ન શરીરના દર્શનથી
કોઈ વિચિત્ર ભાવ તેના ચિત્તમા જાગી બિચકે છે કેમકે પૂર્વ ખેતાળીશ
વર્ષોની જિંદગી દરમ્યાન તે આખાએ જગતને જોતો હતો બાહ્યે કે
પોતાના એ શરીર પર તો ક્યારેય પોતાની નજર પડી જ નહોતી
અને આજે પહેલી વાર જ એ એની ખોજ કરી ગયો હોય ને ! અરે
રામ, આ કઈ એવી ગોભારુપદ કાયા તો નથી જ છે ખરી ?
આ આખીયે નગ્ન કાયા ! મારું તાત્પર્ય તો એટલું જ કે તમે પોતે જ
અને નિહાળી રહ્યા હો પણ એના આખા દેખાવથી તમે એકદમ
લજ્જિત થઈ જ્યો આ વિશે તે પોતે કયું ય જણાવવા ઇચ્છતો નથી
હતા આ શરીરને વાસ્તવિક લેખીને જ તો તે યશની મૃત્યુ અને
ગીતોની રચના કરે છે વળી વ્યક્તિ મામાન્ય રીતે જ્યાં પોતાની નજર પણ
ઠેરવવા ન ચાહે એવા, શરીરના એક બે સ્થાનોના દેખાવ જેવો જ
એનો આખો દેખાવ હોય-ખેતાળીશ વર્ષથી તે આ દુનિયાનો નાગરિક
બન્યો છે અને એ દરમ્યાન એણે પોતાના વસ્ત્રો અને ભેડાના મોજ

નીચે એવા આખા અગ્ને દાકી રાખ્યું છે જના વિશિષ્ટ એવા
 એ શરીરના આગ્રહે જ તો તેણે પોતાનું બધું ચિંતન જરૂરી ગમ્યું
 છે । પોતાનું આખું જીવન તે આ શરીરમાં વીતાવી રહ્યો હતો, એ
 હકીકત તેના માન્યામાં આવતી નહોતી । ના, ના, એવું ના હોય ।
 પણ તો પછી, ક્યા રહ્યો હતો તું અન્નાનુ સુધી ? લતા, જ્યાં જીવતો
 હતો ત્યાં જ તું જીવે રાખ, ક્યા જીવતો હતો તેના કશીયે તમા
 રાખ્યા વિના, તે છેક બાળક હતો ત્યારથી તેના ભાગ્યમાં શરીરના જે
 બધા વાટો લખાયા હશે તેમાંથી જ ખૂંટી ક વગળી કરીને એમાંના
 એક શરીરથી બીજા સુધી મધો સમય તે કદાચ જીવે ને જીવે હિંમત
 કરી રહ્યો હતો, કારણ કે ના, ના, તેને યોગ્ય સમજાઈ ચૂક્યું છે કે
 પોતાને મળેલું આ શરીર હમેશા એવું એ ક્યા રહ્યું છે । પણ તો
 પછી બીજી ક્ષણોમાં એ શરીર કયું હતું, તે તો ઈશ્વર જાણે । અને
 આ વિચારે તે એકદમ ગમગીન બની જાય છે. હાતો, એવું જે શરીર
 છે તે અનિવાર્યતાથી તેનું પોતાનું જ શરીર છે, બીજા કોઈનું તો
 નથી જ, પણ એ વસ્તુનો કોઈ ખુલાસો તેને જડતો નથી, અને તેથી
 તેના મનમાં એકદમ ઊંડો રજ જાગી પડે છે પણ આવી વસ્તુનો
 વિચાર ન કરવો તે જ ઉત્તમ અને અહીં જ્ઞાનગૃહમાં તેને હવે સહજ
 બની રહેલું પેલું નિરર્થક સ્મિત કરી તેના મોં પર વ્યાપી રહે છે અને,
 આ જ્ઞાનગૃહમાં તેના ખાસો સમય વીતી ગયો છે એ વાતનું તેનું
 સ્મરણ પણ ગહેવા પામતું નથી અહો । પત્ની વિશાળ ખારીના કાચ
 આડે પેતા મખમલી પરદાઓ કેવા, તો ફરફરી ગયા છ । જુઓ જુઓ,
 પ્રકાશને કેવી રીતે ઝીલી રહ્યા છે ને પરાવર્તિત કરી ગયા છે । અને
 પરદાના આધાર સમા પિત્તળી સળિયાની ઉપર ત્યાં અવકાશમાં વસતિન
 વાયુની ફરફર સાથે બગીચામાંના વૃક્ષોની ટોચ પરની લાખાઓ કવી તો
 હજી હજી લવાત્મક રીતે ડોલી રહી છે-તેને તે નિહાળી રહે છે. પોતાના
 વરવા શરીરને તે હવે ચૂકવી ગયો છે । ઓહો, તો ખરેખર એવું

અસ્તિત્વ છે । છતાંય, તેને એટલું 'તો સ્ત્રીકાગ્રુ જ પડ્યું કે આ
 ઝકન ખરે જ ખૂબ સુદર છે અને તેને સમગ્રતથા માણી લેવું
 જોઈએ તેની અત્પત ગિહામણી એવી આ કાયા બાળપણ પછીના
 સમયમા પરિન-મિસિમ મિસ્કો જેવી અકળ નારી જોડે સૌથી ગહન
 રહસ્યમયતામા એ શી રીતે બધાઈ સફી હરો ? લગનાન બાણે એ
 કેની રીતે બન્યું હશે.

નવ વર્ષ પગ લગન કર્યા ત્યાગથી મિસિમ મિસ્કો જોડે માવ
 અમલવિત લાગે એવા કોઈ મળધના રહસ્યમય એના એક નિશ્ચમા-
 પોતે કોઈક રીતે જીવાઈ રહ્યો હોય ને બાણે-એમ તે દબૂરાઈ રહ્યો
 છે, એમ તેને લાગે છે

સશયજન્ય વ્યથાનો ભાગ બન્યા વિના તે કથાગ્ય કોઈ પગલું
 ભગવાની હિંમત નહોતો કરી શક્યો અને જો તેણે એક વાર પગનું
 ભર્યું જ છે તો વળી બીજું પગલું ભરતા વળી પાછો તે એવી જ
 દિવામા પડી જતો । એટલે મિસિમ મિસ્કોએ તેને જે રીતે અચકાતા
 પગલા ભરવા દીધા હતા તેને પરિણામે પોતે પોતાના આગ ભળિ દુ
 કરતા ધણે દૂર નીકળી ગયો છે એમ તેણે બાણે ત્યારે તેના આખાએ
 ફેહમા એક પ્રકારની સવેદનજન્ય ધૂનરી ફરી વળી અને તેના
 આત્મામા એક જાતની ગમગીનતાનો તે અનુભવ કરી ગયો હતો એટલે
 પોતે આ પગલા ભરવા અધિકારી છે કે કેમ એ વિગે તેને પ્રશ્ન
 નાગી ભિક્યો

એટલે એક શુભ મગળ દિને, એમ બન્યું કે, મિસિમ મિસ્કોના
 પોતે પતિ બન્યો છે એની નિશ્ચય પ્રતીતિ જન્મે તે પહેલા જ, તે તેનો
 પતિ બની ચૂક્યો હતો ।

લગનને નવ વર્ષો થતા તે પછીય તે દરેક વસ્તુથી માવ અળગી
 અને ઉદાસીન બની રહી, પોર્મિનિનની મૂર્તિ ગા પોતાના જ સૌ દર્શમા

તે એવી તો પગિણદ્ધ અને આશ્રન થઈને રહી, અને પોતે જ રચેના અભેદ જીવનના કોટલામાં ને જડાઈ રહી-તમને થાય કે આવા હુટપુટ અને કામુક પુરુષ જોડે લગ્ન કરીને તે તેની જોડે આત્મીયતા સાધી શકે એ વસ્તુ જ માવ અમલવિત લાગ્યા કુને છે બીજી બાજુ, તેમના આ જાતના લગ્નસબંધથી આ બે કુશકાય સતાને જન્મ્યા હોય એ ગિલકુલ સમજાય તેવી વાત હતી. કદા પેતાની પત્નીએ પોતાના ઉદરમાં એ સંતાનોને સેવ્યા તે કરતા મિ મિશ્કોએ પોતે જ તેને પોતાના ઉદરમાં મેવ્યા હોત તો તે આવા જન્મ્યા ન હોત, પણ હકીકતમાં, મિસિસ મિશ્કોએ જ તેમને બંનેને પોતાના ઉદરમાં ધારણ કરી રાખ્યા હતા, બંનેને નવ નવ માસ સુધી જાતન કરીને જાળવ્યા હતા. અને સગર્ભા બન્યા પછી, સભવ તો એવો લાગે છે કે, બોક્સમાં ખાડમિશ્રિત બદામ સચવય તે રીતે, તેના ઉદરપટલ નીચે પૂરા અવધિ સુધી એ બંનેને ત્યાં જ બધાઈ રહેવું પડ્યું હતું । એટલે તો, એ બાળકો જન્મ્યા તે પૂર્વે જ 'પુરાણ' યુગના બની ચૂક્યા હતા ।

એ તો સ્વાભાવિક છે કે લગ્ન થિથી જોડાયા પછીના નવ નવ વર્ષ સતત ભયના ઓથાર નીચે તે જીવી રહ્યો હતો. મિસિસ મિશ્કો રખેને તેના કોઈક અવિચારી દશામાં બોલાયેલા શબ્દોને જ વળગી પડે કે તેના કોઈ અણુછાજતા વર્તનને નોંધી લે. અને છૂટાછેડાની માગણી કરવાને તેને એમાં બહાનુ જેવું મળી જાય. લગ્નની પ્રત્યક્ષ રાત તો વળી તેને માટે સૌથી ભયકર નીવડી હતી કેમ, તમે કદાપી શકશો, મિસિસ મિશ્કોના પતિ તરીકે પોતે સમર્થ રાતે પોતાને ઓળખાવી શકે તે પહેલાં, પોતાને કેવી રીતે વર્તવાનું છે તે વિશે મિસિસ મિશ્કોને જાણ છે કે નહિ તેની કશીય ખેવના કર્યા વિના, તે વર્ત્યો હતો સદ્લાગ્યે, તેને તો ખ્યાલ હતો જ. છતાં મધુજનિની એ રાત્રે સવનન કરતા અને તેના અગીકાર કરતા મિ મિશ્કોએ જે કાળજી ગાળી

મને જે મુલાયમ ભાવ વ્યક્ત કર્યો તેની સ્મૃતિ મિસિસ મિસ્કોને ગ્હી ગઈ હતી છતાં મિ મિસ્કોને તેણે આ વાતનો રજમાત્ર અણુસાર આવવા દીધો નહોતો. મિસિસ મિસ્કોને બાલુ કે પોતાને સ્મરણમાં બળવવા જેવી કોઈ કામળ લાગણી જ પ્રાપ્ત થઈ ન હોય અને મિ. મિસ્કો તેના અગીકાર કરે અને તેને પોતાને માટે એવી વસ્તુ શક્ય બને તેમાં પોતે તો કશું અર્પણ કર્યું જ નહોતું (એટલે કે કોઈ પણ જાતનો વિધાયક ભાગ લગવ્યો જ નહોતો) એમજ એમાંથી સૂચનાવું હતું અને આમ છતાંય તેમના પ્રથમ સતાન હેલનનો જન્મ તો થઈ ચૂક્યો અને તે પછી તેમના બીજા સતાન જહોનનો જન્મ પણ થયો પણ મિસિસ મિસ્કોએ પોતાના અતરમાં એ અગે કામળ લાગણીનો થડકો ક્યાંય અતુભ્યો નહોતો પ્રસૂતિના બને પ્રસંગે લાગણીનો જરા જેટલોય અણુસાર આપ્યા વિના તે પ્રસૂતિગૃહમાં પહોંચી ગઈ હતી અને બને વાર દોઢેક માસના ગાળા પછી તે પોતાના ધરમાં પાછી ફરી હતી, પહેલી વાર ગોદમાં બાગકાને લઈને, બીજી વાર બાળાને લઈને, તેવું બીજું સતાન તો વળી પહેલા કરતાં થોડું 'પ્રૌઢ' દેખાતું હતું. વિવાદમાં ને વિવાદમાં તમે તમારા હાથ જોયા કરી દો એ માટે આ હકીકત પૂરતી હતી. તેણે ખરેખર તો એ બને પ્રસંગે મિ મિસ્કોને પ્રસૂતિગૃહની મુલાકાતે આવવાની સદતર ના કહી દીધી હતી. પોતાની પત્ની સગર્ભા બની છે તે અગે અને પછીથી પ્રસૂતિ-કાળની વેદના અગે કોઈ પણ બાબતી સમજ તે કેળવી શક્યો જ નહોતો. પરિણામે પોતાના ધરમાં આવેલા એ બાળકોને, પ્રવાસેથી તમે કુરકુરિયા ખરીદી લાવ્યા હો અને તેને નિહાળ્યા કરો કઈડ એવી જ રીતે તે તેને નિહાળતો રહ્યો પોતાની પત્નીના ઉદરમાં જ એ બાળકો પોપાયા હતા અને બને ય ખરેખર પોતાના જ સતાન હતા એ વિગત બાલુ કે તેના ચિત્તમાં પૂરી પ્રતીતિ જ બધાવા પામી નહોતી.

માત્ર ગદા નથી ખરેખર એ બે સત્તાને મા તેને સૌથી જૂનો અને કાલસિદ્ધ પુરાવો મળ્યો છે. જળબે વાગ તેને તેની ખાતરી થઈ છે અને એથી વધારે ખીજું જોઈએ પણ શું ? આ બે બાળકે ને આ જગતમા અવતારના તેની જે કઈ કિંમત તેને ચૂકવવી પડી હશે તેની વેન્નાનો જ પૂરતો બદલો તેને પોતાની જોડે જીવન જીવવામાથી પ્રાપ્ત થતો રહ્યો છે.

એટલે જ પોતાની પત્ની પોતાને કાવે તે રીતે વર્તે છે ત્યારે તે પૂરેપૂરે દબાઈ જાય છે. મિસિસ મિરકોની મા હમણાં જ ન્યૂયોર્કમા આવી છે, ઈંગ્લેન્ડ જતા પહેલાં અહીંની કોઈક હોટેલમા એક બે દિવસ વિરામ લેવા જ તે જતરી છે, અને મિસિસ મિરકો હમણાં જ તેની કુલાકાત લઈને હોટેલ પરથી પાછી કરી છે. પોતાના બે બાળકોના નિષ્કુર અને હીન ઉપહાસ વચ્ચે, દિવાનખંડની બજામ પર મિ. મિરકોને ઘૂંટણિયે પડીને નમેલો જોયો ત્યારે તેણે પોતાના મુખથી એક પણ શબ્દ ઉચ્ચાર્યો નથી અથવા, વધુ સારી રીતે કહેવું હેય તો, એક્ય શબ્દ ઉચ્ચાર્યો વિના, પતિ તરફ પીઠ કરી પાછી વળી જવામા અને જે હોટેલમા પોતાની મા જતરી છે ત્યાં ઝડપથી પાછી ફરવામા આખી વાતનો બધો અર્થ આવી જાય છે. કલાકેક પછી તે ત્યાંથી એક ચિઠ્ઠી જેવું મોકલે છે એમા દબણે તેણે આદેશ આપ્યો છે કે- હા તો આ ધરમાથી કાચખો દૂર થાય, હા તો પોતે જ આ ધરનો ભાગ કરી જાય ત્રણેક દિવસ પછી હું મારી મા જોડે ઈંગ્લેન્ડ ચાલી જવાની છું.

પોતે સ્પષ્ટપણે વિચારી શકે તેટલું ભાન આવતા મિ. મિરકોને એકદમ સમજાઈ જાય છે કે કાચખો તો તેને માટે માત્ર બહાનુ જ છે. અને તેય કેટલું ક્ષુલ્લક ! અગે પ્રભુ ! આ વાત પેલી વસ્તુ તોડે કેટલી સરળતાથી સંકળાઈ જાય છે. એટલે જ કદાચ, પોતાની

પત્નીએ સહજીવન ગાળવા માટે જો એવી કોઈ ગતિ મૂકી હોત કે-તેણે પોતાનો આખો દેહ બદલી નાખવો જોઈએ કે એમ ન બની શકતું હોય તો તેણે પોતાના ચહેરા પરના નાકને દૂર કરીને તેની રસવૃત્તિને પસંદ આવે એવું ખીજું વધુ ધારીકું નાક બેસાડવું જોઈએ-તો તેના કરતાય આ તો વધાર્ય વધુ મુશ્કેલ વસ્તુ હતી.

જતા માત્ર પોતાને કારણે જ પોતાનું સગ્નજીવન હોમાઈ બંધ થયું તે ધરજતો નહોતો. પોતાની પત્નીને તે જવાબમાં લખી દે છે તાઁ માટે હવે ઘરે પાછા ફરવાનું સરળ બની ગયું છે કારણકાને પોતે કયાક દૂર પધગાવી આવશે એ કારણો હવે ઘરમાં નહિ કે નહિ, તેની પોતાને લેશ માત્ર પગલા ગી નથી, એ લોકોએ તેને એમ સમજાવ્યું હતું કે કાર્યમાંથી શુઠનિયાળ પ્રાણી હોય છે. અને એટલે જ તો તે તેને ઘરે લઈ આવ્યો હતો. એય કીક વાન છે એના જેવી પત્ની અને ગાળકે પોતાને મળ્યા હોય ત્યાઁ પોતે કેટલો અસ્થ જીવે જીવી ગઈ તેને વળી આવા કોઈ શુઠનિયાળ પ્રાણીની જરૂર જ શાને હોય ? અને આનાથી કયું મોટું સદ્ભાગ્ય તે વાળી ગઈ.

નાનડડા ત્રાસા પટ્ટાદાર આ પ્રાણીને પોતાના ઘર કરતા વધુ અનુકુળ રહેકાણું મળે એ વિચારે તેને કયાય પધગાવવાનું ફરી પાછો હાથમાં લઈને તે નીકળી પડે છે. તાજ જીતરી ગી છે અને આખીય પરિસ્થિતિનું જ્ઞાન તેને જાણે કે હમણા જ જાગી પડ્યું છે એકાએક તે અચરજમાં ડૂબી જાય છે જે મહાનગરમાં તે જીવન જીવી રહ્યો છે તેના વિચિત્ર સાવાની રૂપોથી તે હવે પરિચિત બની ચૂક્યો છે. અને જતા ટ્રેક જાણે તે તેને તાકી તાકીને નિહાળી રહે છે અને ત્યા તેની વિગલ દૃષ્ટિમાં નની તાજગીનો અનુભવ થાય છે. વિગલ ગાફસી ઇમારતોનો તે વિચાર કરતો જાય છે અને, આ પૃથ્વીના પટ પર એ સૌ ગાત્રત સમારકા તરીકે જોવા રહવા માગતી હોય અને આ જગતે તેનો ઇન્કાર કર્યો.

હાથ એમ તેને લાગે છે એ ઇમારતો એ કોઈ વિરાટ માનવમેળામાં
 જોવા મળતી-તત્કાલ પ્રત્યક્ષ થતી લીલાઓ-ની માફક અહીં માત્ર
 જોની રહેવા જ નિર્માયેલી હોય એમ લાગે છે. દૂર દૂર રંગબેરંગી
 જાહેરાતોના ઝળકતા રહેતા સાઈનબોર્ડ અને વિપાદના અનંત વિશ્વની
 એ જાણે કે મત્રનિર્મિત રચના હતી આ બધાનો વિચાર કરતા
 તે હજીયે સ્તબ્ધ બની જાય છે (અને તેનું ચિત્ત ગ્તાનિમા હૂબી જાય
 છે) અરે, બીજી પણ અનેક વસ્તુઓ એવી જ ત્રિશ્વકુચિતિમા ખડી
 છે, અને કાણે કાણે પોતાના માયાની રૂપો બદલ્યા કરે છે-અને આ
 બધા વિચારે તે એકદમ ગમગીન બની જાય છે

ગ્તા પર ચાલી રહ્યો છે તે વેળા પોતાના હાથમા તે કાચળો
 પકડી રહ્યો છે એ વાતનું તેને લગીરે લાન સુદ્ધા રહ્યું નથી એવામા
 તેને એની યાદ આવી જાય છે અને તેના ચિત્તમા એક એવો વિચાર
 ફગ્ગી જાય છે કે પોતાના મકાનની બાજુમા આવેલા બગીચામા જ
 એને છોડી મૂક્યો હોત તો સારું હતું પણ એમ કરવાને બદલે તે તો
 જે દુકાનેથી ખરીદ્યો હતો તે દિશામા જ આગળ વધી રહ્યો છે તેનું
 અમરણ સાચું હોય તો તો ઓગણપચાસમી ગટીટને તળિયે જ એ દુકાન
 આવી હેવી જોઈએ.

રાતનો સમય થઈ ગયો છે એટલે એ દુકાન બંધ થઈ ગઈ હશે
 એવી તેના મનમા પાકી ખાતરી થઈ ગઈ હોવા છતાંય એ દિશામા જ
 તે અભાનપણે ચાલતો રહ્યો. કંઈક વિચિત્ર લાગે એવી વાત તો એ
 હતી કે પોતાના અંતરમા જે વિપાદ જાણી જાહેર્યો તેને કાણે જ માત્ર
 નહિ, પણ તેને જે થાકનો અનુભવ થઈ રહ્યો હતો તે કારણે પણ
 મારે ત્યાં સુધી જવું જ જોઈએ અને એના બંધ બારણા પર પણ
 માનું પટકવું જ જોઈએ, એવું કંઈક તેને થયા ક્યું.

તે દુકાન આગળ જઈ પહોંચે છે તો તેના બારણા પર નજર
 નાંધીને જ તે એકદમ ખડો રહી જાય છે. હાગતો, દુકાન સાથે જ બંધ

થઈ ગઈ હતી. એટલે પછી પોતાના હાથમા પકડેલા કાચખાને તે એકાદસે નિહાળી રહે છે હવે એવું તેણે શું કરવું ? ત્યાં દુકાનના પગથિયા પર છોડી આવવો ? એવામા એ સ્ટ્રીટમાથી ટેકસી આવતી સલખાય છે, અને તરત તે તેમા ખેસી બંધ છે થોડોક માર્ગ કાપ્યા પછી પોતે એ ટેકસીમાથી ઊતરી પડગે અને કાચખાને એમા જ છોડી દેશે

આ પામર જીવ ! હજીયે એના કાચલામા એમ ને એમ પડ્યો રહ્યો છે. એની પાસે સમૃદ્ધ કલ્પનાશક્તિ જેવું તો કંઈ છે નહિ કેવી કુણું વાત ! ન્યૂયૉર્કની કોઈ એક સ્ટ્રીટમા રાતના સમયે એ કાચખો ટેકસીમા એકલવાયો સફર કર્યા કરતો એ વિચાર તેને ગમ્યો

નહિ, નહિ, પોતે જે વિચાર કરી રહ્યો હતો તેમા ક્યાક અમાનુષિતા ગઈ છે એ લાનથી મિ મિશ્રિતને લાગે ખેદ થાય છે ટેકસીમાથી તે બહાર આવે છે રાતના આ સમયે પાકું એવેન્યુની બાજુમા મજબૂત રેલ્વિંગોની અંદરની બાજુએ ફૂલોની ક્યારીઓની એક લાખી હાર આગળ તે આવી ઊભે છે. અહીં ક્યાક ફૂલની ક્યારીમા જ કાચખાને છોડી બહાર એવો તે વિચાર કંઈ છે અને પ્રાણીને હજી તો ક્યારીમા લોય પર મૂકે ન મૂકે ત્યાં વૉલ્ફોર્મ-એસ્ટોરિયાના તોનિંગ ટાવર નીચેની પચાસમી સ્ટ્રીટના જ કથન આગળતો પોલિસ તેના પર ત્રાટકી પડે છે. અહીં ફૂલની ક્યારીમા ખરેખર તે શું મૂક્યું તે તો કહે ? એવો પ્રશ્ન પોલિસ કરે છે. તો શું એ કોઈ બોમ્બ હતો ? નહિ, નહિ, સાવ એમ તો ન કહેવાય અને મિ મિશ્રિત તેના તરફ પોતાની પ્રાગાણિકતાની ખાતરી કરાવતું સ્મિત કેકે છે, એવું કોઈ ગેરકૃત્ય કરવાની પોતાનામા કોઈ શક્તિ જ નથી એમ સિદ્ધ કરી આપવા ચાહતો હોય ને ! ના, ના, એ તો છે એક કાચખો માત્ર ! પોલિસ તરત જ તેને એ કાચખાની ખોજ કરી ઉપાડી લેવા હુકમ

કંઠે છે : ‘કૂટની ક્યારીઓમા કોઈ પ્રાણીને પ્રવેશ મળતો નહિ . આદેશથી ’
 પણ, એ આદેશ આના જેવા પ્રાણી માટે લાગુ પાડી શકાય ખરો ?
 એ એવો કોઈ જીવ નથી, કેવળ જડ શીલા જેવી વસ્તુ છે, એમ મિ
 મિશ્રકો પોતે જ પોતાને મનાવવાનો પ્રયત્ન કરી રહે છે. અને આ
 પ્રાણી કોઈને ય કોઈ જાતની હરકત ઊભી કરે એમ તો લાગતુ નથી
 વિશેષ તો, કુટુબ જીવનના ગભીર સંયોગોને લક્ષ્યમા ગાખીને જ તેણે
 તેને દૂર કરવાનો રહ્યો દરમ્યાન પોલિસને એમ લાગવા માટે છે કે
 મિશ્રકો તેના ગેરજામ લઈ ગયો છે એટલે તે એકદમ રોષે ભરાય છે
 આ આખીય પરિસ્થિતિ કળી જતા મિ. મિશ્રકો કૂટની ક્યારીમાથી
 કાચખાને શોધીને ઉપાડી લે છે ખરેખર કાચખો ત્યાથી તત્તુમર
 ખસ્યો નહોતો.

“એ લોકો મને એમ સમજવી રહ્યા છે કે કાચખાઓ શુકનિયાળ
 હોય છે.” અને પછી ઉમેરે છે . “એને લઈ જવાનુ તમને નહિ ગમે ?
 લો ત્યારે, એ તમારો જ છે ને !”

પોલિસ રોષમા ગતોપીળો બની જાય છે. હાથ ચીધીને મિ.
 મિશ્રકોને રોષથી બહાર નીકળી જવાને હુકમ કરે છે

એટલે વળી વાજો મિ. મિશ્રકો ભારે મૂઝવણુ અનુભવતો હાથમા
 કાચખો પકડીને ઊભો રહે છે. રે ! આને ક્યાડ તો ક્યાક રસ્તા વચ્ચે ય
 છોડી દઈ શકાતો હોત તો—પેલો પોલિસ તેના તરફ કરડી નજરે
 નિહાળી રહ્યો છે તેની નજર ચૂકાવીને પણ જો એને ક્યાક છોડી દઈ
 શકાતો હોત તે—અને એ તો સ્પષ્ટ છે કે કુટુબજીવનના કોઈ ગભીર
 સંયોગોને તે માનતો જ નહોતો. ત્યા એકાએક જ તેના ચિત્તમા એક
 વિચાર ચમકી જાય છે. હાસ્તો, કાચખાને લગતી આ આખી ય વાત
 પોતાની પત્નીને એક ચોક્કસ બહાનારૂપ જ છે. અને આ પ્રમગે જો
 તે પોતાને બચાવી લેશે તો વળી તરત બીજુ બકાનુ તે ઉપજતી
 કાઢશે. પણ આના કગ્ના વધુ હામ્ય સ્પદ નિમિત્ત શોધી કાઢવાનુ

તેને માટે મુશ્કેલ ગની રહેશે અને એ રીતે ન્યાયાધીશની અને આખીય દુનિયાની નગરે તેમ પોતાની પત્નીની નગરે ય ફરિયાદ માટે પૂરું કારણ આપવાનો આ પ્રસંગ છે એટલે અ તક જવા દેવામાં તો મૂખ્યામી જ દુગે અને ત્યા તત્કાલ જ કાયબાને સાથે લઈ ઘરે પાછા ફરવાનો દંઢ સકલ્પ તે કરી લે છે

પરે પહોચતા જ જુએ છે કે દિવાનખડમાં તેની પત્ની બેઠી છે તેની મમલ એકે ય ગમ્દ ઉચ્ચાર્યા વિના તે વાકા વગે છે અને પેલા કાયબાને તેની આગળ બજમ પર ગોઠવી દે છે અત્ત ત ફૂલેલા કાકરા જેવો તે કાગતો હતો.

તેની પત્ની એકદમ ખડી થઈ બય છે પોતાના ગયનખડમાં ધમી બય છે અને માથે ‘કંપ’ મૂકી તે જાહાર નીકળે છે

“ન્યાયાધીશને હું એમ કહીશ કે તમે તમારી પત્ની કન્તા એક કાયબાની સોગત વધુ પમદ કરો છો.”

અને તત્ત જ ઉતાવળી તે વરણહાર નીકળી બય છે

તેણે જે શબ્દો ઉચ્ચાર્યા તેનો અર્થ બાણે કે બજમ પરનો પેલો કાયબો જરોખર પામી ગયો હોય તેમ, તે મરીક મળવળાટ કરે છે એકાએક જ તે તેના ચાગ નાના નાજૂડ પબઓ શીપ અને પૂજ ખહાર કેવાવે છે અને પછી એ સર્વ અગોને તે આમતેમ હનાવવા લાગે છે અને પછીની ક્ષણે તો તે દિવાનખડમાં આમતેમ વિહરવા લાગે છે, તમને એમ લાગે કે તે બાણે નત્ત કરી ગયો છે

મિ મિસ્કાના હૈયામાં આનંદની ભરતી ન આવે તો જ આશ્ચર્ય ! પણ તે પૂરા બેમ-માથે નહિ અત્યત શાતમારે તે કાયબાને વવારી ગ્હે છે તેના તરફ તે એકીટસે તાડી ન્હે છે ત્યા એકાએક તેને એરી લાગણી થઈ આવે છે કે એ તેને કમોક સકેત કરી રહ્યો છે માન તે જ પણ ના, તેને એ વિગે પાકી ખાતરી નથી થઇ

“મારુ લાગ્ય ફળુ જ છે ! મારુ લાગ્ય ફળુ જ છે !”

કાઠિયાપરસ્ત મત્સૈ

રતિસાલ 'અનિલ'

ગઝલનું જીદ/પ્રાસ/રહીકનું તૈયાર માળખું એવું લોભામણું છે કે થોડા બ્યાયામે ડોઈપણ ઉત્સાહીને કૃતક ગ્યના થાટે ઉમ્કેડે અને ટગ્ગિપદ પામી ચૂકેલો પણ હથોટીએ ચઢી બંધ તો એને પણ અકબિ ઠેરવે.

ક્યાગેક ગઝલકાગને કશોકે લય મળે છે, અનાયાસ પકિત થતે છે, પછી શે'ર સુધી પહોંચે છે, એટલે હવે તો પૂરી ગઝલ થઈ બંધ તો સારું એવો લોભ પામી થાય છે. એવી ગ્યનામા શરુનો શે'ર તો ધ્વાનાકર્ષક હોય છે પણ પછીના શે'રમા કવિનો આયાસ દેખાવા માડે છે. માતાની જ કવિતાના સ સ્કાર તો ક્યા કવિમા નથી હોતા ? અને અગ્યામ વિન તો કોઈ કવિ યતો નથી, એટલે વાગ્યેલી માભળેલી કવિતાના સ સ્કાર દોન, 'જીદ આદિ પર હથોટી બેસી ગઈ હોય અને થોડો ઘણો વિચાર

અને કલ્પના કરવાની શક્તિ તો હોય જ એથી એક ગે'ર ગૂંચ્યા પડી
પણ રચના પૂરી તો કરી શકાય છે.

હરિન્દ્રલાઈ દવે તો આપણા અકાદમી વિજેતા સાહિત્યકાર છે
ગઝલના એક દિવાનના 'સાહેબ' પણ છે એમની તાજી ગઝલના
મત્લે છે,

મારો આરલ નથી, અત નથી,
ને છતાં માનશે ? હુ સત નથી

પ્રથમ પક્તિ કવિ કોઈ અદ્ભુત વાત કહેવાના છે એવી અપેક્ષા
જગાડે છે. કોઈ મૂઠ્ઠી ગઝલ વાચવા મળશે એવો વિશ્વાસ જગાડે છે
ગઝલે એટલું લાંબુ ઉડ્યન કરેલું પણ છે માનવબુદ્ધિ આરલ આ
અત વિનાના ઈશ્વરની કલ્પના કરી ચૂકેલી છે અને આખ સામેના
ભૂરા આકાશના આલ આને અત નથી એ પણ સ્વીકારી ચૂકેલી છે
ખત્તાડ વિશે પણ ઘણી કલ્પના થઈ ચૂકી છે એવા પૂર્વજ્ઞાન સાથે
વાચક ખીજી પક્તિ વાચવા જાય છે ત્યાં 'માનશે ?' પ્રશ્ન કરી એના
ચોકાવવામાં આવે છે આથી તો એની જિજ્ઞાસા વધારે તીવ્ર બને 'હ
અને એની જિજ્ઞાસાને જવાબ મળે છે 'તે છતાં, હુ સત નથી ।' અને
કોઈ બાળક 'બોલ, તને કંઈ બતાવું ?' એમ કહીને સામાની જિજ્ઞાસા
અને આતુરતાને ચરમ કક્ષાએ પહોંચાડી, પછી મુઠ્ઠી ખોતોને કોડી
બતાવે અને મારથી બચવા લાગી જાય એમ કવિ વાત પૂરી કરી દે
છે અને લાવક પોતાને હાસ્યારુપદપણે છેતરવામાં આપ્યાની ગતિ
અનુભવે છે

કૃતક રચનાનો પ્રથમ ગે'ર મત્લો તો આશ્ચર્યદ હોઈ શકે છે
પણ અહીં તો માત્ર પ્રથમ પક્તિ જ ધ્યાન ખેંચે છે અને ખીજી જ
પક્તિમાં લાવક છેતરાયાનો પછડાટ અનુભવે છે. પ્રથમ પક્તિનું
આશાસી ગાભીય ખીજી પક્તિમાં સાવ પોકળ પુરવાર થાય છે

સતના આરભ અને અત વિગે કશી લોકજિજ્ઞાસા છે ખરી? વાતમીટિનો આરભ આપણે ઉત્સુકપણે જાણીએ છીએ, પણ પછી તેમના અત વિગે વિચાર આવે તે પર્યુ કૃતક કહેવાનું. દેહાવમાનને સતપણાનો અત તો કોણ જ કહેશે ?

ઈશ્વર અને આકાશ જેવા કોઈ અદ્ભુત પદાર્થને જાણવાની જિજ્ઞાસા જગ્યા પછી કવિ જ ને ચમત્કારનો અનુભવ કરાવી શકે તે વિશે ભાવક આતુર બને છે, પણ ખીણ પકિતએ ત કવિની બાલીશ ચાલાકીનો ભોગ બને છે. પોતે છેતરાયો છે, મારુ અપમાન કરવામાં આવ્યું છે એવો આવાત પણ એ અનુભવે છે

વાસ્તવમાં શેરની ખીણ પકિત સાવ નિરર્થક છે પ્રથમ પકિતમાં ગાભીર્યનો ધ્વનિ છે, તેનાથી ભાવકચિત્તમાં ને અપેક્ષા જાગે છે, તેને તરત જ ખીણ પકિત ભારે આવાત આપે છે અગમનિગમની વાત કરનારો ખીણ પજે કોઈની દાઢીમાંથી મસજુ કાઢી બનાવે અને હમી પડનારા પણ છેતરાયાનો ક્ષોભ અનુભવે એવો ક્ષોભ ખીણ પકિતએ ભાવક અનુભવે છે.

હરિન્દ દવે અવી બાલીન ગમતમાં શી રીતે સરી પડ્યા ? ગઝલના સ્વરૂપ અને એના ઘટક તત્ત્વો વિશે જેમણે વિચાર્યું છે અને કવિને કયાં અકવિતાની લાનચ થાય છે એ જોઈ શકનાર તરત કહેતા દે કાફિયાપરગતીએ હરિન્દભાઈ પામે ખીણ બાલીશ પકિત લખાવી છે ખીણ પકિતમાં ‘સત’ અનિવાર્ય નથી, આરભ અને અતની કોઈ વાત સાથે સતનો મદર્સ માનવસ્મૃતિમાં નથી તો કવિન્મૃતિમાં પણ હોવો શક્ય નથી. પણ ખીણ પકિતમાં પ્રાસ અનિવાર્ય છે એટલે ગિચારા બનાવીને, સત જેવા સતને કવિ ખેસાડી દે છે ।

કવિની આવી કરુણ દશા કરનાર તત્ત્વ બે માન્ય પડે છે એક તો પીઠ કવિ ગઝલમાં રોમાન્સનો ભાવ ન લાવે ત્યાં તો તેણે દાર્શનિક

બનવું જોઈએ અને કોઈ પણ કુળ કવિ એવો આભાસ તો રચા
 ગદ્યપીઠ કવિઓએ ઓઠી લીધેલી પ્રૌઢતા કહે છે કે તારે તો કથું કે
 અદ્ભુત કે જે વિષયનું ગૌરવ હોય, પ્રતિષ્ઠા હોય એવું જ કહેવું, એટલે
 તે દાર્શનિક કે ક્લિસ્ટ્રોનો સ્વાગ રચે છે, અને ઠાવકો હોય તો સ્વાગ
 નિલાવી જાણે છે. પણ ક્યાંક ઉતાવળ થઈ જાય છે અને ગાલીશ,
 હાસ્યમા પરિણમે છે આ ગે'રમા એવું જ થયું છે

સહજ અને મગ્ન ચ્યતા માટે કથું શરમાવાનું હોય નહીં
 પ્રૌઢપણે પણ આપણે ખીજની હાજરીમાં પાણી પીતા ક્ષોભ અનુભવતા
 નથી, એ સહજ ક્રિયા છે માટે, તો સહજ સાદી રચના માટે પણ
 ક્ષોભ ન અનુભવવો ઘટે ક્ષોભ હોય તો તે ગાખી મૂકીએ, પણ
 પ્રાગટ્ય માટે આપવાની કૃતિ આત્મપાસ કશો ભવ્ય અસાધારણનો
 આભાસ હોવો જોઈએ એવું મનાય તો તે કવિને હાસ્યરૂપદ ઠેરવતી
 હેતરપિડી બની રહે છે

અગમનીગમની લાપા પરિલાપા તૈયાર પડી છે, લોકોમાં અભણ
 ડોશી સુધી એ વિશેની સૂઝ છે, એ ટેકણલાકડીએ નગ ભરતો જે
 રચાતા જાય છે, તો સદી સત શાયરોએ ઈરકે હકીકો ગમતા પુષ્કળ
 લખ્યું છે, તે ટેકણલાકડીએ એવી ગઝલો પણ ગુજરાતીમાં રચાઈ
 છે જ. સન્ધારપ્રેરિતજનિત કવિતા એ નવી વાત નથી પણ ગઝલમાં
 આભાસી રહસ્યમયતા અને આભાસી રોમેન્ટિકતા પણ આતી છે સીધા
 ઉદ્ગાર રૂપે આવે છે ત્યારે એક ઉદ્ગાર રૂપે એ સમજી શકાય છે,
 પરંતુ કેટલાક ચાલાક કવિ પ્રથમદર્શી 'ગૂઢતા'નો આભાસ રચે છે, પણ
 પછી પોતાની રમતમાં પોતે જ સપડાઈને હાસ્યરૂપદ કરે છે. આ
 મત્તો એનું ઉદાહરણ છે.

ગઝલમાં કાકિયાપરસ્તી કવિો કેવો હાસ્યરૂપદ કરે છે તેનું
 એ ઉદાહરણ છે

એક વાદ્મીકિવંધ !

સનત જોષી

—પૂર્વક

—ભગવતીકુમાર શર્મા

ન વિશ્વાસપૂર્વક, નહીં શ્વાસપૂર્વક,
ભૂવી જઈ છું માત્ર આભાસપૂર્વક.
નથી શીશ ઊચુ પ્રદય-પળની સામે,
ટકી રહું છું ઝૂકીને હું ઘાસપૂર્વક.
છતા કેમ અકબંધ છું કોણ જાણે !
હજી છું, ખૂટુ છું સતત વ્દાસપૂર્વક.
તિગડોમા શૈશવ છે ખંડેરકેરું,
નથી અકુરાતું કશું વ્યાસપૂર્વક
મહાભારતો ચાલતા ક્ષણભૂમિમા,
છતા શ્લોક સ્ફૂરતો નથી વ્યાસપૂર્વક
(કવિલોક)

અહીં એક પ્રયોગશીલ તરીકે ઓળખાતા ગઝલકારની એક કૃતિ
તપાસવાનો ઉપક્રમ છે.

—પૂર્વક. લઘુરેખા પછી આવતો ‘પૂર્વક’ શબ્દ, આમ તો ‘પૂર્વ’ને ‘ક’ લાગીને બનેલો પ્રત્યય છે, જે સમાચ્છન્ન બનાવે છે ‘સહિત,’ ‘થી’ જેવા અર્થો પ્રગટાવે છે, —‘પૂર્વક’ શીર્ષક વાચતા, હમણા હમણા ‘મિથિકલ ગઝલ’, ‘એબ્સકર્ડ નાટ્યગઝલ’, કોનેટિક ગઝલ, મોટા-મોટોસિસ ગઝલ, સમ્ભોગસિમ્ફની ગઝલ, અમુકતમુકની ગઝલ અને વસતતિલકા ગઝલ જેવા લેખલેવાળા શીર્ષકો આપવાનું ચલણુ બેર પકડતું બન્યું છે તેની, સદ્ય યાદ અપાવે છે, ‘અમે અભિનિવેશપૂર્વક કશુંક અપૂર્વ સિદ્ધ કરી દેખાડ્યું છે’ તેવા ભાવે જન્માવે છે

કર્તા જ્યારે ગણતરીપૂર્વક કશુંક સિદ્ધ કરવા બેઠો છે તો પ્રત્યેક શેરની શબ્દપસંદગી, પ્રત્યેક શેરનું સ્વતંત્ર ભાવવિશ્વ અને બધા શેરો મળીને ગ્યાનુ ભાવસાતત્ય તપાસવા જેવું છે

પ્રથમ શેર નોંધાયે

ન વિશ્વાસપૂર્વક, નહીં શ્વાસપૂર્વક,
જીવી જાઉં છું માત્ર આભાસપૂર્વક

ગઝલકાર, જીવને રચેલા આભાસની વાત કરે છે જીવનું હવે આભાસી બની ગયું છે. વાત કંઈ નવી નથી. પણ ગઝલકાર એને નવીન સ્વરૂપે આપણી સમક્ષ રજૂ કરે તેમા જ કવિકર્મ છે પણ આપણી અપેક્ષા પ્રથમ ચરણમા જ વિફળ બની રહે છે કેવળ ‘—પૂર્વક’ શીર્ષક સિદ્ધ કરી દેખાડવા માટે વિશ્વાસના અભાવની ચવાઈને લપટી પડી ગયેલી વાત વડે આરભે છે બીજા અર્ધા ચરણમા કર્તા ‘પૂર્વક’ સિદ્ધ કરવા પ્રાસપૂર્વક આગળ વધે છે વિશ્વાસમાથી ‘વિ’ બાદ કંઈ તો, ‘શ્વાસ’ બચે અને ‘ન’ નો પર્યાય ‘નહી’ કંઈ તો હા, કાશિયા, રફીફ અને આતરપ્રાસ જળવાઈ જાય. શ્વાસ વિના જીવવાની વાત એ રૂપાતર પામ્યા વિનાની વાસ્તવિકતાનું સપાટ કથન છે, પ્રારભે જ કર્તા ઉન્મેષનો શ્વાસ રુધી નાખે છે બીજી પંક્તિ ચીલાચાલુ છે.

પછીના અને શેરમા અસ્તિત્વની સકુલતા અને વૈદ્ય પ્રગટ કરવા ધાર્યું છે. 'શીશ જીયુ' શબ્દપ્રયોગ ઉક્તિવૈચિત્ર્ય જન્માવે છે. જલ કરી વળતા ધામ મળના આધારે ટપ્પી રહે, પણ કર્તાના અસ્તિત્વ મળ કઈ ભોયમાં રહ્યા છે, તેની પ્રતીતિ આપણી સમક્ષ અપ્રગટ કરના તો અસ્પષ્ટ જ વિશેષ રહે છે. 'વામપૂર્વક' સિદ્ધ કરવાનો અસંગ્રખો પડ્યા જેવા ગેગને જન્માવે છે

ત્રીજો શેર 'ગ્લામપૂર્વક' શબ્દથી આભાસી નાવીન્ય તથા રંગીન શરણતી કે મદિગા જેવા છવનનુ સાવ ચવાઈ ગયેલુ સમીકરણ મનમા જગાડે છે ગ્લાસ ઢળે ખરુ પણ ખૂટે પણ ખરુ ? કોણ દેળે, કોણ ખૂટાડે ? ગ્લાસ સતત ખૂટે ? આ શેરમા પણ પ્રતીતિની આપણી આશા દગારી નીવડે છે.

હવે આ ત્રીજા શેરના પ્રથમ ચરણનો એક શબ્દ 'અકળધ' કહેના જન્માવે છે. અકળધ તો અવાવરુ પણાના ભાવો જન્માવે છે. અસ્તિત્વ સતત કેવી રીતે અકળધ રહી શકે ? શબ્દપસદગી, અર્થચંચલ્યો અસ્તિત્વ જેવા સકુલ વિષયને આવા સમીકરણો વગેરે કેવા તો વણુમાડી મૂકે છે !

ચોથો શેર દુર્ભોધતાનો આભાસ જન્માવે છે. ભાવક બધા પદો ફરી ફરી વાચીને કશોક અપૂર્વ અન્વય માણવાની અપેક્ષા રાખી બેઠા હોય પણ ત્યાં તો તે એકાએક તિરાડો શોધતો ગગન ખડેરામા ભટકવા લાગે છે. પણ ભાવકગિયુએ અફસોસ ન કરવો ! શબ્દગજાંજાં ટકતું નથી આસમા ત્યાં જ અકુર ફૂટે કે જ્યાં કાળી ભોય પ્રસ્વેદસિક્ત બને, કર્તા પાસે અસ્તિત્વની કાળી ભોય છે ? તેમને તો ખડેર પર ઊગતા કે તિરાડમાથી ડોકાતા ઘાસનો સસ્તો વિગેધ દર્શાવે છે.

આટલી ગભીરતાપૂર્વક આગળ વધતા પાંચમા ગેગ સુધી આવતા સુધીમા તો આપણી આખોના પડળ ખુલ્લા થઈ જાય છે ગોકતુ

શ્લોકત્વમા ઉપાત્તો તો દ્વિપ-અયન કરવાથી કે વાદ્મીકપ્રવેગથી થયું હતું ગઝલકાર દ્વિપાયન બનવા તૈયાર છે ?

એક ક્ષણમા અનેક મહાભાગનો ચાલતા બતાવીને સઘર્ષની બહુલતા બતાવી છે, પણ એનો કસો આલેખ રજૂ થાય છે ખરો ? બિચારા વ્યાસ પણ શું સમજે કે એમને આવું ‘પૂર્વક’નું તૂટ વળગે !

આભાસપૂર્વકનો અનુભવ દરાવતી આ ગ્યનામા રડીકમા ચળરાદી સિદ્ધ કરી આપીને કાવ્યત્વ મિદ્ધ કરી દેખાડવાનો પ્રયોગ કૃતક નિવડ્યો છે પ્રથમ તથા અતિમ ગેરની ચવાઈ ગયેલી સમીકરણ-ત્મક અભિવ્યક્તિ, બીજા અને ત્રીજા ગેરમા પ્રતીતિનો અભાવ, ચોથા ગેરની કૃતક દુર્બોધતા કટાણો જન્માવે છે

કવિને આભાસી અસ્તિત્વની અનુભૂતિ કાવ્યવિષય તરીકે અભિગ્રેત છે આ વિષયે બધાને જ મથી નાખ્યા છે પ્રાચીન સ્તોત્રકાગ ગદરાચાર્ય—

નલિનીદલગતજલમતિતરલમ

તદ્વત્ત્વીવિતમતિશયચપલમ્ ।

આ ગઝલની ભાષા ભિન્ન સ્થળ કાળ પરપરા સદર્શો ધગવતા ધાસ ગ્લાસ, વ્યાસ જેવા શબ્દોને પરસ્પર ભટકાવીને ભાવકને ચડિત કરવાના ભાષાપ્રયત્ન છે. ‘ગ્લાસ’ અને ‘વ્યાસ’ શબ્દથી ભાવકચિત્તમા પ્રગટ થતી અર્થચ્છાયાઓના શબ્દમેળાનું શું ? ગોખપૂર્વક ગઝલ લખતા આ ગઝલકારને શોકપૂર્વક જણાવવાનું કે, વાદ્મીકિનો નેક શ્લોકત્વને પામ્યો હતો, વ્યાસનો નહીં કોઈક નિપાદે તો કૌ ચવધ કર્યો હતો, પણ આ પ્રયોગખેર ગઝલકારે તો આદિકવિ વાદ્મીકિનો વધ જ કરી નાખ્યો છે !

અને સુરેગ નેપી—

“બાકી તો ખૂટ ઠપકાગ્તો, માગ પગવાના પડ્યા ગણતો
હું સૂની શેરીઓમા ઘણીવાર ચાલતો હોઉ છું ”

૭૬, શબ્દાનુક્રમ, રૂપક દ્વારા શંકરાચાર્ય આખી કવિતા ટેરી સિદ્ધ કરી આપે છે. તે વળી સુ. જો. એ બોલચાલની ભાષા દ્વારા આધુનિક સંવેદનપટુ માનવની અનુભૂતિને મૂર્ત કરી છે. જે આ ગઝલમાં પ્રત્યેક પૂર્વકે પણ મિદ્ધ થઈ શકી નથી.

આથી આ કર્નાને તેમણે કવિચોકના પ્રયોગ વિશેષાક્રમા પ્રગટ કરેના શબ્દો પ્રતિપ્રત્યો તરીકે પૂજનાનું મન થાય છે

“આથી ગઝલના જે પ્રયોગ વાય તે ગઝલ તરીકેના તેના અસ્તિત્વને વધારે સમૃદ્ધ કરવા પ્રતિ તકાયેના હોવા જોઈએ.”

સમગ્ર ગઝલ વાચતા ટેટલાક પાયાના પ્રશ્નો ઉદ્ભવે છે આ કવિ પામે પોતીકું અનુભવવિષય છે? એને જ્યારે તેઓ શબ્દગદ્ય કરે છે ત્યારે નવી બાની માટેની કોઈ મધ્યમણ અનુભવાય છે? શબ્દના માધ્યમ દ્વારા આપણી પાસે જે અનુભૂતિગિય આકાર પામીને આવે છે, તેમાં કશીક અગતી સરચના પ્રગટ થાય છે? શુ આવા ગભીર પ્રશ્નો લઈને આવી કૃતિઓ પાસે જવાગે? નહીં તો પછી એક પ્રય ઉદ્ભવને કે, આવી કૃતિ લખવા પાછળ પ્રવૃત્ત થતી ચેતનાની પ્રામાણિકતા વિશે શુ? આ એક જ કૃતિ વિશે નહીં, પણ આજે ગુજરાતી મામયિકોમાં પ્રગટ થતી ઘણી ખરી કૃતિઓ જોતા આ પ્રશ્નો સતત ઉદ્ભવ્યા કરે છે.

(મગોણિની એપ્રિન બેઠકમાં વચાચેલું)

સુધારો

કકાવટીના ઓકટોળર અક્રમા ૧૭ મા પાને પ્રગટ થયેલી શ્રી ભારતી દલાલની વાર્તા ‘મનવન્તર’માં ત્રીજી લીટીમાં ‘દીકરા વહુ’ જખાયુ છે ત્યા ‘દીકરા મરુ’ વાચ્યુ.

(અનુસંધાન પાના નં. ૧૪ નું ચાલુ)

આ બધાને અનુકૂળ રીતે પહોંચવી ટૂંકમા સૃષ્ટિ રચવી એનો આનંદ જ આખરે તો સતર્પક નીવડે છે

પાણુ વચ્ચે લઈને કામ કરીએ તો કલાની શક્તિનો પરિચય કગલવાની વધુ શુભયશ રહે છે જેને આપણે આવ સામાન્ય કે રેઢિયાળ કહીએ છીએ તે જ જો દષ્ટિ હોય તો અસાધારણની મજુપા બની રહે છે ધરમા ઘડિયાળનું બંધ પડી જવું એ પણ છેક કાઠો નાખવા જેવી ઘટના નથી હાથમા વઈને ચોળીએ છીએ તે સાચુનો ન્પર્શ પણ અનેક જાતના સ્પર્શસંવેદનોની હારમાળામા પરિણમે છે આમ હું તો દરેક સામાન્ય કે રેઢિયાળને પણ ઉપેક્ષિત ગણવા તૈયાર નથી, આથી જ તો આપણુ ઘણુ ઉત્તમ સામાન્યના છન્નવેશે આપણી આગળીએ વચ્ચેથી સરી જતુ હોય છે. □

સાભાર સ્વીકાર

ડિંડા કૂવા ને દૂકાં દોરડા (નવલકથા) લેખક શ્રી વજ્ર માતરી, મૂલ્ય ૧૮ રૂપિયા

કાળ રાત્રિની ધૂણતી ભૂતાવળ (પ્રથમહાલના ધાડ પાડી જીવતા નાયકાઓની રોમાન્સ કથા) લેખક શ્રી વજ્ર માતરી, મૂલ્ય રૂપિયા ૧૩-૫૦ પ્રકાશક બનેના સાહિત્ય સંગમ, ગોપીપરા, મૂરત-૧

આસ્તવાણી (આધ્યાત્મિક વચનો અને પ્રશ્નોત્તરી) પ્રકાશક જય સચ્ચીદાનંદ સંઘ વની, ખેતશી નગરી શાહ, ૨૦/૧૦, એન્જલ્લેન્ડ ૪થે માળે, નાયગામ, કોસરોડ, વડાલા, મુબમ્-૪૦૦૦૩૧

તારી આખો સુ દર છે વાર્તાસંગ્રહ લેખક નગીન કા મોદી, મૂલ્ય ૮ રૂપિયા, પ્રકાશક અનાસિત સાહિત્ય પ્રકાશન, ૧/૩૭૮૭ મોદી દેસાઈ પોળ, સુરત-૩

ગુજરાત (ગુજરાત સરકારના સામયિકનો દિવાળી અંક) મૂલ્ય ચાર રૂપિયા, માહિતી ખાતુ, ગુજરાત સરકાર, ગાંધીનગર ૩૮૨૦૧

સા. પ. દ્વારા સૂરતમાં યોજાયેલા

બે સ્થાનિક કવિઓના સન્માનસમાર ભ વિશે—

અજિત ઠાકોર

ત ત્રીશ્રી 'ક કાવટી'

૨૪મી નવેમ્બરે સાહિત્યપરિષદે સૂરતમાં ગ્ધાનિક બે કવિઓ જ્યત પાટક અને ગનીનુ તેમના જીવન-કવનના પરિચય તથા કાવ્યવાચન-ગાનનો કાર્યક્રમ યોજી સન્માન કર્યું હતું એ વિશે થોડુંક કહેવાનું પ્રાપ્ત થાય છે.

આર ભે ભગવતીકુમારે ગની વિશે લખાણ વાચ્યુ તેમાં જીવન વકતર અને કવિતાપ્રવૃત્તિ વિશે એકાદ વર્ષ પહેલા યોગ્યઈ ગયેલા ગનીના અભિનંદનસમારોહપ્રસંગે થયેલા વકનવ્યની જ પુનરુક્તિ હતી. તેમાં એક પણ નવો મુદ્દો જેવા ન મળ્યો આખુ વકતવ્ય ગનીની કવિતાને યથાર્થ પરિપ્રેક્ષ્યમાં મૂકી અ પવાની મનતવાણુ ન હતું “પ્રયોગમાં ગનીભાઈનું સ્થાન મોખરે છે,” કે “ગનીભાઈ નખશિખ ગઝલકાર છે” કે “આકારને સપન્ન ન કરે ત્યા સુધી એમની ગઝલ જ પે નહીં”-જેવા વિધાનો આધારો વિના થયા. આનાથી કવિ કે કવિતા વિશેની આપણી સમજમાં શો ઉમેરો થાય ? આમ વકના સંજ્ઞ ન હતા તો કવિ ગની પણ પૂરા ગલીર ન હતા એમણે પોતાની જે કૃતિઓ ગૂઝ કરી તે પરથી તો એમના કવિ હોવા વિશે પણ ગલીર ગકા જોલી થઈ ! આવા પ્રસંગે કવિ પોતાની કવિતાનું પ્રતિનિધિત્વ કરે તેવી રચન ઓ રજૂ કરે તે અપેક્ષિત છે

એ પછી રવીન્દ્ર પારેખે જ્યત પાટકના જીવન તથા કાવ્યપ્રવૃત્તિનો પરિચય આપ્યો ગની વિશે ભ. શ નુ લખાણ ગુણાનુગામી

હતુ તો જ્ય ત પાઠક વિરોધુ ર પા તુ લખાણુ દોષદર્શી હતુ બનેએ
વિષય એવો મોટો પસદ કર્યો હતો જેથી આધાર આપવાનુ ને ઊડા
ઊતરવાનુ ટાળી શકાય રનીન્દ્રે જ્ય ત પાઠકની કવિતાપ્રવૃત્તિનો દેખા-
દેખી થયેલો આભ, એમના પગ બ ક ઠા-સુદમ્-ઉમાશક-
રાજેન્દ્ર-નિરજનનો પ્રયળ પ્રભાવ એ મર્મર-વિસ્મયના કવિ નથી
પણ સર્ગ જ એમની કવિતાનુ ગગોત્રીગિખર છે, ગઝલ દેખાદેખીથી
લખે છે એના સ્વરૂપ વિશે જ એમને અદ્વા ન હોવાથી પગિલામ અમજ
ગકાય તેમ છે, 'વ' ની પ્રીતિ વૃક્ષપ્રીતિ જાણાય છે-એનુ બધુ કવ્યુ
આમાનુ ધણુ અનેક અંગે ચર્ચાર્પદ છે જ્ય ત પાઠકની પોતાની ક્રેદિ-
યતનો આધાર લઈ રનીન્દ્રે તેમના જીવન વિગે તોડા વાગે તેવા ને
છીછરા વિધાનો કર્યા જેમકે, તેમના બે ઉપનામો વિશે, તેમણે જ્ય-
તિલાલ નામના જ્ય ત એવા ઢરેલા આધુનિકરણુ વિશે, દેખાદેખીથી કવિતા
લખવાનો પ્રાગભ કર્યો તે વિગે, ગકાઉટ-કુમાર-ભુદ્ધિ પ્રકાશ-સમૃત્તિના
કિલ્લા સર કર્યા તે વિશે કવિએ પોતાને વિગે ઢરેલા આ વિવાનોને
તે જ રૂપે મૂડવામા વિવેક ચૂકાયો છે, કારણ, બનેના વકતવ્યનો સદર્મ
તથા Tone લિન્ન છે એ તો કીક, પણ કવિના જીવન વિગેની
આ બધી ઉપવક વિગતો તેમની કવિતાને સમજવામા શી મદદ ડરે
તે પણ વિચારવા જેનુ છે ! આ બધી ગૌણુ વિગતોની પ્રચૂરતામા
જ્ય ત પાઠકની કવિતાના ચહેરાનુ-એમની મૌલિકતાનુ કશુ પ્રતિપાદન
ન થયુ, એને બદલે જ્ય તઆઈમા 'વ' પ્રીત જોવા મળે છે જેવા
ચળગાડીભર્યા વિધાનો તથા વૃક્ષપ્રીતિ-વનપ્રીતિ-વતનપ્રીતિ જેવા
ચર્ચાઈ-ચવાઈ-વગોવાઈ ગયેના મુઠા આગના અર્ધવટન-પ્રતિપાદન
વિના મૂકાયા જ્ય તભાઈને આનાથી અન્યાય થયા છે રનીન્દ્રે એક
મુઠો ઉપસ્થિત કર્યો કે, “એમની કવિતામા માળખા માટેની
ગોધ વર્તાય છે જ્યા આ માળખુ મળી જાય ત્યા કવિતા બને,
જ્યા એનુ નથી ત્યા કવિતા બનતી નથી” રનીન્દ્ર આ “માળખા”

દ્વારા શું સૂચવવા માગે છે ? એમણે ફોર્મ-આકાર ના અર્થમાં મે રાજદ વાપર્યો છે ? જો એવું હોય તો સર્જકમાત્રની આ ગોંધ હોય છે તેમણે જ્યત પાઠકમાં વર્તાતી માળખાની આ ગોંધ કઈ રીતે ચાલે છે તે મિદ્ધ થાય છે કે કેમ તેની ચર્ચા પણ કરવા જેવી હતી. જ્યંત પાઠકને સારી ચર્ચાનો લાસ ન મળ્યો. બંને વક્તાઓને સાસળ્યા પત્રી એની લાગણી વઈ કે, આપણા વક્તાઓએ, કથુ આગવું પ્રતિપાદન કે આગવો અભિગમ ન હોય તે સ જોગોમાં મય પર આવવાનો લોભ જતો કરવો જોઈએ.

જ્યત પાઠક આનાથી કઈક વ્યથિત થયાના અણુમાગ એમના હાવકા પણ માર્મિક વિધાનોમાં વર્તાયા હતા. “અત્યાર સુધી મે ત ત્રી-ઓના અજ્ઞાનનો લાસ લીધો છે” “મારી કવિતા મનોવત્નોથી વિનય કથુ નથી” “હું મને સારો કેવિ માનતો નથી.” એમણે એમની કવિતા કરવા વિશેની રચનાઓ તથા ગીતગઝલ રજૂ કર્યા ‘રણુ’ જેવી નીવડેલી કૃતિ તેમણે કેમ ન રજૂ કરી તેનું મને આશ્ચર્ય છે. કૃતિની પસંદગી વિશે તેઓ પણ પૂરતા ગભીર ન હતા તેમણે રજૂ કરેલી ‘કવિતા કરવા વિશે’ની રચનાઓ નમણી હતી તો ‘લૈ માણુમ છે’ ગઝલ રચીન્દ્રે કરેલી ટીકાના સમગ્ર ઉત્તરરૂપ હતી.

અતે ‘ઉશનસ્ પ્રમુખપદેયી બને કવિઓ વિશે (સુખ્યત્વે જ. પા. વિશે) પ્રલાપી વિવેચનના નમૂના જેવું બોલ્યા હતા. તેમની આ વિષય પર સહેજ પણ તૈયારી ન હતી; અને મનમાં આવે તેનું બોલ્યું જતા હતા. મય પરથી કશીક- ચિદ્દી આવતા જ. પા. વિશેનું ચર્ચિતચર્ચણ એકદમ અટકાવી ગની વિશે થોડાક ઊમડક વિધાનો કરી બેસી ગયા હતા. એ પછી ગાયકવૃદ્ધ બંને કેવિઓની રચનાઓનું ગાન કથુ હતું.

આ સમાર લ પછી એક પ્રશ્ન થયો : સાહિત્યપરિષદે સૂરતના બે કવિઓને સન્માનવા માટે આ બે કવિઓને જ કેમ પસંદ કર્યા ?

(અનુસંધાન પાના નં. ૪૭ પર)

અનુવાદ અને અર્થનો કાયડો

સપાદકશ્રી,

‘કાવ્ય’ના નવેમ્બર, ૧૯૭૬ના અકમા શ્રી નૈમિષ મિત્રે એમ-
પ્રકાશ લટનાગરના એક અગ્રેણ કાવ્યનો અનુવાદ આપ્યો છે અને એનો
આસ્વાદ કરાવ્યો છે એમાથી બિનસતો અનુવાદનો કાયડો થોડો ચર્ચા
જેવો લાગે છે.

શ્રી મિત્રે ‘to die of’ અને ‘to die from’નો ભેદ અહીં
આગળ ધર્યો છે એ કાવ્યના તાત્પર્યને સમજવા માટે ડઠક ઉપયોગી
અવશ્ય છે. પણ અગ્રેણ કોશ ‘to die of’ અને ‘to die from’
ઉપરાત ‘to die by’ ‘to die through’ ‘to die on’
‘to die in’ વગેરે અનેક જનના પ્રયોગો નોંધે છે એમા પરિસ્થિતિ,
સાધન, દરનું કારણ, નજીકનું કારણ આવા ભેદો કંવાનું પ્રયોજન હશે,
પણ કેટલુંક કેવળ રૂઢિગત લાગે છે બીજી બાજુથી ગુજગતીમા ‘થી’
પ્રત્યય સાધન, કારણ વગેરે અનેક અર્થો વ્યક્ત કરી શકે છે, ‘રોગ’ના
સંબંધમા પણ ‘થી મરી જવું’ એવો પ્રયોગ છે, તો અહીં ‘થી-થી’
ચલાવવું કે ‘રોગનો અર્થ’ શબ્દોમાં સ્ફુટ કરવો એ વિચારવા જેવું છે.
‘રોગ’ એવું નામ પાડવાથી કાવ્યની ધારની તીક્ષ્ણતા ઓછી થઈ જતી
નથી લાગતી? ‘થી-થી’ મૃત્યુનું કારણ તો સૂચનાય છે ‘સત્ય’ મૃત્યુનું
કારણ બને છે એ વાક્યમાથી પ્રગટ થતું હોય એ પૂરતું ન ગણાય? ‘રોગ’ના
અર્થનું સૂચન મૂકવું હોય તો પણ ‘ને લીધે’, ‘ના ભોગ બનીને’
એવા પ્રયોગો કામ આવે કે કેમ એ વિચારવા જેવું છે.

જોતા શ્રી મિત્રે કાવ્યના તાત્પર્યને-એમા ગૃહીત રૂપકને પોતાના
અનુવાદમા ખુલ્લું કયું એ સ્વીકારી શકાય, પણ એમણે મૂળ વાક્ય
અનુવાદનો એક બીજો મર્મ જવા દીધો છે એ તરફ લક્ષ બેસવું
નેઈએ. મૂળ અગ્રેણમા ‘hope’ ‘dream’ ‘have heard’

‘have art’ એ ક્રિયાપદો છે, શ્રી મિત્રે ‘આશાઓ’ ‘સ્વપ્નો’ વગેરે સીધા મૂકી નમીકરણો ગ્રાહ્ય છે. કાવ્ય આપણી કેટલીક માનવપ્રવૃત્તિ પર એક કટાક્ષમય પ્રકાશ નાખે છે એ પ્રવૃત્તિને પ્રવૃત્તિ તરીકે જ વર્ણવવી નોઈએ. તો જ કાવ્યનો મર્મ યથાનય જગવાય ‘આપણી આશાઓ’ નહીં પણ ‘આપણે આશાઓ મેરીએ છીએ’ એમ જ કહેવું નોઈએ ‘(અસરકારક પ્રતિકાર) કલા’ એમ નહીં, પણ ‘આપણે કલાનો આશ્રય લઈએ છીએ’ એમ જ અનુવાદ કરવો નોઈએ

શ્રી મિત્રે ‘we have no heart’નો ‘આપણે સૌ આધા જ લાગીએ’ એવો અનુવાદ કર્યો છે તે ખોટો છે અને મૂળના તીવ્ર કટાક્ષને એમાં સ્થાન રહેતું નથી કાવ્યનો અત લકારાત્મક positive છે એવી એમની સમજૂતી પણ મને સાચી લાગતી નથી. જીવનની રોગ-જન્ય પરિસ્થિતિઓ સામે કલાની ઇચ્છા કવિ બતાવવા માગના હોય એમ માની શકાય તેવું નથી. છેલ્લી કડીમાં કવિ પોતાનો સૂર કેવી રીતે બદલી શકે? ‘સત્ય’ને રોગ ગણાવવામાં કટાક્ષ છે, તેમ ‘જીવન’ને રોગ ગણાવવામાં પણ કટાક્ષ છે એમ સમજવું નોઈએ, અને જીવનમાંથી છુટકારા લેખે થતી કલાની પ્રવૃત્તિ સામે એમનો વિરોધ છે એમ ઘટાવવું નોઈએ આગળ જે વાસ્તવિકતા અને જે મત્યની વાત હતી તે જીવનની વાસ્તવિકતા અને જીવનનું સત્ય અને જે હતાશાની વાત હતી તે જીવનની વાસ્તવિકતામાંથી જન્મતી હતાશાની વાત હતી. એમાંથી છૂટવા જેમ આશાઓ, સ્વપ્નો મેવવાની અને હૃદયહીન થવાની વાત મૂકી હતી તેમ અહીં જીવનથી છૂટવા કલાનો આશ્રય લેવાની વાત છે. કવિ પોતે જીવન-એ જેવું છે તેવું -નો સામનો કરવાનું સ્વયંવત્ એમ જણાય છે

શ્રી મિત્રે પોતાનું ‘અનુસર્જન’ ‘ફિક્કું’ અને ‘શબ્દાણુ’ હોવાનો સભવ સ્વીકાર્યો જ છે. ‘મધુર ઔષધ’ ‘મય કર રોગ’ ‘ખતરનાક બીમારી’ ‘હકીલી માદગી’ ‘અસરકારક પ્રતિકાર’ વગેરે શબ્દપ્રયોગો

ખતાવે છે કે એમનું અનુસર્જન વધારે બોલકુ છે અને કાવ્યની વ્યંજનાને વણી હાનિ કરે છે.

મારી દષ્ટિએ કાવ્યનો અનુવાદ ક'ઈક આવો થાય (શ્રી મિત્રે વાચેલો મૂળ અનુવાદ મેં વાંચ્યો નથી)

આપણે આશાએ। મેવીએ છીએ

હતાશાઓથી આપણે મરી ન જઈએ એટલા માટે,

સ્વપ્ના સેવીએ છીએ

વાસ્તવિકતાઓથી આપણે મરી ન જઈએ એટલા માટે,

સત્યથી મરી જઈશું એ ભયથી

આપણે હૃદયહીન થઈ જઈએ છીએ,

જીવનના ભોગ ખની મૃત્યુ ન પામીએ એટલા માટે

આપણે કલાનો આત્રય લઈએ છીએ.

૬ ડિસેમ્બર, ૧૯૭૯

જય ત કોહારી □

સાહિત્યવૃત્ત

કવયત્રી શ્રીમતી પ્રભજ્યોત કૌરને એવોર્ડ

દિલ્હીથી પ્રગટ થતા ગૃજણીય-સાસ્કૃતિક, સાહિત્યિક માસિક પત્ર 'Byword'ના મહાયક ત્રી શ્રીમતી પ્રભજ્યોત કૌરને 'દિલ્હી સર્કલ ઓફ ઇન્ડિયા' સ્વસ્થા તરફથી 'વર્ષના શ્રેષ્ઠ કળાકાર'નું ગિરુઃ મળ્યું છે. શ્રીમતી કૌરને પદ્મશ્રીનો ઈલ્લાખ આ અગાઉ મળી ચૂક્યો છે. આ એવોર્ડ મેળવનારા અન્ય કલાકારોમાં સ્મિતા પાટીલ (મહાગાન) માણિક ચેટરજી (ખગાળ) મેન્ પ્રોધન (નેપાળ) દિનેશ ત્રિપાઠી (હિન્દ પ્રદેશ) જતીન દાસ (દિલ્હી), ચુનાથ પાણિગ્રહી (ઓગિસ્મા) અને જ્યોર્જ બા અર (આસામ)નો સમાવેશ થાય છે.

આધુનિક કવિતાનું કલેવર : ‘પ્રતીક’

શ્રી. ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળાએ ‘ક કાવટી’ નવેમ્બર, ૧૯૭૬ના અંકમાં ‘પ્રતીક’ને આધુનિક કવિતાનું કલેવર કહી જે ચર્ચા કરી છે તે ઘણી દૃષ્ટિએ અશુદ્ધ માલૂમ પડે છે. સૌ પ્રથમ તો એ સવાલ જન્મે છે કે ‘પ્રતીક’ને કવિતાનું ‘કલેવર’ કહી શકાય ખરા ? કવિતામાં કલેવર તરીકે આવે છે કે એની સુવાસ તરીકે ? સિતાથુની પકિતઓ રજૂ કરી એમાં આવતા ‘પાટા’ શબ્દને કવિકર્મજ્યાપાર દ્વારા અનિશ્ચિત અને સંદિગ્ધ અર્થવાળા ગણાવે છે, ત્યારે પ્રતીકની સમજણ પણ અસ્પષ્ટ બની જતી અનુભવાય છે. વિશેષ હાસ્યાસ્પદ તો એ છે કે પ્રતીક અર્થાન્તર કરે છે એમ કહી એમાં સૂચકતા છે એવું ઉમેરી, ‘સૂચકતા’ને સાર્વ સાથે જોડે છે । ।

આપણા વિવેચનમાં આ ‘સાર્વ’ અને ‘કામૂ’ વગેરે શબ્દોએ એક ગદો ઈતિહાસ જીભો કર્યો છે. આપણા દરેક લેલાગુ વિવેચક પોતાના વિધાનની સાબિતી અર્થે ‘સાર્વ’ અને કામુ પાસે દોડી જાય છે । મને તો હવે એમ લાગે છે કે આપણા કોઈ વિવેચક કોઈ વિષયની ચર્ચા કરતા ‘સાર્વ’ કામુ આદિના ઉલ્લેખ કરે ત્યારે સમજી જવું કે એ બધું ગોળગોળ વાળી દેવા માગે છે । એવા મિત્રને નથી હોતી પોતે હાથમાં લીધેલા વિષયની સૂઝ કે નથી ‘સાર્વ’ કામુ આદિના કાર્યોની સમજણ ।

શ્રી ટોપીવાળાએ રજૂ કરેલ મીરાની પકિત અને એમણે સમજાવેલા ‘દવ’ કુગરના પ્રતીક તદ્દન ગેરસમજણી ભરેલા છે.

‘દવ તો લાગેલ કુગરમે કહોને ઓધવળ

હવે કેમ કરીએ ? મા ‘દવ’ અને ‘કુગર’, ‘પ્રેમ’ અને ‘દુઃખ’ના પ્રતીક તરીકે કયા છે ? અહીં ‘દવ’ અને ‘કુગર’ શબ્દગત

પ્રતીક નથી પરંતુ સમગ્ર ક્રિયાથી ઝખનાતો અર્થ નિષ્પન્ન કરવાની વાત છે । કુ ગરમા લાગેલો દવ જેમ ન છુઝાય તેમ આ ગોપીના પ્રેમની વાત છે । અહીં માત્ર સીધો સાદો અલંકાર છે, એમા પ્રતીક જોઈને શ્રી ટોપીવાળાએ થાય ખાધી છે. આવું જ ગુલામ મોહ મ્મદ શેખની પ કિતઓના પ્રતીકને સ્પષ્ટ નહિ કરી શકીને શ્રી ટોપીવાળાએ ગુલામ ખાધી છે । શ્રી ટોપીવાળા કહે છે “રણ, ધન અને મરેલા છોટાને શેની અવેજીમા મૂક્યા છે ? એની અવેજી ન તો તરત મળે છે અને મળે છે તો એક સાથે ઘણી બધી અવેજીઓ માટે મૂકાયેલા હોય એમ સૂચવાય છે” અહીં આપણને પ્રશ્ન થાય છે કે ‘ઘણી બધી અવેજીઓ’ માથી એકાદો તો અહીં સ્પષ્ટ કરો. એટલે તમારી સમજણને અમે પ્રમાણી શકીએ । પરંતુ ના, શ્રી ટોપીવાળા પાસે કદીન કોઈ વિષયની સ્પષ્ટ પકડ ન હતી, ન છે ! □

—નરોત્તમ પલાણુ

(અનુસંધાન પાના નં. ૪૨ નું ચાલુ)

જ્ય ત પાઠકની પસંદગી ઉચિત લાગે છે પણ ગતીના સમકાલીન એવા ‘અનિલ’ની પસંદગી ન કરતા ગતીની પસંદગી કયા આધારે, કેાની ભનામણથી થઈ ? પરિષદે પસંદગીના કયા માપદંડો રાખ્યા છે તે જણાવવાની પરિષદની જવાબદારી છે, તો તે જણાવનાો સાહિત્યરમિકોને અધિકાર છે પરિષદે તેના પ્રમુખપદની પસંદગીથી માડીને તમામ કાર્યો માટે (જેવા કે, પુસ્તકપ્રકાશન, સંપાદન, વિભાગીય અધ્યક્ષો મંડાન વગેરે) પોતાની પ્રતીતિઓ પ્રજા સમક્ષ રજૂ કરવી જોઈએ, તે પછી જ પ્રજા સમક્ષ પરિષદના મંડાન માટે ટહેલ નાખવા નીકળવાનો અધિકાર તેને પ્રાપ્ત થાય.

૭ વર્ષમાં બચાવ

ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય....

સાતવર્ષીય રાષ્ટ્રીય બચતપત્રો
[પાંચમી ંણી] માં નાણાં રોકે

- ❶ રૂ. ૧૦૦ જમા કરાવી ૭ વર્ષે રૂ. ૨૦૪-૫૦ મેળવો.
- ❷ ૧૦ ૭૫ ટકા ચ.વૃ. વ્યાજ
કરમુક્ત વ્યાજ (રૂ. ૩૦૦૦ સુધી)
- ❸ સંપત્તિવેરામાં રાહત (રૂ. દોઢ લાખ સુધી)

વધુ વિગતો માટે સંપર્ક સાધો .

સહાયક નિયામક, નાની બચત

રાજકોટ/વડોદરા/પાર્શ્વનાથ એમ્પર્સ, આશ્રમરોડ,
અમદાવાદ, પોસ્ટ-ઓફિસ, અધિકૃત એજન્ટો,
કલેક્ટર કચેરી, પ્રાદેશિક નિયામક રાષ્ટ્રીય બચતસંસ્થા

લાલદરવાજા, અમદાવાદ

ભૂપત વડોદરાના
નવસકથાઓ

પલ પલ વ્યાકુળ પ્રાણુ	૧૯-૫૦
તાગ લે માસી પ્રીત	૧૯-૫૦
જપતપ જૂઝ, સાની પ્રીત	૧૫-૫૦
ભવોભવનો પ્રીત	૧૯-૫૦
મોતના પીળ	
તગ્યા પળી	૧૫-૦૦
અપ્રાગી	૧૩-૦૦
એક નકાગી છાત્રી	૧૩-૦૦
બીજુ પીવન	૧૨-૦૦

શાળા-ઉપયોગી નાટકો

નાટકો ૧૧ દુનિયા - યશવત 'મહેતા'	
શાળા-ઉપયોગી નાટકો - ગજની શેઠ	
ભત્રયા નાટકો - બળદેવ મોલિયા	
મહેલા નાટકો - મુગેશ ગાપી	
કિંગોના નાટકો - પ્રા હમિત બૂચ	
(દરેકના ૩ આદી, સેટના ૩ ૧૫)	

ભૂપત વડોદરાના

ચિત્રનલેખોનો અથક

ધરેખાલે	૧૦ ૦૦
પત્રનવ્ય (ચિત્રનલેખો)	
પ્રીતમયાવ મજમુદાર	૮-૦૦

કાવ્યઅથકો

મૂર્ચના ગોળાને ભેટવા	
જતા - નાગરાજ	૩૦-૦૦
ઝલિન્દી - જનક નાયક	૧૨-૦૦
કૂચા - હેતલ મોદી	૨-૦૦
ઈન્દિગ ગાધીના કારનામાંઓની	
ક્રમવમાસી 'દાસ્તાન	
ઓસ ધ પ્રામિનિન્ટર્સ મન	
	૩ ૩૫-૦૦

ભજનવાક્યાયક, નાટકો

નવા નવા નાટકો - પ્રા. હસિત બૂચ	
તખ્તાવાયક નાટકો - રજની શેઠ	
નાટકો જ નાટકો - મુગેશ ગાપી	
ગલીલા - ચ શ્રી મહેતા	
હમાહમના નાટકો - હરીશ નાયક	
(દરેકના ૩ ૫, સેટના ૩ ૩૦-૦૦)	

આયુર્વેદનાં પુસ્તકો

લાભકર કર ઠકર 'પુનર્વસુ' ની બાર	
રોગપુસ્તિકાઓ સેટના ૩	૨૪-૦૦
વર ધરનો વૈદ	૧૩-૫૦
વર વગના ઓપવો	૧૩-૫૦
અમિનવ કુટુંબી ઉપચાર	૧૩-

યોગામનો અને આરોગ્ય

સાહિત્ય-સંગમ, બાવા સીદી, ગોપીપુરા, સુર

પિંજરાં

વાગ્મિત્રિમ વિટમાદિસસ □ અનુ. વિજય સાસ્ત્રી

અવચનો પૂર્વં થયાં

ન ગીતના મગેદોયે શખી ગયા

દેવળના ઘણુસ્તરુલ પાને

ખારીના ગોખલામાં

એકમામટાં ખુલ્લા કરી દેવાયાં પિંજરાંઓ

—પગપૂર્વથી ચાલી આવેલા દિવાલ મુજબ—

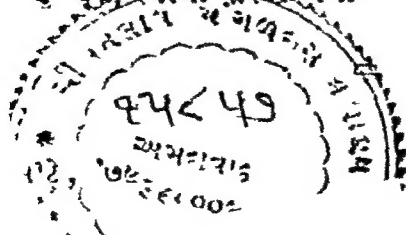
પાંખોના ઉન્માદી ફફડાટોમાં થઈ

ખદાગ બાંધી ગયાં ૫ ખીઓ

કોઈકે મને પૂછ્યું .

‘આ ભોડો ૫ ખીઓને આકાશમાં શા માટે પૂરી રાખે છે’

હું ચૂપચાપ થઈ ગયો

THE

૧૫ દિવસ : આ પુસ્તક વધુમાં વધુ ૧૫ દિવસ
માટે રાખી શકાશે

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ગ્રંથાલય

૧૫૮૫૭

કુંકાવટી

વર્ષ-૨૦, જાંત્ર-૨૩૬ મળ્યું-

૧૬૭૬ — વર્ષ-૨૦ જાંત્ર-૨૪૬

૧૫૮૫૭

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ગ્રંથાલય

અમદાવાદ - ૬